مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی سێیەم

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناوونیشان:

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی سێیەم

نووسینی:

سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

ناوی کتێب: مێژووی وێژەی کوردی – بەرگی سێیەم
نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)
بڵاوکراوەی ئاراس– ژمارە: ٧٢٢
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل + فەرهاد ئەکبەری
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٩٤٣ی ساڵی ٢٠٠٨ی دراوەتێ

پێشەکی

هەر نەتەوەیەک بەهۆی وێژەو زمانەوە زیندووەوە و ئەوانەی کە بەوێژە و زمانی گەلەکەیان ڕاژەیان کردووە، دیارە هەتا هەتایە لە دڵی خەڵکدا دەژین و نامرن و ئێمەش دەبێ شوێنەوارەکانیان ببووژێنینەوە و لەسەر ڕێی ئەوان بڕۆین.

چەند ساڵ لەمەوپێش بەناوونیشانی: «مێژووی وێژەی کوردی»یەوە، دوو بەرگ پەڕتووکم بەچاپ گەیاند کە داگری سەرگوروشتە و بەسەرهاتی هەندێ هۆنەر و نووسەر و وێژەوان و مێژووزان و فەرهەنگنووسی کورد بوون و لە هۆنراو و نووسراوی هەر کامیان وێنەیەکم هێنابووە و لەسەریان کۆڵیبوومەوە، لەبەرئەوەی لە ماوەیەکی کەمدا چاپەکەی تەواو بوو ئەوا لێرەدا بەرگی سێیەم و ئەو دوو بەرگەکەی ترتان پێشکەش دەکەم کە داگیری بەسەرهات و هۆنرا وو نووسراوی هۆنەران و وێژەوانان و نووسەرانی کوردە کە بەپێی ساڵی لەدایکبوونیان چۆنییەتیی ژیان و هۆنراوەکان و نووسراوەکانیانم خستووەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە.

ئەڵبەت گەلی کورد هۆنەر و وێژەوان و نووسەری زۆر و بێتو بمانەوێ باسی هەموویان بکەین هەر لێیان نابینەوە بۆیە ئەمەش دەڵێم کە بزانن هۆنەر و وێژەوان و نووسەرەکانمان هەر ئەمانە نین، بەڵکو ئەوەندە هۆنەر و نووسەر وێژەوانمان لێ هەڵکەوتوون کە هەر بۆ نووسینی ناوەکانیان دەتوانین چەندناملکە بنووسین و لەگەڵ ئەمەیشە خوا یاربێ و تەمەن ئەمەگ بنوێنێ تێ دەکۆشم کە لە داهاتوودا باسی چەند هۆنەر و بوێژێکی تر بکەم بەتایبەت ئەوانەی کە دیوان و نووسراوی چاپکراویان هەیە، چونکە گەلێ لە هۆنەران و بوێژان کە ناویانم بیستووە سەبارەت بەبەسەرهاتیان هیچ چەشنە بەڵگەیەکم بەدەستەوە نییە تا لە بارەیانەوە شتێ بنووسم و ئیتر هیوادارم لە کەموکووڕیی کارەکەم چاو بپۆشن، چونکە هەر ئەوەم لە دەست هاتووە و ئەوەم پێ کراوە کە تەنیا مەبەستم ڕاژە و سەرکەوتنی نەتەوەی کوردە.

تاران– مانگی خەرمانان ۲۰۰۲

سەدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

مێژووی زمانی کوردی

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە زمانی کوردی یەکێ لە زمانەکانی هیندوئەوروپاییە و لەگەڵ زمانەکانی تری ئارياییدا خزمایەتیەکی نزیکی هەیە و لە ڕاستیدا دەتوانین بڵێین کە ئەمە هەر ئەو زمانەیە کە مادەکان قسەیان پێ کردووە و چونکە نەژادی کوردەکان دەچێتەوە سەر مادەکان و زۆربەی مێژوونووسانی کورد و بێگانەش لەسەر ئەوەن کە مادەکان باپیرە گەورەی کورد. پرۆفیسۆر سپایزر لای وایە کە هۆزەکانی لۆلۆ و گووتی و کاسی و سۆباری هەرکام زاراویەکی تایبەتیان هەبووە کە زمانەکەیان دەچێتەوە سەر زمانی مادی، بەڵام تا ئێستا هیچ چەشنە بەردەنووسراوێک بەزمانی مادی نەکەوتووەتە دەست تا ئەوەمان بۆ ڕوون بێتەوە، جگە لە چەند وشەیەکی مادی نەبێ کە هیرۆدۆت لە مێژووەکەیدا هێناویە و ئەو وشانەش ئێستاش لە زمانی کوردیدا بەکار دەبرێن.

گەلێ لە مێژوونووسان لەسەر ئەو بڕوایەن کە زەردەشت کتێبەکەی خۆی کە ناوی ئاڤێستایە بەزمانی مادی نووسیویە و مێژوونووسانی کوردیش هەر لەسەر ئەو بڕوایەن، بەڵام هەروەها وتمان ئێمە بەردەنووسراوێکی مادیمان بەدەستەوە نییە تا ئەم مەسەلەمان بەدروستی بۆ دەرکەوێ.

دارمستتر و هوارت لایان وایە کە زەردەشت بەزمانی مادی دواوە و ئاڤێستاشی هەر بەو زمانە نووسیوە کە ئەم زمانە ئێستا لە هەوراماندا باوە و ئەگەر ئاڤێستا لە لای کوردێکی هەورامی بخوێنرێتەوە بەتەواوی لێ تێ دەگا و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە کورد لە نەژاد مادەکانن.

پرۆفیسۆر سایس دەڵێ مادەکان یەکێ لە هۆزەکانی کوردن و لە خۆرهەڵاتی ئاشووردا دەژیان و وڵاتەکەیان تا باشووری دەریای خەزەر درێژەی هەبوو و زمانەکەیان ئارییە و ژان دۆمرگانیش دەڵێ زمانی کوردی یەکێ لە زمانەکانی هیند و ئەوروپاییە.

سەبارەت بەمادی بوونی زەردەشت، پلینووسی گەورە کە لە ساڵی ٢٣ تا ٧٩ی بەر لە زاینیدا ژیاوە لە یەکێ لە نووسراوەکانیدا کە ناوی مێژووی خۆرسکییە لە جزمی سێیەمیدا دەڵێ: زەردەشت لە بنەماڵەی مادە و هێرتسفلدیش لای وایە کە زەردەشت لە ڕەسەنی مادە و ئاڤێستای بەزمانی مادی نووسیوە. زەردەشت لە گاتاکاندا دەڵێ: من لە بنەماڵەی

سپیتمەم و بەپێی قسەی هێرتسفلد بنەماڵەی سپیتمە، یەکێ لە بنەماڵەکانی مادەکە لە شاری ڕەگایارەی دەژیان و ئەمانە سەرەتا لە ئاوربایگان بوون.

وڵاتی ماد کە لە باکووریترین شوێنەکانی ئاوربایگانەوە دەست پێ دەکات بەرەو باشوور و باکووری خۆرئاوایی و خۆرئاوا دەکشێتەوە و بریتییە لە تەواوی مەڵبەندەکانی ئاوربایگان و کوردستانی گەورە، وە شارەکانی هەمەدان و زەنگان و یەزدو ئەسپەهان و رەی و نەهاوەند کە لە درێژاییی مێژوودا بەهۆی پەیوەندیی مێژوویی و ڕامیارییەوە بەناوی مادی گەورەو گچکە و عێراقی عەجەم و عێراقی عەرەب ناسراوە، بەشێکن لە وڵاتی ماد.

ئەو ڕووداوانەی کە لە درێژاییی مێژوودا لە کوردستان قەوماون، بیرەوەری و یادگارێکی زۆریان بەجێ هێشتووە و بوونەتە هۆی ئەوە کە کوردستان بەش بەش بێتەوە و تووشی سەدان تەنگوچەڵەمە و گیروگرفت و شەڕوشۆڕ و هەنگامە بێ کە ئێستاش هەر نوقمی ئەو گیروگرفتانەیە مێژووی هاتنی ئارییەکان بۆ وڵاتی کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ پێنج هەزار ساڵ لەمەوپێش تەنانەت مێژوونووسان ئەم مێژووەش دەبەنەوە بۆ ڕۆژگارێکی زۆر دواتر کە ئەمانە پاشان دەوڵەتی ماد و پارسیان دامەزراند و لە ڕاستەقینەدا مادەکان یەکەمین هۆزی ئاریایی بوون کە دەوڵەتی مادیان پێک هێنا و پاشان بەسەر دەوڵەتی ئاشوور و بابل زاڵ بوون و پەرەیان دایە دەوڵەتەکەیان.

دامەزرانی دەوڵەتی ماد و زاڵبوونی بەسەر دەوڵەتی ئاشووردا گەورەترین ڕووداو و کارەساتی ئەو دەورەیە دێتە ژمار. ئەم ڕووداوە لە ساڵی ٦١٢ی بەر لە زاین ڕووی داوە، بۆیە کوردەکان مێژووی خۆیان دەبەنەوە سەر ئەو ڕووداوە.

ئەوەی کە بۆ خۆرهەڵاتناسان و لێکۆڵەران ڕوون بووەتەوە ئەوەیە کە کورد دەچێتەوە سەر مادەکان و هەر لەو مەڵبەندەدا دەژی کە مادەکانی تێدا ژیابوون، وە ئەگەر لە داهاتوودا بەردە نووسراوێک لە مادەکانەوە بکەوێتە دەست، ئەوەمان بەتەواوی بۆ ڕوون دەبێتەوە و ئێستاش لە ڕووی زمانی کوردییەوە، دەتوانین ئەوە بسەلمێنین و بڵێین کە زمانی کوردی لە بارەی زمانناسییەوە، لەگەڵ زمانی ئاڤێستایی و پارسیی کۆن و پەهلەوی گەلێ نزیک و هاوچەشنە.

زمانی مادی کە زمانی زگماکی خەڵکی کوردستان و ئاوربایگانە بەهۆی ئەوەی دەورو زەمانێکی دوورودرێژی بەسەردا تێ پەڕیوە گەلێ لکی لێ جیابووەتەوە کە پەیوەند و خزمایەتییان هیچ کاتێ لەناو ناچێ، وە لە نووسراوەکانی مێژوونووسانی ئیسلامیدا بەناوی فەهلەویات ناسراوە، چونکە لە ڕابردوودا بەدانیشتوانی کوردستان و ئاوربایگان، فەهلە و پەهلەیان وتووە و پاشان بەو زمانەی وا قسەیان پێ کردووە پەهلەویان وتووە و بەو

هۆنراوانەی کە هۆنیویانەتەوە فەهلەویاتیان وتووە، ئەڵبەت ئەو زمانەش کە ئەشکانییەکان قسەیان پێ دەکرد پەهلەویان پێ دەوت کە لەگەڵ ئەو پەهلەوییەدا تۆفیری هەیە.

ئەو بەرهەمانەی کە لە هۆنەرانی ڕەیەوە بەجێ ماون ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە زمانی مادی تا سنووری ڕەییش ڕۆیشتووە و شار بەشار و دێ بەدێ گۆڕاوە و تەنانەت ئەو شوێنەوارانەی کە لە خەڵکی قەزوێنەوە کەوتووەتە دەست ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە زمانی مادیی باکووری کاری کردووەتە سەر زمانی ئەوانیش و ئێستاش گەلێ وشەی کوردی لە زمانی قەزوێنییەکاندا بەکار دەبرێ کە ڕیشەکەیان هەر لە کوردیدا پەیدا دەبێ، هەروەها زمانی کوردی لەسەر زمانی خەڵکی مەلایر و نەهاوەند و ساوە و تویسرکان و شمیران و دەماوەندیشدا کاری کردووە و ئێستاش گەلێ وشەی کوردی بەکاردەبەن و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە زمانی کوردی لە شار و ناوچەکانی ئێران گەلێ پەرەی سەندووە و پەلی هاوێشتووەتە گەلێ شوێن و جێگە و مەڵبەندا.

زمانی ئازەریی کۆن کە تا ئەم دواییە هەر بەکار دەبرا و ئێستا لە هەندێ دێ و ناوچەی ئاوربایگاندا بەکار دەبرێ، هەر ئەو زمانەیە کە شێخ سەفیەدینی ئاردەویڵی هۆنراوی پێ هۆنیوەتەوە و لکێکە لە زمانی کوردی و لە ڕابردوودا زۆربەی خەڵکی ئاوربایگان بەو زمانە دەدوان، بەڵام ئێستا بەداخەوە زمانی تورکی بووەتە جێنشینی و ئەو زمانە بەرە بەرە خەریکە لەناو دەچێ.

کوردەکان بەهۆی ئەوەی لە مەڵبەندێکی کوێستانی و شاخاویدا ژیان دەبەنە سەر زمانەکەیان پارێزراوە و کەمتر وشەی بێگانەی تێ کەوتووە و ڕەنگ و بۆنی ئارییایی خۆی پاراستووە.

زمانی کوردی کە داگیری چەند زاراوە و شێوەیە، میر شەرەفخانی بتلیسی دابەشی کردووەتە چوار زاراوە کە بریتین لە: کرمانجی، لوڕی، کەلهوڕی، گۆرانی، وە ئەم زاراوانە لە درێژایی ڕۆژگاردا گۆڕانێکی زۆریان بەسەردا هاتووە و بەهۆی گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ئابووری و مەڵبەندەکان و دراوسێیەتی و تێکەڵیان لەگەڵ زمانەکانی تردا، بەچەند ناوچەیەکی ناوچەیی و پێنج زاراوە دابەش بووە. ئەم پێنج زاراوە گەورەیە بریتین لە: ١- زاراوەی کرمانجیی باکووری کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: ماکۆ، قووچان، ورمێ، بارزان، دهۆک، ئاکرێ، مووسڵ، قارس، دیاربەکر، وان، ئەرزڕۆم، بتلیس، ئەخلات، قامشلی. ٢- زاراوەی کرمانجیی باشووری ئەم مەڵبەندانە دەگرێتەوە بەر: سنە، مەریوان، جوانڕۆ، سەقز، بانە، سابڵاخ، سەردەشت، هەوشار، حەریر، ڕەواندز، هەولێر، پژدەر، کەرکووک، سلێمانی، هەڵەبجە، پێنجوێن. ٣- زاراوەی گۆرانی ئەم مەڵبەندانە

دەگرێتە بەر: ژاوەرۆ، هەورامانی تەخت، نەوسوود، پاوە، ئیلان پێ، بینگول ، خەرپووت، مووش، تاپیان. ٤- زاراوەی لەکی کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: کرماشان، مایدەشت، کولیایی، دینەوەر، قەسری شیرین، خانەقین، مەندەلی، بەدرە، کووت. ٥- زاراوەی لوڕی کە مەڵبەندەکانی دزفوول، شاری کورد، چوارمەحاڵ، پشتکۆ و ئیلام، ئەلشتەر، خۆڕەماوا و ناوچەکانی تری بەختیاری دەگرێتەبەر. دیارە هەریەکە لەو پێنج زاراوە بناغەییە، بەبێ دەستووری زمانەوانی شێوەگەلێکی زۆریان لێ دەبێتەوە کە بوونەتە زمانی وتووێژی دانیشتوانی ناوچەکانیان.

تا ئەو جێگایە کە ئێمە ئاگامان لێیە تا ئێستا ڕێزمانێکی ڕێکوپێک بۆ هیچ کام لەو پێنج زاراوە کوردییە نەنووسراوە و ئەگەریش لەلایەن چەند زانایەکی کورد و نا کوردەوە نووسرابێ، نیوە و ناتەواوبووە، وەیان لەبارەی ڕێزمانییەوە شێوەیەک لە شێوەکانی یەکێ لەو پێنج زاراوەوە نووسراوە و، بەداخەوە ئەو ڕێزمانە نیوە و ناتەواوانەش لەناو خوێندەوارەکانمان بڵاونەکراونەتەوە. جا هەر لەبەرئەوەیە کە وردمان کردەوە و دەبینین زمان لە نووسیندا تووشی گرێ و قۆرتی زۆر بووە و هەر نووسەرێک بەئارەزووی خۆی وشە و ڕستەی دروست یا نادروست بەکار دەهێنێ.

ئەڵبەت هەندێ کەس وەکو: نووری عەلی ئەمین، تۆفیق وەهبی، ڕەشید کورد، وریا عومەر ئەمین، ئەحمەد حەسەن، جەماڵ نەبەز، کوردستان موکریانی، سەعید سدقی، ئەوڕەحمانی حاجی مارف. قەناتی کوردۆ، جگەرخوێن سەبارەت بەڕێزمانی کوردی گەلێ شتیان نووسیوە، بەڵام ئەوانە ناتوانن ببنە ڕێزمانی تەواوی زاراوەکان و شێوەکانی کوردی و دەبێ بەهۆی زانایانی کوردەوە کە لە ڕێزمانی کوردیدا شارەزاییان هەیە ڕێزمانێکی کوردی بۆ تەواوی زاراوەکانی کوردی بنووسرێ تا کورد و نا کورد کەڵک و سوودی لێ وەرگرن.

یەکێ لە زمانە کۆنەکانی ئێرانی زمانی پەهلەوییە کە سرجۆن مالکوم لە پەرتووکی مێژووی پارسدا دەڵێ: ئەو هۆزانەی کە لە کوردستاندا نیشتەجێن هەموویان بەزمانی پەهلەوی دەدوێن و گەلێ لە خۆرهەڵاتناسانی تریش هەر لەسەر ئەو بیروڕایەن و لە ڕاستەقینەدا زمانی پەهلەوی هەر لە زاراوەی گۆرانی و لوڕی دەچێ وشەکانی گەلێ بەم زاراوانەوە نزیکن و دەتوانین ئەو دوو زاراوەیە بەپاشماوەی زمانی پەهلەوی دانێن.

ئەو کەسانەی کە بەزمانی پەهلەوی دواون ئیبنی خوردادبە و هەندێ لە جوگرافیزانان بەمەڵبەندەکە یان وڵاتی پەهلەوی زمانیان وتووە. واتە: ئەو مەڵبەندەی کە بەزمانی پەهلەوی قسە دەکەن. ئەم ناوە تا چەند سەدە لە دوای ئیسلام بەناوی کوێستان لە مێژووەکاندا نووسراوە و پاشان بەناوی هەورامان ناسرا، وە لەدوای چەند سەدەیێ تر بەناوی

هەورامانات یادکراوە، ئیبنی خوردادبە دەڵێ لەم شارانەدا بەزمانی پەهلەوی قسە دەکەن: دینەوەر، سوورە بەرد، شارەزوور، هەورامان، هەمەدان، ڕەی، ئەسپەهان، ماسیدان، قەزوێن، کەواتە زاراوەی گۆرانی دەچێتەوە سەر زمانی پەهلەوی. ئاشکرایە زاراوەکانی زمانی کوردی لە بنەڕەتا دەچنەوە سەر یەک وشەکانیان لە سەرچاوەیەکەوە هاتوون و لەگەڵ زمانە کۆنەکانی ئێرانیدا وەکو: ئاڤێستایی و پەهلەویی کۆندا هاوچەشنن و تۆفیرێک لە نێوانیانا نابینرێ.

ئەو خۆرهەڵاتناسانەی کە سەبارەت بەزمانی کوردی لێکۆڵینەتەوە، لێکۆڵینەوەکەیان تا ئێستا بەجێیەک نەگەیشتووە چونکە ئەوانە شارەزاییان لەمەڕ بەهەمووی زاراوەکانی کوردی نەبووە کەچی لێکۆڵینەوە لە بارەی زمانی کوردییەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هەزار ساڵ لەمەوپێش پێویستی بەوە هەیە کە ئاشنایی بەزمانی ئاڤێستایی و پەهلەوی و پارسیی کۆن و تەواوی زاراوەکانی کوردی هەبێ تا بتوانێ لە زمانی کوردی بکۆڵێتەوە.

مینۆرسکی دەڵێ: هەندێ لایان وایە کە کوردەکان دەچنەوە سەر کاردۆخییەکان کە لە ساڵی ٤٠١ی بەر لە زاین لەگەڵ گزنفۆندا بەشەڕ هاتوون، بەڵێ ئەمە دروستە و دەتوانین بڵێین کە کوردەکان لە ڕەسەنی ئاریاین و زمانیان دەچێتەوە سەر هیندوئەورووپایی و لە ترۆمی مادن.

ئیدمۆنسیش دەڵێ: ئێستا بۆ تەواوی زانایان دەرکەوتووە کە زمانی کوردی زمانێکی ئارییاییە و زمانێکە کە کەمتر وشەی بێگانەی تێ کەوتووە و داگیری چەندین زاراوەیە و هەر زاراوەیەکی چەند شێوەی لێ جیا دەبێتەوە.

ئەو پەڕتووکانەی کە بەزمانی کوردی بەیادگار ماونەتەوە لە ئەژمار بەدەرن و زۆربەیان وێژەیین و بەداخەوە گەلێکیان لە چاپ نەدراون و هەروا ماونەتەوە و هیوادارین لە داهاتوودا هەموویان بخرێنە ژێر چاپ تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن.

گرنگترین و کۆنترین پەڕتووکێک کە لە دەوری ئیسلامەتیدا بەیادگار ماوەتەوە و لەم دواییەدا لە چاپ دراوە، پەڕتووکی دەورەی بالوولە کە لە سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچیدا بەزاراوەی گۆرانی هۆنراوەتەوە و داگری پانزە بەند سروودە و هەموویان دە هیجایین و لەسەر ڕێ و ڕەوشتی یاری (یا کاکەیی) هۆنراونەتەوە کە گەلێ گرنگ و بایەدارە و لەم پەڕتووکەدا سەبارەت بەگەلێ مەبەست وەکو: حەوتەوانە: حەوت تەن، جام، جامی جەم، زەروان، ساوەر، ئەرژەنگ باس کراوە کە دەگەڕێتەوە بۆ ئاینە کۆنەکانی ئێران.

هەروەها پەڕتووکێکی تریش کە بەیادگار ماوەتەوە ناوی ماریفەت و پیر شالیارە کە بریتییە لە هۆنراوەکانی پیر شالیاری یەکەم کە لە سەدەی چوارەم و پێنجەمی کۆچیدا

ژیاوە و داگیری پانزە بەند هۆنراوی گۆرانییە و لەسەر ڕێ و ڕەوشتی زەردەشتی هۆنیویەتەوە و مەبەستی ئەوە بووە کە خەڵک هەر لەسەر ئەو ئاینە بڕۆن و بیپارێزن و هەروەها دوو پەڕاوی تر لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا بەناوی جیلوە و مەسحەفاڕەش بەزاراوەی کرمانجیی باشووری و کرمانجیی باکووری نووسراوە کە پەیوەندییان بەئێزیدییەکانەوەیە و ئەم دوو پەڕتووکە لە باری ناوەڕۆکەوە لەگەڵ یەکدا جیاوازییان هەیە. لە پەڕاوی جیلوەدا دیاردی کراوەتە هێز و دەسەڵات و مانەوە و گەورەیی و خوایەتیی خوا، بەڵام لە پەڕاوی مەسحەفاڕەشدا سەبارەت بە بەدیهێنانی ئاسمانەکان و زەوی و دەریاکان و بابی مرۆ و خێر و شەڕ و نوێژ و ژنهێنان باس کراوە و گەلێ پەڕاوی تریش هەن کە لەبەرئەوەی پێویستی بەنووسینی کتێبێکی گەورە هەی،ە ئەوەیە لێرەدا چاوی لێ دەپۆشین.

سەرچاوەکان

١– کورد و کوردستان، نووسینی حەمەومین زەکی– بەغدا ١٩٣١.
٢– خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان نووسینی حەمەومین زەکی بەگ– بەغدا ١٩٣٠.
٣– خولاسەی مەسئەلەی کورد لە فەرەنسییەوە، وەرگێڕاوی ڕەفیق حیلمی– مووسڵ ١٩٣٤.
٤– چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد نووسینی د. کەمال مەزهەر– بەغدا ١٩٨٥.
٥– خونچەی بەهارستان، نووسراوی حسێن حوزنی موکریانی– حەلەب ١٩٣٥.
٦– کرد و پیویستگی نژادی و تاریخی او، تالیف رشید یاسمی– تهران ١٣١٦.
٧– شرفنامە، تالیف امیر شرف خان بدلیسی باهتمام محمد عباسی – تهران ١٣٦٢.
٨– الامراد تالیف مینورسکی ترجمە معروف خزنەدار– بغداد ١٩٦٨.
٩– تاریخ لامارات والدول الکردیە – محمدأمین زکی – قاهرە ١٩٤٨.
١٠– القضیە الکردیە، تالیف دکتور بلج شیرکوە – قاهرە ١٩٣٠.
١١– اللغە الکردیە، التوزیع الجغرافی للهجاتها تالیف فؤاد حمە خورشید – بغداد ١٩٥٩.
١٢– فرهنگ ماد، تألیف صدیق صفی زادە– تهران ١٣٦١.
١٣– کردی بیاموزیم، تألیف صدیق صفی زادە– تهران ١٣٦١.

کەلەپووری نەتەوایەتی

مەڵبەندی پان و بەرینی کوردستان کە گەلێ عێل و خێڵ و هۆزی جۆربەجۆری لە داوێنی خۆیا پەروەردە کردووە جگە لەوەی کە چەند سەدەیەک مێژووی هەیە، وەکو کاروانسەرایەکە کە کاروانەکانی بریتییە لە هۆزگەلی جۆر بەجۆری کورد لە ناویدا باریان خستووە و لەگەڵ یەکدا هەڵسوکەوتیان هەیە و هەر ئەوەیە کە لێکۆڵینەوە و تۆژینەوە لە بارەی بیروبڕوای خەڵکەکەیەوە نە تەنیا لە باری زانستی و ڕەوانناسییەوە سەرنجڕاکێشە، بەڵکو گەلێ مەبەستی نادیاری پیتۆڵی و مێژووییمان لەمەوە بەی دەبەین بە بەسەرچاوەی ڕێ و ڕەوشت و ئاینەکان و ئەفسانە و چیرۆکەکان و بیروبڕوای جۆر بەجۆری گەلی کورد لە درێژاییی مێژوودا. هەر ئەم چەشنە بیروڕایەیە کە خەڵک پەروەردە دەکا و ئەوان بەخێو دەکا و ئومێد و ترسیان لە دڵدا دێنێتەدی و ئەمەش بەگەورەترین و کۆنترین دڵنەوایی ئادەمیزاد دێتە ژمار و، هێشتا لەناو زۆربەی خەڵکدا ئەم چەشنە ڕێ و ڕەوشتانە باون و خەڵک دەتوانێ لە هەموو شتێک چاوبپۆشێ، بەڵام ناتوانێ لە کەلەپووری نەتەوایەتیی خۆی دەست هەڵگرێ و بایەخی پێ نەدا.

کەلەپووری نەتەوایەتی لە زاراوی زانستیدا فۆلکلۆری پێ دەوترێ و فۆلکلۆر بەواتای کەلەپووری کۆمەڵەو بریتییە لە بیروبڕوای خەڵک و ئەفسانەکان و چیرۆکەکان و مەتەڵەکان و پەندەکان و بەندوباوی کۆمەڵایەتی و بەیت و ڕاز و ئەم جۆرە شتانە.

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە وێژەی پێشکەوتووی هەر گەل و نەتەوەیەک پایە و بنەڕەتێکی هەیە کە ئێستا فۆلکلۆر یا کەلەپووری نەتەوایەتیی پێ دەڵێن. کەلەپووری نەتەوایەتی کە داگری زاراو و بەند و مەتەڵ و چیرۆک و گۆرانی و ئەفسانە و ئەم جۆرە شتانەیە، نوێنگەی هەڵسوکەوتی ڕاستەقینە و چۆنییەتیی ژیانی خەڵکە و ئەم مەبەستانەش پێشینەیەکی کۆنیان هەیە و لە هەزاران ساڵەوە پشت بەپشت و ڕەچەڵەک بەڕەچەڵەک ماونەتەوە و سینگ بەسینگ هاتوونەتە خوارەوە و لەبەرکراون و لە ڕاستەقینەدا گەنجینەیەکی بایبدارن و دەتوانین بۆ دانانی مێژووی زانیاری مێژووی کۆمەڵایەتی و شارستانییەت، کەڵک و سوودی لێ وەرگرین.

بەشێک لە فۆلکلۆر بەناوی بەیت ناسراوە کە بریتییە لە ڕووداوی نەتەوایەتی و چیرۆکی

دڵداری و مێژوویی و ئاینی کە گەلێ جوان و دڵ ڕاکێشەرن و هەندێ لەو بەیتانەیان لەگەڵ شانامەی فیردەوسی و ئیلیاد و ئۆدیسەی هۆمیرو هاملتی شکسپیردا پێک گرتووە و لە ڕیزی ئەو شاکارانەدا هێناویاننە ئەژمار.

هەروەها وتمان بەیت بریتییە لە ڕووداوێکی بەزمی یا ڕەزمی کە بەیت وێژی نەخوێندەوار لە چوارچێوە و ڕستەگەلێکی ڕازاوەدا بەبەزم و ئاهەنگێکی تایبەتی ئەو ڕووداوە دەگێڕێتەوە، واتە ئاهەنگێ کە شایانی ئەو ڕووداوەبێ دەیخوێنێتەوە. بەیت وێژی بەهرە و بەشێکی هونەرییە و هەموو کەسێک ئەو بەهرە و بەشیە نییە و، لە ڕۆژگارە پێشووەکاندا فەرمانڕەوایانی ئەردەڵان و سانانی هەورامان بەیت وێژ و ڕاز وێژی گەورە گەورەیان هەبووە و زۆربەی شەوان لە دیوەخانەکانیاندا بەیت وێژی و ڕاز وێژییان بۆ کردوون.

بەیتەکان بەیەکێ لە بەشەکانی گرنگی وێژەی کوردی دێنە ژمار و ئەم بەیتانە کە زۆربەیان دەگەڕێنەوە بۆ سەدەکانی پێشوو سەرچاوەیان جۆر بەجۆرە و لەوانەیە لە ئەفسانە و ڕووداوێکی نەتەوایەتی و مێژووییەوە هاتبن و، یا بیرەوەریەکی تێکشکان و سەرکەوتنێک بن، وەیا لە ڕووداوێکی ئاینییەوە سەرچاوەکانیان گرتبێ، بەڵام هەرچێک بێ ئەو بەیتانە بریتین لە ئومێد و شادی و شیوەن و ئارەزووگەلێکی بێ سەرئەنجامی گەلی کورد و گەنجینەیەکی بایبدارن و دەتوانین لە باری مێژوویی و وێژەیی و کۆمەڵایەتی و ئاینییەوە کەڵکیان لێ وەرگرین.

زۆربەی بەیتەکان بەهۆنراو و پەخشانن و دانەر و مێژووی دانانیان ڕوون نییە و وا دیارە کە ئەو شوێنەوارانە لە دوای ئیسلام دانراون، چونکە سەرچاوەی ئەم بەیتانە جۆر بەجۆرە و ڕەنگە ئەفسانەیەک یا ڕووداوێکی مێژوویی و نەتەوایەتی یا کارەساتێکی ناوخۆیی یا بیرەوەریەکی نادیار یا تێکشکان و پیرۆزی و یا بیروبڕوایەکی ناوخۆیی سەرچاوەی ئەم بەیتانە بێ، بەڵام ئەم بەیتانە هەرچی بێ بریتییە لە بیروبڕوای گەلی کورد.

زۆربەی بەیتەکان بەهۆنراو و پەخشان دەست پێ دەکرێن و پتر لەناو عێلات و هۆزەکانی کوردا باون و زۆربەی دێ نشینان ئەم بەیتانەیان لە بەرەو کورد لە بەیتدا زۆر دەوڵەمەندە و هەندێک لەم بەیتانەی هەر لە مێژەوە لەناو خەڵکدا ناسراون و بەیت وێژەکان هەموو دەم ئەو بەیتانە بۆ خەڵک دەخوێننەوە تا لەبەریان کەن و لەبیرنەچنەوە و ئەمەش بەڕاسپێری خۆیان دەزانن.

لە ڕۆژگارانی پێشوودا فۆلکلۆر بەلای زاناکانەوە بایی و بایەخێکی زۆری نەبوو، وە کەمتر ڕوویان تێ دەکرد بەڵام لەم ساڵی دواییدا کۆمەڵێک لە زانایانی ئوروپایی پاش وردبوونەوە و تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆیان دەرکەوت کە فۆلکلۆری هەر گەل و

کۆمەڵێک، بەهەموو چەشنەکانییەوە، بۆ ناساندنی ئەو گەل و نەتەوە و پیشاندانی کەلەپوورە نەتەوایەتییەکانی لە ڕێڕەوی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و زانیاریدا نەخش و دەورێکی گرنگ دەگێڕێ، ئەوسا ئەو زانایانە دەستیان کردە کۆکردنەوە و نووسینەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی، وە تا ڕادەیەک ئێستاکە گەلێ لە زانایان وڵاتە و وڵات و شارە و شار دەگەڕێن و لەناو گەل و نەتەوە جۆر بەجۆرەکانی جیهاندا دەسووڕێنەوە و لەگەڵ شارەزایانی ئەو گەل و نەتەوایانەدا کۆ دەبنەوە و لە بارەی هەموو چەشنە فۆلکلۆرێکی ئەو گەل و نەتەوایانە پرسیار دەکەن و دەیاننووسنەوە و لێیان دەکۆڵنەوە.

کەلەپووری نەتەوایەتی، هەروەها وتمان کە بەرهەمی هەزاران ساڵی هەر گەل و کۆمەڵێکە بریتییە لە : وێژە و نیگار و گەمە و یاری و گۆرانی و هەڵپەڕکێ و چەشنەکانی خواردنەوە و خواردەمەنی و نەریتی کۆمەڵایەتی و کاسە و کەوێڵی ناو ماڵ و بیروبڕوای کۆن و ڕاو و چەک و پیشەکان و ئەستێرەوانی و گەلێ مەبەستی تر.

نەتەوەی کورد لەبەرئەوەی گەلێکی کۆنەو پێشینەیەکی مێژوویی دوورودرێژی هەیە لە چاوی فۆلکلۆرەوە دەوڵەمەندە، بەڵام بەداخەوە بەهۆی ئەوەوە کە ژیانێکی دانەمرکاو و شپرزەی بووە، نەیتوانیوە تا ئێستا ئەو گەنجینە نەتەوایەتییەی خۆیە بەتەواوی کۆبکاتەوە و لە ژیانی خۆیا کەڵک و سوودی لێ وەرگرێت.

فۆلکلۆری کوردی لەگەڵ ئەوەشدا کە بەشی زۆری لە سینگی پیرەمێردان و پیرەژناندا بووە و لەناوچووە، بەڵام لە هەر بابەتێکەوە ئەوەندەی ماوەتەوە کە ئەگەر زاناکان و نووسەران بۆ کۆکردنەوەی دەستوبرد بکەن و هەریەکەیان لە ڕادەی توانایی خۆیاندا بۆ پاراستنی تێ بکۆشن لەوانەیە کە گەلەکەمان لە گشت بارەیەکەوە بێ نیاز بکات و لە ڕێبازی ژیاندا پێش بکەوێ.

فۆلکلۆر گەلێ شت دەگرێتەوە و ئەوەی کە لە باو و باپیرانمانەوە بۆمان بەجێ ماوە دەگرێتەوە، وەکو: وێژە و ساز و ئاواز و هەڵپەڕکێ و سەما و هونەری وێنەکێشی و نەخش و نیگار و پەیکەرتاشین و بیناسازی و پیشەکان و بەڵگەنامە و هونەرە جۆراوجۆرەکان دەگرێتەوە و لە ڕاستەقینەدا فۆلکلۆر شێوەی ژیانی کۆنی پێش هەزاران ساڵی باووباپیرانمان بۆ دەردەخات و و پلەی شارستانییەت و خوو ڕەوشت و بیروبڕوایان پیشان دەدات.

فۆلکلۆری وێژە کە بریتییە لە چیرۆک و هۆنراو و پەند و مەتەڵ و گاڵتەوگەپ و ئامۆژگاری و وتەی جێگر و نەخش و نیگار و یارییەکان و ساز و گۆرانی و خۆراک و خواردەمەنی و نەریتی کۆمەڵایەتی و کاسە و کەلوپەلی خێزان و تیمارکردن و بیروبڕوای کۆن و

خانەسازی و ڕاو و چەک و پیشە و پیشەسازی و کەلوپەلی ئاژەڵ و ئەستێرەوانی و ئەم جۆرە شتانە.

کەواتە لەسەر هەموو نووسەران و وێژەوانان و زانایانی کورد، پێویستە کە فۆلکلۆر و کەلەپووری نەتەوایەتیی کورد خێرا کۆ بکەنەوە و لەسەری بکۆڵنەوە تا لەمە زیاتر تیانەچن و بەفیڕۆ نەڕۆن چونکە ئەوانە پەیوەندییان بەگەلەکەمانەوە هەیە و ئەگەر ئێمە ئەم کارە نەکەین، ئەم کارە ئیتر بۆ وەچەکانی تر ناکرێ، چونکە فۆلکلۆر ڕۆژ بەڕۆژ لەناو دەچێ و بەرەبەوە لەبیر دەچێتەوە.

هەروەها دەزانین کە شارستانییەتی ئەمڕۆ پەردەیەکی داوە بەڕووی ژیانی هەموو کۆمەڵانی جیهاندا و بەرە بەرە گۆڕانێکی وەها دێنێتە سەریا کە هەموو شتێکی لەبیر دەباتەوە و کەلەپوورەکەی بەجارێ لەناو دەبا کەواتە هەرچی زووە دەبێ کەلەپوورەکەمان کۆ بکەینەوە تا لەمە زیاتر لەناو نەچێ بەتایبەت بەیتەکانمان کە هەر کامیان بەشاکارێکی وێژەیی دێنە ژمار، دەتوانین لەوانە گەلێ کەڵک و سوود وەرگرین. ئەڵبەت لەم دواییەدا هەندێ لە نووسەرانمان خەریکی کۆکردنەوەی بەیتەکانی کوردی بوون کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە: حاجی جندی، عەرەب شەمۆ، محەمەد تۆفیق وردی، عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان، قادری فەتاحی قازی، عەبدولحەمیدی حسەینی و ئەحمەد بەحری ناوببەین کە لەم بارەوە گەلێ ئەرک و ڕەنجیان کێشاوە و هیواداریین کە لاوان بکەونە خۆیان و ئەم ئەرکە بگرنە ئەستۆ تا کەلەپووری نەتەوایەتیمان لەمە زیاتر لەناو نەچێ.

سەرچاوەکان

١– دابونەریتی کوردان نووسینی مەلا مەحموودی بایەزیدی– بەغدا ١٩٨٢.
٢– سەرنجێک لە دەروازەی فۆلکلۆرەوە– هەولێر ١٩٦٣.
٣– دەرگەهەک بۆ فۆلکلۆری کوردی نووسینی خاڵە حسێن – بەغدا ١٩٨٥.
٤– فۆلکلۆری کوردی نووسینی محەمەد تۆفیق وردی– بەغدا ١٩٦١.
٥– کۆمەڵەتێکستی فۆلکلۆری کوردی نووسینی قەناتی کوردۆ و بەغدا ١٩٧٦.
٦– گوڵبژێرێک لە فۆلکلۆری کوردیدا نووسەرانی سەعدوڵڵا شێخانی– بەغدا ١٩٨٥.

پەندی پێشینان

ئاشکرایە بەرەی مرۆ لە ڕۆژگارێکەوە لە ژیانی خێزانییەوە، پێی ناوەتە ژیانی هۆزایەتییەوە و لە ژیانی هۆزایەتیشەوە هاتووتە ناو کۆڕ و کۆمەڵەوە، هەموو چەشنە تاڵی و شیرینیەکی ژیانی چەشتووە و هەموو جۆرە کارەسات و ڕووداوێکی تاقی کردووەتەوە و لە ئاکام و ئەنجامی ئەو کارەساتانە کە ئێستاش لە ئێمە ڕوو دەدەن و، لە ژیانی ڕۆژانەی خۆماندا هەستیان پێ دەکەین تێ گەیشتووە و سوود و زیانی ئەو ئاکام و ئەنجامانەی بەوردی لێک داوەتەوە و بۆ ئەوە ئەو سوود و زیانانە کە لەو کارەساتانە دێنە دی بکەونە پێش چاو و پیشان بدرێن تا باشتر کار بکەنە سەر مرۆ، باپیرەکانمان بۆ هەریەکە لەو کارەساتانە کە لە ڕێگای کردەوە و وتەوە لە بنیادەم دەقەومێن شتێکی لەباریان دۆزیوەتەوە و ڕژاندوویانەتە قاڵبی ڕستەیەکی کورت و جوانەوە و ئەو ڕستەیە دەم بەدەم پارێزراوە و پشت بەپشت هاتووەتە خوارەوە تا گەیشتووەتە ئێمە و لە ئێمەشەوە دەگاتە بەرە دواییەکان.

پەندی پێشینانی هەر گەل و نەتەوەیەک پیشاندەری بیروڕای ئەو گەل و نەتەوەیەن و کۆمەڵناسان لەم ڕێگەوە دەتوانن بەئاکار و خوو و خدەی کۆمەڵێک پەی ببەن. هۆنەران و هەستیارانی گەورەی کوردیش لە پەندی پێشینان بەهرە و سوودێکی زۆریان بردووە و لەناو هۆنراوەکانیاندا هێناویانن.

داهێنەران و بە دیهێنەرانی ئەم پەندانە لە هیچ کوێی جیهاندا نەناسراون و دیارە ئەو پەندانە بەهۆی پێویستیی ژیان و هەڵسوکەوتی خەڵکەوە، بەدی هاتوون و ئەو پەندانە هەر لە مێژەوە سینە بەسینە هاتوونەتە خوارەوە تا گەیشتوونەتە ئێمە.

لەم دواییەدا هەندێ لە زانا و وێژەوان و نووسەرەکانمان لە بارەی پەندی پێشینانەوە گەلێ شتیان نووسیوە و هەریەکەیان بەگوێرەی سەلیقەی خۆی لە پەندی پێشینان دواوە و لە چاوی مانا و ناوەڕۆکەوە کردوونیە چەند بەشەوە.

بەو جۆرەی کە ئێمە بیرمان لە مانای پەند کردووەتەوە، پەند ئەوەیە کە ئامۆژگاریەکی ڕوون و ڕاستەوخۆ بەخەڵک ڕابگەیەنێ و، دەتوانین بڵێین پەند پەیامێکە کە خەڵک وریا دەکاتەوە و دەیخاتە ڕێی ڕاست، بۆ ئەوەی ژیانی بەڕاستی و دروستی ببڕێ و لە هەموو کارێکدا یارمەتیی بدا.

ئەو پەندانەی کە ئامۆژگارییەکی گۆشەیی دەگەیەنن سێ جۆرن جۆری. یەکەم بریتییە لە قسەی نەستەق واتە قسەی جوان و ژیرانە، وە ماناو ناوەڕۆکی قسەی نەستەق کە پوختەی بەرهەمی تاقیکاری و لێکدانەوەی وردی چینە ژیر و تێگەیشتووەکانی کۆمەڵە و لە ڕواڵەتدا مەبەستێکی دیاریکراو دەگەیێنێ، بەڵام لە ڕاستەقینەدا هەموو مەبەستێکی هاوچەشن دەگرێتەبەر وەک ئەوە دەوترێ لە سەرنجی خۆی دەڕوێ.

جۆری دووەم، بریتییە لە توانج یان تەنز، توانج ئامۆژگارییەک لە پەنای ناوەڕۆکێکی گاڵتەیی و جەفەنگی یان ناوەڕۆکێکی ڕاستەقینە ڕادەگەیەنێ وەکو ئەوە دەوترێ:

دەریا بەدەم سەگ پیس نابێ یا دەڵێ: قەل بەقەلی دەوت ڕووڕەش.

جۆری سێیەم بریتییە لە مەتەڵ کە بەرهەمی کورتکراوی ڕووداوێکی ڕاستەقینە یان دەست هەڵبەستە کە مانایەکی گشتیی لێ دەردەکەوێ: ئینجا وردبوونەوە لەو مانایە دەبێتە هۆی وریابوونەوەی مرۆ سەبارەت بەسوود و زیانی هەموو ڕووداوێکی هاوچەشنی ئەو ڕووداوە ڕاستەقینە یان ئەو ڕووداوە دەست هەڵبەستە. کەوابوو هەموو مەتەڵێک لە ڕووداوێکەوە وەرگیراوە و هەندێ جار بەهۆی وردبوونەوە لەو مەتەڵە کە ئەو ڕووداوەمان بۆ دەردەکەوێ وەک دەڵێ: کاڵەک خۆری یان بێستان ڕن، وەیا دەڵێ: بانێکە و دوو هەوا. دیارە هەریەکە لەو مەتەڵانە ڕووداوێکی تایبەتیان هەیە.

پەندی پێشینان پتر لەناو خوێندەواران و وەرزێران و جووتیاراندا باوە و ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئەم پەندانە لەناو خەڵکدا بەدی هاتوون، بۆیە خەڵک پابەندی ئەو پەندانەن و دەیانکەن بەپشتیوانی قسەکانیان و لە ڕاستەقینەدا پەندی پێشینان ئەو وتە کورتانەن کە بیرێکی مەبەستداریان تێدا چەسپیوە و هەندێ لەو پەندانە بەپەخشانن و هەندێکی بەهۆنراو هۆنراونەتەوە.

پەندی پێشینانی کوردی هێشتا بەتەواوی کۆنەکراونەتەوە و ئەو کەسانەی کە پەندی پێشینانی کوردییان کۆکردووەتەوە بریتین لە: مەلا مەحموودی بایەزیدی و ئیسماعیل حەقی شاوەیس و مەعرووف جیاوگ، شێخ محەمەدی خاڵ، حاجی جوندی، دکتۆر جەمال نەبەز، ئایەتوڵڵای مەردووخ، عەلائەدینی سەجادی، عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی، حاجی تۆفیقی پیرەمێرد، قادری فەتاحی قازی، دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، جگەرخوێن، ئوردیەخانی جەلیل، جەمیل کەننە، قەناتی کوردۆ، عوسمان شارباژێڕی، جەمال بابان، خورشید بابان، جەلیل جەلیلی، حەمەی مەلا کەریم، مستەفا بەرزنجی.

ئاشکرایە لەناو کوردەواریدا گەلێ پەند و مەتەڵی تریش هەیە کە بەداخەوە تا ئێستا بەتەواوی کۆنەکراونەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ کاریان لەسەر کراوە و گەلێ کەس خۆی

لەسەری ماندوو کردووە.

پەندی پێشینان ڕستەگەلێکی کورتی مانادارى زانایانەیە کە بەهۆی جوانییەوە لەناو خەڵکدا باوبوون و هەمووان بەکاری دەبەن و کەڵکیان لێ وەردەگرن و زۆربەشیان کێش و سەروادارن و قسەیان پێ دەڕازێتەوە و لە ڕاستەقینەدا پەندی پێشینان قسەگەلێکی کورت واتادارە و خەڵک بەکاریان دەبەن.

پەندی پێشینان سامانێکی دەوڵەمەندی وێژەی کوردییە کە لەوەدا چەشنی بیرکردنەوەی گەلی کوردمان لە باری کۆمەڵایەتییەوە بۆ دەردەکەوێ و هەروەها گەل نەوە و وەچەکانی خۆی بەهۆی ئەم پەندانەوە گەورە دەکا بۆیە ئەم پەندانە پشت بەپشت و سینگ بەسینگ هاتوونەتە خوارەوە و هیچ چەشنە گۆڕانێکیان بەسەردا نەهاتووە و لە ڕاستەقینەدا بەرهەمێکی زۆر کۆن و سادەی فەلسەفەی ڕاستەقینەیە کە هەموو کردەوەیەکی باش و خراپی مرۆ هەڵدەسەنگێنێ و ڕەوشت و ئاکارو ژیری چۆنییەتیی ژیانی بنیادەم دەخاتە ڕوو.

پەندی پێشینان بەئەندامی بنەڕەتیی هەر زمانێک دێتە ژمار کە بارێ لە ڕێ و ڕەوشتەکانی کۆمەڵ و مێژووی گەلێک بەکۆڵ دەکێشێ و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین پەندی پێشینان بەبناغەی وێژەی کوردی دابنێین کە لێرەدا چەند پەندێک دێنین تا بۆ هەموو دەرکەوێ کە ئەم پەندانە چەندە بایەدارن و چەند پڕ مانان کە مرۆ دەتوانێ لە بارەی هەر پەندێکەوە نامیلکەیەک بنووسێ:

ڕۆشنیی مانگ سەر لە ئێوارە دیارە، پیاوی پیر کەوچکی ماڵە، نە پێڵاوی تەنگ نەماڵی بەجەنگ، بانێکە و دووهەوا، بەقسەی خۆش مار لە کون دێتە دەر، کوتەک دەزانی قۆناغ لە کوێیە، ساڵ بەساڵ خۆزگە بەپار، ئاسنی سارد بەفوو گەرم نابێ، ئاوەکەی واڕژاوە، تۆ ئاخا و من ئاخا ئەی کێ جێمان بۆ ڕاخا، ئەسپی پێشکەشی دیانی ناژمێرن، ئەگەر زۆر بوو قەواڵە بەتاڵە، من بۆ تۆمە تۆ بۆ کێتە، برابوو بەبرازا کار لەکار ترازا، بڕەک تابۆز نەبێ لێ نادا، براماں برایی کیسەمان جیایی، بۆیە پێت ئێژم کاکە چۆلەکەم بۆ بگری، دەریا بەدەم سەگ چەپەڵ نابێ، کچم لەگەڵ تۆمە بووکێ گوێت لێ بێ، لە تەک گورگا گۆشت ئەخواو لە تەک مەڕا شین دەکا، دۆستت هەزاربێ کەمە، دوژمنت یەک بێ خەمە، زمسانان پینە و پەڕۆ، بەتاوسانان ورد ورد بڕۆ، چەم بێ چەقەڵ نابێ، خاڵۆ وەلەدە، خزم گۆشتت بخوا، ئێسکت ناشکێنی، خوا بدا مەرگم، زاوا نەکا بەرگم، ئاوێ بڕوا بۆ ڕۆخانە، خوێش بیخوا نەک بێگانە، حەوتی بمرێ لە باوان، سورمەی نابڕێ لە چاوان، دەستی ماندوو لەسەر زکی تێرە، هەموو ڕێگایەک دەچێتە بانە، مارانگاز لە خشەی مێرووڵە دەترسی،

زمان بوەستێ سەر رەحەتە، بۆ ڕیش چوو سمێڵی نایە بان، ئەو شوێنە خۆشە کە دڵی تیا خۆشە، گیا لەسەر بنجی خۆی دەڕوێ.

سەرچاوەکان

١– قسەی پێشینان – نووسینی ئیسماعیل حەقی شاوەیس – بەغدا ١٩٣٣.
٢– گوتنی پێشینا – نووسراوی جگەرخوێن – شام ١٩٥٧.
٣– گۆرانی و حیکاتێد کوردی قەناتی کوردۆ– ئێرەوان ١٩٦٩.
٤– پەندی پێشینان کۆکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ بەغدا ١٩٥٧.
٥– پەندی پێشینان کۆکردنەوەی ئوردویخانی جەلیل – ئێرەوان ١٩٦٩.
٦– پەندی پێشینان نووسراوی عەلی مارف شارەزووری– بەغدا ١٩٨١.
٧– پەندی پێشینان لە شیعری کوردی دا– نووسینی کەریم شارەزا– بەغدا ١٩٨٣.
٩– پەندی کوردی نووسینی عومەر دەشتەکی– بەغدا ١٩٨٠.
١٠– هەزار بێژ و پەند نووسراوی مەعرووف جیاوک– بەغدا ١٩٣٨.

ڕێ و ڕچەی یاری

یارییەکان کە یارسانیشیان پێ دەڵێن، ئەو کەسانەن کە لە سەر ڕێ و ڕچەیەکی زۆر کۆنی باووباپیریان دەڕۆن و بناغەی ڕێ و ڕچەکەیان لەسەر دوونا دوون دانراوە، کە ئارییەکان هەر لە مێژەوە بڕوایان پێی بوو، ئێستاش گەلێک لە نەتەوە ئارییەکان هەر لەسەر ئەم ڕێ و ڕچەیەن.

بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، ئەم ڕێ و ڕچەیە هەر لە ڕۆژی بەرینەوە هاتووەتە دی و خەڵک سەریان پێ سپاردووە، بەڵام بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لەدەستدایە ئەم ڕێبازە لە سەدەی دووەمی کۆچیدا بەهۆی بالوولی ماهییەوە هاتووەتە دی کە گەلێ لە بیرو بڕوای ئایینە کۆنەکانی کوردستان وەکو: زەردەشتی و مەزدەکی و مانەویی تێدایە و هەروەها گەلێ مەبەستی ئایینەکانی ئیسلام و جوولەکە و فەلەشی تێ کەوتووە و لەم دەورەدا بالوول و یارەکانی چۆنییەتیی ڕێبازەکەیان بەهۆنراوی گۆرانی هۆنیەوە و لە سەرتاسەری لوڕستان و کرماشاندا بڵاویان کردەوە و ناویان نا دەورەی بالوول کە گەلێ گرنگ و بایبدارە.

لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ڕێ و ڕچەی یاری پەرەی سەند و سان سەهاکی بەرزنجی و یارەکانی لە هەورامان و شارەزووردا گەلێ تێ کۆشان و ڕێبازەکەیان پەرەدا، وە ڕێ و ڕەوشتەکانی یارییان خستە قاڵبی هۆنراوی گۆرانییەوە و ناویان نا، سەرئەنجام کە گەلێ مەبەستی ئاینی لەم پەڕاوەدا نووسراون.

لە یەکێ لە نامیلکەکانی یاریدا نووسراوە کە بنیادەم هەر لە سەرەتای بەدیهاتندا تا ڕۆژی دوایی هەزار و یەک لەش دەگۆڕێ و بەگۆڕانی هەزار و یەک لەش گیانی نەمر دەبێ و دەڕواتە شارەزوور کە بەهەشتە و ئەوانەش وا خراپن گیانیان دەڕواتە لەشی گیاندارانی دڕندە و جانەوەرەکان و لەپاش گۆڕانی هەزار و یەک لەش دەچنە دۆزەخ و هەموو دەم سزا دەدرێن و هەر لەسەرگەردانیدا دەمێننەوە.

لە یەکێ لە پەڕتووکەکانی تری یاریدا نووسراوە، ئەوەی کە لەم جیهانەدا دەبینرێ بنج و بناوانی دەگەڕێتەوە بۆ جیهانێکی ترو خەڵکی ئەم جیهانە نوێنگەی خەڵکی جیهانێکی ترن و بەرەی مرۆ کە لەم جیهانەدا ژیان دەباتە سەر هەموو وەچە و ڕەچەڵەکی ئەو جیهانەن و

پەیوەندیی بەجیهانێکی ترەوە هەیە و لەم جیهانەدا مێوانن و لەپاش ماوەیێکی تر دیسان دەگەڕێنەوە بۆ مەڵبەندی بنەڕەتیی خۆی و ئەگەر لەم جیهانەدا کردەوەی باش بێ لەپاش هەزار و یەک دوون نەمر دەبێ و مرۆ کاتێ کە دێتە جیهانەوە گیانی هەموو شتێک دەزانێ، بەڵام لەشی دەبێتە بەرهەڵستی و هیچی ناکەوێتە بیرو دەبێ دیسان ئەو شتانەی کە دەیەوێ فێریان ببێ و کەڵکیان لێ وەرگرێ.

سان سەهاک لەپاش ئەوەی ڕێ و ڕچەی (یاری)ی پەرەی پێ دا و ڕازەکانی (یاری)ی بەچەشنی یاسا و ڕەوەند دەرهێنا و ڕای گەیاندە یاران و هاوەڵان و لایەنگرانی خۆی ئەوسا یارن و پێڕەوانی خۆی بەچواردە تاقم دابەش کرد و بۆ هەر کامیان ئەرکێکی دانا کە ناوی ئەو چواردە تاقمە بەم چەشنەیە: هەفتەن، چل تەن، هەوتەوانە، یارانی قەوەڵتاس، حەفتا و دوو پیر، حەوت خەلیفە، حەوت مجێور، حەوت حەوتەوان، چل چل تەنان ، نەوەد و نۆ پیری شاهۆ، شەست و شەش خولامی پشتێن زێڕین، هەزار و یەک بەندەی وەک خواجە، بەیوەر هەزار بەندە، بەیوەند بەندە.

لەناو ئەم چواردە تاقمەدا، حەوتەن و چل تەن و حەوتەوانە و حەفتا و دوو پیر لە تاقمەکانی تر پیرۆزتر و سەرکەوتووترن و بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام حەوتەن کە لە بنەڕەتا حەوت فریشتەن، پاسەوانی ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکان و هەوا و با و زەوی و ئاو و گیا و ئاگر و ئاسنیان پێ سپێرراوە گیانی ئەم فریشتانە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا چوونە لەشی: پیر بنیامین و پیر داود و پیر مووسا و دایە ڕیزوار و مستەفا دەودان و شا ئیبراهیم و بابە یادگار.

حەوتەوانە بریتییە لە حەوت فریشتە کە بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام لە تیشکی خوا بەدی هاتوون و ئەرکی ئەوان ڕێنوێنیی بەندەکانی خوایە و ئەم حەوت فرێشتەیە لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا چوونە لەشی حەوت پیاوی پاک و پارێزگار و ناوەکانیان بەم چەشنەیە: سەی محەمەدی بەرزنجی، سەی میر ئەحمەدی میرسوور، سەی شەهابەددینی شارەزووی، سەی ئەبولوەفاء، سەی مستەفای شارەزووری، حاجی سەی باوەیسی، شێخ حەبیب شا.

بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام هەر کام لە پەیڕەوان و لایەنگرانی یاری دەبێ بەیەکێ لە بنەماڵەکانی یاری سەر بسپێرن و پیر و دەلیلێکیان هەبێ و ئەم مەسەلەش ئەوەندە گرنگە کە تەنانەت سان سەهاک، پیر بنیامین و پیرداودی بەدەلیلی خۆی بۆ سەر سپاردن هەڵبژارد و ئێستاش دەلیل دەبێ لە وەچەی حەفتا و دوو پیر و بنەماڵەکانی یاری بێ و لە هەر دەورێکدا هەر یارییەک دەبێ پیر و دەلیلێکی هەبێ.

بنەماڵەکانی یاری کە لەسەدەی هەشتەمی کۆچی تا سەدەی دوانزەمی کۆچیدا کە

لەلایەن سان سەهاک و ڕێبەرانی تری یارییەوە بەدی هاتوون و بەناوی سەیی ناسراون و سەیی بەکەسێک دەوترێ کە لەو بنەماڵانەبێ و ئەرکی ئەو خوێندنی دوعا و نزایە لەسەر قوربانییەکان، چونکە هەر قوربانییەک کە بکرێ دەبێ دوعای لەسەر بخوێنن و بنەماڵەکانی یاری ئەمانەن: بنەماڵەی شا ئیبراهیمی، بنەماڵەی بابە یادگاری، بنەماڵەی خامۆشی، بنەماڵەی عالی قەلەندەری، بنەماڵەی میر سووری، بنەماڵەی مستەفایی، بنەماڵەی حاجی باوەیسی، بنەماڵەی زەنووری، بنەماڵەی ئاتەش بەگی، بنەماڵەی شاهەیاسی، بنەماڵەی بابە حەیدەری.

بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام هەر یاریەک دەبێ سەربسپێرێ و بۆ سەر سپاردن پێویستە دانەیەک گوێزی هیندی و دەستماڵ و هەنار و نەوات و دراو و کارد و کەڵەشێر و مەنێک برنج و چارەکێک نان و کەمێک خوێ هەیە کە لەپاش فەراهەمکردنی ئەم پێویستییانە، برنج و ڕۆن و کەڵەشێرەکە لێ دەنن و پاشان پیر و دەلیل ڕێ و ڕەوشتی سەرسپاردنی منداڵەکە ئەنجام دەدەن.

یارییەکان هەر حەوتەیەک دەبێ لە شوێنێکدا بەناوی جەمخانە کۆبنەوە و لەوێدا خەریکی پەرستنی خوا و خوێندنی سروودگەلێکی ئاینی بن و تەنبوور لێ بدەن و ئەم جەمەش نابێ کەمتر لە سێ کەس بێ و ژنان لەم جەمەدا مافی بەشدارییان نییە، بەڵام دەتوانن لە پشتی جەمەکەوە دانیشن و گوێ بۆ قسەکانی پیر ڕاگرن.

ئەو کەسانەی کە دێنە ناو جەمەوە دەبێ پشتێن ببەستنەوە، چونکە بەستنی پشتێن پێویستە و بەبێ پشتێن بەستن کەسێک مافی ئەوەی نییە بێتە ناو جەمخانەوە و لەکاتی هاتنە ناو جەمخانەوە، دەبێ پشتێنەکانیان گرێ بدەنە یەکەوە و بەچەشنی چەمەرە بەدەوری یەکدا دانیشن.

بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام هەر یارییەک دەبێ لە ساڵدا شەش ڕۆژ ڕۆژوو بگرێ تا بەخوا نزیک بێتەوە و ئەم شەش ڕۆژەش لە دووجاردا دەگیررێ. ڕۆژووی جاری هەوەڵ ڕۆژووی مەڕ نوێیە کە لە دوانزەیەمی چلە گەورەی زستانەوە تا چواردەیەمیەوەیە و جاری دووەم لە چواردەمی چلە گەورەی زستانەوەیە تا حەڤدەمی، وە لە دوای گرتنی ئەم ڕۆژووانە سێ مسقاڵ زێڕ بەناوی سەرانە دەدەنە بنەماڵەکانی پیر و دەلیل کە دووبەشی ئەو زێڕانە دەگاتە بنەماڵەی پیرو بەشێکی تری دەگاتە بنەماڵەی دەلیل.

نیاز و قوربانی کردن لەناو یارییەکاندا زۆر گرنگە و بەپێی پەڕاوی وردە سەرئەنجام لە نێوان یارییەکاندا نەزرو نیاز هەیە کە بریتین لە: خزمەت، نیاز، شوکرانە، قوربانی.

قوربانییەکە دەبێ بەناوی خواو ڕووەو ڕووگە سەرببڕن و خوێنی قوربانییەکە دەبێ

بشارنەوە و ئێسقانەکانی دەبێ بەجۆرێ لە گۆشتەکەی جیاکەنەوە کە نەشکێ و زراوەکەی و سپڵەکەی و ڕیخۆڵە کوێرە و گوێچکەکانی دەبێ لە شوێنێکدا بشارنەوە تا هیچ جانەوەرێک دەستی پێیان نەگا.

ڕێ و ڕچەی یاری لەسەر چوار پایە دانراوە کە بریتین لە: پاکی و ڕاستی و لەناوبردنی فیز و هەواو بەخشش کە هەر یارییەک لەسەر ئەم چوار پایە لە ژیاندا بەکاربباو لەو چوار ڕێگەیە لانەدا و لە سەری بڕوا.

یارییەکان لەگەڵ ئەوەی ئاین و ڕێ و ڕچەیەکی کوردییان هەیە، گەلێ ڕاژە و خزمەتیشیان بەزمانی کوردی کردووە و هەر لەسەدەی دووەمی کۆچییەوە تا ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەیەم گەلێ پەڕتووک و نامیلکەیان بەزاراوەی گۆرانی نووسیون و بەیادگار بەجێیان هێشتوون کە ئەو پەڕتووکانە لە: دەورەی بالوول، دەورەی بابە سەرهەنگ، دەورەی شاخوەشین، دەورەی بابە ناووس، دەورەی بابە جەلیل، دەورەی پیرعالی، دەورەی دامیار، سەرئەنجام، وردە سەرئەنجام، دەورەی حەوتەوانە، بارگە بارگە، گلێم وە کۆڵ، دەورەی چلەن، دەورەی عابدین، دەورەی قرمزی، دەورەی حەیدەری، دەفتەری پردیوەر، دەفتەری ساوا، دەفتەری دیوان گەورە، زوڵاڵ زوڵاڵ، کەلامی سەی خامۆش، کەلامی عێل بەگی، کەلامی خان ئەڵماس، کەلامی شاتەیموور، کەلامی شێخ ئەمیر، کەلامی زولفەقار، کەلامی قاسد، کەلامی نەورۆز، کەلامی حەیدەری، کەلامی جەناب، کەلامی موجرم، کەلامی دەروێش ئوجاق، کەلامی دەروێش قولی.

تەواوی ئەو پەڕتووکانە بەهۆنراوی دە هیجایی هۆنراونەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە. سەرئەنجامێکی تر هەیە کە بەشێوەی پەخشانە و داگری بیست و یەک بەندە و هەر بەندێکی لەسەر مەبەستێکی ئاینی نووسراوە کە گەلێ گرنگ و بایەدارە.

سەرچاوەکان

١- گۆران نووسینی پرۆفیسۆر مینۆڕسکی وەرگێڕاوی د. ناجی عەباس- گەلاوێژ ژمارە- ١٩٤٣.

٢- کورد نووسینی مینۆڕسکی وەرگێڕاوی حەمە سەعید کەریم- بەغدا ١٩٨٤.

٣- شاهنامە حقیقت اثرحاج نعمت الله جیحون آبادی بەکوشش دکتر محمد مکری- تهران ١٩٦٤.

٤- سرودهای دینی یارسان، ترجمە ماشاء الله سوری- تهران ١٣٤٤.

٥- برهان الحق، تالیف نور علی الهی- تهران ١٣٤٣.

٦- رموز دینی یارسان تالیف سید قاسم افضلی- تهران ١٣٤٥.

٧- مشاهیر اهل حق، تالیف صدیق صفی زادە (بۆرەکەیی) تهران ١٣٦١.

٨- بزرگان یارسان، تالیف صدیق صفی زاده- تهران ١٣٥٣.
٩- نوشتەهای پراکنده درباره یارسان، تالیف صدیق صفی زاده- تهران ١٣٦١.
١٠- دوره هفتوانه جزوی ازنامه سرانجام تالیف و تفسیر صدیق صفی زاده- تهران ١٣٦٠.
١١- الکاکائیه فی التاریخ، تالیف عباس العزاوی- بغداد ١٩٤٩.

پەڕتووکی سەرئەنجام

لەبەرئەوەی هەندێک لە نووسەران، سەبارەت بەپەڕتووکی سەرئەنجام بەهەڵە دواون و هیچ چەشنە زانیارییەکیان لە بارەی ئەم پەڕتووکەوە نییە، ئەوە بوو کە بڕیارم دا لەم بارەوە وتارێک بنووسم و لەسەر ئەم پەڕتووکە بکۆڵمەوە. سەرئەنجام ناوی یەکێ لە پەڕتووکەکانی ئاینی یارییە کە لەسەدەی هەشتەمی کۆچیدا بەهۆی سان سەهاک و یارەکانییەوە، بەزاراوەی گۆرانی هۆنراوەتەوە. ئەم پەڕتووکە داگری شەش بەشە بەناوانی: دەورەی حەوتەوانە، بارگە بارگە، گڵێم وەکۆڵ، دەورەی چلتەن، دەورەی عابدین، وردە سەرئەنجام، دەورەی حەوتەوانە لەبارەی قوربانی و خێر و خێرات و ڕاز و نیاز و گەشت و گێڵی فریشتەکانە لە حەوت چینی ئاسمانەکاندا و هەروەها سەبارەت بە بەدیهاتنی ئاسمان و زەوی و مەشیە و مەشیانە دەدوێ. مەشیە و مەشیانە بریتییە لە ئادەم و حەوا.

ئەو هۆنەرانەی کە هۆنراوەکانی ئەم بەشەیان هۆنیونەتەوە بریتین لە: سان سەهاک، پیربنیامین، پیرداود، پیرمووسا، پیرڕەزبار، پیرشالیاری هەورامی، پیرنەدری شاهۆیی، پیرڕۆستەمی سۆ، پیرنەقی هەورامی، پیرنیگادارتانی، سەی محەمەدی شارەزووری، پیرئیسماعیلی کۆلانی، سەی محەمەدی گەورە سوار، سەی ئەبولوەفا، سەی مستەفا، سەی میر ئەحمەد، سەی شەهابەدین، سەی حەبیب، سەی باوەیسی، خەلیفە عەزیزی سلێمانی، خەلیفە محەمەد، خەلیفە شاشا، خەلیفە شەهابەدین، خەلیفە باپیر، خەلیفە ئەمیر، خەلیفە جەبار، مستەفا دەودان، شا ئیبراهیمی ئێوت، سەی ئەحمەدی بابەیادگار.

بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام خوای مەزن بەشێک لە ڕۆحەکەی خۆی جیاکردەوە و ئەوسا چەندین فریشتەی بەناوانی: حەوتەن و چل تەن و چل چل تەن و حەوت خەلیفە و حەوتەوانە و بەیوەر هەزار خولام و بەیوەن خولامی بەدی هێناو پاشان چووە ناو دوڕێک لەپاش ماوەیەک لە دوڕەکە هاتە دەرو ئەوسا دوڕەکە تەقی و لە تەقینەوەی دووکەڵێک هەڵسا و ئاسمان و زەوی و ئەستێرەکان و مانگ و خۆر و شەو و ڕۆژی بەدی هێناو پاشان لەگەڵ یەکێ لە فریشتەکانیدا بەناوی بنیامین کەوتە گەڕانی حەوت چینی ئاسمان و لە هەر چینێکی ئاسماندا فریشتەکان کۆ دەبوونەوە تا خوا بێتە ناویان و هەر کە ئاواتیان دەهاتەدی یەکێکیان خۆی دەکردە قوربانی.

بارگە بارگە بەشی دووەمی پەڕتووکی سەرئەنجامە کە لەبارەی بارگە و خێوەتەکانی خواییە کە لە وڵاتەکانی جۆر بەجۆری ئێران و جیهاندا هەڵدڕاوە و هەروەها لەبارەی گەڕانی گیانی فریشتەکانە لە لەشی پێغەمبەران و پاشایان و پیاوە گەورەکان و پارێزگاراندا ئەم بەشە بەهۆی حەفتا و دوو پیرەوە کە هەموویان هۆنەر و زانا هۆنراوەتەوە. بارگە بارگە بریتییە لە حەفتا و دوو پارچە هەڵبەست کە هەر پارچە هەڵبەستێکی بەشێوەیێکی جوان لەسەر مەبەستێک هۆنراوەتەوە و دیاردی بەگەلێ لایەنی ئەفسانەیی و میتۆلۆژیایی و ئاینی دیاردی کراوە. ناوی حەوتاودوو پیر بەم جۆرەیە:

پیر سلێمانی سیستانی، پیر قابیل سەمەرقەندی، پیر ڕوکندین، پیر میکائیل دەودانی، پیر نالیی مۆردینی، پیر تایەری ئەسپەهانی، پیر شەمسی عەلەمدار، پیر کەمالی مامۆڵانی، پیر ڕاستگۆی قەرەداغی، پیر تەقیی شاهۆیی، پیر حەیدەری لوڕستانی، پیر نەڕە باڵامۆی، پیر ئەحمەدی لوڕستانی، پیر تاجەدینی فارس، پیر حسێنی کاشانی، پیر مەحموودی بەغدادی، پیر عەبدولعەزیزی بەسرەیی، پیر ئیبراهیمی جاف، پیر سلێمانی ئەردەڵانی، پیر خالقی ئاردەوێڵی، پیر مەنسووری شووشتەری، پیر عیسا شوقاقی، پیر حەیدەری کەل مەیدانی، پیر مالکی گۆران، پیر مامڵی مایدەشتی، پیر ناسری بەختیاری، پیر عیسا بساکانی، پیر خەلیلی مووسڵی، پیر جافری کوردستانی، پیر حەمزەی بیری شاهی، پیر حسێنی ئەستەمووڵی، پیر ئەلیاسی مۆریاسی، پیر فەیرۆزی هندی، پیر هەیاسی مەغربی، پیر ئیگادارتانی، پیر قەمەر سەراو قوماشی، پیر تامازی کرمانی، پیر تەیمووری هەورامانی، پیر ڕەحمەتی بومبەیی، پیر قوبادی دێوانە، پیر کازمی کەنگاوەری، پیر دانیالی دالاهۆیی، پیر مووسا میانەیی، پیر سوورەی هندلەیی، پیر سادقی مازەندەرانی، پیر نیعمەتی تەبەردار، پیر دلاوەری دەرەشیشی، پیر حەیاتی ماچینی، پیر قانوونی شامی، پیر حاتەمی هەمەدانی، پیر محەمەدی شارەزووری، پیر ناریی هەورامی، پیر ئیسماعیل کۆڵانی، پیر نازداری شیرازی، پیر نەریمانی شاهۆیی، پیر تەیاری خوەراسانی، پیر عنوان کەعبەیی، پیر ئەحمەدی گەنجەیی، پیر ئەحمەدی برساهی، پیر نادری قەرەپاپاقی، پیر شالیاری هەورامی، پیر مەحموودی لوڕستانی، پیر نەجمەدینی پارسی، پیر نەقیی تووکانی، پیر هاشم ڕژوی، پیرەمێردی هۆردینی، پیر بابە غەیبی هاواری، پیر شەمسەدین، پیر عەزیزی هۆنەدانە، پیر فەتالیی سەحنەیی، پیر ڕۆستەمی سۆ.

گڵێم وەکۆڵ کە بەشی سێیەمی پەڕتووکی سەرئەنجامە، سەبارەت بەخەباتەکان و هەڵسوکەوتەکان و ڕەنجەکانی پیر بنیامینە لە یەمەن کە ماوەیەک جلوبەرگی ئەستووری کردووەتەبەر لە یەمەندا خەریکی ئاو فرۆشی بووە و پاشان لەگەڵ هەندێ لە یارانیدا

سواری کەشتیەک بووە و لە دەریای ئەسکەندەریەوە تێ پەڕیوە و لەپڕ بایەک هەڵی کردووە و بووەتە تۆفان و دانیشتووانی کەشتییەکە چەند ڕۆژێک لە سەختی و برسیەتیدا ژیانیان بردووەتە سەر تا پیر بنیامین لەگەڵ خوادا کەوتووەتە ڕاز و نیاز و سەرئەنجام لەو تۆفانە ڕزگاریان بووە و چوونەتە مەڵبەندەکەی خۆیان و بەدیتنی سان سەهاک شادبوون.

هۆنراوەکانی ئەم بەشە بەهۆی دوانزە هۆنەرەوە هۆنراوەتەوە کە بریتین لە: سان سەهاک، پیر بنیامین، پیرداوود، سەی میر ئەحمەد، سەی مستەفا شارەزووری، سەی محەمەد شارەزووری، سەی ئەبولوەفا شارەزووری، سەی شەهابەدینی شارەزووری، سەی حەبیب شا، حاجی سەی باوەیسی، هووسپە، هوورز.

دەورەی چل تەن کە بەشی چوارەمی پەڕتووکی سەرئەنجامە، سەبارەت بە بەدیهاتنی چل فریشتە دەدوێ کە ئەمانە هەر لە ڕۆژی بەرینەوە بۆ ڕازداری خولقێنراون و لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا چوونە لەشی چل پیاوی پارێزگار و خەڵکیان بۆ یەکتاپەرستی هان داوە و ئەم بەشەش بەهۆی چل هۆنەرەوە هۆنراوەتەوە کە لەوانەدا سەبارەت بەگەورەیی و مەزنی و بەخشندەییی خوا باس کراوە.

هەروەها سەبارەت بەتاریکی و ڕۆشنی و چاکە و خراپەش باس کراوە. ناوی ئەو چل هۆنەرە بەم جۆرەیە: دەمام، شەمام، قامووس، ئەژدەر، ئەنوەر، نگین، گەوهەر، مسکین، مۆمن، سەفیر، کەبیر، ناری، سابق، قانوون، سەیاد، لامی، پێشەنگ، ئەوڕەنگ، خەزاوی، شمشاڵ، سیقاڵ، عەزازیل، ئیدراک، خونجی، مەستی، غازی، وردی، نیشان، چەرگا، سەقا، مەرزی، بیا، تەوار، سەراف، سروور، تۆفیق، ڕەزتاب، قەندیل، شەمیل.

دەورەی عابدین کە بەشی پێنجەمی سەرئەنجامە، بریتییە لە ڕاز و نیازەکانی عابدینی جاف کە سەبارەت بەگیان و ڕۆح و پیاوچاکان دواوە و ئەم بەشە پتر بەهۆنراوی حەوت هیجاییە و لەسەر شێوەی جافی هۆنراوەتەوە کە هەندێ هۆنراوی سان سەهاک و پیر بنیامین و پیر مووسایشی تێدایە.

وردە سەرئەنجام کە بەشی شەشەمی پەڕتووکی سەرئەنجامە بریتییە لە هەندێ مەبەستی ئاینی وەکو جەم و جەمخانە و گوێز شکاندن و سەرسپاردن و ناونانی منداڵ و ژن خواستن و پاڕانەوە و پەند دادانی گیانی مردووان و ئەم بەشەش بەهۆی چوار هۆنەر هۆنراونەتەوە کە بریتین لە: سان سەهاک، پیر بنیامین، پیر مووسا، مستەفا دەودان، پەخشانەکانی ئەم جزمە بەفارسی نووسراون.

سەرچاوەکان

١– دەورەی حەوتەوانە (دەستنووس).
٢– بارگە بارگە (دەستنووس).
٣– دەورەی گڵێم وەکۆڵ (دەستنووس).
٤– دەورەی چل تەن (دەستنووس).
٥– دەورەی عابدین (دەستنووس).
٦– وردە سەرئەنجام (دەستنووس).
٧– کورتەی پەڕتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).
٨– دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

بۆچ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی هۆنراوەتەوە

ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە زۆربەی هۆنەرانی کورد هەر لەسەدەی دووەمی کۆچییەوە تا سەرەتای سەدەی سێزەهەمی کۆچی، هۆنراویان بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە، ئەمەش هۆی ئەوەبووە کە خەڵکی مەڵبەندی شارەزوور و ئەردەڵان بەزاراوەی گۆرانی و شێوەکانی دواون و جگە لەوەش ڕێ و ڕچەی یاری (کاکەیی) کە لە لوڕستان و هەوراماندا پەیدابووە، لەبەرئەوەی شا خوەشینی لوڕستانی و سان سەهاک و یارەکانی بەزاراوەی گۆرانی دواون ئەوەیە کە ئەم زاراوەیان کردووەتە زاراوەیەکی ئاینی و تەواوی پەڕتووکە ئاینییەکانیان بەو زاراوە نووسیون و تەنانەت لە سەدەی دووەمی کۆچیدا کە بالوول و یارەکانی سەریان هەڵداوە زۆربەی هۆنراوەکانیان بەگۆرانی وتووە و شاخوەشین و یارەکانیشی کە لە لوڕستاندا ژیاون هەر بەگۆرانی دواون و نووسراوەکانیشیان هەر بەگۆرانی بووە کە ئێستا هەموویان لەبەردەست دایە.

جا هەر هۆنەرێکی تری کورد لە هەر مەڵبەندێکی کوردستاندا کە ژیاوە لاساییی ئەو هۆنەرانەی کردووەتەوە و هەر بەگۆرانی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و تەنانەت ئەو زاراوانەیان بەکاربردوون کە هۆنەرانی گۆران لە هۆنراوەکانیاندا بەکاریان بردوون چونکە ئەو زاراوەیان بەزاراوەیەکی زانستی داوەتە قەڵەم و تەنانەت هەندێک لە لێکۆڵەران و نووسەران ئەو زاراوەیان بەپاشماوەی زمانی ئاڤێستایی و پەهلەوی داناوە.

جگە لەوەش زاراوەی گۆرانی دەچێتەوە سەر زمانی ئاڤێستایی کە زەردەشت پەڕتووکی ئاڤێستای پێ نووسیوە و زۆربەی مێژوونووسانی کورد و بێگانەش هەر لەسەر ئەو بیروڕایەن کە زمانی ئاڤێستایی زۆر لە زاراوەی گۆرانی دەچێ، دەقاودەق گۆرانییە و زۆربەی هۆنراوەکانی زەردەشتیش لە گاتەکاندا هەر لە زاراوەی گۆرانی دەچێ و لەسەر هیجا هۆنراونەتەوە بۆیە هۆنەرانی کوردیش هەر لەسەرەتاوە بەم زاراوە هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

ئەوەش دەبێ بڵێین هەورامان کە مەڵبەندێکی شاخاوییە هیچ نەتەوەیەک خۆی بۆ نەکوتاوە و بەم هۆیەوە هەورامییەکان جگە لە زمانەکەی خۆیان ئاشنایەتییان بەزمانەکانی تر نەبووە تا هۆنراوی پێ بهۆننەوە و هەرکە دڵ و دەروونیان هاتووەتە جۆش و خرۆش

بەزمانەکەی خۆیان مەبەستەکەیان دەربڕیوە و بەخەڵک ڕایان گەیاندووە و سانەکانی هەورامانیش کە لە هەوراماندا فەرمانڕەواییان کردووە، هۆنەرانیان هان داوە کە بەزمانی زکماکی خۆیان هۆنراو بهۆننەوە.

شێخەکانی هەورامانیش کە پێڕەوی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی بوون زۆربەیان خۆیان هۆنەر بوون و مەلاکان و دەروێشەکانی خۆیان هان داون کە بەزاراوەی گۆرانی هۆنراو بهۆننەوە بۆ وێنە مەولەویی نەمر کە خەڵکی تاوەگۆز بووە، بەشێوەی جافی دواوە، بەڵام بەشێوەی هەورامی دەستی کردووەتە، هۆنراو هۆنینەوە تا گەیشتووەتە ئەو پلەوپایە بەرزە.

والییەکانی ئەردەڵانیش کە زۆربەیان هەر بەهەورامی دەدوان، هۆنەرانیان هان دەدا کە بەزاراوەی گۆرانی هۆنراو بهۆننەوە تەنانەت هەندێ لە والییەکان وەکو کەڵباڵی خانی ئەردەڵان و خەسرەو خانی ئەردەڵان و ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان، خۆیان هۆنەربوون و هەر بەهەورامی هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

ئێستاش زۆربەی هۆنەرانی کرماشانی و ئیلامی و هەوشاری و لوڕستانی هەر بەزاراوەی گۆرانی هۆنراو دەهۆننەوە، چونکە بەزاراوەیەکی پیرۆزی دادەنێن کەچی خەڵکی ئەو مەڵبەندانە هیچ کامیان لەسەر ڕێ و ڕچەی یاری ناڕۆن، بەڵام هەر حەز لە زاراوەی گۆرانی دەکەن و بەو زاراوە هۆنراو دەهۆننەوە و کەواتە بنەڕەتی وێژەی کوردی لەسەر زاراوەی گۆرانی دانراوە، بۆیە گەلێ وشەی گۆرانی کەوتووەتە ناو زاراوەکانی تری کوردییەوە و گەلێ لە هۆنەرانی کوردی مەڵبەندەکانی تری کوردستان وەکو: تایەربەگی جاف و مەلای جەباری و حەریق و مەولانا خالد و وەلی دێوانە و مەستوورە خانمی کوردستانی لەگەڵ ئەوەی بەزاراوەکانی خۆیان هۆنراویان وتووە بەزاراوەی گۆرانییش هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

لەم دواییەدا سێ قەواڵەی کۆن کە لەسەر پێست نووسراون لە هەوراماندا دۆزراونەتەوە و ئەم قەواڵانە کە لەسەدەی یەکەمی پێش زاییندا نووسراون، کەوتوونەتە دەستی دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی و ئەویش ئەوانەی داوەتە پڕۆفیسۆر مینس کە تەرجەمەیانی کردووە. وەکو دەڵێن یەکێک لە سۆفییەکانی عەلائەدینی نەقشبەندیی بەناوی سۆفی عەبدوڵڵا ڕۆژێکیان دەڕواتە لای شێخ و پێی دەڵێ کە لەسەر کێوی سوورێندا تاشە بەردێکی دیوە کە وێنەی پیاوێکی لەسەر کەنراوە و تیرێکی بەدەستەوەیە و بەرەو خۆی دەیهاوێژێ و پاشان بۆ شێخ دەرکەوت کە تیرەکە بەرەو ئەشکەوتێکی سەخت دەڕوا و کە چوونە ئەشکەوتەکە چاویان کەوتە کووپەڵەیەک کە پڕی بوو لە هەرزن و لەگەڵ ڕۆکردنی هەرزنەکە سندووقێکی تێدا دەرکەوت کە سێ قەواڵەی تێدا بوو مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ دەوری

فەرهادی چوارەم کە لە ساڵانی ٣٨ تا ٢ی بەر لە زاییندا ژیاوە. ئەم سێ قەواڵە دووانیان بەزمانی یۆنانی و قەواڵەی سێیەم بەزاراوەی گۆرانیی کۆن نووسراون و قەواڵەکانیش هی چەند دێیەک و ڕەزستانێکە کە بۆ ماوەیەک دراونەتە کرێ. ئەمەش دەقی قەواڵەی سێیەم بەزاراوەی گۆرانیی کۆن:

شەنەت ق بەرەخا ئەڕۆتەت میبنوو بەتەسپەک بەری تورین. یەکی کەرما ئەسمەک من ئەبیکە شکەن بەلزیات. ڕەزنبوو ئەریل بەری بەشەنین دەدنەهی کولا زووزن. مەمن بوومخوتی ئەخ هەمی ئەدلوو قەدەمتوو شەهدین تیریک بەری ئەبینی بەری ڕەشنو ئەرشتەت. بەری ئەبنوو گریپنە هی بەری میترپدی سنیەک بەری ماتبەنگ کەرما نەسەمتەن ڕەززینەت ئەریل من پەتەسپەک کولا زوزن.

واتە: ساڵی سێ سەدی هاوینی مانگی جۆزەردان میبنووی پەتەسپەکی کوڕی تورین، نرخ و بایی ڕەزی ئەسمەک کە داویە بۆ گەڕاندنەوەی خاوەنەکەی، ڕەزەوان ئەریل کوڕی بەشنین پێی داو، ئەمیش لەسەر یەک پەنجاو پێنج زۆزین، ئەوەش وا لەلای خاوەن زەوییەکەو ئەو دانی پێدا ناوە لە بەرامبەر پێشکەشی دا، بەشایەتەکان تیرێک کوڕی ئەبینی کوڕی ڕەشنوو ئەرشتەتی کوڕی ئەبنوو گریپنەهی کوڕی میترا پەدی سینەک کوڕی ماتبەنگ، نرخی ڕەزی نەسەمتەن ڕەز دەگەڕێتەوە بۆ ئەریل پەتەسپەک بەتەواوی پەنجاو پێنج زۆزن یا درهەمە.

لەم قەواڵەدا هەندێ وشە بەئارامی نووسراوە وەکو: وشەی شەنەت بەواتای ساڵ، ق کە بریتییە لە قیپای ئارامی بەواتای هاوینەو وشەی یەرەخا بەواتای مانگەو وشەی پەلز بەواتای ئیوەو وشەی قەدەمتوو بەواتای پێشکەش وشەی شەهدین بەواتای شایەتەکان وشەی کەرما بەواتای ڕەزە. لێرەدا بۆمان دەرکەوت کە وشەکان لەو دەورەدا بەئارامی دەنووسراو لەکاتی خوێندنەوەدا بەگۆرانی دەخوێنرایەوە کە بەمە هوزرواش دەڵێن.

لەم قەواڵەدا هەندێ وشەی گۆرانیمان دەکەوێتە بەرچاو کە لە بنەڕەتدا پەیوەندییان بەناوچەی هەورامانەوە هەیە، وەکو: ئەڕۆتات کە ناوی مانگی جۆزەردانە و تیریک کە لە بنەڕەتدا میترایە و لەگەڵ پاشگری کۆدا پێک هاتووە و ڕەشنوو کە ناوی فریشتەیەکە لە هۆنراوەکانی یاریدا ڕەش نووسراوە و میترپدی بەواتای مێهر و خۆشەویستییە و مار بەواتای نەوەیە و بار هەربارە و یەکی هەر ژمارەی یەکە، وە بوومخوتی بەواتای خاوەن و گەورەی زەویوزارە و هەمی بەواتای هەمووە، وە لەم قەواڵەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ڕەز دەگەڕێتەوە بۆ خاوەن زەوی و زارەکە نیوەی بۆ ئەریل بەجێی هێشتووە و ئەم نیوەیەش فرۆشراوە، وەیان بەهۆی گۆڕینی خاوەنیەتی کرێکەی بۆ پتسیک بەپەنجاو پێنج درهەم. وە

خاوەن زەوی لەپێش شایەتەکان لەسەر نیوە بەنیوکردنی پیشان دەدات و نرخەکەی وەرگیراوە.

کەواتە زاراوەی گۆرانی زاراوەیەکی زۆر کۆنە و لەم قەواڵەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە گەلێ مەبەست بەم زاراوە نووسراوە بۆیە هۆنەرانیش هەر لە مێژەوە بەم زاراوە هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

سەرچاوەکان

١– لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری نووسینی د. جەمال ڕەشید ئەحمەد – بەغدا ١٩٨٨.

٢– پەڕتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).

٣– دامیار دامیار (دەستنووس).

٤– دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٥– دەورەی بالوولی ماهی (دەستنووس).

ڕێ و ڕچەی ئێزیدی

ئێزیدییەکان کە ڕێ و ڕچەیەکی کۆنیان هەیە، مێژوو نووسان لایان وایە کە لە پاشماوەی پێڕەوانی ئاینی مانین و ئەمانە لەپاش پەرەسەندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام، کوێستانەکانی حەلوان و شارەزووریان کردە پەناگای خۆیان و لەوێدا مانەوە تا بتوانن ڕێبازەکەیان بپارێزن، بەڵام پەرەسەندنی ئیسلام بووە هۆی ئەوە کە گەلێک لە ئێزیدییەکان و ئەوانەش وا لەسەر ڕێ و ڕچەکەی خۆیان مانەوە کۆچیان کردە شاخ و داخەکانی کوردستان، بەڵام بەرە بەرە هەندێ لە بیروباوەڕاکانی فەلە و جوولەکە و ئیسلامیان لە ڕچەکەیاندا جێ کردەوە و بەم چەشنە ڕێ و ڕچەی ئێزیدی ڕەنگ و بۆنی ئیسلامیی گرتە خۆی.

ئێزیدییەکان ساڵی دووسەد و حەفتا و شەشی زاینی بەسەرەتای مێژووی خۆیان دادەنێن، لەم مێژووەشدا مانی (٢١٠– ٢٧٦ی زاینی) کوژراوە و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ئەمانە لەسەر ڕێ و ڕەوشت و ئاینی مانی دەڕۆن.

یەکێ لە خۆرهەڵات ناسان بەناوی ئسپیرۆ دەڵێ: ڕێبازی ئێزیدی دەچێتە سەر ئاینی مانی و لەگەڵ ئەوەشدا ئاینەکانی زەردەشتی و مەزدەکی و فەلە و ئیسلامیش کاریان کردووەتە سەر ئاینەکەیان.

پرۆفیسۆر مینۆرسکی لە پەڕاوی کوردا، سەبارەت بەئێزیدییەکان دەڵێ: ڕێبازی ئێزیدی لەسەر ڕێ و ڕەوشتێکی زۆر کۆنەوە داڕێژراوە و ماوەیەک لەمەوپێش ئێمە هیچ چەشنە زانیارییەکمان لەبارەی ئێزیدییەکانەوە نەبوو هەتا یەکێ لە خۆرهەڵاتناسەکانی ئینگلیزی بەناوی ئۆپاری توانیی یەکێ لە پەڕتووکەکانی ئێزیدی بخاتە دەست و بڵاوی کاتەوە ناوەڕۆکی ئەو پەڕاوە بریتییە لە دوو نامیلکەی گچکە بەناوی جیلوە و مەسحەفاڕەش و پاشان ئاستاش ماری، کە قەشەیەکی کاتۆلیکە، ئەو دوو نامیلکەی بەعەرەبی و کوردی بڵاو کردەوە.

هەندێ لە موسوڵمانەکان، ئێزیدییەکان بەشەیتان پەرست دادەنێن، بەڵام ئێزیدییەکان خۆیان بەخوا پەرست و ئێزیدی دەزانن، ئەوان پەرستگایەکی تایبەتییان بۆخۆیان هەیە و پەرستگاکەیان دێرێکی کۆنی فەلەکانەکە لە لاشە لە نزیکی شاری مووسڵدایە و شێخ ئادیش هەر لەوێدا بەخاک سپێرراوە.

تاوس یا مەلیک تاوس لەناو ئێزیدییەکاندا زۆر پیرۆزە و هەندێ لە نووسەران لایان وایە کە لە نێوان تاوس و تەممووزدا کە بابلییەکان بەخوای هەتاویان دائەنا پەیوەندیەکی پتەو هەیە و هەروەها بڕوایان لەسەر ئەوەیە کە پەیوەندی گەلێکی تر لە نێوان ئێزیدییەکان و ئوورییەکان و ئاینەکانی کۆنی دووزێدا هەیە.

لە ڕێ و ڕچەی ئێزیدی گەلێ مەبەست وەکو ئەهریمەن و تاریکی و ڕوونی هەیە و هەندێ لە مێژوونووسان لایان وایە کە پیاوێک بەناوی شێخ ئادی لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا ڕێ و ڕچەی ئێزیدیی بەدی هێناوە و تەیموور پاشا لە پەڕتووکی ئێزیدی و مەڵبەندەکەیاندا دەڵێ:

ئەم تاقمە لە مێژوودا ناوێکیان بۆ یەکەمین جار لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا لە لاپەڕەکانی مێژوودا نووسراوە و ئەوەیش بەهۆی شێخ ئادیی هەکارییەوەیە کە گەلێک لایەنگری پەیدا کردووە و پەرەی داوەتە ڕێ و ڕچەی ئێزیدی.

بەڵام ئەم قسانە دروست نین چونکە سەمعانی کە لە سەدەی شەشەمی کۆچیدا، دەژیا لە پەڕاوی ڕەچەڵەکدا دەڵێ: تاقمێکی زۆرم لە حەلوانی عێراقدا چاو پێ کەوت کە بەناوی ئێزیدی دەژیان و ئەمانە خەریکی ڕێ و ڕەوشتەکەی خۆیان بوون.

پرۆفیسۆر تۆفیق وەهبی لای وایە کە ڕێ و ڕچەی ئێزیدی پاشماوەی خۆرپەرستی یا مێهر پەرستییە و دەڵێ: ئێزیدییەکان ئەهریمەن ناپەرستن، بەڵکو ئەوان ئێزەد دەپەرستن و مەلیک تاوسیش بەفریشتەی پەیامهێنەری خوا دادەنێن و ئەمانە بەحەوت فریشتەی تر بڕوایان هەیە کە لەگەڵ حەوت خوایانی میترایيدا یەکسانن و تاوس سەرۆکایەتیی فریشتەکانی بەئەستۆیە و لەگەڵ میترای خوای خۆردا هاوتایە.

ڕازی ڕێ و ڕچەی ئێزیدی کە لە سەرەتای ئیسلامدا لە سینگی هەندێ لە پێشەوایانی ئێزیدیدا پارێزرابوو، سینگ بەسینگ دەهاتە خوارەوە تا ئێزیدییەکان بەپێی ئەو ڕێ و ڕەوشتانە ڕەفتارکەن و شێخ ئادی لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا ئەو ڕازەی بەچەشنی یاسا دەرهێنا و بەیارەکانی خۆی ڕای گەیاند بۆیە ئێزیدییەکان ئەو بەپیاوێکی گەورە دادەنێن و پێڕەوی لێوە دەکەن.

لەناو ئێزیدییەکاندا ڕۆژێ چوار جار نوێژ دەکەن کە بریتییە لە نوێژی بەیانی، نوێژی نیوەڕۆ، نوێژی ئێوارە، نوێژی خۆرئاوا جگە لەمە هەر ئێزیدییەک دەبێ لەکاتی هەتاوا لەبەر بەرۆچکەدا ڕاوەستێ و زەوی ماچ کاتەوە و خۆی بماڵێتە خاک و خۆڵا و لە خوا بپاڕێتەوە و نزا بکا و بەم نزایە نزای خۆر دەڵێن. کەوابوو ئێزیدییەکان لە هەر شەو و ڕۆژێکدا شەش جار نوێژ دەکەن و لە کاتی نوێژکردندا ڕوو دەکەنە هەتاو و لەسەر ئەم بڕوایەن کە هەمووی

ڕۆشناییی جیهان لە خۆرەوەیە و خۆر بریتییە لە ڕۆشنایی و تیشکی خوایی کە ئەم بڕوایەش بڕوایەکی زۆر کۆنی ئارییەکانە. ئێزیدییەکان چەندین بەرگ پەڕتووک و نامیلکەی ئاینییان هەیە کە هەموویان بەخەتێکی تایبەت کە لە خەتی سانسکریت و ئاوێستایی و پەهلەوییەوە وەرگیراوە نووسراوە و ئەم خەتە بەخەتی ئێزیدی ناسراوە. ئەم ئێزیدییانە گەلێ ڕاژە و خزمەتیان بە زمان و وێژەی کوردی کردووە و ئەو نووسراوانەی کە لەلایان بەیادگار ماونەتەوە بریتیین لە: جیلوە، مەسحەفارەش، قەوڵی تاوس مەلەک، قەوڵی زەبوونی مەیسوور، قەوڵێ ئافرینا دونیایی، قەوڵی شیری ڕاستی، قەوڵی هەسەدی ئال تەوری، قەوڵی قیامەتی، قەوڵی مسکین و هەژار، قەوڵی پیر شەرەف، قەوڵی دەروێش ئادەم و میر براهیم، قەوڵێ شێشمی تەورێزی، بەیتاجندی، بەیتا نەسیحەتا، دوعا سبەیکێ، دوعایا هێڤارێ.

سەرچاوەکان

١- یەزیدییەکان و ئاینی یەزیدی- نووسینی شاکر فتاح ١٩٦٩.

٢- ئێزدیاتی لبەر ڕۆشناییا هندەک تیکستێد ئاینیێن ئێزیدییان نووسینی خدری سلێمان- بەغدا ١٩٧٩.

٣- نڤیژێن ئێزیدیان- شام ١٩٣٣.

٤- ایزدیان نوشته صدیق صفی زاده (بۆرەکەیی) تهران ١٣٥٨.

کورد و فەلسەفە

بێ گومان لە کوردستاندا پیتۆڵی و فەلسەفە هەر لە مێژەوە باوبووە و گەلێ پیتۆڵیش لەناو کوردا پەیدابوون و سەرچاوەی فەلسەفەش لەناو کوردەواریدا لەسەر هەستێکی زانستییەوە سەری هەڵداوە و ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەشتەمی کۆچی کە سان سەهاکی بەرزنجی و یارە زاناکانی لە هەوراماندا سەریان هەڵدا.

پێڕەوان و یارەکانی سان سەهاک زۆربەیان پیتۆڵ و زانا و هۆزان و هۆنەر بوون و هەر کام لە وڵاتێکەوە هاتبوونە لای و لە زانستی ئەو کەڵک و سوودیان وەردەگرت و تەنانەت لە فەلسەفەی وێنان شارەزاییان هەبوو بۆیە قسەکانیان کاری دەکردە دڵی خەڵک.

دەگێڕنەوە و دەڵێن کە کاتێ سان سەهاک لە ماڵ دەهاتە دەرەوە، خەڵک دەورەیان دەدا و لە دەوری کۆدەبوونەوە و هەر کام پرسیارێکیان لێ دەکرد و ئەویش بەنەرمی وەڵامی دەدانەوە و تەنانەت دەڵێن گەلێ بەربەرەکانێیان لەگەڵیدا دەکرد و ئەویش هیچ قەڵس نەدەبوو، و بەڵکو لەسەر قسەکەی دەڕۆیشت تا قسەکەی دەسەلماند و ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هەموو خۆشیان بوێ و قسەی لێ ببیسن.

هەر بەپێی ئەم قسانە دەتوانین سان سەهاک بەیەکێ لە پیتۆڵان و هۆزانانی هەرە بەرزی کورد دابنێین، چونکە ئەو لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا دەڵێ: ئاو باوکی سروشتە و هەموو شتێک لە ئاوەوە دێتە دی و ئاویش دیارە خوا بەدیی هێناوە کە سەرچاوەی هەموو شتێک لە ئاوەوەیە. وەکو دەڵێ:

با بۆی سرشتەن، بابۆی سرشتەن
ئەی یاران ئاوی بابۆی سرشتەن
ئی ئاوە پەیمان خاوەندکار ڕشتەن
پەوکە ڕۆشنەن چوون وە ورشتەن

واتە: ئەی یاران ئاو باوکی سروشتە! ئەم ئاوە خوای مەزن بۆمانی بەدی هێناوە، بۆیە ڕووناکە؛ چونکە سەرچاوەی هەموو شتێکە و هەموو شتێک لە ئەوەوە هاتووەتە دی و هەموو شتێک دەگەڕێتەوە بۆ ئەو.

ئەوەی کە دەڵێ: ئاو باوکی سروشتە و هەموو شتێک لە ئاوەوە هاتووەتە دی و هەموو

شتێک دەگەڕێتەوە بۆ ئاو، ئەمە قسەی تاڵسی وێنانییە. تاڵس لە ساڵەکانی ٥٤٧ تا ٦٢٤ی زاینیدا دەژیا و ئەو لە شاری ملیتدا لەدایک بووە بۆیە بەناوی تاڵسی ملیتی ناسراوە. تاڵس دەیوت کە ئاو باوکی سروشتە و هەموو شتێک دەگەڕێتەوە بۆ سروشت و هەروەها دەیوت جیهان پڕ لە خوایە و هەموو دەبێ ڕوو لە خوا کەن. عەباس مەحموود عەقاد، نووسەر و پیتۆڵی میسری کە بەنەژاد کوردە دەڵێ: تاڵس بەباوکی پیتۆڵان دێتە ژمارە ئەوەی کە ئەو ئاوی بەباوکی سروشت داناوە ئەمە دروستە، چونکە هەموو شتێک لە ئاوەوە هاتووەتەدی هەروەها کە خواش ئەفەرمووێ: (ومن الماء کل شیء حی). واتە: لە ئاوەوە هەموو شتێک زیندووە. هەروەها تاڵس دەیوت گیان ماک دێنێتە جووڵە کەوابوو هیچ بزوێنێک نییە کە گیانی نەبێ، ئاسن ڕفێن گیانی هەیەو بەهۆی گیانییەوە ئاسن دەڕفێنێ، وە هەر ئەوەیە کە کوردەکان ئاو لە پیسی دەپارێزن.

ئەرەستووش دەڵێ: تاڵس بۆیە هەموو شتێکی لە ئاوەوە داناوە، چونکە بەڕاستی هەموو شتێک لە ئاوەوە دێتە دی و ئەگەر ئاو نەبێ هیچ زیندەوەر و جانەوەر و مرۆێک لە ڕووی زەویدا زیندوو نامێنێ.

پیر مووسا کە یەکێ لە پیران و هۆنەرانی سەدەی هەشتەمی کۆچییە و لە ڕێ و ڕچەی یارییدا بەیەکێ لە فریشتەکان دێتە ژمار، لە پیتۆڵی و فەلسەفەشدا دەستێکی باڵای هەبووە و لە یەکێ لە چارینەکانیدا دەڵێ: هەموو شتێک لە ماک و کەرەستەوە دێتە دی و ئاو و ئاور و خاک و با پاکن و لەبەرئەوەی بنەڕەتی ئێمە لە خاکەوەیە، سەرئەنجام دەبینە خاک، چونکە ئەو بۆ ئێمە سامان و داراییە و هەموو شتێکی ئێمە پەیوەندیی بەمانەوە هەیە، وەکو دەڵێ:

ئاو و ئاهیر و خاک و وا پاکەن
گرد چتێ ئانە نە یەک ماتاکەن
هانا ئەی یاران چون گەوهەر خاکەن
ئانە پەڕێمان چون هێر و ڕاکەن

واتە: ئاو و ئاور و خاک و با پاکن و هەموو شتێک هەر لە ماک و کەرەستەوەیە و هانا ئەی یاران! لەبەرئەوەی بنەڕەتمان خاکە، ئەو بۆ ئێمە سامان و داراییە.

لەناو پیتۆڵانی وێنانیدا ئینکسیماندر کە لە سەدەی شەشەمی بەر لە زاینیدا ژیاوە، ئەم قسانەی کردووە و دەڵێ: هەموو شتێک دەگەڕێتەوە بۆ ماک و کەرەستە و هەموو شتێک لە ماک و کەرەستەوە بەدی هاتووە، بەڵام بەپێچەوانەی قسەکانی پیر مووسا ئەو ماکە ئاو یا خاک یا ئاگر یا با نییە، چونکە ئەگەر ئاو بنەڕەتی هەموو شتێک بووایە بەسەر هەموو

شتێکدا زاڵ دەبوو، خاک و با و ئاوریش هەر بەو چەشنەیە کەوا بوو ئەوانە دەگەڕێنەوە بۆ بنەڕەتێکی زۆر کۆن کە هیندییەکان و بابلییەکانیش هەر لەسەر ئەو بیروبڕوایە بوون و لایان وابوو هەموو شتێک لە کەرەستەیە و ئێستا ماتریالیستەکانیش هەر ئەو بیرە دەکەنەوە و لەسەر ئەو بیروبڕوایەن و ئەو لای وایە هەموو شتێک بەرە بەرە دەبێتە ماک و کەرەستە و هیچ کاتێ لەناوچوونی بۆ نییە و دوورنییە کە ئەم پیتۆڵە ئەم کەڵکەڵەیەی لە بابلییەکان وەرگرتبێ.

لە پەڕتووکی دامیاردا نووسراوە: ئەوەی کە لەم جیهانەدا دەبینرێ، بنج و بناوانی دەگەڕێتەوە بۆ جیهانێکی تر و خەڵکی ئەم جیهانە نوێنگەی جیهانێکی ترن و بەرەی مرۆ کە لەم جیهانەدا ژیان دەباتە سەر هەموو وەچە و ڕەچەڵەکی ئەو جیهانەن و پەیوەندییان بەجیهانێکی ترەوە هەیە و لەم جیهانەدا مێوانن و لەپاش ماوەیەکی کورت دیسان دەگەڕێتەوە بۆ مەڵبەندی بنەڕەتی خۆیان و ئەگەر لەم جیهانەدا کردەوەیان باش بێ لە پاش هەزار و یەک دوون نەمر دەبن. مرۆ کاتێ کە دێتە جیهانەوە، هەموو شتێک دەزانێ، بەڵام لەشی دەبێتە بەرهەڵستی و هیچی ناکەوێتە بیر و دەبێ دیسان ئەو شتانەی کە دەیەوێ فێری ببێ و کەڵکی لێ وەرگرێ.

ئەفلاتوونیش دەڵێ: ئەوەی کە لەم جیهانەدا دەبینرێ، بنەڕەتی لە جیهانێکی تردایە و خەڵکی ئەم جیهانە وەکو سێبەرێکی ئەو جیهانەن بۆ وێنە ئەوانەی کە لەم جیهانەدا دەژین هەموو پەیوەندییان بەجیهانێکی ترەوە هەیە و مرۆی ڕاستەقینە مرۆی ئەو جیهانەیە.

ئیبنی سینا دژی ئەم بیروڕایەیە، بەڵام شێخ شەهابەدینی سوورە بەردی لایەنگری ئەم بیروڕایەیە، چونکە ئیبنی سینا لە لایەنگرانی فەلسەفەی ئەرەستوو بووە و هەروەها گەلێ مەبەستی فەلسەفیی تریش لە سەرئەنجام هەیە کە پێویستی بەلێکۆڵینەوە و تۆژینەوەیە.

سەرچاوەکان

١- پەڕتووکی سەرئەنجام (دەستنووس)
٢- زوڵاڵ زوڵاڵ (دەستنووس)
٣- دەورەی پیر عالی (دەستنووس)
٤- دەفتەری ساوا (دەستنووس)
٥- دەورەی دامیار (دەستنووس)
٦- فلسفهء کهن یونان، نگارش فریدون کار- تهران ١٣٣٣.

مۆسیقا و شایلۆغان لەناو کوردەواریدا

مۆسیقا و شایلۆغان لە ڕابردوودا لە ناو هۆزەکانی کورددا گەلێ برەوی هەبووە، بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی مادەکان مۆسیقایان بۆ هەڵپەڕکێ و سەما بەکار دەبرد و ساسانییەکانیش پەرەیان دایە مۆسیقا و شایلۆغان، وە گەورەترین چاوێژ و ستران وانی دەوری خەسرەو پەروێز (٥٩٠- ٦٢٨ی زایینی) بارەبەد و نەکیساو بامشاد بوون کە وەکو دەڵێن هەرسێکیان لە وڵاتی مادا دەژیان و کوردبوون.

داهێنانی دەزتگاکانی مۆسیقا کە بەهۆی باربەدوە داهاتوون بریتیین لە حەوت خەسرەوانی و سی هەوا و سێ سەد و شەست ئاهەنگ کە لەگەڵ ڕۆژەکانی حەوتە و مانگ و ڕۆژەکانیساڵی ساسانییەکاندا ڕێک دەکەوت و هەندێ لەم ئاهەنگانە وەکو: ڕقی ئێرەج و کینی سیاوەخش، پەیوەندییان بەڕووداوەکانی مێژووییەوە هەیە و بڕێکیشیان وەکو هەوای یەزدان ئافەرید دەچنەوە سەر مەبەستی ئاینی و هەندێ تریشی وەکو مەرگی شەودێز ئاهەنگی ئازیەتی و شیوەنە. یەکێ لە ئاوازەکانی کۆن ناوی ڕاست بووە و ئەم ئاوازە گوایە لە دەوری خەسرەو پەروێزی ساسانیدا هاتووەتەدی.

لەدوای پەرەسەندنی ئیسلام گەلێ مۆسیقازانی هەرە بەرز، وەکو موسیلمی کوڕی موحەرەز و ئیبراهیمی مووسڵی و مەنسووری زەلزەل و هەندێ تر لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا پەرەیان دایە مۆسیقا و تەنانەت گەلێک لە زانایانی ئیسلام وەکو یاقووبی کندی و فارابی و ئیبنی سینا لە بارەی مۆسیقاوە، نامیلکە و پەڕاویان نووسیوە و لە پەڕاوی گۆرانیی ئەبوو فەرەجی ئەسپەهانیدا گەلێ چیرۆک سەبارەت بەمۆسیقازانەکانی سەرەتای ئیسلام نووسراون.

مۆسیقای گەلەکان و نەتەوەکانی هەر وڵاتێک گرنگترین پشتیوانی مۆسیقای ئەو وڵاتەیە و، مۆسیقای ڕەسەنی هەر گەلێک سینگ بەسینگ و ڕەچەڵەک بەڕەچەڵەک و وەچ بەوەچ هاتووەتە خوارەوە و مۆسیقای کوردی تا ئەندازەیەک ڕەسەنی خۆی پاراستووە و گۆرانیگەلێکی کوردی لەگەڵ چۆنییەتیی ژیانی هۆنەرەکانی کوردا پەیوەندییان هەیە.

تەمەنی گۆرانیی کوردی وەکو تەمەنی هەر نەتەوەیەکی تر، هاوڕێ لەگەڵ تەمەنی مرۆدایە بۆیە دەست نیشانکردنی ساڵێکی دیاریکراو بۆ مێژووی سەرهەڵدان و لەدایکبوونی گۆرانی

کوردی کارێکی ئێجگار سەخت و دژوارە و لە ڕاستەقینەدا گۆرانی لە وشەی گۆرانەوە هاتووە کە ناوی خێڵێکی کوردی نێوان سنە و کرماشان و کرند و سەحنەیە کە پێڕەوی ڕێ و ڕچەی یارین و وێژە و فەرهەنگێکی تایبەتییان بۆ خۆیان هەیە و هەروەها مامۆستا تۆفیق وەهبیش لای وایە کە گۆرانی لە هۆزی گۆرانەوە هاتووە و ئەمانە گەلێک هۆنەر و هەستیاریان پێ گەیاندووە و هەموودەم حەزیان لە گۆرانی گوتن و مۆسیقای کوردی کردووە.

گۆرانەکان کە هەر لە مێژەوە لەسەر ڕێ و ڕچەی یاری یا کاکەیین، دیارە تەواوی نووسراوەکانیان بەزاراوەی گۆرانییە و هەموو ڕۆژێ بەهۆی لێدانی تەنبوورەوە هۆنراوەکان دەخوێننەوە و چێژیان لێ وەردەگرن و ئەمەش فەرمانێکی ئایینیەو هەر یاریەک دەبێ هەموو ڕۆژێ تەنبوور لێ بدا و سروودەکانی سەرئەنجام بەدەنگ بخوێنێتەوە تا شادمان بێ. کەواتە هەر یاریەک دەبێ سروودەکانی پەڕتووکی سەرئەنجام بەئاواز بخوێنێتەوە و لەگەڵیاندا تەنبوور لێ بدا و ئەم هاوکاری و تێکەڵ بوونەی نێوان ئاواز و هۆنراوەکانی سەرئەنجام کە ئامرازی تەنبوور هاوڕێی کارەکە دەکات بەهاوبەشی هەردووکیان یاسا و بنچینەکانی گۆرانی ئەنجام دەدەن وای سەپاندووە کە کارەکەی خێڵی گۆران شەقڵێکی والای خەڵکی تری نزیک و دراوسێیەتیی خێڵی گۆران و دروست بکات تا ئەگەر ئەوانیش شتێکی وەک ئەمەی خێڵی گۆران بکەن وا هۆنراو و مۆسیقا تێکەڵ بکەن ئەوا هەر لەسەر پێودانی کارەکەی خێڵی گۆران بڵێن ئێمەش وەکو خێڵی گۆرانمان کردووە و لاسایی ئەوانمان کردووەتەوە کە دەبێت بەگۆرانی و لەمەوە وشەی گۆرانی لەناو کوردەواریدا باوبوو.

ئەمەش باشترین بەڵگەیە کە وشەی گۆرانی لە کردەوەی خێڵی گۆرانەوە پەیدابووە، چونکە ئەم وشە لەناو تەواوی کوردەکانی کوردستاندا بەکار دەبرێ. مێژووی سەرهەڵدانی گۆرانیی کوردی و هۆنراوی کوردی لەناو یارییەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دووەمی کۆچی لەو ساڵانەی کە بالوولی ماهی (۰۰۰– ۲۱۹ی کۆچی)

سەری هەڵدا و لەگەڵ یارەکانیدا ڕێ و ڕچەی یاری یا یارسانی بەدی هێناو لەپاشا ئەم ڕێ و ڕچەیە لە سەرتاسەری لوڕستان و کرماشاندا پەرەی سەند کە ئێستا گەلێ لە مەڵبەندەکانی کوردستان یارییەکانی تێدا دەژین وەکو: کرماشان، قەسری شیرین، سەرپێلی زەهاو، کرند، سەحنە، بێوەنێج، مایدەشت، هەلیلان، دلفان، پشتکۆ، هەوشار، شیشەوان، ئیلخچی، ماکۆ و گەلێ شوێنی تر.

مۆسیقا لەناو یارییەکاندا گەلێ پیرۆزە و لایەنگرانی ڕێ و ڕچەی یاری لە کاتی

کۆبوونەوەکانیاندا لە جەمخانە کە کۆگای ئایینیانە، سروودەکانی سەرئەنجام بەئاوازی تەنبوور دەخوێننەوە و تەنبوورەکەشیان لە لا زۆر پیرۆزە بۆیە هەموودەم ماچی دەکەنەوە و هونەری مۆسیقاش هەر لە مێژەوە لەناو یارییەکاندا باوبووە و پەرەی سەندووە و لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە کە ئەو کاتەی خوای مەزن ویستی مەشیە یا بابی مرۆ بخولقێنێ، گیان نەچووە بەریا بۆیە دوای چل ڕۆژ خوا بەپێمێرد یا سەر دەستەی فریشتەکانی فەرمان دا کە گیان بەبەر مەشیەدا بکات و ئەویش ئاوازی ڕاستیی بۆ گیانی مەشیە ژەند و بەو جۆرە گیان چووە لەشی مەشیەوە.

شا نیعمەتوڵلای موکریش کە یەکێکە لە ڕابەرانی ڕێ و ڕچەی یاری و لە سەدەی سێزدەیەمی کۆچیدا ژیاوە، سەبارەت بەگیان بەبەرداکرنی مەشیەو گێڕانەوەی چۆنییەتیی خولقاندنی مەشیە ئاماژە دەکات و دەڵێت چونکە لەشی گڵینی مەشیە گیانی تیا نەبوو، فریشتەکانی حەوتەوانە تکایان لە خوا کرد کە گیان بە بەریا بکات و خواش فەرمانی پێ دان کە گیان بە بەریدا بکەن، بەڵام گیان ڕازی نەبوو بچێتە ئەو لەشە گڵینەوە و ناچار فریشتەکان گەڕانەوە لای خوا و تکایان لێ کرد چارەیەک بدۆزێتەوە و ئەویش فەرمووی بچن مۆسیقا بژەنن تا گیان ڕووی خۆش پیشان بدات و بچێتە قاڵبی مەشیەوە، فریشتەکان ڕۆیشتن و مۆسیقایان بۆ گیان ژەند و گیانیش دەستبەجێ چووە لەشی مەشیەوە و مەشیەش دەستی کردە سپاس و ستایشی خوای مەزن.

لە پەڕتووکی دەورەی حەوتەوانەشدا کە بەشێکە لە پەڕتووکی سەرئەنجام، هاتووە کە پێغەمبەرێکی ئارییایی لە سەردەمی پادشایەکی ستەمکارا دەرکەوتووە و خەڵکی بۆ یەکتا پەرستی بانگ کردووە، بەڵام خەڵک پەرجۆیان لێ ویستووە و ئەویش ئامێرێکی مۆسیقای دروست کردووە کە حەوت ئاوازی لێ داوە و بەهۆی ئەو ئاوازانەوە پۆل پۆل خەڵکی بەپیرییەوە چوون و ئایینەکەیان پەسەندکردووە و پاشاش کە بەمەی زانیوە فەرمانی دەرکردووە ئەو پێغەمبەرە بگرن، بەڵام دەست و پێوەندانی کاتێ چوون بۆ گرتن و کوشتنی ئەو پێغەمبەرە گوێیان لە ئاوازەکانی بووە و ئایینەکەیان قەبوڵ کردووە و ئیتر پادشاش کە هەست دەکات جەماوەر و لەشکرەکەی دەچنە سەر ئایینەکەی ئەو پێغەمبەرە، ناچار ئەویش چاوی لەوان کردووە و ئەم ئامێرە مۆسیقایە ناوی چەکی ساز ژەن بووە.

دەگێڕنەوە و دەڵێن شا خوەشینی لوڕستانی و یارەکانی بەدەنگی خۆش و مۆسیقا ژەندنەوە ستایشی خوایان کردووە چونکە لە پەڕتووکی دەورەی شاخوەشیندا واپیشان دراوە کە شاخوەشین لەسەردەمی لاویەتیدا هۆنراوی هۆنیوەتەوە و لە جەمخانەدا بەمۆسیقاوە بۆ یاران و پێڕەوانی خوێندوونەتەوە و ئەوانیش سروودەکانیان بۆ

سەندووەتەوە و جگە لەمەش فەرمانی دا کە لە سەراسەری جەمخانەکاندا تەنبوور لێ بدەن و سروود بخوێننەوە و بەم چەشنە گیانی ئاڵۆز و شڵەژاویان ئارام کەنەوە.

هەروەها دەگێڕنەوە و دەڵێن کە شاخوەشینی لوڕستانی هەموودەم دەچووە کێو و شاخ و داخ و لێڕەوار و گوێی لە چریکە و جریوە و قاسپەی کەو و پەلەوەران دەگرت و کە دەهاتەوە لاسایی ئەو دەنگانەی دەکردەوە کە لە سروشتدا گوێی لێیان دەگرت و ئەوسا تەنبووری لێ دەدا و خەڵکی دەخستە سەما و هەڵپەڕکێ و بۆیە دەڵێن کە ئەو هەندێ لە هەواکانی تەنبووری داهێناوە و ئەو بەیەکێ لە تەنبوور لێدەرانی هەرە بەرزی دەوری خۆی دادەنێن و ئێستاش تەنبوورژەنەکان لاسایی ئەو دەکەنەوە.

سان سەهاکی بەرزنجی هەر خۆی تەنبووری لێ دەدا و لە جەمخانەدا بەئاوازی تەنبوور سروودی دەخوێندەوە و وەکو دەڵێن ئەو گەلێ هەوای مۆسیقای کوردیی داناون و لە ڕاستەقینەدا هەر ئەو بوو کە تەنبوور لێدانی لە ناو یارییەکاندا پەرەپێ دا و خەڵکی هان دا سروودەکانی پەڕتووکی سەرئەنجام بەهەوای تەنبوورەوە بخوێننەوە و گۆرانی بچڕن و بەم چەشنە گەشە و پرشەی بەکۆڕە ئاینییەکان دەدا و شەقڵێکی تایبەتی بەجەمخانەکان دەبەخشی. عابدینی جافیش کە یەکێکە لە یاران و پێڕەوانی سان سەهاک، سەردەستەی تەنبوورژەنان بووە و لە تەنبوور ژەندندا شارەزایی و بەهرەیەکی زۆری هەبووە، بۆیە بەعابدین چاوێژ ناسراون بەجۆرێ کە پیر نارییی هەورامی ئەو بەنوێنگەی بارەبەد دەزانێ و هەروەها ئەحمەدی هەورامییش لە تەنبوورژەنیدا بێ وێنە بووە بەنوێنگەی نەکیسا دادەنێ.

قاسد کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی سێزدەمی کۆچییە لە هۆنراوەکانیدا ئاماژە دەکاتە سەمای مەشیە کە بەهۆی ئاوازی مۆسیقاوە بەرپا دەبێت و دەڵێت: لەو ڕۆژەدا کە ئەو سەمایە بەرپا دەبێت، سەراسەری جیهان دەبێتە چراخان و هەرچی خوڵام و فریشتەیە دەچنە دەشت و چیا، چونکە خواوەند لەو ڕۆژەدا بەنیازی خواردنەوە و بیستنی ئاوازی مۆسیقاوە ئامادە دەبێت و لەم ئاهەنگەدا بەشدار دەبێ و گوێ لە ئاوازی مۆسیقا دەگرێ و هەرخۆیشی ئاوازێک دەژەنێ کە ئەم ئاوازەی شا لە ئاسمانەوە بۆ زەوی دێتە خوارەوە و مەشیەش خۆی دێتە سەما و لەم کاتەدا شۆڕ و خرۆشێک لە دڵاندا پەیدا دەبێ، وەکو لەم هۆنراوانەدا دەڵێ:

مەبۆ چراغان، مەبۆ چراغان
سەراسەر جیهان مەبۆ چراغان
گردین غوڵامان مەلۆن نە داغان
ئەو ڕۆ شا مەیۆ پەرێ شایلۆغان

یاران شام مەیۆ، یاران شام مەیۆ
چەنی غوڵامان یاران شام مەیۆ
شام پەرێ بەزم و پەی ئەخشام مەیۆ
نەوای شام پەی پەی سوب و شام مەیۆ
نەوایێ مەیۆ، نەوایێ مەیۆ
جە ئاسمانەوە نەوایێ مەیۆ
مەشیەش هەر مەشۆ هەوایێ مەیۆ
وە دەم ئەو هەوا سەوایێ مەیۆ

واتە: سەرتاسەری جیهان چراخانی دەبێ و خوڵامەکان هەموویان لە کێو و بەندەنەوە دێنە ئەو شوێنە و ئەو ڕۆژە شا بۆ شایلۆغان دێ. ئەی یاران خوڵامەکان لەگەڵ شادا دێن، دیارە شام بۆ بیستنی مۆسیقا و شایلۆغان و دیتنی ئەو بەزمە دێ، مژدە بێ کە نەوای شام پەیتا پەیتا لە بەیانی و شەودا لە ئاسمانەوە دێ و مەشیەش هەر دەڕوا و ئاهەنگێ دێ و بەدەم ئاهەنگەوە جۆش و خرۆشێک لە دڵان پەیدا دەبێ.

ئەم پەیوەند و ئەوین و ئاوێتەبوونەی ئاینی یار و مۆسیقا سیمایەکی وای داوتە ئەم ئاینە کە دەبێ بڵێین فەلسەفەی ئەم ئاینە بۆ مرۆ، بۆ گەردوون و بۆ کردگار، لەوە دایە کە هەوێنی هەموو ئەوانە لە مۆسیقادا دەبینێ و مۆسیقا لەلای یارییەکان هەوێنی هەموو گیانلەبەر و بێ گیانێکە و هەوێنی گیانە و خۆراک و هەناسەی گیانە و گیان بەبێ مۆسیقا مات و بێ جووڵە و گۆشەگیرە.

مۆسیقا لەلای یارییەکان تاقانە سروودی گیان و بزووێنەری هەستی مرۆڤایەتییە بەرامبەر بەچارەنووسی خۆی مرۆڤ لە هەموو ڕاز و سکاڵا و داد و گازندەکانیدا و مۆسیقا دەکات بەسروود و پەیامی نێوان خۆی و کردگار.

مێرگەلی جۆربەجۆری مۆسیقا لە نووسراوەکانی ئاینی یاریدا نووسراون و لە دیوانی هۆنەرانی یاریدا ناوی هەندێ لەو ئامێرانە براوە و سازەکان و ئامێرەکانی مۆسیقا هەر لەمێژەوە لەناو کوردەکانی یاریدا باوبووە ئەوانەش ئەمانەن: دایرە، دەف، تەپڵ، زوڕنا، شمشاڵ، تەموور، کەمانچە، شەیپوور، بەربەت، تار.

سەی یاقووی مایدەشتی کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی سێزدەیەمی کۆچییە لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا ناوی هەندێ لە ئامێرەکانی مۆسیقا وەکو: تار و تەنبوور و کەمانچە و بەربەت و تەپڵ و زوڕنا دەبا و ناوی هەندێ گۆرانیبێژی وەکو: ئەمین و نازار و سلێمان و

سەی مامی هێناوە و لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە مۆسیقا هەر لەمێژەوە لە ناو کوردەواریدا باوبووە و کوردەکان بەئاهەنگی مۆسیقاوە پێ گەیشتوون؛ بۆیە هەموو دەم حەز لە مۆسیقا و گۆرانی دەکەن.

بابە یادگاری سەرانەیی کە یەکێ لە ڕێبەرانی یارسانە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا، لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا خۆی بەنوێنگەی بارەبەد و شا ئیبراهیمی ئامۆزای بەخەسرەو پەروێزی ساسانی دەچوێنێ و دەڵێ: ئەی یادگاری سەرمەست، کاتێ کە خەسرەو بارامی تێکشکان، بەفەرمانی خواجە و سەرۆکم، بارەبەد هات و بەربەتێکی لە دەستا بوو و، ئەوسا سی هەوای کوردیی بۆ ئەویندارانی لێ دا و من لەو بەزمەدا لە هەموو بەند و گیروگرفتێک ڕزگارم بوو، وەکو دەڵێ:

زوڵاڵ سەرمەست، زوڵاڵ سەرمەست
یادگارەنان زوڵاڵ سەرمەست
چاگا کە خەسرەو بارام دا شکەست
وە ربک و فەرمان خواجەکەی ئەلەست
بارەبەد ئاما بەربەتێ نە دەست
سی نەوای کوردی پەی دڵداران بەست
ئەز بارەبەد بیم نەو بەزمگای ئەلەست
کاکەم خەسرەو بێ نەگرد بەندێ ڕەست

خانای قوبادی (١٠٨٣ – ١١٦٨ی کۆچی) هۆنەری هەرە بەرزی کورد لە پەڕاوی خەسرەو شیرینەکەیدا ناوی سی هەواکەی بارەبەد بەم جۆرە ناو دەبا: عێراقی، حیجاز، گەنجی باهێنەر، گاگەنج، گەنجی سووتاو، شادروان مرواری، تەختی تاقدیس، زەنگی کلیسا، ئەورەنگی، حۆقەی تاوسی، مانگی بەرکێوان، موشکدانە، نیوەڕۆ، سەوز لە سەوز، سەوڵستان، کلیلی ڕۆمی، سەوڵی ڕاست، نۆشین بادە، موشکماڵی، غونچەی خاسە کەو، کینی سیاوەخش، ڕقی ئێرەج، ماهوور، باخی شیرین، نەورۆز، نەچیرەکان، ئەویندار ان، گەورە شاناز، موشکۆ، مێهرەگانی.

هەر لە دەوری کۆنەوە مۆسیقای کوردی کاری کردووەتە سەر دراوسێکان و یەکێ لە مۆسیقازانەکانی کورد کە ناوی زریانە لە بنەماڵەیەکی کوردی مووسڵەوە، وەکو دەڵێن ئەو پەیمانگایەکی مۆسیقای دامەزراندووە و گەلێ لە گۆرانیبێژانی هان داوە کە گۆرانی بڵێن.

گۆرانی کە بریتییە لە چەند هەوایەک یا لە شێوەی مەقام دایە یا لە شێوەی بەستە.

مەقام لە حەوت هەوا پێک هاتووە کە ئەو حەوت هەواش لە شەش پلەی مۆسیقا دێتە ژمار و مەقام لە کوردیدا چەند جۆرە کە بریتین لە: نەورۆز، شاناز، مایە، ڕاست، زەنگۆڵە، نەوا، ئەویندار ان، گەورە، گەورە شاناز، کەو، ئای ئای، ئەڵڵاوەیسی، لاوک، لاوژە، نیوەشەو، بەرەبەیان، خوەرشی، خاوکەر، قەتار، کورد، شوور، هەوشار، ماهوور، نەهاوەند، چوارگا، پێنجگا، هۆرە.

قەتار کە یەکێ لە هەواکانی مەقامە، ڕەنگە پەیوەندیی بەگاتاکانی زەردەشتەوە بێ کە بریتییە لە سروودەکانی زەردەشت، هۆرەش ڕەنگە هەر ئەهوورامەزدا بێ، وەیا گۆرانییەکی ئاینی بێت و بۆ ستایش و ناسینی یەزدان چڕیبێتیان.

هۆرەش لە ناو کوردەواریدا چەندین جۆرە کە بریتین لە: هۆرەی پامووری و هۆرەی لوڕی چڕ، هۆرەی سوارانە، هۆرەی قەڵوەزی چڕ، هۆرەی قاچاقچی چڕ، هۆرەی دوو دەنگی، هۆرەی غەریبی چڕ، هۆرەی ئەکبەرخانی، هۆرەی کەلاودڕ، هۆرەی یەک دەنگی، هۆرەی ئەرکەوازی چڕ، هۆرەی هەی سوار، هۆرەی عەزیز و تەکش.

هەڵپەڕکێش پەیوەندیی بەمۆسیقاوە هەیە و نموونەیەکی سەما و ئاوازی کوردەوارییە کە گرنگترین هەڵپەڕکێکەلێکی کوردی ئەمانەن: بازیانی، چەپی، دووپێیی، ڕاستی، هەڵخە، سێ کەوشە، لەملان و لەولان، لەنجەولار، ئایشۆکێ، بابلەکان، چۆک چەمینە، دووبارە، دیلان، هەورۆ، لەشکری، نەرمێ، هیرۆیی، میرانی، سۆرانی، سیسارکی، فەتاح پاشایی، ڕاستە، ڕۆینە، شەمرۆکە، خانم مەڕۆ، خانەمیری، سۆلەتکی.

سەرچاوەکان

١– گەنجینەی گۆرانی کوردی نووسراوی عوسمان شارباژێڕی – بەغدا ١٩٨٥.
٢– لێدوانێکی کورت لە مەقام و مۆسیقای کوردی نووسینی عوسمان شارباژێڕی – بەغدا ١٩٧٢.
٣– دەروازەیەک بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی نووسراوی مەحموود زامدار – بەغدا ١٩٨٠.
٤– شاهنامه حقیقت سروده شاه نعمت الله جیحون آبادی به اهتمام دکتر محمد مکری – تهران ١٩٦٦.
٥– برهان الحق تالیف نور علی الهی – تهران ١٣٤٢.
٦– نوشتەهای پراکنده دربارەء یارسان – تالیف صدیق صفی زاده – تهران ١٣٦١.
٧– خەسرەو و شیرینی خانای قوبادی – ساغکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی – تاران ١٣٦٤.
٨– زوڵاڵ زوڵاڵ (دەستنووس).
٩– پەڕتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).
١٠– دیوانی قاسد (دەستنووس).

گەشتنامە

گەشتنامە بریتییە لە گەشتی ڕێبوارێک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، وەیا لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر کە ڕێبوار ڕووداوە گرنگەکانی گەشتەکەی خۆی هەر لە سەرەتای گەشتەکەیەوە بەزمانێکی سادە دەنووسێ کە لەوەدا گەلێ باسی جوغرافیایی و مێژوویی و وێژەیی تێدا دەگونجێنێ و ڕەنگە لەو گەشتەیدا لەگەڵ گەلێ لە زانایان و هۆزانان و وێژەوانان و نووسەران و هۆنەراندا وتووێژ بکا کە ئەو وتووێژانەش لە گەشتنامەکەیدا بەوردی دەنووسێ، وە نرخی گەشتنامەیەک لە بیرەوەرییەک زیاترە، چونکە گەشتنامە گەلێ مەبەستی مێژوویی و کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و جوغرافیایی تیا دەنووسرێ کە ڕەنگە ئەو مەبەستانە لە هیچ نامیلکە و پەڕتووکێکی تردا نەنووسرابێ.

کۆنترین گەشتنامەیەک کە سەبارەت بەکورد و کوردستان نووسراوە، گەشتنامەی (جووهان سچیل بەرگەر)ە کە لەساڵی ١٤٧٣ی زاینیدا هاتووەتە کوردستان و نووسیویەتی و لە پاشا بڵاوی کردووەتەوە و ئەوسا ئەولیا چەلەبی لە ساڵی ١٦٣٠ی زاینی سەرێکی داوە لە جزیر و بۆتان و لە پاشا گەشتنامەکەی لە چاپ داوە و پاشان بەهۆی سەعید ناکامەوە وەرگێڕڕاوەتە سەر زمانی کوردی و بڵاو بووەتەوە، هەروەها نیبوریش گەشتنامەیەکی هەیە کە لە ساڵی ١٧٦٦ی زاینیدا نووسیویە و بڵاوی کردووەتەوە و لە پاشا گەلێ گەشتنامەی تر سەبارەت بە کورد و کوردستان نووسراون کە لە بوارگەلی مێژوویی و جوغرافیایی و کۆمەڵایەتییەوە بۆ کورد گەلێ گرنگن.

نووسەرانی کوردیش لەم دواییەدا دەستیان داوەتە نووسینی گەشتنامەگەلێ مەبەستی کۆمەڵایەتی و مێژوویی و وێژەیی و ڕامیارییان لە گەشتنامەکەیاندا نووسیوە کە ئەو گەشتنامانە بریتین لە: گوڵگەشتێک بەناوچەکانی کوردستاندا نووسراوی شەفیقە عەلی، گەشتێک بۆ هەڵەبجە و هەورامان نووسراوی شاکر فەتاح، گەشتێک لە کوردستاندا نووسینی عەلائەدین سەجادی، گەشتێک لە ئەوروپادا نووسینی مەحموود هەمەوەند.

ئەڵبەت چەند جۆر گەشتنامەمان هەیە کە هەندێ لەو گەشتنامانە سەبارەت بەحەج نووسراون و لەم گەشتانەدا نووسەر باسی گەشتەکەی خۆی بۆ حەج دەکات کە چۆن ڕێ و ڕەوشتی حەج ئەنجام دەدا و لەگەڵ حاجییەکاندا دەدوێ و لە ناو کوردەواریدا چەند

گەشتنامەیەک سەبارەت بەحەج نووسراون وەکو گەشتنامەی مەجدی و گەشتنامەی وەفایی و گەشتنامەی حاجی سەرتیپ.

گەشتنامەیێ بۆ گەشتنامەی لاسایییە کە لەوەدا نووسراوە لە خەون و خەیاڵدا دەڕواتە جیهانێکی تر و دیتنەکانی خۆی وەها دەگێڕێتەوە کە دەڵێی گەشتێکی ئەنجام داوە کەچی گەشتێکیش لە نێواندا نییە. نووسەر لە ڕاستەقینەدا پەیام و قسەکەی خۆی لە قاڵبی چیرۆکدا بەشێوەی گەشتنامە دەگێڕێتەوە، وە یەکێ لەو گەشتنامانە کە بەزمانی پەهلەوی نووسراوە و پاشان تەرجەمە کراوەتە فارسی گەشتنامەی (ئەردا وێراف نامە)یە کە ئەرداوێراف یەکێ لە مووبەدەکانی زەردەشتی نووسیویە کە لەوەدا بەهەشت و دۆزەخ و چاکە و خراپە و تۆڵە و سزادانی پیشان داوە و (دانتە)ش لە ئەوروپادا گەشتنامەیەکی بەناوی بەهەشت و دۆزەخ نووسیوە کە گەلێ گرنگ و بایدارە.

گەشتنامەیەکی تر هەیە کە گەشتنامەی خەیاڵییە، وە نووسەر لەم گەشتنامەدا بیروڕای خۆی لە قاڵبی گەشتنامەدا دەردەبڕێ و لەوەدا سەبارەت بەگیروگرفتەکانی کۆمەڵ دەکەوێتە لێکۆڵینەوە و ڕەخنەگرتن لە سەرۆکان و بەڕێوەبەرانی وڵات و گەلێ مەبەستی کۆمەڵایەتیی تیا دەگونجێنێ ، دەردی کۆمەڵ دەردەخا و دەرمانیشی بۆ دەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی چارەسەر بکرێ، یەکێ لەم گەشتنامانە کە لە دەوری قاجارییەکاندا نووسراوە گەشتنامەی (ئیبراهیم بەگ)ە کە نووسراوی (زەینولعابدینی مەراغەیی)یە.

جا بۆ ئەوەی بۆمان دەرکەوێ کە گەشتنامە چۆن دەنووسرێ ئەوا بەشێک لە گەشتنامەکەی ئەولیا چەلەبیتان دەخەینە بەرچاو کە دەڵێ:

ئەو دە ڕۆژەی لای خان ماینەوە هەموو ڕۆژێ لە بەیانی تا ئێوارە گۆرانیبێژ و وشکەڕن و یاریکەران دەهاتن هونەرەکانی خۆیانیان پیشان دەدا و خەڵاتیان لە پاشا و خان وەردەگرت و خان زۆر ڕێزی مەلایان و زانایان دەگرێ. ئەوانەی بەخۆیاندا ڕادەپەرموون لە وڵاتانەوە دێنە بتلیس و خان دەیاندوێنێ، ئەگەر بۆی دەرکەوێ کە بەڕاستی زانا و خوێندەوارن خانوو و ماڵ و باخچە و کەنیز و خەڵاتیان دەداتێ و لای خۆی جێگایان دەکاتەوە، هەر لەبەرئەوەشە شیوی بتلیس بووەتە مەڵبەندی هەموو جۆرە زانین و هونەرێک و هەرکەس شتێکی مەبەست بێ یا گیروگرفتێکی بێ لە بتلیس ڕێگای چارەی خۆی دەدۆزێتەوە.

خیاوانی خانی پایەبەرز: ئەم باخە تیرهاوێژێک لەولای سەرای خانەوەیە و ئەوەندە جێگایەکی خۆشە کەس ناتوانێ تاریفی بکا. دار مێوەکانی بەریزی هەندەسەیی چەقاون و بەدەم باوە دەهەژێن و بەملاو بەولادا لار دەبنەوە، تەنیا دارخورما و چەمبز و مۆزی تێدا نییە، دەنا هەر جۆرە دارێک ببێ لێرەدا هەیە، لە ناو ئەم باخەدا چەند کۆشکێک کراوە،

هەریەکەی خەزێنەیەکی تێ خەرج کراوە، ئەوەندەش بەوەستایانە کراون کە هیچ کۆشکێکیان لەوی دی ناچێ، ئەو حەوز و قیچقانەی لێرە بەرچاو دەکەون لە وڵاتی ڕۆمدا هاوتایان نییە لە قەراخی حەوزەکان وردە چەو و خیزی ڕەنگاوڕەنگ بەنەخش ڕۆکراوە، دەڵێی سەدەفکاری هیندستانە، لە ناوەڕاستی ئەو حەوزانەدا باوەشێک ئاو لە دەمی شێر و لە لووتی دێو و لە زاری هەژدیها دەرژێتە ناو حەوزەکانەوە، هەندێ لە فیچقەکان بەتەوژم ئاو هەڵدەداتە بەرەو ژوور و هەندێک کونی زۆری لێ کراوە وەک ئاوپرژێن لە چل پەنجا کونەوە داوی ئاو وەکو تاڵی قژی نازداران پەرێشان دەبێ، هەندێکیان سەر قاپی بۆ کراوە و چەرخێکیان لێ بەستووە ئاو بەر چەرخەکە دەکەوێ و دەیخولێنێتەوە. پلووسکی وا هەیە ئاوێکی باریکی لێ دێتە خوار و بەر کاسەیەکی پەل دەکەوێ دەنگێکی نەرمی بەسۆز بڵاو دەکاتەوە، پلووسکێکی دیکە لە چەند تاسێک دەدا و لەو سەرەوە بەشێوەی باران هەڵدەرژێ، هەندێ لە فیچقەکان تۆپێکی ناو هڵۆڵیان خراوەتە سەر کە بەهێزی ئاوەکە بەرزونزم دەبێتەوە ناشکەوێ.

لەم باخەدا هەموو جۆرە گوڵی تەڕ و سومبل و ڕێحان و وەنەوشەو ئەرخەوان و زینوملە وشتر کافوور میلاقە و میسکی ڕۆمی و مێخەک و زەمبەق و سویسن و نێرگز و بخووری مەریەم و یاسەمەن و گولاڵە و گوڵی هێرۆ و گەلێکی تر هەن کە ئەو ئاوەیان پڕ کردووە لە بۆنی خۆش. بۆ میوەجاتیش باخەوانی لە ئیسفەهان و تەورێز و نەخچەوان ڕاهێناوە و ئەم باخەی بەجۆرێک پێ ڕازاندوونەوە کە وەختی سوڵتان مرادی چوارەم هاتووە و چاوی پێ کەوتووە لە سەرسوورمان دەمی داچەقاندووە.

سەرچاوەکان

١- سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی وەرگێڕاوی سەعید ناکام - مەهاباد ١٩٨٤.
٢- گولگەشتێک بەناوچەکانی کوردستاندا نووسینی شەفیقە عەلی - سلێمانی ١٩٨٤.
٣- گەشتێک بۆ هەڵەبجە و هەورامان نووسراوی شاکر فەتاح - سلێمانی ١٩٧٣.
٤- گەشتێک لە ئەوروپادا نووسینی عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٥٦.
٥- گەشتێک لە کوردستاندا نووسینی مەحموود هەمەوەند - سلێمانی ١٩٥٧.

ژیننامە

ژیننامە بریتییە لە بەسەرهاتی ژیانی مرۆێک و لە ڕاستەقینەدا ژیننامەی هەر کەس چیرۆکێکی ڕاستەقینەیە کە باسی چۆنییەتیی ژیانی دەکا و خۆی دەبێتە قارەمانی چیرۆکەکەی. لە چۆنییەتیی ژیانی هەندێ لە پیاوە گەورەکانی وێژە و زانستی کوردی وەکو: بالوولی ماهی و شاخوەشینی لوڕستانی و سان سەهاکی بەرزنجی و پیر شالیار و مەولەوی و نالی و سالم و وەفایی و کوردی و حەریق و حاجی قادری کۆیی زانیارییەکی دروستمان لە دەستدا نییە، چونکە کەسێک نەبووە کە چۆنییەتیی ژیانی ئەو زانا و هۆنەرانەمان بۆ بنووسێ و، ئەگەر یاداشتی کاکەردایی و یاداشتی قرندی و یاداشتی ئەعلادین و پەڕتووکە ئاینییەکانی تری یاری و ئێزیدیمان بەدەستەوە نەبووایەن، ئێستا هیچ چەشنە زانیارییمان سەبارەت بەهۆنەرانی یاری و ئێزیدی نەبوو، ئێستاکەش لە بارەی هەندێ هۆنەرانمانەوە جگە لە دیاردە و ئاماژەیەکی کورت شتێکمان بەدەستەوە نییە بۆ وێنە ئەگەر لە پەڕتووکی دەورەی بالوول و دەورەی بابە سەرهەنگ و دەورەی شاخوەشین و دەورەی بابەناووس بەکورتەی ژیانی هۆنەرانی سەدەی دووەم تا پێنجەمی کۆچی دیاردەیان نەکردایە و هۆنراوەکانیان نەهێنابایە، بێ گومان ئێمە شتێکی ترمان بەدەستەوە نەبوو و، هیچێکمان لە چۆنییەتیی ژیانی ئەو هۆنەرانە نەدەزانی و ئەمڕۆ ئیتر نەماندەتوانی چۆنییەتیی ژیان و بەسەرهاتی ئەوان لە ئەم پەڕاوەدا کە مێژووی وێژەی کوردییە بنووسین و بیخوێنینەوە.

گرنگایەتیی ژیننامە لە باری ڕوونکردنەوەی مێژووی وێژە و فەرهەنگی هەر گەل و نەتەوەیەک زۆر ئاشکرایە. سەبارەت بەهۆنەرانی هاوچەرخمان هیچ چەشنە گیروگرفتێکمان نییە، چونکە زۆربەیان بەسەرهاتی خۆیان لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا نووسیوە و دەتوانین کەڵک و سوودیان لێ وەرگرین.

تەنانەت هەندێ لە هۆنەران و نووسەران خۆیان بەسەرهات و سەرگوروشتەی ژیانیان لە منداڵییەوە تا هەنووکە دەنووسن کە بەم چەشنە ژیننامەیە ئەوتۆبیۆگرافی دەڵێن. بەداخەوە لەناو کوردەواریدا سەبارەت بەبەسەرهاتی هۆنەران و نووسەران کەمتر پەڕاو نووسراوە و تەنیا لەم دواییەدا هەندێ لە نووسەرانمان کەوتنە هەوڵ و تێکۆشان و هەندێ نووسراوی

بەکەڵکیان سەبارەت بەهۆنەرانی هاوچەرخی خۆیان نووسی کە لەناو ئەو نووسراوانەدا دەتوانین لە: ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، نووسینی ئەمین فەیزی بەگ و ناودارانی کورد نووسراوی ئەمین زەکی بەگ و شیعر و ئەدەبیاتی کوردی دانراوی ڕەفیق حیلمی و کۆیە و شاعیرانی نووسراوی کەریم شارەزا و مێژووی ئەدەبی کوردی نووسینی عەلائەدین سەجادی و تاریخا ئەدەبیات کوردی نووسینی قەناتی کوردۆ و چەند شاعیرەک دهەرێما بەهدینان، نووسینی نافع ئاکرەیی ناو ببەین کە ئەو پەڕتووکانەیان سەبارەت بەسەرگوروشتە و بەسەرهاتی هۆنەرانی کورد نووسیوە و دیارە لەسەری گەلێ ئەرکیان کێشاوە و ماندووبوون.

مەبەستێ تر کە دەبێ بیڵێم ئەوەیە کە هەموو گەل و نەتەوەیەک زانستنامە یا دایرەتولمعارفیان هەیە کەچی تا ئێستا کەسێک پەیدا نەبووە زانستنامەیەکمان لە ڕووی بەڵگەکانی چاپی و دەستنووسەوە بۆ بنووسێ و بەجۆرێ کە داگری ژیانی تەواوی هۆنەران و نووسەران و وێژەوانان و زانایان و پیتۆڵان و پزیشکان و فەرمانڕەوایان و پادشایان و باسی شارەکان و شوێنەوارەکانی مێژوویی کوردستان بێ تا هەموو کەسێک کەڵک و سوودی لێ وەرگرێ و بۆ ئەم کارەش دەبێ لە هەموو چەشنە نووسراوێک کەڵک وەرگرن و تەنانەت دەتوانن لە بەردە نووسراوەکانی ئاشووری و بابلی و هەخامەنشیش کەڵک و سوود وەرگرن؛ چونکە ئێمە گەلێ مەبەستی مێژووییمان لەو بەردە نووسراوانەدا هەیە کە پێویستیان بەلێکۆڵینەوەیەکی وردە.

سەرچاوەکان

١– آئین نگارش نوشتەء دکتر نادر وزین پور – تهران ١٣٥١.

٢– گزارش نویسی نوشتەء دکتر حبیب تیرا – تهران ١٣٤٢.

هۆنراوی نوێ

هۆنراو پەیوەندیی بەژیانی مرۆڤەوە هەیە، پەیوەندیی بەخۆشەویستی و حەپەسانی بنیادەمەوەیە و پەیوەندیی بەهەست و خوست و جووڵانەوە و بزووتنەوەی مرۆڤەوە هەیە، ژیانی مرۆ هەوراز و نشێوی هەیە، خۆشی و ناخۆشیی هەیە، بزووتنەوە و بێ دەنگی هەیە، وە ئەمە هۆنراوە کە کارەساتەکان و ڕووداوەکانی ژیانی مرۆ دەردەخا و دەینوێنێ.

هۆنراو ئاڵا هەڵگری بیر و هەست و خوست و ئاواتەکانی مرۆیە، هۆنراو پەژارەکانی مرۆی تێدا دەردەکەوێ، هۆنراو ئەزموون و تاقیکردنەوەی ژیانی مرۆیە، هۆنراو برسیەتی و هەژاری و بەدبەختی و کلۆڵی و چەرمەسەرێ و مەرگ و کوشتن و بڕینی مرۆیە، بەتایبەت مرۆی سەربەست و ئازاد بۆ خەڵک دەردەخا، وە هۆنەریش کە لەناو شەپۆڵی دەریای ئەم کارەساتانەدا مەلەوانی دەکا، حەز لە ژیان دەکا و ڕووداوەکانی ژیان بۆ خەڵک دەگێڕێتەوە و، لە ناو کارەساتەکانەدا دەسووتێ و لە پاشا سەرهەڵدەدا و بیروڕای خۆی سەبارەت بەباری ژیان دەردەبڕێ.

هۆنەر دەبێ سەرەتا نەتەوەکەی بناسێ و هەست هەموو ئاخوداخێکی گەلەکەی بکا و شارەزاییەکی تەواوی لە مێژووی گەل و نیشتمانەکەی بێ و خۆی بەیەکێ لە ئەندامانی نەتەوەکەی بزانێ، هەستی خۆی سەبارەت بەباری ژیانی گەلەکەی دەربڕێ و نابێ لە ئاو و ئاگر بترسێ، چونکە ترس دەبێتە هۆی ئەوە کە نەتوانێ بیری تەواوی دەرببڕێ.

هۆنەر دەبێ لە هەموو بەشەکانی هونەری هۆنراو تێ بگات و وەکو مێشە هەنگوێن و هەنگ، شیرەی گوڵاڵەکان و گوڵەکانی ژیان بمژێت و ئەوسا کۆی بکاتەوە بۆ ئەوەی خەڵک کەڵک و سوودی لێ وەربگرن، چونکە ژیان بۆ هەمووانە و هەموو کەسێک دەبێ وەکو یەک لە ژیان بەشداری کەن و هۆنەر بەرپرسیاری خەڵکە و کەواتە هەر ئەوە کە دەبێ ڕێ بەخەڵک پیشان بدا و هەر ئەوە کە دەبێ ئاخوداخی خەڵک لە هۆنراوەکانیدا دەرببڕێ، هەر ئەوە کە کارەساتەکانی ژیان دەخاتە ڕوو و وەکو وێنەگرێکی لێهاتوو وێنەی ئەو کارەساتانە دەکێشێ بۆ ئەوەی هەتا هەتایە بمێننەوە و چینەکانی دواییش کەڵک و سوودیان لێ وەربگرن و ببنە درۆشمی ژیانیان.

چ هۆنەرێک دەتوانێ لە بەرابەر ڕووداوەکانی ژیاندا بێ دەنگ دانیشێ؟ چ هۆنەرێک دەتوانێ لە بەرابەر کارەساتی هیرۆشیما و هەڵەبجەدا بێ دەنگ بێ، هەستی دەرنەبڕێ؟ چ

هۆنەرێک دەتوانێ لە بەرابەر ستەم و زۆری ستەمکاراندا بێ دەنگ بێ و کلۆڵی و کەساسی و هەژاریی نەتەوەیی لە هۆنراوەکانیدا دەرنەبڕێ؟

هۆنراو دەبێ جوان و شیرین بێ و بەوشەی ساکاری کوردی ڕازابێتەوە بۆ ئەوەی هەموو کەسێک لێی تێ بگا. هۆنراو دەبێ پەیامێک بۆ گەل بێ و، دڵی خەڵک بەرەو خۆی ڕاکێشێ و کار بکاتە سەر هەست و خوستی خەڵک و خەڵک بۆ ژیانێکی باش وریاکاتەوە، وە مزگێنی داهاتوو و ژیانێکی خۆش بەخەڵک بدا و هۆنەر دەبێ لە هۆنراوەکانیدا هەست و خوست و خورپە و تاسە و هیوای دڵی دەرببڕی و لەم ڕێگەوە پەیوەندییەکی بەتین لەگەڵ گەلەکەیدا ببەستێ.

بێ گومان هۆنراو بەهۆی برینەکانی کۆمەڵەوە کەوتووەتە سەر زاری هۆنەر و هۆنەر لە ڕێی بوومەلەرزەی ژیانەوە هەستی کەوتووەتە بزووتن و بەڵام هەر هۆنەرێک بەجۆرێک کارەساتەکانی ژیانی دەربڕیوە و لە ڕاستەقینەدا بیری تەواوی ئەو هۆنەرانە دەڕژێتە ناو جۆگە و ڕووبارێکەوە.

هۆنەر کاتێ بەهۆنەرێکی لێهاتوو دێتە ئەژمار کە بتوانێ تاقیکراوەکانی ژیانی و ئەزموونی مرۆڤایەتی بخاتە ڕوو و بەجۆرێ هەستی خۆی لەم بارەوە دەرببڕێ کە کار بکاتە سەر هەست و خوستی هەموو کەسێک و دڵی هەموو کەسێک بەرەو خۆی ڕابکێشێ، دیارە خۆشەویستیش بەرامبەر بەگەل و کۆمەڵ لە ڕێی درۆ و دەلەسەوە دەست نادا، کەواتە هۆنراو دەبێ دەنگدانەوەی ژیان بێ و جووڵانەوە و بزووتنەوەیەکی هەمیشەیی بێ بەجۆرێ کە بتوانێ پەیوەندیی خۆی لەگەڵ کۆمەڵدا پتەو بکات، پەیوەندییەک کە خەڵک بخاتە سەرڕێی گۆڕان، بزووتنەوە، تێکۆشان، هەوڵدان.

هۆنەرانی ئەم چەرخە بەپێچەوانەی هۆنەرانی کلاسیک تەوقی لاساییکردنەوەیان شکاندووە و لە لاساییکردنەوە خۆیان لاداوە و گیرۆدەی داوی عەرووز و پێبەندی کێش و پاشڵ نەبوون، ڕێگایەکی وایان لە هۆنراو داناوە کە بوێژ و هۆنەرە تازە پێگەیشتووەکانمان دەبێ لاساییان بکەنەوە، هۆنەرانی کۆنمان هەر کام لاسایی یەکتریان کردووەتەوە و پێڕەویی یەکتر بوون، کەچی هۆنەرانی ئێستا ناوەڕۆکیان مەبەستە نەک سەروا و پاشڵ، وە لە ڕاستەقینەدا سەروا و پاشڵیان ملکەچی خۆیان کردووە.

هۆنەرانی ئەم چەرخە بە ئەم و ئەودا هەڵنالێن و ستایشی کەس ناکەن، بەڵکو مەبەستیان کۆمەڵە بۆ ئەوەی دەردی کۆمەڵەکەیان چارەسەرکەن، لە باری کۆمەڵ و گیروگرفتەکانی خەڵکەوە دواون و گیروگرفتەکانیان خستووەتە ڕوو و خەڵکیان ئاگەدار کردووە.

لە ڕاستەقینەشدا هۆنراو بۆ ئەوەیە کە خەڵکی پێ وریا بێتەوە، هۆنراو خورپەی دڵە، لە جریوەی بولبولڵ و لە شنۆی بای بەرەبەیان و لە هاژە هاژی قەڵبەز و لە فرە فرِی باڵی پەلەوەر و لە تریفەی جوانی مانگەشەو لە ئاوابوونی ڕۆژ و هەڵاتنی مانگ و جریوەی ئەستێرەکان و لە شەپۆڵی ئاوی ڕووبارەکان و لە برووسکەی هەورەکان و جوانیی سروشت واتامان بۆ دەردەهێنێ، ئەمانەش لە هەموو دڵێکدا شاراونەتەوە، بەڵێ هۆنراو ئەوەیە کە دڵ ببزوێنێ و دڵ بەرەو خۆی ڕاکێشێ و گیروگرفتەکانی کۆمەڵ بخاتە ڕوو و خەڵک وریا کاتەوە و ببێتە پەیام بۆ خەڵک.

کەواتە هۆنەرەکانمان بەرانبەر بەگەل و نەتەوەی خۆیان ئەرکێکی زۆر گەورەیان لەسەرە و دەبێ لەم ڕێگەوە هانی گەلەکەیان بدەن بۆ کردەوەی باش و خزمەت، بەنیشتمانەکەیان تا لاوانیش لەم بارەوە بکەونە هەوڵ و تەقەلا و تێکۆشین و لەم لایەنەوە دەتوانین شێخ نووری و گۆران بکەینە ئالا هەڵگری ئەم بیرە و، شێخ نووری و گۆران مزگێنیی ئەم ڕاستەقینەیان دایە لاوان و گەنجان و ئەوانیان هان دا بۆ هۆنینەوەی هۆنراوی نوێ.

هۆنراو بەپێی پێشڕەوتی ژیان دەڕواتە پێشەوە، واتە: خەڵک چۆن دەژین هۆنەر شان بەشانی ژیانی خەڵک هۆنراو دەهۆنێتەوە و لە ڕابردوودا ژیان چەندە سادە و سەرەتایی بووە، هۆنراوەکەش هەروا هۆنراوەتەوە و، کاتێ ژیان پێش کەوتووە و بەرەو ژیار و شارستانییەت ڕۆیشتووە هۆنەرییش لەگەڵیدا بەرەبەرە پێش کەوتووە. بۆ وێنە هۆنراوەکانی مەولەوی لەگەڵ گۆڕاندا گەلێ تۆفیریان هەیە، ئەو لە سەدەی سێزدەیەمی کۆچیدا ژیاوە و گۆران لە دەوری خۆماندا ژیاوە و هەر کام بەگوێرەی چەرخ و زەمانی خۆیان هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە هۆنراوی نوێ لە وێژەی کوردیدا لەگەڵ ئەوەی کە لە وێژەی فارسیدا بەناوی هۆنراوی نوێ هاتووە، جیاوازیی هەیە. هۆنراوی نوێ لە کوردیدا هەم کێشی هەیە و هەم پاشڵ، بەڵام کێشەکەی کێشی خۆماڵییە کە هیجای پێ دەوترێ و زۆربەی هۆنراوەکانی گاتای زەردەشت هەر بەو کێشە بووە و ئەمەش لەگەڵ نرخی گۆرانیبێژاندا ڕێک دەکەوێ و، لە هۆنراوی نوێی کوردیدا تەنیا ناوەڕۆکەکە پێویستییەکانی زەمان دێنێتە دی.

لە ڕاستەقینەدا هۆنراو لەگەڵ پەخشاندا جیاوازیی هەیە و هۆنراو یەکێکە لە هونەرە سنوورکێشراوەکانی وێژە، وە لەبەرئەوەی ژیانی مرۆ هەست و خوستی بەرەو پێشکەوتن دەڕوا، هۆنراویش بەرەو پێشکەوتن دەڕوا، هەروەها کە شێخ نووری و هاوەڵەکانی تەوقی لاساییکردنەوەیان شکاند و دەستیان لە کلکی عەرووز هەڵگرت و شێوەیەکی نوێیان گرتە

پێش، که ئێستاش زۆربەی هۆنەران لەسەر ئەو شێوە دەڕۆن.

کەواتە هۆنراو شان بەشانی ژیان دەگۆڕێت و بەرەو پێشەوە دەڕوات، وە مەبەست لە هۆنینەوەی هۆنراو گوزارەی جوان و قووڵ و مەبەستی نوێ و ناوەڕۆکی بەکەڵکە و، دەبێ لەگەڵ پێشکەوتنی نوێدا بگونجێت و، ئەگەر لە هۆنراوێکدا واتای جوان لەگەڵ کێشی هۆنراوەکەدا لەگەڵ کۆتاییی هۆنراوەکە بەرهەڵستیی بێ، دیارە هۆنەر لەو شوێنەدا بۆ پاراستنی مانا جوانەکە دەبێ واز لە کێش و پاشڵ بێنێت و هۆ بکاتە گا و گەردوونی مەبەست، بەپێچەوانەی ئەوە هۆنەرانی پێشوو مانایان دەکردە قوربانیی کێش و پاشڵ، و ئیتر مەبەستیان ناوەڕۆک نەبوو، بەڵکو مەبەستیان کێش و پاشڵ بوو.

لێرەدا ئەمەش دەبێ بڵێین زۆربەی هۆنەرانی گۆرانیبێژ و هەورامیبێژ، هەر لە مێژەوە لە سەر کێشی خۆماڵی واتە هیجا هۆنراویان هۆنیوەتەوە و گوێیان نەداوەتە عەرووز، بۆیە هۆنراوەکانی ئەو هۆنەرانە لە ناو کوردەواریدا بنجیان داکوتاوە و بەهەموو لایەکدا بڵاوبوونەتەوە، بۆیە شێخ نووری و گۆرانیش هەر لەسەر کێشی هیجا هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

ئەڵبەت ئێمە ناتوانین دەست لە هۆنەرانی پێشوومان وەکو نالی و سالم و کوردی و مەحوی هەڵگرین، چونکە سامانی وێژەی ئەو هۆنەرانە کەلەپووری نەتەوایەتیی ئێمەیە، وە ئەو هۆنەرانە گەلێ ڕاژەیان بەزمان و وێژەی کوردی کردووە و گەلێ وشەی کوردیی پەتییان لە هۆنراوەکانیاندا بەکاربردوون کە ڕەنگە ئەگەر ئەوان نەبووایەن ئەو وشانە ئێستا لەناوچووبایەن.

بەڵام هۆنراوی نوێ لەگەڵ چەرخ و زەماندا هاتووەتە پێشەوە و هۆنراو بەرەبەرە گۆڕاوە و لەگەڵ زەماندا چووەتە پێشەوە و هۆنەر ئێستا پتر لە سەر مەبەست و ناوەڕۆک دەڕوا و ئەوەندە گوێ ناداتە کێش و پاشڵ. هۆنراوی نوێ هاندانێکە بۆ گەل و کۆمەڵ کە لە ژیاندا وریا بنەوە و هەموو دەست بدەنە دەستی یەک، بۆ پێشخستنی وڵات لە بوارەکانی ژیان تێ پەڕن و هەوراز و نەوییەکانی ژیان ببڕن و سەرکەون.

هۆنەر دەبێ بەسەربەست هۆنراوەکانی بهۆنێتەوە و بێباکانە هەستی خۆی بەرامبەر بەگەل و نەتەوەکەی دەرببڕێ و ئەوەی کە گەل و نەتەوەکەی دەیەوێ لە هۆنراوەکانیدا دەری بخا و تەنانەت لە پەند و ئامۆژگاریی نەتەوەکەیا نابێ ڕاوەستێ بەجۆرێ کە هۆنراوەکانی داگری هەموو چەشنە بابەتێک بێ تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن.

سەرچاوەکان

١- شیعری کۆن و تازە نووسینی ص. هەژار - سلێمانی - ١٩٧٣.
٢- شیعری کۆن و نوێ، نووسینی پ. هەوری - سلێمانی ١٩٧٥.
٣- هۆنراوی نوێ نووسراوی محەمەد سەعید ناکام - سلێمانی ١٩٥٩.
٤- ئەدەبی کوردیی نوێ و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی نووسینی عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٦٧.
٥- چەند باسێکی ئەدەبی، نووسینی ئۆرخانی غالب - سلێمانی ١٩٨٥.
٦- چەند مەسەلەیەکی شیعری نووسینی شێرزاد عەبدوڕەحمان - سلێمانی ١٩٧٧.
٧- شیعر هەڵوێستە، نووسینی حەمە سەعید حەسەن - سلێمانی ١٩٧٩.
٨- شیعری کوردی نووسینی د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ - بەغدا ١٩٨٠.
٩- کاروانی شیعری نوێی کوردی نووسینی کاکەی فەللاح - بەغدا ١٩٧٩.
١٠- کامەران و هۆنراوەی نوێ، نووسینی حەمە سدیق عارف - بەغدا ١٩٥٨.
١١- لە بانێژەی شیعرەوە نووسینی مەحموود زامدار - بەغدا ١٩٨١.
١٢- لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی نوێی کوردی، نووسینی ساجید ئاوارە - سلێمانی ١٩٧٤.
١٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەهۆنراوی نوێ.

شاکە و مەسوور

سەدەی سێزدەیەم

شاکە کوڕی ئەولەی گەلاڵییە، بەپێی بەیازێک کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٩ی کۆچی لە دێی دەرەوەزانی سەر بەشاری سەقز لە دایک بووە و لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو مەڵبەندە هەر بەمنداڵی خەریکی خوێندن بووە و ماوەیەک لەلای مەلای دێیەکەیان قورئانی پیرۆز و گوڵستان و بوستانی خوێندووە و ئەوسا حەزی لە هۆنراو کردووە و کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرانی کورد وەکو: خانا و شێخ حەسەنی مەولانا وا بردووەتە سەر و لە پاشا ماڵی بەجێ هێشتووە و کەوتووەتە گەشت و گێڵ هەتا لەگەڵ مەسوور خانی گەڵواخیدا ئاشنایەتیی پەیدا کردووە و بووەتە میرزا و نووسەری ئەو تا لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵی لە دێی کەسنەزانی سەر بەدیواندەرەدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

مەسوور خان کوڕی ئەحمەد خانی گەڵواخی لە ساڵی ١١٨٦ی کۆچی لە دێی کەسنەزانی سەر بەدیواندەرەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەو دێیە لەلای مەلا قادری کەسنەزانی، خەریکی خوێندن بووە و قورئانی پیرۆز و گوڵستان و دیوانی حافزی شیرازیی خوێندووە و پاشان خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی کورد و خۆیشی دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و تام و بۆنی هۆنراوەکانی مەڵکەی مراد وەیس و خانا لە هەموو ڕەگ و دەمارەکانی هاتوچۆیان دەکرد و پاشان دەستی کردە هۆنراو هۆنینەوە و ئەوسا لەگەڵ شاکەدا ئاشنایەتی، پەیدا کرد و بەیەکەوە دەستیان کردە هۆنینەوەی هۆنراو و بەڕاستی هۆنراوەکانیان لەوپەڕی جوانی و پاراوییەوەن و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچی لە دێی کەسنەزان کۆچی دوایی کرد.

لە بەیازێکدا کە لە ساڵی ١٢٨٩ی کۆچیدا نووسراوە، سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیان و شوێنەواری شاکە و مەسوور بەم جۆرە نووسراوە: «منصور خان ابن احمد خان گلباغی اجداد واعمامش دردولت زندیه و قاجاریه صاحب مناصب عالیه بودندو وی درسنهء ١١٨٦ هیجری در قریه کس نزان اوباتو قدم بەعرصه امکان نهاد ودر علم وفضل واخلاق وسلوک مرتبه عالی داشت و تحصیل معاش از رهگذر زراعت ودهقانی کردی وهرچه داشتی مصروف درویشان و شاعران نمودی و بیشتر عمرش رابا شاکه گلالی گذراندی و سرانجام بەسال ١٢٥٥ هیجری قمری در مسقط الرأس خود درگذشتی و شاکه ابن ابو الحسن گلالی ازوارستگان زمان خودبودی و در سنهء ١١٩٩ هیجری قمری در قریهء دروزان سقز متولد شدی ومدتی سیاحت نمودی و سرانجام منصور خان راملاقات کردی

و گفته است که درایام صیف اورادیدم نمد پاره بردوش و سر و پا برهنه خرز میفروختی و گفتەهایش رابا شعری گفتی و بالاخره در سنه ١٢٥٨ هیجری قمری فوت کردی و شاکه و منصور هر دو باهم شعر میگفتند و شاکەبشتر به عرفان توجه داشت و منصور خان را بەعدل و عرفان می کشاند و منصور خان نیز ازاو بهردەهای زیادی می برد، این ابیات از آنان است:

شوکرانەم پێت بۆ بینای بان سەر
کووره گلاڵان لافاو گرتنە وەر

سنه ١٢٨٩ هیجری قمری».

واتە: مەسوور خان کوڕی ئەحمەد خانی گەڵواخی کە باو و باپیر و مامەکانی لە دەوڵەتی قاجاردا پلەوپایەیەکی بەرزیان هەبوو لە ساڵی ١١٨٦ی کۆچی لە دێی کەسنەزانی هەوەتوودا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، و لە زانست و ئاکاری جوان و ڕێ و ڕەوشتا پلەوپایەیەکی بەرزی هەبوو، وە پتر لە ڕێی کشتوکاڵ و ماڵاتداریدا دەژیا و هەرچێکی بوایە بۆ هەژاران و هۆنەران بەختی دەکرد و زۆربەی تەمەنی لەگەڵ شاکەدا بردە سەر و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچیدا لە زێدەکەیدا کۆچی دوایی کرد و شاکەش کوڕی ئەولەی گەلاڵی لە پیاوانی خواناسی زەمانی خۆی بووە و لە ساڵی ١١٩٩ی کۆچی لە دێی دەرەوەزانی سەر بەسەقز لە دایک بووە و ماوەیەک خەریکی گەڕان بوو، و سەرئەنجام مەسوور خانی چاوپێ کەوت و وتوویە: کە لە ڕۆژانی هاویندا ئەوم دی و لبادێکی کردبووە کۆڵیا و سەروپێ ڕووت وردەواڵەی دەفرۆشت و قسەکانی هەمووی بەهۆنراو بوو، و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچی گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و شاکە و مەسوور خان هەردووکیان هۆنەر بوون و بەیەکەوە هۆنراویان دەوت و شاکە پتر حەزی لە خواناسی دەکرد و مەسوور خانی بەرەو داد و خواناسی هان دەدا و مەسوور خانیش گەلێ بەهرەی لێ دەبرد، ئەم هۆنراوانە هی ئەو دوو هۆنەرەیە:

شوکرانەم پێت بۆ بینای بان سەر
کووره گەلاڵان لافاو گرت نە وەر

ساڵی ١٢٨٩ کۆچی مانگی».

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە مێژووەکەیدا لە بەشی باخی شاعیران لاپەڕەی ٥٤٣دا دیاردەی کردووەتە ئەم دوو هۆنەرە و بەناوی شاکەی گەلاڵی و مەسووری گەڵواخی یادیانی کردووە و ئەوەش ڕوون و ئاشکرایە گەلاڵییەکان و گەڵواخییەکان هەر لە هەوەتوودا ژیان دەبەنە سەر.

دەگێڕنەوە و دەڵێن شەوێکیان مەسوور خان خەوێکی بەهۆنەرێکەوە دیبوو کە تەواوی سامان و داراییەکەی بەپیلەبازیی هۆنراو لە دەست سەندووە کە کەوتە بەیانی چاوی کەوتە پیاوێکی هەژاری وردەواڵە فرۆش و ڕوانیی کە ژنان و کچان لە دەوریا کۆبوونەتەوە و وردەواڵەی لێ دەکڕن و ئەویش بەڕووخۆشییەوە لەگەڵیاندا دەدوا و مەسوور خانیش لە باڵەخانەوە سەرنجی دەدا و داخ و موخابنی دەخوارد کە چۆن ناتوانێ وەکو ئەو پیاوە لەگەڵ ژنان و کچانا بدوێ، بۆیە بەخۆی وت دەروێشی و هەژاری لە دەوڵەمەندی باشترە و ئەوەبوو لە دیواخانەکەی هاتە خوارەوە و چووە لای وردەواڵە فرۆشەکە و ناوەکەی پرسی و ئەویش وتی ناوم شاکەیە و لەم کاتەدا باران بەلێزمە دەباری و مەسوور خان وتی:

شوکرانەم پێت بۆ بینای بان سەر

لە وەڵامی مەسوور خانا شاکە وتی:

کووره گەڵاڵان لافاو گرت نە وەر

ئەوسا مەسوور خان وتی:

وە شەو مەسازۆ میل سووهان ساو

شاکە لە وەڵامی ئەوا وتی:

وە ڕۆژ مەتکی قەترە قەترە ئاو

ئەوسا مەسوور خان زانی کە شاکە هۆنەرێکی زۆر بەرزە و داوای لێ کرد ئیتر دەست لە کارەکەی بکێشێ و ببێتە میرزا و نووسەری تا ژنیشی بۆ بێنێ و بەیەکەوە ژیان بەرنەسەر، ئەویش وتی: جارێ دوانزە قران قەرزارم و دەبێ مامەڵە بکەم تا بیدەمەوە و خانیش وتی قەرزەکەتیش دەدەمەوە.

مەسوور خان لەبەرئەوەی حەزی لە پیلەبازیی هۆنراو دەکرد و بۆ ئەوەی دیسان شاکە تاقی کاتەوە ڕووی کردە شاکە وتی:

سانای سەر قڕڕەت کەس پێ نەزانا

شاکە لە وەڵامدا وتی:

سپیبەد جە ڕووی سەرزەمین شانا

ئەوسا مەسوور خان وتی:

ئینە پایزەن مەل مەڕێزۆ باڵ

شاکە لە وەڵامدا وتی:

هەوا تۆفش هەن بونمی سەردی ساڵ

پاشان مەسوور خان وتی:

ئێنە پایزەن سایقەی عەزیم

شاکە لە وەڵاما وتی:

دەور گوڵاوان گرتەن دۆمەی سیم

لە پاشا مەسوور خان وتی:

ئینە پایزەن هەوای بەنەڵ بەن

شاکە لە وەڵاما وتی:

دەور گوڵاوان دۆمەی سیمیان ژەن

دەگێڕنەوە و دەڵێن جارێکیان شاکە و مەسوور دەچنە جوانڕۆ و مەسوور خان چاوی دەکەوێتە ژنێکی شۆخوشەنگ و سەوداسەری دەبێ و دەڵێ:

وەنەوشەداران وەنەوشەی وەش بۆ
بەگزادەی بێ عەیب جاف جوانڕۆ

لە وەڵاما شاکە ڕوو دەکاتە مەسوور خان و دەڵێ:

وەنەوشەداران وەنەوشەی وێشەن
وەنەوشەی کەسێ وە کەسێ چێشەن

دەگێڕنەوە و دەڵێن جارێکیان مەسوور خان چاوی دەکەوێتە کیژێکی نەشمیل کە گۆزەیەک ئاو بەسەر شانییەوەیە و ڕوو دەکاتە شاکە و دەڵێ:

شاکە شارێ دیم، شاکە شارێ دیم
سەد بارەکەڵڵا عەجەو شارێ دیم
شەربەت جە دەسگای دوکاندارێ دیم
بازاڕ وە مۆڵەق سەر منارێ دیم
حوجرەی شیشەوەن پڕ شەکەری دیم
دەروازەی لاڵپۆش پڕ گەوهەری دیم

شاکە لە وەڵامی مەسوور خاندا دەڵێ:

نەنە ئاغەکەم مەتای ئەو شارە
بازاڕ وە مۆڵەق دەس دوکاندارە
حوجرەی شیشەوەن خشت یەکدانە

دەروازەی لاڵ شەكەر زووانە
عەتار چاوشەن سیاو سەرپۆشەن
ماران زوڵفشەن وە باد خرۆشەن

دەگێڕنەوە دەڵێن مەسوور خان بۆ تاقیكردنەوەی شاكە ئەم هۆنراوانەی لە قاڵبی مەتەڵدا هۆنییەوە كە دەڵێ:

شاكە تەیرێ وەن، براكە تەیرێ وەن
چوار سەر دارۆ هەر سەر سەیرێ وەن
چوار باڵ دارۆ هەر باڵ خەیرێ وەن
هەر باڵێ سێ پەڕ بەنەن وە باڵاش
هەر پەڕێ سێ ڕەنگ مەنمانۆ كاڵاش

لە وەڵامی مەسوور خاندا شاكە دەڵێ:

ئەو تەیرە ساڵەن، چوار باڵش گاسەن
پەی گەدا و دارا هەمیشە خاسەن
باڵش سێ پەڕەن. ساڵ دوانزە مانگەن
ساڵ و دوانزە مانگ مڵک شەش دانگەن

ئەم هۆنراوانەش هی ئەم دوو هۆنەرەیە:

مەسوور خان:

عەقڵم نەمەندەن فامم سەرسەری
عەقڵ و فام و هۆش جە لام بی بەری

شاكە: عەقڵم نەمەندەن هۆشم بییەن كەم
عەقڵ و فام و هۆش جە لام كەردەن ڕەم

مەسوور خان:

موژانان خەدەنگ زومرەی سەراوان
هەر گاسوب سەحەر خێزۆ جە خاوان
وە پەنجەی ڕەنگین دەسدا نە چاوان
سەحەر زوو قاپی پەی سەیر مەشكاوان

شاكە:

موژانان خەدەنگ وەک تیژ باڵ تەیر
مەشانا نە ڕووی دیدەی ئاهوو جەیر
سوب سەحەر قاپی مەشكاوان پەی سەیر
موژانان خەدەنگ پێكا نە جەرگم
كۆكۆ بی هووناو سەرتاپای بەرگم

مەسوور خان:

سۆسەن گوڵ چڕی لە وەرمەغاران

شاكە:

هەی هەی مزگانی هاتەوە یاران

مەسوور خان:

گوڵان خێزیا لە وەرمەغاران

شاكە:

خودا شوكرت بۆ هاتەوە یاران

خان مەسوور:

دارم ئاواتێ، دارم ئاواتێ
فەڵەک نە دەرگا دارم ئاواتێ
گرد بەدەن گەستەی مارم ئاواتێ
ئاماش بەخێر بۆ یارم ئاواتێ
باڵا بەوێنەی نەمام عەرعەر
نەنە بەوێنەی سەوڵ و سنەوبەر.

شاكە:

باڵا چون مەلەک حەوتەمینی هەس
لیقای گشت ئۆمەت سەرزەمینی هەس
جفتێ گۆشوارەی زێو و تەڵای هەس
هەزار نۆكەری وەڵڵا و بیلای هەس

خان مەسوور:

لووت بە خزێمی خۆش تەماشای هەس
لەو پەڕەی كاغەز دەستی پاشای هەس

شاکە:

لەو پەڕەی کاغەز دەم حەوزی کەوسەر
پڕە لە وەفراو کەیلە لە گەوهەر

مەسوور خان:

چتێ بەنامی کاری غەیبی هەس
ئەگەر من بێژم خەیلێ عەیبی هەس

دەگێڕنەوە و دەڵێن کە مەسوور خان شاربەدەر دەکەن و دەینێرنە قەندەهار، چونکە ئەو دەمە قەندەهار بەشێک بووە لە ئێران و ئەوسا مەسوور خان ئەم پارچە هەڵبەستە دەهۆنێتەوە و دەینێرێ بۆ خزمەکانی، وەکو دەڵێ:

بێژن وە پەروەر نەکا ماڵە و ماڵ
هام لە قەندەهار هەتا چەندینساڵ
بێژن وە پەروەر نەچێ وە ماڵان
وردە خاڵەکەی نەدا وە تالان
هام نە قەندەهار دنیام لێ قارە
هەر بۆ شاپەروەر گشت ژار مارە
لە قەندەهارە و تا بەرزیی وڵان
تەی کەم شاخ و داخ تا کێلە گوڵان
لە قەندەهارە و بفڕم وێنەی تەیر
کوچکینەوە ئارێز بکەم سەیر

وڵان و ئارێز ناوی دوو کێوە لە کوردستاندا و کێلە گوڵان و کوچکینەش ناوی دوو دێن.

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی شاکەی گەلالییە کە بەهۆی کۆچی دوایی مەسوور خان هۆنیویەتەوە کە دەڵێ:

پییر بەز نەزانا خان مەسوور مەردەن
گوڵانت وەی تەور حمایەت کەردەن
سپای بانانت نەسەر گرد بانان
سەف سەف گرد سەف دان چون ئوردووی خانان
وڵان بپۆشۆ بەرگێ نە مەچیر
نەبۆ خان مەسوور نەیۆ وە نەچیر

جەولە بپۆشۆ بەرگێ نەدەوار
نەبۆ خان مەسوور نەیۆ وە شکار
میرزا هۆرێزە یە خاو بەهارەن
سەنگ وە سەنگێ تەر نە خاو بێزارەن

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری شاکە لەوەدا ئاماژەی کردووەتە، کەیخەسرەو بەگی جاف کە سەرۆکی عێلی جاف بووە و لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە:

مەسوور دوو پۆڕ دیم، مەسوور دوو پۆڕ دیم
ئیمرۆ نە سارا وە وێم دوو پۆڕ دیم
دوو کەیخەسرەو ڕەنگ، دوو تەیر تۆڕ دیم
دوو شەنگ، دوو شاباز، دوو لفکە شۆڕ دیم
دوو ڕەوێڵە ڕەنگ ئیمرۆ نە ڕاو دیم
دوو دیدەی مەوزوون سوب جە گۆلاو دیم
دوو یاسەمەن گوڵ جە بەر کاوان دیم
دوو بەت تەیار سوب نە ئاوان دیم
دوو دوڕ، دوو یاقووت، دوو دانە لاڵ دیم
نە ڕووی دوو سینە دوو قوبەی زاڵ دیم
وێنەی شەمامە هەر چوار وە پەڕ دیم
جە ناو ئاوا لفکەشان تەڕ دیم
بیللا وە تاقیق دوو شەخس نەی ڕەنگەن
گوڵ سفید چەنی دانای فەرەنگەن
هەردووکیان وە هەم تووڵە نەمامن
دایم خدێشان وە سورمە و جامن
گەورە وە وێنەی نەمام نە ئاوا
بچووک بەوێنەی نەو تووڵ ساوا
گەورە وە وێنەی سوور گوڵ نە باخان
بچووک بەوێنەی بەڕەزای شاخان
بچووک بەوێنەی دەنکە هەنارە
گەورە بەوێنەی سپی چنارە

هێمان بە بارن هەر وان نە لانا
باڵشان نەشەندەن وە ڕووی جێهانا
ئەر خوا بیلێتیان تا بوون وە نەمام
قەسرێ مەسازوون چەنی گوڵەندام

پەڕتووکی وەنەوش و بەڕەزاکە پەڕتووکێکی دڵدارییە هی شاکەی گەلاڵییە و بەشاکاری وێژەیی دێتە ژمار. شاکە و مەسوور لە تەواوی کوردستاندا ناسراون و خەڵکی ئیلام و ئەیوان و گیلان لایان وایە کە شاکە و مەسوور خەڵکی ئەو مەڵبەندانەن و هۆنراوەکانیان بەزاراوەی خۆیان دەخوێننەوە کەچی وا نییە و زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو دوو هۆنەرە بەزاراوەی گۆرانی سەر بەشێوەی کوردیی هەوەتووە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٨٥ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشاکە و مەسوور.

میر سادقی دینەوەری

١٢١٨ - ١٢٨٣

میر سادق کوڕی مازیار بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆمان دەرکەوتووە کە لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچی لە دینەوەرا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژیی لە لای زانایانی ئاینی خوێندووە و بۆ خوێندن هەموو هەورامان گەڕاوە و ماوەیەک لە دێی تووت شامی بووە و لە لای سەی براکە خوێندوویەتی و لە پاشا لە کرماشان خوێندنی تەواو کردووە و ئەوسا کەوتووەتە گەڕان و گەلێ لە شارەکانی دیوە و لەگەڵ هۆنەران و زانایانی ئاینیدا وتووێژی کردووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٣ی کۆچی لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی دینەوەر نێژراوە.

میر سادق یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و ئەو سەرەتا وەکو هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی ئێلاخان و چاوەندازی دینەوەر بووە و لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوەکانی: خانای قوبادی و میرزا شەفیعی کولیایی و مەلا وەڵەد خان هەستیان بزواندووە و لە هۆنراوەکانیدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە زۆر حەزی لە ئاینی زەردەشت کردووە و لە

هۆنراوەکانیدا گەلێ زاراوی کۆنمان دەکەوێتە بەرچاو، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە ناوی سی ڕۆژی مانگی هێناوە کە لە دەوری کۆندا هەر ڕۆژێک ناوێکی هەبووە، وەکو دەڵێ:

وەرینان واتن هەر مانگ سی ڕۆچەن
هەر کام چون ئافتاو برێ و ئەفرۆچەن
ڕۆژ یەکەمش نامش هۆرمزەن
وەبێ نام ئەو گرد مات و کزەن
دووەمین ڕۆژش وەهمەنەن نامش
هەر کەس دڵپاک بۆ ئەو بۆ وە کامش
سێهەمین ڕۆژش ئەرتەوەهێشتەن
هەر کەسێ ڕاست بۆ جاگەش بەهەشتەن
چوارەمین ڕۆژش هەر شەتەرووەرەن
هەر ئەو یاوەر مێرد بێوەرەن
پەنجەمین ڕۆژش سپەندارمەزەن
پەرێ گرد ژەنان بەوێنەی گەزەن
شەشەمین ڕۆژش هەڕۆتات ڕۆژەن
زێڵ کناچان پەرێش وە سۆژەن
هەفتەمین ڕۆژش ڕۆژ ئەمرتاتەن
ڕۆژ بێ مەرگی و کام و شێتاتەن
هەشتمین ڕۆژش ڕۆژ دەتۆشەن
هەرچی کە دارۆ ئەو پەرێ تۆشەن
نۆهەمین ڕۆژش ئاهێرەن هەر ڕۆ
سرۆشیش مەیۆ ڕەم بێدار کەرۆ
دەهەمین ڕۆژش ئاو و ئاوانەن
ئەو پەی گرد کەسێ وێنەی دەرمانەن
یانزەهەمین ڕۆژ ئافتاو وەرەن
ئانە ڕۆشنی و چرای داوەرەن
دوانزەهەمین ڕۆژ هەر ڕۆژ مانگەن
پەرێ شەوەزەنگ چرای شەشدانگەن

سێنزەهەمین ڕۆژ تیشتەرەن یاران
هەر ئەوەن مەبۆ وە ئەور و باران
چواردەمین ڕۆژ، ڕۆژ دەرەسپەن
ئەو ڕۆژە وێنەی ئازەرگوشەسپەن
پانزەهەمین ڕۆژ مەواچن دەزەن
ڕۆژ سرۆش و هەنگوور و ڕەزەن
شانزەهەمین ڕۆژ میترە و هەم مێرەن
دەستگیری مەردوم نەی ڕۆژە خێرەن
هەڤدەهەمین ڕۆژ، ڕۆژ سرۆشەن
خرۆیچ پەرێ ئەو هەر نە فرۆشەن
هەژدەهەمین ڕۆژ واچن ڕۆی ڕەشەن
ڕۆژ دادگەری و درۆن و بەشەن
نۆزدەهەمین ڕۆژ ڕۆی خرۆدانەن
ڕۆژ ئاموورزین گردین مێردانەن
بیستەمین ڕۆژیچ، ڕۆژ بارامەن
نە ئی ڕۆژەدا ئەندەر ئارامەن
بیست و یەکەمین ڕۆژ، ڕۆژ ڕامەن
مەردوم نەی ڕۆژە نە وەشی و کامەن
بیست و دووەمین ڕۆژ هەر ڕۆژ وان
واتیش هەر نە ئێر فەرمان خوان
بیست و سێومین ڕۆژ، ڕۆژ دەزوەن
وەشش نمەیۆ مار گاوەزەن
بیست و چوارەمین ڕۆژ، ڕۆژ دینەن
پەرێ بێ دینان ئی ڕۆژە شینەن
بیست و پەنجەمین ڕۆژ ئەرتەن جە نۆ
پەی ژەن و کنیک جوانی مەبەخشۆ
بیست و شەشەمین ڕۆژیچ ئەشتاتەن
دێو و ئەهریمەن جە دەستش ماتەن

بیست و هەفتەمین ڕۆژ ئاسمانەن
وارانش پەی ژار داوودەرمانەن
بیست و هەشتەمین ڕۆژ، ڕۆژ زامەن
مێرد پاپەتیش پەرێ ئەو ڕامەن
بیست و نۆهەمین ماراسپەندەن
خواجام پەرێ ئەو مانسرش وەندەن
سێیەمین رۆژیچ رۆژ ئەنغەرەن
ئی رۆژە دەرمان مێرد لاغەرەن
واتە: پێشینان وتیان هەر مانگ سی ڕۆژە
هەر کام لەم ڕۆژانە وەکو هەتاو دەدرەوشنەوە

کوردەکان لە ڕابردوودا مانگیان دابەش کردبووە سی ڕۆژ کە دوانزە مانگەی دەبێتە سێ سەد و شەست ڕۆژ کەچی ساڵ سێ سەد و شەست و پێنج ڕۆژە و لە دەوری کۆندا هەر سەد و بیست ساڵ جارێک ئەو ڕۆژانەیان کۆ دەکردەوە تا ئەبووە سی ڕۆژ و دەیانکردە سێزدە مانگ و ئەو مانگەیان جەژن دەگرت.

واتە: ڕۆژی یەکەمی ناوی هۆرمزە
وەبێ ناوی ئەو هەموو مات و کزن

وشەی هۆرمز کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە و بەواتای گەورە و سەرۆک و خوایە. لە ئاڤێستادا نووسراوە کە هۆرمز زانایێکی هەرە بەرزە و ئەو لە هەموو شتێک ئاگەدارە و هەر ئەو بوو کە مرۆی خوڵقاند و ئاسمان و زەوی بەدی هێنا و ڕوونی خستە جیهانەوە.

واتە: دووهەمین ڕۆژی ناوی وەهمەنە
هەر کەسێک دڵپاک بێ ئەو هیوای دێنێتە دی

وشەی وەهمەن کە هۆنەر ئاماژەی پێ کردووە لە ئاڤێستادا هوومەنەیە و بەواتای بیری چاکە و وەهمەن یەکەمین ئافەریدەی هۆرمزە و لە سەرتاسەری ئاڤێستادا لە بارەی ئەوەوە قسە کراوە و بەپێی پەڕتووکی بوندهشن، ئەو نزیکترین فریشتەی هۆرمزە و کەڵەشێر کە لە بەرەبەیاندا دەقووقێنێ و خەڵک لە خەو هەڵدەستێنێ تایبەتی وەهمەنە و هەر وەهمەن بوو کە گیانی زەردەشتی لە خەودا بردە بارەگای هۆرمز تا لەگەڵیدا ڕاز و نیاز بکا و ڕێ و ڕەوشتی خوایی پێ فێر بکا.

واتە: سێیەمین ڕۆژی ناوی ئەرتەوەهێشتە

هەر کەسێک ڕاست بێ جێگای بەهەشتە

وشەی ئەرتەوەهێشت لە ئاڤێستادا ئەشاوەهیشتەیە کە ناوی فریشتەیەکە و پاسەوانیی ئاور دراوەتە ئەو و ئەو هەموو ئاورەکان دەپارێزێ و ناهێڵێ هیچ کاتێ بکوژێنەوە و هەر لەبەر ئەمەیە پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە.

واتە: چوارەمین ڕۆژی ناوی شەتەروەرە

هەر ئەو یار و یاوەری مێردی بێ بەرییە

وشەی شەتەروەر لە ئاوێستادا خسترە وە ئیرییەکە لە پەهلەویدا شەتریوەرە و یەکێ لە فرێشتەکانی ئەمشاسپەنتانە و ڕۆژی چوارەمی هەر مانگێک بەئەو سپێرراوە و ئەو یار و یاوەری هەژاران و لێقەوماوانە.

واتە: پێنجەمین ڕۆژی، ڕۆژی سپەندارمەزە

وە ئەو بۆ هەمووی ژنان وەکو گەز وایە

وشەی سپەندارمەز لە ئاڤێستادا سپەنتەئارمەئیتییە و لە پەهلەویدا سپەندارمەیە و بەیەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتا دێتە ژمار و بەواتای خۆ بەکەم زانینە و ئەم فریشتەیە پاراستنی خاک و زەویی دراوەتێ.

واتە: شەشەمین ڕۆژی ناوی هەرۆتاتە

دڵی کچەکانی بۆ ئەگرێ

وشەی هەرۆتات لە ئاڤێستادا هەئووروەتاتە و لە پەهلەویدا خورداتە و یەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتانە و بەواتای ڕاستی و دروستییە و پاراستنی ئاوەکان بەئەو سپێرراوە و هۆرمز ئەوی بۆ حەسانەوەی خەڵک بەدی هێناوە.

واتە: حەوتەمین ڕۆژی ناوی ئەمرتاتە

ڕۆژی بێ مەرگی و کام و شادمانییە

وشەی ئەمرتات لە ئاڤێستا و پەهلەویدا ئەمرتاتە کە بەواتای بێ مەرگییە و ناوی یەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتانە و پاراستنی گیا و ڕووەکەکان بەئەو دراوە.

واتە: هەشتەمین ڕۆژی ناوی دەتۆشە

ئەو هەرچێکی هەیە هەر بۆ تۆیە

وشەی دەتۆش لە ئاڤێستادا دەتووشەیە و لە پەهلەویدا دەزوەیە کە بەواتای داهێنەر و خولقێنەرە و بەپێی ئاڤێستا خەڵک لەم ڕۆژەدا دەبێ سەریان بشۆرن و تا خوێنەکانیان بگرن و خۆیان پاک و خاوێن بکەنەوە تا هۆرمز خۆشی لێیان بێ.

واتە: نۆیەمین ڕۆژی ناوی ئاگرەوهەررۆ

سرۆش دێت و خەڵک لە خەو وریا دەکاتەوە

وشەی ئاهێر لە ئاڤێستادا ئاتەر و لە پەهلەویدا ئاتوورە و یەکێ لە فریشتەکانە و ئەو هەموو فریشتەکانی جیهان دەپارێزێ و پاسەوانی ئاورگاکانی پێ دراوە و ناهێڵێ بکوژێنەوە، وە هەر ئەو داوا لە سرۆش دەکا کە خەڵک لە خەو هەستێنێ.

واتە: دەیەمین ڕۆژی ئاو و ئاوەکانە

ئاو بۆ هەموو کەسێک وەکو دەرمان وایە

وشەی ئاوان لە ئاڤێستادا ئەپەم و لە پەهلەویدا ئاپانە و بەواتای ئاوەکانە و هەروەها ناوی یەکێ لە فرێشتەکانە کە ئاوەکان دەپارێزێ، وە ئاو لە ناو کوردەکاندا گەلێ پیرۆزە و پیسکردنی ئاو گوناهێکی گەورەیە.

واتە: یانزەهەمین ڕۆژ، ڕۆژی هەتاو و خۆرە

ئەمەش ڕووناکی و چرای خوای داوەرە

وەر یا خۆر لە ئاڤێستادا هوەرخشەئیتەیە و لە پەهلەویدا خوەرشێتە و ناوی یانزەیەمین ڕۆژی هەر مانگە و زەردەشتییەکان هەموو ڕۆژێ سێ جار ڕوو دەکەنە خۆر و ستایشی دەکەن.

واتە: دوانزەیەمین ڕۆژ هەر ڕۆژی مانگە

لە بۆ شەوەزەنگ وەکو چرای شەش دانگە

وشەی مانگ لە ئاڤێستادا ماونگەیە و لە پەهلەویدا مایە و ناوی دوانزەمین ڕۆژی مانگە و هەروەها ناوی فریشتەیەکە کە پاسەوانیی ڕووەک و دارەکانی پێ سپێراوە.

واتە: سیازدەمین ڕۆژ، ڕۆژی تیشتەرە ئەی یاران

هەر ئەوە کە دەبێتە هەور و باران

تیشتەر لە ئاڤێستادا تیشتریەیە و لە پەهلەویدا تیرە و ناوی سیازدەمین ڕۆژە و بەپێی ئاڤێستا ئەو فریشتەی بارانە و ناوی ڕووناکترین ئەستێرەیە و سەرۆکی هەموو فریشتەکانە.

واتە: چواردەمین ڕۆژ، ڕۆژی دەرەسپە

ئەو ڕۆژە وەکو ئاورگای ئازەرگوشەسپە

وشەی دەرەسپ لە ئاڤێستادا درواسپەیە و لە پەهلەویدا گۆشە و ناوی چواردەمین ڕۆژی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە جانەوەرەکان دەپارێزێ.

واتە: پانزەمین ڕۆژ ناوی دەزەنە

ئەو ڕۆژە ڕۆژی سرۆش و ترێ و ڕەزە

وشەی دەزەن لە ئاڤێستادا دەزوەیە و لە پەهلەویدا دەدوویە و ناوی پازدەمین ڕۆژی مانگە و بەم ڕۆژەش ڕۆژی خوا دەڵێن.

واتە: شانزەمین ڕۆژ ناوی میترەیە

یارمەتیدانی خەڵک لەم ڕۆژەدا خێرە

وشەی میترە لە ئاڤێستا و پەهلەویدا هەر میترەیە و ناوی شانزەمین ڕۆژی مانگە و ناوی یەکێ لە گەورەترین فریشتەکانە.

واتە: حەڤدەمین ڕۆژ، ڕۆژی سرۆشە

کەڵەشێریش بۆ ئەو هەر لە بانگ و خرۆش دایە

وشەی سرۆش لە ئاڤێستادا سرەئۆشەیە و لە پەهلەویشدا هەر سرۆشە و ناوی ڕۆژی شازدەمی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە پاراستنی جیهان بەئەستۆی ئەوە.

واتە: هەژدەمین ڕۆژ، ڕۆژی ڕەشە

ڕۆژی دادگەری و بەخششە

وشەی ڕەش لە ئاڤێستادا ڕەشنوویە و لە پەهلەویدا ڕەشنە و ناوی هەژدەیەمین ڕۆژی مانگە و بەواتای دادگەرە و بریتییە لە فریشتەی داد و دادگەری.

واتە: نۆزدەمین ڕۆژ، ڕۆژی فرۆدانە

ڕۆژی بەخشینی هەمووی مێردانی خوایە

وشەی فرۆدان لە ئاڤێستادا فرەوەشی و لە پەهلەویدا فرەوەهەرە و ناوی ڕۆژی نۆزدەمی مانگە و لە پەڕتووکی بوندهشندا نووسراوە کە بەر لە بە دیهێنانی مرۆ، هۆرمز جیهانی فرەوەشی خوڵقاند و لە پاشا بنیادەمی بەدی هێنا.

واتە: بیستەمین ڕۆژیش ڕۆژی بارامە

ئەندەر لەم ڕۆژەدا ئارامە

وشەی بارام لە ئاڤێستادا ورتەغەنەیە و لە پەهلەویدا واهرامە و ناوی ڕۆژی بیستەمی مانگە و هەروەها ناوی فریشتەیەکە کە شایی و خۆشی دەخاتە دڵانەوە و ئەندەریش کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە، ناوی دێوێکە کە وێرانی و لافاو و دێنێتە دی.

واتە: بیست و یەکەمین ڕۆژ ناوی رامە

وە خەڵک لەم ڕۆژەدا لە ئەوپەڕی خۆشییەوە دەژین

وشەی ڕام لە ئاڤێستادا رامەنە و لە پەهلەویشدا هەر ڕامە و ناوی بیست و یەکەمین ڕۆژی مانگە و بەواتای ئاشتی و هێمنییە و بەپێی ئاڤێستا ڕام دەبێتە هۆی سەوزبوونی لەوەڕگەکان و بژوێنەکان.

واتە: بیست و دووەمین ڕۆژ هەر ڕۆژی بایە

بایش هەر لە ژێر فەرمانی خوایە

وشەی وا یا با لە ئاڤێستایی و پەهلەویدا واتەو ناوی بیست و دووەمین ڕۆژی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە و ئەم فریشتە یارمەتیی شەڕکەران دەدا کە بەسەر دوژمندا زاڵ بن.

واتە: بیست و سێیەمین ڕۆژ، ڕۆژی دەزوەنە

بەڵام ماری گاوەزەن خۆشی لەو ڕۆژە نایە

وشەی دەزوەن لە ئاوێستادا دەزوەیە و لە پەهلەویدا دەزووە و ناوی ڕۆژی بیست و سێیەمی مانگە کە بەواتای داهێنەرە و لەم ڕۆژەدا خەڵک ناخوێنەکانیان دەگرن و خۆیان دەڕازێننەوە و جلوبەرگی تازە لەبەریان دەکەن.

واتە: بیست و چوارەمین ڕۆژ، ڕۆژی دینە

بۆ بێ دینەکان ئەم ڕۆژە شینە

وشەی دین کە لە ئاڤێستادا دگنایە و لە پەهلەویشدا هەر دینە و ناوی ڕۆژی بیست و چوارەمی هەر مانگە و بەواتای ئاین و ڕێ و ڕەوشتە.

واتە: بیست و پێنجەمین ڕۆژ ناوی ئەرتە و سەرلەنۆ

بە ژن و کچ جوانی دەبەخشێت

وشەی ئەرت لە ئاڤێستادا ئەشی وەنگووهییە و لە پەهلەویدا ئەرتە و ناوی بیست و پێنجەمین ڕۆژی هەر مانگە و هەروەها ناوی فریشتەیێکە کە سامان و دارایی خەڵک دەپارێزێ.

واتە: بیست و شەشەمین ڕۆژ ناوی ئەشتاتە

ئەهریمەن لە دەستی ئەو ماتە

وشەی ئەشتات لە ئاوێستادا ئەرشتات و لە پەهلەویدا هەر ئەشتاتە و ناوی بیست و شەشەمین ڕۆژی هەر مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە و بەواتای ڕاستی و

دروستییه و بەپێی پەڕاوی بوندهشن گیایی هووم پەیوەندی بەم فریشتەوە هەیە.

واتە: بیست و حەوتەمین ڕۆژ، ڕۆژی ئاسمانە

بارانی بۆ هەژار و لێقەوماو و داوودەرمانە

وشەی ئاسمان لە ئاڤێستادا ئەسمەن و لە پەهلەویدا هەر ئاسمانە و ناوی ڕۆژی بیست و حەوتەمی هەر مانگە.

واتە: بیست و هەشتەمین ڕۆژ، ڕۆژی زەوییە

پیاوی پێخاوس و پا پەتی بۆ ئەو رامە

وشەی زام یا زەوی لە ئاڤێستادا زامیاد و لە پەهلەویشدا زامە و بەواتای زەوییە و ناوی ڕۆژی بیست و هەشتەمی هەر مانگە.

واتە: بیست و نۆیەمین ڕۆژ، ڕۆژی ماراسپەندە

خوام بۆ ئەو وتاری پیرۆزی دەخوێندەوە

وشەی ماراسپەند لە ئاڤێستادا مەنترەسپنتەیە و لە پەهلەویدا ئەمەهرەسپەندە و ناوی ڕۆژی بیست و نۆیەمی هەر مانگە و بەواتای قسەی خواییە لەم ڕۆژەدا مارە بڕین و لەگەڵ هاوەڵان دانیشتندا ڕەوایە.

واتە: سییەمین ڕۆژ، ناوی ئەنغەرە

ئەم ڕۆژە بۆ پیاوی لەڕ و لاواز دەرمانە

وشەی ئەنغەر لە ئاوێستادا ئەنغرەر ئۆچەیە و لە زمانی پەهلەویدا ئەنیرانە و ناوی سییەمین ڕۆژی مانگە و بەواتای پرشنگ و تیشکە و لەم ڕۆژەدا خەڵک خۆیان دەدەنە بەر تیشک و دەچنە بەر بەرۆچکە تا گەرمیان بێتەوە.

ناوی سی ڕۆژی ڕۆژەکان کە لەمێژە لە ناو کوردەکاندا باو بوون لە پەرتووکی ئاڤێستا سەرچاوەیان گرتووە و لە دوای ئیسلام ئەو ناوانە کەم کەم لە بیرچوونەتەوە و پاشان ناوی ڕۆژەکانی حەوتە بەهۆی جوولەکەکانەوە بڵاو بووەوە، چونکە جوولەکەکان لە دەوری ساسانییەکاندا پتر لە شاری کوردئاوا و مادایان و هەمەداندا دەژیان و جوولەکەکان بەڕۆژی یەکەمی حەوتە شابەتیان ئەوت کە بەواتای پشوودانە و ئەم ناوە لە زمانی سریانیدا شەبتە و لە زمانی ئەکەدیدا شەباتوویە و لە عەرەبیدا سەبتە و پاشان ئەم وشە کەوتە ناو پەهلەوییەوە و بووە شونبەت و لە فارسیشدا شەنبە و لە کوردیدا شەمەیە و لە پاشا وشەکانی یەکشەمە و دووشەمە و سێشەمە و چوارشەمە و پێنجشەمە لە ناو کوردەکاندا باو بوو، وە لەبەرئەوەی موسڵمانان بەدوارۆژی حەوتە: یوم الزینەیان ئەوت

کوردەکان وشەی هەینییان لە چاوگی ئادین بەواتای ڕازانەوە وەرگرت و بەکاریان برد.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەستنووسی میر سادقی دینەوەری.

٢- بەیازێک لە ساڵی ١٣٩٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیر سادقی دینەوەری.

شێخ سەلامی عازەبانی

١٣١٠ - ١٣٧٧

شێخ سەلام کوڕی شێخ ئەحمەدی عازەبانی لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچی لە دێی عازەبانی سەر بەهەڵەبجە لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و هەر لەو تەمەنەدا نیشانەی زیرەکی و بلیمەتیی پێوە دیار بووە، ئەوسا باوکی مامۆستای بۆ ڕاگرتووە و لە لای ئەو فێری ڕێزمانی عەرەبی و خەتخۆشی بووە و لە پاش مردنی باوکی دەکەوێتە ناو تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگارەوە و دایکی بەهۆی خزمەکانییەوە پەروەردەی دەکات و لە پاشا ڕوو دەکاتە سلێمانی و لە مزگەوتی شێخ عەبدوڕەحمان ماوەیەک خەریکی خوێندن دەبێ و ئەوسا لەبەر تێکچوونی باری سلێمانی دەگەڕێتەوە دێی عازەبان و پاشان ماوەیەک بوو، بەپۆلیس و لە دەوری شێخ مەحمموودی نەمردا (١٣٠٢ - ١٣٧٦ی کۆچی) کرا بەبەڕێوەبەری سەربازی و لە پاشا لەگەڵ شێخ مەحمووددا گیرا و ئەوسا لە کاری میریدا دامەزرا و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٧٧ی کۆچی لە ناوچەی قەرەداغدا کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەیان بردەوە سلێمانی و لە گردی سەیواندا ناشتیان.

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە، شێخ سەلام ژیانێکی پڕ لە پەژارە و چەرمەسەریی بردووەتە سەر و ماوەیەک ئاوارەی کەژ و کێوەکان بووە و ئەمەش کاری کردووەتە سەر دڵ و دەروونی و لەگەڵ ئەوەشدا سەری بۆ کەس دانەواندووە و بەهەوڵ و کۆششی خۆی ژیاوە و لەگەڵ ژیاندا ململانێی بووە و وەکو دەڵێن شێخ سەلام هەر لە منداڵییەوە خەریکی هۆنراو هۆنینەوە بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی بریتین لە هۆنراوی: کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتی و نیشتمانی و دڵداری و هۆنراوەکانی تا حەزکەی تەڕ و پاراو و شیرین.

شێخ سەلام لە هۆنینەوەی هۆنراودا شێوەیەکی تایبەتی هەبووە و هیچ کاتێ لاسایی هۆنەرانی پێش خۆی نەکردووەتەوە و وشەی بێگانەشی کەمتر بەکاربردووە و گەلێ شتی تازەی خستووەتە ناو هۆنراوی کوردییەوە، وە بەزۆرەملێش هۆنراوی نەهۆنیوەتەوە، بۆیە هۆنراوەکانی گەلێ بەسۆز و ڕەوانن.

زۆربەی هۆنراوەکانی شێخ سەلام نەتەوایەتین چونکە ئاخ و داخی کۆمەڵەکەی بەچاوی خۆی دیوە، بۆیە هۆنراوەکانی هەر لەم بابەتەوە هۆنیوەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

ئێمە زۆر زۆر لێ قەوماوین
بێکەس، بێ دەس، زۆر دامـاوین
بۆ سەربەستی تێ شکاوین
لەسەر ئەرزا بێ ئاو ماوین
بۆ چەرخی کورد وا بگەڕێ
لاوی ئەبێ زوو ڕاپەڕێ

سەلام لایەنگری ئازادییە، وە لەناو هۆنەرانی گەورەی کوردا هیچ کەسێک بەچاکیی ئەو لە بارەی ئازادییەوە هۆنراوی نەهۆنیوەتەوە، سەرەتای هۆنەریەتیی ئەو لەگەڵ دەورەیەکدا بوو کە هیچ چەشنە ئازادییەک لە کوردستاندا نەبوو و، ئینگلیزەکان هەموو جێ و شوێنێکیان داگیر کردبوو، ئەوە بوو کە کوردەکان لە بەرابەری ئەوانەوە ڕاوەستان و، لەودەمەدا هەژاری و برسیەتی و بێ دادی لە هەموو جێ و شوێنێکدا دەبینرا، سەلامیش لەگەڵ هاوەڵانیدا کەوتە ناو ئەم بەربەرەکانێیە، چونکە ئازادیی بەتاقانە هیوای گەل دادەنا، بۆیە لەم بارەوە لە پارچە هەڵبەستێکدا دەڵێ:

کوردە ڕاپەڕە تا کەی لە خەودای
تا کەی لە خەوی سەر نیوەشەودای
هەڵسە ڕاپەڕە لە بۆ ئازادی
تاکو ببینی تۆ ڕۆژی شادی
هەڵسە سا بژی بەکامەرانی
غەم بدە بە با بەشادمانی

سەلام بۆ ئەوەی پەیامی گەلی کورد بگەینێتە دەستی سەرەک کۆمەڵی نەتەوەکان و داوایان لێ بکا کە مافی کورد لە بەرچاو بگرن و ڕزگاری و ئازادیی ئەوان بهێننە دی، لەم بارەوە تەرجیع بەندێکی هۆنیوەتەوە و لەوەدا سەرکۆنەی ئەوانی کردووە کە بەبیری ئەم گەلەوە نین و دەبێ چارەیەکی بۆ بدۆزنەوە، وەکو دەڵێ:

(عصبە الامم) کۆمەڵی گەورە
بەپێچ و پەنا بەفێڵ و دەورە

لە دوور بەدوور بۆ حەقی کوردان
تەکانت ئەدا خۆت دائەشرنگان
بەجۆش و کوڵ بووی بۆ کوردی هەژار
ئەتگوت ئەم قەومە ئەکەم ڕستگار
لوجنەی ئینتداب مەرەخەسی هات
گەڕا کەشفی کرد سەراسەر وڵات
ئەگەر ڕاست ئەکەی هەڵی سووڕێنە
بەس بۆ سیاسەت هەڵمان پەڕێنە

سەلام لە هۆنینەوەی هۆنراوی ڕەخنەشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لەم بارەوە گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراون و بۆ ئەم مەبەستە زنجیرە هۆنراوێکی جوانی بەشێوەی تەرجیع بەند هەیە کە ئەوا چەند بەندێکی ئەم زنجیرە هۆنراوە لێرەدا دێنین کە لەسەر کێشی خۆماڵییە وەکو دەڵێ:

ڕێگەی ڕاستی ناهەموارە
چەوت و سەخت و نالەبارە
تەلیسمی دێوی تیا دیارە
گەڕانەوەم لە لا عارە
ئەڕۆم، ئەڕۆم هەتا مردن
بەڕاستییە ڕێ دەرکردن
***
توولە ڕێگەی سەختی باریک
لاپێ و پلەی شەوی تاریک
ڕێگە لە من نابڕن ئێوە
هەر چەن پلە و سەخت و کێوە
کالای ئاسن لە پێ ئەکەم
ئەڕۆم هەتاکو پێی ئەگەم
***
ئەی دوژمنی قەومی هەژار
برسی کەری گشت کرێکار

خاوەن پارەی هەموو ئەعمار
گەلت سووتان تۆ بەیەک جار
پارەت هەموو چەشنی ڕاوە
حیلە و فێڵ و بەن و باوە

***

من نامەوێ قەت بەندە بم
یاخۆ فێری دەسندە بم
یا لای میری پەسندە بم
یا وەکو مەل پەڕەندە بم
لە عاستی گەل شەرمەندە بم
ڕوو زەردی خوا و هەم بەندە بم

***

ئازاد ئەبم، ئازاد ئەبم
بەئازادی من شاد ئەبم
هاوپشتی عەدل و داد ئەبم
گەل شیرینە فەرهاد ئەبم
قولنگی عەزمم لە پۆلایە
بێستوونم لە لا بایە

***

هەڵسن بەجارێ لاوی کورد
زوو ڕاپەڕن بەدەستوبرد
بۆرە پیاو و فەلاحی ورد
کرێکارانی کوردی گورد
مەژین بمرن بەئازادی
نەوەک ئەسیری و بێ دادی

لە دیوانەکەی سەلامدا لە دوای مەرگی چاپ و بڵاوبووەتەوە، گەرچی داگری هەمووی هۆنراوەکانی نییە، بەڵام هەموو چەشنە هۆنراوێکی تێدا بەرچاو دەکەوێ: هەڵبەستی دڵداری، نەتەوایەتی، نیشتمانی، کۆمەڵایەتی کە زۆربەیان لەسەر شێوەی نوێ

هۆنراونەتەوە، هەروەها گەلێ چیرۆکیشی هێناوە کە لە ڕادەی خۆیدا زۆر جوانن کە ئەوا لێرەدا یەکێ لەو چیرۆکانە دێنین وەکو دەڵێ:

کۆترێکی جوانی خاڵ و مل نەخشین
پەڕوپۆ شین و قاچ و قول ڕەنگین
هێلانەیەکی گەرم کرد بەتووک
پووشی بۆ هێنا بەنووکی دەنووک
لەسەر دارێکی بەرزی گەلادار
هێلانە و هێلکە و خۆی تیادا حەشار
دوو هێلکەی کرد و کۆتر کەوتە کڕ
پشتیوانی بوو دارستانی چڕ
ڕۆژێ ڕاوکەرێ بۆ ڕاووشکار
ورد ورد ئەگەڕا بن دار بەبن دار
مەلێکی نەدی ڕاوکەر لە ڕاویا
وەخت بوو لێلایی بێت بەسەر چاویا
ملی ڕێگەی گرت بەدڵ داماوی
بڕوات بۆ ماڵ و بێ کەڵکە ڕاوی
کۆتر نەفام بوو بێ عەقڵ و کەماڵ
بەرزی کردەوە ملی پڕ لە خاڵ
نەزانین برا دەردە بۆ هەمووان
دەردە دەردێ سەخت دەردی بێ دەرمان
خۆت ڕزگار بکە زوو لە نەزانین
هەتا تووش نەبیت وەک کۆتری نەخشین
کۆتر دەستی کرد بەحاقوو حاقوو
ڕاوکەر و ڕاوی هیچ لە بیر نەبوو
ڕاوکەر بەدەنگی کۆتر دڵخۆش بوو
هیلاکیی ڕێگەی لا فەرامۆش بوو
لوولەی تفەنگی زوو بۆ ڕاکێشا
مشتی گرت پەنجەی بەدوادا کێشا

لە ناڵەی تفەنگ کۆتری هەژار
بەبرینداری لە دار کەوتە خوار
ڕاوکەر وەکو مەل بۆ کۆتر فڕی
کێردی هەڵکێشا و زوو سەری بڕی
زانایەک ئەڵێ من لە لام وایە
نەفست ڕائەگرت عەقڵت ببووایە
وەختێ تۆ مەنتق وا لە ژێر دەستتا
عەقڵت زاڵ ببێ بەسەر نەفستا

شێخ سەلام جەژنە نەتەوایەتییەکانی خۆش دەوێ و داوا لە خەڵک دەکا کە ڕێزی ئەم جەژنانە بگرن، بەتایبەت جەژنی نەورۆز کە جەژنی ئازادی و سەربەستیی گەلی کوردە، وەکو لەم دوو هۆنراوانەدا دەڵێ:

جەژنی نەورۆزتان یاخوا پیرۆز بێ
شەوتان هەر ڕۆژ و ڕۆژتان نەورۆز بێ
هەر ئەم ڕۆژە بوو کاوەی کوردی گورد
مێشکی زوحاکی بەچەکوش ورد کرد

شێخ سەلام چارینەکانی خەیامی بەشێوەیەکی جوان وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی خۆی لەسەری ماندوو کردووە و گەلێ ئەرکی کێشاوە و دەتوانین بڵێین کە تەرجەمەکەی سەلام تا ئەندازەیەک نزیکترین تەرجەمەیە بۆ فارسییەکەی، گرنگ ئەوەیە کە چارینەکانی لەسەر کێشی دوانزە هیجایی کە کێشێکی خۆماڵییە وەرگێڕاوە و ئەمەش لەگەڵ مرخی گۆرانیبێژەکان و ئاوازخوێنەکاندا دەگونجێ و ئەوا چەند چارینەیەکی خەیام لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

ئەو دەشتە کەوا هەر لالەزارە
گوڵاڵەی خوێنی چەن شەهریارە
وەنەوشەی ڕەنگ شین لە خاک دێتە دەر
دەنکە خاڵەکەی سەر گۆنای یارە

***

ئەڵێن: لە بەهەشت حۆری و غیلمانە
شەرابی ئاڵ و هەنگوینی شانە

نان ئەو نانەیە ئیمڕۆ لە خوانە
بۆ خۆم هەڵگرم بۆ ئەو زەمانە

***

ئەی دڵ! زەمانە خەمی لێت ئەوێ
گیانی شیرینت دەرئەچێ شەوێ
خۆش بژی ئیمڕۆ لە سەبزەزارا
بەر لەوەی سەبزەی خاکت سەرکەوێ

***

مەلێکم بینی لەسەر قەڵای تووس
لە ژێر چنگیا بوو کەللەی کەیکاووس
بەکەللەی ئەوت: ئەفسووس سەد ئەفسووس
کوانێ دەنگی زەنگ، کوانێ ناڵەی کووس

***

کە نەورۆز گوڵی خستە سەر پەنجە
لەگەڵ دوڵبەری پڕ لار و لەنجە
شەراب بنۆشە ئەم چەرخە شینە
قاروونی فەوتان، گەنجی هەر ڕەنجە

***

ئەو ڕۆژە ئەسپی گەردوون زین کرا
مشتەری، پەروین، ئارایش درا
هەر کەس بەشی خۆی درایە دەستی
گوناهمان چییە؟ وەها بەش کرا

***

کە دەرچوو گیانی پاکی من و تۆ
خشت ڕێژی ئەکەن لاکی من و تۆ
دیسان بۆ خشتی گۆڕی خەڵکی تر
ئەیخەنە قالب خاکی من و تۆ

شێخ سەلام جگە لە چارینەکانی خەیام، چارینەکانی حسێن قودسی نەخعی کە یەکێ

لە هۆنەرانی فارسی بێژە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندووە و دەتوانین بڵێین جوانترین تەرجەمەیە و بەفارسییەکەوە زۆر نزیکە کە ئەوا چەند چارینەی لێرەدا دێنین وەکو دەڵێ:

پیاوی خوا، خوا بەپارە ناکڕن
بێ منەت ئەژین هەتاکو ئەمرن
خۆی و کەڵپۆسی ئەچنە گۆڕستان
نەک لە پاش مردن مەیتی هەڵگرن

***

دەرمان بۆ دەرد، زۆر تاڵە بەدەم
لە کۆنە خۆشتر تازە بەسەرجەم
خۆش بژی بێ شک تا ڕۆژی جەزا
چەرخ هەزار چەرخی بۆ دێتە بەرهەم

***

لە کاری کردەت بۆچ پەشێواوی؟
لە نەکردەگیت چۆن وا داماوی
خۆش بژی ئەی دۆست دەورت تێ پەڕی
تا لا ئەکەیتۆ مردوو خنکاوی

***

ساقی فیدات بم دەی ماچ و مەی بێ
ئارەزووی دڵی رەندان بێتە جێ
دنیا چەن تاجی شاهانی فڕان
ئاشە بۆ هەموو، یەک دان و یەک پێ

***

غەم مەخۆ عومری ناساز تەواوە
زۆر دەورەی تاڵت هێشتا بۆ ماوە
گیروگرفتی دنیا بەشەراب
لەگەڵ لانەی غەم وەک پووش سووتاوە

***

هیچ کاتێ گرێی دڵ نەکرایەوە
هەر کەسێ کە ڕۆی نەگەڕایەوە
زەنگی خەتەرم لێ دا سەد کەڕەت
وەک قاپی ئەڵحەد بێ دەنگ مایەوە

سەرچاوەکان

١- دیوانی شێخ سەلام عازەبانی – بەغدا ١٩٥٨.
٢- دیوانی سەلام لەسەر ئەرکی ئومێد کاکەڕەش – بەغدا ١٩٩١.
٣- چوارینەکانی نەخەعی – بەغدا ١٩٦٩.
٤- روباعیاتی خەیام، وەرگێڕاوی سەلام – سلێمانی ١٩٥١.
٥- بەیازێک کە نزیکەی پەنجا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٦- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی نووسراوی ڕەفیق حیلمی – بەغدا ١٩٥٦.

عەباسی حەقیقی

١٣٢٣ – ١٤١٧

عەباس کوڕی عەلی پاشای دێبوکری کە نازناوی حەقیقییە لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە دێی مەرجانی سەر بەسابڵاخدا لە دایک بووە و پاشان باریان کردووەتە دێی مەرخوزی سەر بەسەقز و لەوێدا لە لای مەلا قادر ئاغا خەریکی خوێندنی کتێبە وردەڵەکانی فارسی بووە و چەند جزمێکی قورئانیشی لەبەر کردووە و ئەوسا ماوەیەک لە لای بابی خوێندوویەتی و لە پاشا ماوەیەک لە لای شێخ حەسەنی شێخی خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لەم ماوەدا لەگەڵ سەی کامیل و خاڵەمیندا بووەتە هاوەڵ و دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و ئەوسا چووەتە دێی حەمامیان لە لای حاجی بابا شێخ خەریکی خوێندنی شەرعی ئیسلام بووە و پاشان دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە و ڕۆیشتووەتە سابڵاخ و لەوێدا لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و لە پاش چەندین ساڵ خانەنشین کرا و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤١٧ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد.

حەقیقی هەر لە تافی جوانییەوە هۆنراوی دەهۆنییەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر سنوور و شێوەی هۆنەرانی کۆن هۆنیویەتەوە و لە هۆنینەوەی هۆنراوادا پتر لاسایی نالی و سالم و قانعی کردووە و لەسەر ڕێ و شوێنی ئەوان ڕۆیشتووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە سەبارەت بەوەرزی بەهار هۆنیویەتەوە دەڵێ:

دیسان شنەی نەسیمی بەهارە و کزەی شەماڵ
دیسان بەبەرگی تازەیەوە تازە بووەوە ساڵ
تۆفی سەراوی کانی لەبەر گرمە گرمی ڕەعد
شین بوو زەوی بە نم نمی هەوری گەواڵ گەواڵ
خەملی چیا و چەمەن بەسپی و سەوز و زەرد و سوور
دار و دەوەن بووە بەهەزار ڕەنگی ئاڵ و واڵ
لاچوو بەجارێ پەردە لە ڕووی جەنەتی ئیرەم
ڕازاوە تاقی ئەتڵەس و کیمخواو و حەریر و واڵ
کوێستان لە بۆی هەڵاڵە و بەیبوون عەبیری خاو
ڕەنگاوە باغچەکانی وەکو بووکی چاردە ساڵ
ئەشکەوت و کێو و کەژ بەخۆی قاسپە قاسپی کەو
گوێ کەڕ دەبێ لە قاڕەیی قاز و قورینگ و داڵ
یا بازە بازی بێچووە یا کاڕە کاڕی مەڕ
یا قاڕە قاڕی قومرییە یا هاڕە هاڕی باڵ
دێن و دەچن بەدوند و قەدی زەرد و ماهەوە
گا کێوی تاق و جووت و بەگەل مێگەلی مەڕاڵ
پێش ئەو دەمەی گزنگ لە سەراندە دا بەری بەیان
یا ئەو دەمەی کە زەردە لە کێوان دەدا بەحاڵ
بڕوانە عەینی قەوس و قەزەح دێنە بەر نەزەر
خاشخاشکی سوور و سەوزەیی سەوز و بنار و یاڵ
کیژان بەپۆل بەیانی دەمێ دەچنە گوڵ چنین
وەک حۆریان دەچن هەموو لێو ئاڵ و چاو کەژاڵ
قەدیان وەکو بلوورە برۆیان وەکو هیلال
چاویان میسالی نەرگسە مەست و خومار و کاڵ
دەم چەشنی غونچەیی گوڵەباغی بەری بەیان
ڕوومەت دەڵێی شەهیدە لە خوێندا بووە شەلاڵ
هەستە لە خەو بەیانە «حەقیقی» زەمانی گوڵ
سەیران دەکا لە باغی گوڵان بوڵبوڵی خەیاڵ

حەقیقی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا تا بڵێی هۆنراوی سوارە و هۆنراوە دڵدارییەکانی گەلێ شیرین و پاراو و ڕەوان، وە گەلێ پیشە و سەنعەتی تیا بەکار بردوون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

دەردی دووری زۆر گرانە دڵبەرا هیجران بەسە
دڵ وەکو پەروانە سووتا چاوەکەم سووتان بەسە
عاقڵان شەیدا دەبن ڕووبەندی سەر ڕوو لامەدە
عاشقان کوشتەی جەفاتن قەتڵی مەزڵوومان بەسە
مورغی دڵ پابەندی دانە و داوی خاڵە و زوڵفی خاو
گیری بەندیخانە تاکەی بەندی بێ ئامان بەسە
هەرچی بووم بردی بەتاڵان تورکی مەستی چاوەکەت
تاقەت و سەبر و قەرارم پێ نەما تاڵان بەسە
شاهیدم فرمێسکی خوێنینە کە تۆ جەرگت بڕیم
عاشقی ڕووتم ئەگەر تەقسیرە گەر تاوان بەسە
ئێستەکەش مەجنوون و لەیلێ هەن لە عەسری تازەدا
شێت و سەرگەردانی تۆم، حەیرانی تۆم، حیرمان بەسە
گەنجی عیشقت پڕ بەوێرانەی دڵە و من پێم کەمە
تا زیاد بێ چاوەڕێی دیتنم مەڵێ ئیحسان بەسە
گەر قسەی عیشقی گوڵ و بوڵبوڵ لە لات ئەفسانەیە
تۆ گوڵی خەندان و ئەمنیش بوڵبوڵی گریان بەسە
ئاورت بەردا دڵ و گیانی «حەقیقی» چاوەکەم
دەردی بێ دەرمانە عیشقت دەردی بێ دەرمان بەسە

حەقیقی لە هۆنراوەکانیدا ناوی گەلێ گوڵی وەکو: وەنەوشە و شەوبۆ و شلێر و سوێسنە و هەڵاڵە و سووسەنبەر و گوڵەکانی تر و پەلەوەرانی هێناوە و بەبەهار و سروشتدا هەڵدەڵێ و جوانی سروشتمان بۆ دەگێڕێتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

بەهاری ئەو ساڵ قەدەم بەخێرە
شین بوو وەنەوشە و شەوبۆ و شلێرە
سوێسنە و هەڵاڵە و سووسەنبەر و گوڵ
باغی ئیرەمیان داناوە لێرە

کوڵی دڵی هەور شینی کرد زەوی
باری بارانە و تەرزە و گلێرە
هەر ڕۆژە ئاوێ هەر شەو شەواوێ
وەستای باغەوان قەدیم ئاودێرە
شەونم لە باغان عەینی چراغان
وەختێکی هەڵدێ مانگ و ئەستێرە
ڕەنگی کوێستانی وێنەی بەهەشتە
جۆگەی سەلسەبیل ئاوی هەڵدێرە
قاقای قەتاری قاز و قورینگە
کاڕەی بەرخ و مەڕ دەنگی بلوێرە
قاسپەی خاسەکەو دەنگی مورغی حەق
بانگی سبەینان گوێ ڕابدێرە
لەو نێوە بوڵبوڵ دەگری لەسەر گوڵ
دەرمانی عاشق فرمێسکی سوێرە
ئەو زەردە سوورە پۆڕی گوڵانن
یا پۆلی بێری داویانە سێرە

حەقیقی گەلێ چوارینەشی هەیە کە بەڕاستی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون و لەوانەدا گەلێ مەبەستی ئاینی و کۆمەڵایەتی و فەلسەفیی هێناوە کە لێرەدا چەند چوارینەی دێنین، وەکو دەڵێ:

دنیا کە تیا ژیانی شێو و وەردە
هەم شیرن و تاڵە هەم شیفا هەم دەردە
داخۆ چییە چاندووتە چ دەدروویەوە لێی
داخۆ چ دەبێ بەرهەمی ئەو شێوەردە

***

دنیا کە تیا مانی کش و ماتێکە
سەد ساڵی ئەگەر تیا بژی ساتێکە
ڕابردوو نەما نەهاتوو نازانی چییە
ئەو هاتن و چوونە هەر یەک ئافاتێکە

خۆت باخەبەری لە کردەوە و ئاکارم
زۆر نامە سیام خراپە کار و بارم
غەیری کەرەمت هومێدی دیکەم نیە من
ناگاتە کەسی دی غەیری تۆ هاوارم

***

تا فەسڵی بەهارە باغ و دەم چەم خۆشە
شیر و شەکەر و شەو و شەم و مەم خۆشە
هەمدەم سەنەمێ خونچە دەمێ چاو مەستێ
دوو مەم بەدوو دەست و دەم لەسەر دەم خۆشە

***

تۆ خاوەن و خانەخێ و منیش میوانم
بۆ هەر شتێ ڕێم نیشان نەدەی نازانم
لێم سوورە دەبووری لە گوناهم چونکە
لێت سوورە کە من بە تۆ هەیە ئیمانم

***

داخ و کەسەرت ئەگەر یەکە مەیکە بە دوو
خەم بێ سەمەرە لە دووی شتی ڕابردوو
چت چاندووە توو، هەر ئەوی لێ هەڵدەگری
ئاواتی عەبەس خەیاری ناکاتە کەدوو

***

ئای لەو هەموو نیعمەتە تەماشا چاو چاو
سەد جۆرە غەزا و میوە لەگەڵ نان و ئاو
شوکری کەرەمت چلۆن بەمن دەژمێرێ
ئەی ئەو کەسی تۆ داوتە بە من گوێچکە و چاو

حەقیقی گەلێ لە هۆنراوەکانی حافزی شیرازیی (٧٢٤ – ٧٩١ی کۆچی) لە فارسییەوە وەرگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی لە وەرگێڕانیاندا هونەری نواندووە و خۆی پێوە ماندوو کردوون، وە دیارییەکی وێژەی پێشکەشی گەلی کوردی کردووە و، ئەگەر تەرجەمەکانی ئەو لەگەڵ هۆنراوەکانی حافزدا بەراورد کەین، دەبینین کە دەقی ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی بەجوانی بۆمان کردووەتە کوردی، وە دەسەڵاتی خۆی لە وێژەی فارسیشدا

دەرخستووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە دەڵێ:

١

شربتی ازلب لعلش نچشیدیم و برفت
روی مه پیکر او سیر ندیدیم و برفت
گوئی از صحبت مانیک به تنگ آمده بود
بار بربست و بگردش نرسیدیم و برفت
بس کهما فاتحه و حرز یمانی خواندیم
وز پیش سورهء اخلاص دمیدیم و برفت
گفت از خود ببرد هرکه وصالم طلبد
ما بامید وی از خویش بریدیم و برفت
شد چمان درچمن حسن لطافت لیکن
در گلستان وصالش نچمیدیم و برفت
همچو (حافظ) همهشب نالهو زاری کردیم
کای دریغا بوداعش نرسیدیم و برفت

***

شەربەتی پێ لە دەمی قەندی نەچێشتین ڕۆیی
تێر نەمانڕوانیە مانگی شەش و هەشتین ڕۆیی
ڕەنگە لای ئێمە دڵی تەنگ و وەڕەز بووبێ وا
باری هەڵبەست و بە تۆزی نەگەیشتین ڕۆیی
هەرچی لەو وێرد و دوعا و فاتیحەیەی بۆمان خوێند
«قل هو الله»شی لەگەڵ یاری بەهەشتین ڕۆیی
وتی بۆ تالبی وەسڵی مە لەخۆبووردنە شەرت
شەرتی جێ هات و بەوەسڵی نەگەیشتین ڕۆیی
هاتە نێو چیمەنی جوانی بە چ لوتفێکی بەڵام
چەرخی چەپ دیمەنی گوڵزاری نەهێشتین ڕۆیی
وەکو «حافز» لە غەما ئەو شەوە تا ڕۆژ گریاین
کە پەلەی چی بوو بە جێی بۆچی دهێشتین ڕۆیی

***

٢

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند
واندر آن ظلمت شب آب حیاتم دادند
بیخود از شعشعهء پرتو ذاتم کردند
باده از جام تجلی صفاتم دادند
چه مبارک سحری بود وچه فرخنده وحی
آن شب قدر که این تازه براتم دادند
بعد از این روی من و آینهء وصف جمال
که در آنجا خبر از جلوهء ذاتم دادند
من اگر کامره وا گشتم و خوشدل چه عجب
مستحق بودم و اینها به زکاتم دادند
این همه شهد و شکر کز سخنم می ریزد
اجر صبری است کز ان شاخ نباتم دادند
همت «حافظ» وانفاس سحر خیزان بود
که زبند غم ایام نجاتم دادند

***

شەوەکی لەو خەفەتەی هەمبوو نەجاتیان دامێ
چاخی تاریکە شەوی ئاوی حەیاتیان دامێ
کاسی پڕشنگ و گڕی ڕوونی وجوودیان کردم
مەی لە کاسێکی شەبەقداری سیفاتیان دامێ
چ بەیانێکی موبارەک چ شەوێکی پیرۆز
ئەو شەوی قەدرە کەوا تازە بەراتیان دامێ
لەوە بە دوا من و ئاوێنەیی تاریفی جەماڵ
کە لەوێدا خەبەری دیتنی زاتیان دامێ
هیچ عەجایب نییە گەر کامڕەوا و دڵخۆشم
موستەحەق بووم و ئەوانەش بەزەکاتیان دامێ
ئەو هەموو نوقڵ و نەباتەی لە قسەم هەڵدەڕژێ
حەقی سەبرێکە کە لەو شاخی نەباتیان دامێ

هیمەتی «حافز» و ئاهی سەحەری چاکان بوو
کە لە بەندی خەمی ڕۆژانە نەجاتیان دامێ

سەرچاوەکان
١- دیوانی حەقیقی - ورمێ ١٣٦٧.
٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەقیقی.

جگەرخوێن

١٣٢٣ - ١٤٠٥

شێخ مووسا کوڕی حەسەن کە نازناوی جگەرخوێنە لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە دێی هەساری سەر بەماردیندا لە دایک بووە و لە منداڵیدا باوکی مردووە و دایکی لەبەرئەوەی نەیتوانیوە بیژێنێ ناچار خەریکی شوانی و کرێکاری بووە و پاشان لە دەوری لاویەتیدا لە یەکێ لە قوتابخانەکانی هەسار خەریکی خوێندن بووە و مامۆستاکەی هانی داوە کە هۆنراوی هۆنەرانی کورد بخوێنێتەوە و لە پاشا بۆ خوێندن چووەتە ماردین و لە خزمەت مەلا عوبەیدوڵڵای ماردینیدا ماوەیەک شەرعی ئیسلام و وێژەی عەرەبیی خوێندووە و لە پاش وەرگرتنی ئیفتا چووەتە کوردستانی ئێران و لە پاش ماوەیەک لە ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعیدی پیران (١٢٨٠ - ١٣٤٥ی کۆچی)دا بەشداریی کردووە و لە پاش تێکشکانی شێخ سەعید بۆی دەرکەوت کە هەندێ لە کوردەکان یارمەتی دەوڵەتی تورکیان داوە و بوونەتە هۆی تێکشکانی شێخ و ئەوسا بۆ ئارامکردنەوەی دەردی دەروونی دەستی کردە هۆنراو هۆنینەوە و لەوێوە چووە کوردستانی سووریە و لە شاری قامشلیدا نیشتەجێ بوو، بەڵام بەهۆی کوردپەروەرییەوە گیرا و ماوەیەک لە زینداندا مایەوە و لە پاش ئازادبوونی ناچار ڕۆیشتە سوێد، بەڵام ئەوەندەی نەخایاند کە لە ساڵی ١٤٠٥ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و لەسەر ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەیان بردەوە قامشلی و لەوێدا بەخاکیان سپارد.

جگەرخوێن بەیەکێ لە گەورەترین هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و ئەو لەبەرئەوەی ڕۆژگارێکی بەهەژاری و برسیەتی و ڕەش و ڕووتی و بێچارەیی و دەربەدەری بردە سەر و بەرگەی هەموو چەشنە ئەشکەنجە و ئازارێکی گرت و هۆنراوەکانی نوێنگەی هەژاری و بەدبەختی و ڕۆژە ڕەشی و بەربەرەکانێی بێ وچانی کوردەکانە لە بەرابەری ڕژێمی دیکتاتۆری ئەتاتورکدا، هۆنراوەکانی ئەو ڕازی نەبەزیی کوردمان بۆ دەگێڕێتەوە، ڕازی خەم و شادیی کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەردەخەن، هۆنراوەکانی لە سەرچاوەی ژیانی

کوردەوارییەوە هەڵقوڵیون، بریتییە لە ژیان و ئەوین و بەربەرەکانێی گەلی کورد و لەوانەدا مزگێنیی پیرۆزی و سەرکەوتنی داوەتە خەڵک.

ئەو لە هۆنینەوەی هۆنراو و نووسینی پەخشاندا مامۆستا بووە و چەندین کۆمەڵە هۆنراو و چەند پەڕاوی تری داناوە کە بریتین لە: «جیم و گولپەری، ڕووناک، شەفەق، زەندئاڤێستا، پریسکی و پێتی، سەورا ئازادی، گۆتنا پێشینان، مێدیا و سالار، دەستوورا زمانی کوردی، فەرهەنگا کوردی، کێم ئەز».

جگەرخوێن هۆنراوەکانی لەسەر سنووری هۆنەرانی کۆن و نوێدا هۆنیوەتەوە و لە ڕاستەقینەدا ناتوانین ئەو بەهۆنەرێکی لاساییکەر دانێین بەڵکو زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی نوێ هۆنیوەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ئامۆژگاریی کۆمەڵەکەی خۆی دەکا و دەڵێ:

کوردنۆ مەردن و پرخوەشە سەرخوەبوون
ئەو دەمێ تار و تەنگ مەدین ڤانە چوون
دەست بدن هەڤ هەمی پیش کەڤن ئەم هەمی
دا بچن بۆ وەلات یان مرن یان فەلات
ڕۆژ لە هاتە سەر زوو هشیار بن ژ خەو
ئەو دەما جەنگ و شەڕ پر پاش کەتن تینی هەڤ
دەست بدن هەڤ هەمی پێش کەڤن ئەم هەمی
دا بچن بۆ وەلات یان مرن یان خەلات
مە دڤێن ئول و بەخت، مە دڤێن سەرخوەبوون
مە دڤێن تاج و تەخت، مە دڤێن پێشڤە چوون
دەست بدن هەڤ هەمی پێش کەڤن ئەم هەمی
دەربچن بۆ وەلات رزگار کەن فەلات

واتە:

ئەی کوردی نەبەز! چەندە خۆشە ئازادی
ئەو ڕۆژگارە تاریکەی کە دیمان خەریکە لە ناو دەچێ
دەست بدەینە دەستی یەکتر و ڕێی پێشکەوتن بگرینە بەر
تا بەرەو وڵات بڕۆین یا مەرگ یا ئازادی
هەتاو هەڵاتووە و هەموومان دەبێ لە خەو ڕاپەڕین

ئێستا کاتی شەڕ لەگەڵ دوژمندایە و هەموومان دەبێ پاشەکشێ بەدوژمن بکەین
دەست بدەینە دەستی یەکتر و ڕێی پێشکەوتن بگرینە بەر
تا بەرەو وڵات بڕۆین یا مەرگ یا ئازادی
من بەختەوەری و پێشڕەوتی خەڵکم دەوێ
دەست بەدەستی یەکتر دەین و لەگەڵ یەکا ڕێی پێشکەوتن بگرینە بەر
هەموو بۆ نیشتمانی خۆمان تێ کۆشین و لە دەستی بێگانە ڕزگاری کەین

جگەرخوێن لە پارچە هەڵبەستێکی تردا بەوڵات و نیشتمانەکەیدا هەڵدەڵێ و باخ و مێرگ و چیمەنەکانی بەبەهەشت دادەنێ و یادی سەلاحەدینی ئەیووبی و قارەمانانی تری کورد دەکا کە لەو خاکەدا پێ گەیشتوون و بۆ نەتەوەکەیان تێ کۆشاون و لە ڕێی کۆمەڵدا گیانی خۆیان بەخت کردووە، وەکو دەڵێ:

وەلاتێ من تویی بووکا جیهانی
هەمی باغ و بهەشت و مێرگ و کانی
شەپال و شەنگ و شۆخ و ناز و گول ڕوو
گەلەک شیرین و ڕند و پر جوانی
سەری تاجا سەلاحدینێ کوردی
ئەنی ڕۆژا د بورجا ئاسمانی
دوو برهێن تە کەڤانێ ڕوستەمێ زاڵ
دوو زولفێن تە ژ تیرێن قەهرەمانی
ڕوویێ تە ئاگرێ زەردەشت و مەزدەک
ژ تە هێس شەڕ یا کامرانی
دوو چاڤێن تە وەکی دەریای هورمز
کەپوو ئالماس کارێ مووش و وانی
دوو لێڤێن تە کتێبا حاجی قادر
زمانی تە ژ بەندا شێخێ خانی
د سینگا تە کتێبا زەند ئاڤێستا
مەمک فەرفوورە تێدا نەخشی مانی
سەر و پی زەند و بازن تەڤ هنارن
هەمی سۆرن ژ ڕەنگێ ئەرخەوانی

«جگەرخوێن»ە کوڕێ تە هەر دنالی
ژ بەر ژانا نەزانی و نەزانی

واتە:

ئەی وڵاتی من! تۆ بووکی جیهانی
هەموو جێگایەکی تۆ باخ و مێرگ و کانییە و وەکو بەهەشتی
بەڕاستی تۆ وەکو بووکێکی شۆخوشەنگ و ڕوومەت گوڵی
گەلێ شیرین و ڕەند و جوانی
تۆ تاجی سەری سەلاحەدینی کوردی
تەوێڵت وەکو ڕۆژ لە کەلووی ئاسماندا دەدرەوشێتەوە
برۆکانت کەوانی ڕۆستەمی زاڵە
زوڵفەکانت وەکو تیری قارەمانە
ڕوومەتت ئاوری زەردەشت و مەزدەکە
ئەوان لە تۆ هێز دەگرن و کامەرانن
چاوەکانت وەکو دەریای هۆرمزن
وە لووتت وەکو ئەڵماسی شارەکانی مووش و وانن
لێوانت وەکو دیوانی حاجی قادری کۆیی شیرینن
وە زمانت چیرۆکی شێخ ئەحمەدی خانییە
لە سینگی تۆدا پەڕتووکی زەند و ئاوێستا شاراوەتەوە
مەمەکانت وەکو چینیە و نەخش و نیگاری مانی تێدا کەنراوە
سەر و پێ و مەچەکت وەکو هەنارن
سەرتاپا سوورن وەکو ڕەنگی ئەرغەوانی
«جگەرخوێن» کوڕی تۆ هەموو دەم هەر دەناڵێنێ
وە لە ئێش و دەرد شتێ هەست ناکا

سەرچاوەکان

١- رووناک، هۆنراوەی جگەرخوێن – سوێد ١٩٨٠.
٢- سەورا ئازادی، هۆنراوەی جگەرخوێن – شام ١٩٥٤.
٣- شەفەق هۆنراوەی جگەرخوێن – سوێد ١٩٨٢.
٤- هیڤی، هۆنراوەی جگەرخوێن – سوێد ١٩٨٤.
٥- ڕەشۆی دارێ هۆنراوەی جگەرخوێن – شام ١٩٥٦.

خاڵەمین

١٣٢٨ – ١٤١٣

سەی حەمەومین کوڕی حاجی شێخ مستەفای بەرزنجی لە ساڵی ١٣٢٨ی کۆچی لە دێی کۆکەی سەر بەبۆکان پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە هەشت ساڵاندا باریان کردووەتە دێی بۆزە و لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و جزمی سێیەمی قورئان و سمایل نامە و ناگەهان و ئەحمەدیی خوێندووە و پاشان لە دێی قسقەڵادا لە لای مەلا کەریمی گراوی خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە پاشا چووەتە سابڵاخ و لە لای مەلا حوسەینی مەجدی خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە و ماوەیەکیش لە لای مەلا ئەحمەدی تورجانی زادە وێژەی عەرەبیی خوێندووە و ئەوسا لەبەر نەخۆشی دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە و ماوەیەک چووەتە کوێستان و زەنوێر و لەم بارەوە خۆی لە یادداشتێکدا کە نووسیویە دەڵێ: «لەبەر نەخۆشی نەمتوانی درێژە بەخوێندن بدەم، وەدووی خێوەت و چیغ کەوتم و چوومە کوێستان و کاتێک چاوم بەو مەڵبەندە کەوت، هەر نواڵێکی دەمدی هەمووی زەمەند و گیای جۆراوجۆر ملیان داوەتە یەک. مەندۆک و بیزا و هەڵز و کەما لێک ئاڵاون و تێک چرژاون، کەوییە بەفرەکانی لەندی شێخان هەر لاپاڵێکی تێوەی ڕادەمام، دەتگوت جەندەکی دێوی سپییە و ئەستوور و درێژ، تێیدا کەوتووە، ئاتەگەکانی چۆڕ چۆڕەی ئاوی وەک چاوی قرژاڵ لەبەر دەڕوا و بەگوڵی زەرد و سوور و کەوو خەمڵیوە، دنەدانی مامۆستا تورجانی بۆ هۆنراو و هۆنەریەتیی هێنایەوە بەر زەینم.» پاشان خەریکی کشتوکاڵ بوو، وە لە پاش ماوەیەک چووە نەغەدە و خەریکی کاری مامڵە و بەقاڵی بوو و، ژیانی بەم چەشنە بردە سەر تا لە ساڵی ١٤١٣ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەیان بردە سابڵاخ و لە تەنیشت گڵکۆی هەژار و هێمندا ناشتیان.

خاڵەمین بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە، بەڵام ناتوانین بڵێین کە ئەو بەتەواوی هۆنەرێکی لاساییکەرە و هەر پەیڕەویی لە هۆنەرە کۆنەکان کردووە، وەبەهۆنەرێکی تازەش ناژمێررێت و دەتوانین بڵێین پتر چەشکەی هۆنراوەکانی وەفایی و نالیی کردووە و هەندێ جار مەبەستێکی لە قاڵبێکی تازە داهێناوە و هەندێ جاریش هۆنراوی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی لەسەر ڕێبازی کۆن هۆنیوەتەوە کە بەداخەوە تا ئێستا هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە کە دەتوانین بڵێین خاوەنی شێوەیەکی تایبەتی خۆیەتی و هەندێ جار بەئەنقەس پاشڵ و سەروای سەخت و دژواری هەڵدەبژارد و وەستایانە لەو مەیدانەدا گرەوی لە هۆنەرانی دەوری خۆی دەبردەوە و

هۆنراوەکانی زۆربەیان لەسەر کێشی خۆماڵین و پتر لەسەر ئازایەتی و پیاوەتی و کۆمەڵایەتی و دینداری و ئاکاری جوان داڕێژراون.

بەشێک لە هۆنراوەکانی ئەوانەن کە لە وەڵامی هاوەڵان و دۆستانیدا هۆنیونەتەوە، وە ئەم بەشە دەتوانین بەجوانترین هۆنراوەکانی ئەو بهێنینە ژمار، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هۆنراوی سروشتی و نیشتمانی و کۆمەڵایەتیشی هەن کە گەلێ گرنگ و بایبدارن.

خاڵەمین هەر لە دەوری مناڵیدا سروشت و دیمەنە جوانەکانی کوردستان، کەژ و کێو و زەنوێرەکانی مەڵبەندەکەی و زەمەند و گیا جۆراوجۆرەکان و پەلەوەرانی جۆربەجۆر و مەڕوماڵاتەکەی مرخی ئەویان بزواندووە و بەم بۆنەوە خاڵەمینیان کردووەتە نازناوی خۆی بۆیە لەم بارەوە دەڵێ:

بچۆ لای کوردە کاکی ژێر زرینگ
چونکە جێی کوردە دەس بنێ سەر سینگ
پێی بڵێ خاڵەمین دەڵێ تاکەی
گەنم و جۆ چان و پووڵ جرنگە جرینگ
زۆر چەتوونە کە تێ بگەن تاکو
لە بنان گوێ و نەدەن بە پاچ و قوڵینگ
پیاوی دنیایی یا خودایی بێ
سۆفی شەو یا هەوا خورانی گزینگ
سەربەخۆیی وە گیر دەخا هەردووک
نەک بە بخۆی ورینگە ورینگ
پیشەی پێشینە و ڕەچاو کەن تا
کوڕی کەروێشک و بۆ ببێتە پڵینگ
شوێنی وان پیاوەتی بوو ئازایی
بۆ عەدوو داندراوە گێز و گوڵینگ
ڕێک کەون بۆ خۆ چیدی ڕێک مەکەون
چۆکی زل کوڵەوارە بێ گوێزینگ
باوەڕم پێ بکەن کە بۆنگۆیە
هێندە دەگرم لە ئێوە من بەربینگ
دوێنێ بولبول لەنێو گوڵان دەیگوت
چەن بە سۆزێکی خۆش ورینگە ورینگ

به ئومێدی خودا و پێغەمبەر
بەدڵی گەرم و چاوی سوور و تەڕ
کوردەکان چی دی سەر نەوی نابن
هەر ئەوەندە نەختێ بۆ خۆ ئازا بن

بۆنی گوڵ و گوڵاڵە خاڵەمین خەوش دەکا و جریوە و چریکەی پەلەوەران مێشکی دەخاتە کار و مەڕوماڵاتی دێیەکەی ئەو دەخاتە جموجۆڵ و ئەوسا دێنێ ستایشی سروشت دەکا، ئەو سروشتەی کە بەدەستی کردگار نەخشاوە و سەیری ئەو دیمەنە جوانە دەکا کە خوا بەهەموو جۆر خوڵقاندوویەتی و لە هەموو گوڵ و گیا و پەلەوەر و زیندەوەر و مەڕوماڵاتێکی تێدایە و دەڵێی بەهەشتە بۆیە بەدڵێکی تەڕەوە بەم چەشنە بەبەهاردا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

گوڵ و مولان دەپشکوێنێ
ڕەنگی جۆراوجۆر دەنوێنێ
کانی وشک دەجمێنێ
کۆتر جووت بوو و دەگمێنێ
جریوە جریوی چۆلەکانە
قاڕەی سییە و پۆلەکانە
ماڵاتی وە سەما دەخا
کوڕ و کیژ وە تەما دەخا
هەرچەند بڵێی هەوا خۆشە
لەسەر کانیان نۆشا نۆشە
لە زەنوێران هەڵپەڕینە
بەدۆیان تێک ڕاخوڕینە
ئەوەی نەتدیوە دەیبینی
هەر شادییە و خۆ نوێنی
ئاڵەکۆک سەر وەدەر دەنێ
گەزیزە پێی پێ دەکەنێ
تەیر لە گەرمێنێ دێنەوە
لە چۆمەلان دەسێنەوە
ئاو هەڵدێر گوێیان کەڕ دەکا
ئی هیندیش فێری شەڕ دەکا

جار جار ئەگەرچی شەڕ خێرە
تا زووی تەواو بکەی دێرە
شەماڵ بەهەڵمەت هاتەوە
داران ئاوس دەکاتەوە
کێوی لە کولێنان سەرکەوتن
گۆپاڵیان لە خیز دەرکەوتن
بولبول دڵی چڵان دەدا
دڵی بە چەند گولان دەدا
زەردەی تاوێ بۆ وا جوانە
لەسەر پەلکی ئەو گولانە
ڕێواس و کارگ و کەنێرە
شەوبۆ، وەنەوشە و شلێرە
هەڵز و مەندۆک و بیزایە
بیزا وەک بەژنی زیبایە
لەسەر شینکە و سەر پەلکی گوڵ
ئاونگ کەوتووە زەنگوڵ زەنگوڵ
بۆنی تێکەڵاوی گولان
زیندوو دەکاتەوە دڵان
ڕەپستە کەروێشکەی دەکا
ماڵات تەواو چێشکەی دەکا
زیڕەی هەڵۆ و قاسپەی کەوێ
زەینی ڕاوکەر نیوە شەوێ
بە بنەو کەو و دەزگاوە
بۆ و بەستەزمانەی داوناوە
جار جارەش لە چیا و لە رازان
ڕاو دەکا شمقار و بازان
یا خودا توورەکەت بەرباد بێ
هەرچی گرتووتە ئازاد بێ

دیوتە زەویش چۆن دەجمێ
بەهۆی بارانە و نم نمێ
هەرچی تێیدا سەر دەردێنێ
خۆی بە دونیایە دەنوێنێ
لە گرتووخانەی خاکی وەش
دێتە دەرێ پاراو و گەش
بەهار گشتی ئازادییە
ئازادی خودادادییە
بەفەرمانی خودای گەورە
بایە و تێ ڕاخوڕی هەورە
بۆ هەر جێگا مەیلی بێنێ
بەکشتوکاڵدا دەڕشێنێ
ئەو دیمەنە چەندە جوانە
ئاخ گیان لەسەر سوێی ژیانە
زەوی وەک بەهەشت خەملاوە
پیر چی بکا داتۆلاوە
پەسنی بەهار نایە دوایی
بۆ خۆ ماندووکەم خۆڕایی
بەڵێ لە باسی بەهارێ
لادەین جارێ با ببارێ
چون وەک گۆمێکی بێ بنە
شەوی چەند شیعری منە
کتێب و نووسراوان بێنە
هەزاران شیعری بێ وێنە
پێی هەڵگوتراوە و نووسراوە
من چیم گاوانێک لە دواوە

خاڵەمین بەرامبەر بەزێدەکەی خۆی واتە ئەو شوێنەی کە لە دایک بووە، خۆشەویستیی خۆی لە پارچە هەڵبەستێکدا دەربڕیوە، وەکو دەڵێ: «ئەگەرچی من لە منداڵیدا لەم دێیە

ڕۆییوم، بەڵام ئێستاش کە ناوی کۆکە دەبیسم مچوڕکی خۆشیم بەلەشدا دێ، خۆشەویستیی نیشتمانیش خۆ لە بڕوایەوەیە.» بۆیە بەم چەشنە بەکۆکەدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

کۆکە ئەی کۆکە و ئەی نیشتمانم
خۆشەویستر لە هەناو و گیانم
کۆکە ئەی جێگەی لەدایکبوونم
کۆکە ئەی مایەی بیری ڕوونم
کۆکە جێت لێ نەبێ وەک بەهەشتی
لە حەوت دەرکە بەدوور و هەشتی
کۆکە هەر تۆی بە تەنێ بەرکۆژە
خاکی کوردانم هەمووی بێ بۆژە
کوردستان هێزی هەناو و دڵمە
کێو و دەشت و دەری ئاو و گڵمە
«چوار دیوار» و «قەرەلێت» جێرانە
هەم «قزل گوممەت» و «دەروێشانە»
«کانییە سەرداری» تۆ ئاوی جوانە
ئاوی سەرداری هەموو کانیانە
«کانییە زێڕینەتە» ئاوی ژینە
«گردەبۆر» و «تەپی بۆزان» شینە
من وەبیرم دێ کرا جەنگەڵ و باغ
چرو هەڵدێری زەوی پێش «بارماغ»
«کۆڵکەڕەش» مووچە درۆزنەت ماوە
وەکو جاران «قولەبۆز» پڕ ئاوە
«حاجی دەروێش بەگە» چاکی بە شەمە
گۆڕی هەر لاتە برام «کاکە حەمە»
تۆ ببووری لە هەموان ئەی خوایە
هەرچی گۆڕسانی لە کۆکەیدایە
کۆکە پێیان ئەوتی شیرازی
بۆمە مانانی جێگەی شانازی

«حاجی باپیر» و «حەقیقی» و «کۆکی»
خاڵەمینیش بڵێ یخ دالۆکی
ئێستە جێی وانە بویژت کێنە
چ لە گۆڕایە بفەرموو بێنە
داخەکەم ئێستێ ئەوانەی دەگەنێ
بە دوو پۆند خۆ دەفرۆشێ و دەگەنێ
چ سیاسی چ بەرەی عیرفانە
خڕی بۆ پارەیە بۆ گیرفانە
تۆ بڵێی بۆ مە پەیا بێ مەردێک
تۆ بڵێی هەستی لە نێو کورد کوردێک
بڵێ من کوردم و هەر کوردم ئەوێ
بەرجی ئەو مافە هەچی بێ ئەمەوێ
تۆ بڵێی یەک دی کوشتن بەس کەن
تۆ بڵێی گوێ بە قسەی هیچ کەس کەن
تۆ بڵێی تۆرەمە گیر خا قەڵەمێ
بەروبووی هی قەڵەمی بکا هەڵەمی
خاڵی خۆم هەرچی لە پێش نووسرا بێ
دەبێ هەر چۆنی قەڵەم لێی دابێ
ناهومێد نین لە بەزەت ئەی خوایە
هەمی ئێستاکە هەمی لە دوایە
کۆکە گیان ڕۆێم و جا ماڵئاوا
ڕەبی تا هەی لە جیهان بی ئاوا

خاڵەمین پیاوێکی دیندار و پارێزگار بووە، بۆیە گەلێ لە هۆنراوەکانی ئاینییە و لە پارچە هەڵبەستێکیدا ستایشی بارەگای خوا و پێغەمبەر دەکا و لە خوا دەپاڕێتەوە کە لە گوناحی ببوورێ و لە دنیا و ڕۆژی پەسڵاندا بەزەیی پێدا بێ و لە مەرگ و ئەهریمەن دووری خاتەوە، بۆیە لە کوورەی دەروونێکی پڕ جۆشەوە دەڵێ:

خودا لێت دەپاڕێمەوە
ڕێم بدە بگەڕێمەوە

دەنا قوڕێ دەکەم وە سەر
ڕووی خۆم بکەمە کێهە دەر
هەر دەرکی تۆ پەنای مەیە
هەر ئەڵڵایە خودای مەیە
محەمەدت پێغەمبەرە
بۆ جن و ئینسان رابەرە
قورئانە ڕێ پیشاندەرم
دە پێناوی دەنێم سەرم
بە دڵ و گیان پەشیمانم
ئارامی بخەیە گیانم
ڕووت و ڕەجاڵ و بێ بەشم
گوناهبارم، چارە ڕەشم
هەرچی کردوومە دەیزانی
لە ئاشکرا، لە پەنهانی
لە بەزەتمان بێ بەش مەکە
شەیتانمان پێ خۆش مەکە
لە دونیا و لە قیامەتێ
ڕوحمێک بە حاڵی ئۆمەتێ

خاڵەمین ماوەیەک کە لە زێد و مەڵبەندەکەی دوور کەوتبووەوە، گەلێ پەرێشان و دڵتەنگ بووە و سەیر دەکا کە ستەمی ڕۆژگار بەرامبەر بەگەلی کورد لە شەڕدایە، بۆیە هەموو چەوسانەوە و بەملا و بەولادا ئاوارە و دەربەدەر بوونە، ئەوسا بەپارچە هەڵبەستێک یادی نیشتمان دەکاتەوە و لە جۆشی کوورەی دەروونێکی پڕ جۆشەوە دەڵێ:

لە زستانێ ڕەها بوو دڵ بەجێ هات ئاخ و ئاواتی
بەهارە و خاکەلێوە رۆی بەخێر بێی بانەمەڕ هاتی
زەوی خەملیوە سەرپاکی هەوا وەک رووحە سەرتاپا
دەجا سۆفی هەتا کەی سەر لە نێو یێخەی خەیاڵاتی
ئەوانەی عاشقی روون باوەشی وان پڕ لە دڵدارە
ئەتۆش هەر وا خەریکی واهیمە و کەشفی سەماواتی

سەفی حۆری تەماشاکە بخوێنە زیکری لاحەولە
گەلی بێری ببینە یا بناسێ قودرەتی زاتی
بەچادر و چیغەوە کەوتوونە دەر ساحێب مەڕ و خێلات
دەڵێی هوڕای نیزامە کاڕ و کوڕی بەرخ و مالاتی
نەمێنم نابیەم سمکۆڵ و کۆڕەی ئەسپی سەرخێڵی
نەژیم نابینم ئێستا دیوەخان و داب و داهاتی
نە تاوڵی پڕ لە مێوانی نە خزمەتکاری سالانی
غولامی دەس لەسەر گوێ خەنجەری بێ و چاوی لە ولاتی
بە باغی میللی و کافە و خیابانی ڕەزائیە
لە دڵ دەرناچێ سەیری شارویران و دەشتی شاماتی
بەبێ وی تاڵە کوێستان و خوسووسەن چۆڵە هەمزاوا
براکەی خۆشەویستم کاوسێن تۆش بۆیە وا ماتی؟
لەسەر جێ خێڵی خاڵم خێڵی کێ داخۆ هەڵی داوە
لە جێی تورجانی داخوا کێ دەکا سەیر و مولاقاتی؟
لەباتی زەمزەمەی دەنگی گرامافۆنی تاوڵی پار
ئەوێستێ قوولە قوولی بایزی داودە و حاجی هات هاتی
هەزار ئاغای فکۆڵی و گەنجی دیپلۆم و سیاسی باز
بەقوربانی سمێڵی خدرە گڕوێی پیاوی عێلاتی
هەزاران فۆرم و پۆزی خانمەکانی پاریس و ئەڵمان
فیدای دەسرۆکەکەی هەوری کچی کرمانجی دێهاتی
دڵم وەک بوڵبوڵی گۆیا دەخوێنێ ئاخ کە تێی ناگەم
هەوای سابڵاخە کەوتووەتە سەری یا لەند و خێلاتی؟
لەوێ هەر کەیف و کامە و کاری ئێمەش لێرە دەرجایە
خودایی عالەم و ئادەم چ بێ باک و موبالاتی
دەزانی «خاڵەمین» لۆمەی نەکەن گەر یار و دۆستانی
بە راستی دیتنی چادر و چیغی کوردستانە ئاواتی

خاڵەمین هەروەها وتمان پیاوێکی پارێزگار و خواناس بووە و بڕوای بەڕۆژی پەسڵان بووە، بۆیە بۆ بەردی سەر کێلەکەی ئەم چەند هۆنراوەی داناوە و لەوەدا بڕوای خۆی بەخوا و پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و ڕۆژی دوایی دەربڕیوە و دەڵێ:

دەزانی خاوەنی ئەو گۆڕە کێیە؟
کە وا بۆ فاتیحایەک چاوەڕێیە؟
برای خۆتان و کورد و خاڵەمینم
ئەگەرچی ڕووسیام ئیسلامە دینم
لە هەر لایەک خودا هیوا بڕاوە
بە غەیری تۆ پەنایەکم نەماوە
ئەمن کوردێکی دیل و دابەشی تۆم
لە دنیا و ئاخرەت هەر چاوەشی تۆم

سەرچاوەکان

١– کۆمەڵە هۆنراوێکی خاڵەمین کە لەم و لەو بیستوومە و نووسیمەتەوە.
٢– ژیننامەی خاڵەمین بەپێنووسی خۆی کە بۆمی نووسیوە.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخاڵەمین.

حەمە عەلی مەدهۆش

١٣٣١ – ...

حەمە عەلی کوڕی سۆفی حەمەی قوربانی کە نازناوی مەدهۆشە لە ساڵی ١٣٣١ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان لە لای مەلا میرزای سنەیی ماوەیەک قورئان و کتێبە وردەڵەکانی خوێندووە و ئەوسا چووەتە قوتابخانەی زانستی و چەند ساڵێک خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی عەرەبی بووە و لە پاشا دەستی لە خوێندن کێشاوە و خەریکی بەرگدروویەتی بووە و هەموو دەمێکیش کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد بەسەربردووە.

مەدهۆش بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن و نوێ هۆنیوەتەوە و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. تا ئێستا چوار کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی: هەمیشە بەهار، شیرین، دڵی کچان، دڵی کوڕان لە چاپ داوە، هەروەها چەند چیرۆکێکیشی بەناوی (دڵ و گوڵ) و (سەرگوڵ) و (نەریمان چی لێهات)دا نووسیون کە زۆر گرنگن.

مەدهۆش سەری کێشاوەتە درگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی، بەتایبەت لە هۆنراوی دڵداریدا سەرکەوتووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

ڕۆژێ وا ڕێکەوت کە ڕێگەم کەوتە ماڵی یارەکەم
دیم کە وەستاوە بەتەنیا نەونەمامی گوڵ بەدەم
پێکەنیم پێم وت دەمێکە چاوەڕێی ئەم فرسەتەم
ئێستە تەنیای جارێ وا دەس پێشکەری ماچت ئەکەم

***

پێکەنی فەرمووی ئەزانی گوایە من چیم لێت ئەوێ
گەر هەلێکی وا بە ساڵێ جارێ بۆمان هەڵکەوێ
تۆزێ ڕابوێرین بە خۆشی ئاسمان پێی نانەوێ
ماچ و دەسبازی لە بۆ دڵدار ئەبێ پرسی نەوێ
دەستی خستە گەردنم ئینجا وەرە دڵ بسرەوێ

***

کاتێ زانیم ئەویش سووتاوە وەک من بەو گڕە
پەردەیی شەرمی دڕیوە ئەو دڵەی هێندە پڕە
جۆششی عەشقم هجوومی کردە سەر دڵ لەو گوڕە
وا بە سنگی خۆمەوە تا ئەو مەمکە خڕە
مەست و بێ هۆش بووین لە بەینمانا نەما چرپە و قرە

***

جارێ تا هێزم هەبوو بەو شەوقەوە تێر تێر گوشیم
دوایی سەبرم کرد کە ڕەنگی ڕووی پەڕیوە تێ گەییم
ناڕەوا بوو هێندە ئازاری بدەم زۆر پێ کەنیم
بۆ ئەوەی دڵگیر نەبێ لەم ئەزیەتە کاتێ کە دیم
ئەو لە من زیاتر گوشیمی سەیرە هێزی لێ بڕیم

***

پاش ئەوە ڕامان بوارد بەینێ بە یاری دوو بە دوو
شێوەیەکی بەزمی دڵداری لە ناوا هات و چوو
ئاخی هەڵکێشا لەپڕ فرمێسکی کەوتە ڕوو
پێی وتم دڵداری ژینی بێ سەرەنجامن هەموو
زۆر دەترسم ئێمە لێک ببڕێین نەگەینە ئارەزوو

***

ئێستەش ئەیبینم کە ئەو عەهدی لە بیر بردووەتەوە
ئەو گڕەی بۆ من لە دڵیا بوو هەمووی نیشتووەتەوە
وەک نە بای دیبێ و نە باران، گشتی هەر بیر چووەتەوە
خۆی لە من لاداوە بۆ بێگانە ڕووی کردووەتەوە
کاکە (مەدهۆش) تۆ بناڵێنە بە دەردی خووەتەوە

مەدهۆش ڕێ و ڕەوشتەکانی کۆمەڵەکەی خۆش ئەوێ کە یەکێ لەو ڕێ و ڕەوشتانە جەژنی نەورۆزە، ئەو نەورۆزەی کە کاوەی ئاسنگەر کەوڵەکەی کردە ئاڵا و گەلی کۆکردەوە تا هەموو هێرشیان بردە سەر ئەژیدەهاکی تاتی و ئەوسا ئەویان تێکشکاند و لە کێوی دەماوەندا بەندیان کرد و بەم چەشنە کۆمەڵ دیسانەوە کەوتە ناو خۆشی و شادی وەکو دەڵێ:

ئەمڕۆ کە جیهان مەینەتی سەرمای دڵا چوو
سەیری بکە چۆن نەقشی بەهاری بە سەراچوو
ئەم خەڵکە کە پیشا بوو لە بەر ئاگر و دووکەڵ
بووژایەوە پاکی بە سەفا، ڕوو بە سەفا چوو
ئەم دەشت و چیایە کە بە تەم وەک دڵی من بوو
بەو شاهیدی نەورۆزە بوخاری لە سەرا چوو
پۆشی بە هەوەس ئەتڵەس و خامەک وەکو دولبەر
سەد حۆریی بەهەشتی لە مەراقا بە فیدا چوو
هەر دار و درەختێکی قەدیمی وەکو خاڵە
یەک دەفعە هەموو گیانی بەهاری بە بەراچوو
وا کاوەیی نەورۆز لە چەمەن بەیرەقی هەڵکرد
بۆ کوشتنی ماری سەری زستان بە غەزا چوو
باڵندە خرۆشاوە بە چەند نەغمە ئەخوێنێ
هەر بلبلی ناشادە کە ڕۆحی بە فیدا چوو
کارێزی شەریف وا بووە مەڵبەندی فریشتە
شیرین بەهار و ڕوخی خووبان بە یەکا چوو
چەند خانم و خاتوونی بە ناز و نەزاکەت
کەوتووتە ئەو دەشتە، هەزار تۆبە بە با چوو

یارم بە دوو سەد لەنجەوە ڕووی کردە دەری شار
بەم جەژنە لە بەر ڕەسمی زیارەت بە وەفا چوو
لوتفێکی تەبیعی بوو نەسیم کردی بە (مەدهۆش)
بۆچی لەبی من زوڵفی لەسەر ڕوومەتی لاچوو

سەرچاوەکان
١- باخچەی شاعیران، نووسینی عبدالعظیم ماوەتی و عبدالقادر صالح - بەغدا ١٩٦٩.
٢- نەورۆزنامە، نووسینی محەمەد عەبدوڕەحمان زەنگەنە - بەغدا ١٩٨٥.
٣- دڵی کچان هۆنراوەی حەمەعەلی مەدهۆش - سلێمانی ١٩٧٢.
٤- دڵی کوڕان هۆنراوەی مەدهۆش - سلێمانی ١٩٧٢.
٥- دڵ و گوڵ هۆنراوەی مەدهۆش - سلێمانی ١٩٧٣.
٦- شیرین هۆنراوەی مەدهۆش - سلێمانی ١٩٦٣.

ئەبووبەکر هەوری

١٣٣٢ - ١٣٩٨

ئەبووبەکر کوڕی شێخ جەلال کە نازناوی هەورییە لە ساڵی ١٣٣٢ی کۆچی لە ئاوایی سیتەکی سەر بەشاری شارباژێڕدا لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لە سلێمانیدا تەواو کردووە و پاشان ڕۆیشتووەتە بەغدا و سێ ساڵ لە دارولموعەلمیندا خوێندوویەتی و ئەوسا گەڕاوەتەوە سلێمانی و لە یەکێ لە قوتابخانەکاندا کراوەتە مامۆستا و لە دوای چەندین ساڵ خانەنشین کراوە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٩٨دا کۆچی دوایی کرد.

هەوری بەیەکێ لە هۆنەران و نووسەرانی کورد دێتە ژمار و تا ئێستا چەندین کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی: ئازار و ئاوات و بەرهەمی خەبات و دڵداری و پەیمانپەروەری و هەروەها چەندین نووسراوی بەناوی: هۆنراوی کۆن و نوێ و مێژووی نوێ و مەولەوی لە چاپ داون.

ئەم هۆنەرەمان گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە گەلێ پاراو و شیرین و هۆنراوەکانی بریتین لە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی، وە زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن و نوێ هۆنیونەتەوە، بەڵام ناتوانین ئەو بەهۆنەرێکی لاساییکەر دانێین. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە لەسەر دێری نەورۆز هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

وەتەن مژدە بێ لە شاخ و هەردە
لە دەشت و دۆڵ و چیا و زەردە

لە کێڵگە و باخ و لە لالەزارت
لە ڕۆژی ڕووتی ڕوو لە بەهارت
ئەوا نەورۆز و ڕوو لە بەهارە
بەڵگە بە خۆشی لە دوور دیارە
کرێوەی دەست و پەنجەکەی زۆردار
وا هەوای خۆشی لێ کەوتووەتە کار
کلیلەی بەفری کۆنی هەردە و کێو
چۆڕ چۆڕەی ژێری ڕووی کردە نشێو
چووزەرەی گوڵی نووستوویی ژێر خاک
خەبەر بوونەوە بە جارێ سەر پاک

***

هەرزە و گوڵاڵە و سۆسەن و نەسرین
بە ڕازاوەیی وەک بووکی ڕەنگین
بە ڕیز بە دەستە لە خاک دەرپەڕین
ئەمەیان ئەوت: بۆ دڵەی حەزین
وەتەن نەورۆزە، نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بە شادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی
خرمەی ڕەهێڵەی بارانی بەهار
بە شەماڵ لەرەی شۆڕەبی و چنار
خشپەی درەخت و دەوەنی نزار
هەر سێ ئەم دەنگەن بۆ گوێی ستەمکار
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوژمن بمرێ و دۆستیش بە شادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

لەو شەوە کاتێ کە بەیان ئەنگووت
تاوێ بەر لەوە هەڵبێ خۆری ڕووت
بە نەورۆزی نوێ کە شادی بزووت
فریشتە لە ئاسمان ئەمەیان ئەووت
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوژمن بمرێ و دۆستیش بە شادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

دەستەی قوتابی کچ و کوڕی ورد
نەوەی کەڵوڕ و زازا و هەموو کورد
لە قوتابخانە شێرانە وەک گورد
ئا ئەم بەیانییە ئەمەیان ئەوت:
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوژمن بمرێ و دۆستیش بە شادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی
بڕیاری لاوی هۆگری خوێندن
ئاواتی بەرزی لە ڕێتدا مردن
خولیای هەمیشە بۆت خزمەتکردن
ئەم دوو هەڵبەستە بۆ هۆرەکردن
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوژمن بمرێ و دۆستیش بە شادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

هەوری لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ: ئەوا پایز هاتەوە کە وەرزی مەرگی گوڵە، بۆیە منیش هەموو ئارەزوویەکم نایە گڵ، چونکە دڵ و دەروونم بەجارێ بریندارە و لە یار بێ بەری بووم و دەبێ هەر بناڵێنم، وەکو دەڵێ:

پایز هاتەوە وەرزی مەرگی گوڵ
منیش نامە خاک ئارەزووەکەی دڵ
دڵ بڵێ چی دی لە ئارەزووی خۆی
بێجگە لە زامی جەرگ و سی و سپڵ
دەبێ بوڵبوڵ بێ پەیمانێ بەستین
نە من بۆ شیرین، نە تۆ قەد بۆ گوڵ
سەرتاپا سوور کەین بە خوێنی جگەر
بۆ وەتەن شیوەن بگێڕین بە کوڵ
باوی نەماوە شینی فەرهادی
لە ڕێی میللەتا بچینە ژێر گڵ
ئەبینە تۆوی درەختی دواڕۆژ
لەو درەختە دەردی غونچەی هیوا و چڵ

هەوری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی باڵای هەیە و لە پارچە هەڵبەستێکدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

گیانە دڵەکەی پێ و گەردن لە کۆت
بە دەستی بەستە ئەوا ناردم بۆت
ئازادی ئەکەی یا گوللە باران
تۆ کاربەدەستی بەئارەزووی خۆت
بە ئارەزووی خۆت بەنیشانی کە
بە نووکی گوللە پەرێشانی کە
پاش مەرگ سێ ڕۆژ بەسێدارەوە
بمێنێ و پەندی سەرکەشانی کە
دوای ئەوە ئەوسا زوو شەو لە ناوێ
لەبەر تانەی بەد قسەی بەدناوێ
دای گرە مەیشۆ کفنی پێ ناوێ
بیخەرە ژێر خاک بە تاقە تاوێ
ئەوە گۆڕی بێ گۆڕی لێت یاخی
من هەر زوو پێم وت کە بەرز دەماخی

گوێی لێ نەگرتم لە ڕێی تا بە گڵ
منی گۆڕییەوە ئەوا بە بێ دڵ
ڕووم کردە هەردەی دەرد و مەینەتی
لەگەڵ ئێشی زام جەرگ و سی و سپڵ

هەوری بوڵبوڵێکی خۆش ئاوازی نیشتمانییە، بۆیە زۆربەی هۆنراوەکانی نیشتمانییە و لە پارچە هەڵبەستێکدا سەبارەت بەنیشتمان بەم چەشنە دەڵێ:

ئەی وەتەن وا مەزانە شادمانم ئارەزووی سەیران ئەکەم
حەز بە لەنجە و لار و دینی دیدە مەخمووران ئەکەم
سەد هەزار چاوی خوماری عیشوەداری کەچ کولاه
بۆ سەعاتێ شادمانی خاکەکەت قوربان ئەکەم
نامەوێ بۆ چیمە بەزم و دەبدەبەی جانانی شەو
من تەمەنای بەزمی وەسڵی خاکەکەی کوردان ئەکەم
شەو لە داخی ڕۆژی تۆیە ڕۆژ بە یادی شەوتەوە
مەیلی دەشتی چۆڵی پەستی گوێ سیروان ئەکەم
شەرتە ئێسکم تا نەبێتە خاک لە بۆ کۆشکی وڵات
من لە قەبرا بۆ کەساسیت شیوەن و گریان ئەکەم
ئەی وەتەن با جارێ وا بێ تا هەلێکت دێتە پێش
تێ ئەگەی ئەوسا شێرانە ئارەزووی مەیدان ئەکەم
ئەی وەتەن من خام و خامەش دەردی تۆی گرتۆتە بەر
ئەم قسانەش ئاگرە (هەوری) پێ بریان ئەکەم

سەرچاوەکان

١- ئازار و ئاوات، هۆنراوەی هەوری - بەغدا ١٩٥٦.
٢- بەرهەمی خەبات، هۆنراوەی هەوری - بەغدا ١٩٥٩.
٣- بیری ئازادی، هۆنراوەی هەوری - بەغدا ١٩٥٩.
٤- دڵداری و پەیمانپەروەری هۆنراوەی هەوری - بەغدا ١٩٤٣.

سەی تایەری هاشمی

١٣٣٢ - ١٤١٢

سەی تایەر کوڕی سەی قیدار کە نازناوی تایەرە لە ساڵی ١٣٣٢ی کۆچی لە دێی دەوڵەت ئاوای سەر بەروانسەر لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و بەگوێرەی قسەی خۆی، بەپێنج مانگ قورئانی تەواو کردووە و ئەوسا لە لای مەلا حەمە ڕەحیمی سنەیی خەریکی خوێندنی شەرعی ئیسلام و وێژەی فارسی بووە و لە پاشا ماوەیەکیش لە لای زانای هەرە بەرزی کورد بەدیعوززەمان خەریکی خوێندنی وێژەی عەرەبی بووە و ئەوسا لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و لە پاشا وازی لە کاری دەوڵەتی هێناوە و خەریکی کشتوکاڵ و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٤١٢ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

سەی تایەر هەر لە تافی جوانییەوە، هۆنراوی دەهۆنییەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی لە گۆڤاری گەلاوێژ و گۆڤارەکانی تردا بڵاو دەکرایەوە و ماوەیەکیش لە ڕادوێ کرماشاندا نووسەر بوو، وە گەلێ بەرنامەی ئاینی و وێژەیی بڵاو کردونەوە. دیوانەکەی کە داگری دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ لەم دواییەدا چاپ کراوە.

سەی تایەر لەسەر سنووری هۆنەرانی دەوری کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام گەلێ شتی تازەشی لە هۆنراوەکانیدا داهێناوە و، دەتوانین ئەو بەهۆنەرێکی نوێ بهێنینە ژمار، وە لە هۆنراوەکانیدا پتر لاسایی سالم و نالی کردووەتەوە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی هەورامیشدا لەسەر ڕێ و شوێنی مەولەوی ڕۆیشتووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

هەر وەکو من وێڵ و گێج و مات و سەرگەردانە ڕۆژ
تیشکی رووی تۆی دی کە لێوە و عاشق و حەیرانە ڕۆژ
من سەرم دانا لە پێناوی کەسێکی بێ وەفا
هەر وەکو من دەردەدار و بێ سەر و سامانە ڕۆژ
من خەدەنگی خەمزەکەت جەرگی لە بن پاچیم بەڵام
زەرد و خوێنین چاکە مجرۆی زامی بێ دەرمانە ڕۆژ
جار بەجار خونچەی دڵم زامی دەپشکوێ و زووخ دەچێ
بۆیە گاهێ لێو دەبات و ئیشی هەر گەڕیانە ڕۆژ
جەوری ئیستیغنای حەبیب و ئیحتیاجی موبرەمم
باعیسی گریانی شەو ناڵینی بێ پایانە ڕۆژ

داغی جەبهەی مانگە، شوعلەی دڵبەری زوهرە جەبین
خوێنی لێ دێ بۆ لەبی وا جەرگی پڕ پەیکانە ڕۆژ
تاکو (طاهیر) ڕەنجی حیرمانی لە دڵبەر بوو نەسیب
بەزمی عەیشی دایما عەینی شەوی هیجرانە ڕۆژ

زۆربەی هۆنراوەکانی سەی تایەر، دەربارەی جوانی و ئەوین و ئاینە، وە لە هۆنراوەکانیدا ناسکی هەست و وردیی بیر و خەیاڵ دەردەکەوێ و گەلێ سەنعەتی هۆنراویشی تیا بەکاربردوون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

ناکرێ بۆ کەس عەزیزم سەیقەل و پەرداخی دڵ
تا لە دەس دڵبەر نەچێژێ ڕۆژێ سەد جار داخی دڵ
دەردی دووریی باخەوان، دۆچ و هەرێز بیری ویسال
تا نەکەی بێڵ باخی سا چۆن بەر دەبەخشی باخی دڵ
تا نەگەییە سەر پلەی ئەوەل لە رندی و عاشقی
کەی بە دڵبەر ڕادەگا هاوار و ناڵە و ئاخی دڵ
جێی شنەی شەوبای هەناسەی خۆشی ڕازی یار نییە
تا گوڵ و شەوبۆی تیا بەرهەم نەیێ سەر شاخی دڵ
سینەیێ پێویستە وەک ئاوێنە ساف و بێ گرێژ
تاکو بێ بیانوو بڕی منداڵەکەی گوستاخی دڵ
لەشکری: بوخڵ و حەسەد، کینە و تەمەع، کیبر و ڕیا
تار و مارو ون دەبن تا هەڵکرا بەیداخی دڵ
ڕامی کەس نابێ لە مەیدانی سەفا ئەسپی هەوا
بێ تەکەڵتوو تەنگ و ئاوزەنگی و بەرەو قەڵتاخی دڵ
گەر زمانم لاڵە بۆ عەرزی درووود و ئیشتیاق
پڕ لە دەرد و داخی هیجرانی ئەتۆیە ناخی دڵ
زوو بە (تایەر) ئاب و جاڕووکە بە فرمێسک و بژانگ
بۆ نزوولی عیشقی ئەو دڵ پەیکەرە یاتاخی دڵ

سەی تایەر حەوت بەندێکی هەیە کە لەوەدا لاسایی شێخ ئەحمەدی کۆڕی کردووەتەوە و هەر بەندێکی لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووودی خوای لەسەر بێ هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی زۆر بەنرخ و بایدارە وەکو لە بەندی پێنجەمدا دەڵێ:

یا ڕەسووڵڵا غەمین و شەرمسارم ڕەحمەتێ
موخلس و بێ حاسڵ و خەستە و هەژارم ڕەحمەتێ
ئەی ئومێدی شەرمەسارانی سەفی ڕۆژی حساب
ئەی تەبیبی نەفسی سەرکەش دەردەدارم ڕەحمەتێ
یادی ئەو جاهەی کە لام بوو بووەتە چاهی زیللەتم
بیری ئەو گەنجەی کە ئەمویست بووەتە مارم ڕەحمەتێ
نەوبەهارم بووەتە پایز عەیش و خۆشیم سەخڵەتە
بولبولی مەحزوون گوڵی دڵ پڕ لە خارم ڕەحمەتێ
سەرووەریم پامالییە سام و شکۆهم خوارییە
ڕەنجە مایەم، زەهرە شەهدی خۆشگەوارم ڕەحمەتێ
من خۆڵی ژێر پێی سەگی دەرماڵی سەگبانانی تۆم
سەرکز و لات و حەزینم، شەهریارم ڕەحمەتێ
بەم هەموو نالایقی و عوسیانی بێ سامانەوە
ڕووم لە تۆیە شافعی یەومولقەرارم ڕەحمەتێ
ئەمنواند ئەو ساڵە لای هەر کەس وەکو زێوی سپی
ئێستە وەک بەردی ڕەشی جێگە هەوارم ڕەحمەتێ
دڵ پەشیمانم وەکو (تایەر) لە کردەی ناپەسەند
ئەی فەرەح بەخشی دەروونی بێ قەرارم ڕەحمەتێ

سەی تایەر هەروەها وتمان گەلێ هۆنراویشی بەشێوەی هەورامی هۆنیونەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و زۆربەیان دڵدارین و دیارە لەوانەدا لاسایی هۆنەرانی هەورامیبێژی کردووەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

ئەرێ هەی ئاهووی شۆخ هەردان گێڵ
ئەرێ هەی مەحبووب ئالەم نە پەی وێڵ
چووزەی سونبوڵ چەرە وێڵەی ڕەوێڵ
باش بالادەس نازاران خێڵ
کەمەند حەیتار مشکین فام نە پێڵ
نیگای نازئارام چەرخ چەمان مێڵ
نازاران ژێردەس وێت کەردە سەرئێڵ
هوونی عاشقان زوحاک بەد کێڵ

تا کەی مەدەری تیر نە جەرگ من
مەگیرۆت ئاخر داوای مەرگ من

واتە: ئەرێ هەی ئاسکی شۆخی هەردان گێڵ!، ئەرێ ئەی خۆشەویستی خەڵک بەشوێندا وێڵ، ئەی باشی باڵادەس و ئەی سەرۆکی نازارانی خێڵ، ئەی قژ ڕەشی شۆخوشەنگ و ئەی سەرۆکی دڵبەرانی عێڵ، وە ئەی خوێنخۆری گراوان و ئەی زوحاکی بەد کێڵ! تا کەی تیر دەهاوێژیتە دڵ و دەروونم و دەتەوێ بمکوژی.

سەی تایەر لە پارچە هۆنراوێکی تریدا بەوەرزی بەهارا هەڵدەڵێ و دەڵێ: بەهار خۆشە و ئەی یاران وەرن سەیری سروشت و بەهار بکەن و گوێتان لە خرمە و ڕەهێڵەی باران بێ، وە لەبەر خۆرەتاوی کوێستاندا دانیشن و تەماشای نازاران و دڵبەرانی شاخ و هەرد بکەن، وە گوێ بگرنە چریکە و جریوەی پەلەوەران و سەیری شکۆفە و چرۆی دارەکان بکەن و ئەوسا بەئاوات بگەن، وەکو دەڵێ:

وەهاران وەشەن، وەهاران وەشەن
یاران بەیدیوە وەهاران وەشەن
شەو شەوگەی سەیاد پای داران وەشەن
گمەتە و نیگای شکاران وەشەن
هەم شەماڵ هەم شەو هەم واران وەشەن
جە وەهاران بەزم مەی خواران وەشەن
سەیر وەرەتاو کۆساران وەشەن
چووزەی ڕێواسان نساران وەشەن
زرەی گاسکەی باڵ باڵداران وەشەن
عیشوە و نەزاکەت نیگاران وەشەن
تەمەنای نە دوور دڵداران وەشەن
پەری دڵبەران ئەوگاران وەشەن
نە دەوران بەی شاماران وەشەن
پا چرکەی وە ترس خەمباران وەشەن
شەو خاوگەنەسای مەغاران وەشەن
چەنی ناڵەی نەی وەیاران وەشەن
شنەی بای شەماڵ ئێواران وەشەن
قەتارە قوڵەنگ قەتاران وەشەن

بۆی موشک خوتەن حەیتاران وەشەن
پەرێ قەید پای هەژاران وەشەن
سەیر شکۆفەی ئەشجاران وەشەن
خشپەی مەوج وەڵگ چناران وەشەن
ئیمساڵ نەووەهار چون جاران وەشەن
سروور شادی دڵ خاران وەشەن
قاڵ گوڵ هەڵوەس بێڵ داران وەشەن
هەوهەو و بەوبەو جووتیاران وەشەن
ڕزدار سەروان جۆباران وەشەن
سەیر سەوزە و گوڵ کەناران وەشەن

سەی تایەر هەندێ لە هۆنراوەکانی سائبی تەورێزیی (١٠١٠ - ١٠٨٠ی کۆچی) لە فارسییەوە وەرگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندوون و خزمەتێکی زۆری کردووەتە وێژە و زمانی کوردی، بەڵام بەداخەوە ئەو هۆنراوانە تا ئێستا بڵاو نەبوونەتەوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی سائب لەگەڵ دەقی تەرجەمەکەیدا کە دەڵێ:

عاشق پروانە مشرب را چە پروای سراست
رشتەء این شمع بی پروا کمند صرصراست
روغن از چشم سمندر میکند آن شعلە خوی
سادە دل پروانەء ما در غم بال و پراست
روح بیجا از شکست جسم میلرزد زخویش
پستە چون از پوست می آید برون در شکراست
هر کە در دام قناعت تن نزد چون عنکبوت
هردودستش چون مگس از حرص دایم برسراست
می توان خورشید را در ابر دیدن بی حجاب
بی نقابی چهرەء اورا نقابی دیگراست
در دهانش خندەء شادی سراسر می رود
هر کە را چون سکەپشت بی نیازی بر زراست
گرچە بگذشتست اشعار جهان پیمای او
این غزل از جملەء اشعار "صائب" بهتراست

***

عاشقی پەروانە ئاسایی لە کوێ هۆڵی سەرە
ڕشتەی ئەم شەممە کەمەندی گەردنی بای سەرسەرە
ڕۆن لە چاوانی سەمەندەر ساز دەکاتن شوعلەکەی
وەرنە سەیر پەروانەکەی من هۆڵی بۆ باڵ و پەڕە
ڕۆح کە لاشەی تێ شکابێ جێ دەلەرزێ و دادەچێ
پستە چونکو دێتە دەر لەو پێستە جێگەی شەکەرە
هەر کەسێ وەک کاکڵەمێشان داوی قنیاتی نەتەند
بێ گومان وەک مێش لە حرسا دائما دەست ئەوسەرە
چاک لە ژێر هەورا بەبێ پەردە دەتبینی رووی هەتاو
بێ نقابی بۆ جەمینی وەک نقابێکی تەرە
هەر بزەی شادی لەسەر لێوی دەمێنێت و دەچێت
هەر کەسێ وەک سککە پشتی بێ نیازی ئەوزەرە
گەرچی شیعرە جوانەکانی ئەو لە عالەم تێ پەڕی
وەک بڵێی ئەم پارچەیەی "سائب" لە باقی چاتەرە

سەی تایەر لە وێژەی گۆرانیدا مامۆستا بوو، وە لە پەخشانیشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ بەرنامەی بۆ رادوێ نووسیوە و هەندێ پەڕاویشی بەکوردی و فارسی نووسیون کە هێشتا چاپ نەبوون، قورئانێکیشی بەخەتە جوان و خۆشەکەی نووسیوەتەوە کە بەداخەوە هێشتا بڵاو نەکراوەتەوە.

سەرچاوەکان
١- هەوارگەی دڵان یا دیوانی هۆنراوەکانی سەی تایەری هاشمی - ورمێ ١٣٧٠.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی تایەر.

ئەحمەد دڵزار

١٣٤٠ - ...

ئەحمەد کوڕی مستەفای حەوێزی کە نازناوی دڵزارە، لەساڵی ١٣٤٠ی کۆچی لە شاری کۆیەدا لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان کتێبخانەیەکی بەناوی کتێبخانەی کۆیە داناوە و ماوەیەکیش لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا کاری کردووە و ئەوسا لەسەر کوردایەتی گیراوە و چەند ساڵێک لە بەندا بووە و

پاشان گەلێ وڵات وەکو فەلەستین و قبرس و سووریە و لبنان گەڕاوە و هەموو چەشنە کارێکی کردووە، وەکو باخەوانی و کرێکاری و لە هەر کوێدا بووە هەر خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی کوردی بووە و زۆر دڵی خۆش بووە بەوەی کە ڕۆژێک گەل سەرئەنجام سەردەکەوێ.

دڵزار هەر لە لاویەتیدا هۆنراوی هۆنیوەتەوە و هەڵبەستەکانی گەلێ سادە و جوان و ڕەوانن و تەنانەت هەڵبەستەکانی لە لایەن گۆرانیبێژانەوە کراون بەگۆرانی، بەڵام زۆربەی هەڵبەستەکانی نیشتمانین، چونکە ئەو نیشتمانپەروەرێکی هەرە بەرزە و تا ئێستا سێ کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی: ئاوازی ئاشتی و ئازادی، خەبات و ژیان، شیعرە بەناوبانگەکەی مایکۆفسکی.

زۆربەی هۆنراوەکانی دڵزار لە ژیانی کوردەوارییەوە سەرچاوەیان گرتووە و پتر پەیوەندییان بەهەڵسوکەوتی کوردەوارییەوەیە و ئەو حەز لە ڕێ و ڕەوشتەکانی گەلی کورد دەکا کە یەکێ لەو ڕێ و ڕەوشتانە جەژنی نەورۆزە و ئەو نەورۆزەی کە گەلی تێدا سەرکەوت، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

مژدە لەم گەل و هۆزە
زەمین بووەتە پیرۆزە
ڕۆژێکی زۆر پیرۆزە
جەژنی نەورۆزە

***

جەژنی قومری و هوزارە
کژی گوڵ و گوڵزارە
دەشت و دەر مێرغوزارە
تازە بەهارە

***

چەمەن جوان و ڕەنگینە
هەوا پاک و عەترینە
مێرغوزار گەش و شینە
هەوێنی ژینە

***

گوڵ لە گوڵشەن خەملیوە
بەرگی داخی دڕیوە

بۆ بوڵبوڵ پێکەنیوە
شادی کڕیوە

***

لە بن چڵی چناران
لە ژێر سایەی هەناران
لە دەم باخ و ڕووباران
پۆلی نیگاران

***

وەک گوڵاڵە پەخشانن
بزوێنەری دڵانن
گوڵی چڵی ژیانن
ئارامی گیانن

***

لە ناو گوڵان وەکو هەنگ
یا پەپوولەی ڕەنگاوڕەنگ
نەو نەهاڵانی قەشەنگ
جوان و شۆخوشەنگ

***

هات و چۆیانە شادن
وا تێ ئەگەن ئازادن
لە ناوچە و جەرگی دادن
کاوە نەژادن

دڵزار حەز لە ئازادی دەکا، ئازادییەک کە گەل بتوانێ قسەکانی خۆی دەرببڕێ و ئەوەی کە لە دڵیدایە بیدرکێنێ بەبێ ئەوەی ترسی لە کەس بێ، ئازادییەک کە ببێتە هۆی ئاشتیی گەلان تا هەموو بەیەکەوە وەکو برا ژیان بەرنە سەر، ئازادییەک کە ببێتە هۆی شادی و سەربەستیی خەڵک، وەکو دەڵێ:

ئازادی تۆ گوڵاوی
گوڵی گەشی بەهەشتی
تۆ عەتری نێرگز جاڕو
سومبولزارانی دەستی

پڕشنگی ڕۆژ و ورشەی
ئەستێرانی درشتی
ئاوازی بوڵبولانی
گەش و گوڵی گوڵانی
سەربەرزی و کامەرانی
ئاسایش و هەرزانی
پڕشنگی چاوی کاڵی
بریقەی کوڵمی ئاڵی
زەردەخەنەی مناڵی
شنە شنی شەماڵی
دەنگی کەمانی دووری
ڕەنگی شەفەقی سووری
بە ڕاستی ئەی ئازادی
چرای شەقامی شادی
بێ تۆ بێ سوودە جوانی
بێ نەشەیە گۆرانی!
تاریکییە ڕووناکی
تەیری عەنقایە چاکی!
ناخۆشە دەنگی بوڵبوڵ
گرانە بۆنی سومبوڵ
جوانیی گەرمێن و کوێستان
بێ ئازاد بوونی ئینسان
وەک جوانیی کۆشکی زۆردار
بێ بەهایە بۆ هەژار

دڵزار کۆمەڵە دووبەیتییەکانی بابە تایەری هەمەدانی لە زاراوەی لوڕییەوە کردووە بەشێوەی سۆرانی و ناوی ناوە گەنجینە و بڵاوی کردوونەوە و بەڕاستی هونەری تیا نواندوون و گەلێ خۆی پێیانەوە ماندوو کردووە و دیارییەکی نایابی پێشکەش بەنەتەوەکەی کردووە و بابە تایەری باشتر ناسیوەتە خوێندەواری کورد ناساندووە، چونکە لوڕیش یەکێ لە زاراوەکانی کوردییە، بەڵام هەموو سۆرانی زمانێک، لێی تێ ناگا و ئەمەش کارێکی

گرنگە، هەروەها کە پیرەمێردیش هۆنراوەکانی مەولەویی کردوونەتە سۆرانی و ناوی ناوە ڕۆحی مەولەوی. ئەمەش چەند دووبەیتیەک کە دڵزار کردوونیە سۆرانی وەکو دەڵێ:

غەیری تۆ نیمە لەسەر سەودایەک
لە دڵدا نیمە هیچ تەمەننایەک
خودا دەیزانێ لە بازاڕی عیشق
غەیری گیان هەرگیز نیمە کالایەک

***

هەر باخێ سەوڵی کە سەر بەدەر بێ
مادام باخەوان خوێنین جگەر بێ
ئەبێ هەڵکەنرێ لە بێخ و لە بن
گەر بەری هەمووی لەعل و گەوهەر بێ

***

من بەبێ سەر و سامان خوڵقاوم
پەرت و پەرێشان گیان خوڵقاوم
دڵ پەرێشانان ڕۆیشتنە ژێر خاک
من لە خاکەکەی ئەوان خوڵقاوم

***

ئەی لالەچێنان، لالە مەچێنن
باخەوانان واز لە گوڵ بهێنن
پەیمانی گوڵان ئەوەی بێ کە دیم
گوڵ ریشەکێش کەن درک بچێنن

***

من کە سەرمەستی شەرابی سوور بم
بۆچی لە یاری نازدار بە دوور بم
گەر لە ئاگرت گەرمی نەبینم
بۆ بە دووکەڵت دیدە بێ نوور بم

***

وای لەو ڕۆژەی کە گۆڕی من دەکەن تەنگ
بەسەرمادا دەکەن خاک و چەو و سەنگ

نە پێی ڕاکردنم هەس من لە ماران
نە دەستم هەس لەگەڵ کرمان بکەم جەنگ

***

وەرە ئەی دڵسووتاو پێکڕا بناڵین
وەرە پەروانە توخوا با بناڵین
لە عەشقی شاگوڵی ڕەعنا بناڵین
لە دەستی یاری بێ پەروا بناڵین

***

جگەر پڕ دەرد هەتاکەی هاتوچۆکەم
بەتەنیا فەرد هەتاکەی هاتوچۆکەم
ئیتر بۆچی دەڵێی نایێتە ماڵم
بەڕوویێ زەرد هەتاکەی هاتوچۆکەم

***

هەموو بەند و جومگەی لەشم وەک نەیە
مادام دەردی دووریت لە دووما هەیە
ئەمن تا قیامەت دەسووتێم بە تاو
خودا خۆی دەزانێ قیامەت کەیە

***

بەبێ تۆ لێم حەرام بێ لالە و گوڵ
بەبێ تۆ لێم حەرام بێ دەنگی بوڵبوڵ
حەرام بێ لێم بەبێ تۆ دابنێم
لە پای گوڵبوون بنۆشم پیاڵەیی موڵ

***

سەرچاوەکان

١– ئاوازی ئاشتی و ئازادی، هۆنراوەی ئەحمەد دڵزار – بەغدا ١٩٥٨.
٢– خەبات و ژیان، هۆنراوەی ئەحمەد دڵزار – بەغدا ١٩٥٩.
٣– گەنجینە یا گۆڕینی چوارینەکانی بابە تایەر – بەغدا ١٩٦٠.
٤– نەورۆزنامە نووسینی محەمەد عەبدوڕەحمان زەنگەنە – بەغدا ١٩٥٨.

هەژاری موکریانی

١٣٤١ – ١٤١١

عەبدوڕەحمان، کوڕی حاجی مەلا محەمەدی موکریانی کە نازناوی هەژار و شۆرەتی شەرەفکەندییە لە ساڵی ١٣٤١ی کۆچی لە سابڵاخدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان ماوەیەک لە لای باوکی دەخوێنێ و لە پاشا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو دەبێ و لە پاش مردنی باوکی ماوەیەک لە لای زانایانی ئاینیدا خەریکی خوێندنی فیقه و وێژەی فارسی دەبێ و لە تەمەنی بیست و چوار ساڵیدا ئاوارە و دەربەدەری عێراق دەبێ و لەوێدا گەلێ کۆسپ و تەنگوچەڵەمەی بۆ دێنە دی و پاشان دەڕواتە لوبنان و لەوێوە دەچێتە سووریە و لە پاش ماوەیەک دەڕواتەوە بەغدا و لە کۆڕی زانیاری کوردا دادەمەزرێ و خەریکی بووژانەوەی وێژە و کولتووری کورد دەبێ و پاشان دەگەڕێتەوە نیشتمان و ماوەیەک خەریکی نووسین و چاپکردنی کولتووری کورد دەبێ تا لە ساڵی ١٤١١ی کۆچی لە کەرەجدا کۆچی دوایی دەکا و تەرمەکەی لە سابڵاخدا دەنێژن.

هەژار بەیەکێ لە هۆنەران و هۆزانانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و تا ئێستا چەند کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی: ئاڵەکۆک، بەیتی سەرەمەڕ، بۆ کوردستان، چاپ و بڵاوبووەتەوە و هەروەها گەلێ پەڕاوی لە زمانی فارسی و عەرەبی وەرگێڕاوەتە کوردی کە بریتین لە: شەرەفنامە، مێژووی ئەردەڵان، چارینەکانی خەیام، هۆزی گاوان، یەک و سیفری بێ بڕانەوە، ئارێ برا، واڕابرا، دایە باوە کێ خراوە، شەرحی دیوانی جزیری، قورئانی پیرۆز، قانوون. سەبارەت بەلێکۆڵینەوە و تۆژینەوەی وێژەی کوردیش هەندێ وتاری لە گۆڤارەکاندا بەچاپ گەیاندوون کە گەلێ بەنرخن. لەگەڵ ئەمانەشدا مەم و زینەکەی خانی بەجوانترین شێوە لە کرمانجییەوە کردووەتە موکریانی، فەرهەنگێکیشی بەناوی هەنبانە بۆرینە نووسیوە.

هەژار هەر لە کاتێکەوە چاوی کردووەتەوە و خۆی ناسیوە و کەوتووەتە ناو کۆمەڵەوە، ژیانی لە ئەوپەڕی ئاوارەیی و دەربەدەری بردووەتە سەر، وەکو خۆی دەڵێ: «سی و چەند ساڵی تەمەنم دەربەدەر و ماڵانگەڕ بووم، نزم و بەرز و پیس و پاک و بەد و چاکی زۆرم دیوە، بەدەردی کوردە گوتەنی دنیام قونەکەو کردووە و بۆ نانە وشکی ڕۆژانە و بۆ جێ خەوێکی شەوانە لە شاگرد مەیخانەچییەتییەوە بگرە تا عەنباڵی و قوڕەکاری و گەسک لێدانی ماڵان و کاشی ماڵی و ئامان شوشتن و زبیل ڕشتنم کردووە، ئەوەی بەسەر من هاتووە بەدەردی حاجییەکە گوتی: بەسەر حەسەن و حوسەین هاتبا؟ سەکەت دەبوون، وە لە ناو جەرگەی هەژاراندا، لە نەداریدا یەکەم بووم و لەگەڵ هەژاراندا ژیاوم، زۆر بەپا و

گاگاش بەسواری زۆر باژێڕ و گوند و گۆڕ و شیو و بەربنار و شاخ و دۆڵ و دەشتی بێروون و شکار و چۆڵ و هۆڵ و پان گەڕاوم و شەوگار لە هەرزانترین خانیان لە سەربانی مزگەوتان، جار جار لەسەر ڕەڵمی گەرم لە سارایە، زۆر جار لەو کەژ و چیایە لە ئەشکەوتان، لەسەر بەردان لە بەرباران و لەنگێزە شارم گرتووە و خەوتووم، بەرگ شڕی و بێ شمەکی و کەوش چەکی و چڵک و چەپەڵی و گەماری بێ ئەسپۆنی و ئەسپێونی هۆگرییان پێوە گرتووم و چاومیان بەخۆ راهێناوە و گوێچکەم بەجوێن و پلاری خاوەن کاری نالەبار و ڕژد و خوێڕیلە خاراوە». بەڵێ هەژار ئەم هەموو تەنگوچەڵەمانەی دیون لەبەر ئەوە گەلەکەی و نیشتمانەکەی خۆش ویستووە، بۆیە لە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی ئاوارە و دەربەدەر بووە و دەڵێ:

برای دوور وڵات غەریبی شاران
تۆش زیاد بووی لە ناو هۆردووی هەژاران؟
تۆش لەسەر وەتەن بێ وەتەن وەک من
تۆش پەنا بردوو بە ماڵی دوژمن
بێ پەنا، بێ کەس، بێ خاڵ و بێ کاک
بمرین بێ کفن، بێ هەڵگر، بێ خاک
کورد پەرژ و بڵاو لە ناو جیهاندا
دوژمن دەگەوزن لە کوردستاندا
لە ئێمە ڕووی دا وتاری عامی
دز بە خانەخوێ دەڵێ: حەرامی
بە نەوتی کوردان ئاوروپا دەژی
بۆ خۆمان ئاتاج بۆ چنگێک ڕەژی
من لە پاتەختی پاپەتی و برسی
تۆ لە سەماوات لای عەرش و کورسی
من لە ناو یابای فەقیر، بەستەزمان
تۆ لای ساحیبی ڕێوی و فێڵەزان
من خنکاو لە ناو گەرما و غومارا
تۆش چاو دەچرینی بە چوار کەنارا
بۆ من معیدی ماست بەسەر لنگ ڕووت
لای تۆ شۆخانی مل پڕ لە یاقووت

لێره برش و ڕەش بە قورمن تەندوور
لەوێ نازاران لێو و پەنجە سوور
لێره رووت لە ناو قوڕدا دەخەوێ
کۆشکی سەد قاتی بەرز ئەبێ لەوێ
لێره ناڵەیە لەبەر بێ نانی
لەوێ جارییە شەتی شەمپانی
لێره سواڵکەرن پڕ بە کۆڵانان
لەوێ قاقایە لە قومار خانان

هەژار یەکێ لە هۆنەرانی هەره بەرزی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە و هەتا هەتایە وەکو ئەستێرەیەکی گەش دەدرەوشێتەوە. ئەو یەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازە و زۆربەی هۆنراوەکانی لە بارەی ئازادی و سەربەستییەوە هۆنیوەتەوە. بەربەرەکانێ لەگەڵ ستەمکاراندا، بەربەرەکانێ لەگەڵ ئەوانەی کە دەیانەوێ کورد بچەوسێننەوە لە هۆنراوەکانی هەژاردا دیاری دەدا. ئەم پارچە هەڵبەستەی لە کاتی گیانەڵادا هۆنیوەتەوە و داوای لە لاوان و جوانان کردووە کە کاتێ سەربەست و ئازادبوون و ڕەگەزی خوێنمژەکان هەڵکەنرا، بچنە سەر گۆڕەکەی و ئەم مژدەی پێ بدەن و بڵێن کە زێد و مەڵبەندەکەی ئازاد بووە تا گیانی پاکی لە خۆشیا بگەشێتەوە، وەکو دەڵێ:

لاوەکان، گەورە کچان، نازاران
دڵبەران، دڵتەڕەکان، دڵداران
دە مەڕۆن تاوێ بمێنن لێره
فاتحایەکی بخوێنن خێره
لە نێو ئەم گۆڕە هەژار نێژراوە
زۆر لە ڕێی ئێوە جەفای کێشاوە
ژینی خۆی کردە فیدای خۆشیی کورد
لە ڕێی ئازادی بە ناکامی مرد
توخودا کاتێ کە ئازادیو سەند
ڕەگەزی خوێنمژەکانو هەڵقەند
کیژ و کوڕ هەر چی بە لاما لادا
پێم بڵێ و پایێ بەقەبرم دادا

ئەی هەژار بەسیەتی مردن هەستە
موژدە بێ مەوتەنەکەت سەربەستە

هەژار کوردستانی خۆش دەوێ؛ چونکە بەزێد و مەڵبەندەی خۆی دای دەنێ؛ بۆیە هێزی دڵ و ئارامیی گیانی خۆی لە ئەو دەزانێ، ئەو کوردستانەی کە باو و باپیری تێدا ژیاون و گەلێ گیانی پاکی تێدا حەشار دراوە و دەڵێ وەکو بەهەشت وایە، چونکە دەستکردی خوایە، گوڵی ها بەدەست یاراندا، وە چقڵی دەچێتە چاوی بەدکاراندا، وەکو دەڵێ:

کوردستان ئەی نیشتمانم
هێزی دڵ ئارامی گیانم
جێی سەربڵندی و شانازی
تا دڵ دەخوازێ دڵخوازی
گوڵی پشکووتووی بێ پایز
سیس نابێ و ناوەرێ هەرگیز
مێشکم، هەستم، بیرم، ژینم
بۆ تۆن ئەی گیانی شیرینم
تا زیندووم هەر تۆی مەبەستم
خۆشم دەوێی دەتپەرستم
بشمرم لەشی بە گڵ بوو
دەڕوێنێ چەند گوڵ و دڕوو
گوڵم بۆ دەستی دڵدارت
چقڵم بۆ چاوی بەدکارت
گیانیش دەفڕێتە عاسمانت
ئەوسا تێر دەکا سەیرانت

هەژار کۆمەڵە هۆنراوێکی هەیە بەناوی بەرەو موکریان کە لەوەدا باسی هەندێک ڕابردووی خۆی دەکا و سروشتی جوانی موکریانمان دەخاتە پێش چاو و ڕابردووی خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە کە بەڕاستی هەر ئەو توانیویەتی ئەم چەشنە هۆنراوە بهۆنێتەوە و ئەمەش وێنەیەکە بۆ وردیی بیری ئەم هۆنەرەمان کە لە لایەن ماناوە پایەیەکی بەرزیان لە وێژەی کوردیدا بۆ خۆیان تەرخان کردووە، وەکو دەڵێ:

شەوە تاریکە کش و ماتە زەوی
کەوتە خەو: کێوی، کەوی، دار و دەوی

تووتەک و گوێن و کوند وشیارن
ڕۆژ وچانیانە بە شەو پڕ کارن
لەو هەموو جانەوەرەی وەردەکەوێ
نازەنینیش هەیە لای لایی دەوێ
شنە بای وردە گوڵاو دەپژێنێ
پێی سپێراوە: گەڵا ڕاژێنێ
خوڕ خوڕەی ئاوە لە بەفری سەرکەل
خۆش هەوای تێکەڵە زەنگی سەرگەل
سەگ بە دەم پرخەوە دەم دەم دەمڕێ
لە خەوا دیویە گورگ بەرخ دەدڕێ
بۆق لەسەر نوێنی قوڕین قیرەی دێ
سیسرە ژێ تاری شرە و سیرەی دێ
جاروبارەش کەڵەشێر ئەخوێنێ
بانگ لە ئەستێرە ئەکا بیدوێنێ
ئاگری شوان ئەگرێ لەو دوورە
بووکی خێوی شەوە تارای سوورە
گەشن ئەستێرە چ بەرزن، چ نەوین
گشتی پێت وایە ئەوینداری زەوین
زۆر بە پارێزەوە هەست ڕادەگرن
بە هومێدێکەوە چاو دادەگرن
دەشتی لاجانە بەهەشتی پێشووم
هونەرم گەر هەبێ لەو ڕاتێشووم
ئێرە بۆ لانکی یەکەم دڵداریم
لێرە هەڵبوو سەرەتای خەمباریم
چاوی کارمامزێ خستمیە کەمەند
نازی پێ دام و دڵ و هۆشی سەند
هێندە فرمێسکە لەوێ ڕشتوومە
هێندێ لەو ڕازە لەوێ ناشتوومە

چاوی من بوو بە درێژیی شەوگار
ملەبارانی دەگەڵ هەوری بەهار
ڕادەمان دیدەکەم و ئەستێرە
کامی زۆرتر بە خەوی کەم فێرە
پردی سوور ئاخۆ لە بیرت ماوم
بە نەمامی لە دەراوت ڕواوم؟
سەردەمێک رێڕەوی دڵداران بووی
سەر لە ئێوارە مەکۆی یاران بووی
هەینوان جەژنە بۆ دەوروبەری تۆ
بەزم و خۆشی بوو لە سایەی تۆ
بەند و بەستێ هەیە بتبزوێنێ
بشکێ ئەو دەستە دڵت دەشکێنێ
ئەی موکوریان بە خودات دەسپێرم
یادگار وەرگرە ئەشکی سوێرم
بێ منیش خۆش بە مەکۆی بیرەوەریم
تۆ بەجێ هێشتنە هۆی کوێرەوەریم

هەژار لە هۆنینەوەی هۆنراوی چیرۆکیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وە بۆ ئەم مەبەستە گەلێ چیرۆکی پەخشانی ناو کوردەواریی کردوونەتە هەڵبەست کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندوون و گەلێ بەرزن کە ئەوا یەکێ لەو چیرۆکانە دێنین وەکو دەڵێ:

کاروانێک شەوێک لە چۆڵێکا
بنەیان خست لە شیو و دۆڵێکا
شەکەتی ڕێگە بوون دەبوو بخەون
ترسی زۆریش بوو بەر دزی بکەون
بوو لەگەڵیان یەکێکی پیری هەژار
گوتی: هەر چارەیدار و خاوەن بار
یەکێ زێڕێک بدا بە من بخەوێ
پاسەوانتان دەبم تەواوی شەوێ
دز کە هات دەیکەمە هەرا و هاوار
مەرجی من هەر هەرا و لە ئێوەش کار

نیوەشەو دز گەیشت وماڵی برد
تاو هەڵات مامە پیرە بانگی کرد:
ماڵوێران بێ ماڵ نەما ڕابن
چۆن دەزانن ئەوەند لە خەودا بن؟
کە دەبینن هەچی بوو دزراوە
پیرەیان گرت بڵێ: چ قەوماوە؟
وتی: هیچ نەبووە! نیوەشەو سێ دز
زرتە بۆز و سمێڵ فش و چاو بز
یەک جوان یەک نێوان یەکێکی پیر
دەس بە ڕمب و کەوان بە تیر و شیر
گەینە سەر سەرم و گرتیان مشتم
گەر نقەم لێ دەهات دەیان کوشتم
ماڵەکەم دانێ خۆم بکەم ڕزگار
وا قەرزداری ئێوەشم هاوار
شەو لە ترسان کە نەمبوو هاوارێک
فەرموو ئێستا هەزار لە جێی جارێک
قوولە قوولی لە پاش گورگ ئەمەیە
پەژیوانی دەمی مەرگ گەمەیە

هەژار پارچە هەڵبەستێکی هەیە بەناوی (هەڵۆ هەرە بەرزەکە) لە فارسییەوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و ئەم پارچە هەڵبەستە هی پۆشکین هۆنەری ڕووسە و دکتۆر خانلەری کردوویەتە فارسی و مامۆستا هەژاریش بەجوانترین شێوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانەکەمان کە بەڕاستی گەلێ شیرین و ڕەوانە و کەمتر هۆنەرێک توانیویە بەم چەشنە وەریبگێڕێ و هونەری تێدا بنوێنێ، وەکو دەڵێ:

پایزە دار و دەوەن ڕەنگ زەردە
باتەز و سەردە بە تۆز و گەردە
دیارە لای شەختەیە ناخۆش خەوەرێ
دارە خۆی دەڕنی خەزەڵ هەڵدەوەرێ
هەورە ڕەشپۆش و بەگریە و ناڵە
سەرەتای شیوەنی مەرگی ساڵە

بەگژەی سەردی هەناسەی کەژ و کۆ
ژینی خۆی هاتەوە بیر پیرە هەڵۆ:
داخەکەم بۆ گوڕ و تینی جوانیم
ئەو دەمەی چۆن و چ بووم بۆ وانیم؟!
هێز و سۆمای نییە باڵ و چاوم
مامەوە گردەنشین بێ ڕاوم
دورەگوشت پۆڕ و کەوم وەردەکەوم
گۆشتە نێچیرێ مەگەر بێتە خەوم
پیرییە پایزی وەرزی ژیانە
وردە هەنگاوی بەرەو گۆڕنانە
وا هەڵۆی مردنە ڕاوی کردم
ڕاو بەتاڵی منە هاکا مردم!
مردنیش هێندە نە سووکە و سانا
سەری لێ گێژە هەزاران زانا
چم بەسەردێ کە نەمام و مردم
پەڕی بەربایەک و خۆڵی وردم
گیان بەرەو کوێ دەفڕی ڕوون نییە بۆم
تۆ بڵێی بچنەوە لای باوە هەڵۆم؟
تۆ بڵێی ڕاوێ هەبێ لەو بەرزە؟
پاش هەموو چەرمەسەرەی ئەم عەرزە
داخم ئەو ڕازە لە بن سەرپۆشە
سەفەری نابەڵەدی ناخۆشە
دڵ و دیدەم کە بەدنیا فێرە
چەند پێم بکرێ دەمێنم لێرە
ژین گەلێ شیرنە فیزی ناوێ
بۆ مەبەست سەر دەنەوێنم تاوێ
چاری ئەم دەردە لە لای قالاوە
گەرچی زۆر پیرە بەلاوی ماوە

دەچمە لای و بەوە چم لێ نایە
ڕەشییە و ئاوی ژیانی لایە...

***

سەر نەوی دای لە شەقەی شاباڵان
هاتە وێرانەیەکی جێ ماڵان
بوو بە میوانی قەلێکی ڕووڕەش
چەپەڵ و ڕژد و لە مەردی بێ بەش
قەل قڕی: لێم مەیە پێش زۆرداری
خوا شوکور زۆر بە کەنەفتی دیاری
زووبە چیت لێم گەرەکە پێم بێژە
دوور لە من بگرە لەشم بەنوێژە
وتی ئەی لالەقەلەی هەر لاوم
پیرم و زۆر لە سەگ ترساوم
هەمە پرسێک و دەبێ بمبووری
هۆی چیە تۆ کە لە مردن دووری؟
وەک دەڵێن ئێوە بەچل ساڵ باڕن
تووشی تووش نایەن و کۆسپ و باڕن
ڕێیەکم پێ بڵێ بۆ هەرمانم
تۆی لە لات دەست دەکەوێ دەرمانم
سوێند ئەخۆم پاشی هەتا بشمێنم
هەر کەوێ ڕاوی بکەم بۆت دێنم

***

قەل گوتی: هۆزی هەڵۆ زۆر خاون
سەیرە لام چۆنە کە خاوەن ناون
باب و کاڵت بە نەزانی مردن
بیری سەربەرزییە وای لێ کردن
هەر کەسێ بەرزەفڕە زوو دەمرێ
بای بڵندایی سەر و دڵ دەگرێ

ماڵی ئێوە کە لە لووتکەی کێوە
لای جن و دێوە بەلای زۆر پێوە
خوێنە پۆڕ پۆڕگی دەخاتە خوێنێ
گۆشت کەوی تازە گرفتی دێنێ
جگەر و سی و دڵی مامر ژەهرە
تا وەهابی تەقەلات بێ بەهرە
دەتەوێ زۆر بژی، خۆش ڕابوێری
خۆ لە پەندم گەرەکە نەبوێری
وەرە وەک ئێمە بژی نزم و نەوی
شەو لەسەر گەندەڵە دارێک دەخەوی
خواردنی باشی کە تۆ نەتدیوە
گۆشتە بارگینی گەنی و تۆپیوە
کردنی چینە لە پەین و شیاکە
تاو و تینی لەشە بۆ دڵ چاکە
پەندی باپیرە بە میرات ماوە
خوێنی زامی کەرە سۆمای چاوە
گفتی من گەوهەرە بۆت هەڵڕێژم
تاقە دوو ڕێت لەبەرە، پێت بێژم:
یان لە ناو بۆگەن و نزمایی ژیان
یان بەسەربەرزییەوە بسپێرە گیان

***

ڕاچەنی لەم وتەیە پیرە هەڵۆ
هاتە بەرچاوی گەلێ کەند و کڵۆ
کەوتە ناو گێژی خەیاڵات و خەمان
مان ئەگەر وا بێ چ شیرینە نەمان...
وتی: پیرۆز بێ لە خۆت ئەم ژینە
جەژنی تۆ بۆمە شەپۆڕ و شینە
کێ بەسەربەرزی ژیابێ تاوێ
ژینی قالاوی بەپووشێک ناوێ

چاوەڕێی مەرگە گیان با بیبا
پەڕ و باڵم لە چیا با بیبا...
بە هەڵۆیی کە لە ژین بێ بەش بم
نەک هەزار ساڵە قەلی ڕوو ڕەش بم
بۆ شتێک ئێستە لە خۆ بێزارم
من هەڵۆ بۆچی بەتۆ بوو کارم؟!!
مەرد ئەگەر کاری بە نامەردانە
دەردی سەرباری هەموو دەردانە

***

کەوتە خۆ دای لە شەقەی باڵ دیسا
ئاگرێکی لە دەروون داییسا
ڕاستەوخۆ بۆ سەر و هەر بۆ سەر چوو
هەردی جێ هێشت و لە هەوران دەرچوو
قەل هەزار ساڵی ژیا بەو تەرزە
سەر نەوی و هێشتە هەڵۆ هەر بەرزە

هەژار پارچە هەڵبەستێکی لای لایی هەیە کە گەلێ تەڕ و پاراوە و ئەم پارچە هەڵبەستە لە لایەن گۆرانیبێژانیشەوە کراوەتە گۆرانی و لەم هەڵبەستانەدا هەژار دەورێکی کۆیلەیی مەڵبەندەکەمان پێ پیشان دەدا و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە کورد لە دەورەکانی کۆنا بەتایبەت لە دەوری شاهەنشاییدا چەوسا بووەوە و هەموو دەم دەکەوتە ژێر ئازار و بەشی ئەو هەر کۆت و زنجیر و زیندان و چەرمەسەرێ بوو، وە شایی و خۆشی لە ئەو بڕا بوو، بۆیە ڕەنگی بەزەرد هەڵگەڕا بوو؛ چونکە بێ کەس و تەنیا بوو، وە بەشخوراوی ئەم دونیا بوو، وەکو دەڵێ:

ڕۆڵە: ڕووناکیی گلێنەی چاوم
بەندی جەرگ و دڵ، هێزی هەناوم
ڕیحانەی بۆن خۆش سوورە گوڵەکەم
ئاوپرشکێنی کوڵی دڵەکەم
چۆلەمەی ئەستۆم، ڕەگی حەیاتم
هەنگوین و قەندم نوغل و نەباتم

خەوی خێریت بێ بنوە درەنگە
تا کەڵەبابی بەیان بێ دەنگە
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
ئەمشەو بەزەییت بەمندا نایە
ژیر بەوە رۆڵەی ژیر و جوانم
لە داخی لانک دەگری، دەزانم
دەڵێی بۆ حەپسم، بۆ دەستە بەستەم؟
بەو بەند و حەپسە من جەستە خەستەم؟
لە نێو کورد نەبێ دەسرازە نییە
ئەو بەند و قەڵف و قەڕازە چییە؟
کوڕم من بیرم لە تۆ زیاترە
دەسرازە و لانک بت بێ چاترە
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
گوێگرە پێت بڵێم لەبەرچی نایە
ڕاستە تۆ نەوەی شێری ژیانی
نەتەوەی پاکی گەلی کوردانی
بەڵام چونکە کورد ئەمڕۆ بێکەسە
بەشیان لە دنیا کۆت و مەحبەسە
بۆیە دەت پێچم تا خووی پێ بگری
نەک تا من ماوم لە بەندا بمری
بۆ چارەڕەشیت نەماوە تینم
هەر پێم خۆش نییە مەرگت ببینم
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
هەزار تێبینی دوارۆژم لایە
بۆت بەخت دەکەم عومری درێژم
سەد تاڵ و سوێریت لەسەر دەچێژم
نەمامی بالاّت بەفرمێسکی چاو...
شەو و نیوەشەو لێی دەنێم شەواو

سەد چاک و پیرت بۆ دەخولێمەوە
لە بن سێبەرت بحەسێمەوە
هەر رەسیدە بووی نەتەوی زاڵم
دەت بڕێ و بەزەی نایە بەحاڵم
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
دەک خاکم بەسەر ڕەنجم بەبایە
پەشێو پێت خۆشە بەخێر نەمینی؟
سەربەستیت پێ بڵێم بکەویە شوێنی؟
قەڵەم دەست دەیە، ببە مەکتەبی
وەخت و بێ وەخت لە خوێندن نەبی
ئەو کاتەی لەگەڵ کاکت دوو بەدوو
بکەن هاواری هەقی لە دەس چوو
دەس دەنە دەس یەک بەڕا و بەتەگبیر
یەکتان بە قەڵەم، یەکو بە شمشیر
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
شیریش جەوهەری لە قەڵەم رایە
یەک نامە ڕەش کا بە داد و هاوار
یەک زەوی سوور کا لە خوێنی بەدکار
یەک لە قوڕنیشێ: بڕوا بۆ تکا
یەکێ قوڕ بەسەر دوژمندا بکا
ئەو پەلەقاژەی ئێستا لە کن من
دەکەی بەند لادەی لە دەست و گەردن
ئەو تەقەلایەت بۆ دواڕۆژ باشە
جوچک هەوڵێ دە بێ روحمە واشە
هەی لای لایە ڕۆڵە لای لایە
دەس لە دەس، تەوفیق لە کن خودایە
ڕۆڵە نیشتمان چاوی لە ڕێتە
دایکمان هەویای دواڕۆژی پێتە
بۆیە هەندامت وەک مینای بێ گەرد
خاوێن ڕادەگرم بەسەد ڕەنج و دەرد

چاکەم دەیەوە بۆ وەتەن وەک کوڕ
تۆش بیگەوزێنی لە ناو خوێن و خوڕ
پێت بڵێم رۆڵە سەر سوودی چییە؟!
بۆ پردە بازی ڕێی ئازادییە
هەی لای لایە رۆڵە لای لایە
نیشتمان بۆ تۆ دەستە و دوعایە
ڕۆڵە ناموست وەک خزمەکانت
نەفرۆشی بەپوول دەستم دامانت
شەرەف گەوهەرە قیمەتی نایە
دەویت ڕووڕەشی هەرتک دنیایە
ئەو کەسە پیاوە بۆ خاک و ئاوی
روح دانێ و بەچاک بمێنێ ناوی
نەت بیستووە واتەی زانای سەرزەمین:
مەردانە مردن نەک حیزانە ژین
هەی لای لایە رۆڵە لای لایە
بخوێنە، نەزان چی لە دەس نایە

مامۆستا هەژار چارینەکانی خەیامی بەباشترین شێوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندوون و کەمتر هۆنەرێک توانیویە بەم چەشنە هۆنراوەکانی خەیام وەربگێڕێ، ئەوەی بەدەم و زاری خەیام داهاتووە ئەو هێناویەتە سەر کوردی. ئەوا چەند چارینەی خەیام لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

چاومەستە دەهەستە بێرە لام خونچە گوڵم
ماچم دەیە، بمدوێنە، مەشکێنە دڵم
لەم دەفری مەیەت کاسەیەکم بۆ تێکە
تا نەبووە بە دەفر و کاسە و گۆزە گڵم

***

لەو کۆشک و سەرایەدا کە جەم جامی گرت
ڕێوی ترەکیوە، مامز ئارامی گرت
بارام کە هەموو ژیانی خۆی گۆڕی دەگرت
دیتت بە چ جۆرێ گۆڕێ بارامی گرت

***

بۆ گۆزە کڕین دەچوومە لای گۆزەکەرێک
سەد گۆزە بە من پێ کەنی! هەریەک لەبەرێک
ئێمەی وەکو خۆت ئەبەی سبەینێ خۆشت
وەک ئێمە دەبی بەگۆزە لای بێ خەبەرێک

***

هۆ مامی هەوڕگەر بەسە هەڵکەی دامان
ئەو خەڵکە بە تۆ پێ دەکەنن، تێت ڕامان
هەر لاشی هەژارە و سەری شا و خونکارە
سووڕی دەدەی و دەیکەیە دەفر و ئامان

***

چاو جوان دە بەس خەوە دە هەڵبێنە سەرێ
مەی تێکە لە کووپە چەند قومێکم بدەرێ
هاکا قوڕی خاکی من و تۆش هەڵشێلن
بکرێینەوە کووپە مەی لە کن گۆزەکەرێ

***

هۆشم کە هەبێ خەفەت دڵم دەردێنێ
سەرخۆش کە دەبم: هۆش لەسەرم نامێنێ
کاتێ کە نە زۆر مەست و نە زۆر وشیارم
گیانم بە فیدای ئەو دەمە دنیا دێنێ

***

سەرچاوەکان
١- بۆ کوردستان، هۆنراوەی هەژار - بەیرووت ١٩٦٦.
٢- بەیتی سەرەمەڕ، هۆنراوەی هەژار - شام ١٩٥٧.
٣- مەم و زین، هەژار کردوویەتە موکریانی - بەغدا ١٩٦٠.
٤- خەیام، وەرگێڕاوی هەژار - بەیرووت ١٩٦٨.

عەلی گەلاوێژ

١٣٤٢ - ١٤٠٩

دوکتۆر عەلی کوڕی ئیبراهیمی فەیزوڵڵا بەگی کە نازناوی گەلاوێژە لە ساڵی ١٣٤٢ی کۆچی لە دێی سارۆقامێشی سەر بەبۆکاندا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندی لە بۆکان و سابڵاخدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە وڵاتی ئازەربایجان لە کۆلێجی ئابووریدا دوکتۆرای وەرگرتووە و ئەوسا لە ئەکادیمیای زانستی ئازەربایجاندا خەریکی کاری زانستی و لێکۆڵینەوە بووە و لەم بارەوە گەلێ نووسراو و نامیلکەی نووسیوە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە نیشتمان و لە پاش ماوەیەک لە ساڵی ١٤٠٩ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە. گەلاوێژ هەر لە منداڵییەوە حەزی لە هۆنراو و وێژە دەکرد و گەلێ لە هۆنراوەکانی نالی و کوردیی لەبەر بوون و، پاشان خۆی کەوتە سەر هۆنراو هۆنینەوە و گەلێ هۆنراوی هۆنییەوە کە گەلێک لە هۆنراوەکانی لە گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکاندا بڵاو کراونەتەوە. یەکێ لە شوێنەوارەکانی ئەو نامیلکەیەکە بەناوی زوو حەیاتەین یا خاوەنی دوو ژیان کە لەسەر شێوەی بەیت هۆنیویەتەوە و بەڕاستی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراوە و گەلێ وشەی ڕەسەنی کوردیی تێدا بەکار بردووە کە نزیکەی چوار سەد و چل و دوو دێڕە هۆنراوە کە ئەوا لێرەدا هەندێکی دێنین:

یەک بوو یەک نەبوو لە ڕۆژگاری زوو
لە ناو دۆڵێکا تاقە چۆمێک بوو
سەری لە کێوان بنی لە بەحرا
بنی لە ئاوا و سەری لە بەفرا
لە هەر شێوواوێ تێی دەهات ئاوێ
بەشی وەردەگرت لە هەر دەراوێ
چۆمەکە پڕ بوو لە دەعبای ئاوی
هێندێ ماسی بوون هێندێ مراوی
هێندێکی ڕەقە و هێندێکی قرژاڵ
بەعزێکیش مار بوون لەوانی خوێن تاڵ
ڕۆژێک لە ڕۆژان جەنگەی نەوبەهار
لەسەر ئاسۆگان هەورێ کەوتە دیار

بایەک هەڵی کرد دنیا دا لەرزی
مەچەکیان پێکا ئاسمان و عەرزی
برووسکە هەوری دا بەر تازیانە
لە دیدەی گەردوون باری بارانە
دای دا شڵێوە لە لووتکەی کێوان
بەفران تاوانەو تا بانگی شێوان
تۆفانێک هەستا دنیای گرتە بەر
چۆم زیادی کرد و کەوتە دەشت و دەر
لە بەستێن دەرچوو هاتە ڕاستایی
لە باڵای وشتر دەرچوو قووڵایی
لە هاڕەی سێڵاو گوێی گەردوون کەڕ بوو
لە قاتی عەرزا گاڕەشیش تەڕ بوو
چەند ڕۆژێ رابورد، تۆفان دوایی هات
سێڵاو تەواو بوو و ئاو وشکایی هات
کەم کەم دامرکا چۆمی کەف چڕێن
دەشتی بەجێ هێشت هاتەو بۆ بەستێن
قاڵبی خۆی گرتەو وەک جاری جاران
نە هاژەی ئاو ما و نە گرمەی تۆفان
بەڵام لە تۆفان بە وێنەی دیاری
چەند نیشانەیەک ما بە یادگاری
یەکێک لەمانە چەند گۆلاوێک بوو
لە دەشتا مابوون یەک یەک و دوو دوو
چەند گۆلاوێکی لێک جیاواز و دوور
لە هەر یەکیانا هێندێ ئاوی سوور

واتە: لە ناو دۆڵ و شیوێکدا تاقە چۆمێک هەبوو کە سەری لە کێواندا بوو و، بنی لە ئاوا بوو، وە بەفر بەجارێ دەوروبەری داپۆشیبوو، وە لە هەر دۆڵێکەوە ئاوی تێ دەهات بەجۆرێ کە چۆمەکە پڕی بوو لە دەعبای ئاوی کە بریتی بوون لە ماسی و مراوی و ڕەقە و قرژاڵ و ماریشی تێدا دەبینرا، ڕۆژێکیان لە دەمە دەمی بەهاردا هەورێ ڕەش دیاری دا و بایەک هەڵی کرد بەجۆرێ کە هەموو جێگایەک کەوتە لەرزین و ئاسمان و زەوی بەیەک نزیک

بوونەوە و هەور برووسکانی و باران دەستی کردە بارین و لووتکە و کێوەکانی داگرت و بەفرەکان بەرە بەرە تاوانەوە، ئەوسا تۆفانێک هەستا و دنیای گرتە بەر و لە هاژە و هاڕەی سێڵاو گوێی گەردوون کەڕ بوو، لە دوایی چەند ڕۆژ تۆفانەکە دوایی هات و ئاویش وشکایی هات و چۆمی کەف و چڕینیش کەم کەم دامرکا و چۆم بوو بەبەستێن و ئیتر ئاوی نەما، بەڵام لە تۆفانەکە چەند نیشانەیەک مایەوە و ئەویش ئەوە بوو کە چەند گۆلاوێک مابووەوە کە خەڵک دڵیان بەوە خۆش بوو و، کەڵکیان لێ وەردەگرت.

بەڵام ئەمانەش وشکەو بوون یەک یەک
تەنیا گۆلێک ما لە پەنای بەردێک
ڕەمزی مانی وی لەم بەردەدا بوو:
وەک چادر لە بان سەری وەستا بوو
نەی دەهێشت خۆری نیوەڕۆی تێ بێ
ببێ بە هەڵم و بۆ ئاسمان هەڵچێ
ڕەمزێکی تریش ڕەبتی نهێنی
گۆلاو و چۆم بوو لە ژێر بەستێنی
هەرچەند لەسەر عەرز گۆل لە چۆم جیا بوو
لە بن زیخانە و بەوەو نووسا بوو
هەر لە چۆمەوە ئاوی تێ دەزا
لێی بێ دەستەڵات قەدەر هەم قەزا
بەینێکیش ڕابرد ئیتر دەم بە دەم
لێڵەی ئەم گۆلەش نیشتەوە کەم کەم
چەند ڕۆژی ڕابرد ئیتر بەجارێ
ڕووناک بوو کە تا باران نەبارێ
تێکەڵاو نابێ گۆلاو لەگەڵ چۆم
قرژاڵ و ماسی ناچنەوە ناو گۆم
ئاخری ڕۆژێکیان دەعبای نێو گۆلاو
بەدڵێکی کەیل و هەناوی سووتاو
بۆ ڕاو مەسڵەحەت کۆبوونەو پێکەو
گوتیان و گوتیان ڕۆژێک هەتا شەو

نەهایەت تێکڕا سوێندیان خوارد گوتیان:
قەسەم بەهاژە و گرمەی هەڵدێران
ڕوو وەرناگێڕین لەو ئاوە تا هەین
یادی ئەو چۆمە لە دڵ دەرناکەین
تا ڕۆژی تۆفان چاوەڕێی وەسڵین
ئێمە فەرعین و قوربانی ئەسڵین
یا دەمرین بەسەد تاسەو ئاواتەو
یا تۆفان لە نێو چۆممان دەخاتەو
بەهار ڕابرد و باران نەباری
هاوین هات و خۆر بەتیشکی کاری
هەناوی عەرزی هێندەی تر سووتاند
گژوگیای وشکاند، دەشتی پڕووژاند

واتە: بەڵام ئەو گۆلاوانەش یەک یەک وشکەوبوون و تەنیا گۆلێک لە پەنای بەردێکدا ما و هۆی مانەوەشی لە بەردەکەدا بوو کە نەیدەهێشت خۆری نیوەڕۆی لێ بدا و ئاوەکەی بەهەڵم هەڵچێ بۆ ئاسمان، هەرچەندە گۆلەکە لە چۆمەکە جیا بوو، بەڵام ئاوی گۆلەکە لە چۆمەکەوە دەهات و ماوەیەک ڕابرد و ئاوی گۆلەکەش کەم کەم نیشتەوە و ئیتر قرژاڵ و ماسیش نەدەچوونە ناو گۆلەکە، سەرئەنجام ڕۆژێکیان دەعبای ناو گۆلاوەکە بەدڵێکی کەیل و پڕ لە پەژارەوە بەهاژە و گرمەی هەڵدێران سوێندیان خوارد و وتیان تا هەین ڕوو لەو ئاوە وەرناگێڕین، وە یادی ئەو چۆمە لە دڵ دەرناکەین و هەتاکو دەمرین بەتاسەی ئاو و بارانین، بەڵام بەهار ڕابرد و باران نەباری و هاوین هات و تیشکی خۆرەکەی هەناوی زەوی سووتاند و گژوگیای بەجارێ وشکاند و دەشتی بەجارێ پڕووزاند.

بەڵام ئاواتیان وا زوو پێک نەهات
ساڵ بەوسەر گەیشت، زستان هات، هەیهات
هەر لە نێو گۆلا چاو لە ئاسمانن
دڵ پڕ ئاوات و سووتەی هیجرانن
بەڵام ماسییەکان جێیان هەر ئاوە
لە ئاو جیا ببنەو کاریان تەواوە
لە پێشینانەو ئەم پەندە ماوە:
ماسی لەگەڵ ئاو مارەی بڕاوە

بەڵام قرژاڵی پێست ڕەقی بەردین
کە ئەم وەزعەی دی وەرگەڕا لە دین
هەزار خاڵی ڕەش کەوتە خەیاڵی
خۆ خۆشەویستی شکاندی باڵی
بەم فکرە گەیشت ئاخری ڕۆژێکیان
تا کەی دانیشم بە هەویای تۆفان
بابە وەڵڵاهی نەمزانی کەر بووم
بە ئاواتی پووچ وا دەربەدەر بووم
ئەم عەقڵەی ئێستام گەر جاران بایە
ئەگەر دوو دنیا ئاوری گرتایە
قەت هاواڵەتیی ماسیم نەدەکرد
سەجدەی خۆڕاییم بۆ ئاو نەدەبرد
من چی و ماسی چی؟ من کێم ئاو کێیە؟
خۆ بەوان بەستن کاری بێ جێیە
وەڵڵاهی دەردم لەم گۆلە تەنگە
لێرە قەتیس بوون بۆ قرژاڵ نەنگە
لە بیر دەردەکەم هەم ئاو هەم ماسی
هەزار جار لەعنەت لە خراپ و خاسی
قرژاڵ ئەمەی گوت ڕووی کردە ڕێگا
بەڵام ماسییەکان بەپۆل دەوریان دا
زانییان کە قرژاڵ ڕووی وەرگێڕاوە
هەر یەک بەلەونێک دڵخۆشیی داوە
قرژاڵ ئەمەی بیست چاوی نا سەریەک
سووکێک ڕاچەنی و پەڕیە بەردێک
گوتی ماسی گەل، مردم لە دەردا
سەری ڕاوەشاند ئاخێکی دەردا
تا کەی خەم خواردن، خوێن ڕشانەوە؟
تا کەی خەو بینین بە تۆفانەوە

ئەی پۆلی ماسی وازم لێ بێنن
من لە ئێوە نیم، بۆچ دەمخنکێنن؟
حاشا و سەد حاشا، دەڕۆم، بەند نابم
چۆن دەشێ لەگەڵ ئێوە هاوتا بم
ئەمن قرژاڵم، پێتان وایە چیم؟
خۆ مەحکووم بەمەرگ لەگەڵ ئێوە نیم
دەچمە وشکایی و دەژیم بەبێ خەم
من چی و تۆفان و فرتێنەی ناو چەم؟

واتە: بەڵام ئاواتی دەعباکان زوو پێک نەهات و ساڵ بەسەر گەیشت و زستان هات و هەموو لە ناو گۆلەکەدا چاویان بڕیبووە ئاسمان کە باران ببارێ، کەچی ماسییەکان هەر لە ناو ئاودا بوون، چونکە ئەگەر لە ئاو بێنە دەر دەمرن، بەڕاستی پێشینان ڕاستیان وتووە کە ماسی لەگەڵ ئاودا مارەی بڕاوە، بەڵام قرژاڵی پێست بەردین کە ئەم بارە ناڵەبارەی دی وتی من تا کەی بەهەوای تۆفان و باران بم، خۆ من لە وشکیدا دەژیم و ئیتر ئاوم بۆچییە و من و ماسی چی؟ ماسییەکان کاتێ زانییان کە قرژاڵ ڕووی لێیان وەرگێڕاوە دەوریان دا و لەگەڵیا دوان تا پەشیمان بێتەوە و بەجێیان نەهێڵێ، بەڵام قرژاڵ وتی من ناتوانم خۆم بکەمە قوربانیی ئێوە و دەچمە وشکایی و بەبێ خەم و پەژارە دەژیم و ئیتر خەمی باران و تۆفان ناخۆم و من و چی و تۆفان و پەلەقاژەی ناو ئاو چی و ئیتر ئەمەم پێ ناکرێ.

لەم چیرۆکەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە مرۆ نابێ پەیمانی خۆی بشکێنێ چونکە ماسی و مراوی و ڕەقە و قرژاڵ بەیەکەوە پەیمانیان بەست کە تا ماون بەیەکەوە لە ناو ئاوی گۆلاوەکەدا بژین، کەچی قرژاڵ پەیمانەکەی خۆی شکاند و بەدوو سەر ناوی دەرکرد، لە لایێ تریشەوە قرژاڵ نەدەبا ئەو پەیمانەی ببەستایە، چونکە ئەو لە وشکیدا ئەژی و ماسی و مراوی و ڕەقەش لە ئاودا ژیان دەبەنە سەر و ئەوسا هۆنەر دوایین قسەی خۆی بەم جۆرە دەربڕیوە و دەڵێ:

گەر قرژاڵ نەبا قسەی خۆمانە
لە کوێ بۆم دەهات ئەم شیعرە جوانە؟
هەر لەبەر ئەمەش مەمنوونم قرژاڵ
بەڵام سەد جارم خۆشتر دەبوو حاڵ
گەر تۆ یەک ڕەوت و یەک ژین ببایەی
تا سەر لەگەڵ ئاو یەکدڵ بمایەی

با ئەم شیعرەی من هەر نەخوڵقایە
با تۆیش بە دووسەر نێوت نەبرایە

سەرچاوەکان
١- لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە نووسینی: د. مارف خەزنەدار - بەغدا ١٩٨٤.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلی گەلاوێژ.

ئەحمەد هەردی

١٣٤٢ - ٢٠٠٦

ئەحمەد، کوڕی حەسەن بەگ، کە نازناوی هەردییە، لە ساڵی ١٣٤٢ی کۆچیدا لە سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە سلێمانی تەواو کردووە و پاشان چووەتە پەیمانگای مامۆستایان و بڕوانامەی زانستیی وەرگرتووە و ئەوسا لە ناوچەی هەوراماندا بووەتە مامۆستا و چەند ساڵێک وانەی داوەتە منداڵان، بەڵام لەسەر نیشتمانپەروەری دەرکراوە و لە پاش ماوەیەک بەخشراوە و گەڕاوەتەوە سەر کارەکەی و لە پاشا لە بەرابەری ڕژێمی سەدامەوە ڕاوەستاوە و لەبەرئەوەی گیانی لە مەترسی دابووە، هەڵاتووەتە ئێران و لە پاش چەند ساڵێک بەرەو ئەورووپا کەوتووەتە ڕێ و ئێستاش هەر لەوێ دایە.

هەردی بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و ئەو هەر لە منداڵییەوە حەزی لە هەڵبەست دەکرد بۆیە زۆربەی هۆنراوی هۆنەرانی کوردی لەبەر بووە، وە هەموو دەم دەچووە خزمەتی هۆنەرانی سەردەمی خۆی و کەڵکی لێیان وەردەگرت و پاشان خۆی دەستی کردە هۆنراو هۆنینەوە و لەم مەیدانەدا گۆی هونەری بردەوە و سەرەتا پتر لاسایی هۆنەرە کۆنەکانی دەکردەوە و لە پاشا لەسەر هۆنراوی نوێش هۆنراوی هۆنییەوە واتە: لە چەشکەی هەردوو لا بەشدارە کە گەلێ لە هۆنراوەکانی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بڵاو بوونەتەوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی هەردی بەکوردییەکی پەتین و کەمتر وشەی بێگانەی تێدا بەکار بردووە و هۆنراوەکانی هەتا حەزکەی پوخت و جوان و شیرین و پتر کۆمەڵایەتی و نیشتمانین و گەلێ سادە و ڕەوانن و هەندێ هۆنراوی دڵداریشی هەن، وەکو لەم پارچە هەڵبەستە کە لە سەردێڕی ژیان و ئەرکی ناخۆشیدا هۆنیویەتەوە کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندووە و دیارە لە ئەوپەڕی ناکامییەوە هۆنیویەتەوە کە لەوەدا ئەرک و ڕەنج و هەستی خۆی سەبارەت بەدڵدارەکەی دەربڕیوە وەکو دەڵێ:

ژیان و ئەرکی ناخۆشی پەپوولەی ئارەزووی کوشتم
شەرابی جامی دڵداریی لە تافی لاویا رشتم
تەمی ڕۆژانی پڕ مەینەت وەها تاریک و چڵکن بوو
نیگاری خۆشەویستی دڵ پەری ئاسایی تیا ون بوو
شەوی تەنیایی ڕووناکی چرای ئاواتی خنکانم
دەستی ناکامی ئاوازی دەروونی کەیلی تاسانم
ئەوا ئێستا لەگەڵ زامی
دەروونی پڕ لە ناکامی
ئەپێوم چۆڵی سەرسامی
لە تەنیایی شەوی ژینا ئەنێم هەنگاوی کوێرانە
نییە دەستێ دەرم بێنێ لە ناو ئەم گۆڕە وێرانە
نییە جوانێ سەری کاسم بنێمە سەر دڵی نەرمی
کە هیلاکیی لەشم دەرکا خەوی سەر باوەشی گەرمی
ئەگێڕم چاوی بێ تینم بە تاریکیی شەوا سەرسام
نییە پرشنگی دوو چاوێ کە ڕووناکی بکا ڕێگام
بە غەیری باڵی غەمناکی
شەوی پڕ ترس و سامناکی
نییە یەک تۆزە ڕووناکی
نییە تەنیا پەریزادێ کە پاڵم پێوەنێ نازی
کە بەهرەی سیس و ژاکاوم ببووژێنێتەوە ڕازی
تریقەی ئەو تەمی ئەم یاسە رامالێ لەسەر چاوم
وەکو لای لایە ژیری کا دڵی منداڵی گریاوم
بەڵێ گوێ هەڵئەخەم، بێجگە لە خورپەی سست و لێدانی
دڵی پەستم کە نووزەی دێ بە عاستەم ڕازی پەنهانی
نییە هەر دەنگی هیچ نایێ
لە هیچ شوێنێ لە هیچ لایێ
شەقەی باڵی شنەی بایێ

نەورۆز جەژنێکی نەتەوایەتیی کوردە و پەیوەندیی بەگەلی کوردەوە هەیە، ئەو نەورۆزەی کە گەل یەکی گرتووە و لە بەرابەری ستەمی ئەژدیهاکا ڕاپەڕیوە، ئەو ئەژدیهاکەی کە لاوانی

کوردی دەکوشت و مێشکی لاوەکانی دەدایە دەرخواردی مارەکانی سەرشانی تا خۆی و دەست و پێوەندەکانی زیندوو بمێنن و گەل لەناوچێ، کەچی نەیدەزانی لاوە نەبەزەکانی کورد سەرئەنجام یەک دەگرن و بەڕێبەرایەتی کاوەی ئاسنگەر ڕادەپەڕن و کۆشکی زۆر و ستەم وێران دەکەن و مافی خۆیان لە ستەمگەران دەسێننەوە، ئەم مەبەستە ئەگەرچی ئەفسانەیە، بەڵام هەر ئەفسانەیەک لەسەر ڕاستەقینە دانراوە، بۆیە هەردییش لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوەمان بۆ ڕادەگەیەنێ وەکو دەڵێ:

لە ڕابوردوویەکی دوورا ستەمکارێکی بەد کردار
گەلی کوردی لە ناسۆرا سزا دابوو بەزەبری دار
بەچەشنی گەردەلوولی ڕای ئەپێچا گیانی لاوانی
بەرەو قوڕگی چڵێسی ئەژدەهاکی پیسی سەرشانی
گەلێ ماڵی بەقوڕ گرت و گەلێکی کردە وێرانە
لە لای وا بوو کە بێشەی خاڵییە ئەم خاکی شێرانە
بەڵێ ئەو نەیدەزانی بێشەیەک ئاوا چڕ و پڕ بێ
لە شێر خاڵی نییە کاتێ کە زاڵم کاسەکەی پڕ بێ
بەڵێ کاتێ بەخۆی زانی کە نرکە و نەعرەتەی لاوان
بەسەرکردایەتیی کاوە و بەپشتی ڕۆڵە کوژراوان
دڵی هێنایە لەرزین و بەشی یەک تاقە هەڵمەت بوو
بەخۆی و ئەژدەهاک و تەخت و تاراجی لەت و پەت بوو
دەوا ئەمڕۆش کە شەش ساڵە کوڕانی کاوە هەستاون
لە ڕێی مافی خوراوا چەک بەدەست و سەر پێناون
ئەگەر بێ و ئەژدەهاکێکی تری دوژمن بەگیانی کورد
لە لای وا بێ کە شێری تیا نییە بێشەی ژیانی کورد
هەموو ئەو ڕۆڵە مەردانە کە پێش جەرگەی فیداکارن
لە بێشەی کوردەواریدا وەکو شێرێکی زامارن
سەری پیس ئەهاڕن بەهەزاران نۆکەرانی بێ
بەکەس قووت نادرێ ئەوی شێر پاسەوانی بێ

هۆنراوەکانی هەردی سەراسەر سروودی ئەوین و مەستییە و ئەو جگە لە ئەوین و مەستی ناتوانێ خەم و پەژارەیەک کە لە دڵ و دەروونیایە لە بیری باتەوە، دونیای ئەو دونیای خەم و پەژارەیە، نە لە بزەی گوڵدا نیشانی ئەمەگ هەیە و نە لە ناڵەی بولبولدا

ئاهەنگی هیوا، مرۆ ها وەسەر بێژنگەوە تا چاو بکاتەوە تەفروتوونا دەبێ، وە لە دونیایەکی وادا کە هیوا و ئومێد کەوتووەتە دەستی زۆر و ستەم، کام هاوەڵ هەیە کە وەکو ئەوین بێتە هاوەڵی مرۆ، ئەوەیە کە هۆنەر بۆ فەرامۆشی پەنا دەباتە ئەوین و بەدڵدارەکەی دەڵێ:

هەموو رۆژێ لەبەر سەیری بتی ئەو بەژن و باڵایە
لەسەر ڕێیا ئەوەستم من هەتاکو ئاوی پێم دایە
بەدوو چاوێ کە شەوقی چاوەڕوانی ئەیترووکێنێ
بەدوو چاوێ کە سڕی قووڵی لاوێتی ئەدرکێنێ
سەرنجی ڕێ ئەدەم ڕێگە هەموو شێوەی ئەوی تیایە
وەکو دنیا لە ناو جوانیی ئەوا تواێتەوە وایە
شنەی با باسی جوانی ئەو بەگوێی مندا ئەچرپێنێ
هەموو دەرکەوتنی شۆخێ دڵی من دائەخورپێنێ
بەڵام خورپەی تەواوی دڵ لەگەڵ هەنگاوی ئەودایە
کە سەرتاپا لە ئاوازی بەهەشتی خواوە پەیدایە
بەڵێ کاتێ کە ئەو دەرکەوت ئیتر من بێ سەر و شوێنم
بەتیشکی خۆری جوانیی ئەو بەجارێ قوڵب ئەدا خوێنم

توانای هۆنەریەتیی هەردی لەوانەیە کە پێویستی بەلاساکردنەوە نییە و دەتوانێ بەهەر جۆرێ هۆنراو بهۆنێتەوە، ئەو لە هۆنراوەکانیدا لە ڕەنج و دەرد و سزا و دووری و بێ هۆشی دەدوێ و لە سروە و سۆزی بەیان و لە هەوا و نەوای دەروون دەدوێ کە لە هەموو دڵێکدا شارراوەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

بەدەستی خۆت کە جامت خستە سەر لێوت غەشیمانە
ئەگەر زەهریشی تێدا بێ گوناهی خۆتە بیزانە
هەڵە یاخۆ گوناهت کرد لە کاتێکا کە بێ هۆشی
سزا و تاڵاوی هەرچی بێ ئەبێ وەک بادە بینۆشی
ئەگەر پیاویت و ئەیزانی کەوا ئۆباڵی کردارت
لە ئەستۆی وردی خۆتایە ئیتر بێ سوودە هاوارت
چ سڕێکت لە ناو دڵدا حەشار داوە بەپەنهانی
کە چاوت چەشنی ئاوێنە وەها بێ پەردە درکانی

ئەزانم دڵ هەیە وەک مس کە ژەنگ دێنێ بەئاسانی
دڵی تۆ زێڕی تیزابە لە کوێوە ژەنگی هەڵهانی
هەتا ماوم لە دونیادا فریشتەی باخی ئاواتم
بەدڵ هەر چەشنی خەرمانە لە دەوری مانگی گۆناتم

ئەوا پارچە هەڵبەستێکی تری هەردی دێنین کە لەژێ سەردێڕی چەپکە گوڵێ بۆ ست فاتمە، هۆنیویەتەوە و ئەم پارچە هەڵبەستە لەگەڵ ئەوەدا پارچە هەڵبەستێکی دڵدارییە، بەڵام لە ئەوپەڕی شیرینی و ڕەوانییەوە هۆنراوەتەوە، وەکو دەڵێ:

فاتمە دوو چاوی مەستت پڕ تەڵیسمی جوانییە
پڕ شەرابی خۆشەویستی و ئارەقی یەزدانییە
بەژن و باڵاکەت نموونەی هەیکەلی یۆنانییە
لار و لەنجەت مۆسیقایە بەستەیە گۆرانییە
بووکی ڕازاوەی خەیاڵم گیانەکەم ست فاتمە
تاقە پڕشنگێکی چاوت ئەوپەڕی ئاواتمە

***

گەرچی دڵداری لە خاکی ئێمەدا ئەفسانەیە
هەر بەتەنها بۆ کوڕی خاوەن تەلار و ئانەیە
گیانەکەم ئەما دڵی من لەو دڵە شێتانەیە
بێ ئەوەی هیچ شک بەرێ کوژراوی ئەو چاوانەیە
هەر بەتەنها خۆشەویستیت شک ئەبەم ست فاتمە
سەروەتم ناوێ بزەی تۆ ئەوپەڕی ئاواتمە

***

خۆشەویستی وا کە نامەی خوایە بۆ پێغەمبەران
بەرز و ناسک وەک هەناسەی پڕ گوڵاوی دوڵبەران
نەک وەکو حەزکردنی دینار و گەوهەرپەروەران
ئەو کەسانەی بۆ قڕانێ چەندە دڵیان هەڵوەران
خەڵکی تر پارە پەرستی با بکا ست فاتمە
من بەتەنها تۆ پەرستی ئەوپەڕی ئاواتمە

***

زۆر کەڕەت هانم ئەدا داخی دەروونی پڕ گڕم
بۆتی هەڵڕێژم سکاڵای ناسکی گەرم و گوڕم
داخەکەم وەختێ کە دێمە بەردەمت واقی وڕم
وام ئەشێوێنێ بەجارێ نایەڵی هیچ دەربڕم
بووکی ڕازاوەی خەیاڵم گیانەکەم ست فاتمە
گوێیە بۆ ئەم ڕازە شل کەی ئەوپەڕی ئاواتمە

سەرچاوەکان
١- ڕازی تەنیایی هۆنراوەی ئەحمەد هەردی - بەغدا ١٩٥٧.
٢- باغچەی شاعیران ،نووسینی عەبدولعەزیم ماوەتی و عەبدولقادر ساڵح - بەغدا ١٩٦٩.

حەمە ساڵحی دیلان

١٣٤٧ - ...

حەمە ساڵح، کوڕی مەلا ئەحمەدی دیلان، کە نازناوی دیلانە لە ساڵی ١٣٤٧ی کۆچی لە سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و ئەوسا لەسەر کوردایەتی گیراوە و لە پاش ماوەیەک بەخشراوە و هاتووەتە سەر کارەکەی تا خانەنشین بووە.

دیلان بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و ئەو هەر لە منداڵییەوە حەزی لە هۆنراو کردووە و لە تافی جوانیدا دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و نیشتمانین و لە ڕاستەقینەدا ئەو یەکێکە لەو هۆنەرانەی کە گۆرانیی تازەی نیشتمانیی داهێناوە و لە هۆنراوەکانیدا لە ئاشتی و بەختەوەریی بنیادەم دواوە و حەز لە شایی و خۆشی و هێمنیی خەڵک دەکا.

دیلان لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەبەهارا هەڵدەڵێ و سروشتی جوانی بەهارمان بۆ دەخاتە بەرچاو کە چۆن تارای پۆشیوە و گوڵاڵە پیاڵەی بادەی خوێنینی خواردووەتەوە و نێرگس لەشی شۆڕ کردووەتەوە و وەنەوشە کڕنۆشی بۆی بردووە و ئاوی چەم و ڕووبار بەهاژە هاژ کەوتووەتە ڕێ و خونچەی گوڵاڵەکان لە باخ و چیمەندا دەمیان کردووەتەوە و پێ دەکەنن و پەلەوەرەکان دەچریکێنن وەکو دەڵێ:

وا بەهار دیسان تارای ئەپۆشێ
گوڵاڵە پیاڵەی خوێنین ئەنۆشێ

نێرگس ئەندام شۆڕ ڕەنگی زێڕینی
وەنەوشە کڕنووش پەڕەی چین چینی
هاژە هاژەی ئاو، هاڕەی شەتاوان
بریسک و هۆڕی نزار و کاوان
تریق و هۆڕی خونچەی داری باخ
خوێندنی مەلی قەڵبەز و سەرشاخ
دەنگی شمشاڵ و بەستەی دڵفڕێن
تەنگ و چەڵەمەی زستان راو ئەنێن!
خونچەی درەختی ژیاوەی بەهار
شەریەتی لەسەر شەماڵی نزار
ئەو ئەڵێ شاباش لە گوڵاڵەی هەرد
ئەم ئەڵێ نەخێر بەشنەی بێ گەرد
گوڵان دێنمە لەنجە و هەڵپەڕین
ئەیانهێنمە گەشە و پێکەنین

***

دیلان لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی باڵای هەیە و لە پارچە هەڵبەستێکدا کە لەسەر دێڕی «شیرین» هۆنیویەتەوە بەبەژن و باڵای دڵدارەکەیدا هەڵدەڵێ و ئەو بەتیشکی ڕۆژ و گەشەی ئەستێرە دادەنێ و لێوی بەهەنگوین دەچوێنێ و دەڵێ:

شیرین! بەستەی گوڵاڵەی سوور تریفەی مانگم
شیرین! گەشەی ئەستێرەی دوور گفتوگۆ و بانگم
شیرین! تیشکی ڕۆژی دەم کەل بۆ وێرانەی دڵ
شیرین! هاژە و جریوەی مەل بۆ وەنەوشە و گوڵ
شیرین! ئەو پەر جوانیی شێوەی نیگاری سروشت
شیرین! تۆ ئەو تاقە سێوەی کە فەرهادی کوشت
شیرین! تۆ بووی یەکەم بینین کارەبای نازت
چاو هەڵبڕین، زەردەخەنەت، سروەکەی ڕازت
لێی شێوانم تەلی تاری هەڵبەست و خەیاڵ
بووم بەو مەلەی بێ لانەیە و زامدارە و بێ باڵ

ئیتر نە مانگ نە ئەستێرە نە گزنگی زەرد
نە فووی شمشاڵ نە قاسپەی کەو لەم بەردو لە بەرد
نە بریقەی شەونمی سەر چیمەنی قەراغ
نە خەندەکەی تازە خونچەی درەختانی باغ
نە کەروێشکەی دەغلی بنار نە هاژەی چاوە
نە ئەو بۆنە سەرمەستکەرەی چنوورە خاوە
نە کوڕنووشی سەوز و سووری پەلکەزێڕینە
نە بەهارێ کە خەریکی عیشوە کرینە
نە تەبیعەت نە جوانییەکەی نە فەڕ و نرخی
جارێکی تر وای تەما بێ و خۆش بکا مرخی
وابزانی بەپەڕەی گوڵ بەسیحری جوانی
راچڵەکێنێ ئا ئەو دڵەی کە تۆی میوانی
چونکی لەگەڵ هەر کامێکیان بەراورد بکرێی
تۆ پێی بەرزی بەرەو ئاسمان بەسەریا ئەنێی
ئەوسا منیش یا داخی دڵ تێر تێر ئەڕێژم
لەو هەنگوێنەی گوڵی لێوت تۆزێ ئەچێژم
یا وەک بولبوڵ هەر بەتەمای گەیین بەئاوات
بەرەو هیوا باڵ ئەکوتم بمبات و بمبات

دیلان زێد و مەڵبەندەکەی خۆی خۆش دەوێ، ئەو مەڵبەندەی کە باو و باپیری تێدا ژیاون، ئەو مەڵبەندەی کە بەخوێنی ئاڵی لاوان پارێزراوە، ئەو مەڵبەندەی کە وەکو بەهەشت وایە و هەموو جێ و شوێنێکی پڕ لە کێو و ماه و ڕەوەز و دار و دەوەنە و هەموو چەشنە پەلەوەر و وڵساتێکی تێدا دەژی و جێی پشوودان و حەسانەوەی گەلی کوردە، وەکو دەڵێ:

کوردستان بەهەشتی زەمین
جێی تێکۆشان و ڕاپەڕین
مەڵبەندی کاوەی قارەمان
کوردستان، کوردستان

***

ئەی نەتەوەی کوردی دلێر
ڕۆڵەی نەبەرد و بێچووە شێر
هەستە هەستان دەرمانە بۆ
دەرد و ئازاری جەستەی تۆ
کوردستان، کوردستان

***

وا نەورۆزە جەژنی گەلە
ئاسۆ ڕازاوەی دەم کەلە
با نەورۆز و بەهاری کورد
پێ گەیێنین بەدەست و برد
کوردستان، کوردستان

بەرەی مرۆ هەموو وەکو یەکن و هیچ تۆفیرێکیان نییە، ڕەش، سپی، زەرد، سوور هەموو مرۆن و بەهەر زمانێک بدون تۆفیرێکیان نییە کەچی ئیمپریالیزم تۆفیر دەخاتە نێوانی نەتەوەکان بۆ ئەوەی خۆی بتوانێ لەم جیاوازییە کەڵک وەرگرێ و بەسەر خەڵکدا فەرمانڕەوایی بکا و دیلان ئەمە بەکردەوەیەکی ناشیرین دادەنێ و دەڵێ هەموو دەبێ وەکو برا ژیان بەرینە سەر، وەکو دەڵێ:

پیستم ڕەشە وەک شەوەزەنگ
لێوم ئەستوور لچم زەقە
نیگام ماتە وەک گۆمی مەنگ
بزەم نەرم و سەرم ڕەقە
من ئێستاش لە هەندێ جێگا
ڕەشیم مایەی قێز و بێزە
لەم کۆلان بێ و لە ئەو ڕێگا
سپی لێم دوورەپەرێزە!
بەڵام من ئیمرۆ شێرانە
پێم لە زەوی گیر کردووە
ئەنەڕێنم دلێرانە
زراوی سپیم بردووە

من له کۆنگۆ یا له کینیا
ئەڵێم وەک سپی ئینسانم
دەنگم چوو بۆ بنی دونیا
ئیتر خۆم خاوەن فەرمانم

***

من ڕەنگم زەرد و لووت پانم
ڕووم پڕ بوو له لۆچ و چرچی
تفت و تاڵ بوو گوزەرانم
بەری ژینم هەر بەکرچی
دوژمن ئەیبرد منی نەخۆش
جێی زۆربەم بەندیخانە بوو
دیلی ڕژێمی خۆفرۆش
بەشم توانج و تانە بوو
بەڵام ئیمڕۆ منی ڕەنگ زەرد
خۆم خاوەنی کاروبارم
سکم تێرە و دوورم له دەرد
سەرفرازە لادێ و شارم
من بووم له شەش یەکی جیهان
ئاواتم گرتە باوەشم
ڕەگی دوژمنم هەڵتەکان
بەزەبری شۆر و شۆڕشم
منم له چین من ئینسانم
من ڕێکخەری ژیانم
فێرکردنە تێ کۆشانم
خۆم گەورەی نیشتمانم

سەرچاوەکان
١– پایزی جاران، هۆنراوەی حەمەساڵحی دیلان – سلێمانی ١٩٧٣.
٢– شەڕ و ئاشتی هۆنراوەی دیلان – سلێمانی ١٩٥٤.
٣– کوندەپەپووی شەڕ، هۆنراوەی دیلان – سلێمانی ١٩٥٤.
٤– دیلان شاعیر و ئازادیخواز، نووسینی دڵشاد عەلی – بەغدا ١٩٨١.

کامەران موکری

١٣٤٩ – ١٤٠٦

محەمەد، کوڕی ئەحمەد تاها کە بەکامەران موکری ناسراوە لە ساڵی ١٣٤٩ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و ماوەیەک قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسیی خوێندوون و لە تافی جوانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە و چووەتە ڕیزی ئازادیخوازەکان و لە پاشا لە لایەن دەوڵەتی پادشایەتییەوە گیراوە و گەلێ ئەشکەنجە و ئازاری دیوە و لە پاش پووچبوونەوەی ئەو دەوڵەتە ئازاد بووە و لە کاری میریدا دامەزراوە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٦ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

کامەران موکری بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ژمار، ئەو لە بۆتەی ژیانی سەختی کۆمەڵایەتی و نەتەوەییدا بەگیانێکی پاکی کوردانەوە پەروەردە بووبوو، بۆیە هەموو دەم خەمخۆری گەل و نیشتمان بوو، و لە بەرابەری زۆرداران و ستەمکارانا ڕادەوەستا و، وە هۆنراوەکانی ئەو سەدان لاوی کوردیان هێنایە جۆش و خرۆشەوە. تا ئێستا چەندین کۆمەڵە هۆنراوی بەناوانی: « دیاری، ئاگر و ژیلە، گوڵ و ئەستێرە، گولاڵە سوورە، ئاوات و ڕەنج» چاپ و بڵاوبووەتەوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی کامەران نوێن و لە هۆنراوەکانیدا لەو شتانە دواوە کە لە ناوجەرگەی کۆمەڵەوە هەڵقوڵاون. ئەو لە بارەی پیاهەڵدان و وێچواندنیشەوە دەستێکی بەرز و بالای هەبووە بەتایبەت لە: «هۆنراوی شەپۆلی زێڕ»دا باسی جوانیی سروشتمان بۆ دەکا و لەوەدا دیمەنی چیا و کێوە ڕەنگینەکان و داوێنی کەژی ڕازاوە بەنێرگس و گوڵمان بۆ دەکا و ئەوسا دەمانباتە سەر ئەوەی چۆن گزنگ لە ناو کۆشی چەمدا ئارام دەگرێ و ئەوسا گزنگەکانی دەدا لە چەم و دۆڵەکان و بەهەڵهاتنی خۆر ئاسمانیش ئەستێرە زێوینەکانی ڕووی دەسڕێ و ئیتر بەچاو نابینرێن و ئەوسا دەمانباتە سەر دیمەنی شەو بۆ خنجیلانەیی کە لە سێبەردا پێکەنی و سەری هەڵبڕی، چونکە شەوەزەنگ بەسەرچوو بوو و، ئەوسا خۆرهەلات و تیشکەکەی مزگێنی بەیانیان بەهەمووان ڕاگەیاند.

ئەو گراو و سەوداسەری دەشت و چیای ڕەنگینی کوردستانە، گراوی ئاسمانی شین و ئەستێرەی زێوییە، گراوی بەندەنی مەڵبەندەکەیە، ئەو مەڵبەندەی کە زۆربەی گەل بەهۆی زۆر و ستەمی ملهۆرانەوە ڕەش و ڕووت و ڕەجاڵن و بۆ بەختی ڕەشی خۆیان دەناڵن و بەملاو بەولادا عەوداڵن، وەکو دەڵێ:

چیای ڕەنگین...
داوێنی کەژ، نێرگس و گوڵ
گزنگ لە ناو کۆشی چەما، ئارامی گرت
ئاسمانی شین...
ئەستێرەی زێوی ڕووی سڕی
شەوبۆیەکی خنجیلانە
لە سێبەرا
پێکەنی سەری هەڵبڕی
بۆ تیشکی خۆری گەرموگوڕ
دڵۆپی قەڵبەزەی وەک چوڕ
چاوی هوزار
شنەی شەماڵ، سروەی نازدار
چەمی بزێو
***
هوزاری چەم
فڕی، فڕی تا هەور و تەم
خۆر، لە ناو پەلی درەختا
وەک بگەڕێ بەدوای بەختا
سەرەتاتکێی ئەکرد لە گوڵ
کەوتە شنەشن پۆپی چڵ
بەردی کەنار خۆیان ئەشت
ئاوی خۆر مرواریی ئەڕشت
شەونم لە (خۆر ماچ کردنا)
زەرد هەڵگەڕا،
لە چیمەنا پۆڕی نەرمین
بەلەنجەولار، ڕەوتی شیرین
چیای ڕەنگین
پەڕەی گوڵاڵەی ناسکۆڵە

شەماڵ هێنابووی، لەو دۆڵە
تاڵ تاڵی گوڵی تەڕی خاو
گەڵای پاراو
خونچەی تەڕ، بەشەونم و ئاو
دایان پۆشیبووم وەک پەری
چرۆ، لە جێی خۆی ئەوەری
چاوم لێک نابوو، گوڵی سوور
لە دەورم فەرشی بێ سنوور
پەنجەی هێنا،...
کچێکی جوان
نەرم و نیان
پێڵۆمی جوولان بەنەرمی
سەرنجی دامێ بەگەرمی
وتی: گیانە،
وتم: ئەی فریشتەی جوانی
(مژدەی خۆشی و کامەرانی)
باڵی ئالان لە گەردنم
گەردنی...! کاڵ وەکو هەتاو!
پرچی زەردێکی نەرم و خاو...
چاوی کانیی هەستی شیرین
پرشنگی وەک ئەستێرەی شین
وتم خۆشم ئەوێی بەدڵ
وەکو شەماڵ بۆ پەڕەی گوڵ
وتی: کوا بەرگی ڕەنگاوڕەنگ
: (منی هەژار بەرگم شیتاڵ)
وتی: ئەی گۆرانی و ئاهەنگ
وتم: کسپەی دڵ و دەروون
– : کوانێ ئاڵتوون؟

وتم: نیمە!
– : کوا کۆشکی بەرز و کوا تەلار؟
وتم: کۆشکم وا لەوێوە منی هەژار،
پەنجەم درێژ کرد بۆ چەمێک
کۆختێکی تاریک و نووتەک
زریکانی و ڕووی وەرگێڕا
ئەو جامە ئەشکەی دای نابوو
پیاما ماڵی (قلّپ) ڕژا
خۆی هاوێشتە شەپۆلەوە
(شەپۆڵی زێڕ)
دڵی کرد بەقوربانیی ئەو
لە بیرم چوو، وە بوو بەخەو

کامەران لە هۆنینەوەی هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی پەتیی کوردیی بەکاربردووە و لە بەکارهێنانی وشەدا شارەزایەکی تەواوی هەیە و وشەکانی لە جێگەی خۆیدا بەکار دەبا، با چاوێ بخشێنینە ئەم هۆنراوانە کە لەسەر دێڕی دیاریی نەورۆز هۆنیونەتەوە، ئەو نەورۆزەی کە کورد شانازیی پێوە دەکەن و کاوەی کورد بەسەر دوژمنا سەرکەوت، وەکو دەڵێ:

بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپک
لە نێرگس و گوڵی ناسک
ئەکەم بەدیاریەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان
(گولاڵە سوورەی پارچەی دڵ)
(هی دڵێک کە کەوتە ژێر گڵ)
دڵی ئەو لاوەی بۆ میللەت
جەڕانیان لە گەردنیدا پەت
چرای گیانیان کوژانەوە
شەماڵ جەستەی شەکانەوە
ئەم چەپکە گوڵەی من پێشکەش
بەوەی (گڕ) دەگرێتەوە باوەش

بەو لاوانەی کە، بۆ وەتەن
لە خەباتا پشوو، نادەن
(بۆ ژینی کورد، بوون بەپێشەنگ)
بوون بەمەشخەڵی شەوەزەنگ
***
نێرگسی دەشتی هیوای ژن
کە، بۆ، ڕۆژێک، تێ ئەکۆشن،
جەرگیان بەسەر، دڕکا، نەدەن
ئەگریجە، دەسکەنە، نەکەن
ڕۆژێک بێ کۆرپەڵەی ڕووخۆش
– زۆردار – دەیفڕێنێ لە کۆش
ئەم چەپکە نێرگسەی ژیان
پێشکەش بە تۆ، بێ دایە گیان
بەتۆ و بەو ژنانەی دوژمن
کوڕە، گەنجەکانی کوشتن
***
گوڵە زەردی کوڵمی هەژار
کە (وەریوە) بەقامچی و دار
پێشکەش بێ، بەهاوڕێی پاڵە
بەوەی ژیانی لا تاڵە
بەهەژارانی شار و دێ
بەبێ کەسانی سەرە ڕێ
***
ئەم گوڵانە، ئەم سێ چەپکە
کە پەڕەیان، تەڕ، ناسکە
لە یەک دەشتا، یەک چیمەنا
لە ناو دەروونی وەتەنا
هەر لە یەک جۆگەلەی یەک جوێن
مڕیویانە، دڵۆپی خوێن
***

دوای پێشکەشکردنی دیاریم
ئەڵێم (بێ شک) کوردەواریم
ئەی نەورۆزی هەزار ساڵە
لێی هەڵدێت، شەبەقێک ئاڵە

کامەران هەروەها لە دەربڕینی سەرنجی ورد و وشەی جوان و واتای قووڵدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وەکو لەم هۆنراوانەدا ئەوەمان بۆ دەردەخا کە بای شەماڵ لقوپۆپی دارودرەختەکان دەلەرێننەوە و گزنگی هەتاویش خۆی دەکێشێتە ناو بنی درەختەکەدا کە دەتوت بەدوای بەختا دەگەڕێ و گەڵاکانی لە خۆشییا دەکەونە سەما و هەڵپەڕکێ، وەکو دەڵێ:

خۆر لە ناو پەلی درەختا
وەک بگەڕێ بەدوای بەختا
سەرەتاتکێی ئەکرد لە گوڵ
کەوتە شنەشن پۆپی چڵ

کامەران یەکێ لەو هۆنەرانەیە کە لە قوتابخانەی سروشتی کوردستاندا پێ گەیشتووە، بزانن چەندە جوان بەبەهارا هەڵدەڵێ و جوانییەکانی بەهارمان پێ پیشان دەدا و تیشکی خۆر لە دەمەدەمی بەهارا وەکو زێڕی خاو بەناو ئاوی چەم و ڕووبارا دەتوێتەوە و گوڵەکان سەر لە خاک دەردەهێنن و چیا و دەشت و دۆڵ پڕ دەکەن لە بۆ نوبەرامە، وەکو دەڵێ:

بەفری خەمگین توایەوە ڕەنگی گوڵم ناچێتەوە
خونچە تارای سووری پۆشی و گەردنی ناشکێتەوە
وەک چلوورەی ڕۆژی زستان ئەم گوڵەم ناتوێتەوە
تیشکی خۆر ورد، وردە هەر وەکو ئاڵتوونی خاو
توایەوە ناو ئاوی چەم، هەستا لە چەم پرشنگی ئاو

***

تاشە بەفری لووتکە هەر وەک، لەشکرێک (بێت و) بەزێو
تیشکی زێڕینی بەهار، دوای کەوتووە بیکا بەزیو
بیڕژێنێتە دەمی چەم، ڕای بدا تا جەرگی شێو
وا گوڵاڵە شەونمی نواند بۆ مەلانی نەرم و نۆڵ
بوو بەئاهەنگ لەو چیایەی دوێنی مات بوو چۆڵ و هۆڵ

***

وردە بەفری سێبەری مەڵبەندی بەرز تاسێکی سوور
نەرمە پرشنگی گزنگی تێکەڵاو، وەک وردە نوور
هەر ئەڵێی تاسێکی ئاڵتوونە و لەسەر گەردن بلوور
سوخمە (گوڵ) سەرپۆش تەمی نەرمی تەنک
بوو بەملوانکە ملی کەژ، ئاوی بەفراو تک بەتک

کامەران بەپێچەوانەی هۆنەرانی کلاسیک هۆنراوی دڵداریی زۆر کەمە و زۆربەی هۆنراوەکانی سروشتی و کۆمەڵایەتی و نیشتمانین، دیارە لاسایی هۆنەرانی پێش خۆی نەکردووەتەوە و کەمتر وشەی بێگانەشی بەکاربردووە و بەڵکو زۆربەی ئەو وشانەی کە بەکارهێناون کوردییەکی پەتین و بەزۆرەملێش هۆنراوی نەهۆنیوەتەوە و هۆنراوەکانی تا بڵێی شیرین و ڕەوانن و ئەمەش چەند هۆنراوێکی تری کامەران کە دەڵێ:

ئەی کورد گیانی خۆم لەلا شیرینە
وا ئەیدەم بە تۆ، نەڵێی بەخشینە
چونکە هی خۆتە کوا گیانی منە
تۆ نەبی ژینی ئێمە مردنە
با ئەم لەشەی من بێت بەخۆڵەمێش
گلێنەی دوژمن بهێنێتە ئێش

***

توانەوەی سەهۆڵ، گەشانەوەی گوڵ
لەرەی شێنەیی گەڵا و پۆپی چڵ
بەتەنیا گەرمی و جۆش نادەن بەدڵ
کاتێ دڵی من دەگەشێتەوە
کە بەفری خەمی کورد بتوێتەوە

***

ئاگر بەنەختێ ئاو کوژایەوە
گوڵ بەبای پایز سەری نایەوە
بەڵام ژیلەمۆی تێکۆشانی کورد
دوای هەزاران ساڵ هەڵگیرسایەوە

***

کەوتوومە ڕێگا لەگەڵ کاروانا
پاداشتم ناوێ لە تێکۆشانا
تا دڵ لێ بدا و خوێنم تیا ما بێ
بۆ کورد ژیانم هەر ئەبێ وابێ
بەسووتاندنم ڕێگە ڕۆشن بێ
با ئاگر بەشی ئەم لەشەی من بێ

***

ئەی خالۆ گیان من ڕەنجبەرم
بۆیە ئێجگار کوردپەروەرم
با هەر گۆرانییەکەی جاران
بڵێینەوە بۆ کوردستان
(ئەو کەسەی لە مردن ترسا)
(لە کاروانی خەبات جێما)

کامەران جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو، گەلێ چیرۆکیشی نووسیوە کە لەوانەدا بۆمان دەردەکەوێ تا چ ڕادەیەک هونەری تێدا نواندوون و لەمەوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە توانایەکی بەهێزی لە چیرۆکنووسیدا بووە و یەکێ لە چیرۆکەکانی ئەو ناوی کۆتەرە خەڵووزێکە کە زۆرداری و ستەمکاری ئاغا دەگەیەنێ و هەروەها وێنەی دارکاریکردنی ئەو لاوەیە کە لە ڕووی ئاغەدا وێستا بوو و، کاتێ داوای لێ کردبوو کە ڕێگری و جەردەیی بۆ بکا و خەڵک ڕووت کاتەوە، ئەویش ملێ پێ نەدا، ئەوەبوو نۆکەرەکانی هان دابوو کە بەقەمچی تێی بەربن و لە پاشانیشدا کەندەڵانێکی بەسەردا دەڕووخێنن تا شوێنەواری تاوانەکەیان بشارنەوە. وێنەیی تری ئەم چیرۆکە لە ماڵی مام حەسەنەوە دەست پێ دەکا و ئاغە دەیەوێ کچەکەی مام حەسەن بۆ ڕەسووڵی گزیری بخوازێ و ئەم ڕەسووڵە دوو ژنی تری خۆی کوشتبوو لەسەر شتی بێ نرخ، مام حەسەن کە ئەمەی بیست بڕیاری دا سەری خۆی هەڵگرێ و دێیەکە بەجێ بێڵێ، بەڵام پیاوەکانی ئاغە بەمەیان زانی و ئەو شەوە ماڵەکەی مام حەسەنیان سووتان و بەم جۆرە کۆرپە ساواکەی مام حەسەنیش بووە کۆتەرە خەڵووزێک. ئەمەش دەقی چیرۆکەکەی کامەران کە دەڵێ:

«قامچی بۆ جێییەک ئەگەڕا لەسەر پشتی کە نەیدیبێت، بەڵام نەبوو، مەچەکی قامچی بەدەستەکان بەجۆرێ شل بووبوو لەوانە بوو بکەوێتە خوارێ سەری ئەو بەسەزمانە ئەمەندە هەڵتۆقی بوو بەجارێ، هەموو سەری هەڵتۆقی بوو. لە دۆڵێکی قووڵا، لەناو باوەشی چەند

کەژێکی لووت بەرزا، لە کاتێکدا ڕۆژ هێشتا هەر لە خۆ کوتانا بوو تا خۆی بگەیێنێتە لووتکە و هەڵبێت. لە دۆڵێکی قووڵا دوور لە ئاوایی... ئەو بەسەزمانەیان سزا دەدا. بەجامانە شڕەکەی خۆی هەردوو دەستیان لە پشتەوە بەستبووەوە. ئەمەندە بەدار ماڵرابوو بەتەپڵی سەریا، هەردوو چاوی ئەبڵەق بووبوون، کەفی دەمی لەگەڵ خوێنیا بەتێکەڵاوی دەڕژایە بەردەمی و قوڕی دەگرتەوە. ئەو قڵیشە بەردە نەبووایە کە هەر دوو ئەژنۆی هاڕاوی تێ ترنجابوو بێ گومان قاچی دەمێ بوو دەپەڕی. لە دۆڵێکی قووڵا. لە دارستانێکی کپی چڕا. ئەو گەنجە جووتیارە بەسەزمانەیان بەو دەردە دەبرد، دار لە دوای داریان تیا دەشکانەوە و قامچی لە دوای قامچیان تیا دەپچڕان. وەک کپی دۆڵەکە، ئەویش دەنگی کپ بووبوو... نووزەی لێوە نەدەهات. خوێنی بەهوروژم لە پشتی دەڕژا. لەگەڵ زیڕەی قامچیدا خوێن لە بڵق و ئاوساویەوە فوارەی دەبەست. بەرە بەرە ڕۆژ نزیک دەبووەوە لە لووتکە تا هەڵدێت شەو لەگەڵ سزای ئەو هەژارەدا تێکەڵ دەبوو لە خۆی دەدا و خۆی دەکوشت و خۆی دەشاردەوە.

***

بوەستن با نەتانکوژین.

ئەم دەنگە ئێمەی وەستان. هاوڕێیەکەم ڕووی تێ کردم و لێوی هەڵقرچان، منیش تێی گەیشتم کە مەرامی ئەوەیە ئێمەش بەو دەردە دەبەن. لوولەی دوو سێ تفەنگ ڕووی تێ کردین، لەو دۆڵە قووڵەدا دەنگێ وەک گوللە شریخەی هات و نالانی: نیازتان چییە؟ دەتانەوێت ڕزگاری کەن. ئێمەش هیچ ورتەمان لێوە نەهات. سمێڵ شۆڕێکی لەش نیشتووە سەر ئارەق، لێمان نزیک بووەوە وتی: ڕووت بنەوە.

هاوڕێیەکەم کە لادێییەکی گەنج بوو و نیازی وابوو ڕووت نەبێتەوە... بەڵام من وام بەباش زانی ڕووت بینەوە چونکە پیاو لە جێی وادا کە هیچ چارە و دەسەڵاتی نەما، جلەکانی بکا بەقوربانی گیانی نەک گیانی بەقوربانی جلەکانی. ڕووت بووینەوە.

سزاکێشە دارکاری کراوەکەیان کردەوە، زۆر هەوڵیان دا ڕاستی کەنەوە و بهێننە سەر پێ، بەڵام بێ سوود بوو. چونکە هەر لەو ساتەوە کە دەنگی نەمابوو... مردبوو بردیانە نزیک چاڵێکەوە و لەقەیەکیان لێ دا و کەنگەڵانێکیان بەسەرا ڕووخان

ڕۆژ سەری لەکەل هێنایە دەرێ و ئەو دۆڵە قووڵە کەمێک ڕووناکتر بووەوە. من و هاوڕێکەم کەوتینە ڕێ. هاوڕێیەکەم بەجامانە چڵکنەکەی فرمێسکەکانی سڕی و وتی: بەگریان هیچ ناکرێت دەبێ تێ بکۆشین... ئینجا ڕووی کردە ڕۆژ وتی: ئەوانە خۆیان بەکوڕی ڕۆژ دەزانن، بەڵام ڕۆژ نازێت... منیش چمکێکی پشتێنەکەم گرت و دەموچاوی

بەفرمێسک نەک هەر تەڕبوو بەڵکو نەرم بووم پێ سڕی. هاوڕێیەکەم وتی: ئەو کوڕە دەناسیت کە بەو دەردەیان برد؟ وتم نەء بەڵام بۆچی وایان لێ کرد، وتی: لەسەر نەء.

– لەسەر نەء

وتی: بەڵێ ئاغا فەرمانی دابوو کە ئەو نەوجەوانە ببێتە چەتە و ئەو گەروو دۆڵەی بۆ بگرێ و خەڵکی ڕووت کاتەوە و بیانکوژێت... ئەویش وتی نەء... ئەوە ناکەم... جا ئەوەبوو پاداشی نەء...

لەگەڵ شنەی شەماڵ و دەنگی مەلا گەیشتینە ئاوایی.

***

چووینە ماڵی مام هەسەن... ماڵی مام هەسەن تەنیا ژوورێکی تاریک بوو. لە قوژبنێکی ژوورەکەدا ژنەکەی مام هەسەن بەدەستێکی سنگی دادەپۆشی، چونکە جلی بەبەرەوە نەبوو، وە بەدەستەکەی تریشی بێشکەی مناڵەکەی ڕادەژەن. خاتوون بەدەم لایلایەوە فرمێسکی دەڕشتە سەر دەسە نەرمەکانی ساواکەی وە هەر لەگەڵ دڵۆپێکدا و جارێک ئەو مناڵە بەسەزمانە ڕادەپەڕی.

لە قوژبنێکی تری ژوورەکەدا کچێک دانیشتبوو چۆکی خۆی گرتبووە باوەش و خۆی ڕادەژەند. ئەو کچەکەی مام هەسەن بوو (خانم). خانم هەردوو چاوی بڕیبووە ئێمە وەک ڕزگارکەری بین لە سزایەکی یەجگار سەخت. خانم جوانییەکی بێ ئامان لە ژێر چڵکی دەموچاوی و لێوی هەڵقرچاوی و چاوی خەم تیا شکاوی و پێی تەپاڵاوی کرێشاویا خۆی مەڵاس کردبوو. کچێک بوو لە تافی گەنجیا... پەنجەکانی لەگەڵ زبریشیان لە زۆر ئیشکردنا ڕێکوپێکترین پەنجەی ناسکی کچۆڵەی دڵفڕێن بوو. لەولاشەوە مناڵێک دانیشتبوو، وا دیاربوو لەوە وەرز بووبوو چڵمەکەی بسڕێ، یان کڵاوە شڕەکەی لەسەر چاوی لابەرێ، چونکە چڵمەکەی تا ناودەمی هاتبوو کڵاوەکەشی تا سەر چاوی. مام هەسەنیش چاوی بڕیبووە بنمیچە ڕەشەکە و دەسی دەهێنا بەڕیشە ماش و برنجەکەیا وەک سەرکردەیەک بێت و بیر لە ڕزگاربوونی لەشکرە ئابڵووقەدراوەکەی بکاتەوە.

مام هەسەن وتی: هەر تا شەوێ سەلامەت بین ئەوسا، کارێکی وا دەکەین بۆی دەرچین. سەر دەرکەین ماڵ بسیارە – کە مام هەسەن ئەمەی وت لەگەڵ ئەو هەموو خەمەی خۆما... پێکەنینم دەهات... چونکە ماڵی چی؟ ماڵی چی بسیار بێت. ماڵ و ناوماڵیان هەر کۆپانە شڕێکی کەرە شینی تۆپیوو چەن پەڕۆ شڕێک و لبادە شڕێک و لەگەنێکی ژەنگاوی و هەندێ شتی لەوانە بێ نرختر بوو. مام هەسەن بۆیە نیازی هەبوو کۆچ بکات، چونکە ئاغا فەرمانی دابوو کە خانمی مام هەسەن، گەنجی جوان بدرێت بەڕەسووڵی سەرکاری.

ڕەسووڵ کێیە؟ دڕندەیەکی بەد فەساڵی کونج کونجی شەلی پیرە... ڕەسووڵ ئەو پیاوەیە کە هەموو ئاوایی دەزانن لەسەر گۆزەیەک کە شکابێت یان بزنێک قاچی وەرگەڕابێت، یان کاسە دۆیەک ڕژابێت دوو ژنی خۆی کوشتووە، ئەمە سەرەڕای ئەوەش کە قسەی خۆشی (وەحە و چغە و بۆگەنە)یە و لەجیاتی هەموو ڕووخۆشییەکیش مووچەی دارکاریی هەیە بۆ ژنەکانی. ڕەسووڵ: پیس، دڵ پیس. ڕەسووڵ: کەرتر، جنێوفرۆش، نەزان دو، زۆردار بوو. ئا لەبەر ئەوە بوو ئەو هەژارانە دەیانویست ئەو جێیە بەجێ بێڵن کە باو و باپیریان چاویان تیا کردووەتەوە... ئەو جێیە بەجێ بێڵن و خۆیان بەدەم لافاوی نەبوونی ئێجگار نەبوونی و برسیەتی و یەجگار برسێتی و ترسی یەجگار ترس و سزای یەجگار سزاوە.

شەو باڵی ڕەشی وەک واشە دا بەسەر دێدا، ئەستێرەکان زۆر بەگورجی دەجریوانەوە، وەک چرپە چرپ بکەن دەربارەی مەسەلەی مام هەسەنی هەژار کێوەکان بێ دەنگ و مات چۆکیان دادابوو، هەروەک بیر لە زۆرداری و سزای ئەو هەژارانە بکەنەوە. ئاوەکان ناڵەناڵیان دەهات هەروەک ببۆڵێنن و هەڕەشە لە زۆرداری بکەن.

سەگەکانی ئاوایی لوورەی پڕ بەزەییانەیان لە لالانەوە دەچوو. شەماڵ دەسی دەهێنا و بەئەگریجەی درەخت و بەڕوومەتی گوڵا وەک دڵخۆشییان بداتەوە لەم ژیانە تاڵەدا. درەختەکان دەشنانەوە هەروەک سەری پەستی ڕادەوەشێنن لە داخی ئەو هەموو زۆردارییە. بووکی سروشت مات و غەمگین بوو هەروەک (خانم)ی ئێمە.

لەپڕ... لەم کاتەدا... ناڵەی گوللەیەک هات...

لەپڕ... لەم کاتەدا ماڵی مام هەسەن ئاگری تێ بەربوو... ئاگری تێ بەربوو لە هەموو لایەکەوە.

هەموو شپرزە بووین، شڵەژاین... ڕامان کرد... لە ترسی گوللە خۆمان دایە پاڵ بەردەوە، خانوو کوڵوکوێ دامردەوە... سووتاو بوو بەخۆڵ. لەم کاتەدا... لەم کاتەدا کە خانوو ئاگری تێ بەربووە و دووکەڵ بەرەو ئاسمان دەکشێ، لەم کاتەدا زریکەی گوللە و هاواری ژنان و دەنگە دەنگی خەڵکی و گریانی پیرێژنان و منداڵان تێکەڵ یەک بووە، دەنگێک، دەنگێکی بەسۆزو یەجگار بەسۆز، ئێجگار جەرگبڕ، جارجار جەرگی دەنگەدەنگی دەدڕێ و خۆی دەدا لە گوێ، ئەو دەنگەش دەنگی دایکێک بوو هاواری دەکرد (مناڵە ساواکەم، ئاخ بمگەنێ، هاوار کۆرپەکەم سووتا، فریاکەون).

چەن مناڵێکی تریش لەگەڵ مام هەسەندا سووتان... کوڵ و کۆیان دامردەوە و بوون بەژیلەمۆ، شەماڵ کەوتە فڕاندنی و دابەشکردنی بەسەر دار و بەرد و گوڵ و گەڵا و کەژ و چیادا، ئەنجا گوللە بێدەنگ بوو، دەنگەدەنگی زیاتر بوو. کە لەپڕ ئاوڕم دایەوە... چی ببینم...

کاشکا هەر نەمدیایە؟... با... ببینم تا چاک زۆر چاک یەجگاری، زۆر بەتاو قین هەڵگرم لە دەرەبەگی.

چی ببینم؟ کۆتەرە خەڵووزێک بەباوەشی خاتوونی ژنی مام هەسەنەوە، بەڵێ کۆتەرە خەڵووزێک بەڵام ساتێ لەوەوپێش ساوایەک، کۆرپەیەکی خۆشەویست، گۆشت و خوێن و گیان بوو... ساتێک لەوەوپێش ڕایان دەژەن و لایەلایەیان بۆ دەکرد... بەم جۆرە ماڵی مام هەسەن سووتا و بەم جۆرە ئەو ساوا بەسەزمانەی ئەو دایکە بەسەزمانە بوو بەکۆتەرەیەک خەڵووز. خەڵکی دێ هەموو ئاگریان لە چاو دەباری، دەسووتا و سووتێنەر بوو... ڕیش سپییەکی پیری کۆماوە کە لەبن درەختێکدا خۆی دابوو بەسەر گاڵۆکێکدا و ڕیشی بەدووکەڵە زەردبووەکەی بەفرمێسک دەشت وتی:

پەنا بەرینە بەر کێ؟ بێ گومان دەبێ هەر پەنا بەرینە بەر میللەت... بەر هەق... بەر تێکۆشین... تێکۆشکانێکی خوێنین...».

سەرچاوەکان

١– ئاشتی هۆنراوەی کامەران موکری – بەغدا ١٩٥٤.
٢– ئاگر و ژیلە، هۆنراوەی کامەران موکری – سلێمانی ١٩٥٨.
٣– ئاوات و ڕەنج هۆنراوەی کامەران موکری – سلێمانی ١٩٦٨.
٤– دیاری، هۆنراوەی کامەران موکری – بەغدا ١٩٥٧.
٥– شانازی – کامەران موکری – سلێمانی ١٩٥٨.
٦– گوڵاڵە سوورە، هۆنراوەی کامەران موکری – سلێمانی ١٩٥٩.
٧– گوڵ و ئەستێرە، هۆنراوەی کامەران موکری – سلێمانی ١٩٥٩.
٨– ڕۆژنامەی ژین – ژمارە ١١٠٣ ساڵی ٢٧ی ١٩٥٢.
٩– ڕۆژنامەی ژین – ژمارە ١١١٤ ساڵی ٢٧ی ١٩٥٢.
١٠– ڕۆژنامەی ژین – ژمارە ١١٢٤ ساڵی ٢٧ی ١٩٥٢.

خالد حیسامی (هێدی)

١٣٤٩ – ...

خالد، کوڕی حاجی حەمە ئاغای دێبوکری کە شۆرەتی حیسامی و نازناوی هێدییە لە ساڵی ١٣٤٩ی کۆچی لە دێی شێخالی سەر بەسابڵاخدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سابڵاخ و دەوری سەرەتاییی لەوێدا تەواو کردووە و لە پاشا دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە و خەریکی کشتوکاڵ بووە و پاشان لەسەر کوردایەتی ماوەیەک ئاوارەی کەژ و کێوەکان بووە و لە دوای شۆڕشی ئیسلامیی ئێران گەڕاوەتەوە نیشتمان.

هێدی هەر لە منداڵییەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە، لە وتووێژێکدا کە لەگەڵی کراوە دەڵێ: ئەو دەمەی کە لە قوتابخانەدا بووم هەستێک بەلای هۆنراو و وێژەدا دەیکێشام و لە هەر جێیەک هۆنراوی هۆنەرێکی باش دیارە بەخەیاڵی خۆم بەتایبەتی هۆنراوی هۆنەرە ناسراوەکانم وەدەست دەکەوت لەبەرم دەکرد و لە هەموو دەرفەتێکدا هەزاران جار دەمگوتەوە، وە یەکێک لەو هۆنەرانەی کە هۆنراوەکاینم بیستبوو و، لەبەرم کردبوون وەفاییيە و پاشان خۆم دەستم کردە هۆنراو هۆنینەوە و هەندێ لە هۆنراوەکانم لە گۆڤارەکاندا بڵاوبووەوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی هێدی لەسەر شێوەی کۆن و تازە دایە و ئەو پتر لە سەر ڕێ و شوێنی وەفایی ڕۆیشتووە و گەلێ وشەی کوردیی پەتی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون و هۆنراوەکانی هەتا حەزکەی تەڕ و پاراو و شیرینن، وە لە چەشکەی هۆنراوی کۆن و نوێ بەشدارە و هەندێ جار مەبەستێکی کۆنی لە قاڵبێکی تازەدا داڕشتووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و سروشتی و کۆمەڵایەتی و نیشتمانین. یەکێک لە ڕەوشتە باشەکانی هێدی ئەوەیە کە کەمتر وشەی فارسی و عەرەبی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون، بەڵکو لە وشەی ڕەسەنی کوردی کەڵکی وەرگرتووە.

هێدی سروشتی نیشتمانەکەی خۆش دەوێ و، هەر ئەو سروشتە جوانە بووە کە مرخی هۆنەریەتیی ئەوی بزواندووە، بۆیە بەم چەشنە ستایشی دیمەن و چاوەندازی نیشتمانەکەی کردووە و دەڵێ:

چەند لە خونچەی بەربەیانی جوانە زەردە و پێکەنین
بۆ نەمانی بەژنی تۆ سەد هێندە چۆپی و هەڵپەڕین
دیمەنی شیرین و کوڵمی سوور و بەژنی ڕێکوپێک
کەس تەماشای تۆی نەکرد وەک من کە نەیگوت ئافەرین

گوێت لە من بگرە گوڵم تاکو بەکوردی پێت بڵێم
باسی کوردوستانی گەورە یان بەهەشتی سەرزەمین
لەشکری بای وەعدە هات و تەپڵی شادیی گرتە دەس
نایە بەر پێ شاخ و هەرد و کەویە بەفری هەڵدڕین
ئاوەچۆڕەی کەوتە بن بەفری نواڵە و شیو دۆڵ
تک تکەی دەڕژێت و دەترووسکێ وەکو دووری سەمین
خاکە لێوە هات بەئالای دەوڵەتی نەورۆزەوە
دای کوتا پەرچەم لەسەر کوێستانێ وێنەی فاتحین
هەوری پۆل پۆل و گەواڵی دان بەسەریەکدا شەماڵ
جێگە تەنگ بوو پێکی دادان پێچەوانە و ڕاستەقین
کوێر و کەڕ و سەرسامن ئەو دەڕوانێ ئەو گوێ هەڵدەخا
یان شریخەی هەورە یان بەرقی بریسکە و تێک خوڕین
خۆرنشین دەیدا بەسەرخۆیدا کە بۆ ڕۆژ هەڵ نەهات؟
ڕۆژهەڵات دەیدا بەئەژنۆیدا لە تاوی خۆرنشین
دای ڕژاند باران بەخاکی کوردەواریدا چلۆن
هەروەکو فرمێسکەکانی من لە دووریی تۆ گرین
چیمەنی کردووەتە پای ئەندازی بووکی سەرچلۆک
شەونمی کردووەتە گوارەی گوێی گوڵاڵەی سوور و شین
بولبولی مەست هەڵوەدای یاقوتی ناو پیرۆزەیە
دەردەداری عیشقە کەنگێ سەردەنێتە سەرسەرین
چۆن بنووسم من کە چۆن شللێر و بەیبوون لێکدران؟
چۆنی تاریف کەم کە چۆن مەندۆک و بیزا تێک بەزین؟
توولە ڕێواس سەری هەڵدا دڕیی پەردەی حەیا
ناسک و تورت و سپی وەک قۆڵی یاری نازەنین
بانەمەڕ هات و هەواری بۆ نشیمەن هەڵبژارد
وەک لەسەر تەختی زومەڕەد دابەزێ سوڵتانی چین
بۆ بەخێرهێنانی میوانی بەڕێزی هەرد و بۆ
چاوەڕێ وێستاوە داوێن پڕ لە لالەی عەنبەرین

ڕاپەڕێ قومری سەری خونچەی پساند و خستییە پێی
وەک کە شێوەی کوردەکانە گاو و گەردوون سەربڕین
بای شنە بۆ پێشوازیی نەرم و هێدی کەوتە ڕێ
زێڕوەشانی کرد سکەی بێ نەخشی پەلکی یاسەمین
خێڵ ئەوە بارگە و بنەی هەڵبەست و گەورەی قافڵە
کاروانی بردە سەرچاوەی ژیان و دابەزین
وەک قەڵای ئەو عێلە بێ سەرهۆزی سەنگین و گران
چادری هەڵداوە نۆ ئەستونەک و سێ لا بەرین
لاوی شۆخوشەنگە سەرگەرمی جلیت و تەقڵەیە
بێرییە باسکی هەڵدەکا دەڕوا بەقاقای پێکەنین
لایە کارەی مێگەلی پاراو و نرکەی شەک بەران
لای تری حیلەی کەحێلی تۆسن و ئەسپی بەزین
زەمزەمەی جووتێرە، دەنگی لاوکە، گۆرانییە
هەڵپەڕینە، داوەتە، شکوایە، ئێخە دادڕین
شوانە بلوێری وەناڵین خستووە بەیتی کۆن دەکا
کاکە مەم خۆی وای نەزانیوە هەواڵی خاتووزین
گەرچی شیرینە بەسەرهاتی سیامەندیش دەڵێ:
هەر لە پێناوی وەتەن سەر بەرز ئەکا هەڵئاوەسین
یانی ئەو خاکە گەلێک لاوی لە دەس داون بەڵام
حەیفە بۆ غەیری شەهیدانی وەتەن گریان و شین
تا بەچاوی خۆت ببینی هەرچی ئەورۆ لێی دوام
دەستی من بگرە وەرە ئەی خۆشەویستم با بچین
ناتەوێ کۆشکی بڵیند و، بورج و، قەسر و، سەرسەرا
ئەشتەڕو و قەندیل و سامڕەند و سپی ڕێزت کە دین
زۆری پێ ناچێ کە ئەمن و تۆ بەکوێریی دوژمنان
پێکەوە سەربەست و ئازاد هەر لەناو گەلدا دەژین
دەستی یەک دەگرین و وێکڕا سەیری کوردوستان دەکەین
ئێمە کۆیلەی کوردەکانین وەک سیامەند نامرین

هێندی من دیتم لە ڕابردووی ژیانم سوێر و تاڵ
هەر بە ڕزگاریی وڵاتم دەکرێ سارێژی برین
لەو بەهارە خۆشەدا لەو شادییە پیرۆزەدا
پێشکەشی بەژنی جوانی تۆ سڵاوی ئاگرین

هێدی لە هۆنینەوەی هۆنراوی سروشتیدا بەڕاستی مامۆستایە و کەمتر هۆنەرێک توانیویە بەو جۆرە بەسروشتدا هەڵبلێ و جوانییەکانی بخاتە پێش چاو، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە سەبارەت بەپایز هۆنیویەتەوە، ئەو پایزەی کە بەدەستی پەروەردگارەوە نەخشاوە و کە چۆن ڕەنگی بزرکاوە و گەڵای دارەکانی زەرد کردووە و جێ هەواران چۆڵ بووە و ئیتر نە گوڕەی شوانە و نە تووڕەی بلوێر و نە بزەی بێری و نە هاوێر و بێر کە ئەمانە دەبینێ بەدڵێکی پڕ لە پەژارەوە دەڵێ:

گێژەلۆکە و شەڕە بای پایزە
ئاشکرا دیارە سروشت لێی زیزە
ڕەنگ بزرکاوە هەناسەی سەردە
کزە، ئاڵۆزە، بەداخ و دەردە
جێ هەوار چۆڵە لە چیغ و ڕەشماڵ
دەگەڕێن ئێستە لە جێی وان قەل و داڵ
نە گوڕەی شوانە نە تورەی بلوێر
نە بزەی بێری نە هاوێر و بێر
نە هەوێزە نە تەلانی بژوێن
نە خشەی سایە لەبەر دێ لە کولێن
نە کوچک مای نە چرا پاش سێرە
چاو بڕەکێنێ دەگەڵ ئەستێرە
سەری سێپەک کە بەرز بوو جاران
کەوتووە ئێستە لەبن دیواران
نە زەمەند نە چیای سەوز و شین
نە چڵا و چڵ دەفڕێ مێش هەنگوین
نە کچان دانە مەڕی ئێواران
داوەتێکی دەگرن وەک جاران

کپ و بێ هەستە هەوار خامۆشە
جێ هەوار چۆڵ و چیا ناخۆشە
جاروبار خشپەیە دێ و نوزەی با
قانگەلاش دێنێ لەگەڵ خۆی دەی با
باوی ئاونگ چوو لە جێی ئەو سیخوار
نیشتووە تۆزی لە شێوەرد و بەیار
پیرە زریان بەکزەی ساردوسڕی
وەک دەڵێن: بەرگی فەقیرانی دڕی
لە تەنیشت هەر کەسەوە ڕادەبڕی
وەکو دووپشکێ چزووی دادەگرێ

***

پایزی عومریش ئەوە نیزیکە
ماوەی ئەو ژینە نییە چیدیکە
سەر ئەوە بەفری سپی کەوتە سەرێ
ڕۆژ، گەڵای عومریش ئەوە هەڵدەوەرێ
باخچە بێ ڕەنگ و کز و ژاکاون
شەختەیان گەیوەتە سەر لێی داون
سوورە گوڵ سیسە گەڵای پەڕپەڕ بوون
خۆی کەساس دیوە مژۆڵی تەڕ بوون
سەردەمێ هەرچی بوو نازی ئەوبوو
ئەوی دڵدارە نیازی بەو بوو
گیان لە لەش دەردەچوو دەورەی دەتەنی
تا بدەم سرووەوە ئەو پێ دەکەنی
ئێستە تەنیایە گەڵا و پۆپی وەری
بەسەری نارۆم ئەگەر خوێن بگری
چونکە گوڵ بۆوە نییە گریانی
تەمەنی کەم بوو ئەویش دەیزانی
ژین هەتا سەر نییە مەرگی دەگەڵە

دڵ پڕیی وی لە چەپۆکی خەزەڵە
بولبولی دەربەدەر ئەجریوێنێ
هێزی تێدا نییە بچریکێنێ
لەرزی لێیە و بەوتەی بێ سەروبن
«شینی ئاوالی» دەگێڕێ وەک من
ئەویش ئاوارە بەداخ و کەسەرە
سەد پەژارە و غەم و دەردی لەبەرە
لایەکی داخی گوڵی با بردوو
لایە هێلانە بەڕەڵڵاکردوو
لایەکی تیری توانج و تانە
لایەکی سەخڵەتی ئاو و دانە
گەرد و لوریش لەسەر ئەو حاڵە شڕە
بۆی نەهێشتووەتەوە ڕێی باڵەفڕە
هیند دژ و بێکەس و سەرگەردانە
وا کەسیرە بووە بەستەزمانە
هەر کەسێ بۆی بچێ باڵی دەگرێ
بەهەموو جۆر!! لە قەفەز توند ئەکرێ
دەیەوێ بەستە بڵێ و هێند پەستە
دەبزرکێنێ لەباتی بەستە

***

خەفەتی زۆرە لە زستان ئەگەڕێم
بۆ وڵات دەچمەوە، کوێستان دەگەڕێم
هەر لە باکورەوە تاکو باشوور
چۆمەڵ و دەشت و چیای سەخت و دوور
بەدڵی گەرم و بەهەنگاوی ورد
بازێ داوێم لە سنووری دەسکرد

***

هێدی هەر لە منداڵیدا بێجگە لە دیمەنە جوانەکانی کوردستان و کەژ و کێوە جوان و ڕەنگاوڕەنگەکانی، حەزی لە هۆنراوەکانی وەفایی و سەیف و نالیی دەکرد و بۆنی هۆنراوی

ئەو هۆنەرانە لە هەموو ڕەگەکانیدا هاتوچۆی دەکرد و هۆنراوی هۆنەرانی فارسیش بەتایبەت هۆنراوی حافز و سەعدی وایان لێ کردبوو کە باوەش بۆ هۆنراو بکاتەوە، لەلایەکی تریش کچانی جوان و نەشمیلی موکریان دڵی ئەویان ڕفاندبوو، بۆیە بەم جۆرە بەخۆشەویستەکەیا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

وەرە سەر دەرکە وەکو مانگ لە سوێ
گوڵەکەم تاوێ لەگەڵ من بدوێ
وا لە ڕێتا سەری سەرگەردانم
چاو بەگریانەوە لێت دەڕوانم
گیان پەپولێکە لە دەوروبەری تۆ
وا گڕی گرتووە لە سایەی سەری تۆ
دڵ بەئاواتەوە هەر دێتەوە لات
سەری داناوە لە ڕێی هات و نەهات
وەرە سەیری من و ڕەنگی زەردم
دەردی دووریت و هەناسە سەردم
لێک دەکەن ڕۆژی من و پرچی ڕەشت
ڕەنگی فرمێسکی من و کولمی گەشت
زەردە زۆر کەوت و بەیان زۆر ئەنگوت
بەهەناسەی شنە گوڵ زۆر پشکووت
چاوی من هەرچی دەڕووی تۆ ڕاما
لێوەکەت پێ نەکەنی و هەروا ما
جووتێ لیمۆ کە لەسەر سینگی تۆن
ویست و دڵخوازی منی تامەزرۆن
چ بڵێم چەندە سروشت ئارەقی ڕشت
تا وەها جووتێ مەمی تۆی داڕشت
تەمەنت گەیوەتە چاردە بەخەیاڵ
تازە زەرد هەڵدەگەڕێ لیمۆی کاڵ
شەم لە ناو پەردەوە کز دەنوێنێ
ئەم لەبن ئێخەوە دڵ دەڕفێنێ

جووتێ گۆی زێڕە بەچەند مانگ و ساڵ
خڕی هەڵداوە لەسەر زێوی قاڵ
سینگ و مەم تۆ بڵێ نەک زێڕ و زێو
زێڕ و زێو کەی بووە وا نیشە بزێو
بەدەم ئەو گۆیەوە دەنگێ یاقووت
بەسەری لالەوە ما ئاگری ڕووت
بەکزەی باوە کە لیمۆ دەوەرێ
مەمی تۆ هەر بەهەناسێک دەلەرێ
ئەی «مەهاباد» ئەتۆ جێی شانازی
پێی گەیاند باوەشی گەرمت قازی
کۆرپەکانی تۆ لە خان و سەردار
بەسەری بەرزەوە چوونە سەر دار
نیە ژین نرخی لە پێناوی تۆ
سەربچێ و بەرزەوە بێ ناوی تۆ
بەرزە جێت، تۆ سەری کوردوستانی
لانی کارمامزی، جێی شێرانی
دیمەنت چەشنێ دەبزوێنێ ئەوین
گاڵتە بۆ کیژ و کوڕی تۆن مەم و زین
کوڕوکاڵی تۆ هەموو شۆخوشەنگ
کیژی چاومەست و خڕ و نێوقەد تەنگ
گەڕەکێکت هەیە «مزگەوتی سوور»
ڕوح لەسەر وێ دەگەڕێ دووراو دوور
دەرک و بەر پەنجەرە ژوور و هەیوان
حەوش و کۆڵان و قولینچک و سەربان
سەر شەقام و چەم و پرد و ڕێباز
پڕ لە پشتێن شلی نەشمیل و بەناز
گوڵی لێ شین بووە هەرچی دەتەوێ
غەڵفی هێناوە تەڕ و شلک و نوێ

ڕۆژ درەنگانێ دەمەو ئێوارە
کیژوکاڵ دێنە سەر ئەو ڕووبارە
گۆزە ئاو هەڵدەگرن بازنە لە قۆڵ
چەتری سەر کوڵمەیە برژانگ و مژۆڵ
هەر گوڵینگی شەدە زۆر پڕ کارە
دەلەرێ و دەستڕی ژەنگی گوارە
نایەڵێ خشڵی سەری هەڵگرێ ژەنگ
زەردە دەرکەوت و ترووسکەی دێ پەرەنگ
دڵنیا نین لە زمانی بەدرۆ
پێکەوە دێنە زمان چاو و برۆ
مانگەشەو هات و لە دەرک و بانان
کۆڕی دڵداری دەبەستن جوانان
بسکەکانیان بەپشووی با دەشەنێ
بۆنی خۆشی بەهەوادا دەڕەتێ
دڵ دەلەرزێنێ شەوانی شەوەزەنگ
دەنگی بەرموری کچی شۆخوشەنگ
نییە جێیەک وەکو ئەو شارە لەلام
هەرچی تێی دایە لەلام جوانە بەڵام
گوڵی وەک تۆی نییە پاک و ڕوو سوور
لالەی و کەوتیە «ناو ماڵی بلوور»
«فەوزیە» تاقە گوڵی ناو شاری
پەیکەری جوانی ئەتۆ و گیانداری
«نوێژگە» گەرچی لە پەنای ماڵەکەتە
حەج بەڵام دەوروبەری خاڵەکەتە
دەی شەماڵ تۆش وەرە خەمخۆری کۆن
زۆری وەک من بەتەمای هاتنی تۆن
بگە فریای دڵی پڕ لە خوێنم
دەگریم ڕێم نییە بیشی دوێنم

بچۆ لای و بڵێ بەو دەم قەندە
ئاگرت کردەوە لەو مەڵبەندە
هەر لە ڕۆژی هەوەڵی دەربەدەریم
عیشقی تۆش هۆیە کە بۆ کوێرەوەریم
بەهەوای تۆوەیە دێ خورپە لە دڵ
دڵ هەر ئی تۆیە هەتا دەیخەنە گڵ
ئەو دەمەم خۆشە کە تۆش لەولاوە
کەزییەکانت بدەیە دەم باوە
با پەرێشانی بکا وەک دڵەکەم
هەڵمژم لێرەوە بۆنی گوڵەکەم
ئەی مەهاباد بەخوام ئەسپاردی
لێرە دڵ سارد بوو منیش بۆم ناردی
هاتەوە باوەشی گەرموگوڕی تۆ
هەڵوەدای ئاو و گڵی تۆن کوڕی تۆ
هەرچی هەی تۆ گوڵی یان گوڵدانی
ئاوەدان بی وەتەنی کوردانی

هێدی کۆمەڵە هۆنراوێکی هەیە بەناوی مەهاباد و چوارچرا و بازاڕ و پردی سوور کە لەوانەدا سروشتە جوانەکەی شاری سابلاخ و سەرگوروشتەی خۆی لەو شارەدا بۆمان دەگێڕێتەوە کە بەڕاستی هونەری تێدا نواندووە و بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمار کە ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی بۆ نموونە دێنین کە دەڵێ:

لە مەهابادەوە ڕێ تێ دەپەڕێ
هەلە با گیان بەسەریدا بگەڕێ
گەشکە بگرێ بەشنەی نەرم و نیان
هەڵمژێ جارێ تریش بۆنی ژیان
جێی پشوودانە درەنگ وەختە شەوە
ئێرە میوانگر و دەستە و جڵەوە
دڵە جا دەرفەتە بیکە گڕوگاڵ
وەرە دامەزرێ کە جێی تۆیە خەیاڵ

لێرەیە دڵ بەهەموو شت دەهەژێ
هەموو جێی بیرەوەری لێ دەڕژێ
دوور بەدوور هێندێ چرای دڵ سووتاو
جاروبار لێم دەترووکێن چاو
هەست ئەوە کەم بووە لەو چۆڵ و چڕە
کێوی دابین بووە باڵندە کڕە
ئەگەر ئاڵۆز بێ خەیاڵی خاوم
سووچی خورپەی دڵە و ئاوی چاوم
لە دەسم دەرچووە یەک جێ هەستم
هەموو جێی گرتووە پێی ناوەستم
ڕێگە دەڕوا وەکو هەودای خەیاڵ
دەم گەیێنێتەوە جێ کۆڕی بەتاڵ
«چوارچرا» لەوبەرەوە دەمکێشێ
سەری سەودام هەیە دەچمە پێشێ
باش کە دەروانمە تاریکایی
داوەڵی قوچی دەکا تارمایی
چقڵی خۆی و لە گوڵی دەوری سڵە
چقڵی لێ لاچێ ئەوی دیکە گوڵە
شێرە بەردینە لە جێی پەرژینە
پشتی لەو داوەڵە ناشیرینە
نایەوێ چاوی بەچارەی بکەوێ
کەچی ناچارە لەبەر پێی دەخەوێ
داخم ئەو خاکە لە دەس پیس و چەپەڵ
ڕۆژێ سێدارەیە ڕۆژێک داوەڵ
هەرچی لەو ناوەیە هەر یەک بەجوێ
لەشی کۆن و نوێ بۆم دەدوێ
بەکون و قوژبنە ڕێی باریکە
وەک دڵی داوەڵەکەی تاریکە

هەستی دوو چەشنە لە دڵ دێن و دەچن
خۆشەویستی و ڕقی دۆست و دوژمن
چەق و چۆ دەمگرێ دێمە لەرزە
گیانی «قازی» دەفڕێ لەو بەرزە
لێرە هەڵنایە ئیتر چاوی تەڕم
کورنشێکی دەکەم و تێ دەپەڕم

***

هێدی ئەو پەردەش دادەداتەوە و پەردەیەکی نیشتمانی هەڵدەداتەوە و بەچەشنێکی جوان لەگەڵ نیشتمانەکەیدا دەکەوێتە وتووێژ کە بەڕاستی لەم بارەوە پارچە هەڵبەستێکی بێ وێنەی هۆنیوەتەوە، وەکو دەڵێ:

ئەی وەتەن تەنیا نە هەر من بۆ تۆ وا سەوداسەرم
تیشکی ڕۆژیش جێی لەبەر کۆیلەت نییە دەورو بەرم
تۆ لە دەس بێگانەدا بی چارەنووسی ئەو گەلە
هەڵمەت و قوربانی دانە و ڕشتنی خوێنی گەرم
ناحەزی تۆ پێ لەسەر گۆڕی شەهیدان دابنێ
کێیە باوەڕکا کە دەس لەو خاک و خوێنە هەڵگرم
دوژمن چیدیکە با ئاگر لە ماڵم بەرنەدا
من لە سایەی خۆشەویستیی تۆوە هەر خۆم ئاگرم
سەد پەژارە و بەرهەڵست و سوێر و تاڵیم بێتە پێش
گەر لە ڕێی ڕزگاری تۆ لادەم بزانە کافرم
خۆم بەشانازی بەلا گەردانی سەربەرزیت دەکەم
تیخی خۆی دابێنێ دوژمن بۆ مەتاڵت حازرم
سەر لەسەر شانم وەکو بارێکە کەڵکی چیی هەیە
گەر دەڕێی تۆدا نەچێ ئەو بارە قەت هەڵناگرم،
من بەبیر و باوەڕ و دوژمن بەتانک و تۆپەوە
کێو بەکێو ڕاوی دەنێم واتە گەلێک ئازاترم
هەر بەهیوای ڕۆژی ڕزگاریت دەژیم و ڕوونە لێم
تا بەدەستی خۆم نەنێژم دوژمنی تۆ نامرم

من دەڕێی سەربەستیی تۆدا بۆ هەموو پیلانی ڕەش
دڵنیابە هەر کوڕە پێشمەرگەکەی ناو سەنگەرم
ئەو کوڕەی هێزم لە شیری تۆوەیە و ڕۆژی هەرا
جێی لەناو جەرگ و هەناوی دوژمنتدا خەنجەرم
من کە گاڵتەم دێ بەمردن سەیرە گەر تۆ شاد نەبی
تۆ دەبێ هەر سەرکەوی و کۆسپ لەسەر ڕێ لابەرم
دوژمنت هەر فێڵێ بیکا نەخشی سەر ئاوە و ئەمن
پیرەدارێکم کە بەو بایانە هەرگیز نالەرم
نابەزم هەروەک بەڵێنم داوە یان ڕزگاریی تۆ
یان هەموو ئەو شیو و دۆڵەت پڕ دەکا خوێن و تەڕم
ئەی وەتەن هەر ناوی تۆ ویردی زمانمە بۆیە وا
هەروەکو دەشت و چیاکەت کەسک و سوورە دەفتەرم

هێدی لە هۆنینەوەی چیرۆکە شیعریشدا دەستێکی باڵای هەبووە و لەم بارەوە هەندێ چیرۆکی لە زمانی پەلەوەرانەوە بەهۆنراو هۆنیونەتەوە کە بەڕاستی گەلێ جوانن و دەچنە دڵەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی باز و کەو هۆنیویەتەوە دەڵێ:

لە مەڵبەندێکی خۆشی کوردەواری
سەرەوژوور بوونەوە خێڵ بۆ هەواری
لە داخی بەفر و زستان و کرێوە
چیای ڕازاندبووەوە خاکە لێوە
لەبەر دەشتا کراسی مەخمەری شین
لە ئامێزی هەڵاڵە و یاس و نەسرین
تەماشای چت دەکرد خوار و سەر و ژوور
سەری لێکدابوو شللێر و گوڵی سوور
وڵات خەملی بوو بەو چەشنە سەراسەر
بەخاش خاش و گوڵی بەیبوون و شەست پەڕ
لە ناو ئەو دیمەنە سەوز و جوانە
کە جێی درکاندنی هەستی دڵانە
لە زەردێکا کەوێکی قۆز و نەخشین
سکاڵای بوو لەگەڵ بازێکی تێبین

سەرەڕای ئەو سروشتە دڵڕفێنە
وەکو زامداری «کەو» دەی کرد وڕێنە:

***

دەغیلت بم مەلی پسپۆر و چازان
مەلی تەڕدەست و وریا و ژیر و تەڕلان
دەژیندا بۆچی وا چارەڕەشم من؟
لە خۆشی و کامەرانی بێ بەشم من؟
ئەمن روح دادەنێم بۆ خاوەنی خۆم
لەبەرچی ئەو وەفایەکی نییە بۆم؟
وەرە تۆخوا سەیرکە خاڵ و میلم
لەسەر ئەو دیمەنەشڕا وا زەلیلم
هەموو ڕۆژێ دەگەڵ کازیوە ئەنگووت
دەچم بۆ ڕاوی «مێ ڕۆژ» و «سیاسوت»
لە قاسپەی من هەزار باڕ و کەوی پیر
لە دوای خاوەنمدا بوونە نێچیر
سەعاتێک ناسرەوم بێ خواردن و خەو
کە ئەو تێربێ لە گۆشتی ناسکی کەو
نەبوو جارێک لە سیپەیدا بخوێنم
لە گرمەی تاپڕی دەنگ دانوێنم
لە ماڵێ ساز و سەمتوورە غوڕەی من
نشەی ڕاوچی دەبزوێنێ گوڕەی من
لەسەر ئەو حاڵەڕا بێ قەدر و حورمەت
قەفەز جێگای منە بێ دان و خزمەت
ئەگەر ڕۆژێکی کەو نەکرێن قەلاچۆ
ئەبێ لێم دارنن باڵ و پەڕ و پۆ

***

وەڵامی داوە «بازی» کۆنە ڕاوکەر
کە تاوان هەر لە تۆڕایە سەرانسەر

ئەتۆ خۆت بوویە گورگی مێگەلی خۆت
ئیتر کێ بێت و دڵسۆزی بکا بۆت
دە خوێندا سوور بووە دندووکی ئاڵت
ئەبێ بیگریە ئەستۆی خۆت وەباڵت
براکەت بانگ ئەکەی بیخەیتە نێو داو
بەڵام دوارۆژی خۆت ناخەیتە بەرچاو
دەڕێژی خوێنی خزمی خۆت و بۆ خۆت
دەدەی دەستی پەشیمانی لە ئەژنۆت
کە بۆ فەوتانی هۆزت تێ دەکۆشی
دەژیندا چۆن ئەبینی خێر و خۆشی
کەسێک بۆ خۆی ئەوە شەرت و بەقای بێ
ئەبێ چۆن دوژمنی بۆ ئەو وەفای بێ
دڵت ناسووتێ بۆ جووجکی برای خۆت
ئەتۆش پێویستە بیبینی سەزای خۆت
لەبەر ئەو ڕاوە دەگرێ حورمەتی تۆ
دەنا ئەو نایەوێ خاڵ و خەتی تۆ
هەموو دەشت و چیا پاوانی تۆیە
ئەگەر تێیدا نەژی تاوانی تۆیە
بەسەربەرزی لەناو هێلانە مردن
نەوەک تۆ خزمەتی بێگانەکردن

هێدی گەلێ هۆنراوی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بەپەرشوبڵاوی بڵاوکردوونەتەوە و لەم دواییەدا بەشێک لە هۆنراوەکانی بەناوی کاروانی خەیاڵ لە چاپ داوە کە هیوادارین پاشماوەی هۆنراوەکانی تری کۆکاتەوە و لە چاپیان بدا، هەروەها گەلێ بەرنامەشی بۆ ڕادیۆ نووسیوە و هەندێ نامیلکە و نووسراویشی بۆ چاپ ئامادە کردووە کە یەکێ لەوانە پەڕتووکی (کوردیی کوردستان)ی واسیل نیکیتینە کە لە فارسییەوە وەری گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

سەرچاوەکان

١- کاروانی خەیاڵ بەشێک لە هەڵبەستەکانی هێدی - ورمێ ١٣٦٤.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەهێدی.

شێخ ئەمین نەقشبەندی

١٣٥٠ – ١٤١١

شێخ ئەمین کوڕی شێخ عەلائەدین نەقشبەندی کە نازناوی بێوەیە لە ساڵی ١٣٥٠ی کۆچی لە بیارە پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و ماوەیەک لەلای مامۆستا مەلا کەریمی بیارە ڕێزمانی عەرەبی و شەرعی ئیسلامیی خوێندووە و ماوەیەکیش لەلای مەلا بەهائەدینی بیارە تەجویدی قورئانی خوێندووە و پاشان چووەتە سلێمانی و دەوری سەرەتایی تەواو کردووە و لە پاش ماوەیەک چووەتە کرماشان و لەوێدا لە ڕادیوێ کوردیی دامەزراوە و لەگەڵ ئەوەشدا خەریکی خوێندن بووە و دەوری ناوەندیی تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە تاران و لە کۆلێجی وێژەی عەرەبیدا لیسانسی وەرگرتووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە بیارە و لەوێشەوە چووەتە سلێمانی و لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤١١ لە تەمەنی ٦١ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

شێخ ئەمین هەر لە تافی جوانییەوە هۆنراوی دەهۆنیەوە و پتر حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی دەکرد و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر سنووری هۆنەرانی دەوری کۆن و نوێ دەهۆنیەوە و لەم ڕووەوە ناتوانین ئەو بەهۆنەرێکی لاساییکەر دابنێین، چونکە گەلێ هۆنراوی لەسەر شێوەی نوێ هۆنیوەتەوە، وە دەتوانین ئەو بەهۆنەرێکی تازە دابنین، چونکە چەشکەی لە هۆنراوی کۆن و نوێ وەرگرتووە.

شێخ ئەمین لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ گەلێ تاڵی و سوێریی ژیانی چەشتووە و گەلێ ئاوارەیی و دەربەدەریی دیوە، چونکە لە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی دوور کەوتووەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە جەژنی نەورۆزا هۆنیوەتەوە ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

مەواچان جەژنەن، وەشین، شادییەن
وادەی سەیرانەن، ڕۆی ئازادییەن
فەسڵی وەهارەن خەیمەی گولاڵەن
ئێلاخان خاڵ خاڵ، ڕۆی بولبولاڵەن
هاڕەی شەتاوەن، نەپای کۆسارا
زایڵە کەوتەن کۆنە هەوارا
پۆل پۆل نازاران ملان وە کۆسار
هەم سەیرانی گوڵ هەم دیدەنیی یار
ئانە تۆ چێشەن چی خەمگینەنی؟
چی کزت کەردەن چێشا چینەنی؟

واتم مەزانوو من چی شادیم بۆ
کە ئارۆ ئەوجی نامورادیم بۆ
چەنی کێ گەردەن ئازادی کەروو
داخانی دەروون وە لاو کێ بەروو
کێ پەنەم واچۆ جەژنت موبارەک
دیوانم پەی کێ بدەو تەدارەک
چەنی کێ بلوو ئێساڵ وە کۆسار
بێ دۆس و هام دەم بێ یاوەر بێ یار
چەنی کێ گێڵوو نە پاو خاڵ خاڵا
چەنی کێ گێروو دەسەو گولاڵا
پەی کێ هۆرمجوو زوخاوو دڵا
چەنی کێ کەر و سەیرانو گوڵا
من دوور جە وڵات جە ماوا و مەسکەن
دوور جە ئازیزان جە خاکی وەتەن
دوور جە بیارێ، دوور جە ئالیاوا
دوور جە تافی زەڵم، جە ئەحمەد ئاوا
دوور جە ڕەنگین و دوور جە شارەزوور
جە قەوم و خوێشان جە هامسایان دوور
دوور جە تەوێڵی چمان بەهەشتەن
باخەن شەتاوەن گوڵزارەن گەشتەن
بێ باخ، بێ بازاڕ، بێ یار، بێ یاوەر
کامە بۆ جەژنم تۆ کەروو داوەر

واتە: دەڵێن ئەمڕۆ جەژنە و کاتی خۆشی و شادییە، کاتی سەیران و ڕۆژی ئازادییە، وەرزی بەهارە و خێوەتی گولاڵەکان هەڵدراوە و کوێستانان خاڵ خاڵ بوونەتەوە و ڕۆژی بولبولانە و هاژەی شەتاوانە لە داوێنی کێوەکاندا، وە زایەڵە کەوتووەتە هەوارانەوە و پۆل پۆلی نازاران دەچنە کۆساران تا چاویان بکەوێتە یار و گوڵەکانیش ببینن. ئەوە تۆ چیتە بۆ خەمگینی و بۆ کزت کردووە و چییە کە ئاوات بەسەرهاتووە، وتم من نازانم لەبەرچی شایی و خۆشیم بێ کە ئەمڕۆ هام لە ناو خەم و پەژارەدا. لەگەڵ کێدا گەردن ئازادی بکەم و داخی

دڵ دەرکەم، کێ پێم بڵێ جەژنت پیرۆز بێ و دیواخانەکەم بۆ کێ بڕازێنمەوە، ئەمساڵ لەگەڵ کێدا بچمە کوێستان؟ بێ دۆست و بێ هاودەم و بێ یار و یاوەر، لەگەڵ کێدا بگەڕێم لە داوێنی کێوی خاڵ خالانا، لەگەڵ کێدا چەپکە گوڵاڵە بکرم، لەگەڵ کێدا زوخاوی دڵان هەڵڕێژم، وە لەگەڵ کێدا بچمە سەیری گوڵان؟ من خۆ لە زێد و مەڵبەندی خۆم دوور کەوتوومەتەوە، لە بیارەوە لە باخی ئالیاوا و لە تافی زەڵم و شارەزوور دوورم، وە لە خزم و کەسوکارەکەم دوورکەوتوومەتەوە، لە دێی تەوێڵە کە پڕییە لە گوڵزار و شەتاو دەڵێی بەهەشتە دووربوومەتەوە، ئیتر من جەژن و شاییم لە کوێ بوو، بێ یار و یاوەر ماومەتەوە.

شێخ ئەمین، لەبەرئەوەی لە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی دووربووە، دڵی بەهیچ کوێ خۆش نەبووە و هەموو دەم ژینی لە ناو خەم و پەژارەدا ڕابواردووە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ کۆسپ و تەگەرەی بۆ هاتووەتە پێشەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

هەورەکەی مەینەت دیسان کەردەوە
تاو و تەوەرگش هەم ئاوەردەوە
بریقەی چەخماخان گرمەی هەوری تاڵ
نە جە دەشت بییەن نە وە هەردەوە
وای یەزیدی مەرگ پەی کشتی عومرم
مەیۆ پەیایەی وە تەوەرگەوە
مەڕێزنۆ و، سەر کشتی هاتمدا
نەهاتیو مەینەت وەدەم دەردەوە
چ خەتایێم کەرد یا کام گوناهم
فەڵەک هەقو کێت جە من کەردەوە؛

واتە: هەورەکەی مەینەت دیسان هەڵی کردەوە و تاو و تەرزەی هێنایەوە و چەخماخە و گرمەی هەوری ڕەش نە لە دەشت بووە و لە هەردا، بای مەرگ بۆ کشتوکاڵی تەمەنم پەیاپەی هەڵدەکا بەدەم تەرزەوە، دەڕژێنێ بەسەر کشتوکاڵی هاتمدا، وە نەهاتی و مەینەتم بۆ دێنێ، ئاخر چ گوناه و تاوانێکم بووە کە ئەمەم بەسەرا هاتووە؟ ئەی چەرخ تۆ ماف و هەقی کێت لە من سەند؟ شێخ ئەمین سروشتی خۆش دەوێ ئەو سروشتەی کە بەهۆی هاتنی جەژنی نەورۆزەوە دەست پێ دەکات، ئەو نەورۆزەی کە گەلی کوردی تێدا سەرکەوت و ئاگری نەورۆزیان هەڵکرد و هەموو کەوتنە شادی و خۆشی و، بەڕاستی لەم پارچە هەڵبەستەدا هۆنەر وانەیەکی سروشت بەئێمە و قوتابییانی هۆنراو و وێژە دەدا و تێمان دەگەیەنێ کە نەورۆز و سروشت چییە بەجۆرێ کە دەڵێ:

نەورۆز تۆ جەژنی جەژنی کوردانی
یادگارێکی باوا گەورانی
جەژنی بەهاری، جەژنی گوڵانی
جەژنی دڵدار و خاوەن دڵانی
موژدەی بەهار و سەوزەی دەر و دەشت
موژدەی سەیران و موژدەی خۆشی و گەشت
نەماوە سەرما و سەهۆڵی زستان
وەک بووک ڕازاوە خاکی کوردستان
لە گشت شارێکا بەزم و شادییە
ڕۆژی گوزەشتە و هی ئازادییە
لەباتی بەفر و یەخ و یەخبەندان
گوڵە و گوڵاڵە و بازاڕی ڕەندان
لەباتی کزە و دەمە و کڕێوە
پڕ بۆنی خۆشە چی دەشت و شێوە
لەباتی مەرگی مەل و پەپوولە
یا زیندان بوونی تیپی مێروولە
لەباتی ژێر پێ بوونی گوڵ و گیا
لەباتی ماتی و ساردیی کەژ و چیا
ژیانە، گیانە، گەڕیانە، گەشتە
گەرمی و شادییە، عەینی بەهەشتە
بەزم و نیشاتە، عەیش و سوورورە
چی دەشت و دەرە گش سەوز و سوورە
بەزم ، خەندەیە و دەنگی پێکەنین
نەوای بولبوڵ و سەوزەی سەرزەمین
جەژنی نەورۆزە و ساڵی تازەیە
وادەی سەیران و بەزم و بادەیە

هەژاری دەردێکی گرانە، هەژاری کۆسپی ڕێی ژیانە، هەژاری ئازاری گیانە، هەژاری خۆی نەخۆشیی کۆمەڵە. هەژاری هۆی نەخوێندەوارییە، ئەمانە هەموو بیر و کەڵکەڵەی

هۆنەرە کە سەبارەت بەهەژاری دەری بڕیوە، دیارە ئەو حەز لە هەژاری کۆمەڵ ناکا، بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ:

هەژاری کۆسپی ڕێی ژیان
هەژاری ئازاریی گیان
هۆی بێزاریی ئەم ژینە
هۆی ناکامیی ئەم زەمینە
هۆی ئاوات بردنە ناو گڵ
هۆی نامرادیی دڵدار و دڵ
هۆی نەخۆشیی هەزاران کەس
هۆی نەخوێندەواریی بۆ بێ دەس
لەکەی ڕەشی ڕووی ئەم چەرخە
مێوانی هەر کەس بی بێ نرخە
لای من نا لای پارە پەرسان
لای نەفام و خۆ بەزلزان
لای من هەژار وەک گەوهەرە
وەکو کانگەی زێو و زەڕە

شێخ ئەمین لە نووسینی پەخشاندا دەستێکی باڵای هەیە و گەلێ وتاری بۆ ڕادیۆی نووسیون و هەندێ وتاریشی لە گۆڤارەکاندا بڵاوبوونەتەوە و پەڕتووکێکیشی بەناوی تەسەوف هەیە و گەلێ وتار و نووسراوی بڵاو نەکراوەشی هەیە.

سەرچاوەکان

١– بەرهەمی ژیان، دیوانی هۆنراوەکانی ئەمین نەقشبەندی (بێوەی) بەغدا ١٩٨٠.
٢– تەسەوف چییە، نووسینی شێخ ئەمینی نەقشبەندی – بەغدا ١٩٨٥.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ ئەمین.

خالید دلێر

١٣٥٢ – ...

خالید کوڕی عەبدولواحید کە نازناوی دلێرە لە ساڵی ١٣٥٢ی کۆچی لە کۆیەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و دەورەی خوێندنی سەرەتایی هەر لە کۆیە و ناوەندی لە کەرکووک تەواوکردووە و پاشان لە شیرکەتی نەوتدا دامەزراوە و ئەوسا خەریکی خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد بووە و لە پاش ماوەیەک دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و گەلێ لە هۆنراوەکانی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوبوونەتەوە و لە پاشا لەسەر کوردپەروەری گیراوە و ئەوسا دوورخراوەتەوە بۆ بەغدا و لەوێشدا گەلێ هۆنراوی شۆڕشگێڕانەی هۆنیوەتەوە و لە گۆڤارەکاندا بڵاوی کردوونەتەوە.

خالید دلێر بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی نوێیە و تا ئێستا چوار کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی (ئاگر و ژیلە) و (ئاگر و گوڵ) و (بەرەو لووتکەی ئاوات) و (گزنگی هەتاو) لە چاپ داوە و هەروەها گەلێ هۆنراوی بەپرشوبڵاوی لە ڕۆژنامەی ژین و خەبات و شەفەقدا بڵاوکراونەتەوە.

خالید دلێر هۆنەرێکی خوادادە و هۆنراوەکانی گەلێ پوخت و شیرینن و دەتوانین ئەو لە ڕیزی هۆنەرە هەرە گەورەکانی کورد دابنێین، چونکە بیرێکی قووڵ و کەڵکەڵەیەکی وردی هەیە و ئەمەیش لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ و لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوەکانی بەکوردیەکی پەتی هۆنیوەتەوە بەجۆرێ کە هەموو کەسێک لێیان تێ دەگا، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی درۆزن هۆنیویەتەوە دەڵێ:

درۆ ئەکەی خۆشت ئەوێم
دڵت لەو جێیە وا لە وێم
سەودای منی، شەیدای منی
هەمیشە بەدڵ لای منی
لەم جیهانە فراوانە
لەم هەموو شتە جوانانە
لەم ژیانە، لەم بەهەشتە
تەنیا خەیاڵی من بەشتە!!
لە دووریم ژیانت تاڵە
سەرلێشێواو، زمانت لاڵە

ئاگا و هۆشت لەخۆ نییە
زەینت لە یەک جێ کۆ نییە
بەچاو ئەڕوانی و نابینی
نزیک نەبینی، دوور بینی
بەمانی من شادمانی
خۆشیم بە هی خۆت دەزانی
هەر کارەساتێ ڕوویدا
تۆ شێواوی، دەستەو دوعا!
هەزار حیسابم بۆ ئەکەی
سەد جاری زەرب و کۆ ئەکەی
خوایە ئەوی تێدا نەبێ
پێغەمبەر وابێ، وانەبێ!!
گەر یەکێ لات ناوم بەرێ
گوێت شل دەکەی بۆ خەبەرێ
هەموو لەشت ئەبێ بەگوێ
ئەبێ چی لێ هاتبێ!!،
پاش مەرگی ئەو من چۆن بژیم؟
بۆچی بژیم؟ بێ ئەو من چیم؟
بۆ دەست و پەنجەی ئەو لاوە
ئەم سنگ و مەمکەم داناوە
لەوساوە بنیان داناوە
دەسی کەسیان لێ نەدراوە!!
قژم بۆ ئەو هێشتووەتەوە
بۆ سەر ئەژنۆم شۆڕ بووەتەوە
ڕۆژی ئەم چاوە گەشانە
ئەو نەبینێ پەرێشانە

خالید دلێر بۆ یەکەمین جار بەرامبەر بەدڵدارەکەی گیانی هۆنەریەتی بزووتووە و هەستی خۆی بەرامبەر بەئەو دەربڕیوە و کەوتووەتە ناو بیرکردنەوە و کەوتووەتە ناو تەنگوچەڵەمەی ژیان، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی هاتنی یار هۆنیویەتەوە دەڵێ:

وتیان: پاش ڕۆژئاوا بوون
وا ڕۆژێکی تر هەڵات
وەک ئاوڕم دایەوە
دڵدارەکەم بوو ئەهات!
یار ڕوو لە هەر شوێنێ کا
ڕۆژ هەڵدێ، گوڵ دەبارێ
زستانی ڕەش دەگۆڕێ
بەسەیرانگای بەهارێ!!

ئەم هۆنەرەمان پتر فەلسەفەی ژیانمان دەخاتە بیر و دەیەوێ بڵێ کە هەڵسوکەوتمان چۆن بێ و چۆن ژیان بەرینە سەر و لەبەرچی دەژین و بۆچی دەژین و مەبەستمان لە ژیان چییە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی بەهاری ژیندا هۆنیویەتەوە دەڵێ:

با هەڵنیشێ لە ڕووی ئاونگ تیشکی خۆر
تێکەڵاو بێ ڕەنگی سەوز و ڕەنگی زۆر
با هەڵفڕێ بولبول لەم چڵ بۆ ئەو چڵ
داتەکێنێ ئاونگی سارد لە ڕووی گوڵ
جێ پێی ماڵات پڕ لە ئاوی باران بێ
باعەی مەڕ و بزن و بەرخ و کاران بێ
ئەو ئاوازەی هیچ کەمانێ، هیچ نایی
ئاوازی وا نەرم و خۆشی لێ نایی
قاز و قورینگ بەقاژە و دەنگی بەسۆز
بێن بۆمان موژدەی بەهار و نەورۆز
با مراوی بەخێرایی و لەنگە لەنگ
بێن و بچن بشلەقێن گۆمی مەنگ
با ئەو بەفرەی لە لووتکە ئەتوێتەوە
بەسەر بالای بووکی کێو شۆڕبێتەوە
با کەو جێگەی لووتکەی سپیی بەرز بێ
هێند بخوێنێ لە قاسپەی خۆی وەڕس بێ
با وڵاتم لەمە زیاتر جوان بێ
هەموو شتێ هۆی دڵخۆشی و ژیان بێ

ئەگەر ئێمەی خاوەن وڵات هەژار بین
چەوسێنراوەی دەس بێگانە و زۆردار بین
بەئێمە چی جوانیی سروشت؟ هی بەهار؟
ڕوونیی کانی، ورشەی گیا، چرۆی دار؟
کام جوانی، کام ئاواز، کام بۆنی خۆش
دڵی هەژار لە خەم ئەکەن فەرامۆش؟
یا کەی گیانی هۆزێکی ڕووت و برسی
جوانی و خۆشیی کەژی بەهار ئەپرسی؟
جوانیی وڵات هەستی وردی فێر کردووین
بەڵام ئەوەی هەستی وردی بردووین
بێگانەیە و کرداری ناشیرینی
ئەو لە کوردی گۆڕیوە یاسای ژینی!
ئەو یاسایەی سەربەستی، شادمانی
ئامانجیەتی هەر یەک لە بەندەکانی!
کەچی ئێستا یاسای ژیان سەراسەر
تەرخانە بۆ درِندەی لاساری گەر
هەر ڕۆژ بەداوی پیلانێ، تەگبیرێ
ڕێگەی شادی و سەربەستیمان ئەگیرێ
بەڵام ئەوەی درێغی بێ، با نەیکەن
بڕۆن لەسەر ئەو کردارانەی ئەیکەن
ئێمەش بەرەو ئامانجمان ئازایانە
ئەڕۆین، خەبات، یەکگرتن، پیشەمانە
لە ژێر سایەی بەهاری ژین گەلی کورد
بێ باک بژین، شادمان، درشت و ورد
کوردستانی جوان ماڵی کورد بێ و بەس
بەسەریەوە نەبێ هەرگیز بەشی کەس

هۆنەر، هاونیشتمانی حاجی قادری کۆیی (١٢٤٠ – ١٣١٤)ی کۆچی بووە و ئەو لە هۆنراو هۆنینەوەشدا پەیڕەویی لەو کردووە و لەسەر ڕێ و شوێنی ئەو ڕۆیشتووە و لە

ڕاستەقینەدا زۆربەی هۆنراوەکانی نیشتمانین و نیشتمانپەروەرێکی نەگۆڕە و لە پێناو کورد و کوردستاندا تێ دەکۆشێ، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی نەگۆڕ هۆنیویەتەوە دەڵێ:

گەلێ سەختم
پوخت و نەختم
لە سەر مان و نەگۆڕانم
زۆر زۆر دڵنیا و بەجەختم

***

بەبیرکردنەوە و زمانم
بەعادەت و بەئامانجم
بەهیوا و هەست و مەبەستم
کوردم، ئەمە باش ئەزانم
هەردەم کوردم
بەڵگەی سەختی نەگۆڕانم
ڕۆژ لە ڕۆژهەڵات ئاوا بێ
لە ڕۆژئاوا هەڵبێتەوە
بەپێچەوانەی ئێستا، مانگ
لە ئاسمانا بخولێتەوە
مەردوم هەمووی
هەر چوار ڕەنگی ڕاست بێتەوە
ئەو ڕاستییە کە من کوردم
لە مێشکی من ناسڕێتەوە!!

***

هەر کەس بیەوێ وا نەبم
منی کورد بەبێگانە بم
تا خاوەنی:
ئەم دایکە مێهرەبانە بم
ئەم ئەشکەوت و کێوانە بم

پێویستە من
گۆڕ هەڵکەنی
ئامانجی ئەو کەسانە بم
لە هەر کاتێ
دوژمن تەنگی پێ هەڵچنیم
زەنگی مەترسی و لەناوچوون
لێ بات و ئیشارەم باتێ
ئەدەمە ئەم کەژ و کێوە
نەک دوژمن خۆی
دەنگی گوللەشی نامگاتێ
ئا لەو کاتەش
لە هیوای دوژمن گۆڕکردن
دڵم خاڵی نابێ ساتێ

***

دایکم لە باوەشم ئەگرێ
ئەو گوللەی دوژمن تێم ئەگرێ
ئەو باوەشە سەختە نابڕێ
منیش بۆ ژیان هەوڵ ئەدەم
یا داری هیوام بەر ئەگرێ
چەوسانەوە ڕەگی ئەبڕێ
کورد ئازاردان دۆڵی ئەدڕێ
یا خۆ ئەمرم
چەند پیرۆزە
بۆ ئینسانێ
لەبن شاخێ
لە ئەشکەوتێ
لە پێناو ماف و سەربەستی
لە باوەش دایکی خۆی بمرێ

خۆ ئەو کاتە، هەر هیچ نەبێ
بەسەربەرزی
ئەو بستە پاک و پیرۆزەی
لەم کوردستانە پێ ئەبڕێ!!

زۆربەی هۆنراوەکانی خالید دلێر لەسەر نیشتمانپەروەری و ئازادیخوازی و دوژمنایەنیی ئیمپریالیزم هۆنراونەتەوە و مەبەستی ئەوەیە کە ئیمپریالیزم دوژمنی کورد و بەرەی مرۆیە و دوژمن ئەبێ دوژمنایەتی لەگەڵدا بکرێ، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی سکاڵایەک هۆنیویەتەوە ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

کوردم
یانێ! ئازا و کوردم
ئیمپریالیزمی دوژمنم
دابەشی کردووە وەتەنم
تاکو بەراتی کوردستان
زۆر بەئاسان
بچێتە باخەڵی ئەوان

***

منیش دەربەدەر بەقاچاخ!!
ئەبرم سنووری نەبووی یاساخ!!
لە کوردستان
ئەوەی بەستراوە بەئێران
ئەوەی نان لێی دەس ناکەوێ
کانگەی بەراتیشە ئەوێ!!
بەڵام نان لێی دەس ناکەوێ
زۆرباش ئەزانم دوژمنە
ئەو هۆی نزمیی ژینی منە
یەکێک هەمیشە برسییە
کە ڕەنجی خۆی بۆ خۆی نییە

***

سەرچاوەکان

١– ئاگر و ژیلە، هۆنراوەی خالید دلێر – سلێمانی ١٩٥٨.
٢– بەرەو لووتکەی ئاوات، هۆنراوەی خالید دلێر – سلێمانی ١٩٧٩.
٣– گزنگی هەتاو، هۆنراوەی خالید دلێر – کەرکووک ١٩٥٧.
٤– ئەو ڕۆژنامە نووسراوی محەمەد عەبدوڕەحمان زەنگەنە – بەغدا ١٩٨٥.

حەمە سەدیقی مەحموودی

١٣٥٨ – ١٤٠٧

حەمە سەدیق، کوڕی مەلا برایم کە شۆرەتی مەحموودییە لە ساڵی ١٣٥٨ی کۆچی لە دێی باشبلاغی سەر بەسابلاخدا لە دایک بووە و خۆی گوتەنی هەر لە منداڵییەوە لە قوتابخانە ئاینییەکاندا خەریکی خوێندن بووە و لە دەوری لاویەتیدا بەزۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی بینیوە لەلای وانەی خوێندووە و سەرئەنجام لە سابلاخدا ئیفتای وەرگرتووە و ئەوسا ماوەیەک خەریکی وانە وتنەوە بووە و پاشان بووەتە مامۆستا و لە قوتابخانە دەوڵەتییەکاندا وانەی داوەتە منداڵان و لە پاشا گوێزراوەتەوە بۆ تاران و بەڕۆژا وانەی وتووە و بەشەوا وانەی خوێندووە و پاشان و چووەتە کۆلێجی حقووق و لەوێدا لیسانسی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە سابلاخ و لەوێدا لە قوتابخانە ناوەندییەکاندا خەریکی وانە وتنەوە بووە، بەڵام بەداخەوە لە ساڵی ١٤٠٧ی کۆچی لە ڕێگەی سلاخ، بۆکاندا تەسادوفی کردووە و گیانی بەگیانی ئافەرین سپاردووە.

حەمە سەدیق بەهۆنەرێکی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و ئەگەر لە هەندێ لە هۆنراوەکانیدا ناپوختەیی هەبێ ئەوە نرخی هۆنراوەکانی پێ ناشکێ، ئەو هەر لە منداڵییەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی لەناوچوون و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا لەسەر ڕێ و شوێنی گۆران ڕۆیشتووە و دەتوانین ئەو بەیەکێ لە هۆنەرانی نوێبێژ دانێین. جا لێرەدا هەندێ لە هۆنراوەکانی ئەو دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

ئەم هۆنەرەمان لە هۆنینەوە و دروستکردنی وشەی جوان و ڕەنگاوڕەنگ و ڕێکخستنی سەروا دەستێکی باڵای هەبووە، ئەو یەکەمین جار لە بەرامبەر سروشتی جوانی پاشبلاغا مرخی هۆنەریەتیی بزووتووە هەر لەو کاتەدا کە تکنیکی شارستانییەت دووربووە، چاوەندازەکان و دیمەنە جوانەکانی کوردستان ئەوی بەجارێ گەشاندووەتەوە بۆیە بەم جۆرە دەکەوێتە ستایشی سروشت و کوردستان و دەڵێ:

نیشتمانم، ئەی کوردستان
بارگە و بنەی لێ نا زستان!
بەهاری جوانت هاتەوە
بۆ کوردەکان، بەهاتەوە
لە داوێنی چیا و هەردان
لەسەر لووتکەی شاخ و بەردان
لە گوێ خڕان و لاشیوان
ڕەمزی ژیان بووە میوان
ورەی بەردا بەفری نسار
کە دی بزەی لێوی بەهار
بوو بەئەسرین بەرەو ڕووبار
لە چاوی خۆی تکایە خوار
ڕۆژێ سەد جار دەفڕێ خەیاڵ
بەرەو هەوری گەواڵ گەواڵ
نیگای دەگرێتە نێو باوەش
لەوێوە بەستێنی ڕووباران
کوڕان دەکرێن گوڵاو باران
پۆل پۆل کچان کۆمەڵ دەکەن
ئاور لە دڵاندا هەڵدەکەن
هەوریی هەور، لە شان دەکەن
تۆفانی نوور، پەخشان دەکەن
شایی دەگرن، گەڕی شایی
قوربانی بێ تەختی شایی
لەسەر نووالان، ئەم کاتە
سەرنج دیلی گوڵو کاتە
بۆنی هەڵاڵەیە بەیبوون
هەتوانی ناسۆری دەروون
چیمەن کە دیتی سەر زەوی
سەری بەهەشت دەکا نەوی

ئەی کوردستانی خۆشەویست
درووی گلێنەی نەتەویست
بەهاری جوانت هاتەوە
بۆ کوردەکان، بەهاتەوە

هۆنەر لەم پارچە هەڵبەستەدا چەند جیناسێکی جوانی بەکاربردووە، وەکو: (هاتەوە)، (بەهاتەوە)، (ڕووباران)، (باران)، (گەڕی شایی)، (تەختی شایی).

هۆنەر لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی کۆمەڵ دەکا و دەڵێ: مرۆ دەبێ بەپیاوەتی و مەردی ژیان باتە سەر و خۆی لە کاری خراپە و پەستی بپارێزێ و بۆ کۆمەڵ هەوڵ بدا تا کۆسپ و تەگەرەی ژینی خۆیشی لابا، وەکو دەڵێ:

ئەبێ بنیادەمی ژیر
بنیادەمی خاوەن بیر
ئافرەت و پیاو، لاو و پیر
گوێ شل نەکا بۆ تەقدیر
بەبێ مەترسی و ئەندێش
ئەبێ بڕوا بەرەو پێش
ئینسان چونکە ئینسانە
ئەرکی شانی گرانە
ڕێی ژینی پڕ لە ژانە
ئەبێ بڕوا مەردانە
ببڕێ ڕێگەی ئامانجی
تا دەسکەوێ قازانجی
خوو مەگرە قەت بەپەستی
لە تێکۆشین نەوەستی
مەردە ئەوەی کە بەستی
بەسەرکەوتەوە هەستی
سەرکەوت بۆ نیشتمانی
بۆ کۆمەڵی ئینسانی
مەخزە قەراغ و گۆشە
ئەم فکرە ژێری بۆشە

وتەی بەمێشک و هۆشە
مردن بۆ ژیان خۆشە
ژینی بەپەستی گیانە
مەرگە، نێوی ژیانە
بەتین کە بیر و بڕوات
لابەرە کۆسپی ژێر پات
بڕازێنەوە ئەو کات
تۆ بووکی جوانی ئاوات
ئاواتی ڕستگاری
لە دیلی و هەژاری

هۆنەر نیشتمانی خۆش دەوێ، ئەو نیشتمانەی کە تێیدا لە دایک بووە، گەلێ کەژ و کێوی تێدایە و هەر کوێی دەڕوانی گوڵ و گوڵزارە و دەڵێی بەهەشتە و لە هەموو شوێنێکیدا خوڕەی ئاوی هەڵدێرەکان دێتە گوێدا و لاوەکان لە تەقەڵا و هەوڵ و کۆششدان وەکو دەڵێ:

کوردستان نیشتمانی خاوێنم
شەو و ڕۆژ پێتەوە دەڕوانێم
خۆشەویستیم کریوی بۆ بایی
پڕ لە گەوهەر کراوە داوێنم
بەر بەیانت بەیانی ئیمانە
شەوەزەنگت پەنای ئامانە
تەمی شاخانی ڕەش لە داخانت
مەتەڵۆکەی ژیانی کوردانە
نیشتمان چاوەکانی قەندیلت
دەگرین بۆ کوڕانی وا دیلت
کە تۆ کەوتووی وەها توانایان
نییە دەستێ بنێنە ژێر پیلت
لەندە گوێی گرتووە لەبن ئاسمان
دەڵێ پەریان دەکەن لەوێ باسمان
کوردەکان ڕاپەڕن ئەگەر ئەمجەل
پشتیوانە خودای هەموو ئاسمان

ئاگری کێوی تاسە تاساوت
ئاگری ئاگرین و داماوت
بانگ ئەکا لێت کە بەرز ئەبێ ڕۆژی
وەک بڵێسەی دەروونی من ناوت
لە چیای کوێستانی زەنوێرت
خوڕەی ئاوی خوڕێنک ، هەڵدێرت
هان ئەدەن بۆ خەبات و تێکۆشان
لاوەکان بوێر و نەبوێرت
کوڕە کوردێکی بێتە مەیدانێ
سەر لە پێناوی نیشتمان دانێ
زیندووە هەر لە یادی مێژوودا
بیری کەس مەیلی ئەو کوڕە نانێ

هۆنەر گەلێ هۆنراوی بەسروشتە جوانەکەی کوردستاندا وتووە، ئەو سروشتەی کە خوڕەی هەڵدێر و شمشاڵی شوانی بوونەتە هۆی کورتژمی ئەو، بەتایبەت نەورۆز کە کاتێ سەرهەڵدەدا هەموو شوێنێک دەبێتە گوڵ و گوڵزار و پەلەوەران لە دەوریا کۆدەبنەوە، وە بای شەماڵ کاتێ هەڵکا، بۆ نوبەرامە تێکەڵ دەکا و بەهەوا و ئاهەنگی هەوری بەهار، فرمێسکی شادی لە چاوانەوە دێتە خوار و بەڵام ئەمانە هیچ کامیان وەکو نێونیگای دڵدار لە دڵدا کار ناکەن، وەکو دەڵێ:

خوڕەی هەڵدێر، شمشاڵی شوان
بۆ شیعری جوان، ئیلهامی خوان
چەند بەسۆزن، چەند سیحراوین
لای لایەن بۆ کۆرپەی ئەوین

***

وەختێ کە هات نەورۆزی لاو
زستانی خست لە بەند و باو
ئاسمان لە سوێی گوڵی گوڵشەن
زامی جەرگی دێتە تەشەن

***

گەلاوێژی ئاسمانی شین
بەپرشنگی جوانی زێڕین
بەزەردەی لێو بەپێکەنین
تین ئەخاتە دڵی ئەوین

***

دەمی بەیان شنەی شەماڵ
دڵی بێ تین دێنێتە حاڵ
وەنەوشەی کز لەنێو تەما
ئەخاتە نێو کۆڕی سەما

***

بەپشت پشتی قامکی سروشت
کاتێ کە خۆر پرشنگی ڕشت
زەوی هەمووی چ دەشت چ کێو
بزەی زێوینی دێتە لێو

***

بەئاهەنگی هەوری بەهار
فرمێسکی دێتە خوار
لە چاوی ئاسمانەوە
بەمژدەی ژیانەوە

***

باران زەوی دەخەمڵێنێ
دەشتی هەزار بەهەشت دێنێ
خۆی بەدیاری ئەدا بەکێو
گوڵی بزەی گوڵدانی لێو

***

لە کێو و تەل، دەشت و چیا
لەسەر پەڕەی گوڵ یا گیا
چەن نەخشینە و چەن جوان ئاونگ
کاتێ کە لێی دا پرشنگ

وشه و تریفه‌ی مانگه‌شه‌و
له سووچی دڵ ئه‌دا پڕته‌و
ئه‌خاته ناو ئاگری سوور
تاسه، مه‌یل، هه‌ست و شوعوور

***

ئه‌وانه گشت ئه‌ده‌ن به‌گیان
ژیان و مان به‌ڵام کامیان
وه‌ک نیونیگای هی دڵدارین
ئاوا له ناخی دڵ کارین؟!

ئه‌مه‌ش پارچه هه‌ڵبه‌ستێکی تری ئه‌م هۆنه‌ره‌مان که له‌سه‌ر شێوه‌ی نوێ هۆنیویه‌ته‌وه له سه‌ردێڕی: ئه‌وا دیسان... داخی گران، که به‌ڕاستی گه‌لێ شیرین و ته‌ڕ و پاراوه، وه‌کو ده‌ڵێ:

هیوا و
ئاواتی سه‌ربه‌ستی
ئه‌و هیوایه‌ی هه‌ڵی مژی
ته‌م و مژی
سووچی دڵی هه‌ژاره‌کان
ئه‌وا دیسان
داخی گران
به‌ئاگری خۆپه‌رستی
ئه‌سووتێنرێ و
به‌سه‌ر دڵی خاکه لێوه‌ی خوێن ئاژنی
کوردستانا
ئه‌توێته‌وه

***

چاره‌نووسی چه‌وساوه‌کان
چه‌وساوه دڵ تاساوه‌کان
وه‌کو هاوارێکی پساو

له‌نێو گه‌رووی بڵێسه‌دا
بۆ ئێش، بۆ ئازار، ته‌نانه‌ت بۆ مه‌رگێکی ڕه‌ش
باوه‌ش
ئه‌گرێته‌وه
گرشه‌ی بزه‌ی گه‌لاوێژی
به‌رزی ئه‌وین
ئه‌وینی ژین
هه‌وری چڵکن

***

سه‌ری بڕی و
ئێستا به‌ده‌م گژه باوه
به‌ره‌و نه‌بوون
ئه‌شنێته‌وه
گاشه به‌ردی ڕه‌شی خه‌فه‌ت
به‌سه‌ر له‌شیا
به‌سه‌ر له‌شی سه‌ر به‌هه‌شیا
ئه‌تلێته‌وه
ئه‌تلێته‌وه

***

به‌ڵام... بڵێی...؟
بڵێی هه‌روا
گڕی هیوا
بڵێسه تووره‌کانی خۆی
بخواته‌وه
تاریکاییی شه‌وه‌زه‌نگی
پشوو هه‌ڵبڕ
بڕشێته‌وه؟

***

بڵێی هەروا
بیرە پرش و بڵاوەکان
لەنێو دەشتی بێ سنووری تەمی ژیان
ڕێبوارێکی ناشارەزای
ڕێ ون بوو بن؟
پەنجەی ڕەشی نامرادی
ئارەقی ماندووبوونیان
بسڕێتەوە؟

سەرچاوەکان
١– وەنەوشە هۆنراوەی حەمە سەدیقی مەحموودی – ورمێ ١٣٦٧.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا حەمە سەدیقی مەحموودی.

شێرکۆ بێکەس

١٣٦٠ – ...

شێرکۆ، کوڕی فایق بێکەسە و لە ساڵی ١٣٦٠ی کۆچی لە سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و دەوری سەرەتایی لە سلێمانی و دەوری ناوەندیی لە بەغدا تەواو کردووە و لە تەمەنی دە ساڵیدا یەکەمین پارچە هەڵبەستی لە ڕۆژنامەی ژیندا بڵاوبووەتەوە. لە تافی جوانیدا لە بەرابەر ڕژێمی عارفدا ڕادەوەستێ و ئەوسا دەبێتە پێشمەرگە و لە ئێزگەی دەنگی کوردستاندا خەریکی کار دەبێ و لە پاشا لەگەڵ ڕۆژنامەی برایەتیدا هاوکاری دەکا و ئەوسا دەگیرێ و لە لایەن بەعسییەکانەوە بۆ ماوەی چەند ساڵ بۆ بەغدا دوور خرایەوە و لە ساڵی ١٤٠٦ی کۆچی ڕووی کردە ئەورووپا و لە ئیتاڵیادا نیشتەجێ بوو و، لە ساڵی ١٩٨٧ی زایینیدا خەڵاتی وێژەیی لە سەرەک وەزیری سوێد وەرگرت و بەم بۆنەوە گەلێک لە هۆنراوەکانی وەرگێڕرایە سەر زمانی نۆروێژی و بڵاو بوونەوە.

شێرکۆ بێکەس بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو بەچەشنێکی نوێ هۆنراونەتەوە و لە هۆنراودا ڕێچکەیەکی تازەی گرتووەتە بەر و خۆی لە بیری کۆن لاداوە و بۆ ڕەنگینکردنی هۆنراوەکانی گەلێ هەوڵی داوە و مەبەستەکانی بەقووڵی دەربڕیوە و لە هۆنراوەکانیدا پتر لە کەلەپووری نەتەوایەتی و فۆلکلۆر کەڵکی

وەرگرتووە و تا ئێستا چەند بەرهەمی بەناوەکانی: «تریفەی هەڵبەست، کەژاوەی گریان، کاوەی ئاسنگەر، من تێنوێتیم بەگڕ ئەشکێ، ئاسک، کازیوە، دوو سروودی کێوی، پیرەمێرد و زەریا (وەرگێڕانی)، ڕووبار، دەربەندی پەپوولە» بڵاوبوونەتەوە.

ئەرکی هۆنەر ئەوەیە کە بەهیوای بەدیهێنانی ئەو شتانە بێ کە هێشتا نەهاتوونەتە دی و هۆنەر پێویستە بەدوای ئەو شتانە بگەڕێ کە سوودی گشتییان تێدایە، چونکە ژیانی مرۆ هەوراز و نشێوی هەیە و دەبێ بۆ سەرکەوتنی ژیان گەلێ ئەرک و ڕەنج بکێشێ و ئەمە هۆنەرە کە دەبێ ئەو بۆ ژیانێکی سادە و ساکار هان بدا و لە چەوتییەکان لای بدا و پەیامی سەرکەوتنی پێ بدا. کاتێ کە ژیان کرچوکاڵ بوو و، خۆر تازە چاوی دەپشکووت و مرۆ بیری دەبزووت، ئاسمان و ئەستێرە و دەریا کە تازە بەدی هاتبوون و چیا و درەخت و گژوگیا کە بەسروشتەوە لکابوون، زەوی هێشتا هاڵاوی نەدیبوو، زەردەشت لە مەڵبەندی کوردەواری سەری هەڵدا و ئاڤێستای بۆ کورد هێنا تا پەیامی ئەهوورامەزدا بەخەڵک ڕاگەیەنێ و ئەوان بخاتە سەر ڕێی ڕاست، چونکە زەردەشتیش هۆنەر بوو و، تا کورد خاوەن ئاوێستا بوو هەموو شتێکی لەژێر دەستابوو، بەڵام هەرکە ئاوێستایان لە کوردەکان دزی و وشە پیرۆزەکانیان لێ ڕنی، ڕووناکیی کورد کەوتە کزی و دەم و دڵ بیریان بەسترا و لەو ساتەوە تا ئێستا هەر هان لە ناو پەرۆشی، وەکو دەڵێ:

ژیان: هێشتا کرچ و کاڵ بوو
زمانی ئەیگرت و لاڵ بوو...
گەردوون: تەمەنی مناڵ بوو
خۆر: تازە چاوی ئەپشکووت
مرۆڤ: تازە بیری ئەبزووت!
پێغەمبەرانی خوا ناردوو...
ژمارەیان ئێجگار کەم بوو
ئاسمان و ئەستێرە و دەریا...
چیا و درەخت و گژوگیا...
تازە ئەبوون و ئەخوڵقان
بەسروشتەوە ئەلکان...
زەمین... هێشتا
هاڵاو لە لەشی هەڵئەستا!
کە – ئاوێستا!

لە ئاسۆی بیری زەردەشتا
بۆ کورد هەڵهات
کە پەیامی... ئاهورمزدا
لە لووتکەوە بانگی هەڵدا
بۆ گشت دنیا...
بوو بەئاوات!

***

تا کورد خاوەن ئاوێستا بوو
خۆریشی لەژێر دەستا بوو!!
هەتاکو چرای ئاوێستا
دائەگیرسا
بەرچاوی بیرمان ڕووناک بوو
سەرچاوەی دەروونمان پاک بوو
بەڵام کە ئاوێستا ...برا...
دزراو گۆڕا
بەنینۆکی ڕقوکینە
وشەی پیرۆزی لێ ڕنرا...
مۆری بێگانەی پیانرا...
ڕووناکیمان کەوتە کزی
بەربووینەوە بەرەو نزمی
کە لە دەسمان چوو... ئاوێستا
دەم و دڵ و بیرمان بەسترا
لەو ساکەوە هەتا ئێستا!

بەپێی بیروڕای شێرکۆ، هۆنەر دەبێ بکەوێتە هەوڵ و تێکۆشین و خەڵک وریابکاتەوە؛ چونکە ئەو ئازارەی کە لە ناخی دڵی هۆنەرەوە هەڵدەقوڵێت مرۆڤایەتی باوەشی بۆ دەکاتەوە و ئەوەی کە لە ناو دەرد و ژاندا بێ، هەر هۆنەرە بۆیە هەموو هەڵسوکەوتێکی هونەرە و هونەرمەندی ڕاستەقینە ئەوەیە کە دونیایەک بنیات بنێ کە بڕوای پێیەتی، نەک ئەو دونیایەی کە تیایا دەژی و جا لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە هۆنەران و دەڵێ: ئەی

هۆنەرانی وڵاتەکەم، بۆچی خۆتان تەنیا لە دەوارێکی هۆبەی هۆنراودا قەتیس دەکەن و هەر تەنیا ئاوازێک دەچڕن و تۆی گوڵێک دەچێنن کەچی هۆنراو هەموو جێ و شوێنێک دەبینێ، کەڵکەڵە و خەیاڵ کەی سنووری هەیە، ئەم دڵە بچکۆڵە دنیایەکی خەیاڵیی تیا جێ دەبێتەوە و دەتوانن هەموو شتێک دەربڕن و خەڵک لەم ڕێگەوە وریاکەنەوە، بەڵام بەمەرجێ ڕاستەقینە بۆ خەڵک ڕوون کەنەوە و ئەمەش ڕاسپێری ئێوەیە، وەکو دەڵێ:

شاعیرانی وڵاتەکەم
بۆچی خۆتان لەناو تەنها
دەوارێکی هۆبەی شیعرا
قەتیس ئەکەن؟!
بۆ لە یەک ئاواز ئەخوێنن؟!
بۆ تۆی گوڵێک ئەچێنن؟!
چاوی شیعر، کوێ نابینێ!
گوێچکەی شیعر چی نابیسێ!
خەیاڵ کوا سنووری هەیە
بەهرە کوا ڕێی دووری هەیە
بڕوا بکەن!
ئا ئەم دڵە بچکۆڵەیە
کە ئەوەندەی هەرمێیەکە
نەک سەرزەمین
گەردوون جێگەی تیا بووەتەوە و
زمانیشم تەنها نووکی
بەگینگڵی قەڵەمێکە!

شێرکۆ کە یەکێ لە هۆنەرانی نوێبێژە، هۆنراوەکانی لە سنووری خۆیی پەلی هاوێشتووە و هەموو جۆرە هۆنراوێکی هۆنیوەتەوە: سروشتی، نیشتمانی، کۆمەلایەتی، دڵداری، وە لە هەموویاندا وشەی جوان و ساکاری کوردیی بەکار بردوون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە لە سەردێڕی (کە تۆم ناسی) هۆنیویەتەوە دەڵێ: پەریی کەڵکەڵەی هەمیشە و خوای دڵداری تازە پیشەم و خولیای گەرمی هەرزەکاری و فریشتەی ژیانی تازە و ڕۆژانی پڕ لە خەم و پەژارەی ڕابردووم کە تۆم ناسی هەموویان لێم بەدەربوون و برینەکانم بەجارێ

سارێژبوونەوە و هەوری ناسۆرم بەجارێ توایەوە و ژیانم گۆڕا و تەمەنم لە نوێ نووسرایەوە، وەکو دەڵێ:

پەریی خەیاڵی هەمیشەم
خوای دڵداری تازە پیشەم
خولیای گەرمی هەرزەکاریم
تاقانەی بەری دڵداریم...
فریشتەی ژیانی تازەم
گۆرانیی خۆشی ئاوازەم

***

تەمی خەمی بەری چاوم
ونبووی ناو دڵداری ناوم:
ڕۆژانی ئەوسای ڕابوردووم
دڵی بێ هەستی وەک مردووم
گۆشەگیری و گیانی تەنگم
سەراپا ژینی بێ دەنگم
کە تۆم ناسی لێم بەدەربوون
وەک نەمدیبن لێم بەسەرچوون
کە تۆم ناسی سۆزی گیانم
سارێژی کرد زامی ژانم
کە تۆم ناسی ئاشی بەختم
کەوتە گەڕی خۆش وەختم
هەوری ناسۆرم توایەوە
عومرم لە نوێ نووسرایەوە
پەری خەیاڵی هەمیشەم
خوای دڵداری تازە پیشەم

هەوێنی هۆنراوەکانی شێرکۆ لە کانگای ژیانی کوردەوارییەوە سەرچاوەیان گرتووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا لاسایی هۆنەرە پێشووەکانی نەکردووەتەوە و تەوقی عەرووز و لاساکردنەوەی شکاندووە و لەسەر ڕێبازی شێخ نووری و گۆران ڕۆیشتووە و لەگەڵ

ئەوەشدا ڕێز بۆ هۆنەرەکانی پێشوو دادەنێ و هەندێ جار لە هۆنراوەکانیدا دیاردیدان پێ دەکا، وە زۆربەی هۆنراوەکانی نوێنگەی ژیانی کوردەوارین، چونکە لە قوتابخانەی سروشتی نیشتمانەکەیدا پێ گەیشتووە و گەلێ ئاوارەیی و دەربەدەری دیوە، وە سۆزی نیشتمانپەروەری لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ و ئەویش هەر لەسەر ڕێی باوکیی دەڕوا. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

هەنگوین

«نالی» پرسیی:
هەنگوین چ ڕۆژێ پەیدا بوو؟!
مەم و زین پێکەوە وتیان:
هەنگوین ئەو ڕۆژە پەیدا بوو
کە شانەی دەمی دوو دڵدار
هەنگی ماچیان بەخێو کرد و
لە لادێوە ناردیانە شار!

***

بەفر

منداڵ بووم و سەرەتا بوو،
خۆشەویستیت:
تۆپەڵە بەفرێ بوو بچووک
بەقەد تۆپێ!
ڕۆژ هات و چوو
سەرنج ئەدەم:
هەتا تەمەن
بەرەو لێژایی مل بنێ
تۆپەڵە بەفری ئەوینیش
خول ئەخوات و
دائەگەڕێ و
گەورە ئەبێ
ڕۆژێکیش دێ:

ئەی وڵاتە سپیکەڵە غەمینەکەم!
کە قورساییی کێوی بەفر
بەم دڵە بچکۆلانەیە
هەڵنەگیرێ و
هەر بەدەستی خۆشەویستی
تۆ بکوژرێ!

***

ئەسپ

ئەسپێک خۆی دا لە گێژەنێ
گێژەن وتی: ئەگەر هات و پەڕیتەوە
چیت ئەدەنێ؟!
ئەسپ وتی: سوارێک لە پاشکۆی خۆیەوە
خەمی دارستان هەڵبگرێ و
بەدەم هۆرەی ڕەشەباوە
پێ بکەنێ!

یەکێ لە بەرهەکانی شێرکۆ، چیرۆکی (کاوەی ئاسنگەرە) کە بریتییە لە خەباتی بێ وچانی کاوەی ئاسنگەر و بەشێکە لە مێژووی ئەفسانەییی نەتەوەکەمان کە گەلێ گرنگ و بایبدارە و نووسینی ئەم چەشنە بەرهەمە گەرچی وێنەی لە وێژەی کوردیدا کەمە، بەڵام لە وێژەی جیهاندا دەگەڕێتەوە بۆ سێ هەزار ساڵ لەمەوپێش کە یونانییەکان ئەم چەشنە داستانەیان بووە و ئەرەستوو دیاردی پێ کردوون و بەر لە شێرکۆش دوو هۆنەری تری کورد هەوڵی ئەوەیان داوە کە چیرۆکی کاوە بکەنە بەرهەمێکی شانۆیی کە یەکەمی زەکی ئەحمەد هەنارییە و دووەمی گۆرانە و بەرهەمەکەی هەناری تەواو بووە، بەڵام هی گۆران بریتییە لە تەنیا پەردەیەک کە هەردووکیان خۆیان بەستووەتە چیرۆکی کاوەی ئاسنگەری کە لە شانامەی فیردەوسیدا هاتووە و لەم چیرۆکەدا ئەژی دەهاک شەوێکیان خەوێکی ترسناک دەبینێ و دەکەوێتە ناو مەترسییەوە و داوا لە خەو لێکدەران و پیاوە ئاینییەکان دەکا کە خەوەکەی بۆ لێکدەنەوە و ئەوانیش دەڵێن دەبێ گەوانامەیەک بنووسین و هەمووی خەڵک مۆری کا و لەم کاتەدا کاوەی ئاسنگەر خۆی دەکا بەناوی کۆشکەکەدا و داوای هەژدەیەمین کوڕەکەی دەکا کە پیاوکوژەکانی شا گرتبوویان تا مێشکەکەی دەربێنن و بیدەنە دەرخواردی مارەکانی سەر شانی شا؛ چونکە کوڕەکانی تریان بەو چەشنە

کوشتبوو، ئەوسا پیاوە ئاینییەکان داوایان لە کاوە کرد کە گەوانامەکە مۆرکا تا کوڕەکەی پێ بدەنەوە، کاوە کە ئەمەی بیست تووڕە بوو و گەوانامەکەی دڕی و لەگەڵ کوڕەکەیا دەربازبوو، ئەوسا خەڵکی لە دەوری خۆیا کۆکردەوە و داوای لێیان کرد کە هەموو ڕاپەڕن و ئەو پادشا ستەمکارە لەناوبەرن و ئەوە بوو کە کەوڵەکەی کردە ئاڵا و سەرەنجام هێرشی بردە سەر لەشکری ئەژیدەهاک و ئەوانی تێکشکان و ئەوسا ئەژیدەهاکیان لە دەماوەنددا بەند کرد تا لەوێدا مرد. بەڕاستی شێرکۆ چیرۆکەکەی بەچەشنێکی جوانتر نووسیوە و هونەری تێدا نواندووە کە ئەوا چەند دێرێکی لێرەدا دێنین وەکو دەڵێ:

تابلۆی هەشتەم

جێگا دوکانەکەی کاوەی ئاسنگەرە، کات بەیانییەکی زووە، «پشتکۆ»ی هاوڕێی گوردۆ، لە دوای گرتنی گوردۆ بووەتە شاگردی کاوە، تازە دوکانەکەی کردووەتەوە و خەریکی ڕێکخستنی کەرەسەی ئیشە، پاش ماوەیەک بێ دەنگی، بەدەنگی بەرز لەبەرخۆیەوە دەڵێت:

لەگەڵ دڵی شێت و وێڵما
هەردە و دۆڵ و لووتکە نەما
نەیپێوم و پیا نەگەڕێم
یا دەوەن و دارێ نەما
نەمناسن و نەزانن کێم!
هەتا ئەژنۆ شل بوو گەڕام
تا سنوورێک خەیاڵ ئەیدی
گەڕام... ڕۆشتم
بەڵام ئەنجام... نەگەیشتم
بەو دنیایەی کە من ویستم

– پشوویەک –

سەردەمێکی تر هات و چوو
هەر ئاوارە، هیلاک، وێڵ بووم
بەڕووی ئاراما... شەوکێڵ بووم
سەر هەڵگرتوو
لەناو باوەشی سروشتا
ئەگەڕام بەشوێن بەهەشتا

بەڵام ئەنجام تێ گەیشتم
کە لەوێشدا خۆمم نەدی
خۆم نەناسی!
– **پشوویەک** –
سەردەمێکی تری تەمەن
بۆ خوای دادپەروەری گەڕام
تا لە دیلی ڕزگارم کەن
تا بگەمە ڕۆژی ئەنجام
کڕنووشم برد!
مانگم پەرست، خۆرم پەرست
دەریام پەرست، گڕم پەرست
بەڵام ئەنجام هەر وێڵی بوو
هەر تاریکی، هەر دیلی بوو
– **پشوویەک** –
سەردەمێکی تر چاوی یار
باڵای شۆخوشەنگی نازدار
ئاواتم بوون، خولیای گیان بوون
هەوێنی هەموو ژیان بوون
بەڵام ئەنجام، نەگەیشتم
بەو هیوایەی کە من ویستم
– **پشوویەک** –
بەڵام لە گەڕان نەکەوتم
ورەی ئاواتم بەرنەدا!
هەتا بەئارام گەیشتم
تاکو کۆڵم بەدیلی دا
تا وێڵ بوونم بەقۆناغی
ئاوەدانی ڕێگە گەیاند!
هەتا نائومێدی و ناخی
سەرگەدانیم لە دڵا مرد

– **پشوویەک** –
بیری ئازادیم دۆزییەوە
خۆم پێ ناسی
خۆی پێ ناسیم!
ڕووناکترین ڕێم بینیەوە
سەرکەوتنی ژینم تیا دی
زانیی من کێم!
لە کوورەیا خۆم توانەوە
تا لەگەڵیا ژیامەوە

سەرچاوەکان

١– تریفەی هەڵبەست، لە هۆنراوەی شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٦٨.
٢– دوو سروودی کێوی – شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٨٠.
٣– ڕووبار – چیرۆکە شیعر – شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٨٤.
٤– کازیوە – شێرکۆ بێکەس – سلێمانی ١٩٧٨.
٥– کەژاوەی گریان – شێرکۆ بێکەس – سلێمانی ١٩٦٩.
٦– من تینوێتیم بەگڕ ئەشکێ – شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٧٣.
٧– پیرەمێرد و زەریا – شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٨٣.
٨– ئاسک – شێرکۆ بێکەس – بەغدا ١٩٧٨.
٩– کاوەی ئاسنگەر – شێرکۆ بێکەس – سلێمانی ١٩٧١.

خورشیدە بابان

١٣٦٠ – ...

خورشید، کچی ڕەئووف بەگی بابان لە ساڵی ١٣٦٠ی کۆچی لە هەڵەبجەدا هاتووەتە جیهانەوە و لە تەمەنی هەشت ساڵیدا بێ باوک بووە و لەمەوە تووشی گەلێ تەنگوچەڵەمەی ژیان و نەهاتی بووە و بەخوێندنی پچڕپچڕ توانیویەتی پۆلی شەشەمی ناوەندی تەواو بکا و پاشان بووەتە مامۆستای قوتابخانەیەک و ئەوسا چووەتە بەشی لەش ساخی و بۆ ماوەی دوو ساڵ خەریکی خوێندن بووە و بەیەکەم دەرچووە و ئێستاش هەر لەسەر ئەو کارەیە.

خورشیدە بابان یەکێ لە هونەرانی ئەم چەرخەیە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی هۆنراو

هۆنینەوە بووە و هەمووی ژیانی خۆی بۆ خوێندنەوە و هۆنراو هۆنینەوە تەرخان کردووە و لەم مەیدانەدا گۆی هونەری بردووەتەوە و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین کە هۆنەرێکی سروشتی خوادادە و ڕەنگە لە داهاتوودا ئەو هۆنەرەمان بگاتە ڕیزی کەڵە هۆنەرانی کورد.

خورشیدە هۆنەرێکی زۆر بەرزە و تا ئێستا دوو کۆمەڵە هۆنراوی بەناوەکای: (تیشک) و (دیاری) و(یادگار) چاپ و بڵاوبوونەتەوە و هۆنراوەکانی هەتا حەز بکەی جوان و شیرین و پاراون و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر کێشی خۆماڵی هۆنیوەتەوە و پتر وشەی ساکاری کوردیی بەکاربردوون و زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتین.

خورشیدە یەکەمین پارچە هۆنراوی کە گیانی هۆنەریەتیی بزواندووە و ئەوی خستووەتە سەر هۆنراو هۆنینەوە بەناوی لەگەڵ قاسپەی کەوە کە بەشێوەیەکی جوان هۆنیویەتەوە و دەڵێ:

ئەی کەو بخوێنە لەگەڵ من بەکوڵ
من بۆ نیشتمان تۆ بۆ جوانیی گوڵ
تۆ لە مۆسیقای قورگێکی ڕەنگین
من لە سەرچاوەی دڵێکی غەمگین
دەسا بخوێنە لەگەڵ من بەجۆش
من بەوشەی جوان، تۆ بەقاسپەی خۆش
من بۆ کوردستان، تۆ بۆ کوێستانان
من بۆ سەربەستی، تۆ بۆ سەر شاخان
من بۆ تروسکەی هیوای خاکەکەم
تۆ بۆ سەر لووتکەی دڵگیر و بێ خەم
تۆ بقاسپێنە بۆ هاوڕێی لە دوور
من بۆ کوردەکەی ڕێی خەباتی سوور
تۆ بۆ سێبەر و چەشمەی دڵفرێن
من بۆ کوردەکەی مێژوو پڕ لە خوێن
تۆ بۆ ناو ڕەز و دار گوێز و نزار
من ئەڵێم بمرێ بەدکار و زۆردار
بخوێنە بەڵام بەقاسپەی زوڵاڵ
دڵ بێنەرە کوڵ بفرێنە خەیاڵ

بفرێنە خەیاڵ بۆ کۆڕی هەواڵ
بۆ زڕەی زنجیر، دەنگی ئاڵەئاڵ
کەوی وردیلەی کەژی پڕ گەوهەر
ئەی باڵداری جوان خاوەنی هونەر
لەگەڵ تیشکی ڕوون، گزنگی بەیان
ڕووناک کە دەروون بەئاوازەی جوان
لەگەڵ کاروانی ئازادیی گەلان
بڵێ بژی کورد، بژی کوردستان

خورشیدە بابان گراوی سروشتە، سروشتە جوانەکەی کوردستان، ئەو سروشتەی کە بەهاری پڕ لە گوڵ و گوڵاڵەیە و کێوەکانی پڕ لە شیناوەردی و گیا و ڕووەکە، بۆ ئەوەی کچان و کوڕان لە ئەوپەڕی شایی و خۆشیدا لەناویدا ژیان بەرنە سەر، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی لەگەڵ بەهارا هۆنیویەتەوە دەڵێ:

بەهار تازەیە سروشتی جوانت
پڕ ئاوازەیە شێوەی ژیانت
زۆر جوان خەملاوە خەیمەی گوڵانت
بەرز و ڕازاوە کەژ و کێوانت
وەک ڕەوشتی جوان وێنەی دڵگیرت
بووەتە ئاوێنەی ئاوات و بیرت
سێبەری گوڵ و لقوپۆی دارت
پڕ لە بەرهەمە هەوڵ و کردارت
ئەمەوێت بدوێم لە باست بەینێ
بەڵام بێ کاتم بیخە سبەینێ
بەم چەند وشەیە لەگەڵ تۆ ئەدوێم
چەند ئاواتێکن ئەمەوێت بیڵێم
خۆزگە نەمئەدی تاقە هەژارێ
کز و کەساسی تۆزە غەمبارێ
خۆزگە گشت ڕوویەک وەک تۆ گەش بوایە
دڵی گشت کەسێک وەک تۆ خوەش بوایە

جا ئەوسا ئەمن گەرمەی کارم بوو
خەزانی پایز نەوبەهارم بوو

خورشید بابان دیارە لە ژیاندا تووشی گەلێ تەنگوچەڵەمە و ڕەنج و ئازار بووە، چونکە بەهەتیوی گەورە بووە بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکیدا سکاڵا لە دایکی دەکا کە بۆچی هێناویەتە کۆڕی ژیانەوە تا لە باوەشی خەم و پەژارەدا ژیان باتە سەر و تەمەنی بەخەم و خەفەت ڕابوێرێ و لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێ: من گەرچی ڕێم سەخت و ناهەموارە بەڵام هیچ کاتێ سەردانانەوێنم و ڕێگای خۆم دەبڕم و سەر شۆڕ ناکەمەوە، هەتا سەردەکەوم و ئەوسا گۆرانیی هیوا دەڵێم، وەکو دەڵێ:

دایکە لای لایەی چۆنت بۆ کردم
بۆ کۆڕی مەینەت بۆ چیت هاوردم
بۆ هەڵت گرتم بەباوەشی غەم
پەروەردەت کردم بۆ سەختی و ستەم
دایکە لای لایەی نیوەشەوانت
دەنگی بەسۆزی دەمەو بەیانت
گشتی بەئازار هاتە کایەوە
بۆیە بێزاری بۆ من مایەوە
بەڵام پێت ئەڵێم منی ڕۆڵەی غەم
ئەڕۆم ئەیبڕم گەرچی سەختە ڕێم
سەر دانانوێنم بۆ تاریکیی شەو
دۆش دانامێنم من بەو ئەکەم ڕەو
تاکو کڵپەی بێت ئاگری دەروون
ناڵە و کزەی بێت ئازاری بێروون
زیاتر ئەیکەمە مەشخەڵی ڕێی ڕوون
باشتر ئەیناسم بەدەورانی دوون
دایکە ئەزانم داری بێشکەکەم
لە کوێ هانییان لە کام بێشە و چەم
بۆیە ستەمە سەر دانەوێنم
هەرگیز ملکەچ کەم کزۆڵ بنوێنم

دایە ئەزانم چۆن هانیمتە ناو
بەچی گۆش کرام بەکام هەوا و ئاو
ئەزانم لە کام سروشت پێ گەییم
لە کام هەستی پاک هاتم تێ گەییم
بۆیە هەر ئەڵێم بەمەردی مردن
نەک ساتێ ژیان بەسەرشۆڕکردن
دەنگی پڕ سۆزت بەدەم لایەوە
ئەزانم لە کوێ دەنگی دایەوە
بۆیە کاری کرد لە هەست و گیانم
جا تۆ گوێ بگرە لە بەستەکانم
گۆرانیی هیوا بەستەی سەرکەوتن
برایەتیی ڕاست، دەستی یەک گرتن
دایکە ئەزانم هەر چاوەڕێی تۆ
هەردەم گوێ ئەگری کەی من بێمە گۆ
بەڵێ تێکۆشین بۆ ئاواتی جوان
با دادپەروەر بین، شادکەین نیشتمان
ڕیشەی دڵ پیسی دەربێنین لەبن
هەرگیز لە یەکتر نەبین، بەدوژمن
گۆرانی هیوابەستەی سەرکەوتن
هەتاکو دوا کات مەبەستی منن

خورشیدە بابان لە فۆلکلۆریش گەلێ سوود و کەڵکی وەرگرتووە و گۆرانییە نەتەوایەتییەکانی خستووەتە سەر قاڵبی هۆنراو و بەشێوەیەکی جوان هۆنیونەتەوە و هۆنراوەکانی گەرچی سادەن بەڵام گەلێ شیرین و ڕەوانن، وەکو لەم هۆنراوانەدا دەڵێ:

نە دەردم وێنەی دەردەدارانە
نە زامم وێنەی گەستەی مارانە
دەردم ئاوێتەی دەردی فەرهادە
منیش چون فەرهاد ڕەنجم وە بادە
باخێکم ناشتووە لەو ڕەزە دەیمە
لە دەوری ماڵتان گوڵ داویە خەیمە

لەیلێ خەوتگە چون خەرمانی گوڵ
پەنجەی چون شمشاڵ ها وە بانی دڵ
باڵاکەت بەرزە بۆ خۆی هەڵچووە
نەمامی بەیە سێوی گرتووە
باڵاکەت بەرزە بەقەد چنارێ
کێ تەفرەی داوی بەردی لێ وارێ
ئەو باڵا بەرزە ئەو تەل بەسەرە
منی کوشتووە و خۆی بێ خەبەرە
باڵا وە بەرزی قەد وە باریکی
ئەستێرەی سیوەیل کەوتە تاریکی

سەرچاوەکان
١- تیشک، هۆنراوەی خورشیدە بابان - سلێمانی ١٩٧٠.
٣- دیاری و یادگار، هۆنراوەی خورشیدە بابان - سلێمانی ١٩٦٩.

ڕەفیق سابیر

١٣٦٠ - ...

ڕەفیق سابیر لە ساڵی ١٣٦٠ی کۆچی لە قەڵادزێدا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و لە زانکۆی ئەو شارەدا لیسانسی لە ڕشتەی وێژەی کوردیدا وەرگرتووە و ئەوسا لەسەر کاری میریدا دامەزراوە، بەڵام بەهۆی زەبروزەنگی ڕژێمی بەعسی عێراقەوە ناچار هەڵاتووەتە باکوور و چووەتە ڕیزی پێشمەرگە و لەوێدا دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و پاشان ڕۆیشتووەتە ئەورووپا و ئێستاش هەر لەوێ دایە. سابیر لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی باڵای هەیە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی نوێ هۆنراونەتەوە کە گەلێ شیرین و پاراو و ڕەوانن و تا ئێستا کۆمەڵە هۆنراوێکی بەناوی ڕێژنە لە چاپ دراوە.

ڕەفیق سابیر هۆنراوەکانی لەسەر گیروگرفتی کۆمەڵ هۆنیوەتەوە و لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە لە سەردێڕی وڵاتەکەم هۆنیویەتەوە، باسی ئەوە دەکا کە چۆن سەدان ساڵە خوێنی خەڵک دەڕێژن و پەنجەی نەوەکان بەخوێناو دەخشێن و کوردستانیان بەئاگر گڕداوە و گەلەکەی دەچەوسێننەوە، وەکو دەڵێ:

وڵاتەکەم
سەدان ساڵە خوێن دەچێنێ،
کراسی گڕ دەکاتە بەر نەوەکانی
پەنجەکانی
بەخوێناوی ڕۆڵەکانی دەنەخشێنێ
گیانە مەگری!
ها... ئەوە پێشانگای خوێن و
وەرە خوێنی دڵدارەکەت بناسەوە
ئەوەتانێ شەهیدەکان
بەڕیز سەریان لە گۆڕەوە دەرهێناوە
وەرە دڵدارە ونەکەت بدۆزەوە
گیانە مەگری...!
ها بمکوژە و چۆڕ چۆڕە خوێنم بخۆوە
بەڵام مەگری...
چۆن نازانی؟
دڵدارەکەت
ڕێبواری ڕێگەی هەتاوە
پرچی بەیان و برووسکە شانە دەکا
باوەش بەلووتکە و گۆرانی و ئاسۆیەکی سوورا دەکا
دە تۆ مەگری
چۆن نازانی؟
کوردستانم کراسی گڕ دەکاتە بەر ڕۆڵەکانی و
پەنجەی بەخوێنی نەوەکان دەنەخشێنێ
کوردستانم
لەژێر شمشێر بەر پەتی سێدارەشدا خەو دەبینێ
خەو دەبینێ
خەو دەبینێ

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا کە لە ژێر سەردێڕی ڕێژنە هۆنیویەتەوە، گیروگرفتەکانی

خۆی بۆ خۆشەویستەکەی دەگێڕێتەوە و خۆی دەکاتە برووسکە و دەڵێ: دەروازەی شاریان لە ڕوو داخستووم، بەڵام سینگم تەنووری خۆشەویستییە و دڵی هەزاران برسی و ئاوارەم تیا حەشار داوە و هاتووم کە ئاسمانی شار و ئاسۆ ڕابگرین وەکو دەڵێ:

بەرەو لات هاتم
شانم دایە بەر تەرمی بەیانی،
لەگەڵ هەنگاو و نسێی پێکراوما
ئاسۆیەکی سوور، ژانی سەدەکان
بەدواما دەکشان
وەکو برووسکە
بەرەو لات هاتم
کێو و بیابانم دەکرد بەکانی
ئامێزم دەدا لە ڕێژنە و زریان
گەرووم دەکردە
هێلانەی چریکە و پشکۆ و گۆرانی

***

دەروازەی شاریان لە ڕوو داخستم
لەژێر سێبەری ئێوارەیەکا
چنگم بۆ تیشک و سەرما گرتەوە
دارستانێکی چڕم داگیرساند
کانیی سەهۆڵ و ئەستێرەکانم گەرم کردەوە
بەچەپکە شیعرێ
ڕوخساری ئاسۆم ڕووناک کردەوە

***

دەروازەی شاریان لە ڕوو داخستووم
باڵم بەهەور و لووتکەی گڕ داوە
وڵاتەکەم و
ئەستێرەیەکی ڕەتێندراوم بەکۆڵدا داوە
سینەم تەنووری خۆشەویستییە،

کانیی هەتاوە
نهێنیی زەوی و
دڵی هەزاران برسی و ئاوارەم تیا حەشار داوە

***

هاتووم پێکەوە،
لەبەر ڕێژنەدا
لە ڕووی دەسڕێژدا
ڕیزێ ببەستین،
بەبازووەکانمان،
بەچەکی دەستی پێشمەرگەکانمان
ئاسمانی شار و ئاسۆ ڕابگرین

هۆنراوەکانی ڕەفیق سابیر نوێنگەی کۆمەڵی کوردەوارین، نوێنگەی دەرد و ڕەنجی گەلی کوردن، ئەو دەرد و ڕەنجانەی کە بەدەستی ئیمپریالیزمەوە چێژایانە و بەرگەی هەموو چەشنە برسییەتی و هەژاری و دەربەدەرییەکیان گرتووە و هەر بەو تەنگوچەڵەمانە ڕاهاتوون وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی لە ئاوێنەدا هۆنیویەتەوە دەڵێ:

لە ئاوێنەوە دوو چاو دەڕوانن
برسێتی... دەوار
کڕێوە... کێشە
دەموچاوێکی شێوا دەبینین
بەباڵای لووتکە و تیشکا هەڵدەزنێن
شوێن پێی دەنگێکی خنکێندراو و
هەور هەڵدەگرن
دوو چاوی بزێو
لە ئاوێنەشدا دەبریسکێنەوە
هەتاوێکی سوور دەدرەوشێننەوە
ئاوێنەکەیان تیرەباران کرد
دوو چاو لە پارچە وردەکانەوە
دەڵێی ئەستێرەی دەمەو بەیانن

بۆ ئاسمانێکی ڕوون و بەرینتر
بۆ وڵاتێکی هێمن دەڕوانن

سەرچاوەکان
١– ڕێژنە هۆنراوەی ڕەفیق سابیر – مەهاباد ١٩٧٩.
٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەڕەفیق سابیر.

د. سەدیق بۆرەکەیی

١٣٦٤ – ...

ناوم سەدیق و کوڕی تۆفیق بۆرەکەیی و ناوی بنەماڵەکەم سەفی زادە و نازناوم لە هۆنراودا هەر سەدیق و لە ساڵی ١٣٢٢ی هەتاوی بەرانبەر بەساڵی ١٣٦٤ی کۆچی و بەرانبەر بەساڵی ١٩٤٦ی زاینی لە دێی زەڕینەی وەرمزیاری هۆبەتووی سەر بەدیواندەرە لە دایک بووم. دەوری سەرەتاییم لە تیکانتەپەی هەوشار و دەوری ناوەندیم لە شاری بەغدا تەواو کردووە و پاشان ماوەیەک لەلای شێخ ئەمجەدی زەهاوی ڕێزمانی عەرەبی و شەرعی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەلسەفە و وێژەی عەرەبیم خوێند تا ئیفتام لێ وەرگرت و لە پاشا گەڕامەوە وڵات و لە تاراندا لە کاری دەوڵەتی دامەزرام و لە زانکۆی تاراندا خەریکی خوێندن بووم تا دوکتۆرای وێژەی فارسیم وەرگرت.

ماوەی ژیانم لە بەغدا ئاسۆی بیرمی فراوانتر کردەوە، چونکە لەگەڵ گەلێ لە هۆنەران و نووسەران و وێژەوانان و زانایانی عەرەبدا ئاشنایەتیم پەیدا کرد و ئەمەش کارێکی گەورەی کردە سەر مشتوماڵکردنی بیرم و هەر لەو کاتەوە حەزم لە وێژە و زانست کرد کە پاشان کەوتمەوە هەوڵ و تێکۆشان.

ئەو دەمەی کە هاتمە تاران لەگەڵ گەلێ لە بوێژان و هۆنەران و نووسەران و زانایاندا ئاشنایەتیم پەیدا کرد و هەر ئەوان بوون کە هانمیان دا لەسەر وێژەی کوردی بکۆڵمەوە و لە پاشا لەگەڵ گەلێ لە پیاوە ئاینییەکانی یاری یا کاکەیی ئاشنایەتی و دۆستایەتیم پەیدا کرد. بەجۆرێ کە زۆربەی نووسراوە دەستنووسەکانی یاریم لێیان دەست کەوت و پاشان توانیم کەڵک و سوودیان لێ وەرگرم.

ئەڵبەت لە ژیاندا تووشی گەلێ گێرەوکێشە و تەنگوچەڵەمە بووم و گەلێ سارد و گەرمیی ڕۆژگارم چەشت بەتایبەت دەوری خوێندنم بەهەزار ئەرک و کێشە تەواو کردووە، بەڵام خوا هەموو دەم لە کارەکاندا سەرمی خستووە.

هەر لە منداڵییەوە حەزم لە هۆنینەوەی هۆنراو دەکرد و لە چواردە ساڵیدا خەریکی هۆنراو هۆنینەوە بووم و پتر کاتی خۆمم بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد دەبردە سەر و هەروەها لەسەر وێژەی فارسی و عەرەبی و تورکییش دەکۆڵیمەوە و پاشان ماوەیەک کاتی خۆمم بەلێکۆڵینەوە و تۆژینەوەی وێژەی کوردی بردە سەر کە لە بەشەکانی جۆر بەجۆردا تا ئێستا نزیکەی سەد و شەست و پێنج بەرگ پەڕتووک و نامیلکەم بەزمانەکانی کوردی و فارسی و عەرەبی و تورکی لەسەر کورد و مێژوو و، وێژەی کوردیدا نووسیوە و دەیان وتاریشم بۆ گۆڤارەکان و ڕادیۆ نووسیوە کە زۆربەیان بڵاوبووەتەوە.

هەندێ لەو نووسراوانەم کە چاپ و بڵاوبوونەتەوە بریتین لە: چوار خشتەکییەکانی خەیام، دوو بەیتییەکانی بابە تایەر، هیوا، زەمبیل فرۆش، پیری دەریا، گەڕانەوە سەرخۆ، سیمای موحەممەد، داهاتووی ئیسلام، داستانی ڕاستان، پێشبینییەکانی عێل بەگی، سەلاحەدینی ئەیووبی، تەفسیری بۆرەکەیی، ئێمە چی دەڵێین، مێژووی قورئان، خەسرەو و شیرین، دیوانی مەولەوی، پێشبینییەکانی خان ئەڵماس، تەڵای دەستەو شار، مێژووی وێژەی کوردی، ناسینی ڕاستەقینەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، مێژووی نەتەوەی کورد، مێژووی فەرمانڕەوایانی ئەردەڵان، مێژووی فەرمانڕەوایانی هەورامان، فەرهەنگی گۆرانی، پەندی پێشینان، کورد و نەورۆز، کورد و شانامە، مێژووی کورد و پەیوەندیی نەژادیی ئەو، ماریفەت و پیر شالیاری، بەندوباوی کۆمەڵایەتی، دیوانی نالی، دیوانی وەلی دێوانە، دەورەی حەوتەوانە، دەورەی بالوولی ماهی، سەرئەنجام و، دەیان پەڕتووک و نامیلکەی تر.

ئەز لەبەرئەوەی بتوانم پتر بەزمان و وێژەی نەتەوەکەم ڕاژە بکەم ماوەیەک لەلای مووبەدەکانی زەردەشتیدا خەریکی فێربوونی زمانەکانی ئاوێستایی و پەهلەوی و پارسیی کۆن بووم کە پاشان سێ پەڕاوم بەناوی هاوچەشنی وشەکانی ئاوێستایی و پارسی کۆن و پەهلەوی لەگەڵ کوردیدا نووسی و هەروەها گاتەکانی زەردەشتم بەهۆنراو وەرگێڕایە سەر زمانی کوردی و گەلێ وتاریشم سەبارەت بەئاوێستا و پەڕتووکەکانی پەهلەوی نووسی کە هەندێکیان بڵاوبوونەتەوە.

تا ئێستا چەند کۆمەڵە هۆنراوەم بڵاوکردوونەتەوە کە لێرەدا لە بارەیانەوە دەدوێم و هیوادارم کە توانیبێتم ڕاژە و خزمەتم کردبێتە وێژە و فەرهەنگی گەلەکەم. ئەوەی کە ڕوونە هۆنراوەکانم زۆربەیان بەزمانێکی سادە و بەکوردییەکی پەتی هۆنیوەتەوە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا پێڕەویم لە شێوەی گۆران کردووە و دیارە سەرەتا دیمەنە جوان و دڵڕفێنەکانی کوردستان، کێو و بەندەنە بەرز و سەختەکان و قەڵبەزە کەف پەخشانەکان و چەم و ڕووبارەکان و دەشتە پان و پڕ لە گوڵاڵە سوورەکانی کە پڕن لە باڵندەگەلی جوان و

ڕەنگاوڕەنگ هەستی منیان بزواند و پاشان وەکو هۆنەرانی تری کورد هۆنراوی دڵداریم هۆنیوەتەوە، چونکە منیش گراو و سەوداسەری دڵبەرێک بووم و ئەو دڵبەرە بەجارێ هەست و هۆشمی لێ سەند و منی خستە مەیدانی وێژە و هۆنراوەوە و کورتژمی هۆنراوی پێم بەخشی، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا شەماڵم کردووەتە ڕاویار، تاکو هەواڵی ئەو دڵبەرەم پێ بگەینێ و بەدیتنی دڵم ڕوون و شاد بکاتەوە:

شەماڵ کە هاتی دڵبەرت نەدی
تۆ شێوەی بالا عەرعەرت نەدی
تیشکی بینایی دوو چاوت نەدی
دەوای پەژارە و زوخاوت نەدی
باڵندەی هەرد و کێوانت نەدی
گوڵاڵە سوورەی شێوانت نەدی
ئەتۆ تاوسی باخانت نەدی
مامزی بێشە و شاخانت نەدی
تۆ بالا بەرزی شۆخ ئاسات نەدی
تۆ ڕوومەت گوڵی بێ وەفات نەدی
بەڕەزای کەنار شەتاوت نەدی
سۆسەن و شەوبۆی گۆلاوت نەدی
دوو چاوی ڕەشی دڵدارت نەدی
دوو کوڵمی ئاڵی وەک نارت نەدی
ئەگریجەی ڕەشی شێواوت نەدی
دوو شیری برۆی بان چاوت نەدی
دوو لێوی سووری وەک گوڵت نەدی
مەرهەمی دەردی ناو دڵت نەدی
ڕوومەتی گەشی گوڵنارت نەدی
جووتە مەمکۆڵەی هەنارت نەدی
شێوەی ئەو لەیلا تەرزتە نەدی
قەدی ئەو بالا بەرزتە نەدی
شەماڵ دەخیلتم دڵبەرم ئەورۆ
کاتێ ئەهاتی نەهاتە لای تۆ

نەهاتە لای تۆ بپرسێ حاڵم
بزانێ بۆچی شەوگار ئەناڵم
نەهاتە لای تۆ ئەو شۆخوشەنگە
بزانێ بۆچی دڵم وا تەنگە
وەبزانم شەماڵ ئەو بێ وەفایە
دڵداری لە لا دەرد و جەفایە
هیچ بەزەی نایە بەحاڵی گراو
دڵی ئەکاتە هێلانەی زوخاو
یاخوا هەمیشە لە ژین بێزار بێ
بەوێنەی «سدیق» هەر گرفتار بێ

هەروەها گەلێ هۆنراوم سەبارەت بەدەردی کۆمەڵ هۆنیوەتەوە و لە بارەی کورد و کوردستانیش هۆنراوەم زۆرە ئەو کوردستانەی کە پڕ لە شاخوداخ و دەشت و مێرگ و ڕەوەز و ئەوەند جوانە کە دەڵێی بەهەشتە، وە هەر ئەو سەرچاوەی هەڵبەست و هەوێنی بیر و هەستمە کە لەم پارچە هەڵبەستەدا وتوومە:

کوردستانی جوان جێی باوباپیرم
مایەی مەبەست و کەڵکەڵە و بیرم
ئاواتی دڵ و هیوای ژیانم
بزوێنەر هەست و ئارامیی گیانم
ئەتۆ هەوێنی بیر و هەستمی
هەر تۆ سەرچاوەی گشت مەبەستمی
هەتاکو مابێ لە گیاندا هێزم
ئەمن لە دوژمن تۆ ئەپارێزم

چارینەکانی عومەر خەیام (... – ٥٣٦ی کۆچی)یشم وەرگێڕایە سەر زمانی کوردی، ئەڵبەت تا ئێستا چەند هۆنەری تر وەکو: گۆران و سەلام و کامەران بەدرخان و هەژار چوار خشتەکییەکانی خەیامیان وەرگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی بەڵام هەموویان دەقی هۆنراوەکانیان وەرنەگێڕاون، بەڵکو گەلێ دەسکاریی هۆنراوەکانیان کردوون و لە ماناکانیشیان زۆر دوور کەوتوونەتەوە و مەبەستەکەیان بەجۆرێکی تر دەربڕیوە، بۆیە منیش کەوتمە سەر وەرگێڕانی چارینەکان کە لێرەدا بۆ نموونە چەند چارینەی دەنووسمەوە:

١

آنکس که زمین و چرخ افلاک نهاد
پس داغ که او بردل غمناک نهاد
بسیار لب چو لعل و زلفین چومشک
در طبل زمین و حقهء خاک نهاد

***

ئەو کەسەی چەرخ و زەوی دارِێژا
هەر دانەی داخی لە دڵدا بێژا
گەلێ لێو ئاڵ و زڵف و قژ ڕەشی
یەک یەک لە ناخی زەویدا نێژا

٢

تا خاک مرا به قالب آمخته اند
بس فتنه که از خاک برنگیختەاند
من بهتر ازین نمیتوانم بودن
کز بوته مرا چنین برون ریخته اند

***

کە خاکەکەمیان بەقاڵب دارِشت
گەلێ پێکوڵیان بەسەر منا ڕشت
ئەمن ناتوانم لەمە چاکتر بم
لە ڕۆژی بەرین قاڵبمیان وارِشت

٣

درگوش دلم گفت فلک پنهانی
حکمی که قضا بود زمن میدانی
درگردش خود اگر مرادست بدی
خودرا برهاندمی ز سرگردانی

***

لە گوێی دڵما چەرخ وتی پەنهانی
چی دێتە سەرتا لە منی ئەزانی

لە گەردشی خۆم گەر دەستم ئەبوو
خۆم ڕزگار ئەکرد لە سەرگەردانی

٤

افسوس که سرمایه زکف بیرون شد
درپای اجل بسی جگرها خون شد
کس نامد از آنجهان که پرسم از وی
کاحوال مسافران دنیا چون شد

***

داخم سەرمایەی ژینم لە دەست چوو
لەبەر پێی ئاکام دڵان بەخوێن بوو
کەس نەهاتەوە تا لێی بپرسم
کە چۆنە حاڵی بەرەی کۆچکردوو

٥

جامی است که عقل آفرین می زندش
صد بوسه زمهر بر جبین می زندش
این کوزەگر دهر جام لطیف
من سازدو باز بر زمین می زندش

***

ئەو جامی مەیەی وا جوان و ڕەنگین
ئاوەز لە خۆشیان ئەخاتە خەنین
هەورگەرەکەی چلۆنی دڵ دێ
وا بەقینەوە بیدا لە زەوین

٦

پیری دیدم بەخانهء خماری
گفتم نکنی ز رفتگان اخباری
گفتا می خور که همچو ما بسیاری
رفتند و کسی باز نیامد باری

***

پیرێکم بینی مەست بوو لەو ناوە
وتم بۆ مەستی چیت پێوە ماوە
وتی مەی بخۆ کە وەک من و تۆ
گەلێ ڕۆیشتن نەهاتنە دواوە

٧

گویند بهشت و حور عین خواهد بود
وآنجا می ناب وانگبین خواهد بود
گر ما می و معشوقه گزیدیم چەباک
آخر نەبە عاقبت همین خواهد بود

***

ئەڵێن کە بەهەشت پەری تیا هەیە
لەوێ هەنگوین و جۆگەلەی مەیە
گەر لێرە لەگەڵ دڵبەر مەی بخۆین
بەشیشمان لەوێ خۆ هەر ئەمەیە

٨

هنگام سپید دم خروس سحری
دانی کە چراهمی کند نوحە گری
یمنی کە نمودند در آئینەء صبح
کز عمر شبی گزشت و تو بێ خبری

***

ئەزانی بۆچی دەمی بەیانی
کەڵەشێر کەوتە سەر نەواخوانی
ئەڵێ تێ پەڕی شەوێ لە ژینت
هەڵسە مەیی بخۆ مەی ئەرغەوانی

هەروەها دوو بەیتییەکانی بابە تایەری هەمەدانی (٣٩٠ – ٤٥٠ی کۆچی)م کردە سۆرانی کە بەر لە منیش دڵزار ئەو کارەی کردووە، بەڵام لەبەرئەوەی نەیتوانیوە دوو بەیتییەکانی بەتەواوی وەرگێڕێتە سەر سۆرانی و گەلێ کەموکوڕییان تێدایە ئەوەبوو کە هاتمە سەر ئەوە کە سەرەتا هۆنراوە لوڕییەکانی بابە تایەر پەیداکەم و ئەوسا بیکەمە سۆرانی و بۆ ئەوەش

بەناو کتێبخانەکاندا گەلێ سووڕام تا چەند دەستنووسی کۆنی دوو بەیتییەکانیم پەیدا کرد و ئەوسا کردمنە سۆرانی کە لێرەدا چەند دوو بەیتیی بابا و سۆرانییەکەی دێنم:

١

سیە بختم کە بختم واژگون بی
سیە روژم کە روژم سرنگون بی
شدم خار سرکوی محبت
زدست دل کە یارب غرق خون بی

***

ئەم چارە ڕەشەم بەلەتە گوێن بێ
ئەم ڕۆژە ڕەشەم بێ سەروشوێن بێ
دڵداری منی بەو ڕۆژە گەیاند
خوایە ئەو دڵەم شەلاڵی خوێن بێ

٢

قدم دائم زبار غصە خم بی
چو من محنت کشی دردهر کم بی
مو هرگز از غم آزادی ندیرم
دل بی طالع مو کوە غم بی

***

بالام چەمی خەم وەکو کەمانە
بۆ خەم بێ هاوتام لە ڕووی زەمانە
هیچ کاتێ لە خەم ڕزگاریم نییە
دڵەی نەگبەتم کێوی خەمانە

٣

من آن آوارەء بی خان و مانم
من آن محنت نصیب سخت جانم
من آن سرگشتە خارم در بیابان
کە پر بادی وزد پیشش دوانم

***

بێ ماڵ و حاڵ و وێڵ و دەربەدەر
مەینەت لە دڵ و کز و خاکەسەر
سەرلێشێواوم وەک پووش لەو چۆڵە
هەر بایێک هەڵکا من ئەداتە بەر

٤

مو آز لاله رخان دل ریش دیرم
ز لاله داغ بر دل بیش دیرم
شکایت نه زگردون نەز آفاق
گله از سرنوشت خویش دیرم

***

دڵ گیرۆدەیە بەو خەت و خاڵە
جەرگم ڕەش وەکو جەرگی گوڵاڵە
سووچی کەس نییە من وا کڵۆڵم
گلەم لە ڕەشیی بەخت و ئیقباڵە

٥

اگر آهی کشم دریا بسوجم
جهان را جمله تا پا بسوجم
بسوجم عالم ار کارم نساجی
چه فرمائی بساجی یا بسوجم

***

بەهەناسەی سارد کێو لەبن دێنم
سەرتاپای دنیای پێ ئەڕووخێنم
گەر چارم نەکەی ئاخ هەڵئەکێشم
دادی من ئەدەی یان بتسووتێنم؛

٦

خرم آنان که ازتن جان ندانند
ز جانان جان ز جان جانان ندانند

به دردش خو کرن سالان و ماهان
بەعمر خویشتن درمان ندانند

***

ئەوی گیان و یار هەریەکە بۆیان
لە هەردوو دنیا ڕوونە ئاسۆیان
نە دەرد ئەزانن نە دەرمان خوازن
خۆشن بەئەوین خۆشی لە خۆیان

٧

بەخنجر گر رد آرند دیدگانم
به آتش گر بسوزند استخوانم
اگر بر ناخونانم نی بکوبند
نگیرم دل زیار مهربانم

***

ئەگەر بەخەنجەر دەرکەن چاوانم
بەر ئاگری دەن هەموو ئێسقانم
پەلە قامیشم لە نینووک ڕاکەن
دەستبەردارت نیم ئارامی گیانم

٨

من آن بحرم که در ظرف آمدستم
چو نقطه بر سر حرف آمدستم
به هر الفی الف قدی بر آیو
الف قدم که در الف آمدستم

***

زەریام و لەناو دەفرێ کراوم
خاڵێکم لەسەر پیت دانراوم
بۆ هەر هەزار ساڵ نەمامێک هەیە
لەم هەزارەدا منم ڕواوم

***

یەکێ لە کارەکانی ترم ئەوەبوو کە یەکێ لە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان بەناوی زەمبیل فرۆش، بەهۆنراو بهۆنمەوە و ئەوەبوو کە ئەم کارەم بەئەنجام گەیاند و بڵاوم کردەوە و ناوی ڕاستەقینەی زەمبیل فرۆش میر سەعیدی دیاربەکرییە کە وەکو دەگێڕنەوە ڕۆژێکیان چووە ڕاو و دەمەدەمی ئێوارە گەڕایەوە و لە ڕێدا چاوی کەوتە کۆمەڵێک لە خەڵک و دی دارە تەرمێکیان گرتووەتە شانیان بۆ گۆڕستانی دەبەن و ئەویش هەرکە لێیان نزیک بووەوە، دیتی کە پیرەمێردێکی بەساڵاچووە و لە دڵی خۆیدا وتی ئەو پیاوە ژینی خۆی کردووە و پیر بووە و مردووە بەڵام من لاوم و خۆ جارێ پیر نەبووم، چەند ڕۆژێکی تر دیسان ڕۆیشتە ڕاووشکار و لە کاتی گەڕانەوەیدا چاوی کەوتە تەرمێکی تر و خێرا لە ئەسپەکەی دابەزی و سەری مردووەکەی هەڵداوە و دی کە لاوێکی پێکەوتووە و مردووە و بۆی دەرکەوت کە ڕۆژگار لاوانیش دەمرێنێ و ئەوەبوو کە بریاری دا ڕێی خوا بگرێ و ببێتە دەروێش و لەگەڵ خێزانەکەیدا لە ماڵ دەرچوو و، ڕووی کردە هەندەران و ئەوسا ماوەیەک خەریکی زەمبیل چنین بوو تا گوڵ خاتوونی ژنی میری ئەو شارە دڵی لێ چوو و، بەزۆر گرتیان و بردیانە کۆشکەکەی و ئەویش داوای لێ کرد کە لەگەڵیدا ڕێ کەوێ و زەمبیل فرۆش بۆ ئەوەی تووشی گوناه نەبێ، خێرا خۆی لە پەنجەرەی کۆشکەکە خستە خوارەوە و بزربوو، کە ئەوا لێرەدا بەندێ لەو چیرۆکەتان پێشکەش دەکەم:

گوڵ خاتوون کاتێ بیستی وەڵامی
زیاتر کوولاوە برین و زامی
وتی شازادەی جوان و شیرینم
خۆ تۆ ئەزانی من دڵ برینم
بەدەست دڵەوە پەشێوە ژینم
لە دووری تۆوە هەردەبوو ژینم
خۆ تۆ ئەزانی دەردم کارییە
شەو و ڕۆژی من ئاه و زارییە
بۆ هەر کەسێ وا جوان و نازار بێ؟
ئەبێ دڵ بەرد و مەردوم ئازار بێ؟
گەر مێهرەبان و نەرم و نیانی
دەست لە ملم کە شەو تا بەیانی
چونکە نەماوە ئارامم ئیمشەو
گیانە کولاوە من زامم ئیمشەو

گیانم ئەکەمە قوربانت ئیمشەو
فەرمانبەردارم فەرمانت ئیمشەو
دەروونم وەک شەم ئەسووتێ ئیمشەو
بۆی قرچەی دەروون پەی پەی تێ ئیمشەو
ئەگەر بگەیتە فەریادم ئیمشەو
ناوت دەرناچێ لە یادم ئیمشەو
سووتاوم یەکسەر وەکو شەم ئیمشەو
گڕی گرت هێسک و هەم پێشەم ئیمشەو
دڵت ناسووتێ تۆ بۆ من ئیمشەو
دوژمن واناکا لە دوژمن ئیمشەو
بێ لە ڕێی خوادا دەردم دەواکە
من بۆ تۆ سووتام شەرمێ لە خواکە
چی بکەم ناچارم بوومە ڕەنجەڕۆ
دڵم سووتاوە و کوون کوونە بۆ تۆ
دڵم لای تۆیە چارم ناچارە
خۆتیش ئەزانی بوومە بێچارە
خۆ نەسەقچی نیت مێهرێ بنوێنە
یا بێ دڵەکەم ئازا دەربێنە
یا بێ بگەیی بەناڵە و فریام
من بۆ تۆ شەوان هەتا ڕۆژ وریام
یا بێ هەر ئیمشەو ئازا چارم کە
یا بێ بمکوژە دی ڕزگارم کە

یەکێ تر لە کارەکانم خەوێک بوو کە شەوێکیان ئەو خەوەم دی و لە پاش ئەو خەوە گیروگرفتێکم بۆ پەیدا بوو کە تا ماوەیەک لە ماڵا مامەوە و ئەوسا خەوەکەم بەهۆنراو هۆنییەوە و ئەمەش بەندێک لەو خەونامە کە ناوم ناوە پیری دەریا و خەوەکەش ئەوەبوو کە لە دەریادا گیروگرفتێکمان بۆ پەیدابوو، ئەوسا پیری دەریا سەری هەڵدا و لەو گیروگرفتە ڕزگارمانی کرد و وتی هەر پرسیارێکتان هەیە، بیکەن تا وەڵامتان بدەمەوە، وەکو لەم بەندەدا لاوێک پرسیار دەکا:

ئەوسا لاوێک زۆر بەگرژی
کە ڕق لە ڕوومەتی ئەڕژی
وتی پیری نەرم و نیان
بکە باسێ تۆ لە ژیان
خۆ من لەگەڵ دەرد هاوڕازم
بەچیی ئەم ژینە بنازم؟
پیر کەوت ناو بیرێ بێ بن
وتی: لە پێناویا ئەچن
ئەگەر ساتێکی گرینە
هەندێ جاریش زۆر شیرینە
ئەبێ کۆشش بکەن لە ژین
تا بگەنە ئامانج بژین
بەکۆشش بەئامانج ئەگەن
لە بەریشیا شادی ئەکەن
بەڵام کەسێک ببێ ئاڵۆز
ڕووی گرژ بکا لە با و باهۆز
بەرگەی کۆسپی ژیان ناگرێ
سەرناکەوێ و هەروا ئەمرێ
وەلێ ژینیش تا سەر نییە
ئەو ماوەش بێ کەسەر نییە
تۆفیر ناکا بۆ پیاو و ژن
تا ئەگاتە هیوا و ئۆخژن
دەرد و ڕەنجی زۆری ئەوێ
تاکو لە ژینا سەرکەوێ
تا ماوە ئەم ڕێگە بگرێ
سەرئەنجامیش ئەبێ بمرێ
هەموو وڵس و زیندەوەرێ
بەرگی ژیانی ئەوەرێ

ئەوانیش هەر وەکو مرۆ
خەبات ئەکەن لە شەو و ڕۆ
کەند و لەند ئەکەنە بەون
لە گەوەی ژین سەرئەکەون
تا ئەتوانی خەبات بکە
ئەوسا بەئامانجت بگە

یەکێ تر لە کارەکانم ئەوەبوو کە لە پاش فێربوونی زمانی ئاڤێستایی دەستم کردە خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەی ئاڤێستا کە پاشان گەلێ وتارم لەبارەی ئاڤێستاوە لە گۆڤارەکاندا بلاوکردەوە و ئەوسا گاتاکانم بەهۆنراو هۆنییەوە و ناوم نا وتەکانی زەردەشت کە ئەوا لێرەدا بەندێکی دێنم:

ئاور خۆشەویست هوورەمەزدایە
هەر خۆشی و شایی وا لە بەرایە
ئاور دیارییەکی خواسراوە بۆ مە
بەنرخە لە بۆ ئەم مەرز و بۆمە
گەلێ شیاوی پێ هەڵگوتنە
مایەی خۆشبەختی و شادی بێ بنە
لە هەر ماڵێکا خۆ ئاگر هەیە
سوود و دەستکەوتی زۆر و بێ پەیە
خۆشبەخت کەسێکە کە ئاوری بێ
ماڵێکی گەورە و گەرموگوڕی بێ
خۆشبەخت کەسێکە زەنگە لە دەست بێ
لە گڕی ئاگر سەرخۆش و مەست بێ
خۆشبەخت کەسێکە کە بیپارێزێ
چێو بنێتە ناو دەست و ئامێزی
خۆشبەخت کەسێکە کە لەبەر گڕیا
خەوی ژیانی بەجارێ زڕیا
دەسا هەر گڕت لە ماڵا بەرز بێ
گەرمات لە بۆ خەڵک بەهەزار تەرز بێ

گەرمات بۆ مرۆ و مالآتیش ببێ
گرت بۆ تاوڵە و گەلەخان بچێ
هەتاکو هەموو بکەونە خۆشی
دەرچن لە ناوی خەم و پەرۆشی
تاکو ڕۆشناییت ئەهریمەن ورکا
دێو و درنج و درۆزن قڕ کا
هەر ئەشم و هوو و هیشتم ئەستی
بخوێنە تاکو دوور بی لە پەستی

یەکێ تر لە کارەکانم هۆنینەوەی چیرۆکی ڕاپەڕینی کاوەی کوردە کە بەپێی ئەفسانەکانی کۆنی کوردی هۆنیومەتەوە کە دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و لەگەڵ شانامەی فیردەوسیدا کەمێک تۆفیری هەیە، بەڵام هەردووکیان هەر لە سەرچاوەیەکەوە هاتوون کە لێرەدا بەندێکی دێنم:

کوردانی دلێر وەک شێری بێ باک
بۆ ئازادی بوو ڕاپەڕین لە خاک
ئەوساکە هەموو هۆز و تیرەی کورد
هەر لە پیاو و ژن تا درشت و ورد
گشتیان یەکیان گرت لە کەژ و لە دەشت
دەشتیان ڕازانەو هەر وەکو بەهەشت
گشت کۆبوونەوە بەشایی و خۆشی
ئیدی لە دڵیان نەما پەرۆشی
ژنان و کچان بەچەپڵە ڕێزان
دڵی لاوانیان ئەکرد ئاوێزان
دی بووە بەزم و هەڵپەڕکێ و شایی
هەموو ڕزگار بوون لە دەست تەنیایی
کچان ئەهاتن گوڵیان ئەچنی
ژنان گێلاخە و شنگیان ئەڕنی
ناز و خەمزەیان ئەکرد بەدەستە
هەر کامیان ئەتوت سەرخۆش و مەستە
لاوان بەچیلە و چەپڵە و هەڵپەڕکێ
نەیانئەزانی بڕواننە کێ

کۆڕیان گەرم کرد لە بۆ گۆرانی
لە بۆ ئاهەنگ و هەم نەواخوانی
هەموو ئاگری نەورۆزیان هەڵکرد
ئاگریان کردە و لەسەر کەژ و گرد
چەژنی نەورۆزیان گرت گشت بەخۆشی
ئیدی لە دڵیان نەما پەرۆشی
وتیان کە تەوقی دیلیمان پسان
ئەژدیهاکیشمان ئاوا حەپەسان
دی ئەمە جەژنی گشت کوردە ئەمرۆ
جەژنی درشت و هەم وردە ئەمرۆ
دەبا ئاگری نەورۆزمان هەر ساڵ
بەرزە و بێتەوە هەر بەگاڵەگاڵ
دەبا بڵێسە و گڕ ئەو ئاگرە
هەر بەرزبێتەوە و تۆش خۆت ڕاگرە
ئەوساکە کاوە و کوڕەکەی هاتن
دییان کە هەندێ زۆر کز و ماتن
وتی بۆ ماتن وتیان بۆ لاوان
بۆ ئەو لاوانەی کوژران بێ تاوان
وتی وا ستەم نەما و گشت شاد بن
هەتاکو ماون با هەر ئازاد بن
کاوەیان کردە سەرۆکی خۆیان
چونکە زانییان ڕەنجی دا بۆیان

یەکێ تر لە کارەکانم هۆنینەوە و نووسینی پەڕتووکێکە بەناوی کورد و شانامە کە بریتییە لە مێژووی ڕامیاری و بەسەرهاتی فەرمانڕەوایان و نەبەزی و قارمانییەتیی قارەمانان و پاڵەوانانی وڵاتەکەمان کە پێشینەیەکی مێژوویی کۆنیان هەیە و چیرۆکەکانیان هەر لەمێژەوە تا ئێستا پشت بەپشت و دەم بەدەم هاتوونەتە خوارەوە و بەیادگار ماونەتەوە و ئەم چیرۆکانە بەر لە فیردەوسیش هەر لەناو کوردەکاندا باوبوون و گەلێک لە هۆنەرانی کوردیش لە سەدەکانی سێیەم و چوارەمی کۆچیدا دیاردییان کردووەتە

ئەو چیرۆکانە و پاشان هۆنەرانی کورد گەلێک لەو چیرۆکانەیان کردە هۆنراو و بەیادگار بەجێیان هێشتن کە هەندێکیان بریتین لە: بارام و گوڵەندام، خەسرەو و شیرین، ڕۆستەم و زۆراب، جیهانگیر و ڕۆستەم، برزوو و فلامەرز، بەبری بەیان، بێژەن و مەنێژە، حەوت ڕەزم، نۆ ڕەزم، یانزە ڕەزم، ڕۆستەم و ئەسفەندیار، وە من ئەم پەڕاوەم بەپێی ئەو چیرۆکانە و شانامەکەی فیردەوسی نووسی و هۆنییەوە تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن، ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو نووسراوەیە:

نەمامێک ڕووا گەورە بوو تا سەر
لقوپۆی بڵاو بووەوە یەکسەر
بووە دارێکی پڕ بەر و جوان
خەڵک هاتنە سەری وەکو سفرە و خوان
گەڵاکەی پەند و بەری ئاوەز بوو
ئەو دارە بۆ گەل هەر هەرەوەز بوو
چڵی ئەو دارە تا حەزکەی خوەز بوو
لە بۆ نەیاران وەکوو ڕەوەز بوو
ناوی پیرۆزی ئەشوو زەردەشت بوو
تەنیا ئامانجی ئەو هەر بەهەشت بوو
بەشای وت کەوا من پێغەمبەرم
لە ڕێی خوا ئەتبەم چونکە ڕێبەرم
پلۆختەیەکی هێنا لەو ناوە
وتی ئەمەم لە بەهەشت هێناوە
بێ ئایینەکەم وەربگرە بەدڵ
چونکە سبەینێ ئەچیتە ژێر گڵ
ڕێ و ڕچەی خودا فێر ببە لە ژین
پەرەی پێ بدە بەبێ ڕق و کین
لە ڕووی ئاوەزە و تێ فکرە ساتێ
گشت پیاوانیشت بەو ڕێیە داتێ
فێر بە ئاین و دینی زەردەشتی
ئەگەر لایەنگر مینۆ و بەهەشتی

سا کە ئەمەی بیست چووە سەر دینی
چەن کەسی تری ئەو ڕۆژە بینی
ئەوانەشی زوو هێنایە ڕێی خۆی
تا پەرە بدەن ئەو ئائینە بۆی
کاتێ پادشا بەرەو بەڵخ ڕۆیشت
هەموو کەوتنە دووی ئەو چاک تێ گەیشت
کە گشت یارانی هەر لە ڕێی ئەودان
گشتیان هەروەکو تانوپۆ و هەودان
تیشکی خوایی دای لە دەروونیان
ئیتر داساکا دڵی زەبوونیان
دی بتپەرستی لەناوچوو یەکجار
ئاور کرایەو لە دەشت و هەوار
ئاور لە ناوی گشت ماڵێ گڕا
تۆمی خراپەش بەجارێ بڕا
گوشتاسپ چەند کەسی نارده سەر بەندەن
تا ئەو ئایینەی پەرە پێ بدەن
بەم جۆرە دینی زەردەشت پەرەی سەند
بنج بتپەرستی لە زەوی هەڵکەند
وا زەردەشت ئێژێ هیچ درۆ نەکەن
لە درۆ ئێوە بەهیچێ ناگەن
ئەوەی درۆ کا دوژمنی خوایە
دوژمنی من و دین و بڕوایە
هەروەها دەڵێ: چاپلووسی مەکەن
بەدخوازی و ڕژدی و قرنووسی مەکەن
فروفێڵ بەکار مەبەن لە ژینا
مەچنە ناو ڕک و دەخەز و قینا

یەکێ تر لە کارەکانم ئەوەبوو کە کورتەی شەرعی ئیسلام و ژیانی پێغەمبەرانی خوام بەهۆنراو هۆنییەوە تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن و بۆ ئەم کارەش کەڵکم لە

قورئانی پیرۆز و پەڕاوە ئاینییەکان وەرگرت و ناوم نا دیاری پێغەمبەران کە ئەوا بەندێکی لێرەدا دێنم:

چوارەم سی ڕۆژەی مانگی ڕەمەزان
ڕۆژووەکەت بگرە بێ درۆ و بوختان
خواوەن مەزن فەرزی کرد بۆمان
ئەبێ بیگرین لە مانگ ڕەمەزان
چونکە قورئانی تیا نازل بووە
مزگێنی لە بۆ ئیسلام هاتووە
بەڵام هەر کەسێ ڕۆژووەکەی نەگرێ
دەرگای ڕەحمەتی خوا لە خۆی ئەبڕێ
ڕۆژوەوان ئەبێ بەد بەکەس نەڵێ
نا ئەهل ببینێ بەڕێگای هەڵێ
هاواریش نەکا لەگەڵ نەزانان
هەمیشە دووری بگرێ لە نادان
چۆن ڕۆژوو مرۆ پاک ئەکاتەوە
گوناهی پێشووی لا ئەباتەوە
خودا فەرموویە بێ زیاد و کەم
ڕۆژوو بۆ منە و خۆم جەزای ئەدەم
ڕۆژوو لە بۆ ئەم دەستە هاتووە
یەکەم هەر کەسێ خاوەندی خووە
یانێ ئەو کەسەی عاقڵ و ژیرە
ئەبێ ڕۆژووەکەی بگرێ گەر پیرە
شێت و دێوانە ڕۆژووی بۆ نییە
چونکە ئەو شێتە دەسەڵات چییە
دووهەم لەسەری باڵغیش فەرزە
ئەبێ ڕۆژووەکەی بگرێ بێ عەرزە
سێیەم بۆ سالم ڕۆژوو هاتووە
ڕۆژووگرتنی کاکە بێ سووە

ڕێبواریش چەند ڕۆژ ڕێگاکەی ببڕێ
ئەبێ بەقەزا ڕۆژووەکەی بگرێ
پێنجەم بۆ ژنی بێ نوێژ و زەیسان
لەو دەمە ڕۆژوو نەگرێ ڕەمەزان
بەڵام دوای پاکی ڕۆژووی قەزایە
ئەبێ بیگرێ و فەرمانی خوایە
ئەبێ ڕۆژەوان قورئان بخوێنێ
بەقسەی خراپ دڵ کەس نەشکێنێ

یەکێ تر لە کارەکانم ئەوەیە کە گەلێ لەو پەندانەی کە دەم بەدەم دەیانگێڕنەوە و هەر لەمێژەوە کەوتوونەتە سەر زاری خەڵک، وە چۆنییەتیی ژیان و بیروباوەڕی باو و باپیرانمان بۆ دەردەخەن هەریەکە کردوومن بەهۆنراو و بەناوی پەندی پێشینانی کوردی ئامادەم کردوون بۆ چاپ کە ئەوا چەند پەندێکیان دێنمەوە:

پەندی پێشینان وەک زێڕ و زێوە
قسەی باش بکە و خراپ دزێوە
قسە کەوتە زار ئەکەوێتە شار
ڕازت ئاشکرا ئەبێ لای نەیار
ئاش با بگەڕێ و دانی خۆی بێنێ
چەقچەقەش با هەر سەر خۆی بشکێنێ
قەل بەقەلی وت ئەتۆ ڕوو ڕەشی
بۆیە لە دونیا بێ بەهرە و بەشی
چەپڵە بەدەستێک خۆ لێ نادرێ
پیاو ئەبێ دۆسیش بۆ خۆی ڕاگرێ
کەسێ ناتوانێ لای خوات لێ ببڕێ
ئەوی لە مشک بێ جەواڵ ئەدڕێ
خوا ئەو خوایەیە چاو ئەکاتە خەو
قەدری مانگ نییە تا نەگاتە شەو
دڵ خەڵک مەشکێنە لە ژین تاکو سەر
مار بەقسەی خۆش لە کون دێتە دەر

بچۆرە شوێنێ کە کەس نەتناسێ
جا خۆت هەڵکێشە پڕ بەکراسێ
زمان ڕاوەستێ سەریش ڕەحەتە
ڕێسی ناپیاویش ئەبێتە پەتە
ئەگەر خوا باڵی بەمار بدایە
ئەبوا گشتمانی ئەو بگەستایە

یەکێ تر لە کارەکانم هۆنینەوەی هۆنراوی ئاوییەرە کە داگری دووسەد و پەنجا هۆنراوە و ماوەیەک لەمەوپێش کە چوومە سنە چاوم کەوتە ئەو کێوە و چاوەندازەکانی و لەگەڵیدا کەوتمە دووان. ئەم کێوە کە کەوتووەتە باشووری سنەوە، گەلێ گوڵ و گیا و ڕووەکی بۆنخۆشی تێدا ئەڕوێ و هەروەها گەلێ هەوارگە و خانووبەرەی جوان لە پاڵی ئەم کێوەدا هەیە کە خەڵک هەموو ڕۆژێ ئەچنە دیتنی، وە هەندێ لە شوێنە خۆشەکانی ئەم شوێنە بریتییە لە: خدری زیندە، کانی شەفا، کانی سەفا، سەرتەخت، زەفەرییە، ئەمانیە، کاوەساڵە، مبارەک ئاوا، نەقدی، تەکیەی شێخ عەلی، چیمەنی شەرەفولوڵک، وێڵە. ناوی ئەم کێوە لە ئاڤێستادا ئاپەدڕییە واتە: ئەو شوێنەی کە ئاو دڕیویەتی، وە لە نامیلکەی هۆرمز یەشتدا نووسراوە کە زەردەشت لەسەر ئەم کێوەدا بووەتە پێغەمبەر و پاشان خەڵکی بۆ یەکتاپەرستی بانگ کردووە. ئەڵبەت گەلێ لە هۆنەرانی تر لەگەڵ کێودا کەوتوونەتە وتووێژ، بۆ وێنە مەسعوودی کوڕی سەعدی سەلمان لە پارچە هەڵبەستێکدا لەگەڵ کێوێکدا ئەدوێ و حەمە حوسەینی شالیاریش لە هۆنراوی حەیدەر باوەدا لەگەڵ کێوی حەیدەر باوەدا دواوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێک لە ئەو کۆمەڵە هۆنراوە:

ئاوییەر باخی باویت دی چۆڵە
کوند دێ و لەسەریا هەر ئەکا بۆڵە
داخەکەم لە جێی قوڵنگ و قازان
دالاش و کەرگەز ئەفرۆشن نازان
لە جێگەی بولبوڵ هەر قەل ئەخوێنێ
ڕەشەباش خێرا تۆز هەڵئەستێنێ
نێرگزیش ئەوا نوستووە لە خەو
ڕایەخی بووە بەزیخ و بەچەو
دەسا سا هەڵسە ڕازی مەبێژە
چونکە ئەزانم تۆ بیرت تیژە

***

ئاوییەر زەمان ڕابردو ڕۆیی
ئەبێ گشت بژین بەسەربەخۆیی
چوکە کۆیلەیی و دیلی چووە سەر
ئەبێ ئازاد بین بێ دەرد و کەسەر
ئەبێ گشت هەوڵ دەین بۆ کورد و کوردسان
ئەو کوردەی کەوا ئاگری هەڵسان
ئەو کوردەی کەوا نەبووە بەیدەست
هەتا مافی خۆی بهێنێتە دەست
منیش بۆ بەرزی ئەچم چون وردم
خاکی بەری پێی لاوێکی کوردم

***

یەکێ تر لە کارەکانم هۆنینەوەی کارەساتی هەڵەبجەیە، بەهۆنراو کە لە پاش بۆمبارانکردنی هەڵەبجە بەچەکی شیمیایی ئەو هۆنراوانەم هۆنییەوە و لە ڕاستەقینەدا ڕووداوی هەڵەبجە ژانێکە کە بەسەر لەش و گیانی هەموو کوردێک تەوژم دێنێ و ئەم هۆنراوانەش هاوارێک کە لە کانی دڵمەوە هەڵقوڵیوە تا کار بکەنە سەر بەرەی مرۆ، کە ئەوا چەند هۆنراوێکی لێرەدا دێنم:

شاری هەڵەبجە وەک ئاوێنەیە
لەناو مێژوودا زۆر بێ وێنەیە
چونکە بەخوێنی کوردان ڕەنگین بوو
لە بۆ کوردستان وەکو نگین بوو
گوڵاڵەی باخان گشت وشک و زڕ بوو
شارەکە لە گاز شیمیایی پڕ بوو
منداڵی ساوا لە پاڵی داکی
سەریان نایەوە هەردوو بەپاکی
هەموویان لە ئەو شارەدا کوژران
بەدەسەجەمی لە خاکا نێژران
لاوان بەهیوا سەریان نایەوە
هەر خەم و خەفەت بۆ مە مایەوە

هەڵەبجە لەناو خوێنی خەڵک گەوزا
پیرانیش خنکان لە ناوەنەوزا
ناوی شارەکە بووە تەم و تۆف
منداڵان خنکان هەر بەداخ و ئۆف
ئاسمان بەجارێ سپی و ڕەش بوو
دارەکان سووتا و وەک خەڵووز گەش بوو
وڵاتەکانی یەکگرتووی جیهان
کە بۆ ئاشتی گەلان ئەدەن هان
ئەی بۆچی لەبەر ئەم گشت ستەمە
هیچێکیان نەوت لە ئەم سەردەمە؟
وەرن ئەی ڕۆڵەی کوردانی دلێر
هەموو یەک بگرن وەکو بێچووە شێر
ڕاپەڕن هەڵسن سەدام لەناوبەن
لەناو دونیادا ئەو بکەن بەپەن
سەدام خوێنمژ و دوڕوو و خوێنخۆرە
بڕوای هەر لەسەر ستەم و زۆرە
بەقەد داڵەهۆ خەم لە دڵمایە
بەهارە و ئیتر قاسپەی کەو نایە

یەکێ تر لە کارەکانم دانانی گۆرانییە بۆ گۆرانیبێژانی کورد کە ئەمەش یادگاریی تافی جوانیمە؛ بۆیە تەواوی ئەو گۆرانییانە ئاوات و هیوا و گلە و گازندە و سکاڵایە لە یار، کە ئەمەش گۆرانییەکم بەناوی نەسرین دێنمەوە:

نەسرین کەژاڵە چاوەی سوخمە ئاڵ
ڕوومەت گەشەکەی گوڵاڵەی سەر یاڵ
ئەستێرە وێنەی ئاسمانی جوانی
تا کەی دانیشم بەچاوەڕوانی
کاتێ ئەتبینم نازداری دڵبەر
دڵم وەک شەماڵ دەشت ئەگرێتە بەر
کاتێ لە دەشتا گوڵێ ئەبینم
بەوێنەی بولبول بۆی ئەچریکێنم

چونکە شێوەتی پێوە دیارە
نەسرین تۆ جوانی وێنەت تەیارە
کەم جەزرەبەم دە لە ڕێی ئەو خوایە
ئەگەر ئەمزانی ئەمەگت وایە
نەئەکەوتمە داوت شۆخی بێ بەینەت
صدیق» سەرسامە نەسرین لەم کەینەت

یەکێ تر لە کارەکانم هۆنینەوەی شانامەی بۆرەکەییە کە بریتییە لە مێژووی کورد و کوردستان هەر لە گووتییەکانەوە تا لۆلۆییەکان و کاسییەکان و میتانییەکان و مانایییەکان و ئۆرارتوەکان و مادەکان و ساسانییەکان و لەم بارەوە کەڵکیشم لە شانامەی فیردەوسی و چیرۆکەکان و ئەفسانەکانی کوردیش وەرگرتووە و بەم چەشنە شانامەکەم پێک هێناوە و ئەمەش چەند هۆنراوێک لە بارەی پادشایەتی هۆشەنگەوە:

هۆشەنگ شا بووە سەرۆکی وڵات
هەتاوی دادی لە ماڵبەند هەڵات
چل ساڵی تەواو فەرمانی ڕانی
دی خەڵکی دەرکرد لە نیگەرانی
پاشان جیهانی ئاوا کرد یەکسەر
دی نەما لە دڵ پەژارە و کەسەر
تەواوی گێتیی ئەو لە داد پڕ کرد
دێو و نەیاری بەجارێ وڕ کرد
ڕۆژێکیان هۆشەنگ چووە دەشت و کێو
گەڕا کۆساران نشێو بەنشێو
لە دوورەو شتێ زۆر ناباری دی
لەپڕ داخورپا دڵی بەهێدی
دی کە خشپەی دێ بەهێدی ئەڕوا
دووکەڵ لە دەمیە و پەی پەی دێ بۆ دوا
تومەز کە ئەمە مارێکە درێژ
کە هەر ئەخزێ لە دەشتا بەچێژ
بەردێکی خێرا لە بۆ ئەو هاوێشت
گەلێ نیشانە و شوێنی بەجێ هێشت

دای لە بەردێ تر چەخماخەی وەشان
گڕی لە پووشی ئەو شوێنە هەڵسان
مارەکە نەکوژرا بەڵام لە پڕێ
لەو بەردە هەڵسا هاڵاو و گڕێ
ئاگری پەیدا کرد بەفەڕ و بەهەنگ
تا کۆبوونەوە یارانی یەکڕەنگ
جەژنێکیان بەدی هێنا هەر ئەوڕۆ
ناویان نا سەدە بەفەڕ و شکۆ
هۆشەنگ سپاسی خوای بێ هاوتای کرد
کە ئەوی بەرەو ئەو ڕێ و شوێنە برد
وتی: ئەم تیشکە تیشکێ خواییە
گەلێ بەنرخ و زۆر بە باییە
کە شەو هات کێوێ ئاگریان هەڵکرد
ناوی یەزدانیان لە خۆشیا ئەبرد
دی بووە بەزم و شایی و هەڵپەڕکێ
کەس نەیئەزانی بڕوانێتە کێ
ئەو جەژنە بەناو هۆشەنگ مایەوە
لە ئەو دەمەدا دەنگی دایەوە
بۆیە ئەو جەژنە سەدە ناونرا
چونکە سەد ڕۆژی زستان ڕابرا

سەرچاوەکان

١- هیوا، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی - تاران ١٣٦٠.

٢- چوار خشتەکییەکانی خەیام، وەرگێڕاوی سەدیق بۆرەکەیی - تاران ١٣٥٨.

٣- دوو بەیتییەکانی بابە تایەری هەمەدانی، گۆڕینی سەدیق بۆرەکەیی - تاران ١٣٦٠.

٤- زەمبیل فرۆش، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی - تاران ١٣٦٣.

٥- پیری دەریا، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی - تاران ١٣٦٩.

٦- وتەکانی زەردەشت، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

٧- ڕاپەڕینی کاوەی کورد، هۆنراوی سەدیق بۆرەکەیی.

٨- پەندی پێشینان، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

٩- گۆرانی، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

١٠- هەڵەبجەی خوێنین هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

١١- ئاوییەر، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

١٢- کورد و شانامە دانراوی سەدیق بۆرەکەیی.

١٣- شانامەی بۆرەکەیی، هۆنراوەی سەدیق بۆرەکەیی.

ئەنوەر قادر محەممەد

١٣٦٨ - ...

ئەنوەر، کوڕی قادر کە نازناوی ئەنوەرە لە ساڵی ١٣٦٨ی کۆچی لە ناوچەی عەربەتی سەر بەسلێمانی لە دایک بووە و دەورەی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو ناوچەیە تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و لە کۆلێژی ئاداب لیسانسی لە زمانی کوردیدا وەرگرتووە و ئەوسا بووەتە مامۆستا و ماوەیەک خەریکی وانە وتنەوە بووە و لە پاشا چووەتە ئەوروپا و وەکو دەڵێن لەوێشدا دوکتۆرای وەرگرتووە و ئێستاش هەر لەوێدایە.

ئەنوەر قادر بەیەکێ لە هۆنەرانی هاوچەرخ دێتە ژمار و هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی نوێ هۆنیویەتەوە کە گەلێ شیرین و ڕەوانن. ئەو تا ئێستا کۆمەڵە هۆنراوێکی بەناوی زریان بڵاوبووەتەوە و هەروەها گەلێ لە هۆنراوەکانشی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا چاپ کراون.

هۆنراوەکانی ئەنوەر قادر بریتیین لە دەردی کۆمەڵ، بریتییە لە دەربەدەری و ئاوارەیی گەلی کورد کە بەدەست ڕژێمی ستەمکاری سەدامەوە چەوسادنەتەوە، بریتین لە خەم و پەژارە و ئەم چەشنە بابەتانەن لەناو هۆنراوەکانیدا دەردەکەون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەردێڕی ئێوارەیە و کۆچ ئاگرە و ناکوژێتەوە دەڵێ:

لە هەواری ماتی تەما
دەواری دەروون هەڵئەدەم
بەکۆچە ڕێی دووری خەما
بارگەی وشەم بەڕێ ئەخەم
باوبۆرانێ لە دڵمایە، گەر بباریێ
هەسوونە زێڕینە و هەتاو
ئەدا لە یەخەی بەهاری

***

هەورەکانی ئاسمانی شار
بۆ باوەشی گۆماوەکەی دەربەند ئەفڕین
وتیان نامە... سڵاو، هەواڵ
بۆ باوک و دایکت نانێری
ئەی نامەی ئەوانت ناوێ؟!
وتم سیروان هەموو ڕۆژێ
هەواڵیانم بۆ ئەهێنێ

***

ئەوا دیسان... جانتا و کۆڵە بێ نازەکان
وەکو بێچووە پشیلەی چاو نەپشکوتوو
بۆ ژوورێکی ترسناکتر هەڵئەگیرێن
بەگالیسکە و بەکۆڵ و شان

***

ئەی وڵاتە شیرینەکەم!
وڵاتی سوێ و بەفر و بەهار
وێنەکەی تۆ لە قووڵاییی زامەکانما
هەڵئەگرم...
لە کۆمۆنەی ڕووتەکانا
وێنەکەی تۆ و زامەکانم
دروشمێکە لەسەر سەرم هەڵی ئەگرم

***

ئەو دەریایە و خەم دەریایە
شیعرەکانی منیش ماسین
بێ ئەو ناژین... بێ خەم ناژین
گیانە!...
سەروملم دوورگەیەکە، دوای کۆچی تۆ
لە تینوانا وا ئەخنکێ، دە بێرەوە
دە ڕووباری باسکەکانتی لێ ئاڵێنە
با تینوویەتی و تاسەم بشکێ

ئەنوەر قادر هۆنراوەکانی خۆی بەکوردییەکی پەتی هۆنیونەتەوە، بۆ ئەوەی هەموو لێی تێ بگەن، وە لەگەڵ ئەوەش گەلێ زاراوی نوێی بەدی هێناون و لە هۆنراوەکانیدا بەکاری بردوون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لەسەردێڕی: ئێوە ئەو بایەن کێو لەبن دێنن، هۆنیویەتەوە کە دەڵێ:

ئەڕۆی ئەگریا، دڵێ ئاوێنەی تەماوی و لێڵ بوو،
ئاسمانێ بوو دوایی نەهاتوو، ئەسپی سەرکەش و
تینووی ئارەزووی هەر ئەیحیلاند و چەپۆکانی بوو...
لەسەر درەختی ماتی تەنیایی، پۆلێ باڵندەی لانە شێواو و
وێڵ هەڵئەنیشتن... ئەڕۆی هاواری (خانی) لە کەژی
نەبڕاوەی بیریا... دەنگی ئەدایەوە:
گورگی ڕۆژگار بەرخی سێ سەدەی مل شکاندووە،
زامیش گوڵی کرد، بەڵام مەم و زین دوو ئەستێرەکەی
شەوی هاوینن، یەکتر ماچ ناکەن ئەکوژێنەوە...
لەبەردەم خوادا، لەناو گومان و دڵنیاییدا
هەڵەت و سوورکەی هەوری ئاسمانن
هەتا چاو بزەی نابڕێنەوە...
ئەڕۆیشت و ئەیوت: تاوی بارانی گریانی (خانی)
بەسەر پەنجەرەی خامۆشیماندا، ڕەشت و لوول ئەکا
شەقەی شاباڵی دڕن بەهەوری ماتیمان ئەدا
بانگمان لێ ئەکا:
ئەی هەژارینە! ئێوە ئەو بایەن کێو لەبن دێنن

***

بەدەم سۆزەوە هاواری ئەکرد:
دەم ئەبەم لێوی وەک سکڵی ڕووتی ئەو کچە شەنگە
ئەکەم بەبرین... بەگوڵاڵەی زام
نەء! ئەو تۆی ناوێ
بۆ منی ناوێ؟! شیرین چیت ئەوێ؟!
شیرین کەژاوەی بارانت ئەوێ؟!

شیرین ڕووباری گریانت ئەوێ؟!
ئەوا من ئەڕۆم کەژەکەی بێستوون ئەهەڕۆژێنم
گەردوونە بەرزەت بۆ ئەهەژێنم

سەرچاوەکان
١- زریان، هۆنراوەی ئەنوەر قادر محەمەد - بەغدا ١٩٨٧.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە ئەنوەر قادر.

عەبدوڵلا پەشێو

١٣٧٥ - ...

عەبدوڵلا، کوڕی محەمەدە و نازناوی پەشێوە، لە ساڵی ١٣٧٥ی کۆچی لە دێی بێرکۆتی سەر بەهەولێر لە دایک بووە و دەورەی سەرەتایی و ناوەندیی لە هەولێر تەواو کردووە و پاشان بەهۆی کوردپەروەرییەوە گیراوە، بەڵام لە زیندان ڕای کردووە و چووەتە ئەورووپا و ماوەیەکیش لە مۆسکۆدا ماوەتەوە.

عەبدوڵلا پەشێو هەر لە منداڵییەوە حەزی لە هۆنراو کردووە و جاروبار هۆنراوی هۆنیوەتەوە و باشترین هاندەری ئەو بۆ هۆنراو هۆنینەوە دۆستانی بوون و پتر حەزی لە هۆنراوەکانی گۆران دەکرد و لە ڕاستەقینەدا ئەو گیانێکی تری دەماندە هۆنراوی کوردی و هۆنراوی نوێی گەیاندە پلەوپایەیەکی بەرز و تا ئێستا چوار کۆمەڵە هۆنراوی بەناوی: فرمێسک و زام، بتی شکاو، شەونامەی شاعیرێکی تینوو، شەو نییە خەوتان پێوە نەبینم، بڵاوکردووەتەوە.

عەبدوڵلا پەشێو هەر لەسەر ڕێ و ڕچەی باو و باپیری دەڕوا، ئەو ڕێ و ڕچەیە کە باو و باپیری بۆ هێنایانە دی کە جەژنی نەورۆزیش هەر دەچێتە سەر ئەو ڕێ و ڕچەیە، ئەو نەورۆزەی کە بەپێی چیرۆکەکانی نەتەوایەتی کاوەی کورد هێنایە دی و ئەژیدەهاکی ستەمکاری گەیاندە سزای خۆی، وەکو لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی ئەوەمان بۆ دەکا و دەڵێ:

لە کاوەی باپیرم پرسی، چۆن دەگەمە نەورۆزەکەی سەدەی بیستەم وتی: ڕۆڵە گیان ئەگەر کوردستان بکەنە پارچە ئاگرێک، نەک ئەژدەهاکێ بەڵکو هەزار ئەژدەهاک بۆ گەلی کورد ملکەچ دەکا و خۆی ناگرێ، وەکو دەڵێ:

پرسیم لە کاوەی باپیرم
گوتم: بابە وا دەست بەدەستم

دە پێم بڵێ، چۆن ئەگەمە
نەورۆزەکەی سەدەی بیستەم
گوتی: ڕۆڵە، گەر کوردستان
بکەن بەپارچە ئاگرێ
نەک زوحاکێ، هەزار زوحاک
ملکەچ ئەکا و خۆی ناگرێ

هۆنەر لەگەڵ ئەوەی لە کوردستان دوورکەوتووتەوە، بەڵام کوردستانی هەروەکو گیانی خۆی خۆش دەوێ، چونکە زێد و مەڵبەندیەتی و لەوێدا لە دایک بووە و لەوێدا پێ گەیشتووە و گەورە بووە دیارە دەبووا وەکو بیبیلەی چاوی بیپاراستایە، بەڵام لەبەرئەوەی لێی دوور کەوتووەتەوە ئەوەیە کە گۆرانی پیادەڵێ و دەڵێ: کێڵگە بۆ باران دەستری و چیا بۆ هەڵۆ و ڕووبار بۆ نەوەستان و خۆر بۆ ئاسۆ و ئاگرپەرست بۆ ئاورگە و با بۆ چرۆ و ئەستێرە و مانگ بۆ بەرەیان و منیش بۆ تۆ ئەی کوردستانەکەم، وەکو دەڵێ:

کێڵگە دەستری بۆ باران
چیا بۆ هەڵۆ
ڕووبار و چەم بۆ نەوەستان
خۆر بۆ ئاسۆ
ئاگرپەرست بۆ ئاتەسگە
با بۆ چرۆ
ئەستێرە و مانگ بۆ سپێدە
منیش بۆ تۆ
کوردستانم: منیش بۆ تۆ!

هۆنراوەکانی عەبدوڵلا پەشێو ئاوێنەیەکی باڵانمان بۆ ژیانی کوردەواری. لە پارچە هەڵبەستێکیا کە لە بارەی بڵاوبوونەوەی (کەژاوەی گریان)ی شێرکۆ بێکەس هۆنیویەتەوە ژیانی قارەمانی کوردمان بۆ دەردەخا کە چۆن کەژاوەکەی گریانی ئەو، وەک بنیادەمێکی ڕاپەڕیو خەنجەرێکی پاشا کۆرەی لە کەمەر دابوو، وە لەو مەیدانەدا ئاڵاخوێنینی مەهاباد هەڵکرابوو، وە پەیامێکی لەوێدا بڵاوکردەوە کە وشەکانی پریشکی ئاگری زەردەشت بوون و کتومت هەر لە وشەکانی ئاڤێستا دەچوون، وەکو دەڵێ:

برام شێرکۆ...
کەژاوەکەی گریانی تۆ

وەک ئادەمزادی ڕاپەڕیو
گیانی گەرمی لەبەردا بوو
خەنجەرێکی جەوهەرداری،
«کوڕ پاشا»ی لە کەمەر دابوو
لە پێشەنگی، کەژاوەتا،
ئاڵای خوێنینی مەهاباد... هەڵکرابوو
لە تەک ئەوا، سێدارەکەی، چوارچرا بوو
کە هاتە لام،
پەیامێکی وای بۆ هێنام:
وشەکانی،
وەک پڕیشکی ئاگر وابوون
هی ڕۆژانی، ئاڤێستا بوون
خوێندمەوە
گەلێک گریام...
گریام بۆ خۆم...
گریام بۆ تۆ...
بۆ هەزاران، زیندووی نێژراوی ناو گڵکۆ!

***

برام شێرکۆ
ڕاست ئەکەی... تۆ
دوو هەزار و پێنجسەد ساڵە
ئەنوین... ئەخۆین... لەسەر درۆ!
ڕاست ئەکەی... تۆ
دوو هەزار و پێنجسەد ساڵە
گوێمان... کەڕە!
زمانمان... گیرۆدە و لاڵە!
بەڵام هەیهۆ
کەی لای ئێمە،

پەسند بووە پیاوی ڕاستگۆ؟!

***

برام شێرکۆ...
بەو چاوە دیم،
زەردەخەنەی، لە دواوە بوو،
کەژاوەکەی، گریانی تۆ!
لە تنۆکی فرمێسکتا
دەماری بازووی کاوەم دی
لاشەی کەوتووی زوحاکم دی
ئاڵای بەرزی شەکاوەم دی
ئاسۆیەکی ڕووناکم دی!

***

لە تنۆکی فرمێسکتا...
زەردەشتم دی
باوەشی خۆی ئەگرتەوە
بۆ هەژار و چەوساوەکان
بەهەشتم دی،
ڕاست ئەبۆوە،
لەسەر لاشەی، چوار دیوارە، ڕماوەکان

***

عەبدوڵڵا پەشێو گەلێ گۆرانیی جوان جوانیشی بەهۆنراو بۆمان هۆنیوەتەوە کە لەوانەدا بەیارەکەی هەڵدەلێ و لەگەڵیا ڕازونیاز دەکا، وەکو لە پارچە هەڵبەستێکدا کە لە سەردێڕی تۆش بەجێم دێڵیدا ئەوەمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

تۆش بەجێم دێڵی
زۆرباش دەزانم تۆش بەجێم دێڵی
تۆش سەرخۆش دەبی و
وەک بادەیەکی بۆش بەجێم دێڵی

***

تۆش بەجێم دێڵی
وەک چۆن سەوزایی باخ بەجێ دێڵی
وەک چۆن تەمومژ شاخ بەجێ دێڵی
تۆش بەجێم دێڵی!

***

تۆش بەجێم دێڵی
چۆن ئەسپێکی خورت سوار بەجێ دێڵێ
چۆن وشەی تادار زار بەجێ دێڵێ
تۆش بەجێم دێڵی

***

ئەگەر دەزانیت، ئەمجارە
بڕیارەکەت دوا بڕیارە
ناوونیشانی خۆت بگۆڕە
جێ پێیەکانمان بسڕەوە
لەژێر ئاسمانی ئەم شارە
ئەوسا خوات لەگەڵ
چۆن ئەسپێکی خورت سوار بەجێ دێڵی
وام بەجێ بێڵە!
چۆن وشەی تادار زار بەجێ دێڵی
وام بەجێ بێڵە!

***

سەرچاوەکان

١- بتی شکاو، هۆنراوەی عەبدوڵڵا پەشێو - کەرکووک ١٩٦٨.
٢- شەونامەی شاعیرێکی تینوو، هۆنراوەی عەبدوڵڵا پەشێو - بەغدا ١٩٧٣.
٣- شەو نییە خەوتان پێوە نەبینم، هۆنراوەی عەبدوڵڵا پەشێو - هەولێر ١٩٨٠.
٤- فرمێسک و زام، هۆنراوەی عەبدوڵڵا پەشێو - کەرکووک ١٩٦٧.

نووسەران و وێژەوانانی کورد

گەلی کورد لە سەرەتای سەدەی چواردەیەمی کۆچیدا بۆ بووژانەوە و پەرەسەندنی وێژە و فەرهەنگی کوردی گەلێ تێ کۆشاوە و هەر لەم چەرخەدا گەلێ ڕۆژنامە و گۆڤار لە لایەن نووسەرانی کوردەوە چاپ و بڵاوبووەتەوە بۆ یەکەمین جار ڕۆژنامەی کوردستان لە ساڵی ١٨٩٨ی زاینی لە لایەن میقداد مەدحەت بەگی بەدرخانەوە لە شاری قاهیرە بڵاوکرایەوە و پاشان لە ساڵی ١٩٠٧ی زاینی ڕۆژنامەی کورد لە ئەستەمووڵ بڵاوبووەوە و لە پاشا گەلێ گۆڤار و ڕۆژنامە لە لایەن نووسەرانەوە کەوتنە بەردەستی خوێندەوارانەوە و بەم چەشنە وێژەی کوردی بەجارێ پەرەی سەند و بەهۆی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامەیانەوە گەلێ نووسەر و وێژەوان و هونەر سەریان هەڵدا کە بوونە هۆی پەرەسەندنی وێژە و فەرهەنگی کوردی.

لە ڕژێمی شاهەنشاییدا گەلێ لە هونەران و نووسەرانی کورد کۆچیان کردە وڵاتەکانی دەرەوە و ئەمانە لە هەر کوێدا بوون دەستیان کردە پەرەدانی وێژە و زمانی کوردی و گەلێ شوێنەواریان بڵاوکردەوە و گەلێ ڕۆژنامە و گۆڤاریان دەرخست و ئەم ڕۆژنامە و گۆڤارانە لە پەروەردەکردن و پێگەیاندنی لاواندا گەلێ بەکەڵک بوون، لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکی لە هەموو چینێک وریا دەکردەوە و زمانی سادەی ئەو ڕۆژنامانە هێڵێکی پەیوەندی بوون لە نێوان زمانی خوێندەواران و نەخوێندەواراندا، بەڵام هەندێ لەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە لەبەرئەوەی پەیوەندییان بەدەوڵەتەوە بوو مەبەستەکانیان بەسوودی خۆیان دەنووسی بۆ ئەوەی خەڵک لە ڕێ دەرکەن.

لە سەرەتای سەدەی بیستەمی زایینیدا نووسەران و وێژەوانانی کورد کەوتنە هەوڵ و تێکۆشین و لەم بارەوە گەلێ پەڕتووک و نامیلکەیان سەبارەت بەلێکۆڵینەوەی وێژە و زمانی کوردی نووسین و بڵاویان کردنەوە، هەروەها گەلێ پەڕاویان لە زمانە بێگانەکانەوە وەرگێڕانە سەر زمانی کوردی و گەلێ چیرۆکیشیان نووسین کە هەندێ لەوان بریتین لە:
ئەحمەد موختار جاف، ئەحمەد هەردی، ئەمین میرزا کەریم، ئیبراهیم ئەحمەد، پیرەمێرد، جەماڵ بابان، جەماڵ نەبەز، جەمیل سائب، جگەرخوێن، حەسەنی قزڵجی، حوسێن حوزنی موکریانی، خالد دلێر، ڕەحیمی قازی، ڕەشید هەورامی، سەعید ناکام، شاکر فەتاح، شوکور مستەفا، شێرکۆ بێکەس، عەرەبی شەمۆ، عەلائەدین سەجادی، عیزەدین مستەفا،

کامەران موکری، کەماڵ مەزهەر، گیوی موکریانی، مارف خەزنەدار، محەمەد تۆفیق وردی، محەمەد عەلی کوردی، مستەفا نەریمان، نووری شێخ ساڵح، هۆگر گۆران، یونس مستەفا عومەر، وە دەیان چیرۆکنووسی تر.

گەلی کورد هەر لەمێژەوە بەدەستی زۆرکاران و ستەمکارانەوە دەچەوسێتەوە و لە کورد بەدەستی ڕژێمی شاهەنشاییەوە، لە ئەوپەڕی نائومێدی و نوشووستدا دەژیا و پلەی ژیانی لە ئاستێکی نزمدا بوو، بەڵام بەهۆی ڕەوتی تیژ پەڕی مرۆڤایەتییەوە، پاشان باری ژیانی گۆڕا و گەرچی گەلێ ڕۆڵەی نەبەزی لە دەست دا، بەڵام سەرئەنجام توانیی مافی خۆیان بستێنێ و وێژە و کولتوورەکەی ببووژێننەوە و بیگەیێنێتە پایە و گەشکەی پێ بکەن.

وێژەی کوردی هەر لەمێژەوە بەهۆی نووسەران و هۆنەران و زانایانی کوردەوە پەرەی سەندووە و چیرۆک و ئەفسانەش شانبەشانی زەمان لەناو کوردەواریدا هاتوونەتە خوارەوە، بەڵام تا ئێستا کەسێک نەبووە کە ئەو چیرۆک و ئەفسانانە کۆکاتەوە و لە چاپیان بدا و بڵاویان کاتەوە و لە ڕاستەقینەدا کورد خاوەنی فۆلکلۆرێکی دەوڵەمەندە و فۆلکلۆر لەناو کوردەواریدا لەسەر ئازایی و جوامێری و دەروون پاکیی دانراوە و ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆنی کوردی ئەو سەردەمەمان بۆ دەردەخا، وە وێژەی کوردی لە پلەی یەکەمدا بریتییە لە فۆلکلۆری کوردی کە سەرچاوەیێکی گرنگن بۆ وێژە، بەڵام چیرۆکنووسی بەچەشنی نوێ لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە دەستی پێکردووە واتە: کاتێک ڕۆژنامە و گۆڤارگەلی کوردی بڵاوبوونەوە، چیرۆکی کوردیش کەوتە ڕوو، چونکە گەلی کورد لەم لایەنەوە مێژوویەکی دوورودرێژی نییە و یەکەمین چیرۆکی کوردی بەناوی «لە خەوما» هی جەمیل سائیبە کە لە ساڵی ١٩٢٨ی زایینیدا لە چاپ دراوە و پاشان گەلێ چیرۆکنووس سەریان هەڵدا و چیرۆکی کوردی بەرەبەرە پەرەی سەند و زۆربەی ئەو چیرۆکانەی کە بڵاوبوونەتەوە ناکۆکی و دژوارییەکانی کۆمەڵ دەردەخەن و لەمەوە لە خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانە دەتوانین کۆمەڵ بناسین و ڕێ و ڕەوشت و هەڵسوکەوت و ویستەکانی کۆمەڵیشمان بۆ دەردەکەوێ.

پەخشان لەم دەورەدا گەلێ پێشڕەوتی کردووە و لە ڕاستەقینەدا پێشڕەوتی پەخشان لە هۆنراو زۆرترە، چونکە نووسەران و وێژەوانان زیاتر لە هۆنەران کەوتنە هەوڵ و تەقەلا، وە پەخشان بەکوردییەکی پەتی نووسرا و کەمتر وشەی بێگانەیان تیا بەکار بردو لەم دەمەدا گەلێ پەڕاوی بەکەڵک لە زمانە بێگانەکانەوە وەرگێڕرانە سەر زمانی کوردی کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە کەلیلە و دەمنە وەرگێڕاوی عومەر تۆفیق و گوڵستانی سەعدی وەرگێڕاوی مەلا مستەفای سەفوەت ناوببەین.

ئەو نووسەرانەی کە بۆ بووژانەوە و پەرەسەندنی وێژە و زمانی کوردی کەوتنە هەوڵ و

تێکۆشان و پەخشانی کوردییان بەجوانترین شێوە ڕازاندەوە و گەلێ نووسراوی بەکەڵکیان دانا هەتا هەتایە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لەناو وێژەی کوردیدا دەدرەوشێنەوە، ئەوا لەم بەرگەدا سەرگوروشتە و بەسەرهاتی هەندێکیان لێرەدا دەنووسین کە بریتین لە: سەید حوسێن حوزنی موکریانی، تۆفیق وەهبی، جەلادەت بەدرخان، ڕەفیق حیلمی، شێخ محەمەدی خاڵ، گیوی موکریانی، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، مستەفا سەفوەت، عەلی سەیدۆ گۆرانی، دوکتۆر قەناتی کوردۆ، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، ئەنوەر مایی، حەسەنی قزڵجی، شاکر فەتاح، عەلائەدینی سەجادی، محەمەد تۆفیق وردی، کەریم شارەزا، عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان، کەماڵ جەلال غەریب، د. مارف خەزنەدار، د. جەماڵ نەبەز، دوکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسووڵ، قادر فەتاحی قازی، ئیبراهیم ئەحمەد، عوسمان شارباژێڕی.

سەید حوسێن حوزنی موکریانی

١٣١١ - ١٣٦٧

سەید حوسێن کوڕی سەید عەبدوللەتیف کە نازناوی داماو و خدۆک و بێژەنە، بەحوزنی موکریانی ناسراوە لە ساڵی ١٣١١ی کۆچی لە گەڕەکی حاجی حەسەنیان لە مەهابادا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی و خاڵەکانی خەریکی خوێندن بووە و لە دوانزە ساڵیدا کەسوکاری خۆی بەجێ هێشتووە و بەرەو مەراغە و تەورێز و ئێرەوان و مۆسکۆ و پترسبورغ کەوتووەتە ڕێ و چەند ساڵێک لەو شارانەدا ماوەتەوە و پاشان چووەتە ئەفغانستان و هیندوستان و دوو ساڵیش لە ئەستەمووڵدا ماوەتەوە و لەوێدا خەریکی مۆر هەڵکەندن و خۆشنووسی بووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە حەڵەب و لەوێشدا چەند ساڵێک ماوەتەوە و لە پاشا چووەتە عێراق و لە ڕەواندزدا نیشتەجێ بووە و لەوێدا چاپخانەیەکی بەناوی (زاری کرمانجی) دامەزراندووە و ئەوسا گۆڤارێکی بەناوی زاری کرمانجی دەرکردووە و لەم کاتەدا ئینگلیزەکان بوختانیان بۆی دروست کردووە و خستوویانەتە بەندیخانەوە و ئەوسا ناردوویانەتە بەغدا لەوێدا لە ساڵی ١٣٦٧ی کۆچی دەرمانخواردیان کردووە و پاشان تەرمەکەیان بردووەتە هەولێر و لەوێدا بەخاکیان سپاردووە.

سەید حوسێن حوزنی، بەیەکێ لە مێژوونووسان و وێژەوانانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، ئەو جگە لە زمانی کوردی بەزمانەکانی فارسی و عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی ئاشنایەتیی هەبووە و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ پەڕتووک و نووسراوی بایەداری نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: خونچەی بەهارستان، مێرگەی دڵان، ئاورێکی پاشەوە، شاهەنشای کوردی زەند، میرانی سۆران، بەکورتی هەڵکەوتی دیریکی مێژوو؛ کورد و نادر

شا، ناودارانی کورد، پێشکەوتن، کوردستانی موکریان، چەند لاپەڕەیەک لە دیریکی کوردستانی موکری، پێشەوای ئاین، وێنەگەری و کۆڵین، بەخێوکردنی کرمی ئاورێشم و هەندێ نووسراوی تر.

ئەمەش پارچە پەخشانێک لە مامۆستا سەی حوسێنی حوزنی کە لە پەڕتووکی کوردستانی موکریان هەڵمان بژاردووە، وەکو دەڵێ:

زەوی و خاکی ئەمڕۆ کە ناوی موکریانە، خاکێکی زۆر بەپیت و بەرەکەت و حاسڵ خێرە و کەوتووەتە جەنووب و جەنووبی شەرقی و شەرق و جەنووبی غەربیی گۆلی ورمێوە، بەڵام لە پێشدا بەخاکێکیان گوتووە کە خاکی مادی بچووک بووە و ئەمڕۆ کە ئەیالەتی ئازەربایجانی پێ دەڵێن هەروەکو لە داهاتوودا دێتە گوتن.

کێوەکانی موکریان ئەو کێوانەن کە لە شیمالی غەربی بۆ جەنووبی شەرقی ڕاکشاون و ریزە کێوێکن بەچاکی بەرامبەر بەکێوە بەرزەکانی زاگرۆس ڕاوەستاون و لێک گرێ دراون و پێکەوە نووساون و لە پێکەوەبوونی ڕشتەی زاگرۆسدا پێکەوە، لە نێوانی یەکدا ڕاکێشراون، بەهۆی شیو و دۆڵ و گەرووەکان و چۆمەکانەوە لێک پچڕاونەوە و بوونەتە دوو کەرت و بەدوو کێو.

کێوەکانی ڕۆژئاوا کە گەلێک توند و سەخت و دژوارن و لە ڕۆژهەڵاتەوە بەبەرزیی نێونجی کێوەکان ٣٢٠٠ متر دەبن، سەر قۆچکە و تەپڵەسەری ئەو ڕشتە کە لەنێوی مەزرای شنۆ و ئالان دان و یەکەیەکی پێکەوە لێک نەپچڕاوە و هەڵکەوتووە، ئەمانەن: چیای ڕەش، کێوی سپی، بارزین، کانی خولا، قەندیل، باقر، حاجی ئیبراهیم و جگە لەوانە چەند شاخی قۆپی دیکەش هەن کە ساڵی دوازدە مانگ پترین مانگانی ساڵ ئەو کێوانە بەبەفر داپۆشراون و کوێستانێکی زۆر ڕەنگین و جوانن.

لە نێوانی گەردنی کێلە شین و ئالاندا ڕشتە کێوەکانی موکریان خاوەند ڕێکوپێکی وێچوونێکی زۆر جوان و خاوێن، ڕاکێشرانیان لە شەمالی غەربییەوە بۆ جەنووبی شەرقی وە خوار بووەتەوە و ریز ڕاوەستاون و لێک پچڕاوەیان لە ئاراراتەوە لەگەڵ کێوەکانی زەهاو و لوڕستان و لە ڕۆژهەڵاتی موکریاندا دوو ریزە کێو هەڵکەوتوون، یەکێکیان ناوی بەردەسیر و هی دووەمیان ڕشتەی موکریانە و لە بەرامبەرەوە وەکو یەکدی هەڵکەوتوون، گەرووی چۆمی چەغەتوو لێکی بریون، ڕشتەی کێوی بەردەسێر، چۆمی تەتەهوو درییەتی و کردوویەتە دوو لەت، کلکەی ئەو ریزە شاخە بەناوی کێوی کورتەک دەناسرێ، هەتا شاری سابلاخ و جەنووبی گۆلی ورمێ ڕاکشاوە و درێژی کێوی بەردەسێر لە شیمالی غەربییەوە بۆ جەنووبی شەرقی بەکەمێک خواربوونەوە ڕوو بەڕۆژهەڵات درێژ بووە و ڕاکشاوە.

سەرچاوەکان
١- کوردستانی موکریان ،نووسراوی حوسێن حوزنی موکریانی – ڕەواندز ١٩٣٨.
٢- پێشکەوتن، کردەوەی حوسێن حوزنی موکریانی – هەولێر ١٩٦٣.

تۆفیق وەهبی

١٣١١ – ١٤٠٤

تۆفیق، کوڕی مارف کە بەتۆفیق وەهبی ناسراوە لە ساڵی ١٣١١ی کۆچی لە سلێمانی لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەوێدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و زانکۆی ئەفسەریی تەواوکردووە و بووەتە ئەفسەر و لە پاش چەند ساڵێک بەپلەی سەرهەنگی گەیشتووە و ئەوسا بووەتە مامۆستای زانکۆی ئەفسەری و لە دوای ماوەیەک کراوەتە فەرمانداری سلێمانی و پاشان بووەتە وەزیری پەروەردە و ماوەیەکیش بووەتە سناتۆر و لە پاش شۆڕشی ١٩٥٨ ڕۆیشتووەتە تورکیە و لەوێوە بەرەو ئینگلستان کەوتووەتە ڕێ و ئیتر لەوێدا ماوەتەوە تا لە ساڵی ١٤٠٤ی کۆچی گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و لەسەر ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەیان بردووەتە کوردستان و لەسەر کێوی پیرەمەگروون ناشتوویانە.

تۆفیق وەهبی بەیەکێ لە وێژەوانان و زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، ئەو لە زانستی زماناسی و وێژە و فەلسەفە و مێژوودا مامۆستا بووە و یەکەمین زانای کوردە کە لەسەر زمانەکانی هیندوئەوروپایی و پەیوەندیی زمانی کوردی بەوانەوە کۆڵیوەتەوە و گەلێ لە زانایانی ئەوروپایی بۆ نووسینی نووسراوەکانیان کەڵکیان لە زانستی ئەو وەرگرتووە و ئەویان یادکردووە. گەلێ لە بەرهەمەکانی ئەم مامۆستایە هێشتا چاپ نەکراون و هەروا بەدەستنووس ماونەتەوە و ئەوانەی کە چاپ کراون بریتین لە: فەرهەنگی کوردی ئینگلیزی، دەستووری زمانی کوردی، خوێندەواریی باو، قسنێک لە کوردستاندا، بەیان حەقیقەت، بنەچەکەی کوردان و بنچینەی زمانی کوردی، ئێزیدییەکان ئەهریمەن پەرست نین، کورد و ماد، بنج و بناوانی زمانی کوردی لە توێکڵە گوێزێکدا، ئاڵتوون کۆپری، مێژووی ناوی کەرکووک، واتای قەڵاچوالان، وە گەلێ نامیلکە و وتاری تر.

ئەمەش بەشێک لە یەکێ لە وتارەکانی مامۆستا تۆفیق وەهبی لە سەردێڕی بنجی زمانی کوردی کە وەرمانگێڕایە سەر زمانی کوردی کە دەڵێ: مێژوونووسانی موسڵمان کە لەسەر بنج وبناوانی زمانی کوردی ڕۆیشتوون و لێی دواون، تووشی گەلێ هەڵە بوون، بەڵام لەم دواییەدا زانا ئەوروپاییەکان گەلێک جوان لەسەر ئەو مەبەستە کۆڵینەتەوە، لەناو

هەموویاندا دەتوانین لە مینۆرسکی بدوێین کە بەڕاستی لە بارەی کورد و کوردستانەوە گەلێ مەبەستی نووسیوە و خۆی ماندوو کردووە. ئەو لای وایە هەر لێکۆڵینەوەیەک کە لەسەر کورد و زمانی کوردی بکرێ دەبێ لەسەر بنەڕەتی ماد و زمانی مادیدا پێک بێ. منیش لەسەر ئەو بڕوایەم کە کورد و ماد هەر یەکن و کورد و زمانی کوردی لەسەر بنجی ماد و زمانی مادی ڕواوە. بەڵام یەکێک لە خۆرهەڵاتناسەکان بەناوی مەکەنزی ئەمەی پێ دروست نییە و لەم بارەشەوە بەڵگەیەکی نەهێناوە، ئەو زمانی کوردی هەر لەگەڵ زمانە ئێرانییەکان پێک دەگرێ و بەراوردی دەکا ئەمەش دروستە و ئێمەش زمانی کوردی بەیەکێ لە زمانە ئێرانییەکان دادەنێین، بەڵام بنجوبناوانی زمانی کوردی دەچێتەوە سەر زمانی مادی، هەندێک سەرچاوە و بەڵگەی مێژوویی لە دەستدان کە لە پاش ساسانییەکان ناوی ماد گۆڕاوە بووە مادمای و ماه، وە ئێستاش ئەو وشانە لە زمانی کوردیدا بەکار دەبرێن، وە لام وایە ئەو کوردانەی کە ئێستا کۆچەر نین و لە شوێنێکدا نیشتەجێن دەچنەوە سەر ماد و لە ڕەچەڵەک و ڕەگەزی ئەوانن.

ئەو تیرە هیند و ئێرانییانەی کە پاشان لەگەڵ گەلە دراوسێکانی گەڕۆک تێکەڵاویدان پەیدا کردبوو، هەر لەمێژەوە مەڵبەندە مادییەکانیان لە مەترسی خستبوون.

لە سەردەمی پارتەکاندا یاسا و ڕێ و شوێنی خۆماڵییەکان زۆر باشتر لە هێزی ناوەندیی پارتی توانیویانە مادە کێوییەکان بەڕێوەبەرن و پێداویستییەکانیان پێک بێنن. هەر لەبەرئەوەش بوو کە ئەردەشێری پاپەکان ٢٤١ - ٢٢٥ی زاینی بەسەر کوردەکانی مادیدا زاڵبوو، وە ئەم زاڵبوونەش لە پەڕاوەکەی خۆیدا کە ناوی کارنامەی ئەردەشێری پاپەکانە نووسیوە.

ئەردەشێری پاپەکان پاشان وڵاتی پارتییەکانیشی داگیر کرد. هەر ئەم پاشایە لەناو نووسراوەکەی خۆی ماد و کوردی بەیەک نەتەوە داناوە، چونکە خۆیشی کورد بووە. هەروەها لە ڕاپۆرتی شەڕەکانی شاپووری ساسانی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە ئەم پادشایە لە هەولێر لەگەڵ مادە کێوییەکاندا بەشەڕ هاتووە کە دیارە کوردەکانن و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ماد و کورد هەر یەکێکن.

سەرچاوەکان

١- دەستووری زمانی کوردی، نووسینی تۆفیق وەهبی - بەغدا ١٩٢٩.
٢- خوێندەواریی باو، نووسراوی تۆفیق وەهبی - بەغدا ١٩٣٣.
٣- قسنێک لە کوردستاندا، نووسینی تۆفیق وەهبی - بەغدا ١٩٤٧.
٤- بەیان حەقیقەت، نووسینی تۆفیق وەهبی - بەغدا ١٩٤١.

جەلادەت بەدرخان

١٣١٧ - ١٣٧١

جەلادەت، کوڕی ئەمین عالی بەدرخان لە ساڵی ١٣١٧ی کۆچیدا لە شاری ئەستەموولَ لە دایک بووە و هەر لەوێدا خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی تەواو کردووە و پاشان چووەتە میسر و لەوێوە ڕۆیشتووەتە ئەڵمان و خوێندنی یاسای تەواوکردووە و لیسانسی وەرگرتووە و لەپاشا چووەتە شام و لەوێدا نیشتەجێ بووە و زۆربەی کاتی خۆی لەسەر لێکۆڵینەوەی زمان و وێژەی کوردی بردووەتە سەر و زۆربەی وتارەکانی لە گۆڤاری هاوار و ڕووناهیدا بڵاوکردوونەتەوە و ژمارەی وتارەکانی لە هەزار تێ پەڕیوە. پەڕاوی کێشەی کورد یەکێکە لە بەرهەمە بایەدارەکانی کە بەناوی دوکتۆر بلەچ شێرکۆ بڵاوبووەتەوە کە لەو نووسراوەدا جەلادەت بەدرخان بەجۆرێکی ڕێکوپێک باسی مێژووی کورد و کوردستانی کردووە و لە زمان و وێژەی کوردی دواوە. ئەم زانایەمان لە ساڵی ١٣٧١ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی مزگەوتی مەولانا خالید بەخاک سپێراوە.

جەلادەت بەدرخان یەکێکە لە نووسەر و زانا هەرە بەرزەکانی کورد کە گەلێ ڕاژەی بەزمان و وێژەی کوردی کردووە و ئەو جگە لە زمانەکەی خۆی بەزمانەکانی عەرەبی و تورکی و فارسی و ئەڵمانی و ئینگلیزی و فەرەنسی ئاشنایەتیی هەبووە و، بەو زمانەش گەلێ وتاری لەبارەی کوردەوە بڵاوکردوونەتەوە. ئەمەش نموونەیەک لە پەڕاوی کێشەی کورد کە دەڵێ:

زمانی کوردی وەک زمانە ئارییاییەکانی خۆرهەڵات، لە پەهلەوی و سانسکریتی جیابووەتەوە و ئەم زمانەش لەسەرەوە بەرەو ڕاست و ڕێنووسێکی سەربەخۆ دەنووسرا، نزیکاتیی زۆری لەگەڵ ڕێنووسی ئاشووری و ئەرمەنیدا هەبووە، ئەم ڕێنووسە وازی لێ هێنراو بەڕێنووسی عەرەبی کۆتایی پێ هێنرا کە زمانی قورئانی پیرۆزە، زمانی ئێستای کوردی دەبێ بەچوار شێوە زمانی جیاجیاوە کە ئەمانەن: کرمانج، گۆران، لوڕ، کەلهوڕ. لەناو ئەمانەشدا شێوەزمانی لوڕی لە هەموویان زیاتر لە پەهلەوییەوە نزیکە، لەبەرئەوەی لوڕەکان لە مەڵبەندی پەهلەوییەوە نزیکن و کلدانی و ئاشوورییەکان زۆر کاریان تێ نەکردوون. دوای ئەم، کەلهوڕی لێی نزیکە و ئینجا گۆران و پاشان کرمانج، بەڵام ئەم دوانەی دواییان زمانەکانی کلدانی و ئاشووری کاریان تێ کردوون، چونکە دراوسێتیان نزیکە. کۆنترین زمانی ئارییاییەکان زمانی زەند و پەهلەوییە و زمانی زەند کاتی خۆی زمانی کتێبی ئاینیی ئێرانی کۆن بووە کە پێیان وتووە زەند ئاڤێستا، چونکە ئەم زمانە لە

سەرتاپای ناوچەکانی باکووردا لە بانی ئێراندا هەر لە خۆرئاوای بوخاراوە تا ئەرزنجان باو بووە و ئەم زمانە تا ئەم دواییەش لەلایەن زەردەشتییەکان پیرۆز بووە.

سەرچاوەکان

١- ڕووپەلێن ئەلفابێ نووسین، جەلادەت عالی بەدرخان، شام ١٩٣٢.

٢- القضية الكردية. تاليف د. بلج شيركوه - قاهرة ١٩٤٥.

٣- مێژوو، نووسینی د. کەمال مەزهەر - بەغدا ١٩٨٣.

ڕەفیق حیلمی

١٣١٨ - ١٣٨٠

ڕەفیق حیلمی کوڕی ساڵح ئەفەندی لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە شاری کەرکووک پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا قوتابخانەی عەسکەریی لە سلێمانی تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە ئەستەمووڵ و لە کۆلیجی ئەندازیاریدا بڕوانامەی بەرزی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و ماڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا ماوەیەک خەریکی وانەوتنەوە بووە و پاشان کۆمەڵێکی بەناوی کوردستان پێک هێناوە و شێخ مەحموودی نەمریش ئەوی زۆر خۆش ویستووە و گەلێ کاری نهێنیی پێ سپاردووە و لە دەوری ئەوا گەلێ وتاری ڕامیاریی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا نووسیون و لاوەکانی بۆ بووژاندنەوەی فەرهەنگ و هونەری کوردی هان داوە و لە پاشا کۆمەڵێکی تری بەناوی هیوا پێک هێناوە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٨٠ی کۆچیدا گیانی سپاردووەتە گیان ئافەرین.

مامۆستا ڕەفیق حیلمی بەیەکێ لە زانایان و وێژەوانانی کورد دێتە ژمار و ئەو گەلێ پەڕاوی سەبارەت بەوێژە و مێژووی کورد نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، یادداشت، پاش تەمموز، خولاسەی مەسئەلەی کورد، نامیلکەی کۆمەڵایەتی، سەرەتای عیلمی ژمارە.

ئەمەش پارچە پەخشانێک لە مامۆستا ڕەفیق حیلمی کە لە پەڕتووکی بەنرخی یادداشت هەڵمان بژاردووە کە دەڵێ:

کە دەوڵەتی عوسمانی لە شەڕی گەورەی یەکەمی ١٩١٤دا لەگەڵ (ئەڵمان) یەکی گرتەوە و بەهۆی سەرکردەکانی کۆمەڵەی (یەکیەتی و سەرکەوتن)ەوە، بەرامبەر بەدەوڵەتە سوێندخۆرەکان واتە بەرامبەر بەئینگلیز و هاوپەیمانەکانی کەوتە شەڕەوە؛ گەورەکانی سیاسیی عەرەب بۆ گەیشتن بەئامانجی خۆیان و سەربەخۆیی وڵاتەکانیان ویستیان لایەنی

دوژمنەکانی (تورک) بگرن و تێیان گەیاندن کە بەو مەرجە دوای بڕانەوەی شەڕ دەوڵەتێکی عەرەبییان بۆ دابمەزرێن، ئامادەن بەیارمەتیدانی ئینگلیز و هاوپەیمانەکانی.

کوردەکانی تورکیاش هەرچەن لە ماوەی ئەم شەڕەدا لە (١٩١٤ تا ١٩١٨) لەگەڵ لەشکرەکانی تورکا پێکەوە و شان بەشان شەڕیان بۆ دەوڵەتی عوسمانی کرد و بەگژ سوێندخۆرەکاندا چوون، بەڵام "ژەنەراڵ شەریف پاشا"ی کورد لە (١٩١٤)دا لەگەڵ بەریتانیا کەوتە گفتوگۆ و بەو مەرجە سەربەخۆیی بدرێ بەکوردستان پەیمانی دا بەیارمەتیی لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان لەلایەن کوردەوە. جگە لەمە لە حوزەیرانی (١٩١٨) لەکاتی ڕابوردنی (سێر پەرسی کۆکس) بەفەرەنسەدا (شەریف پاشا) چووە مارسیلیا. لەوێ لەگەڵ کۆکس ئەم باسەی دووبارە کردەوە. بەڵام ئەم تەقەلایانەی عەرەبەکان و کوردەکان لەو ساڵەدا (١٩١٤) بێ سوود بوو و بێ وەڵام مایەوە. سوێندخۆرەکان لەو ڕۆژانەدا پێویستییان بەیارمەتیی کورد یا عەرەب نەبوو. لەبەرئەمە نەیان دەویست کە بەخۆڕایی بچنە ژێر باری (پەیمان)ەوە. کوردەکان کە دەسییان لە ئینگلیزەکان و هاوسوێندەکانیان شوشت ئینجا ڕوویان کردە (ڕووس)ەکان. (کۆمەڵەی نیشتمانیی کورد)ی ئەو ڕۆژە بەرامبەر بە(پەیمان)ێ کە لە بابەت سەربەخۆیی کوردستانەوە لێیان وەرگرتن یارمەتیی ئەو لەشکرانەیان دا کە لە (ئەرزنجان) و (بتلیس)ەوە هاتنە خوارەوە و بەم جۆرە بەشێکی زۆری کوردستانی تورکیا داگیر کرا. بەڵام بەئەنجام ئەم لەشکرانەی (ڕووس) گەڕانە دواوە و کوردەکانیان بۆ تورک بەجێ هێشت. لەبەرئەوە (ولایەت)ە کوردەکانی تورکیا تووشی تەنگوچەڵەمەیەکی گەورە بوون و گەلێ سزا و دەربەدەری و پەت پەتییان بەسەرهات. لەگەڵ ئەمەشا لە (١٩١٨) و لە دوای بڕانەوەی شەڕ کۆمەڵەکانی نیشتمانیی کورد لە (ئەستەمووڵ) جارێکی تر لەگەڵ نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانا کەوتنەوە گفتوگۆ و بڕیار لەسەر ئەوە درا کە (شەریف پاشا) بەناوی نمایندەی کوردەوە لە (مەجلیسی ئاشتی)یا داوای حەقی کورد بکا. لە ولای تریشەوە ئەمیر جەلادەت و دکتۆر کامەرانی برای و (ئەکرەم بەگ)ی کوڕەزای (جەمیل پاشای دیاربەکر) لە (ئەستەمووڵ)ەوە هاتنە کوردستان و لەگەڵ (میجەر نوئێل) و (ئەحمەد فایەق) یەکیان گرتەوە.

ئەمانە لە خۆرهەڵاتی (ئەنادۆڵ) لە ولایەتەکانی کورددا گەشتێکیان کرد، چاویان بەکوردە ناودارەکان کەوت. باسی دواڕۆژی کوردیان کرد. بۆ ئەوە هەوڵ دەدرا کە پشتی (شەریف پاشا) بگیرێ. بەناوی کوردەوە تەلگرافی بۆ بنووسرێ. مەزبەتەی بۆ بنێرێ. لە (مەجلسی ئاشتی)یا داواکردنی حەقی میللەتی کورد و سەربەخۆیی کوردستان پێ بسپێرێ. ئەوەش

لەبیر نەچووەوە کە بێتو تەقەلای کۆمەڵەکانی سیاسیی کورد لەگەڵ حکوومەتی ئەستەمووڵ و تێکۆشانەکەی (شەریف پاشا) لە مەجلسی ئاشتییا بەئەنجام نەگەیشت، کوردەکانی ئەم ولایەتانە (شەش ولایەتەکانی خۆرهەلاتی تورکیا) بەچەکەوە ڕاست بنەوە و لە ڕێی شۆڕشەوە بگەن بەئامانج. بەڵام ئەمانە سەری نەگرت. وەکو لەمەوبەر (بەرگی یەکەم) وتبوومان هێزەکانی (مستەفا کەمال) شوێن ئەم (هەیئەتە) کەوت و لەو ناوەیان دەرپەڕان. ئەوەندە نەمابوو بیانگرن و لەناویان بدەن. بەیارمەتی هەندێ کوردی بەغیرەت و خاوەن دەسەلات رزگاریان بوو و خۆیان گەیاندەوە ئەستەمووڵ. (شەریف پاشا) لەلایەن کوردەکانی تورکیاوە پشتیوانیی نەکرا. سەرەڕای ئەمە بەهاندان و چاوترساندن و بەفێڵ و دەم شیرین کردن، لەلایەن (مستەفا کەمال) و سەرکردەکانیەوە بەتەلگرافێکی زۆری راست و یا درۆ بەناوی ئەو کوردانەوە بەدرۆش خرایەوە. بەڵام ئەمانە هیچی (شەریف پاشا)ی سارد نەکردەوە و لە تێکۆشان و تەقەلای نەخست. توانیی وەکو (سیاسی)یێکی زرنگ حەقی کورد بخاتە بەرچاوی مەجلیسی ئاشتی و ئەو سێ بەندە کە هەموو کوردێک بیستوویە و دەیزانێ بئاخنێتە (پەیمانی سیڤەر)ەوە. لەوەدا گومان نابرێ ئەگەر ئەو نیشتمانپەروەرانە (جەلادەت و کامەران و هاوڕێیەکانی) کە چوونە کوردستانی تورکیا مەبەسی خۆیان بەجێ بهێنایە واتە هێزەکانی (مستەفا کەمال) بەرەنگاریان نەبوونایە و کوردەکانیان بۆ یەک بخرایە لەکاتی پێویستا لەوانەبوو بەری ئەو (تۆ)وە بچنرێتەوە کە (شەریف پاشا) چاندبووی... بەڵام (بەند)ەکانی دەربارەی سەربەخۆییی کورد و کوردستان کە خرابووە (پەیمانی سیڤەر)ەوە، بەهۆی سەرکەوتنی (مستەفا کەمال) –بەرامبەر بەلەشکرەکانی یۆنان – کە ئەویش بەیارمەتیی کوردەکان خۆیانەوە پێکهاتبوو لەبیر چووەوە و لە دوای ئەم سەرکەوتنە لە کاتێکدا نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان لەگەڵ نمایندەی مستەفا کەمال (سەرکەوتوو) بۆ بەستنی گرێی پەیمانێکی تازە لە (لۆزان) کۆبوونەوە (پەیمانی سیڤەر) و سێ (بەند)ەکەی دەربارەی کورد خرایە ژێر دۆشەک و باسی نەکراوە...

سەرچاوەکان:

١– شیعر و ئەدەبیاتی کوردی نووسینی رەفیق حیلمی – بەغدا ١٩٤١.

٢– یادداشت نووسراوی رەفیق حیلمی – بەغدا ١٩٥٨.

شێخ محەمەدی خاڵ

١٣٢٢ – ١٤٠٩

محەمەد، کوڕی حاجی شێخ ئەمین کە بەخاڵ ناسراوە، لە ساڵی ١٣٢٢ی کۆچی لە سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێند بووە و پاشان لەلای زانایانی گەورەی ئەو سەردەمە رێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژی و پیتۆڵیی خوێندووە و ئەوسا ماوەیەک خەریکی خوێندنی شەرعی ئیسلام و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەپاشا خەریکی وانەوتنەوە بووە و لە دواییدا لە کاری دەوڵەتی دامەزراوە و بووەتە قازی و گوێزراوەتە بەغدا و ئەوسا بووەتە ئەندامی کارای کۆڕی زانیاریی کورد و گەلێ کاروباری تری پێ سپێراوە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی بەخاک سپێراوە.

مامۆستا خاڵ بەیەکێ لە زانایان و وێژەوانانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و ئەو لە فەرهەنگنووسیی کوردی و لێکدانەوەی قورئاندا بێ وێنە بووە و لەم بارەوە گەلێ تێ کۆشاوە و هەروەها سەبارەت بەزمان و وێژە و مێژووی کورد، چەندین بەرگ پەڕتووکی نووسیوە کە بریتین لە: تەفسیری خاڵ، ناڵەی دەروون، فەلسەفەی ئاینی ئیسلام، ئاگاداریی ئەمانەت، مەولوودنامەی نەوئەسەر، فەرهەنگی خاڵ، مفتی زەهاوی، پەندی پێشینان، ئاین و ڕەوشت و جوان کردنی، رێزمانی کوردی، پەروەردەی ئاینی، هەروەها هەندێ پەڕاویشی بەزمانی عەرەبی لە بارەی شێخ مارفی نۆدێ و مەلا عەبدوڵلای بێتووشی نووسیون و گەلێ وتاریشی لە گۆڤارەکان و رۆژنامەکاندا بڵاو بوونەتەوە.

ئەمەش پارچە پەخشانێکی ئەم زانا هەرە بەرزەمان کە لە پەڕاوی جزمی یەکەمی ناڵەی دەروون هەڵمان بژاردووە و کورتمان کردووەتەوە پێشکەشتانی دەکەین:

بەچاوە پووچە کوێرەکانیا بەمادەرزادی کوێر بووبوو، دەتوت هەرچی لە جیهانا نایزانێ و، هەڕ لە برِ ناکاتەوە. بەخوێندەواری و بێ ئاگادارییەکەی لە هەموو ڕوویێکەوە دەتوت هەرچی بەهرەیە نییەتی.

کوێرێکی مادەرزادی، ڕەشتاڵەی، کونجی، باڵابەرزی، ڕەقەڵە لە سلێمانی لە ماڵێکی هەژاری، بێ نەوا لەدایک بووبێ، هەموو خوێندن و خوێندەوارییەکەی، سی جزمەی قورئان بووبێ کە بەڕەش خوێنی لەبەری کردبێ و، دەستمایەی ژیانی بووبێ، دەنگی ئەوەندە خۆش نەبووبێ، کە مەردوم خەتمی قورئانی پێ بکەن، یا لە پرسەدا پێی بخوێنن. خۆیشی لەبەر هەژاری و هاتوچۆی ئێران و بەردەڵبەردی کوردستان و سواڵکردن لە دێهاتانا، زۆر

دەرفەتی دەورکردنەوەی قورئانی نەبووبێ، کەچی لەگەڵ ئەمانەشا ئەمەندە زیرەک و بەزەین بووبێ، توانیبێتی بەپێچەوانە دەوری قورئان بکاتەوە تا سەر و، پاشەوپاش لە ژێڵدا ئایەت بەئایەت پیا بڕوا تا لەسەرەوە دەردەچێ کە ئەمە لەناو قورئانا بەچاوساغی قورئان ڕەوان ناکرێ چ جای کوێری مادەرزاد.

ئەم کوێرە بێ ناوونیشانە پیاوێکی بەهرەمەندی هەڵکەوتووی خوداداو بووە، دەروونی سیخناخ بووە لە زانین و زانیاری و، کاکڵباز بووە نەک توێکڵ پەرست، هەموو ساڵێک هاوینان لەگەڵ چەند کوێرێکی تردا چووە بۆ کوردستانی ئێران، لە ڕێی ژیان و نان پەیدا کردنا، پایزێکی درەنگ هاتۆتەوە، ئینجا بەبۆنەی ئەم هاتوچوونەوە، ناوبانگی زیرەکی و وریایی و بلیمەتیی وا بڵاو بووبۆوە، هەموو جارێ لە بانە و سەقز و سنە و سەردەشت و سابڵاخەوە مەتەڵ و هۆنراوی فارسیی زۆر قورس و گران و پێچراوەیان دەنارده لای بۆ لێکۆڵینەوە و مەبەس لێدانەوەی، ئەمیش بەڕاستی شەنوکەوی تیا دەکرد و، کاکڵ و توێکڵ و کاودانی بۆ جیا دەکردنەوە و، بەپوختەکراوی وەک هێلکەی پاککراو، بۆی دەناردنەوە.

ئەم کوێرە چاوپووچە ئەمەندە پڕ هۆش و گۆش بووە و، چاوی دڵ و دەروونی ڕوون و تیژ و بەهێز بووە، ئەوی ئەو کردوویەتی بەهەزار چاوساغ نەکراوە، جارێ پێشەکی هەرچەند سەعاتەکەی چڵکن بووبی خۆی لەسەر دەسەسڕەکەی ڕووتی کردووە و هەڵی وەشاندووە و پاکی کردووەتەوە و تێکی خستووەتەوە، تەنانەت جارێکیان دەقیقە ژمێرەکەی ون دەبێت، خۆی لە توێکڵی ڕەقی قامیش، بۆی دروست دەکاتەوە و، ماوەیێکی زۆر بەو ڕەنگە ئیشی پێ دەکات. بارەها بێچووی زیوی نیشانەکراویان بۆ تێکەڵی کیسەیەک بێچووی تر کردووە، دۆزیویەتەوە.

لەمانە سەیرتر ئەمەیە هەرچەند کتێبێکیان دابێتە دەست، ڕووەکەی دۆزیوەتەوە، واتە ڕووی کتێبەکەی کردووەتە خۆی وەک یەکێک کە بیەوێ بیخوێنێتەوە. زۆر جار ئەم کوێرە وشیارە، چووەتە کۆڕی زۆر گەورە و لەگەڵیان دانیشتووە و لێیان پرسیوە مامۆستا چەند کەسین؟ ئەمیش وتوویەتی وس بن، کەمێک گوێی گرتووە، لە پاشا وتوویەتی ئەوەندە کەسن، کە تەماشایان کردووە دەق دەرچووە. یا لێیان پرسیوە، ئەم ژوورە چەند داری دارەڕای تیایە، لە پاش چەند هەناسەیەک وتوویەتی ئەمەندە، کە تەماشایان کردووە تەواو دەرچووە!

سەیر لەمەدایە تا بڵێیت دەست ڕاست و نیشان شکێن بووە، تەنانەت دەگێڕنەوە، کە جارێک لەلادێی بزنێکی دەست دەکەوێت ئەو ماڵەی کە ئەم تیا دەبێت، حەوشی نابێ. شەوێ خۆی و خانەخوێکەی لەسەر کەپر دەنون، بزنەکە لە خوارەوە دەبەستێتەوە بەگوریسێکەوە، سەری گوریسەکەی لە سەربان دەبەستێ بەدەستی خۆیەوە، نیوەشەو گورگێک دێتە سەر

بزنەکە، کوێر خەبەری دەبێتەوە بەجووڵانەوەی گوریسەکەدا عاستی گورگەکە دەدۆزێتەوە تفەنگێکی تێ دەگرێ دەیکوژێ.

ئەم کوێرە خواداده، گەلێ کردەوەی دەچێتەوە سەر زیرەکی و وریایی، بەڵام گەلێکیشی ژیری و بیر لێی کوڵە، وەک دەگێڕنەوە دەڵێن: لە ژووری خۆی دانیشتووە لەگەڵ خێزانیدا، چرکەی سەر بانەکە هاتووە، لەپاش نیو سەعات دووبارە چرکەی سەربانەکە هاتووەتەوە، ئەم کوێرە بە ژنەکەی خۆی وتووە: ئەم دوو چرکەیە یەک کچ بوو لەو سەرەوە کە هات کچ بوو، لەم سەرەوە کە گەڕایەوە بووە بەژن کە دەچنە بنج و بناوانی و باش پۆست کەندەی دەکەن، لە پاش ماوەیەک دەردەکەوێ، قسەکە ڕاست بووە. ئەم کوێرە کە باسمان لێوە کرد مەلا حەمدوونی کوێر بووە کە تا بڵێیت هۆنەر بووە.

سەرچاوەکان:

١- تەفسیری خاڵ، لێکدانەوەی شێخ محەمەدی خاڵ، سلێمانی ١٩٣٤.

٢- ناڵەی دەروون، نووسینی شێخ محەمەدی خاڵ، بەغدا ١٩٨٤.

٣- فەرهەنگی خاڵ، دانراوی شێخ محەمەدی خاڵ، سلێمانی ١٩٦٠.

٤- پەندی پێشینان، کۆکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ، بەغدا ١٩٥٧.

گیوی موکریانی

١٣٢٣ - ١٣٩٩

عەبدوڕەحمان کە بەگیوی موکریانی ناسراوە لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە شاری مەهاباد لەدایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە دە ساڵاندا لەگەڵ کاکی سەید حوسەین حوزنی موکریانی ڕۆیشتووەتە حەڵەب و لەوێدا ماوەیەک خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە بەیروت و لەوێدا فێری زمانی فەرەنسە بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە حەڵەب و لەپاش ماوەیەک بەرەو عێراق کەوتووەتە ڕێ و لە شاری ڕەواندزدا نیشتەجێ بووە و ئەوسا لەگەڵ براکەیا گۆڤارێکیان بەناوی (زاری کرمانجی) دامەزراندووە و دەستی کردووەتە نووسینی وتار و لە پاشا باری کردووەتە شاری هەولێر و لەوێدا گۆڤارێکی بەناوی (هەتاو) دەرکردووە و پاشان چاپخانەی (زاری کرمانجی) کە لە ڕەواندز دامەزرێنرابوو، هێناویەتە شاری هەولێر و خستوویەتە کار و ژمارەیەکی زۆر پەڕتووک و نامیلکە و گۆڤاری پێ چاپ کردووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٩٩ی کۆچی لە حەفتا و چوار ساڵیدا لە هەولێر گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە و لەوێدا نێژراوە.

گیوی موکریانی یەکێ لە وێژەوانان و نووسەرانی هەرەبەرزی کورده و لە ماوەی تەمەنیدا

گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی نووسیوە و چەند فەرهەنگێکی کوردی بەعەرەبی لە چاپ داوە و لە راستەقینەدا ئەو دەورێکی گەورەی لە مێژووی فەرهەنگنووسیی کوردیدا بینیوە و دەیان ساڵ لە ژیانی جوانی و پیریی خۆی بۆ نووسینی فەرهەنگی کوردی تەرخان کردووە و لە ماوەی تەمەنیا زۆربەی شارەکان و شارۆڵکەکان و دێیەکانی کوردستان گەڕاوە بۆ ئەوەی وشەی کوردی لە زاری خەڵکەوە کۆ بکاتەوە و تەقەللا و کۆششی ئەو لە لە فەرهەنگنووسیی کوردیدا لاپەڕەیەکی گرنگە لە مێژووی پێشکەوتنی زمانی کوردیدا و کارەکانی هەموو نموونەن.

ئەو نووسراوانەی کە لەسەریان کۆڵیوەتەوە لە چاپیان داون، بریتین لە: دیوانی مەلای جزیری، دیوانی نالی، دیوانی سالم، دیوانی حاجی قادری کۆیی، دیوانی ئەدەب، دیوانی ئەدیب، دیوانی تایەر بەگی جاف. هەروەها چەندین فەرهەنگی بەعەرەبی و کوردی و فارسی و زمانەکانی تر نووسیوە و لە چاپی داوە کە بریتین لە: رابەر، فەرهەنگێکی عەرەبی – کوردییە، کۆڵکەزێڕینە، فەرهەنگێکی کوردی بەفارسی و عەرەبی و فەرەنسی و ئینگلیزییە،، فەرهەنگی مەهاباد، فەرهەنگێکی کوردی و عەرەبییە، فەرهەنگی کوردستان فەرهەنگێکی کوردی بەکوردییە، گیونامە و هەندێ نامیلکە و وتاری تر.

مامۆستا گیو لە نووسینی پەخشانی کوردیدا شێوەیەکی سادەی بەکارهێناوە و زۆربەی نووسراوەکانی سادە و ڕەوانن و وتارەکانی بەوشەی جوانی کوردی نووسیون و ئەمەش پارچە پەخشانێکی ئەو کە لە نامیلکەی گیونامە هەڵمان بژاردووە کە دەڵێ:

ئەدەبیات و شوێنەواری وێژەیی بۆ هەموو گەلێک گەورەترین پشتیوانە و لە هەموو تەنگانە و لێقەومانێکیدا بەفریای دەکەوێ. گەلێکی خاوەندی زمان و وێژەبێ ئەگەر دەسەڵاتیشی لێ بڕووخێ کە تەکان بداتە خۆی سەرای سەردارێتیی خۆی لە جاران باشتر و خۆشتری بۆ دادەمەزرێنێتەوە.

یۆنانییەکان کە چەند سەدەیەک کەوتبوونە ژێر دەستی عوسمانییەکانەوە زمان و ئەدەبی یۆنان لە ئەورووپادا دەستە و لایەنگری بۆ پەیداکردن تا ئازادکران. ئێرانییەکانیش کە چەند سەدەیەکی کەوتبوونە ژێر دەستیانەوە وێژەی فارسی رزگاری کردن. عەرەبەکانیش کە چەندین سەدەبوو کەوتبوونە ژێر دەستی تورکەکانەوە، زیندووێتی زمانی عەرەبی ئەوانی گەڕاندە ژێر سێبەری داری ئازادی و ئەوەیان بەسەر تورکان هێنا، هەروەکو بەچاوی خۆم دیتوومە با بەدەواری شڕی نەکردووە.

هەموو گەلێک بەهۆی زمان و هەستی نەتەوایەتی و چەشنەکانی ژیانیەوە لە هی تر جوێ دەکرێتەوە، کەواتە ژیان و ئابڕووی هەموو نەتەوەیەک بەندیواری بەزمانەکەیەوەیە، نەتەوەی

خاوەند زمان نامرێ و مەرگی راستەقینە ڕوو لە نەتەوەیەکی دەکات کە لە بەهرەی زمانەکەی خۆی بەشبڕاوبێ.

هەر هۆزێک بکەوێتە ژێر دەستی بێگانانەوە سەربەخۆیەتی و ئازادێتیی لەدەست دەردەچێ بەڵان دەستی لە ژیان بەرنابێ و ژیانی ئابڕوومەندانە بۆ نەتەوەی دیل تەنیا پارێزگاری زمانەکەیەتی، چونکو زمانی نەتەوەی دیل کلیلی گرتووخانەیە و رزگاربوونی زۆر ئاسانە، بەڵام کە هات و خوای نەخواستە دەستی لە پارێزگاری زمانەکەی خۆی شل بێ، هەروەکو ئازادێتی لە دەست چووە و پەردەی نامووسی نەتەوایەتیشی پارچە پارچە دەبێ، هەر نەتەوەیەکی زمانەکەی ڕوو لە بووژاندنەوە بکات، ئەستێرەی بەخت و هیواشی سەر لە ئاسۆی دەردەهێنێ و گەلێکی بەزمانەکەی خۆی ڕێگای زانست و هونەر بگرێتە پێش، بەهەموو ئاوات و ئامانجێکی بەرز و پیرۆزی خۆی دەگات، ئەو نەتەوەیە بەختیار و کامەرانە و ئەو وڵاتە ڕوو لە هات و شارستانێتی و ئاوەدانییە کە شاڕێگای بووژانەوە و پێشکەوتنیان بەچرای زانست و هونەرێک ڕەوشەن بکرێتەوە کە بەزمانەکەی خۆی هەڵسووڕێ و ئەو هۆزە بەبەختیار دەژمێردرێت کە ڕابەر و پێشەوایەکانی خوێندەوار و زانستپەروەر و هونەرپەرست بن، بەو مەرجە کە زمانی وێژەییان بەزمانەکەی خۆیان بێت.

تا ئێستا لە کوردستاندا هەزاران پیاوی ناودار و پسپۆڕ و بوێژی پایەبەرز و زانا و وێژەوانمان لێ هەڵکەوتوون کە هاوتایان نەبووە و لە ڕووی ئەوەوە کە ڕەنج و ئەرکەکەیان بۆ نەتەوەکەی خۆیان و کتێبەکانیشیان بەزمانی کوردی نەبوون و ون بوون و یا کڵاوی بێگانەیان لەسەر نراوە و ناناسرێنەوە.

نەتەوەی کورد وەنەبێ هەمیشە هەروا دواکەوتوو و سەرشۆڕ ژیابێ، چونکو ئەگەر هەروابایە نەک خۆی بەڵکو ناوی کورد و کوردستانیش لەسەر لاپەڕەی مێژوو نەدەمایەوە.

خودای مێهرەبان لە قورئانی پیرۆزدا بەو ئایەتە: «ستدعون الیٰ قوم اولیٰ بأس شدید» سام و هەیبەت و زەبروزەنگ و نەبەزێتیی کوردان بەگێتی نیشان دەدات و پێیان هەڵدەڵێ گەورەترین بەڵگەش بۆ ئەوە زۆرترینی موفەسرەکانن کە لەسەر ئەوەن ئەو قەومە کوردە، سا نەتەوەیەکی وا ئازا و نەبەز و بەسام و پڕ زەبروزەنگ، دیارە خاوەندی ماڵ و سامان و خوێندن و نووسین بووە.

کوردستان لەپێش میلاددا نەک تەنها خاوەندی دەسەڵات و نووسین و خوێندن بووە، بەزمانی کوردی و بەس بەڵکو لانکی شارستانیەتی و سەرچاوەی زانیاری و پێشکەوتن و هونەر و کانگای پۆشاک و پیشەسازی و بازرگانی بووە و سەرمەشقی ئازادێتی و پێشکەوتن و هونەری بۆ گشت نەتەوەکانی سەر ڕووی زەوی دا داوە.

سەرچاوەکان:

١- فەرهەنگی مەهاباد، دانراوی: گیوی موکریانی، هەولێر، ٢٥٧٣ی کوردی.
٢- گیونامە، نووسینی: گیوی موکریانی، هەولێر ١٩٦٠.

مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس

١٣٢٣ - ١٤٢٥

عەبدولکەریم، کوڕی فەتاح کە نازناوی نامییە، لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە دێی تەکیەی سەر بەشارۆلکەی خورماڵ لەدایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و سەرەتا قورئانی پیرۆز و پەڕتووکە وردەڵەکانی تەواو کردووە و پاشان چووەتە سلێمانی و لە مزگەوتی مەڵکەندی لەلای مەلا حەمەومینی بالیکەدەری خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژی بووە و لەوێوە چووەتە هەورامان و لە دووڕوودا خوێندنەکەی پەرەپێ داوە و ماوەیەک لەلای شێخ عەلائەدین ماوەتەوە و کە شێخ ڕۆیشتووەتە بیارە، ئەویش لەگەڵیدا ڕۆییوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە سلێمانی و لەلای شێخ عومەری قەرەداغی لە خانەقای مەولانا خالید، خەریکی خوێندنی ڕێبازی شافعی و لێکدانەوەی قورئان بووە تا ودمی مەلایەتیی لێ وەرگرتووە و لە ساڵی ١٣٤٧ی کۆچی لەسەر داخوازی شێخ عەلائەدین چووەتە بیارە و بووەتە مامۆستای قوتابخانەی بیارە و لە پاش چەندین ساڵ وانەوتنەوە، کۆچی کردووەتە سلێمانی و لەوێشدا لە مزگەوتی حاجی خان خەریکی دەرزوتنەوە بووە و پاشان چووەتە کەرکووک و لەوێوە بەماڵەوە ڕۆیشتووەتە بەغدا و لە مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی دامەزراوە و خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بووە.

مامۆستا مەلا کەریم بەیەکێ لە زانا هەرەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار، ئەو لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ خزمەتی بەئاینی پیرۆزی ئیسلام و کولتووری کوردی کردووە و نزیکەی پەنجا مامۆستای ئاینی لە ژێردەستی ئەو ودمی مەلایەتییان وەرگرتووە و گەلێ پەڕاو و نامیلکەشی سەبارەت بەئاینی ئیسلام و کولتووری کوردی بەزمانەکانی کوردی و فارسی و عەرەبی نووسیون کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین ناوی ئەم پەڕتووکانە بەرین کە هەرکامیان گەوهەرێکی تاقانەن لە زانست و وێژەدا:

شەریعەتی ئیسلام، بارانی ڕەحمەت، ئاوی حەیات، تەفسیری نامی، دیوانی مەولەوی، دیوانی مەحوی، دیوانی نالی، دیوانی فەقێ قادری هەمەوەند، دیوانی بێسارانی، وتاری ئاینی، دوو ڕشتە، بەهار و گوڵزار، شەمامەی بێندار، بنەماڵەی کوردستان، جواهر الفتاوێ، المفتاح، الورقات، العزیزه، الوجیهە، علماؤنا فی خدمە العلم والدین، شمشێرکاری.

مامۆستا مەلا کەریم لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەیە و هۆنراوەکانی زۆربەیان ئاینی و کۆمەڵایەتین و گەلێ شیرین و دڵنشین و پاراون و پتر لەسەر شێوەی هیجای هۆنیونەیتیەوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم زانا هەرە بەرزەمان کە دەڵێ:

بەجۆشی سینەی دایە و بابە لاو
بۆ کوڕی لاوی لە گەل بەجێماو
بەتاوی جگەر بۆ ڕۆڵەی منداڵ
کە دێت و دەڕوا کاتی گر و گاڵ
بەکزەی سینەی کچ و خوشکی چاک
بۆ مەرگی باوک و برای دڵ ڕووناک
بەپۆلی یاران لە مەدرەسەی دین
کە لەیەک ئەبڕێن لە ڕووی سەرزەمین
بەدووریی ئوستاد بەمەرگی ناکام
بەچۆڵیی حوجرە و مەدرەسە و مەقام
بەقبووڵیی تۆ بۆ دوعای داماو
بەدوعای مەزڵووم بەحەق لێ قەوماو
بەنەشەی شیفا لە بۆ نەخۆشان
بە یومنی وەفای بۆ حەق تێکۆشان
بەسرووەی ڕەحمەت کاتی بەربەیان
بەئەهلی ئەوراد لە زومرەی ئەعیان
بەسۆزی غەریب مەهجووری وەتەن
دوور لە سەیرانگا و سەراوی دڵبەن
نە یار، نە دڵدار، نە ئاشنای نەو
نە چرای ڕووناک بۆ تاریکەشەو
نە مەحرەمی ڕاز، نە حاڵزانی حاڵ
نە ناز و نیاز ئەربابی کەماڵ
بەکزەی دەروون، بەئیخلاسی تام
لە دەرگای خودای حەیی لایەنام

بڕوانە بۆمان بەنیگای ئیحسان

ببوورە لێمان لە عەیب و نوقسان

دەرگای ڕەحمەتت بکەوە لێمان

خەڵاتی نەسرەت ببەخشە پێمان

تا بژی (نامی) بەڕووی دنیاوە

ئەنجامی خێربێ دەم بەدوعاوە

سەرچاوەکان:

١– تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەغدا، ١٩٨٤.

٢– نووری قورئان، نووسینی: مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس، بەغدا، ١٩٨٥.

٣– ئاوی حەیات، نووسینی: مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس، بەغدا ١٩٤٩.

٤– بنەماڵەی زانیاران – نووسینی: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەغدا، ١٩٨٤.

مستەفا سەفوەت

١٣٢٤ – ١٣٨٣

مستەفا کوڕی حاجی مەلا ڕەسووڵ کە نازناوی سەفوەتە لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی لە سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و ماوەیەک لە لای شێخ عومەری قەرەداغی خەریکی خوێندنی ڕەوانبێژی و ڕێزمانی عەرەبیی بووە و ئەوسا چووەتە لای شێخ بابا عەلی و شەرعی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئانی لە لای خوێندووە و لە پاشا ماوەیەک لە لای شێخ حەمەومین ماوەتەوە و پیتۆڵی و شەرعی ئیسلامی لە لای خوێندووە و ودمی مەلایەتیی لێی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٨٣ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیواندا نێژراوە.

سەفوەت یەکێ لە هۆنەران و وێژەوانانی هەرەبەرزی کوردە و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و هەندێ پەڕاویشی نووسیون کە گەلێ بایبدارن. یەکێ لە کارە گرنگەکانی ئەو وەرگێڕانی گوڵستانی سەعدییە بۆ سەر زمانی کوردی کە بەڕاستی گەلێ باییدارە و هونەری تێدا نواندووە و گرنگیی کارەکەی ئەوەیە کە هۆنراوەکانی هەر بەهۆنراو وەرگێڕاوە و دەقی وتەکانی سەعدیی کردوونەتە کوردی کە کەمتر کەسێک دەتوانێ ئەو کارە بکا، جگە لە دیوانەکەی چەند پەڕتووکی تری بەناوانی: ڕابەری حەج، ڕابەری نوێژ، هۆنراوەی کوردی

لە دوڕی بوردی، شانۆی ناومال لە چاپ داوە کە هەر کامێکی گەوهەرێکی بەنرخن لە وێژەی کوردیدا.

مامۆستا سەفوەت لە سەرەتای گوڵستانەکەی سەعدیدا سەبارەت بەخۆی دەڵێ: زۆرم هەوڵ دا هەتا دوو بەرگ فوتووحاتی یارانی پێغەمبەر «سەلامی خوای لێ بێ»م هۆنییەوە لە نزیکەی چل و پێنج هەزار شیعردا، وە قەسیدەی بوردییەم شیعر بەشیعر وەرگێڕایە سەر شیعری کوردی و، چیرۆکی میعراجم هۆنییەوە و نامەیەکم هۆنییەوە لە ڕەوشت و ژیانی پێغەمبەر و جێ نشینانیا، وە نامەیەک لە ئەدەب و ئامۆژگارییدا بەناوی هەشت بەهەشت کە شتێکی زۆر جوان و بەکەڵکە. هەندێ شتی تریشم پێکەوە نا هەر بەو هیوایە بۆم نەچووە سەر، نەشمئەتوانی بەجارێ وازیان لێ بێنم، ناچار دەستم ئاڵاندە داوێنی دوو پیاوی گەورە: یەکەم عەبدولقادری گەیلانی خوا لە پیرۆزی ئەو بوزورگەوارە بێ بەشمان نەفەرمووێت دیوانە فارسییەکەی لە زووەوە لە ناو پیاوە گەورەکانی ئاینا پایەیەکی بەرز و پیرۆزی هەیە و هەر غەزەلێکی بۆ گەیشتن بەئامانجی دەخوێنرێتەوە، هاتم کردم بەکوردی، شیعر بەشیعر وەرم گێڕا. دوای ئەوە ویستم بەهۆی گوڵستانی سەعدییەوە لە باغی ئەنجومەنی ئەدیبان چەپکە گوڵێ بچنم، یا هیچ نەبێ بۆنی ئەو گوڵستانە بچێ بەلووتما، گیانی پێ تازە ببێتەوە، ئەو گوڵستانەی کە هەر خۆی توانیویە ستایشی بکا کە گوتوویەتی:

ڕۆژی گوڵ چەندە، پێنجە یاخۆ شەش

ئەم گوڵستانە هەر ئەمێنێ گەش

ئەمەش یەکێ لە چیرۆکەکانی گوڵستان کە وەری گێڕاوەتە سەر کوردی و دەڵێ: مێوانی پیرێ بووم لە دیاربەکر کەماڵێکی فراوانی هەبوو لەگەڵ کوڕێکی ڕەنگ و ڕوو جوان. شەوێک باسی بۆ کردم کە لە ژیانمدا هەر ئەم کوڕەم هەیە، درەختێ وا لەم دۆڵە دایە زیارەتگایە، خەڵکی دەچن بۆ زیارەتی، شەوانی درێژ لە بنی ئەو درەختەدا ناڵاندوومە تا خوا ئەم کوڕەی پێ بەخشیم. گوێم لێ بوو ئەم کوڕە بەئەسپایی بەهاوڕێیەکانی وت ئەگەر ئەو درەختەم بزانیایە کامەیە دەچووم لە بنیدا دەپاڕامەوە، خوا باوکم بکوژێ!. مامۆستا شادمانە کە کوڕی عاقڵە، کوڕیش تانووت لێ دەدا کەوا باوکی پەرپووتە.

ساڵەها ئەڕوات بۆت ڕێ ناکەوێ

گۆڕی باوکی خۆت بکەی زیارەت

تۆ بۆ باوکی خۆت چیت کردووە بەخێر

تا چاو ببڕیتە خێری کوڕەکەت

سەرچاوەکان
١– گوڵستانی سەعدی – وەرگێڕاوی مستەفا سەفوەت – بەغدا، ١٩٦٩.
٢– رابەری حەج – نووسینی مستەفا سەفوەت – بەغدا، ١٩٧٣.
٣– رابەری نوێژ – نووسراوی مستەفا سەفوەت – بەغدا، ١٩٦١.

عەلی سەیدۆ گۆرانی

١٣٢٧ – ١٣٩٢

عەلی سیدۆ گۆرانی کە باپیری لە گۆرانەکانی دیاربەکرە و باوکی لە ساڵی ١٣٩٨ی کۆچی لەگەڵ سەربازەکانی عوسمانیدا چووە عەممان، لە ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی لە شاری عەمانی پێتەختی ئوردەندا لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان چووتە زانکۆی ئەمریکاییی بەیرووت و بڕوانامەی زانستی لە زمانی ئینگلیزیدا وەرگرتووە و، ئەوسا بووە مامۆستای زمانی ئینگلیزی لە قوتابخانەی ناوەندی و پاشان بووە کارگێڕی قوتابخانەیی ناوەندیی شارانی کەرەک و عەممان و سەلت و ئەربد و ئینجا کرایە سکرتێری کاروباری ناوخۆ و ئەوسا بووە کاربەدەستی شالیاری هەندەران و چەندین ساڵ لە باڵیۆزخانەکانی عەرەبستان و یەمەن و سووریە و تورکیەدا بووە باڵیۆز و لە پاشا بووە وەزیری موختار و لە دواییدا خانەنشین کرا و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٩٢ی کۆچیدا لە عەممان کۆچی دوایی کرد.

عەلی سەیدۆ یەکێ لە مێژوونووسان و نووسەرانی هەرەبەرزی کوردە و لە تەمەنی بیست و حەوت ساڵیدا دەستی کردووەتە فێربوونی زمانی کوردی و بۆ ئەوەش پەنای بردووەتە بەر داپیری و لەوەوە فێری کوردی بووە و پاشان دەستی کردووەتە خوێندنەوەی گۆڤاری هاوار و ڕووناهی و ئەوسا گەلێ پەڕاوی سەبارەت بەمێژوو و، وێژەی کوردی نووسیون کە بریتین لە: لوڕ و لوڕستان، زەردەشت و زەردەشتایەتی، فەرهەنگی عەرەبی بەکوردی، زمان و ئەدەبی کوردی، لە خەلیجەوە بۆ ئارارات، لە عەممانەوە تا عەممادییە کە زۆربەیان لە چاپ دراون. ئەمەش پارچە پەخشانێکی ئەم نووسەرە بەناوی زەردەشت و زەردەشتایەتی کە لە عەرەبییەوە وەرمانگێڕایە سەر زمانی کوردی، وەکو دەڵێ:

«زەردەشت پێغەمبەرێکی کوردە و ئاینەکەی لە وڵاتی ماد و پارسدا پەرەی سەندووە و پێڕەوانی ئەو لە قورئاندا بەناوی مەجووس ناسراون. وشەی مەجووس لە مەگووسیان پەهلەوی و مگاڤی ئاڤێستاییەوەیە کە بەر لە زەردەشت بەپیاوە ئاینییەکانیان دەوت. گەلێ لە بیروبڕوای مەجووسەکان وەکو پیرۆزیی ئاور و ئاو و با و خاک کەوتە ناو ئاینی

زەردەشتەوە و مەجووسەکان خەریکی جادووگەری بوون و ئەم وشە کەوتە ناو زمانی وێنانەوە و پاشان لە زمانە ئەوروپاییەکاندا باو بوو. زەردەشت لە شاری شیز کە کەوتووەتە ئاوربایگانەوە لە دایک بووە و مێژووی لەدایکبوونی ئەو ڕوون نییە و وەکو دەڵێن لە ساڵی ٥٨٩ی بەر لە زایندا سەری هەڵداوە و لە سی ساڵیدا چووە سەر کێوێک لە خوا پاڕایەوە و پاشان کە بووە پێغەمبەر گەلێ کەس بڕوایان پێ هێنا و ئەوسا ئاینەکەی لە سەرتاسەری ئێران پەرەی سەند و ناوی کتێبەکەی ئاڤێستایە و کۆنترین بەشی ئاڤێستا، گاتاکانە کە بەهۆنراو هۆنراوەتەوە و دەڵێن هی زەردەشتە».

عەلی سەیدۆ لە ئاخرونۆخری تەمەنیدا بەکوردستاندا گەڕاوە، بۆ ئەوەی کوردستان لە نزیکەوە ببینێ و لە بارەیەوە بکۆڵێتەوە، وە خۆی باسی مەبەستی گەشتەکەی دەکات و دەڵێ: گەلێک هۆ پاڵیان پێوە نام ئەم گەشتە بکەم و بینووسمەوە: دڵنیا بوو لەو ڕاستییانەی لە ناو نووسراوەکانی ئینگلیز و ئەمەریکاییە خۆرئاواییەکاندا دەربارەی کورد و وڵاتیان خوێندبوومنەوە و پڕکردنەوەی کەلێنێک لە مێژووی ئیسلام و جوغرافیای خۆرهەڵاتی نزیک و کێشانی وێنەیەکی دروستی کوردان بۆ ئەو هاوسێیانەیان کە تا وەکو ئێستەش بێ ئاگان لە زۆر شتیان.

سەرچاوەکان
١– مێژوو، نووسینی – د. کەمال مەزهەر – بەغدا، ١٩٨٣.
٢– من عمان الي العمادية – تاليف علي سيدو كوراني – قاهرة، ١٩٣٥.
٣– اللر ولرستان – بقلم علي سيدو كوراني – مجلة مجمع العلمي الكردي المجلد الثالث، ١٩٧٤.
٤– زرادشت والزرادشتية – تاليف علي سيدو كوراني – مجلة مجمع العلمي الكردي المجلد الثالث، ١٩٧٥.

دوکتۆر قەناتی کوردۆ

١٣٢٩ – ١٤٠٦

قەناتی کوردۆ لە ساڵی ١٣٢٩ی کۆچیدا لە تفلیس لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەوێدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە زانکۆی لینینگراد و لە ڕشتەی وێژە و زمانی کوردیدا دوکتۆرای وەرگرتووە و ئەوسا هەر لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٦ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

پرۆفیسۆر کوردۆ یەکێ لە وێژەوانان و نووسەرانی هەرە بەرزی کوردە و لە ماوەی

تەمەنیدا گەلێ نووسراو و پەڕتووکی نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: نێر و مێ لە زمانی کوردیدا، یاسای نووسین لە زمانی کوردیدا، ڕەخنە لە ڕێزمانی زمانی کوردی، لە بارەی پێشکەوتنی زمانی کوردییەوە، چەند بەرهەمێکی فۆلکلۆری کوردی، ڕەخنە لە بیروباوەڕی هەڵە بەرامبەر زمانی کوردی، ڕێنووسی زمانی کوردی، وشە ژمارەییەکان لە زمانی کوردیدا، ڕێزمانی کوردی، زمانی کورد، دروستبوونی وشە لە زمانی کوردیدا، مانا و فەرمانی پاشگر، فەرهەنگی کوردی بەڕووسی، ئەحمەدی خانی و بەرهەمی وێژەیی، مێژووی نووسین و لە چاپدانی فەرهەنگە کوردییەکان، پەندی پێشینانی کوردی، قەلای دمدم، مەمی ئایشی، پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا، کوردناسی، شوێنی وشەی پێوەندی لە زمانی کوردیدا، نووسراوە ئاینییەکانی کوردە ئێزیدییەکان، دەربارەی مێژووی لێکۆڵینەوە لە زمانی کوردی، گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی، مێژووی زازا.

کوردۆ لە مەیدانی مێژوونووسیی کوردیشدا هەنگاوی بەرزی هەڵگرتووە و ئەو کەسانەی کە لە بارەی کوردەوە بەهەڵەدا چوون وتارەکانیانی بەرپەرچ داوەتەوە، بەتایبەت لە وتاری شێواندنی مێژووی کورد لە مێژوونووسیدا زۆر بەتوندی وەڵامی ڕەشید یاسەمیی داوەتەوە کە ویستوویەتی کورد بکاتە فارس، هەروەها کوردۆ بەرپەرچی ڕای ژمارەیەک لە کوردناسانی سۆڤیەتی سەبارەت نەژادی کورد داوەتەوە. ئەمەش پارچە پەخشانێکی کوردۆ کە دەربارەی کاردۆخەکانەوە نووسیویە، وەکو دەڵێ:

لە نووسراوەکەی ئەنابازیسی گەزنەفۆندا دەربارەی کاردۆخەکان کە وڵاتەکەیان لە باشوورەوە هەر لە دەریاچەی وان و ناوچە شاخاوییەکانی هەکارییەوە تا باکووری ڕووباری دیجلە لە خۆرئاوادا کشا بوو گەلێک بەڵگەی بەکەڵک هەیە.

لەسەر ئەو باوەڕەی کە خاکی کوردستانی ئێستا هەر ئەو خاکەیە کە لە کاتی خۆیدا کاردۆخەکانی تێدا ژیاون، لە ڕێگای لێکچوونی خوو و ڕەوشت و شێوەی ژیانی کورد و کاردۆخ، بەهۆی یەک مانایی وشەی (کاردۆخ، کوردیک، کۆرد، کورد) و پەیوەندیی ئەتنۆگرافی لە نێوانیاندا، زۆر لە زانایان هاتوونەتە سەر ئەو باوەڕەی، کەوا کاردۆخەکان یەکێک بوون لە نەتەوەکانی خێزانی زمانە ئێرانییەکان و هەروەها ئەم نەتەوەی کوردەی کە ئێستا بەیەکێک لە پەلی خۆرئاوای زمانە ئێرانییەکان دەدوێ، نەوەی ڕاستەوخۆی کاردۆخەکانن، ئەم ڕاستییەش بەئاشکرا ڕوون کراوەتەوە و لە لایەن زانا کوردەکان و فارس و ئەوروپاییەکانەوە چەسپێنراوە، هەندێک لە زانایان لەو بڕوایەدان کە گوایە کاردۆخەکان لە ڕووی زمانەوە نەتەوەیەکی ئێرانی نەبوون، بەڵکو زمانیان زمانێکی ناوچەییە و پەیوەندیی بەزمانە ئێرانییەکانەوە نییە. ئەم باوەڕە بۆ یەکەم جار ن، ی، مار

بڵاوی کردەوە. ن. ی، مار لە نووسراوەکەی دیسان دەربارەی وشەی چەلەبیدا هەوڵی داوە، بیچەسپێنێ کە نەژادی کورد یافیتییە و بەو بۆنەیەوە باسی دەورەکانی پێشکەوتنی زمانی کوردیی کردووە.

بەم جۆرە لە ڕێگای بەڵگەکانی گەزنەفۆنەوە دەربارەی گفتوگۆی یۆنانەکان لەگەڵ کاردۆخەکاندا، هەروەها لە ڕێگای لێکدانەوەی مانا و دروستبوونی وشەی کاردۆک و کاردۆخدا، دەتوانین بگەینە ئەو ئەنجامە کە بڵێین کاردۆخەکان لە خێزانی زمانە ئێرانییەکانن.

بەڵگەی گرنگی باوەڕپێکراو و چەسپێنەری مێژوویی و زمانی دەربارەی پەیوەندیی کاردۆخەکانی کۆن و کوردەکانی ئێستا، ئەو پێشکەوتن و ئەنجامەیە کە کوردناسەکانمان و زمانناسەکانمان گەیشتوونەتێ، لە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی و دیالێکتەکانیدا، گەلێک بەڵگەی ڕێزمانی «گراماتیکی»ی وشەکانی زمانیان دۆزیوەتەوە، کە لەو ڕێگایەوە توانیویانە ئەو ڕاستییە بچەسپێنن و بەتەواوی نیشانی بدەن، ئەو بەڵگانە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی زمانی کوردیی ئێستا لەگەڵ زمانی ئێرانییەکانی کۆن نیشان دەدەن.

سەرچاوەکان

١- هەندێک بیر و هەڵە لە بارەی زمان و مێژووی کوردەوە - نووسینی قەناتی کوردۆ - بەغدا، ١٩٧٣.
٢- فەرهەنگی کوردی- ڕووسی - نووسراوی د. قەناتی کوردۆ - لینینگراد، ١٩٧٠.

مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی

١٣٣١ - ١٤٢٢ی کۆچی

مەلا جەمیل کوڕی مەلا ئەحمەدی ڕۆژبەیانی لە ساڵی ١٣٣١ی کۆچی لە دێی فورقانی سەر بەکەرکووکدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا لە لای مەلا سەی عەبدولوەهابدا ڕێزمانی عەرەبی و وێژەی فارسیی خوێندووە و پاشان لە لای باوکی شەرعی ئیسلام و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لە پاشا چووەتە هەولێر و لە لای مەلا عەبدوڵڵا پیتۆڵی خوێندووە و لەوێوە گەڕاوەتەوە کەرکووک و ماوەیەک لە لای مەلا ڕەزای واعیز، فیقهی خوێندووە و هەر لە ئەو ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێدا ماوەتەوە و خەریکی وانە وتنەوە بووە و پاشان لەسەر کوردایەتی گیراوە و چەند ساڵێک لە بەندا بووە و لە پاش بەربوونی چووەتە گوندی قەتارە و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ئەوسا چەند وتارێکی دژی دەوڵەتی پاشایی لە گۆڤارەکان بەچاپ گەیاندووە و

لەبەرئەوە گیراوە و لە پاش ئازادبوونی ڕای کردووەتە ئێران و چووەتە تاران و لە ئێزگەی کوردیدا دەستبەکار بووە و لە پاش چەند ساڵێک گەڕاوەتەوە بەغدا و لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و لە پاش چەند ساڵێک خانەنشین کراوە و لە پاشان لە ساڵی ١٤٢٢ی کۆچی لە لایەن دەزگای هەواڵگری حکوومەتی بەعس لە ناو ماڵەکەی خۆی لە بەغدا شەهید کرا.

مەلا جەمیل بەیەکێ لە مێژووزانان و زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ پەڕاو و نامیلکەی نووسیون و گەلێ وتاری لە ڕادوێدا بەناوی کورد و وڵاتەکەت بناسە بڵاو کردوونەوە و شەرەفنامەی میر شەرەفخانی بتلیسی و مێژووی سلێمانیی ئەمین زەکی بەگ و یادداشتەکانی ڕەفیق حیلمیی وەرگێڕاونەتە سەر زمانی عەرەبی و هەندێ پەڕاویشی بەکوردی و عەرەبی و فارسی نووسیون کە لە ناو ئەوانەدا دەتوانین لە: مێژووی فەرمانڕەوایانی موکریان و مەلای مەزبووره و مەندەلی و شوانکارە و حەلوان دونبولی ناو ببەین و گەلێ نووسراوی تریشی هەن کە هێشتا چاپ نەکراون.

مەلا جەمیل لە نووسینی پەخشان و وشە داڕشتندا بێ هاوتابوو و ئەو شارەزایی لە زمانەکانی فارسی و تورکی و عەرەبی هەبوو و مێژووزانێک و نووسەرێکی خاوەن بەهرەبوو بەتایبەت لە مێژووی کورد و کوردستاندا زۆر شارەزابوو. ئەمەش پارچە پەخشانێک لەم زانا هەرە بەرزە کە لە پەڕاوی فەرمانڕەوایانی موکریان هەڵمان بژارد وەکو دەڵێ:

«ئەو هەرێمەی کە ئەمڕۆ گەلی کورد پێی دەڵێن: موکریان لە هەزاران ساڵ بەر لە هاتنە دنیای عیساوە تا ئەمڕۆ هەر ئاوەدان بووە لەم ساڵانەی دواییەدا دێرینە و شوێنەوارناسان کە بەدوای دێرینە و شوێنەواری کۆندا وێڵن: لە هەرێمی سەڵماسدا کۆنە شارێکی چەند نهۆم و چین لەسەر چینان لە ژێر خاکا دەرهێناوە، ئەم شارە بەهۆی بوومەلەرزە و کارەساتی ترەوە چەند جارێ ڕووخاوە و دووبارە دامەزرێنراوەتەوە و چینی تازە لەسەر شوێنەواری کۆن دروست کراوەتەوە، بەم جۆرە بووەتە چەند نهۆم. هەندێ لەو چین و نهۆمانە بەهی دەورانی ئاسن و مس دراونەتە قەڵەم، جگە لەوانەش، شوێنەواری شاری زێویەی لای سەقزیش بەڵگە و گەواهە لەسەر ئەوەی کە لە موکریاندا هەزاران ساڵ بەر لە هاتنە دنیای عیسا فەرهەنگ و شارستانیەتی هەبووە و بەڵگەیێ کە لەم بارەوە بەدەست مێژوونووسانەوە هەبێ کە بیکەن بەپاڵپشت بۆ باوەڕی خۆیان، ساڵنامەکانی ئاشوورییە و کتێبی تەوراتی پیرۆزیش زۆر شتی تیایە.

نووسەری سۆڤێتی دیاکۆنۆف لە مێژووی مادا نووسیویە: ئەوەی ڕاست بێ، تا ئێستە بەتەواوی نەزانراوە کەی مرۆڤ پێی خستووەتە سەر خاکی ماد؟ کە موکریان پارچەیەکە لەو خاکە و لە کەیەوە تیا نیشتەجێ بوون؟ بەڵام زانستی مرۆڤ تا ئەو جێیە بڕی کردووە

کە بزانێ ئادەمیزاد لە دەورانی کۆنی بەردەوە کە پێی دەوترێ پالیئولیت لەم هەرێمەدا هەن و ژیاون و لە سەردەمی ئێمەشدا، دێرینەناسەکان لە سایەی هەڵکۆڵین و هەڵدڕینی شوێنەوارەکانەوە زۆر دێرینەیان بەدەست هێناوە کە بەهی سەردەمەکانی ئاشیل و مۆستی و ئورینیاک ناسراون. بەڵام ئەو زانستانەی کە دەربارەی دانیشتووانی خاکی مادی سەردەمی کۆنی بەرد، بەدەس هێنراون تا ئێستە زۆر کەمن، مێژوونووس ناتوانێ سوودی تەواویان لێ وەرگرێ».

سەرچاوەکان

١– فەرمانڕەوایانی موکریان – نووسینی جەمیل ڕۆژبەیانی – بەغدا، ١٩٩٢.
٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی.

ئەنوەر مایی

١٣٣٣ – ١٣٨٢

ئەنوەر، کوڕی شێخ محەمەدی ئاڵەکی لە ساڵی ١٣٣٣ی کۆچی لە دێی مایی سەر بەئامێدیدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە بامەڕنی و دهۆک و زاخۆ و ئامێدی و هەولێر و لەو مەڵبەندانەدا لە لای زانایان خەریکی خوێندنی شەرعی ئیسلام و وێژە و ڕەوانبێژی بووە و ئەوسا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشان بووەتە مامۆستا و نزیکەی سێ ساڵ وانەی وتووە و ئەوسا دەستی لێ هەڵگرتووە و لە پاشا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٨٢ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە.

ئەنوەر مایی یەکێ لە وێژەوانان و نووسەرانی هەرە بەرزی کوردە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و نازناوی لاوی چیای بۆ خۆی هەڵبژاردووە و گەلێ لە هۆنراوەکانی لە گۆڤاری گەلاوێژ و هاوار و ڕووناهی و (دەنگی گێتی تازە)دا بڵاو بوونەتەوە، وە گەلێ پەڕاویشی وەرگێڕاونەتە سەر زمانی عەرەبی وەکو: مەسحەفاڕەش و جلوە کە هێشتا چاپ نەکراون. گرنگترین نووسراوی ئەو لە مێژوودا کوردی بادینانە کە بەزمانی عەرەبی نووسیویەتی و هەندێ نووسراویشی بەکوردی نووسیوە کە هێشتا چاپ نەکراون و ئەوەش ئەمانەن: لەیلا کاسپی، گەرامێرا کوردی، جوگرافی و دیرۆکا برواری، دیاریدا لاوا، ئێزدی و ئەولی وان، مەتەلۆکێت کوردی.

ئەنوەر مایی گەلێ بایەخی داوەتە مێژووی کورد و کوردستان و گەورەترین بەرهەمی مێژوویی ئەو پەڕاوی کوردی بادینانە، هەروەها نووسراوێ تریشی هەیە بەناوی کوردەکانی

چین کە لە گەشتەکەیدا بۆ چین ئەو نووسراوەی نووسی بوو، وە لەو نووسراوانەیدا بەکورتی باسی مێژووی کۆن و نوێی کوردی کردووە و کەڵکێکی زۆری لە نووسراوەکانی بتلیسی و ئەمین زەکی و حوسێن حوزنی وەرگرتووە و هەروەها لەو نووسراوەی باسی هۆنەرێکی کورد دەکا بەناوی بۆرابۆز کە دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر ژیاوە و بەزاراوەی کرمانجی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و گوایە ئەو باسەی لە یادداشتەکانی دوکتۆر بلەچ شێرکۆ وەرگرتووە کەچی دوکتۆر بلەچ جگە لە پەڕاوی کێشەی کورد، یادداشتێکی نییە و ئەگەریش یادداشتێکی بووبێ تا ئێستا لە چاپ نەدراوە تا ئەوەمان بۆ ڕوون بێتەوە.

سەرچاوەکان
١- مێژوو - نووسینی دوکتۆر کەمال مەزهەر - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- الاکراد فی بهدینان - تالیف انور المائی - بغداد، ١٩٦٩.

حەسەنی قزڵجی

١٣٣٣ - ١٤٠٤

حەسەنی قزڵجی لە ساڵی ١٣٣٣ی کۆچی لە شاری بۆکان هاتووەتە جیهانەوە و هەر لە منداڵییەوە لە لای زانایانی ئاینی، خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا ماوەیەک لە لای مامۆستا مەلا ئەحمەدی فەوزی و سەیفی قازی و شێخ ئەحمەد سرێلاوا، خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی کوردی بووە و هەر لەو دەمەوە خەریکی بووژانەوەی وێژەی کوردی بووە و لە سەردەمی پێشەوا قازی محەمەد (١٣١٠-١٣٥٦ی کۆچی)دا دەستی کردە نووسینی وتار و ئەوسا بووە بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری هەڵاڵە و گەلێ چیرۆک و وتاری بەچاپ گەیاندن و پاشان ئاوارە و دەربەدەر بوو و، ماوەیەک لە کوردستانی عێراقدا مایەوە و ئەوسا بەرەو ئەورووپا کەوتە ڕێ و لە پاش سەرکەوتنی گەلی ئێران بەسەر ڕژێمی کۆنەپەرستی شادا گەڕایەوە وڵات و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٤ی کۆچی لە حەفتا و یەک ساڵیدا لە تاران کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەی برایەوە بۆکان و لەوێدا نێژرا.

حەسەنی قزڵجی لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە و پاڵەوانی چیرۆکەکانی ئەو هەمووی لە چینی کۆمەڵی چەوساوەی کوردەواری هەڵبژێرراون و بەسەرهاتی ئەوانی بەکوردییەکی پەتی نووسیوە تا هەموو لێی تێ بگەن، چونکە ئەو کۆمەڵەکەی لە هەموو کەس چاکتر دەناسی، وە لە چیرۆکەکانیدا ژیانی وەرزێر و جووتیار و دەرەبەگی بەتەواوی بۆمان دەرخستووە و پیشانی داوە کە چۆن دەرەبەگەکان و

کاربەدەستانی ڕژێمی شاهەنشایی وەرزێر و جووتیاریان چەوساندووەتەوە و لە هەموو شتێ ئەوانیان بێ بەش و بێ بەری کردوون بۆ ئەوەی خۆیان لە تێروتەسەلیدا ژیان بەرنە سەر و پێمانی پیشان داوە کە چۆن پاسگاکانی کوردستان بەکرێ دراوەتە ئەمنییەکان بۆ ئەستاندنی بەرتیل و سازکردنی پەڵپ و بیانوو لە جووتیاران و وەرزێرانی هەژار.

زۆربەی چیرۆکەکانی حەسەنی قزڵجی سەبارەت بەچەوسانەوەی جووتیاران و وەرزێرانن بەهۆی دەرەبەگەکان کە ئەوان بەئارەقی نێوچاوان شەو و ڕۆژ خەریکی چاندن و کێڵانی زەویوزارن کەچی ڕژێمی کۆنەپەرستی شاهەنشایی ئەوانی ڕۆژ بەڕۆژ پتر دەچەوساندەوە و ستەمی لێیان دەکرد و لەولاشەوە دەرەبەگ جووتیارانی دەخستە ژێر بێگاری و کاریانی پێ دەکرد، بەبێ ئەوەی ڕێزێکیان بۆ دانێ و زۆربەی چیرۆکەکانی ئەو هەر لەسەر ژیانی پڕ لە ژانی جووتیاران و وەرزێرانە و هەندێکیشی لەسەر چیرۆکی فۆلکلۆری داڕێژراوە و تا ئێستا دوو کتێبی ئەو بەناوی ئاشتیخوازی لادێ و پێکەنینی گەدا لە چاپ دراون و گەلێ چیرۆکیشی لە گۆڤارەکاندا بڵاو بووەتەوە.

ئەم نووسەرەمان لە چیرۆکی (شەهیدی زوڵمە کفن و شۆردنی ناوێ) کە لە گۆڤاری هیوا چاپی کردووە لە قاتوقڕی و نەداری و ئاوارەیی و دەربەدەری ئەو جووتیارانە دەدوێ کە باڵی شوومی کێشابووە سەر ناوچەی هەورامانی ژاوەرۆدا، بەجۆرێ کە وەرزێران و جووتیاران لە دەستهاتی خۆیان بەهرەیان نەدەبرد و لە ژێر زەبروزەنگی دەرەبەگدا دەچەوسانەوە، بەجۆرێ کە هەیاسی وەرزێر لەبەر برسییەتی و هەژاری خێزانەکەی بەجێ دێڵێ و ڕوو دەکاتە مەڵبەندێکی تری نیشتمانەکەی بۆ ئەوەی بتوانێ پارووەیک نان بۆ خۆی و منداڵەکانی بەدەست بێنێ، بەڵام لەوێشدا نەهاتی ڕووی تێ دەکات و خەڵک ئەو بەنامۆ دەدەنە قەڵەم و ناچار لەوێش سەر بۆ شوێنێکی تر هەڵدەگرێ تا لەو شوێنەدا بەنائومێدی بۆ هەمیشە سەر دەنێتەوە و مجێوری مزگەوتێک کە چاوی دەکەوێتە کەلاکەکەی بۆ ناشتنی دەکەوێتە ناو کۆڵان و بازاڕ تا برێ پووڵ و پارەی بۆ کۆکاتەوە کەچی دەوڵەمەندەکان پووڵی پێ نادەن و ئەویش ناچار بڕیار دەدا کە جلوبەرگەکەی خۆی بۆ بکاتە کفن و بینێژێ و بڵێ: (شەهیدی زوڵمە کفن و شۆردنی بۆ ناوێ). ئەمەش دەقی چیرۆکەکە کە دەڵێ:

«ساڵێک لە ساڵان دێوی قاتوقڕی و گرانی، باڵی ڕەشی بەسەر ناوچەی (ژاوەرۆ)دا کێشا، ڕەهێڵەی پەرێشانی و پەشێوی و شپرزەیی دای کرد. وەرزێر لە کشتوکاڵی بەهاری و لە ڕەپستە و ئاوەنیای پایزە، مافنگی و ڕەنجەڕۆ مایەوە، هەژار و نەدار و کز و کەنەفت کەوت و ژیانی تاڵ و ئاڵۆز بوو. سەرەڕای ئەمانەش ئەوەندەیان بردبووە گەل و هەرەوەز وەک قسەقوتان دەڵێن «لە چوارپەلا گوێچکەی ساغ بوو». زگی برسی و پشتی بریندار و شان و

شەپیلکی تێکشکابوو. کۆڵ کێشانی زۆر و زەوەند هێز و توانای پێ نەهێشتبوو، برسییایەتی و بێ بژێوی ڕست و دەرەتانی لێ بڕیبوو.

وەرزێر ئەوەندەی سەرنجی دا و بیری کردەوە و سەری هێنا و برد، نەیتوانی ڕێگای ڕزگاری و چاری چارەڕەشیی خۆی بەدی بکا. لە لایەکەوە بێگار مەودای نەدەدا بەرژەوەندێک لە حاڵی خۆی بگات و، لە لایەکی تریشەوە ناشارەزایی و نەزانی ڕۆژی ڕووناکی لێ کردبووە شەوەزەنگ.

بێ بارانی و وشکە ساڵ و خەلە گران بوو. بێ کاری بوو. ئیش لە حاند ڕەنجبەر و ئیشکەران چووبووە پشتی شێران. ئەوەی لەو ناوەدا فرە و فراوان و کەم نرخ و هەرزان بوو، تەنیا تەرم و جەندەکی هەژاران و فڕین و پەڕەوازە و ئاوەکی بوونی گیانی وەرزێران بوو. ئاژاوە و پەشێوی بوو لە ناو لەشاندا. گیانی سەر بەهەش توانای مانەوەی ناو جەندەکانیان نەما بوو، ناچار هەڵوەدا دەبوون و ڕایان دەکرد بەئاسمانا.

هەباسی وەرزێر پێش گیان لێ تۆران چشی کرد لە خاووخێزان و سەری خۆی هەڵگرت و ڕۆیشت. بەدارە دارە و لارە لارەوە ڕێگای گرتەبەر، بەڵکو لە جێگایەک چارەسەری خۆی بکا. بەچنگە کرکە و پەلەکوتە و لنگەلەرزە بەچەند کەژ و کێو و چیا و هەورازا هەڵگەڕا و لە چەند شیو و دۆڵ و نشێوەوە داگەڕا و، لە چەند چەم و ڕووبار پەڕییەوە تا ئاخری بەهەر مەینەتێک بوو خۆی گەیاندە شارێک لە شارە نزیکەکانی گەرمێن.

کە لە شار نزیک بووە شنەی هیوایەک دای لە دڵی زاماری، بەخەیاڵی خۆی لای وابوو، ئیتر ئاوەدانییە و جێگای ئینسانەتی و پیاوەتی و شارستانیەتە. زگی تێر و لەشی تیمار دەکات و کە تۆزێ بووژایەوە دەس دەداتە کاروبارێک، خۆشی دەژیێنێ و، پارەش بۆ خاووخێزانی دەنێرێ و لە چنگ برسییایەتی و مردن دەریان دەهێنێ. جا بەشێنەیی ئەوانیش دێنێ و لێی دادەنیشێ. هەریەکە خەریکی ئیشوکارێک دەبن و لە شارستانی پڕ خێروبێر و لە وڵاتی تێروتەسەلدا ئاسوودە و دڵنیا دەحەسێنەوە و جارێکی تر بەبیریش ناگەڕێتەوە. وەرزێری ساویلکە و دڵپاک هەروا زوو ژینی خۆی و خێزانی لەو شارەدا سووک و ئاسان بەخەیاڵ پێکهێنا و بزەی هومێد و هیوا دەیگرت و لەبەر خۆیەوە دەیگوت: نەمدەزانی کوردستان ئاوایە، جێگای بەپیت و بەرەکەتی وەک ئێرەی تێدایە، نامەخوا ئەم خەڵک و مەردمە چەن تێروپڕن، چەن پۆشتە و پەرداخ و بەهێز و گوڕن، چەن کۆک و بۆشناخن، چەن ڕەنگ و ڕوو سوور و خەریک و دەس بەکارن. ئەگەر کوردستان وا ئاوەدانە، ئەی بۆ لای ئێمە ئەوەندە کووڕ و کڕێن و خاپوور و وێرانە؟ ئەبوو کە قاتوقڕی و نەهاتی ڕووی کردە لایەک، لایەکەی تر درێغیی لێ نەکات و یارمەتی بدات! دیسان هەر

باشە دێین لێرە دەژین تا لە سیاساڵ و نەهاتی ڕزگار دەبین. خوا دەروویەکی باشی لێ کردمەوە. بەهۆی مەینەت و دەردەوە گەیاندمیە ئێرە. پیر و پێشینان گوتوویانە: خوا کە بەلێزانی دەرگایەک داخات، بەمیهرەبانی کەلێنێکی تر دەکاتەوە. ئیتر شان و قۆڵم لە بێگار ئاسوودە دەبێت و، مردووی گۆڕ و گۆڕستانیشم لە خۆسەند و جمێن و جنێو دەحەسێنەوە.

وەرزێر گەشایەوە و زۆری پێ خۆش بوو کە ڕزگاری بووە و، جەندرمە و خان و بەگ و بێگاری لە کۆڵ کەوتووە. بەدڵێکی پڕ لە ئاوات و هیواوە ڕووی کردە ناو شار و هێندێ گەڕا بەجادە و بازاڕا شەرمی کرد داوای هیچ لە هیچ کەس بکات و لە ڕووی نەهات لە کووچە و کۆڵانان هەوڵی دوو سێ نان بدات.

بەزگی برسی و لەشی ماندوو و شەکەتەوە، ڕۆیشت و ڕووی کردە مزگەوت، بەڵکو لەوێ دڵ نەرمێ، دینداری، خاوەن ئیمانێ، بەچەن فلسێ یا بەیەک دوو نانێ دەسگرۆیی بکات، تا شەو بحەسێتەوە و بەیانی خۆی گورج کا بۆ ئیشوکارێک. تەنیا ڕۆژێکی دژوارە، کە یەک دوو ژەم تێر بوو ئیتر وردە وردە ئیش دەکات و پارەی دەس دەکەوێت و دەبووژێتەوە و دێتەوە دۆخی جاران (چ بکا؟ بڵێ چی؟ کار بۆ ڕەنجبەران حەسانەوەیە. پیشەی کرێکار ڕەنج و چەوسانەوەیە. کار کاڵایەکە بەبەژن و باڵای کرێکار و وەرزێران بڕاوە. ئەو ڕۆژەی بێ کار ئەبن خۆشی و جەژنیانە).

چوو لە هەیوانی مزگەوت دانیشت و بەچاوەنواڕیی ڕێکەوت کزکەی کرد. زۆری نەخایاند کابرایەکی چڵکنەی چاو مژمۆر لە دەرگای مزگەوتەکە هاتە دەرەوە، ئەم نەگبەت و چارەڕەشە هاتە بەرەوە. چڵکن بەتێخوڕینەوە گوتی: کابرا خەڵکی کوێی؟

وەرزێر بەخاووخلیچک و بێ هێزییەوە وەڵامی دایەوە: ژا... وە... رۆ.

چڵکن گوتی: خێراکە هەستە بڕۆ.

وەرزێر گوتی: هیچ ئەرکێکم لەسەر تۆ نییە، بۆچی دەرم دەکەی؟ ئێرە مزگەوتە، خانەی خوایە، جێگەی ئاوارە و هەژار و داماوانە. لە خوا ناترسی وا تێم دەخوڕی و ئەگوڕێنی بەسەرما و لەم خانەی خوایە وا بەسووکییەوە دەرم دەنێی؟ تۆش هەر وەکو من مافت پێوەیەتی. ئیتر بۆچی وازم لێ نایەنی تۆزێ بحەسێمەوە؟

چڵکن گوتی: با مجێوریش بم، پێم ناخۆش نییە و لێم لە چاو نایە کابرایەکی چارەڕەشی وەکو تۆ لێرە بێت. بەڵام لەبەر خوا ئەمەت پێ دەڵێم، کەچی دیارە ناشارەزای و نازانی. قوڕ بەسەر، بتبینن دەڵێن بێگانەی و دەتگرن. جا ئیتر ئارەزووی خۆتە.

وەرزێر گوتی: بۆچی من و تۆ هەردووکمان کورد نین؟ هەردووکمان وەک یەک هاوڕەگەز و خوێن نین؟ ئێرەش هەر کوردستان نییە؟ من و ئەم خەڵکەی لە ئەم شارەدان گشتمان کورد

نین و لە کوردستان نین؟ ئیتر بۆچی دەمگرن؟ ئەم من و تۆیی و دووبەرەکییە چییە و، ئەم جیاوازی و قینەبەرییە شوورەیی نییە؟ خۆ من نەهاتووم بەشی کەس بخۆم و ببمە بار بەسەر کەسەوە. دەمەوێ لێرە بحاوێمەوە و بەرەنجی شان و کرێی دەستی خۆم بژیم. ئیتر سووچ و تاوانم چییە. لەسەر چی دەمگرن؟

چڵکن گوتی: تێ دەگەم و ئەمانەم وەک ڕۆژ بەلاوە ڕۆشن و ڕوونە. بەڵام کێ ئەم چەندوچوونەت لێ دەبیسێ؟ بێ سوودە، ڕاکە، دەتگرن و ماوەیەک دەتخەنە زیندان و لە پاشان بەرێت دەکەنەوە بۆ وڵاتی خۆتان.

وەرزێر کە ئەمەی بیست جەرگ و هەناوی داکەوت و حەوش و حەساری مزگەوتی لێ بوو بەکونە مشک. جنێو و لێدان و برسیەتی و بێگاریی بیر کەوتەوە و زامی جێگە کۆڵ و داری زۆرداری کولایەوە. ئاخێکی هەڵکێشا و چاوێکی بەئاسمانا خشاند، چ ڕوانین و چاو پیا خشاندنێک! بەقەدرایی سەد کتێب پڕ بوو لە گلەیی و بناشت. بەدوو سێ تەکان هەستا و لەشی لە قاچی بار کرد. لاقی لەرزی و دەتگوت دەڵێ: ئیتر بەسە، هێزم تێدا نەماوە، سواوم، دار و بەرد و ئاسن و پۆڵا نیم، گۆشت و ئێسقانم، پەکم کەوتووە، ڕاستییەکەی ئەوەیە ئیتر بەمن دەرناچێ.

وەرزێر گوێی نەدایە، بەکۆمەکی گاڵۆکەکەی وەک پەت کێشی کرد و بەدارە دارە خۆی پێ گەیاندە قەراخ شار. ئیتر لەوێ مەینەت کۆتایی هات. لاق لەرزی. لەش کەوتە زەوی. گیانی شەکەت و وەڕزیش بۆ ئاسمان فڕی.

***

مجێور کە قسەی پتەو و بیچمی مەینەتباری کابرای وەرزێر کاریان کردبووە دڵی و ئازاریان دەدا. هەستی هاومەینەتیی بێدار بوو و گوتی: ئێمەی هەژار بەزەییمان بەیەکترا نەیەتەوە، کێ بەزەیی پێماندا دێتەوە؟ هەستا دوای کەوت کە بیهێنێتەوە بەڵکو خێرۆمەندان لە مزگەوت خێری پێ بکەن تا تۆزێ دەبووژێتەوە، جا ئەوسا ملی کارێ بگرێ یان بڕواتەوە. بازاڕ و جادە و کۆڵانی بەدوادا گەڕا و کەلێن و قوژبنی شاری پشکنی، تووشی نەهات. تا ئاخری لە قەراخ شار دۆزییەوە، بەڵام چی؟ لاشەیەکی بێ گیان و زامار! زانیی تاوانێکی گەورەی کردووە و سووچی ئەوە ئەم چارەڕەشە مردووە. تەریق بووەوە و پاڕایەوە لە تەرمی زامار و، دوعا و فاتیحای خوێند بۆ گیانی پەڕەوازەی هەژار، بەڵکو لێی ببوورێ و لەو تاوانەی کردوویەتی بیبەخشێ. لەبەر خۆیەوە دەیگوت: من بەگیانی ناخێرم دڵسۆزیم کرد، بەو قسانە ویستم خێرخوایی بکەم، خۆ بۆیەکم نەبوو بەم ڕۆژە بگات.

بەشەرمەزاری دای بەکۆڵی خۆیدا و پەیتا پەیتا لە ژێر لچەوە دەیگوت: بریا، سەد بریا

من بوومایە لەجیاتی تۆ! هەڵی گرت و هێنای لە حەوزی مزگەوت ڕایکێشا و بۆ کفن کەوتە ناو بازاڕ. ڕۆیشت تا گەیشتە دوکانی مام حاجی بازرگان و گوتی: کابرایەکی هەژار و ئاوارە و بێ کەسوکار لە برسا مردووە و هاتووم بۆ کفن. تۆ کفنی بۆ بکە و شۆردن و گۆڕیشی لەسەر من. حاجی پیشی خواردەوە و مژێکی لە جگەرەکەی دا. وەک مار پێوەی دا، پڕ بەپێست ئاوسا. لە پاشان کۆکەیەکی کرد و هاتە قسە و گوتی: بەم بێ بازاڕییە خێر و بەرەکەتت هێناوە! بەمن چی ڕەشوڕووتێک مردووە؟ دیسان هێندێکی کە پیشی خواردەوە و گوتی: باشە، پەلە مەکە، با بازاڕمان ببێ ئەوسا وەرەوە کفنی بۆ دەکەم. مجێور بەتووڕەیی و بەسەر ڕاوەشاندن گەڕایەوە. لە ژێر لێوەوە بەدەم ڕێگەوە بەجنێوەوە دەیگوت: بەڵێ، مام حاجی! تەرمەکە خوێ بکەم بۆگەن نەکات تا بازاڕت دەبێت. ئەوسا بێمەوە خزمەتت! تف لە خۆت و پارەشت. بۆچی مردووش کاڵا و کووتاڵە پەسا و ئیحتیکار بکرێ!...
بردی بەجلوبەرگەکەی بەریەوە ناشتی و گوتی: (شەهیدی زوڵمە. کفن و شۆردنی ناوێ).

وەکو بیستوومە مامۆستا حەسەنی قزڵجی لەسەر ئایەتەکانی قورئان کۆڵیوەتەوە و لەم بارەوە تەفسیرێکی لەسەر قورئانی پیرۆز نووسیوە و داویەتە یەکێ لە ئاشناکانی تا بۆی چاپ و بڵاو کاتەوە کە بەداخەوە ئەو تەفسیرەی سەر و شوێنێکی نییە.

سەرچاوەکان

١– ئاشتیخوازی لادێ – نووسینی حەسەنی قزڵجی – بەغدا، ١٩٥٩.
٢– پێکەنینی گەدا – نووسراوی حەسەنی قزڵجی – بەغدا، ١٩٧٢.

شاکر فەتاح

١٣٣٤ – ١٤٠٦

شاکر فەتاح لە ساڵی ١٣٣٤ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی لە سلێمانی و خوێندنی ناوەندیی لە بەغدادا تەواو کردووە و پاشان چووەتە زانکۆ و لە ڕشتەی یاسادا لیسانسی وەرگرتووە و ئەوسا بووەتە فەرمانبەر و لە پاشان بووەتە جێنشینی سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٦ی کۆچیدا بەهۆی ڕژێمی سەدامەوە لە دار دراوە.

شاکر فەتاح بەیەکێ لە نووسەران و وێژەوانانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو دەڵێن سەد و نۆزدە نووسراوی لە زمانی بێگانەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و گەلێ وتاریشی لە بارەی وێژەوە نووسیون و گەلێ گەشتنامەشی هەیە و ئێستا ژمارەی نووسراوەکانی لە دوو سەد پترن و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ چیرۆکی نووسیوە و بەیەکێ لە

چیرۆکنووسانی کورد دێتە ژمار و لە ناو چیرۆکەکانیدا دەتوانین لەم چیرۆکانە ناو ببەین: «مام شێخ، دەسپاکی، مامۆستا و شاگرد، بووک و خەسوو، مامۆستا و بێژەن، مدیر بەگ، سەرێکی هەیە و هەزار سەودا، چەقاوەسوو، هاورێی مناڵ، ژینی نوێ» و گەلێ چیرۆکی تری کۆمەڵایەتی. ئەمەش پارچە پەخشانێک لە مامۆستا شاکر فەتاح کە لە پەڕتووکی گەشتی هەڵەبجە و هەورامان هەڵمانبژاردووە دەڵێ:

ئەوی لە دوورەوە بێتە (هەڵەبجە)وە، ڕیزە خانوویەکی بەرچاو دەکەوێ، شارێک لە شارە ڕازاوەکانی ڕۆژئاوای دێتەوە بیر، ئەم خانووانە هی (وەسمان پاشا)، (تاهیر بەگ)، (حامد بەگ) و دەوڵەمەندەکانی تری جاف و هەڵەبجەیین. ئێمە چووینە ماڵی (وەسمان پاشا)، لای (ئەحمەد موختار بەگ)ی کوڕی. بەڕاستی کۆشکێکی ناوازە بوو. دوو نهۆم، بەرز بوو. لە خوارەوە تارمە و دالانی گەورە گەورە و پان، لە سەرەوە بەر هەیوانی فراوان، هەر چوار لای کۆشکەکەی ڕازاندبووەوە. ژوورەکان یەک لەسەریەک بوون. دەرەوەیان بەئاوێنە بەندی و میناکاری پڕ نەخش و نیگار، بەڕەنگی ئاڵووالا، ناوەوەیان بەئاڵەت و ئاوێنەکاری، پەنجەرە و بنمێچەکان و دیوارەکانیان جوان کرابوون. دەرگاکانیش کارێکی یەجگار جوانیان تیا کرابوو. لە هەر گۆشەیەکی کۆشکەکەوە لە ناوەندی دوو هەیواندا، ژوورێک هەبوو. پەنجەرەکانی بەهەر چوار لایدا دەیڕوانی. یەکێک لەمانە (قولە)ی پێ دەڵێن. چونکە جێگای شەڕە تفەنگ بووە بۆ بەرامبەری دوژمن. لە هەر لایە هەیوانێک هەبوو، بەدرێژایی لای خانووەکە. لەبەرئەوە بۆ تەماشاگاه هەموو حەلێ ئەم کۆشکە شاهانایە بەسەر ماڵەکانی هەڵەبجە و دێهاتەکانی بنار شاخەکانی هەورامان و باخەکانی چوار لای هەڵەبجە و دەشتی فراوانی شارەزووردا دەیڕوانی. تێکڕا، هەموو ژوورەکانی سەرەوە بەبەڕەو قاڵیچە، بەکورسی و مێز و ئاوێنەی گەورە گەورە پڕ کرابوونەوە. میوانەکانی (بەگ) لە نهۆمی سەرەوە دادەنیشن. سەیر ئەوەیە، بەپێچەوانەی (سلێمانی) ئەوی تۆزە ئاشنایەتییەکی هەبێ لەگەڵ (ماڵی پاشا)دا، بێ پرس دەتوانێ بەهەموو لایەکی خانووەکەدا بسوورێتەوە، تا خۆی، یاخود ژنەکەی، یان یەکێ لە دەس و پێوەندان دەدۆزێتەوە. ئەم کۆشکە گەورەیە بەلای کەمەوە چل ژوورێکی گەورەی تیا بوو. هەموویان پەنجەرەی گەورە گەورەی باکێشیان تیا بوو. لەبەرئەوە (ماڵی پاشا) تا بڵێی فێنک بوو. چونکە با هەموو لایەکی دەگرتەوە. لەو سووچەوە کە ئێمە لێی دانیشتبووین –بەری ڕۆژهەڵات– چاومان لە باخچەیەکی فراوان بوو، ئەستێرکێکی گەورەی لە ناوەڕاستا بوو. لایەکانی کەیشی بەدار و درەختی بەردار و سێبەردار تەنرا بوون. لە لای دەرگانەکەیەوە سەرشۆرک (حمام)ێکی خنجیلانەی جوان کرابوو. حەلی خۆی بۆ پاشا و خێزانی بووە. بەڵام ئێستا بۆ هەموو کەسە.

***

کە چووینە سەرێ بردیانینە ژوورێکەوە. ژووری ژنان بەرامبەری بوو. (حەبە خانی) ژنی (ئەحمەد بەگ) لەگەڵ دەس و پێوەندەکانیا بەسەربەستییەکەوە، لەولامانەوە قسە و گەپی دەکرد. چای دەخواردەوە. ئێمەی نەدەناسی ئەگین دەهاتە لامان، گەلێک لە لامان دادەنیشت.

پیاوێکی باریکەڵانەی چاوشینی دەموچاو سووری وریا دەستی هەردووکمانی گوشی. ئەم پیاوە کە (عەلی ئەفەندی)ی ناو بوو، خۆی لە بنچینەدا ئەڵمانی بووە. برایەکی پسپۆڕی لە منداڵیدا دەیفرێنێتە هەڵەبجە. ئێستا ئیسلامە. کوردی زۆر چاک دەزانێ. لە ژنێکی کورد کوڕێکی کورتەبنەی یەک چاوەی زیرەک و وریای بووبوو. جا ئەم پیاوە بوو کە کار و فرمانی (بەگ)ی بەباشی هەڵدەسووڕاند. ئەگین ئەوانی کەی گێژوویژ بوون، فڕیان بەسەر هیچەوە نەبوو.

ئەم و (حەمە فەرەج)ی کوڕی زۆر میوان نەوازییان کردین. سەردەمێک لەمەوپێش (حەمە فەرەج) لە (خوێندنگای ئەمریکان)ی بەغداد بووبوو. ئینگلیزییەکی باشی قسە دەکرد. (تاهیر بەگی برای ئەحمەد بەگ) دەڵێ: «قوربانی پەلت بم کە پەلی هامپەلت پەل کرد»: گوایا براکەی (عەلی ئەفەندی) کە ناوی (هامپەل) بووە، (داود بەگی جاف)ی دەرمان خوارد کردووە. ئەوانیش ڕایان سپاردووە، یەکێکیان کوشتوێتییەوە. ئنجا (تاهیر بەگ)، خۆی دەکات بەکوڕی (قوربانی) بۆ ئەو کەسەی کە (هامپەل)ی برای (عەلی ئەفەندی)ی کوشتووە!...

ژوورەکەمان بنمیچێکی ئاوێنە بەند، دیوارێکی ڕەنگ کراوە، چەند پەنجەرەیەکی میناکاری لەسەر شێوەی کۆن تیا بوو. تاقەکان بەچینی و شتی ناوازەی بلوورین ڕازابوونەوە. قاڵی و دۆشەک ئەمبەر و ئەوبەر ڕاخرا بوون. ئێمە لێرە دانیشتین، چایان بۆ هێنان. لەپڕ کوڕێکی ١٦ ساڵەی قەد و باڵا جوانی پەری ڕوو هاتە ژوورێ. دەستی گوشین. ئێمەیش جگەرەمان دایە. پرسیم کێیە؟ خۆی وتی: «من مەسعودی کوڕی تاهیر بەگ)م. بەڕاستی دڵم ڕۆشن بووەوە. گەلێ قسەی خۆش خۆشی بۆ کردین. تەرحە پێکەنینێکی هەبوو، کاری لە دڵی پیاو دەکرد. سەرگوروشتەی خۆی بۆ گێڕامەوە، کە بۆچی لە خوێندنگا وازی هێناوە. بەڵام لە دواییدا تێگەیشتم کە سەرە ڕاوێکی لە سکا نییە. هەر لەملا و لەولا دەسوورێتەوە. منیش ئاخێکم هەڵکێشا و لە دڵی خۆمدا گوتم: «داخەکەم تاهیر بەگی ناودار کەسی نەبوو جێگای بگرێتەوە!». ئەگەر ئەم کوڕە باوک و دایکی بمایە وازیان لێ نەدەهێنا تا پیاوێکی ناوازەی وەک باوکی خۆی لێ دەهاتە دەرەوە. بەڵام وا دیارە (ئەحمەد بەگ)ی مامی هیچ ئەوەی لێک نەداوەتەوە!؟... یاخود لێکی داوەتەوە بەڵام بۆی نەچۆتە

سەر!... لەگەڵ ئەوەیشا (مەسعود بەگ) هاودەمێکی زۆر باشی نواند. لەگەڵ (حەمە فەرەج)دا هەموو جارێ لەگەڵماندا دەهاتە دەرەوە، ئەیگێڕاین بەناو شاردا. لە دەرەوە (ئەحمەد بەگ)یشمان پێ گەیشت. ماندوو نەبوونی لێ کردین. پیاوێکی کەڵەگەت بوو. بەخۆوە بوو. موو زەرد و دەموچاو سوور بوو. جوانترین زەردەخەنەی هەبوو کە لە هەڵەبجەدا دیبووم. لە ئێمە تێپەڕ بوو... جارێ بام برۆین...

***

باخەکانی هەڵەبجە لای خوارووی کەوتبوون. (باخی میر)یان هی (ئەحمەد بەگ) بوو. لە هەموویان گەورەتر بوو. باخچەیەکی کەیشی هەبوو، سوڕک و ئەستێرەیەکی تیا بوو، لەگەڵ چایخانەیەکدا کە لەبن سێبەری چەند دارێکی گەورەدا بوو. باخەکانی هەڵەبجە گەورە بوون. هەنار و هەنجیر و کەمێک ترێ و میوەی تریشیان تیا بوو. جگە لەمانە ماڵە گەورەکانیش باخ و باخچەیان هەبوو. میوەی شاری هەڵەبجە ئەو باخانە پێکیان دەهێنا. خانووەکانی هەڵەبجە چەشنی هی سلێمانین. ڕاستە شەقامێکی خنجیلانەی پاکی تیا بوو. بەڵام کۆڵانەکانی تەسک و توروسک، پیس و پۆخڵ، نارێک و ناقۆڵا بوون. دوو قەیسەری، دوو سەرشۆرک، چایخانەیەکی سەر نهۆمی سەرەوەی جوان، چەند ڕیزە دوکانێکی زۆر ڕێکوپێکی لێ کرابوو. تازە خەریکی دروستکردنی ئۆتێلێک و ئۆتۆمۆبیل خانەیەک بوون... بەڵام چەند دوکانێکی ناشیرین بازاڕەکەی ناخۆش کردبوو. هەڵەبجە پێنج سەد ماڵێک دەبوو. لە شوێنێکی تەختا هەڵکەوتبوو. گەلێ کانیاوی جوانی هەبوو. تووتنێکی زۆریشی لێ کرابوو. باخەکان لە شیو و دۆڵەکانی خواروویدا هەڵکەوتبوون. هەر چوار لای دەشت و نەرمان بوو. لە دوورەوە شاخەکانی (هەورامان) دیار بوون. دێهاتی (عەبابەیلێ، جەلیل، عەنەب، گردی بەکراوا)ی لێوە دیار بوون.

***

سێ ڕۆژ لە هەڵەبجە ماینەوە. جوولەکەکانی هەڵەبجە، لە هی سلێمانی، ئافرەتیشی دیسانەوە لە هی گەلێ جێگای تر سەربەستترن. (کانی ژنان) کە لە ماڵی پاشاوە دیار بوو، زۆر ژنی جوانی دەهاتە سەر. ژن لە هەڵەبجەدا زۆر خۆیان دەڕازێننەوە، لە کاتی کار و فرمانیشدا هەر بەرگی جوان دەپۆشن. سەری ژنی هەڵەبجەیی، جوانترینی سەری ژنانی کوردە کە دیبێتم. جوانیان زۆرە. پیاوانیش لەبەرئەوە سەربەستن.

(ئەحمەد بەگ) هەمیشە بەدیار تووتنەکەیەوە بوو. دەیگوت: ئەم تووتنە هەزار دیناری پێ دەگرمەوە!... گەلێ کرێکاری بۆ ڕاگرتبوو. سەرکارەکانیان دووانیان (ئەرمەنی) بوون. لەسەر شێوەی تازە تووتنە (سامسۆن)ەکەیان دەشکاندەوە. بێ گومان (ئەحمەد بەگ) بۆیە

ئەمەندە بەدیاریانەوە دەبوو، زۆر لە کرێکارەکانی ژنی جوانی هەڵەبجەیی بوون. هەر لەبەرئەمەیش بوو کە کار و فرمانەکەی وا زوو هەڵدەسووڕا...

(ئەحمەد بەگ) زۆر دڵتەڕ بوو. لە بەرگ و هەستان و دانیشتنا، لە ڕابواردنا، ڕەوشتێکی بوێژانەی هەبوو. وابزانم لەبەرئەوەیشە کەوا بوو، هەڵەبجە، خۆی، دڵتەڕانە هەڵکەوتووە. ئاو و بای سازگاری، چاوئەندازی ڕەنگینی، کچ و ژنی شیرین و نازەنینی، تێکڕا کاری لە ژیانی هەموو هەڵەبجەییەک کردووە. لەم هاوینەدا دەبینی لە هەموو باخێکا کەپرە و هەوار، نیشتەنییەکانی هەڵەبجە تیایاندا ڕادەبوێرن. (ئەحمەد بەگ) کە ئێوارە دەهات، بەخۆی و چەند هاودەمێکیەوە لەگەڵ گۆرانیبێژێکدا بەمەی و جامی مەیەوە دەچۆوە باخێک لەو باخانەوە. تا کاتی چوارەمی شەو دەیخواردەوە و بەبەزم و ڕەزمەوە ڕایدەبوارد. جگە لەو زۆر کەسانی تریش بۆ خواردنەوە و ڕابواردن لە دەمەوئێوارێوە، لە ناو ئەو باخانەدا ڕایاندەبوارد تا خەوتنان.

ئێوارێ نانێکی خۆشمان خوارد. هەڵەبجەیی لە چێشتا وەستان. گەلێک چێشتی خۆش خۆش و ناوازە دروست دەکەن. لە پاک و خاوێنیشدا تەواون. پاش نان، چووینە (خوێندنگای زانستی). خوێندنگاکە قەراخ شار کەوتبوو. زۆر جوان و ڕێکوپێک بوو. لەوێدا شاگردە هەڵەبجەییەکان بەشەو بەدوکاندارەکانیان دەخوێند. نزیکەی سی شاگردێک لەوێدا دەیانخوێند.

***

بەیانی لە مزگەوت دەموچاومان شت. مزگەوتی ئێرە ئەستێرکەکەی گەورە بوو. بەردە نوێژەکانی تەختە بوون. پێشاوەکانی، بەپێچەوانەی هینەکانی سلێمانی دەرگایان هەبوو. دیوارێکیش پێشاوەکانی لە جێی نوێژ و دانیشتن جوێ دەکردەوە. بەکورتی مزگەوتەکەی هەڵەبجە ڕێکوپێک و پاک و خاوێن بوو.

کە گەڕاینەوە ماڵی پاشا، (ئەحمەد بەگ) لە دیواخانەکەیدا دانیشتبوو. زۆر گیان سووک و ڕووخۆشم هاتە پێش چاو. باسی وێژەی کوردیم لەگەڵ کردەوە. لە کۆمەڵە هۆنراوەکانی خۆی گەلێکی بۆ خوێندینەوە. قسەکانی ئاودار و ناسک بوون. باسی دڵداری و نیشتمانپەروەرییەکی یەجگار بەهێزی دەکرد. بەڕاستی خۆشخوانییەکانی لە چێشکەدا لە هۆنراوەکانی (تاهیر بەگ)ی برای کەمتر نەبوون. (ئەحمەد بەگ) نیازی هەبوو لە چاپیان بدات. بێجگە لەوە دەیگوت: «چیرۆکێکی کاریگەری قوڕ بەسەری کوردم نووسیوەتەوە. نارەسەنی بێگانە پیشان دەدات. چاوی کورد دەکاتەوە». دەیگوت: «گوێ نادەمە دڵ و ئارەزووی میری قسەی سەربەستی ڕاستی خۆم هەر دەکەم. بەوانەوە نەبێ لە چاپی

نادەم». گوتی: «شتێکی تریشم بەدەستەوەیە. ڕەنگە ئەم زستانە تەواوی بکەم!».

بەرچایی، لە هەڵەبجەدا ئەمەندە بایەخی پێ نادرێ. لەگەڵ ئەوەیشا بۆ ئێمە نان و ماست و چایان دانا، کە زۆر خۆشیمان لێ چێشت، هەر لەبەرئەوەی کە لەگەڵ (ئەحمەد بەگ)دا بووین.

لەگەڵ (ئەنوەر بەگ)ی هاوڕێمدا چووینە ماڵی (حامد بەگ)ی مامۆی. ئێرەیش گەلێک ڕێکوپێک بوو. ئەستێرکێکی ئەندازەیی جوانی لە ناوەڕاستا بوو کە لە بەردەمی کۆشکەکەیاندا بوو. ئەم خانووەیش گەورە و بڵند بوو. ژوورەکانی بەکورسی و قەنەفە و مێزی ناوازەوە ڕازێنرابوونەوە. (حامد بەگ) مەکینەیەکی ئەلەکتریکی هێنا بوو، چرای ئەلەکتریکی بەناو هەموو خانووەکەیدا بڵاو کردبووەوە. بەڵام لەبەر ئەرک زۆری کەم کەم دەیانخستە کار. پارەی زۆری ئەویست. هەرچی هەڵەبجەیییەکانی تر بوون، هێشتا هەر چرای نەوتیان دەسووتاند.

بەڵام خانووی (تاهیر بەگ) وێران بووبوو. جاران لەبەر دڵی (خانمی وەسمان پاشای جاف) هەیوانی ئەوێ و ماڵی پاشایان بەپردێکی تەختە دەگەیاندەوە یەک.

ئێستە ئەوەیش نەماوەتەوە. (ئەنوەر بەگ) دەیگوت: «حەلی خۆی ماڵی پاشا، لەو حەلەدا کە (خانم) سەرداری هەڵەبجە بووە، دەر و ژوور، کەسی نەگرتووە. ئێستە ئەمەندە نیشتەنیی کەمە وەکو چۆڵی لێ هاتووە». ئیتر لە پاش ناز گرتنێکی زۆر و میوانداریییەکی یەجگار باش لە لایەن برا هەڵەبجەیییەکانەوە، لەسەر فەرموودەی (ئەحمەد بەگ) چووینە «دەرەشیش».

شاکر فەتاح لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەیە و هۆنراوەکانی گەلێ پاراو و شیرین و لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بەپرش و بڵاوی چاپ بووە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو کە دەڵێ:

بەس خۆت هەڵکێشە بەباوانتەوە
بەس پێ بنازێ بەخزمانتەوە
وەرە بەر دیوان قەومی هەژارت
بۆیان بژمێرە کردەوە و کارت:
چەند تێ کۆشاوی؟ چیت بۆ کردوون؟
چەند جار تەنگانە لە دەستت گرتوون
ئەوسا تەرازووی تاسەی هەژاران
پیشانی ئەدا: سووکی یان گران!

ئینجا تێ ئەگەیت کە خانەدانی
بۆ تۆ وەک یەکە مانی و نەمانی
کە خۆ هیچ نەبی، خەڵکی بەتۆ چی
سکە ناڕەوا وەک ڕەوا ئەچی

سەرچاوەکان
١- پەخشان – نووسراوی شاکر فەتاح – بەغدا، ١٩٤٧.
٢- گەشتی هەڵەبجە و هەورامان – نووسینی شاکر فەتاح – بەغدا، ١٩٥٢.

عەلائەدینی سەجادی

١٣٣٥ – ١٤٠٥

عەلائەدین کوڕی سەی نەجمەدینی سەجادی لە ساڵی ١٣٣٥ی کۆچی لە شاری سنەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە، خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە پاشا چووەتە سلێمانی و لەوێدا لە لای زانایانی ئاینی فقهی خوێندووە و ئیفتای وەرگرتووە و پاشان چووەتە بەغدا و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ماوەیەک لە کۆڕی زانیاریی کوردا خەریکی بووژانەوە و زیندووکردنەوەی زمان و وێژەی کوردی بووە تا سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٥ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانیدا نێژراوە.

عەلائەدینی سەجادی بەیەکێ لە زانایان و وێژەوانانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و ئەو زۆربەی تەمەنی خۆی لە ڕێی فەرهەنگ و وێژەی کوردیدا بردە سەر و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی بەزمانی کوردی نووسی کە بریتین لە: مێژووی ئەدەبی کوردی، ئەدەبی کوردیی نوێ و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی، ڕشتەی مرواری، گەشتێک لە کوردستانا، دەقەکانی ئەدەبی کوردی، هەمیشە بەهار، ناوی کوردی، دەستوور و فەرهەنگی کوردی و عەرەبی و فارسی، نرخ شناسی، کورد و شۆڕشەکانی.

مامۆستا سەجادی جگە لە تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی وێژەی کوردی، لە چیرۆک نووسینیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ لە چیرۆکەکانی لە گۆڤاری گەلاوێژ و نزاردا بڵاو بوونەتەوە و زۆربەی ئەو چیرۆکانەی کە نووسیونی لە ژیانی کوردەواری هەوێنیان گرتووە و هەندێکیشی چیرۆکی فۆلکلۆرین کە لەسەر بنەڕەتی ئازایی و نەبەزی و ڕەوشت پاکی و جوامێری وتراون و زۆربەیان ڕەنگدانەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەوارین و دەگەڕێنەوە بۆ دەوری زۆر کۆن کە دەم بەدەم هاتوونەتە خوارەوە و مامۆستا سەجادی

تۆماریانی کردووە و بەڕاستی مامۆستا سەجادی لەم بارەوە گەلێ ئەرک و ڕەنجی کێشاوە و زۆربەی تەمەنی بەتۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی وێژەیی بردووەتە سەر و نووسراوەکانی گەلێ بەنرخ و بایەدارن. ئەوا یەکێ لە چیرۆکەکانی ئەو بەناوی: بۆچی نەچووین بۆ کوێستان؟ دێنین کە لەم چیرۆکەدا مامۆستا لە بارەی دەرەبەگایەتییەوە دەدوێ کە سەرۆکی هۆزێک بەیارمەتیی دەرەبەگێکی تر دەبنە هۆی تەنگوچەڵەمە و کۆسپ لە بەرابەری ژیانێکی پڕ لە شایی و خۆشی چەند جووتیارێک و تەنانەت ڕێگای گەشتی کوێستانیان لێ دەگرن و سەودا لەسەر ئەرک و ڕەنجی وەرزێران دەکەن، لە لایەکی ترەوە ستەمی ئاغا و خوڵتەی مووچەخۆر دەردەخا وەکو دەڵێ:

بیری منالّی تیژە، تازە پێم گرتبوو، نەوەڵڵا چوار پێنج ساڵان دەبووم. خۆت دەیزانی ئێمە دەوارنشین بووین. هێشتا گەلێکی مابوو بۆ ئەوە بچین بۆ کوێستان، زستانە هەوارەکەشمان ناخۆش نەبوو. ساڵانە لەناکاو «مارفی سەمین» ماڵ و پیاوی خێڵەکەی دەدایە بەرورووە و هەوار پێ پێوە دەنا، ژن و منالّ و ئەمانەش ئاژاڵەکەیان دەدایە پێش و بەشوێنیانا دەچوون. ئەو ساڵە هێشتا دوو سێ مانگی مابوو بۆ وادەی بارکردن، ئەوەندەم زانی کتوپڕ مارف کەوتە خێڵەکە و ماڵە و ماڵ پیانەوە گەڕرا وتی:

«وا هەر لە ئێستاوە پێتانی ئێژم دە ڕۆژی بمێنێ بۆ پێنجەی تار لێرەوە وردە وردە بار دەکەین، ئیمساڵ بەرێ «ناوخوان»ا ئەڕوێن تا دەگەینە کوێستان سێ چوار بەهار دەخۆین. ئیتر ئێوەش تڕوتفاقی خۆتان زوو بەزوو جێبەجێ کەن پاشە جار نەیێژن «مارە» پرس وەکەس ناکا و ئێمە وەهیچ نازانێ!. ئەوا هەر لە ئێستاوە پێتان ئێژم، با بکەونە خۆتان.».

دایکم بەڕەحمەت بێ دەیگێڕایەوە دەیوت: ڕۆڵە! فرەخاس بوو، جاران زۆر بەبێ تفاقی دەچووین ئاگامان لە هیچ نەبوو لەناکاو دەیکردە سەرمان بار کەن، لەبەر شپرزەیی گەلێ شتمان لێ بەجێ دەما.

ئەو ساڵە هەتا بڵێیت ساڵی چاک بوو، تەنانەت هەوارگە زستانەکەشمان بووبوو بەکوێستانی «شا قەلا». ئیتر هەموو خێڵەکە لە خۆشیا لەوانە بوون باڵ بگرنەوە؛ ساڵی وا خۆش، لە پێشەوە خەبەری بارکردنیان دراوەتێ، مالات تا دەگاتە بناری بانە هیچ نەبێ سێ چوار بەهار دەخوا. خۆت دەیزانی ئەمە بۆ مەڕدار و شوانکارە چ خێروبێرێکە!!... بڕوام پێ بکە شەوچەرەی ئەو زستانە لە خێڵەکەی ئێمەدا هەر بووبوو بەم قسانە: ئیمساڵ بەشێنەیی دەچین بۆ کوێستان، هیچمان لێ بەجێ نامێنێ، جا وەرە مەڕومالات سێ چوار بەهار بخۆ و دەست مەیەنە بەخۆتا!!...

لە ژێر دەوارەکەی ئێمەدا دانیشتبووین، دەمەوڕۆژاوا بوو، نم نمەی بارانیش دەباری، لە

بەینی کاژە هەورەکانەوە گزنگی هەتاوەکە دەیدا لە بارانەکە دەدرەوشایەوە. «مەجۆلی خامە، کردی بەژۆرا. دایکم سەر بەدەرەوە بوو لە ڕیزی پیاوانا بوو لێی پرسی: ئەرێ مەجۆل! «شەپە»ی کوڕت گەیشتۆتە کوێ؟ وتی:

خانم قسەی لێوە مەکە، لە «قولەفیسکە بۆ گەسەوە و تەنگی وەتەوەت هەڵچنێگە. وەسەر ئەو تاقە کوڕەت کە چووینە کوێستان مەلایەکی تریشی بۆ دەگرم خێرا لە مریشکە ڕەشەشی دەرکا!. ئیمساڵ ساڵەکەی ساڵ نییە! دەزانی فەڕو و بەرەکەت چی کردگە؟. خۆ ئێجگار کە پێشیان وتگین بکەونە خۆتان سێ چوار دەخۆن وە قەورەکەی مەتحەت لە خۆشیانا سێ شەوە خەو وەچاوم نەچووگە!».

ئەم بارکردنەی ئێمە و سێ چوار بەهار خواردنەمان لە هەموو خێڵەکانی دراوسێمانا دەنگی داوەتەوە؛ ما، خێڵی مەتحەت ئیمساڵ چاکیان بۆ هاتووە، هەر لە پێشەوە پیان وتوون کوێستانی شارەزوور و شلێر و ناوخاوان و شاتەلا دەخۆن!.

***

زستان هاتە کزی سەرما وردە وردە ڕەویەوە کەوتینە دەمەو بەهار زۆری نەما بوو بۆ نەورۆز و وادەی بارکردن، خێڵ هەموو وەکو تەلی تەمووره خۆی ساز کردووە هەر چاوەڕوانی سبەی دووسبەیە و بارکا. مارفیش هەر لەسەر قسەی خۆیەتی: هیچتان لێ بەجێ نەمێنێ، ئیمساڵ بەهەوەسی خۆتان کام لا دڵتان دەیگرێ لێ دانیشن!...

بەخوا وەخت نزیک بووەوە، ها ئیمڕۆ بار کەین ها سبەینێ. ساڵان کە لە کوێستان دەگەڕاینەوە هەر ماڵە بۆ خۆی سووکە تفاقێکی دەخست بۆ ئاژاڵەکەی سا ئەگەر ڕۆژێ بارانێ بەفرێ شتێک بووایە و مالات دەرنەچووایە، یا چەند ڕۆژێ پاش کەوتنایە ئەیاندایە. ئەو ساڵە ئەوەش نەکرا، چونکە دەیانوت ئێمە کە لە پێشەوە بار کەین و سێ چوار بەهار بخۆین ئیتر ئەم عەزیەتە بۆچ بکێشین!!...

ئەو ئێوارەی کە بۆ بەیانی بار کەین هەموو ماڵێ شڕ و شاتاڵی خۆی شەتەک دا. هەر لە ئێستەوە خورماشیان کڕیبوو بۆ کوێستان، چونکە هەموو ساڵێ هەر ماڵە هەندێ خورمای دەکڕی، لە کوێستان خورما نەختێ خۆشەویست بوو، لەوێ دەیاندا بەگۆرانەکان «خوێ»یان بۆ دەهێنان. خورماکانیان کردبووە هۆڕەوە و دارکوتیان کردبوو، سەرەکانیان دووریبوو، لەبەرئەوە کە لەسەر کۆچ بوون هەروا لەو دەشتە دایاننا بوو کە بەیانی هات خێرا بیخەنە سەر پشتی گاکان و تیانخوڕن.

کەوتە شەوێ، مارف زەلامێکی خستە ناو خێڵەکەوە، «بەیانی کەس بار نەکا!.».

ئای ئەمە چی بوو؟!...

دایکم و سێ چوار دەم سپی بەو شەوە چوونە لای مارف. کوڕە مارف!. ئەوە تۆ دەڵێی چی؟. وا خێڵ هەموو خۆی ساز کردووە و چاوەڕێی بەیانە بارکا.

– قەی ناکا با دوو سێ ڕۆژی تر بمێننەوە، خۆ هێشتا ساڵ زووە!.

– کوڕە مارف نەتکردبێ کەتنی وا بگێڕی؟!. ئەمە سێ مانگە تۆ هاوار دەکەیت و ئەم حەشاماتەت خستۆتە هەڵپەڕکێ؛ هەی ئیمساڵ سێ چوار بەهار دەخۆن، هەی ئیمساڵ خێروبێرتان وا دەبێ. ئێستە ئەمە چییە؟!...

– قەی ناکا ئێستەش وەخت زووە هەر دەیگەنێ.

هیچ، هەروا گەڕانەوە. بەیانی هەموو دەستەوئەژنۆ دانیشتن. شەوی دوایی کردیە ڕەهێڵەی بارانێک ئەوسەری دیار نەبێتەوە!. خورماکان هەر لەو دەشتە بوون هەمووی بەسەر یەکا تلیسانەوە! چار نەبوو هەر بەو جۆرە خێڵەکە دوو سێ ڕۆژی تر مانەوە. مارف هیچ دەنگی نەبوو، دایکم و پیاوەکان چوونەوە بۆ لای. کوڕە مارف ئێستە ئەڵێی چی؟. وا لەسەر قسەکەی تۆ دوو سێ ڕۆژە بەسەرچوو. دیسان وتی: قەیناکا با دوو سێ ڕۆژی کەش بمێننەوە!...

– کوڕە خوام کرد بەگژتا ئەم کەتنە چی بوو گێڕات؟!... هیچ کەڵکی نەبوو گەڕانەوە. بۆ نەگبەتی کردی بەتۆفێک ماڵە و ماڵ نەدەکرا. خۆ هیچ تفاقێکیش نییە بدرێ بەماڵات، ئاژاڵ هەموو قڕی کرد!!...

***

سەرت نەیەشێنم بەدوو سێ ڕۆژ، دوو سێ ڕۆژی تری مارف کاتێ خەبەرمان بووەوە کوێستانمان لێ گیرا تازە ڕێ نەما!. هەموو مەڕوماڵاتمان لەبەر بێ لەوەڕی قڕی کرد و کەوتینە سەر ساجی عەلی!. هەروا لە بیرمە دایکم چاوی بەمەجۆل کەوتەوە، وتی: ها، مەجۆل «شەپە» گەیشتۆتە کوێ؟. وتی:

«خانم! قولەفیسکە و ملەفیسکەی گشت لە فکر چوگەسەوە. ساڵ بەساڵ خۆزگە بەپار، ئەمەش کەتنی مارف!».

منیش ئەو وەختە منداڵێ بووم، خۆت دەزانی کوردایەتی هەر هۆشی بەلای کەشک و سیرێژەوەیە. ڕۆژێکیان وتم: دایە کەشک دەخۆم. وتی: کەشکت لە کوێ بۆ بێنم!، مارف گیان هێشتی ئیمساڵ کەشکمان ببێت؟!. وتم مارف بۆچی؟. وتی نەیهێشت بچین بۆ کوێستان!. وتم بۆچی نەیهێشت؟. وتی: هەیهوو، تۆ زۆر لەسەر شت ئەڕۆی باوانت شێوی، چەپۆکێکی ماڵی بەسەرما دەستم کرد بەگریان ئیتر هەر نەمبڕیەوە!.

کتوپڕ «لالە، رەمە–م» کردی بەژوورا. وتی ئەوە ئەو کوڕە بۆ دەگری؟. دایکم وتی: چوزانم

سەرەخۆرە داوای کەشکم لێ دەکا. منیش وتم کەشکت لە کوێ بۆ بێنم؟. بۆچی مارف هێشتی ئیمساڵ کەشکمان ببێت!. ئێستە دەڵێ ئەو بۆچی نەیهێشت؟!. تەماشاکە، تۆ دەڵێی سەرەقلیانێکیت کارت چییە بەسەر ئەم قسانەوە!!...

لالەیشم وتی بەڕاست ئەوە فاتە ئیمساڵ مارف ئەو کەتنەی بۆ گێڕا؟!. ئەرێ فاتە! بەڕاست تۆ لێت نەپرسی؟... ئەویش وتی: بەرێ وەڵڵا، بەڵام لەبەر نووزە نووزی ئەم سەرەخۆرەیە بۆچ پیاو دەتوانێ قسە بکا؟!.

ئیتر لالەم پەلی گرتم و خستمیە کۆشی خۆیەوە و وتی مەگری گیان لالەی، ژیری کردمەوە. ئینجا دایکم دەستی کرد بەقسەکردن بۆی و منیش وا گوێم داوەتێ، وتی: مارف وتی:

ئەوی ڕاستی بێ خانم هەر گەلێ لە پێش وادەدا «حاجی قادری روغزایی» ناردی بەشوێنما. لەم خێڵەدا منی لە هەموو کەس خۆشتر دەوێ. کە چووم لە ژێر دەوارەکەی خۆیانا لە گوێ ئاگردانەکە دانیشتبوو «قەننە»کەی بەدەستەوە بوو هێشتا داینەگیرانبوو. منیش پەلاماری مەقاشەکەم دا و کەڵە پشکۆیەکم هەڵگرت و خستمە سەر قەننەکە بۆی. دوو سێ نەفەسی لێ دا و وتی بەخوا مارف هەر تۆ دەزانی ئەم قەننەی منە پشکۆی چۆنی دەوێ!. کە تۆ لێرە نەبی من لەزەت لە قەننە نابینم!.

نەختێکی تری پێ چوو ئینجا وتی مارف بچۆ جاڕ بدە بەخێڵەکەدا هەر لە پێشەوە خۆیان ڕێکخەن ئیمساڵ زوو دەچن بۆ کوێستان، خۆیشت دەزانی «حاجی قادر» جڵەوی هەموو خێڵەکانی بەدەستەوەیە و پووشانەی هەموویان وەردەگرێ، کەسمان ناتوانین قسە لە قسەیا بکەین!. هەتا دوا جاری ئەوە بوو «ڕۆستەمی بەکر» و «هۆمەری وەیسە» و «عوسەی خەجە» و «خلەی شەریفی» ناردە ئەوێ.

وتم جا ئەمە چی تێدایە بۆ ئەو؟. خۆ ئەم خێڵانە هەموو دەبێ پووشانەی خۆیان هەر بەو بدەن، ئیتر ڕۆستەم بێ و من بم تۆ بیت ئەو وشانەی خۆی هەر وەردەگرێ!.

پێی وتم خانم دووروێ لە تۆ نەتزانیگە!. ڕاستە هەموو ئەو پووشانەیە ئەدەین بەڵام ئەوە بوو ساڵان بەدەگمەن هی وا هەبوو کە بڵێ: حاجی ئیمساڵ تۆزێ ساڵەکەی بێ فەڕە نەختێ لە پووشانەکەت کەم کەوە. وەیا هی وا هەبوو بڵێت: عەرز عەرزی خوایە ئێمە ئەم پووشانەیە بۆچی بدەین!. ئیمساڵ با ئەو قسەیە نەبێ و دەستکەوتیش گەلێ لە ساڵان زیاتر بێ، ئیتر مەڕوماڵاتی تۆ دەفەوتێ یا نافەوتێ ئەو بایس نییە!...

وتم جا ئەوە چۆن دەبێ؟. وتی ئێژم خانم نەتزانیگە بڕوام پێ ناکەی؟. ئەوە بوو هەموو خێڵەکە سەرگەرمی بارکردن و سێ چوار بەهار خواردن بوون، گوێت لە قسەکەی مەجۆل

نەبوو لە ژێر دەوارەکەی خۆتانا چۆن مەڵای تری ڕادەگرت بۆ شەپەی کوڕی؟!.

لەناکاو حاجی ناردی بەشوێن ڕۆستەم و ئەوانا پێی وتن وا چاوتان لێیە خێڵەکە هەموو لەسەر بارکردنە؟. دیارە ئێوەش هەر لەگەڵ ئەوان دەبن. بەڵام ئێستە من دەمەوێ هەر تەنها ئێوە بنێرم بۆ کوێستان. من دەتاننێرم من!. ئێوەش دەبێ پووشانەی ساڵی پار و هەر سەرەمەڕێکیش نیو هۆقە ڕۆنم بۆ بێنن – ئەمەم بۆ حەجی ئیمساڵ دەوێ، مناڵەکان زەماوەنیان کرد پارەیان بەدەستەوە نەهێشتم چەڵەمە شکێنیەکەش بکەینەوە!. کە ئێوەم نارد و گەیشتنە ئەوێ ئیتر ڕێ لەوان دەگیرێ و هەمووی بۆ خۆتان دەمێنێتەوە!...

ئەوانیش وتیان باشە، چونکە چاویان لێ بوو کە خێڵ چۆن لەسەر بارکردنە؟. بەتەواوی بۆیان ساغ بووەوە کە حاجی دەیاننێرێ لەبەر ئەوە، ئەو هەرچی بڵێ ئەمان ئامادەن. جارێ خۆیان کوێستانێکی مشەئەخۆن، پارەی کفن دەستکەوێ با مردوو گۆڕ بەگۆڕ بێ!. هیچ زیانێکی بۆ خۆیان تێدا نییە، حاجیش قڕەی سالانی نابێتە ڕیشەوە و زیاتریشی دەست دەکەوێ، بەبێ هەرا چەڵەمەشکێنەکەش دەباتەوە!.

گوێم لێ بوو لالەم وتی: «بەسلامەتی حاجی باجی دایە حەمە جافر ئەوا ئێستە تێ گەیشتم!.».

ئەمە بیری مناڵی بوو، ئیشەکەی ئیمساڵیشیان دیارە هەر وا بووە!...

سەرچاوەکان

١– هەمیشە بەهار – نووسینی عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٦٠.

٢– ڕشتەی مرواری – لە هەشت بەرگ – بەغدا، ١٩٨٣.

٣– مێژووی ئەدەبی کوردی – نووسینی عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٥٢.

٤– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلائەدین سەجادی.

محەمەد تۆفیق وردی

١٣٤٤ – ١٣٩٦

محەمەد تۆفیق کە نازناوی وردییە لە ساڵی ١٣٤٤ی کۆچی لە سلێمانیدا هاتووەتە دنیاوە و دەوری سەرەتایی و ناوەندی بەهەزار ئەرک و کێشە هەر لەوێدا تەواو کردووە و لە پاشا لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و ئەوسا لەسەر کوردایەتی گیراوە و گەلێ چەرمەسەرێی دراوە و لە پاش بەربوونی ماوەیەک ئاوارەی کەژ و کێوەکان بووە و پاشان ڕووی کردووەتە هەندەران و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی و لە پاش ماوەیەک لە ساڵی ١٣٩٦ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

وردی بەیەکێ لە بوێژان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و لە ماوەی تەمەنیدا نزیکەی بیست پەڕاو و نامیلکەی بەزمانی کوردی و عەرەبی سەبارەت بەوێژە و مێژووی کورد نووسیوە و گەلێ هۆنراویشی هۆنیوەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن و ئەو پەڕاوانەی کە نووسیویە بریتین لە: بانگی کوردستان، دەنگی جەزایر، کەربازاڕی، گوڵی ناکام، ویستم ژن بێنم، هەندێ لە بەیت و هەڵبەستەکانی عەلی بەردەشانی، ئەو کچەی مارەیی نەهاتووە، مامەیارەی قارەمان، سەرەتایەک لە مێژووی کورد، مەلا ئاوارەی قارەمان، حەسەن و مریەم، خانزاد و لەشکری، فۆلکلۆری کوردی، قەڵای دمدم، ناسر و مار مار(ماڵ ماڵ).

وردی ژیانی لە ئەوپەڕی دەرد و ئازار و چەرمەسەرێ و نەبوونیدا بردووەتە سەر، وە لەگەڵ ئەو هەموو ڕەنج و ئازارەدا هیچ کاتێ دەستی لە خزمەتی وێژە و مێژووی کورد هەڵنەگرت و لە ماوەی تەمەنیدا توانیی گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی بایيدار بنووسێ و بەهەزار ئەرک و کێشە لە چاپیان بدا.

هەڵبەستەکانی وردی گەلێ سادە و پاراون، وەکو خۆی لە بانگی کوردستاندا دەڵێ: من لێرەدا هەندێ لە هەڵبەستەکانم خستە بەرچاو کە سادەن و بەپەناوپێچ نین، چونکە من لەسەر قوتابخانەی ڕۆمانسی ناڕۆم کە تەنیا وشەی بریقەدار و جوان گەرچی لە جێگەی خۆشی نەبێت، بەگرینگ دەزانن بەڵکە شێوەی هەڵبەست و نووسینی من بۆ گەلە، بۆ میلۆنەها لە کوردی سادەیە، بۆ ئەوانە کە لە بەروبوومی زانین و خوێندەواری بێ بەشن و بۆ چینی چەوساوەیە، ئەوانەش پێویستییان بەهەڵبەست و نووسینێک هەیە کە تێی بگەن.
ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم بوێژە بەرزەمان لە سەردێڕی: نەورۆز دێنین کە دەڵێ:

وا نەورۆزی دلانە
فەسڵی باخ و گولانە
وەک بووکی سوور ڕازاوە
چ دەشت چ گوڵستانە

***

کێو وەکو قەدی لەیلا
لەنجە ئەکا لە هەر لا
بڵبڵ بۆ گوڵە شەیدا
چونکە یاری جوانە

***

کانی زێوین دێتە خوار
بۆ ناو دۆڵ و داروبار
وەکو زوڵفی گوڵ عوزار
با رێزەش لە سەرانە

***

قومری و قاز و مراوی
لەسەر جۆگە و ئاوی
پۆڕی شاپەڕ خوناوی
ئەخوێنی خنجیلانە

***

شەیدایە سونبڵی سوور
ئەڕفێنێ دڵ دوور بەدوور
سووسن ئەنوێنێ سەدجوور
مایەی ژین و ژیانە

***

چ دەشت چ سەر نساران
بەگوڵاڵەی بەهاران
وەک کوڵمی سووری یاران
نەخشاوە زۆر جوانە

***

بای نەسیم دێ ناو بەناو
ئەدا لە سەرووی دەم ئاو
دێتە سەما بەندکراو
لەم ڕۆژ و لەو بەیانە

***

بۆنی هەڵاڵە و خاو
دڵ و هۆشت ئەکەن راو
ئەبەخشن بەکوێر دوو چاو
وانە و رۆژی دڵانە

***

تریسکەی خۆری گەردوون
ئەدا لە پەڕەی بەیبوون
وەک زێو و دوڕ و ئاڵتوون
تێکەڵاو بن بەدانە

***

پەلکە ڕەنگینەی ڕەنگین
لەسەر ئاسمان و زەمین
خۆشی دێنێ چین بەچین
وێنەی ڕەگی ژیانە

***

چنار و سپی دارە
لەنجەیان گوڵعوزارە
دەنگی گەڵایان تارە
نەورۆز جەژن و سەیرانە

***

گۆرانی تاڤگەیی شەنگ
لەگەڵ خۆری دوو سەد ڕەنگ
لەسەر جوانی شەڕە و جەنگ
دوو دڵبەرن مەستانە

سەرچاوەکان

١– بانگی کوردستان – هۆنراوەی محەمەد تۆفیق وردی – بەغدا، ١٩٧٠.
٢– سەرەتایەک لە مێژووی کورد – نووسینی محەمەد تۆفیق وردی – بەغدا، ١٩٥٩.
٣– خانزاد و لەشکری – نووسراوی محەمەد تۆفیق وردی – بەغدا، ١٩٦٨.

کەریم شارەزا

۱۳٤۸ – ...

کەریم، کوڕی مستەفای شارەزا لە ساڵی ۱۳٤۸ی کۆچی لە کۆیەدا لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و قوتابخانەی سەرەتایی مامۆستایانی بەئەنجام گەیاندووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە کۆیە و بووەتە مامۆستا و لە پاشا خانەنشین کراوە.

کەریم شارەزا هەر لە تافی جوانییەوە حەزی لە وێژە کردووە و دەستی کردووەتە نووسین و گەلێ لە وتارەکانی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بڵاو بووەتەوە و لە هەموو کۆنگرە و سمینارەکاندا بەشداریی کردووە و تا ئێستا گەلێ نووسراوی بڵاوبوونەتەوە کە بریتین لە: ئازادی و ژیان، کۆیە و شاعیرانی، ڕێگەی دوور، ئەسیری، پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا، لە یادی گیوی موکریانیدا، سێوەی هونەرمەندی کورد، پەندی بەراوردکاری، چەپکێک لە شیعرەکانی سامی عەوداڵ، نالی و زمانی یەکگرتووی کوردی، دیوانی حاجی قادری کۆیی.

کەریم شارەزا لە نووسینی پەخشانی کوردیدا شێوەیەکی سادەی بەدی هێناوە و زۆربەی نووسراوەکانی سادە و ڕەوانن و بەوشەی جوان و ساکاری کوردی نووسیونیبۆیە هەموو کەسێک حەز لە نووسراوەکانی دەکا. ئەمەش پارچە پەخشانێکی ئەم نووسەرە بەناوی جەژنی نەورۆز کە لەوەدا دەڵێ:

ساڵ گەڕایەوە، دەشت و چیا و دۆڵەکانی بووژانیەوە، سەرچاوەی قەدپاڵەکان بەناو دۆڵەکاندا کەوتنە کشان، بەفری سەر شاخە بەرزەکانمان چۆڕەی کەوتە بن، پیرە دار بەڕووەکان چرۆیان دەرکرد، مەل و باڵندەکان کەوتنە جموجۆڵی پڕ هیوا، لە هەر چوار لای وڵاتدا دەنگی چریکەی گۆرانیی جووتیارەکان و کیژۆڵەکان کێوەکانی کاس کردووە. ساڵ بەدوای ساڵا هاتووە، ساڵ بەدوای ساڵیشا هەر دێ هەتا هەتایی هەر نەورۆز تازە بووەتەوە، هەر نەورۆزیشە تازە دەبێتەوە. بەڵام چی ساڵانی تازە بووەوەی ڕابوردوو، وە چی ساڵانی نەورۆزی داهاتوو، ژیانەوەی سروشت بووە ئێستا. ئێستاکە نەورۆزی تازەیە، سروشت دڵ و دەروونی هەموو لایەکی کردووەتەوە، مەلی هیوامان لە ئاسمانی بێ پایانا بەستەی ئاواتی دەروونی گڕ تێ بەربووی بڵاو دەکاتەوە. هیوادارین ساڵانی داهاتوو دڵ و دەروونی مەلەکەی هیوامان سارێژ بێت و بەئاواتە دەروونییەکەی بگا، ئەوسا هەموو لایێ جەژنی نەورۆزی پڕ بەدڵان بکەن پێکەوە.

سەرچاوەکان

۱– دیاریی نەورۆز لە پەخشانی کوردیدا – نووسینی عومەر ئیبراهیم عەزیز – بەغدا، ۱۹۸۹.
۲– کۆیە و شاعیرانی – نووسینی کەریم شارەزا – بەغدا، ۱۹٦۱.
۳– سێوەی هونەرمەندی کورد – نووسراوی کەریم شارەزا – بەغدا، ۱۹۸۳.

عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان

۱۳٤۹ – ...

عوبەیدوڵڵای کوڕی سەید محەمەدی ئەیووبیان کە نازناوی (برەک)ە لە ساڵی ۱۳٤۹ی کۆچی لە سابڵاخدا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی لە سابڵاخ و ناوەندیی لە تەورێزدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە زانکۆی تەورێز و لە ڕشتەی مێژووی جوگرافیای گشتی لیسانسی وەرگرتووە و ئەوسا لە زانکۆدا ماوەتەوە و لە پاش ماوەیەک پلەی مامۆستایی پێ دراوە و پاش چەند ساڵێک خرایە ڕیزی مامۆستایانی پسپۆڕ و هەر لەو ماوەیەشدا گەلێ وتار و بەیت و چریکەی کوردیی بەچاپ گەیاند و لە گەلێ کۆبوونەوە و سمیناریشدا بەشداریی کرد و لە هەموویاندا سەبارەت بەکورد و کوردستان و مێژوو و، وێژەی کورد دوا و لە پاشا لە دەوری شاهەنشاییدا لەسەر کوردایەتی و کوردپەروەری گیرا و چەند ساڵێک لە بەندا مایەوە و پاشان ئازاد کرا و دیسان خەریکی بووژانەوە و زیندووکردنەوەی زمان و فەرهەنگی کوردی بوو تا خانەنشین کرا.

مامۆستا عوبەیدوڵڵا بەیەکێ لە نووسەران و وێژەوانانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و لە ماوەی تەمەنیا گەلێ وڵات و شار گەڕاوە و لەم گەڕانەیدا چاوی کەوتووەتە گەلێ لە زانایانی کورد و لەگەڵیانا سەبارەت بەکورد و وێژەی کوردی دواوە و لەم بارەوە گەلێ بیرەوەری هەیە. ئەم زانایەمان هەر لە منداڵییەوە حەزی لە هۆنراو و وێژەی کوردی کردووە و لە تافی لاویدا پارچە هۆنراوێکی هۆنیوەتەوە و لە گۆڤاری نیشتمانی ئەو دەمەدا لە چاپ دراوە و تا ئێستا چەندین بەرگ پەڕتووکی بەزمانی کوردی و فارسی بڵاو کردوونەتەوە کە گەلێ گرنگ و بایەدارن.

هەندێ لە نووسراوەکانی ئەو بریتین لە: ئا و بێی کوردی، فەرهەنگی مێژوویی، ڕەوەندان، پەڕۆناسی کوردیناسی، هەوای مەیلانە، یاری کوردی، بەرەو ئازادی، ئا و بێی بەربەرەکانی نەتەوەی کورد، هەیاران چریکەی هەڵۆ و کەوی، نەورۆزنامە، واژەنامەی ئەیووبیان، کوردینە پێکەوە بۆ پێشەوە مەپرینگینەوە، کوردی هونەرە، هەتەڵەی کوردی، لێکۆڵینەوەی زمان و وێژەی کوردی، بەهاری کوردی، چریکەی مەم و زین، چریکەی خەج و سیامەند، ڕێزمانی

کوردی، چریکەی لاس و کەژاڵ، سەلاحەدینی ئەیووبی، ڕەگەزی سەفەوی، ڕۆژئەژمێری کوردی، پەنادانی ئاسکەکان، میرمیرێن، هەڵۆی ئارارات، کۆڵکە زێڕینە، چەپۆک، دیوانی وەفایی، کوردستان.

نووسینەکانی مامۆستا ئەیووبیان بەیەکێ لەو کارنامە گرنگ و سەرەکییانە دادەنرێت کە لە چرۆکردن و گەشەکردنی بیری نەتەوایەتی و کوردایەتیدا زۆر گرنگ بوون. ئەو لە ماوەی تەمەنیا توانیویەتی گەلێ لە لاوان پێ بگەینێ و بیانخاتە ڕێی پەراکردنی زمان و وێژەی کوردی و ئەوان هان بدا کە لە ڕێی فەرهەنگ و وێژە و زانستدا هەر لە هەوڵ و تێکۆشاندا بن و ئێستاش هەر لەسەر ئەو ڕێ و شوێنەدا دەڕوا و هەر خەریکی پەڕاو و خزمەتی وێژە و کەلەپووری نەتەوایەتییە، ئەمەش پارچە پەخشانێکی ئەم نووسەرەمان کە دەڵێ:

دەگێڕنەوە ڕێوییەکی تەژی بەدفەڕی دەشتەکی لەو نیوە نیوانەی بەری شاماتی پەیدا بوو، بەدڵ وە خۆیان نەدەگرت، بەقسەی خۆی لە بەری گەرمێنیرا هاتبوو. بەڵا وابزانم درۆی دەکرد، ئەو ڕێوییە زۆری زیانی کردبوو ماڵ نەبوو کە کەڵەبابێک، فرووجێک یا مریشکێکی لێ نەخواردبێ، هەمیشە خەریکی مڵ و مۆیە و دزی و رفەک و زیانکاری بوو ڕۆژانە هەچی بێچوو قاز و قاز و مراوی و قەلەموونەی دەگیر کەوتبا دەیرفاند و دەیخوارد، شەوانە دەڵێ کوێخا و ڕدێن سپی و مەلای ئاوەدانی گوتیان ئەو ڕێوییە بەدفەڕە چۆن زۆری زیانی کردووە هەروا سادە نایکوژین.

دەڵێ هێنایان ڕێوییان دە نەوتی هەڵکێشا، ڕێوی بۆرە بەتەواوی شەتل و شلال بوو، جا ئەو جار سەلکە بزۆتێکیان دە کلکی خست و ئاوریان تێ بەردا و بەرەڵڵایان کرد و سەگ و توڵەی ئاوەدانییان تێ بەردا و منداڵە وردکە وەبەر بەردانیان دا.

دەڵێ ڕێوییە جینگڵێکی لێ دا و دەرپەڕی، بۆی دەرچوو وەک تیری سەختە کەوانی دە خۆیەوە نووسا و خۆی گەیاندە نێو گەنم و جۆی و سەرخەرمانان و کێشەی گیا و وێنجەی... سیغارکێشێکی پێ نەچوو تەواوی وڵاتی بەخۆیەوە سووتاند.

دەڵێ ڕێوی بۆرەی گیان سەخت لەو بارەژدا ڕوونەکەوت، گورجێکی خۆی گەیاندە کانیاوی بەری چیایە و خۆی تێ هاوێژت، هەرچەند ئەو ئاورەی تێی بەربوو کوژاوە بەڵا هەر لەنێو کانیاوەکەیدا تۆپی.

یارە دەڵێ: ئەو کارەساتە وێستاش لەنێو کوردان بووەتە پەند و پینە و بەگولواژە دەیگێڕنەوە و لەمەڕ کەسێکی کە بەدفەڕی و زیانی دەکا پێی دەڵێن: ئەو دەود بابە لێمان بووەتە «کلکە نەوتینە».

***

هەی کاکی دەروێشی بیروەند مار پێی لە کلکی نەنێن پێوە نادا، ژووشک دوژمنی مارییە، گۆشتی ماری زۆر پێ خۆشە بەڵا لە ڕاوکردنی ماریدا، تێبینیی هەیە، بەبێچووانی دەڵێ بێچوو ماری مەکوژن تا ئەویش هێلکەی مە نەخوا، لە ڕاویدا ماری لە ئاو مەکەن گوناحە، دەڵێن مار جوانپەرستە و بێچوولەی داعبایان و منداڵی ساوای خۆش دەوێ؟! ئەمن قەتم مار نەکوژتوە فیتۆی ماریم پێ خۆشە هێندێک ماری وەک زنجیری و سوججە سوور و ڕەشە ماری سەر ئاوێم پێ جوانە، کە لە لکی داران دەهاڵێ و چاو چڕ دادەگری و وەک پیاوی بیروەند دە بیروە دەچێ! هیچ وە داعبایەکی زیانیدەر و بەدکار ناچێ!! بەڵا بیستوومە هێندێک مار پێوە دەدەن.

وا سەخت پێوە دەدەن کە ئینسان و یا ڕێوێکی کە مار پێیەوە بدا دەیکوژی، زۆر کەم وایە بتوانی بژی، زۆر ماریش هەن کە پێوە نادەن!

جا دەڵێ لاو کە ڕێوی، سەری کوێستانی ڕووی دە کاکی لێڕەواری کرد و گوتی هەی کاکی ژیری بیروەند جا نازانم ئەتو چ لەو مارەی بکەی چاکە بەڵا ئەوەندەت پێ بڵێم چاکە هەر چاکە جا ئەو جار ئەتۆ بۆ خۆت دەزانی؛ وە بگرم ئەتو زۆر بیروەند و چازانی کە لە هەموو کەسوکارت بڕیوەتەوە لەو لێڕەوارەیدا لە داعبایان کەوتوویە پرسە پرسی؟

مامۆستا ئەیووبیان لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەیە و هۆنراوەکانی بەزمانێکی سادە هۆنیونەتەوە کە گەلێ شیرین و پاراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو کە لە سەردێڕی «کەو» هۆنیوەتەوە، وەکو دەڵێ:

کەو

کاکە کەوی لە بەندەنی
دیتم خۆش خۆش پێ دەکەنی
بەچی؟ بەکێ؟ بەمن و تۆ
بەژینی وا بێ تار و پۆ
دەیگوت ئێوە لە گەرمێنن
لە کوێستانڕا بۆ دەخوێنن
لام وایە من بەبیروڕام
گەرمێن و کوێستانی گەڕام
نەمدی کەس تەنیا سەرکەوێ
یا بەدڵێکی خۆش وەرکەوێ

هەر کەس بەتەنیا مایەوە
داویان لە ڕێگە نایەوە
بەدندۆک پێوە بوو وەک کەو
ڕۆژی ڕووناکی بوو بەشەو
یەکێ لێرە یەکێ لەوێ
ڕێک کەونەوە لە من و کەوێ
دەستێک تەنیا دەنگی نایا
منداڵێک بۆی ناکرێ کایە
بەدوو دەست چەپڵە لێ دەدرێ
بەدوو منداڵ گەمە دەکرێ
بەس بەش بەش و لێک پساو بن
بەس بێ بیر و بەش خوراوبن
ئەو نیشتمانە پیرۆزە
هەموو کاتێکی نەورۆزە
شەوی ڕۆژە ڕۆژی نەورۆزە
جێ شانازیی زۆرە بۆ هۆزە
وەک بەهەشت خەملیوە بەگوڵ
نەک دڵێک بەڵکو هەزار دڵ
ئاو بردەی ئاوو خاکییە
گیرۆدەی خاکی پاکییە
بەڵام بەداخەوە هەروا
لە ژێر چەنگی داگیرکەرا
وێرانەیە و لاڕووخاوە
ڕێک چاڵ و چۆڵە و کەلاوە
شەوی مەینەت ڕۆژی شەوە
بۆ گەل و هۆز و نەتەوە
هیوا و ئاوات و تاسەیە
ئاخ و داخ و هەناسەیە

دەس بەچاوی خەوا بینن
ڕاکەن دوژمن ڕاپەڕێنن
کاتی ڕاپەڕینە هەستن
دەست و پێی بەرهەڵست بەستن
با بەس بەستن دەست و پێتان
با بەس بگرن ڕێتان لێتان
ئامۆژگاریم لە گوێ بگرن:
نەتەوی بەکڵاوی دەگرن
لێک بن ڕێک بن دەس بەدەس دەن
شایی بەخۆ حەز لە هەست کەن
گەر هەست و قەست و مەبەستتان
ڕێک بەخت کەن بۆ کوردستان
ئەو جار دەژین بەسەربەستی
سەردەکەون بەتەڕدەستی
لە سارای سەوزی ئازادی
دەکەونە خۆشی و شادی

سەرچاوەکان

١- چریکەی مەم و زین - نووسراوی عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان - تەورێز، ١٣٤٠.
٢- چریکەی خەج و سیامەند - نووسینی عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان - تەورێز، ١٣٣٥.
٣- هەڵسووڕانەوە - نووسراوی عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان - مەهاباد، ١٣٥٩.
٤- کوردی هونەرە - نووسینی عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان - تاران، ١٣٤٤.
٥- هەتەڵەی کوردی - نووسراوی عوبەیدوڵڵای ئەیووبیان - مەهاباد، ١٣٤١.
٦- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعوبەیدوڵڵای ئەیووبیان.

کەمال جەلال غەریب

١٣٤٩ – ...

کەمال کوڕی جەلال لە ساڵی ١٣٤٩ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و دەورەی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە کۆلێجی پەروەردە لە بەغدا و بەشی زانیارییە سروشتییەکانی کیمیای تەواو کردووە و لە پاشا لە شاری مووسڵ و بەسرا و سلێمانی بووەتە مامۆستا و ماوەیەکیش بووەتە ئەندامی یاریدەری کۆڕی زانیاریی کورد و ئێستا سەرپەرشتیاری پەروەردەییە لە زانیارییە سروشتییەکانی هەولێردا.

کەمال جەلال بەیەکێ لە وێژەوانان و نووسەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و تا ئێستا چەندین بەرگ پەڕتووکی بەزمانەکانی کوردی و عەرەبی نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: ئەتۆم لە مێژوودا، بیست پیشەسازیی کیمیاگەری، یەکەم ئادەمیزاد کە پێی نایە سەر ڕووی مانگ، فەرهەنگی زانیاری بەعەرەبی و کوردی، فەرهەنگی زانیاری بەعەرەبی و ئینگلیزی و کوردی، فەرهەنگی زانیاریی وێنەدار، کیمیا.

مامۆستا کەمال جەلال لە ماوەی تەمەنیا گەلێ ڕاژەی زمان و زاراوەکانی کوردیی کردووە و لەم بارەوە چەند فەرهەنگێکی زانیاریی نووسیون کە ئێستاش زۆربەی خوێندکاران و مامۆستایان و نووسەران و وێژەوانان کەڵکین لێ وەردەگرن، چونکە ئەو وشانەی کە لە فەرهەنگەکانیدا هێناونی پەیوەندییان بەگەلی کوردەوە هەیە و ئێستاش لە ئاخەفتن و دوواندا بەکاردەبرێن، بۆ وێنە خۆی لە پێشەکیی بەرگی یەکەمی فەرهەنگەکەیدا دەڵێ:

ماوەی بیست ساڵ دەبێت کە پیشەی مامۆستایەتیم بۆ خۆم هەڵبژاردووە، ئەو پیشەیەی کە هەمیشە هەر شانازیی پێوە دەکەم، لەو ماوەیەدا لە هەموو پۆلەکانی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکاندا وانەی زانیاریی هەمەجۆرەم وتووەتەوە، وەکو: سەرەتای زانیاری، کیمیا، زیندەوەرەکان، تەندروستی، فیزیا و... هتد. بەزۆری لە ناوچەی کوردەواریدا زۆرجار تووشی گیروگرفت هاتووم لەبەرئەوەی کە قوتابییەکانم بەباشی لە وانەکان تێ نەدەگەیشتن، چونکە وانەکان بەزمانی زگماکی خۆیان نەبوون، وە بۆ ئەوە ناچار دەبووم کە بگەڕێم بەشوێن زاراوەی زانستیدا.

لەبەرئەوەی تەماشای زۆربەی ئەو فەرهەنگانەم کرد کە پەیوەندییان هەبوو بەزمانی عەرەبی یان کوردییەوە کە لەوە پێش چاپ کرابوون، هەروەها پرسیشم بە ڕۆشنبیران و

خاوەن پیشە و پسپۆڕەکان دەکرد، لە ئەنجامدا نیمچە گەنجینەیەکم بۆ خۆم خست.

جا لەبەرئەوە بڕیارم دا کە ئەو کۆمەڵە زاراوە زانستییانە بخەمە شێوەی فەرهەنگێکەوە کەوا لە بەردەستاندایە. وشە و زاراوەی عەرەبییەکانم بەپێی جۆری زانیارییەکان جیاکردەوە و هەریەکە نیشانەی خۆیم بۆ داناوە بۆ نموونە: کیمیا، فیزیا و... هتد.

ئەگەر وشە و زاراوەی زانستیی کوردی هەبووبن بەرامبەریان دامناون، ئەگەر نەبووبن، یان وەرم گێڕاونەتە سەر کوردی بەپێی بیروڕای خۆم، یان بەچەند دێڕێک ڕوونم کردوونەتەوە، یان وشە و زاراوە لاتینییەکانم بۆ داناونەتەوە و خستوومنەتە ناو دوو کەوانەوە، من وای دانانێم کە ئەم کردارەم لە هەموو ڕوویەکەوە تەواوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە، چونکە کرداری هیچ مرۆڤێک بەتەنیا، تەواو نییە، وە لە کەموکوڕی بەدەر نییە، جگە لەوەی کە دەریای زانیاری هەرگیز لە بن نایێت.

سەرچاوەکان

١– فەرهەنگی زانیاری – دانراوی کەمال جەلال غەریب – سلێمانی، ١٩٧٤.
٢– فەرهەنگی زانیاریی وێنەدار – نووسینی کەمال جەلال غەریب – بەغدا، ١٩٧٥.

د. مارف خەزنەدار

١٣٥٠ – ...

مارف، کوڕی قادر ئاغای خەزنەدار لە ساڵی ١٣٥٠ی کۆچی لە هەولێر لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی لە هەولێر و کەرکووک تەواو کردووە و پاشان لە دێی عەوێنەی دەشتی هەولێر بووەتە مامۆستا و ئەوسا چووەتە بەغدا و خوێندنی زمان و وێژەی عەرەبیی لە کۆلێجی ئادابی زانکۆی بەغدادا تەواو کردووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە سۆڤیەت و لە زانکۆی لیننگرادا دوکتۆرای وێژەی کوردیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە بەغدا و لە زانکۆی بەغدا بووەتە مامۆستا و خەریکی وانەوتنەوە بووە.

د. مارف بەیەکێ لە نووسەرانی کورد دێتە ئەژمار و گەلێ ڕاژەی زمان و وێژەی کوردیی کردووە و تا ئێستا چەندین پەڕتووکی سەبارەت بەوێژە و زمانی کوردی نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: دەستووری زمانی عەرەبی بەکوردی، دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، عەبدوڵلا بەگی میسباح، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، نالی لە دەفتەری نەمریدا، بووکە شووشە. هەروەها گەلێ وتاری بەنرخیشی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بەچاپ گەیاندوون و شارەزایی زمانەکانی کوردی و فارسی و

عەرەبی و تورکی و ڕووسی و ئینگلیزییە و گەلێ نامیلکەشی بەو زمانانە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

د. مارف لە نووسینی چیرۆکیشدا دەستێکی باڵای هەیە و تا ئێستا چەند چیرۆکی بەناوی ئەڵەمان کوردی و بووکە شووشە نووسیوە کە قارەمانی چیرۆکەکانی لە کۆمەڵگای کوردەوارییەوە هەڵبژاردووە و دەرد و ڕەنجی ئەوانی پیشان داوە و مەبەستی ئەوە بووە کە ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەواری دەربخا. ئەوا لێرەدا پارچە پەخشانێکی ئەم نووسەرە لە سەردێڕی مارەیی فرشتەی بەهەشت دێنین کە دەڵێ:

ئێواران لە پاش نوێژی عەسر دەستەیەک ڕیش سپی و مەلا و فەقێیانی قەرەداغ لە بناری گردێک کۆڕیان دەبەست، لە لایەکەوە مزگەوتیان لێوە دیار بوو، لە دووریشەوە ڕێگەی کانیی ژنان دەبینرا.

فەقێ خدری شارەزووری وەکو هەموو جارێک لەو کۆڕەدا بەشدار بوو، چونکە ماوەی نێوان نوێژی عەسر و بانگی شێوان یا لە کۆبوونەوەکانی مزگەوتەکەی خۆی دەبوو، یا دەچووە کۆڕەکانی لای گردەکە.

لە کۆبوونەوەیەکی دوو سێ ڕۆژ لەمەوبەردا بەڕاستی دڵی فەقێ خدریان شکاند بوو، مەسەلە باس و خواسی حەبیبە و دڵ و دڵداری بوو، یەکێک وتبووی:

– ئەوا باوکی حەبیبە ئەمری خوای کرد، بەڵام تۆ چی دەکەی بەمارەیی؟

یەکێکی تر هەڵی دابوویێ:

– باشە تۆ ئەوەندە حەبیبەت خۆش دەوێ، ئەگەر بیهێنی لەسەر لباد دەینوێنی؟

سێیەم، شەکری شکاندبوو:

– باوکم دەبێ تۆ ماڵت ببێ ئەوجا بیر لە ژنهێنان بکەیەوە.

فەقێ خدر بەڕێکوپێکی و زمانێکی پاراو نەیتوانیبوو وەڵامی ئەم هەموو پرسیارانە بداتەوە و بیروڕای خۆی بەخەڵکەکە بسەلمێنێ، چونکە پرسیارەکان بۆ سەردەمێکی وەکو ئەو کاتە ڕاست و ماقووڵ بوون، دیارە کەسیش نییە ئەو هەستە گیانییانەی فەقێ خدر بەپوولێک بکڕێ، بەتایبەتی ئەگەر بەقسە بیگێڕێتەوە نەک بەشیعر، لەبەرئەوە بوو هەموو ڕووداوێکی گرنگ ئەگەر کاری لە فەقێ خدر بکردایە مانا و وێنە و خەیاڵ لە مێشکیدا دەکولا، بەقسە نەیدەتوانی دەربیبڕێ، لەبەرئەوە بوو وەڵامی دوا دەخست بۆ ئەوەی ئەم تاقیکردنەوە زیندووە ببێ بەپارچە شیعرێک و لە دوایی بڵاو بکرێتەوە. خەڵکی زۆر سەیر و نەفامن، بەفەقێ خدر دەڵێن:

کابرا تۆ بابایەکی شارەزووری لە داری دونیادا هیچت نییە لە پارچە حەسیرێک زیاتر لە

کونجێکی حوجرەی مزگەوت، باوکی حەبیبە تا مرد بەوە ڕازی نەبوو کە کچی خۆی بەتۆ بدا، لەمەدا ناهەقی نەبوو، ئێستاش ڕاستە تۆ حەبیبەت دەوێ، حەبیبەش تۆی دەوێ، بەڵام ئایا ئەم حەبیبەیە ژوورێک و دۆشەگ و سەرینێک و ئاگردان و قاپوقاچاغێک و تەنوور و دیزە و گۆزەیەک و کەوا و کراسێکی ناوێ؟!.

هەیهوو! هەیهوو! ئەم خەڵکە لە هیچ ناگەن، ژووری چی و ئاگردان و قاپوقاچاغی چی؟ ئەمە مەسەلەی دڵداری و خۆشەویستییە!

ئەو ئێوارەیە فەقێ خدر گوشاد و دڵشاد و دەم بەپێکەنین و زەردەخەنە بوو، وای دەزانی تۆڵەی خۆی لە قسەکانی ئەو خەڵکە کردووەتەوە بەو پێنج دێڕە غەزەلەی کە لە باغەڵیەتی. پرسیاری هەرە درشتی خەڵکەکە ئەوە بوو: ئەوا حەبیبە بوو بەحەڵاڵت بەڵام لە کوێی دادەنێی؟

فەقێ خدر سڵاوی لە کۆڕەکە کرد و وەکو هەموو جارێک دانیشت و بەشداریی گفتوگۆ و دەمەتەقێی کرد، دیار بوو خەڵکەکە قسەی دانیشتنەکەی پێشوویان لەبیرچووبووەوە لە بابەت دڵداریی حەبیبە و فەقێ خدرەوە، نەیاندەزانی مێشک و دەروونی نالیی شاعیر هەر خەریکی وەڵامی ئەم پرسیارە بێ مانایە بوو: ئەوا حەبیبەت هێنا بەڵام لە کوێی دادەنێی؟

فەقێ خدر خودا خودای ئەوەی بوو، باس بێتەوە سەر حەبیبە، بەڵام هیوایەکی بێ سوود بوو و شەپۆلی قسە لە زەریای بێ پایانی جیهانی حەبیبەی خۆشەویست دوور دەکەوتەوە، هەرچۆنێ بێ لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ خەڵکەکە هەر بێنەوە سەر شیعرەکانی نالی، کە باس لە شیعری نالی بکرێ، دەبێ باسی حەبیبەش بکرێ، کۆڕێک نالیی تێدا بێ، چۆن دەبێ باسی حەبیبەی لێ نەکرێ!

فەقێ خدر شیعری خۆی بۆ خەڵکی نەدەخوێندەوە، دوور نییە لەسەر ئەو باوەڕە بووبێ کە کەم کەس هەیە لە شیعرەکانی بگەن، هەر لەبەرئەوەش بوو هەموو ئەو کەسانەی فەقێ خدریان دەناسی داوای شیعر خوێندنەوەیان لێ نەدەکرد، جا یا لەبەرئەوەی فەقێ خدر حەزی بەمە نەدەکرد، وە یاخود لەبەرئەوەی خەڵکەکە لە شیعرەکان نەدەگەیشتن.

ئەو ڕۆژە فەقێ خدر ئامادە بوو شیعریان بۆ بخوێنێتەوە بۆ ئەوەی وەڵامی قسەکانی ئەو ڕۆژەیان بداتەوە کە دەیانوت: ئەوا حەبیبەت هێنا بەڵام لە کوێی دادەنێی؟

بەلای خەڵکەوە ڕووداوێکی سەیر بوو کە فەقێ خدر پارچە کاغەزێک یا دەفتەری بەیازێک لە باغەڵی دەربێنێ و شیعریان بۆ بخوێنێتەوە:

جەنابی وەک جینان کردم بەمەئوا
حەبیبەی ماڵیاوا ماڵی ئاوا

جەلالّی بێ نیکاحی حووری عینم
بەجووتێ نازیری شەرع و فەتاوا
زەفافەتگاهی پەردەی ئالّی چاوم
موبارەک حەجلەیە بۆ بووک و زاوا
سەداق و ڕوونەما و وەسلّی شاهید
لەگەڵ شاییکەران بێ دەنگ و داوا
ویسالّی بێ کەم و کەیفی حوزووری
لە (نالی) گەر دەپرسی یەعنی ئاوا

هەندێ لە دانیشتووان هیچی لێ تێ نەگەیشتن و تەقەی سەریان دەهات، هی واش هەبوو وای دەزانی تێی گەیشتووە، هەندێکیش لەوانەیە تا ڕادەیەک لە مەبەسەکانی شاعیر گەیشتبن.

نەخوێندەوارانی سەردەمی نالی ناهەقیان نەبوو کە لەم شیعرە نەگەن، چونکە بەڕاستی بۆ نەخوێندەوار نەوتراوە، بەلاّم بۆچ خوێندەواری هاوچەرخی ئێمە لەم نالییە ناگەن؟ پێم وایە ئەمانەش ناهەقیان نییە، چونکە ئەو هەوایەی کە نالی شیعری پێ وتووە هی سەردەمی خۆیەتی و ئێستا باوی نەماوە. دەبێ ئەوەش بزانرێ کە بۆ سەردەمی خۆشی لە چاو شیعری شاعیرانی تر هەر قورس بووە، خوێندەواری کوردیش هەلێکی وای دەست نەکەوتووە وەکو خوێندەواری نەتەوەکانی تر، فێری هەوای ئەو سەردەمە کۆنە ببێ، بۆ ئەوەی چێژ و زەوق لەم جیهانە هونەرییە نەمرەی نالی وەربگرێ. نامەوێ مەتحی ئێمەمانان «خۆمان» بکەم لەم لایەنەوە کە لە نالی دەگەین چونکە کەرەستە لە ژێر دەستی ئێمەش نەبووە، یا ڕاستتر هەر کەرەسە نەبووە! بەلاّم باوەڕ ناکەم بەرهەمی وا هەبێ لە کلاسیکی فارس و عەرەب و تورک و نەتەوەی تری خاوەن غەزەل لە شیعردا بەداخراوی مابێتەوە.

ئەیسە! با واز لەمە بهێنین و زیاتر برینمان نەکولّێتەوە و لە دونیای نالی نەچینە دەرەوە، چونکە خۆی وتوویەتی نابێ مانای خراپ لە شیعرەکانی بدەین، دەنا لە گۆڕیشدا دلّی هەر دەڕەنجێ!

نالی دەلّێ: حەبیبە دلّی منی هەلّبژارد و کردی بەماڵ و جێنشین و مەلّبەند و هێلانەی خۆی، دیارە کە بچێتە ناو دلّمەوە دەیکا بەبەهەشت، کە دلّم ببێ بەبەهەشت خۆشی دەبێ بەحووری، ژن ئەگەر لە بەهەشتدا بێ دەبێ بەحووری... یاخودا مالّی حەبیبە بۆ ئەم کارەی ئاوەدان بێ «مالّی ئاوا» دەشێ ئەمانە بن.

١- یەکەمیان «مالّیاوا» بێ کە دەلّێن ناوی ئەو گوندەیە کە لە نزیک قەرەداغەوەیە و حەبیبە

خەلّکی ئەوێیە و لەوێش لە دایک بووە، دیارە ئەویتریشیان «مالّی ئاوەدان بێ»یە، هەندێ کەس دەلّێن ناوی گوندی حەبیبە «مالّیاوا» نەبووە بەلّکو «ئالیاوا» بووە، هی تریش دەلّێن «سالیاوا» بووە، هەر کامەیەکیان بێ، گرنگ نییە چونکە شیعرەکەی پێ لەنگ نابێ، بەلاّم «مالّیاوا» بێ، بۆ ئێمە باشترە، چونکە جیناسێکی تەواو دروست دەکا.

٢- مالّی حەبیبە ئاوەدان بێ بۆ تەئکید دووبارە کراوەتەوە.

٣- یەکێک لەو «مالّی ئاوا»یانە دەبێ پێوەندیی بەئەندامی مێیینەی حەبیبەوە بێ. لە کوردیدا «ماڵ» بەم مانایە هاتووە.

واتە ئەندامی ناسک و جوانی مێیینەی حەبیبە با هەر ئاوەدان بێ، با کراوە و والا بێ بۆ لەززەت و زەوق و خۆشی. ئەمە لە نالییەوە دوور نییە، وەسفی ئەندامی مەستوورەی ئەوەندە بەرزە لە ڕووی هونەرییەوە باوەڕ ناکەم هیچ شاعیرێک دەرکی پێ کردبێ، ئەم ژنە ئەگەر جوانیش نەبووبێ نالی وای لێ کردووە پیاو خەونی پێوە ببینێ.

نالی دەلّێ کە ناو دلّی من ببێ بەبەهەشت و حەبیبە بەحووری هێن دیارە دەبێ بەحەلالّم، واتە ژنی شەرعیی منە با بێ نیکاح بێ و مارە نەکرا بێ، چونکە حووریی بەهەشت مارە ناکرێن و حەلالّی پیاویشن، یاخود من حەلالّی حەبیبە بم، واتە من مێردی حەلالّی حەبیبەم کە حووری عینە.

لە کوێ حەبیبەی بووک دەڕازێننەوە؟ بۆ کوێ بەبووکی دەبەن؟ کامە ژوور و پەردەی بۆ ئامادە کراوە؟

نالی دەلّێ: قەپێلکی چاوم ژووری ڕازاوەیە بۆ بووک و زاوا، وە ئەو تارماییە سوورە خوێناوییەی لە ناو چاومدایە پەردەی بووک و زاوایە. مارەیی و دیاری و شاباش و بەخشیش و ئاهەنگ و زەماوەندیش هەیە، بەلاّم کپ و بێ دەنگە. سەرانسەری ئەم غەزەلە لە ڕووی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە لە ناو جیهانێکی بەرزی شیعری ئەو سەردەمەدا دەرچووە، بەلاّم وێنەی کوردانەی ڕەسەنی ئەوتۆی تێدایە نالی دەکا بەکوردێکی بێ گەرد.

لەم دوو دێڕە شیعرەدا، لە نیوەی دێڕی یەکەمیاندا دەلّێ:

سەداق و ڕوونەما و وەسلّی شاهید

و

ویسالّی بێ کەم و کەیفی حوزووری

ئەم وێنانە گەلێ گشتین، زۆرتریش ڕەسەنن، بەلاّم شاعیر هەر لەم هونەرە گشتییەوە چووە بۆ وێنەی سادەی میللی کوردانەی وا بەرزی وەکو:

لەگەڵ شاییکەران بێ دەنگ و داوا

و

لە (نالی) گەر دەپرسی یەعنی ئاوا

پیاو نازانێ کامەیان ئەویتری بەرز کردووەتەوە، وێنە گشتییە ڕەسەنەکە، یا وێنە کوردییە سادەکە؟!

لە لای خەڵکی دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتوو، ژیان بریتییە لە پارە و ماڵ و جلوبەرگی جوان و خواردەمەنیی بەتام، ئنجا خشڵ و زێڕ و جەواهیر و بەرگی مەخمەڵ و ئاوریشم و سەرا و پەردەی مینابەند، بەڵام هێشتا بووکیش دیاری نەکراوە! بووکی نالی لەمانە نییە، پێوەندیی بەجیهانی ماددییەوە نییە. لەبەرئەوەیە ئەم پرسیارە بێ مانایە: ئەوا حەبیبەت هێنا، بەڵام لە کوێی دادەنێی؟ دەبێ بەنالی نەوترێ، چونکە جێی حەبیبە ناخی دڵ و دەروونی نالی و قەپێلکی چاویەتی!

هەموو ئەو بووک و زاوایانە دەمرن، بەڵام ئەم قسانەی بۆ «بووک و زاوایەتیی حەبیبە و نالی» هۆنراونەتەوە نەمرن و هەتا هەتایە دەمێنن.

سەرچاوەکان

١– لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە – نووسینی د. مارف خەزنەدار – بەغدا، ١٩٨٤.

٢– نالی لە دەفتەری نەمریدا – نووسینی د. مارف خەزنەدار – بەغدا، ١٩٨١.

٣– کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا – نووسراوی د. مارف خەزنەدار – بەغدا، ١٩٦٣.

د. جەمال نەبەز

١٣٥٤ – ...

جەمال، کوڕی تۆفیق کە نازناوی زەردەشت و نەبەزە، لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە و دەورەی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارەدا خوێندووە و لە پاشا چووەتە بەغدا و لە ڕشتەی وێژەدا لیسانسی وەرگرتووە و ئەوسا ماوەیەک لە قوتابخانەکانی سلێمانی و هەولێر و کەرکووک خەریکی وانە وتنەوە بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە ئەورووپا و لە زانکۆی بەرلیندا خەریکی خوێندن بووە تا دوکتۆرای وەرگرتووە و ئەوسا هەر لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە بووە و ئێستاش هەر لەوێدایە.

مامۆستا نەبەز بەیەکێ لە زانایان و وێژەوانانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ پەڕاو و نامیلکەی نووسیون کە هەندێکیان بریتین لە: چیرۆکی گەرداوەکە، چیرۆکی پاڵتۆ، سەرەتای جەبر، سەیرە لە کۆیە، خوێندەواری بەزمانی کوردی، نووسینی کوردی بەلاتینی، یاریکردن بەئاگر، بۆچی خراینە پشتگوێ، وەرگێڕان هونەرە، هەندێک زاراوەی زانستی، سەرەتای میکانیک و خۆماڵەکانی مادە، کوردایەتی، دۆزی کورد، زمانی نووسینی کوردی، پەندی پێشینیان، ئەفسانە و چیرۆکی کوردی، کورتە مێژوویەکی کوردناسی لە ئەڵمانیادا، ئێزیدییەکان، میتۆلۆژیای کورد، چیرۆکی لالۆ کەریم، کوردستان و شۆڕشەکەی.

مامۆستا جەمال نەبەز چەند چیرۆکێکی نووسیون کە لە ناو ئەوانەدا دەتوانین لە چیرۆکی لالۆ کەریم ناو ببەین کە زۆر بەنرخ و بایەدارە. مامۆستا نەبەز لەم چیرۆکەدا ژیانی جووتیاران و وەرزێرانی ئەو سەردەمەمان دەخاتە پێش چاو کە چۆن ئەو ڕەشوڕووتانە کەوتوونەتە ژێر باری زۆر و ستەمی دەرەبەگ و ئاغەکانەوە کە دەیانەوێ زەویوزاری خەڵک زەوت کەن و تەنانەت مووچەخۆری دەوڵەتیش یارمەتییان دەدا. لەم چیرۆکەدا پیاوێک بەناوی کاکڵ ئاغا دەیەوێ زەویوزاری جووتیارێک زەوت بکا و بۆ ئەم مەبەستەش جووتیارێکی پیر بەناوی لالۆ کەریم کە لە دێیەکی ترەوە هاتبوو، لەوێدا نیشتەجێ بووبوو، لەبەرئەوەی خەڵکی گوندەکە ئەویان بەبێگانە دادەنا، چونکە لە قەوم و قیلەی ئەوان نەبوو، دەکاتە شایەت بۆ ئەوەی دەست بەسەر زەویوزاری ئەو جووتیارە درێژ بکاتەوە، بەڵام لالۆ کەریم کە پیاوێکی دیندار و پارێزگار بوو، مل بەم کارە نادا و ئاغەش نۆکەرەکانی هان دەدا کە لالۆ کەریم ئازار بدەن و لە دێ دەریکەن کەچی جووتیارەکانی تر لە ترسی ئاغە و ملهوڕەکانی بێ دەنگ دەبن و شتێ ناڵێن، مامۆستای قوتابخانەی دێیەکەش کە گەلێ خزمەتی کردووەتە خەڵکەکە کەچی لەسەر لالۆ کەریم ناکاتەوە و داواشی لێ دەکا کە دەستی ئاغە ماچ کاتەوە تا لە دێیەکە دەری نەکا، بەڵام لالۆ کەریم لە ڕێی خوا دەرناچێ و ئەوەی کە ڕاست بێ دەیڵێ و ئاغەکە کە ئەمە دەبیسێ نۆکەرەکانی هان دەدا کە لالۆ کەریم بکوژن و ئەوانیش هەتا حەزکەی لێی دەدەن، بەجۆرێ کە تەواوی لەشی دەکەنە خوێن و ئیتر لالۆ بەکۆڵە پشتییەکەیەوە ملی ڕێی گرت و لە دێ دەرچوو خەڵکی دێیەکەش بەسەر گوێسوانەکانەوە چاویان بڕییە لالۆ هەتا وردە وردە لە چاو گوم بوو.

مامۆستا نەبەز لەم چیرۆکەدا زۆر و ستەمی چینی دەرەبەگ و بێ دەسەڵاتیی جووتیاران و وەرزێرانی وڵاتەکەمان پیشان دەدا و لە ڕاستەقینەدا ئەم چیرۆکە بریتییە لە زۆرانبازی و ململانێی نێوان بەشخوراو و بەشخۆر، وە یا ستەم لێکراو و ستەمکار کە هەمووی بەپێی ژیانی ڕاستەقینەی کوردەواری نووسیویە و ئەوا بەشێکی ئەم چیرۆکە دێنین کە دەڵێ:

«بەیانی گزنگی هەتاو کەوتن، هەرچی پیاوی ناوپیاوان و کوڕە کوڕەی ئاواییەکە هەبوو،

هەموو ڕوویان کردە مزگەوتی دێیەکە و لەسەر سەکۆ پانەکەی کۆڕێکیان بەست و زۆری پێ نەچوو کاکلاغا بەخۆی و دە دوانزە دەستوپێوەندی پڕ چەک و دوو ئەفەنییەکەی شەوێوە خۆیان کرد بەمزگەوتەکەدا، مەلا قادری ڕەشەخێڵ کە مەلای مزگەوتەکە بوو و، بەخزمایەتیش دەگەیشتە خێزانەکەی ئاغا، لەو کاتەدا لە هەیوانەکە قورئانی بەچەند سوختەیەک ڕەوان دەکرد، کە چاوی بەئاغا و ئەفەنییەکان کەوت هەر ئەوەندەی پێ کرا فەقێکانی بەجێ هێشت و پەلە پەلە فەقیانەکەی هەڵکرد و بەهەڵەداوان خۆی گەیاندە ئاغا و میوانەکان و هەر لە ڕێوە یەکێ سێ چوار بەخێرهاتنی گەرمی کردن و وتی: وەڵڵا لازمە جەنابتان ئەعفای تەقسیراتم بفەرموون کە شەوی مازی نائل نەبووم بەتەرحیبکردنتان، واستەش ئەوە بوو و بەعزێ ئەشخاس لە ئاوایی کوێرەدێ وەشدی رحالیان کردبوو و قدوومیان هێنا بوو بۆ تەوجیهی چەند سوئالێکی شەرع و فەتوا، منیش موفەتەر بووم ڕەغبەتیان تەحقیق بکەم، وە ئیللا خوای موتەعال عالەمی سرولخفیاتە، مەسئەلە دیانەت نەبووایە، ئەوزاع هەر لۆنێک بووایە موشەرەف دەبووم بەدیدارتان، ئەوەی وت و ئەمجار بانگی کردە فەقێیەکانی بۆ دۆشەک و بەڕە و وتی: ئا کوڕە ئەم مەفروشاتە قەلیلن بزانن چی لەوێیە نەقلی کەن بۆ ئێرە. کە دۆشەک و پشتی هێنرانە خزمەت، میوانەکان و هەر کەسە شوێنی گرت. هەر دانیشتن و دانیشتن ئاغا بەهەر چوار لادا کەوتە چاوگێڕان و تاوێکی چاک بەدەوروپشتی خۆیا هەڵڕوانی، وەک شتێکی زۆر بەنرخی لێ گوم بووبێ و بەدوایا عەوداڵ بێ. لەپڕ بانگی کردە خەڵقەکە و وتی:

ئەوە کوا لالۆ کەریم؟ عەشامەکە نەختێک بێ دەنگ بوون، دوایی یەکێک لەولاوە هەڵی دایەوە وتی: وەخوا وا دیارە هێشتا نەهاتگە... شەوێ یەژای سەرم یەشی، ڕەنگە هەڵنەستاوێ لە خەو. ئاغا هەرکە ئەوەی بیست دەمودەست یەکێک لە مسکینەکانی ڕاسپارد و پێی وت: هەر ئێستا دەچیت بۆ ماڵی لالۆ کەریم و ئەگەر نووستبوو خەبەری دەکەیتەوە و لەگەڵ خۆت دەیهێنی خۆ ئەگەر هەڵیشسابوو و، خەریکی ئیشوکار بوو، ئەوا پێی دەڵێیت فلانە کەس دەڵێ هەر کارێکی بەدەستەوەیە فڕێی دا و هەتا پێی دەکرێ خێرا خۆی بگەینێتە ئێرە، ئەمەی وت و ڕوویەکی کرد بەلای ئەفەنییە چاویلکە لە چاوەکە و پێی وت: جەناب لالۆ کەریم لە کۆنەوە هەتیوی خۆمانە و بەجاز و جگەر خزمەتمان دەکا، منیش هەر لەبەرئەوەیە وا لە ئەندازەبەدەر دڵنەوایی دەکەم و هەر کاتێ وەختی کۆکردنەوەی ئاوانە و مڵکانەیی لەو زیاتر بەکەسی کەی ناسپێرم، چونکە دەستپاک و بەسفەت و دڵسۆز و سەرڕاستە. ئەویش خوا هەڵناگرێ هەتا بڵێیت ئێمەی خۆش دەوێ و سەری لە ڕێدایە بۆمان. بەخوا بگرە جاری وا بووە سێ شەو و سێ ڕۆژ خەو لە چاوی نەکەوتووە باس

خەرمان و ڕەز و مەرەزەی بۆ کردووین... لە وەتەی گرانییەکەی پێشووە و ئەم کابرایە هاتووەتە ئێرە ئەو حەلە زەمان ڕەحمەتی باوکم بووە لەو دەمەوە هەتا ئێستا نە ڕەحمەتی و نە من هێشتان هیچمان دڵمان لێی نەیەشاوە. کە هاتووە بۆ ئێرە و پەنای بردووەتە بەر خوا لێ خۆش بوو، ئەویش پیاوانە داڵدەی داوە و زۆر حورمەتی گرتووە و هەر تەگبیر و ڕایەکی ببووایە لە پێشا دەینارد بەدوای لالۆدا منیش هەر لەسەر ئەو داو و دەزمیرە ڕۆیشتووم و دەڕۆم و، هەتا لە وزەما بووبێ یارمەتیم داوە و دەستگیرۆییم کردووە لە ڕێی خوا و گۆڕەکەی باوکما...

ئاغا لەم قسانەدا بوو کابرای قاسی هاتەوە و وتی: ئاغا وەخوا لالۆ ها لە ماڵەوە لە ناو جێگادا کەفتگە، دوور لە گوێران تای لێ هاتگە و یەژێ ناتوانم لە ئەرزا ڕاستۆوم. ئاغا کە ئەمەی بیست نەختێک ڕەنگی تێک چوو وتی: های بەخێر نەیتەوە ئاوا ئەی نەتوت فلان کەس دەڵێ بێ؟ کابرای مسکین سەری داخست و بەدەنگێکی پڕ لە شپرزەییەوە وتی: بەڵێ قوروان لە فەرمایشتەکەی جەناوتم حاڵی کرد کەچی یەژای حەرزی بکە پێلاوەکانی ئەئێمە بان سەرم، هەر لە شەوێوە قەڵەم دەست و پێم شکاگە، ناتوانم وەپاوە بوێسم، ئەگینا هەر دەهاتمە خزمەتی.

ئاغا بەجارێ ڕووی گرژ بوو و، بەتووڕەییەوە وتی: بڕۆرەوە پێی بڵێ ئاغام دەڵێ هەر دەبێ بێت کە هات مەلا قادر ئایەتولکورسییەکی بەسەرا کووف دەکات، دەستبەجێ چاک دەبێتەوە و دوعای مەلا قادر یەکاویەکە بۆ لەرز و تا، دەبڕۆ خێراکە لەگەڵ خۆت بیهێنە، ڕاکە دەی.

سەرچاوەکان

١- لالۆ کەریم - نووسینی د. جەمال نەبەز - هەولێر، ١٩٥٦.
٢- زمانی یەکگرتووی کوردی - نووسینی د. جەمال نەبەز - ئەڵمان، ١٩٥٤.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە د. جەماڵ نەبەز.

دوکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسووڵ

١٣٥٤ – ...

عزەدین کوڕی مستەفا سەفوەت، لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و لە کۆلیجی وێژەدا بکالوریوسی وەرگرتووە و لە پاش ماوەیەک چووەتە مۆسکۆ و لە زانکۆی ئەو شارەدا دوکتۆرای وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانەوتنەوە بووە و پاشان چووەتە هەولێر و لە کۆلیجی ئەو شارەدا خەریکی وانەوتنەوە و لێکۆڵینەوەی وێژەیی و مێژوویییە.

د. عزەدین مستەفا یەکێ لە وێژەوانان و نووسەرانی هەرەبەرزی کوردە و تا ئێستا گەلێ نووسراوی سەبارەت بەوێژە و مێژوو و، فۆلکلۆری کورد نووسیوە کە گەلێ بایەدار و بەنرخن و هەندێ لەو نووسراوانە بریتین لە: فەرهەنگۆک بۆ قوتابیان، سەرنجێ لە زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، شیعری کوردی، دیوانی سەفوەت، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، دیوانی گۆران، لێکۆڵینەوەیەک لە ئەدەبی فۆلکلۆری، ڕازی دووری، عەمەری جەلالی، جەژنانە، زمان و ئەدەبی کوردی، پەروەردەی ئاینی. ئەمەش پارچە پەخشانێک لەم نووسەرەمان کە لە پەڕاوی فۆلکلۆری کوردی هەڵمان بژاردووە، وەکو دەڵێ:

هەندێ لە زانایان ناوی میتۆلۆژیایان بۆ عیلمێکی تایبەتی داناوە کە لە ئەفسانە دەدوێ، بەڵام میتۆلۆژیا ئەوەیە کە لە ڕێگەی ئەفسانەوە بەدوای باوەڕ و ئاینی کۆن و تازەی گەلاندا دەگەڕێت و بەچاویلکەی ئەدەب ناڕوانێتە ئەفسانە. بۆیە زانایان و ڕۆژهەڵاتناسانی وەک مار و نیکیتین و مینۆرسکی و سمینۆڤ و ڤیلچێڤسکی و لاسکۆ، هەروەها نووسەری گەورەی کورد عەرەبی شەمۆ، بگرە ئەبۆڤیانیش، ئەفسانەیان کردووە بەکەرەستەیەک بۆ ساغکردنەوەی هەندێ بیروباوەڕی ئاینیی کۆن و تازەی کورد. ئەمانە زۆر لە وێنەی دێو و درنج و پەری و ڕۆژ و مانگ و بەرد و درەخت و هەندێ جانەوەر، بەتایبەتی لە وێنەی مار دواون لە ئەفسانەی کوردیدا. ئەفسانە لە فۆلکلۆری گەلاندا، بەشتێکی کۆن دەژمێررێ، چونکە بەرهەمی ئەو کاتەیە کە ئادەمیزاد دەستەوسان و بێ دەسەڵات ڕوو بەڕووی سروشت دەوەستا و هیچ ڕووداوێکی سروشتیی بەڕێکی بۆ لێک نەدەدرایەوە و تێی نەدەگەیشت و دەسەڵاتیشی بەسەریا نەبوو، بۆیە دەرگای بۆ بیرکردنەوە و خەیاڵ دەخستە سەر پشت و بەو جۆرەی کە ئەم ئەفسانانەی لێ هاتە بەرهەم، هەموو شتی لێک دەدایەوە. واتە: شێوەیەکی سادەی لێکدانەوەی ڕووداوەکانی سروشت دەخاتە بەردەست. هەندێ زانا

لایان وایە چونکە ئەم ئەفسانانە بەرهەمی سەرەتای ژیانی ئادەمیزادن، واتە سەردەمی منداڵیی ژیانی مرۆڤایەتی، بۆیە لە هەستی منداڵەوە نزیکن و منداڵ حەز لەم چیرۆکانە دەکەن و لە یادیان ناچێت.

گەر لە کونجی فەلسەفەوە بڕوانینە ئەفسانە، دەتوانین بەجۆرێکی هوشیاریی کۆمەڵایەتی دابنێین، هەروەک بەهەوڵدانێکی سەرەتایی مرۆڤ دەزانرێ بۆ ئەوەی لە جیهان بگات و جیهان بناسێت.

لە ئەفسانەی یۆنانییەکانی کۆندا هەر شتە خوای تایبەتی خۆی هەبوو، وەک خوای جوانی و خوای هونەر و شیعر و باران و گەلێک ڕووداوی تری سروشت. بەڵام دیمەنێکی ئەفسانەیی کۆنی یۆنان، لە ئەفسانەی گەلێک میللەتی تریشدا بەدی دەکرێ، بەتایبەتی لە ئەفسانەی کوردیدا. ئەویش ئەوەیە کە ئادەمیزاد یا بڵێین مرۆڤ یا ئینسان لە ئەنجامدا خۆی قارەمانی سەرکەوتووی ئەفسانەیە. جاروبار لە ئەفسانەی کۆنی یۆناندا کێشە دەکەوێتە نێوان قارەمانی تراگیدیا و نێوان خواکانی یۆنانی خۆیانەوە. هەروەک لە تراگیدیای پرۆمیتیۆس دایە، کەوا ئەفسانەی یۆنانی بەباپیرە گەورەی ئادەمیزادی دەزانێ و لەو تراگیدیایەدا ئەفسانەکە دەڵێ، پرۆمیتیۆس پارچەیەک لە ڕۆژی لەگەڵ خۆیدا هێنا بوو. خاوەن بیرەکان ئەم وێنەی ڕۆژە بەدوو جۆر لێک دەدەنەوە. هەندێکیان بەو سێوەی دادەنێن کە ئاینە ئاسمانییەکان دەڵێن «ئادەم» خواردی و بەو هۆیەوە لە بەهەشت دەرکرا. هەندێک ئەم پارچە ڕۆژە بەوێنەی زانیاری دادەنێن.

سەرچاوەکان

١– فۆلکلۆری کوردی نووسینی دوکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسووڵ – بەغدا ١٩٧٠.

٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدوکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسووڵ.

قادر فەتتاحی قازی

١٣٥٦ – ...

قادر فەتاح کوڕی میرزا خەلیلی قازی لە ساڵی ١٣٥٦ی کۆچی لە دێی قزڵجەی سەرێی سەر بەسابڵاخدا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی و ناوەندیی لە سابڵاخ تەواو کردووە و پاشان چووەتە تەورێز و لە زانکۆی وێژەدا ماستەر (فەوق لیسان)ی وەرگرتووە و لە پاشا بۆ ماوەیەک لە قوتابخانەکان وانەی گوتووە و ئەوسا گوێزراوەتەوە بۆ زانکۆی تەورێز و خەریکی وانەوتنەوە بووە و ئێستاش هەر لەوێدایە.

قادر فەتاحی قازی یەکێ لە نووسەرانی کوردە و دەستێکی یەجگار باڵای هەیە لە نووسینی وتار و پەخشان و لێکۆڵینەوەی فولکلۆریدا، ئەو نووسەرێکی خاوەن بەهرەیە و بەهەوڵ و تێکۆشانێکی زۆر توانیویە زۆربەی بەیتەکان کۆ بکاتەوە و وەریان بگێڕێتە سەر زمانی فارسی تا هەموو کەڵک و سوودیان لێ وەرگرن و ئەو بەرهەمانەی کە تا ئێستا لە چاپیان داون بریتین لەم بەیتانە: مێهر و وەفا، شیخ سەنعان، بارام و گوڵەندام، شۆڕ مەحموود و مەرزینگان، شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، سەعید و میر سەیفەدین بەگ، لاس و خەزاڵ، کەڵ و شێر، گەلۆ، پەندی پێشینان، گۆڕستانی مەلاجامی، پەراوێز لەسەر فەرهەنگی مەهاباد، هەروەها گەلێ نووسراوی تری هەیە کە هێشتا بڵاو نەکراونەتەوە.

ئەمەش پارچە پەخشانێک و چەند هۆنراوێک کە لە پەڕاوی شۆڕ مەحموود و مەرزینگان هەڵمان بژارد کە دەڵێ: هەڵکەتی و خڕناڵ بەیتبێژی مەجیدخان بوون، ئەوان هیچیان بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناریان نەدەزانی، نەیانبیستبوو. مەجیدخان گوتی: دەبێ بچن لە هەر کویەکی هەیە بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناریم بۆ دەست خەن. مەجیدخان بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناریی لە ڕەواندزێ بیستبوو، سەت تمەن پووڵی سپی دانێ، هەڵکەتی و خڕناڵ نیازیان وابوو بچنە شارەبان. ئەی لەبەر هەناری شارەبان!.

برایمی کامەلا خەڵکی پەسوێ بوو، هەڵکەتی و خڕناڵ هاتن میوانی وی بوون، گوتیان: بۆ وەدەستخستنی بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنارێ دەچین بۆ شارەبان. برایمی کامەلا گوتی: ئەنگۆ دەگەنە شارەبان خەرجی هەیە، ماندووبوونی هەیە، دوورە. وسۆ شایەر هەیە لە شنۆیە، بەیتی سوڵتان ئەحمەدی دەزانێ. وای دەزانێ ئەگەر لە شارەبانیش وای نەزانن!.

هەڵکەتی و خڕناڵ ئەگەر وایان زانی، هەستان وەڕێ کەوتن بۆ شنۆیە. لە ڕێدا پرسیاریان دەکرد لە خەڵکی، پێیان گوتن: وسۆ شایەر کچی هەیە، کوڕی نییە، جووت بەندەیە، مەزراکەی لەبن سێ بییان دایە. سێ بییان لە پشت شنۆیە، ئاوەڕۆی دێتەوە شنۆیە، ئەوە لەوێ خەریکی جووت و گایە.

هەڵکەتی و خڕناڵ هاتنە تاچیناوا، لەوێ پرسیاریان کرد. گوتیان: هاها! ئەو جووتەی لەو بەندەنەیە ئی وسۆ شایەرە. ئێکی خڕیلانەش بوو، ڕدێنیشی هەبوو هاتن لێی نزیک بوون. گوتیان:

پیاوێکی بەجەوهەری
زۆر مەرد و موزەفەری
ئاگادارت بێ خالقی بانی سەری
دیارە ڕەهبەر و تەتەری

لەبزت شیرنە، وەک گەوهەری
لە قیامەت نەبێ چاو لە بەری
قسمەتت بێ ئاوی کەوسەری
نەرمی، هەر دەڵێی فەنەری
پێم وایە تۆ وسۆ شایەری
دەڵێین بۆ میوانان پەزیرایە
کاک وسۆ ڕوو زەرد نەبی لەو دونیایە
گایەکت ڕەشە و یەکت سوورە
نێوت لە میر و بەگلەر مەنشوورە
بەیتان دەڵێی بە سەت جوورە
وسۆ شایەر گوتی:
هیچ کەس لە گوینی وی نییە
ئەو کەریمە و ئەو ڕەبییە
ئەمن دەوکەم مێهمانییە
نێوبانگم بیستوون بە ئەسەحییە
ئێک خڕناڵە و ئێک هەڵکەتییە
ئەوڕۆ کە حاڵم بێ حاڵە
سەرم دێشێ، گەرووم تاڵە
ئەگەر دەپرسن ئەسەحییە
بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنارێ لە کنە منە بەمورەتەبییە
ئەمن مەلام ڕانامێنم
ئەو بەیتەو چاک بۆ دەخوێنم

وسۆ شایەر گوتی: شەوێ هەتا چرا نەکوژێتەوە پێو ناڵێم. جا شەوێ ئەگەر چرا کوژاوە، بەیتەکەی پێ گوتن، بەچوار شەوان بۆی تەواوکردن. ئەگەر بەیتەکە تەواو بوو لێی پرسینەوە، بیست و هەشت بەندیان لێ زیاد کردبوو و زۆریش بەڕێ و جێ لێیان زیاد کردبوو. وسۆ شایەر ئەگەر وای دی زۆری پێ خۆش بوو گوتی: هەک لە چاوی منو کەوێ!. وسۆ شایەر دوو کچی بوو نێویان زەینەب و گوڵناز بوو، پێی خۆش بوو بییان دا بەهەڵکەتی و خڕناڵ، بەڵام کچەکان قایل نەبوون.

هەڵکەتی زانیی ئەو حاڵە
بۆ وی نابێ ئەو قەد شمشاڵە
چاوی ڕەشە و لێوی ئاڵە
چاو ئەستێرەی بن گەواڵە
جار جار کە دێتە ساماڵە
ڕێی شێخان بۆی بەتاڵە

سەرچاوەکان

١- مێهر و وەفا - کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی قادر فەتاحی قازی - تەورێز، ١٣٤٥.
٢- شێخ سەنعان - کۆکردنەوە و توێژینەوەی قادر فەتاحی قازی - تەورێز، ١٣٤٦.
٣- بارام و گوڵەندام - کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی قادر فەتاحی قازی - تەورێز، ١٣٤٧.
٤- شۆڕ مەحموود و مەرزینگان - کۆکردنەوە و قادر فەتاحی قازی - تەورێز، ١٣٤٨.
٥- شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی - کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی قادر فەتاحی قازی - تەورێز، ١٣٥١.
٦- یاداشتەکانی خۆم لەسەر قادر فەتاحی قازی.

ئیبراهیم ئەحمەد

١٤٢١-١٣٣٥

ئیبراهیم ئەحمەد لە ساڵی ١٣٣٥ی کۆچی لە سلێمانیدا هاتووەتە جیهانەوە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لە سلێمانی تەواو کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و لە ڕشتەی «حقووق»دا بەکاولوریوس (لیسانس)ی وەرگرتووە و لە پاشا بووەتە فەرمانڕەوا و لە ساڵی ١٩٣٩ تا ١٩٤٩ بەدەرکردنی گۆڤاری، گەلاوێژ خۆی خەریک کردووە و لە نووسینی پەخشان و چیرۆکدا دەستێکی بەرز و باڵای هەیە و تا ئێستا دوو کۆمەڵە چیرۆکی بەناوی کوێرەوەری و ژانی گەل چاپ و بڵاو کردووەتەوە و گەلێ بەرهەم و چیرۆکی تری لە گۆڤارەکاندا بڵاو بوونەتەوە و سەرەنجام لە ساڵی ١٤٢١ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد.

ئیبراهیم ئەحمەد یەکەم نووسەری کوردە کە خەباتی چەوساوەکانی کوردی لە چیرۆکەکانیدا نووسیوە و نووسراوەکانی سەرمەشقێکە بۆ نووسەرانی ئەم سەردەمە و ژانی گەلی ئەو تا ئێستا بەچەند زمان وەرگێڕاوە و بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمار. یەکێ لە چیرۆکەکانی ئەو چیرۆکی خازێیە کە لە گۆڤاری گەلاوێژ بڵاوی کردووەتەوە. خازێ

ئافرەتێکی چەوساوەی کوردە، باوکی داویەتە شوو بە پیاوێکی پیری دێیەکی دراوسێیان و لە پاش ماوەیەک مێردەکەی ئازاری دەدا بە جۆرێ کە ژیانی لێ تاڵ دەکا و خازێ ناچار هەڵدێت و پەنا دەباتە دێیەک کە دەستی مێردەکەی پێی ناگا و لەماڵی ئاغەیەک دەمێنێتەوە و ئاغەژنیش زۆری پێ خۆش دەبێ و دەیکاتە کارەکەری خۆی و هەتا ڕۆژێکیان بەگێک ڕێی دەکەوێتە ماڵی ئاغە و خازێی بەدڵدا دەچێ و گرفتاری دەبێ و ئەم ڕازە دەڵێتە ئاغەژن و ئەویش مەسەلەکە بە خازێ ڕادەگەیەنێ و خازێش دەڵێ من هێشتا مێردەکەم بەرەڵامی نەکردووە، بەڵام بەگەکە بەمە گوێ نادا و خازێ بەزۆر دەبا و دوای ساڵێک براکانی خازێ لە هەلێک دەگەڕین کە تۆڵەی خۆیان لە خازێ بسێننەوە و هەلیان بۆ هەڵدەکەوێ و خازێ دەفڕێنن و سەری دەنێنە سەر تاوێرێک و بەردێ دەدەن بەسەریا و دوو سێ خەنجەریشی لێ دەدەن و کەلاکەکەی بەجێ دێڵن و بۆ بەیانی شوانێک بەو ناوەدا تێ دەپەڕێ و چاوی دەکەوێتە کەلاکەکە و دەبینێ کە هێشتا گیانی تیا ماوە و دوای دەرمانکردنی برینەکانی ساڵێک زیندوو دەمێنێ، بەڵام شێت و لێوە دەبێ و کەس ناناسێ و بەسواڵ و ساقە خۆی دەژێنێ.

ناوەڕۆکی ئەم چیرۆکە ئاڵۆزیی کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەردەخا کە چۆن زۆر و ستەم و نەزانی و نەخوێندەواری لەناو کوردا باوە و لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک بەسەر هەندێکی تردا زاڵن و هەر کارێکیان بوێ، بەبێ ترس دەیکەن و کەسیش نییە کە دەردی ئەم کۆمەڵە چارەسەر کا. ئەوا لێرەدا چیرۆکی خازێ دێنین وەکو دەڵێ:

هەروا لەوبەری ماڵەکەمانەوە، بەرامبەر بەشەقامەکە، ژوورێکی ڕووخاو هەبوو. وا دیاربوو پاشماوەی خانوویەکی گەورە بوو کە بەرجادە کەوتووە خاوەنی پێی نەکراوە دروستی کاتەوە. ڕۆژ نەبوو یەکدوو ڕێبوار لەبەر خۆیانەوە، یا بەیەکتر نەڵێن: «ئەوە بۆچی بەلەدییە ئەو کەلاوەیە تەخت ناکات دیمەنی شەقامەکەی ناشیرین کردووە.

بەیانییەک لە ماڵێ هاتمە دەرێ دیم کرێکاری بەسەرەوەیە خەریکن تێکی دەدەن لە دڵی خۆما گەلێکم پێ خۆش بوو کە ئەم کەلاوەیە لەبەر ماڵەکەمانا نەما کە دەتگوت دەموچاوی زەلامێکە پارچە بۆمبا نیوەی بردبێ.

یەک دوو ڕۆژ دوای ئەمە، نیوەڕۆیە دیم هەروا لەجێی ژوورە تەختکراوەکە لێفولکەیەکی شڕ گرمۆڵە کراوە چڵک و کونی وایان لێ کردبوو نەمزانی ڕەنگی چی بوو. هیچ بەبیرما نەدەهات لەو لێفە شڕە بچمە پێشەوە ئەگەر لە نزیکیەوە سەتڵێکی شکاو و گۆزەڵەیەکی لێو کەل و جامێکی قوپاوی ژەنگاویم نەدیبایە و دوو سێ زەلامی بەهەڵەداوان لێی نەچوونایە پێشەوە و یەکێکیان چمکی لێفەکەی ڕانەکێشایە و بڵێ «خازێ؟!» چمکی لێفەکە؟

بەدەستییەوە هات بەڵام دەنگ نەبوو، کابرا وتی: نەمرد بێ؟ بەئەسپایی لێفەکەی لادا. دەموچاوی دەرکەوت بەڵام چ دەموچاوێک! ناچاریشم بڵێم دەموچاو چونکە کەلەبەرێکی تیا کرایەوە و دەنگێکی کپی ساردی سوواوی لێ هاتە دەرێ وتی: توخوا لێم مەدەن! لێم مەدەن نەخۆشم! زیاتر لێی چوومە پێشەوە. وا دیاربوو ڕۆشنایی نەدەویست بۆیە دەستێکی وەکو قامیشی پەڕۆ تێ پێچراوی گرت بەچاوییەوە، کە لە چاو زیاتر لە دەمی دوو برینی گۆشتەوزوون هێناوە ئەچوون. لەگەڵ دوو کابراکەدا بێ ئەوەی چ ناسیاوێکمان لە میانا بێت، وەک دیمەنی گرینەر و پڕ لە کوێرەوەریی ئەم ژنە کردبینی بە دۆستێکی دێرین، لێیان چوومە پێشەوە و پرسیم ئەم ژنە چییە! کێیە؟ کابرای پێشوویان وەرامی دامەوە و بەسەرسوڕماوی وتی: خازێ! چۆن خازێ ناناسی؟ دەبێ خەڵکی ئێرە نەبی؟ منیش بەرامبەر بەم شالاوەی کابرا وەکو قوتابییەک، مامۆستا لە تاوانا گرتبێتی بەشەرمێکەوە وتم:

– بەڵێ تازە هاتوومە ئێرە، بۆیە نازانم خازێ کێیە؟ کابرا وەک یەکێ لە خوای ویستبێ نەزانێکی وەکو منی دەست کەوێ بەشانازی و خۆهەڵکێشانێکی دیارەوە وتی:

– ئای برا! ئەم دەعبایەی وا ئێستە پیاو بێزی لێ ئەکاتەوە و زات ناکات هەر تەماشاشی بکات، بیست ساڵ لەمەوبەر شۆڕە ژنێ بوو ناسک و نازدار، دوو چاوی ڕەشی گەشی بەباوەش پرشنگیان لێ هەڵدەقوولا، پرشنگێکی دڵفڕێن، چاوترسێن، پیاوپسێن،... بە قاقای پێکەنینی، بەلەنجەولاری شیرینی ئەو تەلارەی ماڵی «میران بەگ»ی کردبووە بەهەشتی شادی و سەرچاوەی جوانی، گۆرانیی سەردەمی جوان و پیر، باسی ڕوومەتی ئاڵ و چاوی ڕەش و ڕەوتی پۆڕێ خازێ بوو. هەرزەکاران وەکو هەنگ بەدەوری تەلارەکەدا دەسووڕانەوە بەو هیوایەی بەتیلاییی چاو لە دوورەوە تەماشایەکی بکەن. بۆیە دەڵێم بەتیلایی چاو چونکە نەیان بوو بوێرێ لێی نزیک ببێتەوە. کابرا هەر ئەوەندە پشووی دا تاکو یادگاری کۆکردەوە ئینجا هەناسەیەکی هەڵکیشا وتی:

– «بەڵام لێم بپرسە بڵێ خازێیەکی لادێی هەژار چۆن. گەیشتە ئەم تەلارە و چی کردی بەقیبلەگای دڵی هەرزەکاران؟»

بێ ئەوەی چاوەڕوانی پرسیاری من بکات، خۆی وەرامی خۆی دایەوە وتی:

– خازێ کچۆڵەیە بوو چواردە ساڵە بەو جوانییەی باسم بۆ کردی، دایک و باوکی لەبەر دەستکورتی فرۆشتبوویان بەپیرەمێردێکی خەڵکی دێیەکی دراوسێیان بە (٣٠) لیرە شیربایی. خازێ ئەگەرچی ئەم شووکردنەی لا لە مردن ناخۆشتر دەبێ و زۆر دەگری و دەپاڕێتەوە، بەڵام دڵی ڕەقی دایک و باوکی بەزڕەی لیرەی کابرا زیاتر نەرم دەبن تا دەنگی

گریانی ئەم. دەیگوێزنەوە بەڵام بۆ کوێ؟ بۆ جەهەنەم! نە شەو لە جێدا حەسانەوەیەک، نە ڕۆژ لە ماڵا حەوانەوەیەک. بۆڵە و خوتەی دش و گرمەگرمی مێرد و لێدان و تێهەڵدانی پێنج هەنەزاش لەلایە، کە هەرە بچووکەکەیان چوار ساڵ لە خۆی گەورەتر دەبێ.

دار و گۆشت ئاشنایەتییان نییە، بەناچاری هەڵدێ بێ ئەوەی بزانێ بۆ کوێ دەچێ... بچێتەوە ماڵی باوکی؟ هەی خوانەکا گوایا کێ لە دنیای ڕوونا بەهەرزەکاری ناشتی؟ باوکی نەبوو؟ بچێتە شوێنێک دەستی مێردەکەی نەگاتێ. بەناهومێدی خۆی دەخاتە ماڵی «بایز ئاغا» کە ئەوسا دەسەڵاتیان ئەوەندە هەبوو کە مێردەکەی خازێ هەر بەخەوی شەوانیش بەبیریا نەیەت ژن لەوان بسێنێتەوە.

هەرکە ئاغاژن چاوی پێ دەکەوێت دەچێتە دڵیەوە، دەینێرێت جلی بۆ بکەن و دەیکا بەکەنیزەکی تایبەتی خۆی. چەند مانگێ وا دەژی. لەو دەمەدا «ن.» ناو، کابرایەک دەبێ بەکاربەدەستی ئێرە. زۆر دۆستی بایزئاغا دەبێ. ڕۆژێک لای ئاغاژن کەنیزە جوانەکە دەبینێ و کە لێی دەپرسێ ئەمە کێیە ئاغاژن بەبەژن و باڵای خازێدا هەڵدەدا و دەڵێ: ژنی پیاوێکی پیرەمێردە بەدیاریەوە دانەنیشتووە و هەڵهاتووە. «ن.» وا لە ئاغاژن دەگەیەنی کە خازێ چووەتە دڵیەوە.

کە ئەو ئەڕوا ئاغاژن خازێ بانگ دەکا و تێی دەگەیەنێ کەوا «ن.» بەگ زۆری پەسند کردووە ئەیەوێ بیکا بەکەیبانووی خۆی. خازێ دەست دەکا بەگریان و شین بەئاغاژن دەڵێ: «قوربان من پەنام هێناوەتە بەر ئێوە، ئەمە ڕەوای هەق نییە ئێوەش بمخەنە پاڵ زرتەبۆزێکی... بێکار. من ژنێکم مێرددار و خاوەن کەس و هەقدار.» ئاغاژن بەتووڕەیییەوە پێی دەڵێ: بەگ لەوانە نییە، پیاوێکی باشە. ئەمی تەنیا بۆ خزمەتی خۆی دەوێ. خۆشی بێ و ترشی بێ دەبێ هەر بچیت و ئەگەر لەوەش زیاتر لاساری بکات دەتوانێ حەپسی بکا و یا لەوەش خراپتری لێ بکات و بینێرێتە کارخانە... کچەکە ئەمە دەبیسێ، خۆی دەدا بەسەردەست و پێی ئاغاژندا و گەلێ ماچی دەکات و لێی دەپاڕێتەوە بەڵام بێ سوود دەبێ... لە دواییدا بە ئاغاژن دەڵێ: دەسا قوربان کەواتە ئیزنم بدەن بچمەوە لای مێردەکەم، خوا ماڵتان ئاواکات. ئاغاژن لەمە زۆر تووڕە دەبێ دەڵێ: باشە هەر ئێستە دەنێرم مێردە سەگبابەکەت بهێنن لەبەرچاوی خۆت حەسیرمەیدانی کەن – چارەت نییە پیسی بەدنمەک. ئا وەرن کوڕە ئەم بەیتەشەیە دەست و پێی ببەستن و شەوێ بیبەنە ماڵی ن. بەگ، لوزەندری دەکا بەژوورا و دەست دەداتە پەلی خازێی نیوە لە هۆش چوو دەیباتە دەرێ.

لە ماڵی ن. بەگ تا سێ چوار ڕۆژ کەس خۆی تێ ناگەیەنێ لە پێرەژنێ بەولاوە، کە وەکو پەپوولە دەوروخولی دەدا و تاوی دڵخۆشیی دەداتەوە، تاوێ دەی ترسێنێ، دەمێ جلی جوان

و خشڵ و دیاریی بۆ دەهێنێ بەم جۆرە مانگێک دەمێنێتەوە. بەدرێژاییی ڕۆژ خازێ لە ماڵەکەدا ڕایەت، لەگەڵ پیرەژن دەبنە دۆست. خۆشی ناز و نیعمەت و تێری و خانمی ئەچێژێ. شەوێک لە دەنگی پێی زەلامێک ڕاست دەبێتەوە، ئەڕوانێ ن. بەگە بەزۆر بەخواهشت، بە هەڕەشە و بەتەماع، بەبزواندن و بە تەفرەدان خازێ لەو شەوەوە دەبێتە دۆستی ن. بەگ ساڵ و نیوێک وا مایەوە لە کڕنووش بۆکردنی پیاوماقووڵان، لە حورمەت گرتن و ماستاو ساردکردنەوەی گەورە ماڵان، لە ڕواڵەت و بەپیرەوە هاتنی خانمان، خازێ ئەوەندەی دی و ئەوەندەی بۆ کرا بڕوا ناکرێ فریشتەش بووایا بەبیریا بهاتایە کەوا لە سەرەنوێلکی نزمی و بێ شەرمیدا ئەژی.

دوای ساڵ و نیوە، ڕۆژێک فەرمان بۆ «ن.بەگ» دێ کە بچێ بۆ شوێنێکی تر، ئەویش هەرچی جلوبەرگ و خشڵ بەخازێ خۆیەوە دەبێ دەیداتێ و هەندێکیش پارەی بۆ جێ دەهێڵێ و لێ دەدا دەڕوا.

ئەمەوا، بەڵام وەنەبێ کەسوکاری خازێ بەم کردەوەیەی ڕازی بووبن تەنیا هەر دەست بەستراوی ئەوەبوون کە لەبەر ن. بەگ دەستیان نەی دەگەیشتێ کە ئەو ڕۆیشت گرێی دەستیان دەکرێتەوە، شەوێک لەناکاو دوو برای دێن هەڵی دەگرن و دەیبەنە ئەو کەژە، لەوێ سەری دەخەنە سەر تاوێرێک و بەردێک دەماڵن بەکاژەڵەی سەریا دوای ئەوە دوو سێ خەنجەریشی لێ دەدەن، لاشەکەی بەجێ دێڵن بۆ قەل و داڵ. بۆ بەیانی کابرایەکی شوان لەو نزیکانە مەڕ دەلەوەڕێنێ چاوی بەلاشەیەک دەکەوێ کە لێی دەچێتە پێشێ و دەست دەدا لە دڵی تێ دەگا هێشتا گیانی تیا ماوە. ئەیباتە دێ لە پاش ساڵێک تیمارکردن و دەرمانکردن بۆ بیولەتی و لۆمەی پسان نامرێت و لەوپەرییە ئەم دەعەجانییە دەمێنێتەوە کە لە پاش چەند ساڵێک خەڵک توانییان بیناسنەوە ئەویش بەدەموچاوانە، بەوەدا کە خۆی، چونکە شێت بووە هەر لەبەرخۆیەوە وڕێنە دەکا، ناوی ئەو کەسانە دەهێنێ کە ئەوسا ناسیونی. باسی ئەو ژیانە دەکا کە ئەوسا ڕای بواردووە. لەوساوە بەڕۆژ سواڵ دەکات و بەشەویش لە پەنا پاسارێکا سەردەنێتەوە. ئەمە پێنج ساڵ دەبێ ئەم کەلاوەیەی گرتووە بەشەو لێی دەنوێ. وا ئەویشیان ڕووخاند، ئینجا بۆیە دەبینێ خۆی و هەرچی خوا پێی داوە لەو چەقی ڕێیەدا گرمۆڵە بووە. بەسەزمانە منداڵە وردکە زۆر ئازاری دەدەن.

کابراکە لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەی بووەوە. دڵۆپێ فرمێسک لە چاویا قەتیس مابوو. ئەوی تریان ڕووی کردە من وتی: «خوا لێی خۆش بێ لە دنیای ڕوونا سزای خۆی دی!». لێرەدا خازێ وەک دارکاری بکەن زریکانی وتی: «دەلا، دەلا، لێم مەدەن، ماڵتان کاول بێ، لێم مەدەن توخوا!».

ئیتر بڵاوەمان لێ کرد. هەموو بەزەییمان لێ دەتکا، بەڵام هەر بەزەییی ڕووت، بێ ئەوەی یەکێکمان بیریش لە ڕێیەک بکاتەوە کە نەختێ ئازاری پیری و لێقەوماوی و پەککەوتوویی ئەو کلۆڵەی پێ کەم ببێتەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ پڕ مانا و شیرینن و هەندێکی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاو بووەتەوە و ئەوەش دوو هۆنراوی ئەو کە دەڵێ:

مـــــەژی بۆ مــــردن بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان
لە زڕەی زنجـــیـــر دڵت نەلەرزێ
پێـوەند بۆ لەشـە نەوەک بۆ گـیـان

سەرچاوەکان

١– ژانی گەل، نووسینی ئیبراهیم ئەحمەد – سلێمانی، ١٩٧٣.
٢– کوێرەوەری نووسراوی ئیبراهیم ئەحمەد – بەغدا، ١٩٥٩.
٣– نووسینی کوردی بەتیپی لاتینی، نووسینی جەمال نەبەز – بەغدا، ١٩٥٧.
٤– یادگار و هیوا، یادگاری لاوان – بەغدا، ١٩٣٣.
٥– گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە ٥، ساڵی ٦ – بەغدا، ١٩٤٥.

عوسمان شارباژێڕی

١٣٦٠–٠٠٠٠

عوسمان کوڕی حاجی عەلی لە ساڵی ١٣٦٠ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و دەوری سەرەتایی لە چوارتا دەورەی ناوەندی لە سلێمانی تەواو کردووە و پاشان بووەتە مامۆستا و خەریکی وانە وتنەوە بووە و ماوەیەکیش بووەتە مامۆستای مۆسیقا و لە پاشا خانەنشین کراوە.

عوسمان شارباژێڕی بەیەکێ لە نووسەران و هۆنەران و گۆرانیبێژانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەیە و لە نووسینیشدا گەلێ چالاکە و هەروەها گۆرانیبێژێکی باشیشە و تا ئێستا چەندین گۆرانیی وتوون کە گەلێ لایەنگری هەین. ئەم نووسراوانەشی نووسیوە کە لە چاپ دراون: هەزار و یەک پەند، لێدوانێکی کورت لە مۆسیقا و مەقامی کوردی، بەستە و مەقام، گەوهەری یا گۆرانییەکانی حەسەن زیرەک،

گەنجینەی گۆرانی کوردی، سێ کۆمەڵە هۆنراویشی بەناوی دیاری و یادگار و ئەستێرەی بەیان و کاروان بڵاو کردوونەتەوە. ئەمەش پارچە پەخشانێک لەم نووسەرە هێژایەمان کە لە پەڕتووکی گەنجینەی گۆرانی کوردی هەڵمان بژاردووە، وەکو دەڵێ:

گۆرانی و مۆسیقا بەری بەهرە و بیری ئادەمیزادن، زادەی قورگ و پەنجەی مرۆڤن، کۆنترین هونەری دەروونی خەڵکن لەم سەرزەوییەدا، هۆنراوە کۆنترین لقی ئەدەبە – گۆرانیش کۆنترین بەشی فۆلکلۆرە.

بەهرەی دەنگخۆشی و مۆسیقایی خۆڕسکی و خواکردە. خۆکرد نییە وزەیەکی شاراوەیە لە گیان و مێشک و قورگ و پەنجەی ئادەمیزاد دایە، هەست و هێزێکی سروشتییە بەدەگمەن لە کەسانێکدا بەدیار دەکەون، بەخۆ خەریککردن و خوێندن نییە.

گۆرانی و مۆسیقا لەگەڵ ئادەمیزاددا جووتەزا و جمکەن، ئادەمیزاد بەرلەوەی هۆنراوە یا مۆسیقای زانیبێت پەی بەگۆرانی بردووە. منداڵ هەرکە زمانی دەپژێ و دەکەوێتە گڕوگاڵ و هۆش و گۆشی دەکرێتەوە دەتوانێت برە برە ئاوازی پچڕ پچڕ بۆ خۆی بڵێت، یا لاسایی ئەو دەنگانە بکاتەوە کە گوێی لێیان دەبێت، بەڵام ناتوانێت، ئاوازی مۆسیقایی دابنێت یا مۆسیقای لێ بدات. یاخود هۆنراوە دابنێت! بەمەدا دەردەکەوێت کە گۆرانی هاوگۆ و هاودەمی ئادەمیزاد بووە، پێش هۆنراوە، مۆسیقا و گۆرانی مرۆڤی ڕێنمایی کردووە بۆ دانانی هۆنراوە و دروستکردنی ئامرازەکانی مۆسیقا، تا بەهۆی ئەو ئامرازانەوە لەرە و لۆرەی قورگی کۆک بکا و ئاوازەکەی پێ بڕازێنێتەوە.

کۆرت ڕاکس دەڵێت: گۆرانی کۆنترە و لە پێشتر، لە ئامرازەکانی مۆسیقا ئەو گەلانەی لە نزمترین پایەی شارستانی دان، خاوەنی گۆرانیی خۆیانن، بێ ئەوەی شتێک دەربارەی ئالەتی مۆسیقا بزانن. تا ئەمڕۆش بەسۆزترین ئامرازی مۆسیقا گەرووی پڕ خرۆش و سازگاری ئادەمیزادە کە مۆسیقایەکی ژیداری گیانییە. فیکە مۆسیقایەکی زارییە و چەپڵەش سەرەتای دۆزینەوەیە ڕەزمی گۆرانی و مۆسیقایە کۆنترین ئامرازە لە مۆسیقادا و ئامرازێکی گیانییە بۆ ڕاگرتنی هەوای گۆرانی و تاکت و تیمپۆی مۆسیقایی.

چریکە و قاسپە و جریوە و هاڕە و هاژە و بانگ و قریوە و حیلە و حیلکە و خونگە و تریفە و هاوار و خشپە و خوڕە و قەرە و لۆرە و ئەم دەنگانە و دەیانی تر لەم کەونە کۆنەدا و لەم زەمین و زەمانەدا لە خۆیاندا مۆسیقایەکی سروشتی بن، هەرچەند برێکیان دەنگێکی ناساز و نەشازن، بەڵام پەلگر و ڕێنوێنی مرۆڤ بوون بۆ دۆزینەوەی ساز و ئاواز و فێربوونی سەما و هەڵپەڕکێ.

سەرچاوەکان
١– دیاری نەورۆز لە پەخشانی کوردیدا، نووسینی عومەر ئیبراهیم عەزیز – بەغدا ١٩٨٩.
٢– گەنجینەی گۆرانی کوردی نووسینی عوسمان شارباژێڕی– بەغدا ١٩٨٥.
٣– بەستە و مەقام نووسینی عوسمان شارباژێڕی – بەغدا ١٩٧٩.
٤– لێدوانێکی کورت لە مۆسیقا و مەقامی کوردی تۆژینەوەی عوسمان شارباژێڕی – بەغدا ١٩٧٢.

مەلا قاسمی پایگەلانی

١١٩٤ – ١٢٦١

قاسم، کوڕی عەبدولحەقی پایگەلانی، لە ساڵی ١١٩٤ی کۆچیدا لە دێی پایگەلان سەر بەژاوەڕۆی هەورامان لە دایک بووە هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژی سەرکەوتووە و پاشان خەریکی وانەوتنەوە بووە تا لە ساڵی ١٢٦١ی کۆچی مردووە.

مەلا قاسم گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە و دیوانێکی لێ بەجێ ماوە، ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

بکەران چارم، بکەران چارم
هانا ئەی یاران بکەران چارم
چونکە پەرێ یار من دەردەدارم
دەردم گرانەن دیارەن بیمارم
نە ئەو ڕۆژەوە جە یارم بڕیام
بە وێنەی ئاهوو پەرێ ئەو گریام
ئینە چەن ڕۆژەن ئاوارەی دەشتم
چەنی ئاهوان ئانە نە گەشتم
نمەز چیش کەروون نە گەشت و گێڵم
پەی یار ئازیز ئاوارە و وێڵم
شەماڵ سا هانا بشۆ وە لای لەیل
واچە شێتەکەی دل نە خەما کەیل
ئیسە چون «قاسم» ئاوارەی هەردەن
نە دووریی لەیلدا هەناسە سەردەن

واتە: چارم بکەن، هانا ئەی یاران چارم بکەن، چونکە من دەردەداری یارم، دەردم گرانە و دیارە نەخۆشم، لە ئەو ڕۆژەوە کە لە یارم بڕام، وەکو ئاور بۆ ئەو گڕم تێ بەربووە، ئەمە چەند ڕۆژە کە ئاوارەی دەشت و دەرم، لەگەڵ ئاسکەکاندا ئەوا لە گەڕاندام، نازانم چی بکەم ئەز لە گەشت و گێڵدام، بۆ یارە خۆشەویستەکەم ئاوارە و دەربەدەرم، شەماڵ دەسا هانا بچۆ بۆ لای یار، بڵێ شێتەکەی دڵ پڕ لە خەم و پەژارە، ئێستا وەکو «قاسم» ئاوارەی دەشت و کێوە، لە دووریی یاردا هەناسەساردە.

مەلا فەتحوڵڵای کەیفی

١٢٣٤-١٣٠٣

فەتحوڵڵای کوڕی حەسەن کە نازناوی کەیفییە لە ساڵی ١٢٣٤ی کۆچی لە کوێرە دێی جوانڕۆدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە کۆیە و لەوێدا لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیی خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژی بووە و ئەوسا لەوێوە چووەتە قوتابخانەی حاجی مەلا ئەسعەد و لەلای زانایاندا شەریعەتی ئیسلامی خوێندووە تا ودمی مەلایەتی وەرگرتووە و لەم ماوەدا چاوی کەوتووەتە شێخ ڕەزا بەیەکەوە وانەیان خوێندووە و هەندێ جاریش بەهۆنراو پەلاماری یەکتریان داوە و سەرەنجام بووەتە شەڕیان و کەیفیش کۆیە بەجێ دێڵێ و دەڕواتە هەولێر و لەوێوە دەچێتە حەلەب و لە حەلەبەوە ئەڕواتە ئەستەموڵ و لە ئەستەمۆڵدا ماوەیەک خەریکی فێربوونی زمانی فەرەنسی دەبێ و ئەوسا لە باڵیۆزخانەی فەرەنسادا دادەمەزرێ و لەگەڵ ئەمیشە خەریکی وانە وتنەوە بەفەقێیان دەبێ و ئیتر بەم چەشنە ژیانی دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی دەکا.

کەیفی یەکێ لە هۆنەرانی هەڵکەوتووی کوردە و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن و ئەو بەزمانەکانی فارسی و عەرەبیش هۆنراوی هۆنیوەتەوە و زۆربەی هۆنراوە کوردییەکانی بە سۆرانی و گۆرانین و ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەو کە دەڵێ:

ئەم دڵ ڕەشە بێ ڕەحمە فەرەنگێکی تەواوە
ڕەش قەلبی ڕەشە فیتنە بەچاو ناوی نراوە
قەوسی بەسپەر کردووە گرتوویە بەدەستی
سەد خەنجەری خوێنڕێژو دوو سەد تیری سواوە
زنجیری عەداڵەت نیە ئەم زاڵمە، زوڵفە
هەر چەندە بنی بەندە بە ڕووی عەرشی خواوە

دای ناوە لەسەر موسحەفی ڕووی داوی سیاهی
لەم وەجهە بەدەست کفرەوە ئیمانی داوە
ڕەمزی دەمە ئەم نوقتە لەسەر شانەی هەنگوین
نەقشی قەدەمی میشە کە نێوێکی نەماوە
خەتی نەزەرت گرتییە ڕشتەی کەمەرت بۆچ
لەم کێوە کە وەک زێوە بە حەسرەت بەسراوە
ژێری کەمەری باسی بکەم باری گوناهە
(کەیفی) لە بن ئەم باری گوناهە ملی ناوە
کەیفی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:
کافرە مەستە چاوەکەی غارەتی دین و دڵبەرە
پەرچەم و زوڵفە خاوەکەی بۆنی لە میسک و عەنبەرە
شکەن شکەن، گرە گرە، حەڵقەیی چین و چەمبەرە
لە چینی زوڵفی تا بەتا، خوتەن خوتەن خەتا خەتا
لە پێچی پەرچەمی هەتا نەزەر دەکەی موعەتەرە
ڕوومەتی ماهی نەخشەبی خەتی غەریبی سەر لەبی
مەتلەعی چاهی غەبغەبی خدر سەر ئابی کەوسەرە
قەدی بەڵا و ئافەتە، قامەتە یا قیامەتە
نازکەری نەزاکەتە، ئافەتی سەر ڕووی کیشوەرە
(کەیفی) لەبەر گرینی تۆ کوڵکنە مەنزڵی دڵی
سینە لە بەرگرینی تۆ کون کونە میسلی پەنجەرە

سەرچاوەکان

١- کۆیە و شاعیرانی - نووسینی کەریم شارەزا - بەغدا، ١٩٦١.
٢- شاعیرە ناو ونبووەکانی کورد - نووسراوی عەلی کەمال باپیر - سلێمانی ١٩٧٣.
٣- حديقة سلطاني، تاليف محمد علي سلطاني - تهران ١٣٦٩.
٤- بەیازێکی کۆن.

مەلا محەمەد قولی کەندوڵەیی

١٠٦٥–١١٤٩

مەلا محەمەد قولی، کوڕی ئەحمەدی کەندوڵەیی لە ساڵی ١٠٦٥ی کۆچی لە دێی کەندوڵەی سەر بەکرماشان لە دایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە کرماشان و ماوەیەک لە لای زانایان ڕێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لەوێوە چووەتە نەجەف و خەریکی خوێندنی شەریعەتی ئیسلام بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٤٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا محەمەد یەکێ لە هۆنەرانی گەورەی کوردە و ئەو دوو چیرۆکی بەناوەکانی: بارام و گوڵەندام و لەیلێ و مەجنوون هۆنیوەتەوە کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون و چیرۆکی بارام و گوڵەندامەکەی وەکو خۆی دەڵێ لە فارسییەوە وەری گێڕاوەتەوە سەر زاراوەی گۆرانی کە لەم بارەوە دەڵێ:

شەرح داستان یەکسەر تەمامی
تەرجەمە کەردم وێنەی نیزامی
ڕیازەت کێشام بە دڵەی پڕ دەرد
وە نەزم کوردی ئاوەردم بە فەرد

واتە: ڕاڤەی ئەم چیرۆکەم بە تەواوی، وەکو نیزامی وەرگێڕاوە، گەلی ئەرکم لەسەری کێشاوە و بەدڵێکی پڕ لە ئیش، بەزمانی کوردی هۆنیمەوە بە هۆنراو.

بارام و گوڵەندام چیرۆکێکی کۆنی کوردییە و لەم چیرۆکەدا پادشایەک بەناوی کیشوەر لە خوا داوا دەکا کە کوڕێکی پێ ببەخشێ و بۆ ئەوە نزاکەی لە دەرگای خوادا قبووڵ بێ گەلێ زێو و زێڕ بەهەژاران دەبەخشێ و لە پاش ماوەیەک نزاکەی دێتە دی و خوا کوڕێکی پێ دەبەخشێ و ناوی دەنێ بارام و شا بارام ئەسپێرێتە دایەنێک تا بەخێوی بکا و کاتێ تەمەنی گەیشتە شەش ساڵان ناردییە قوتابخانە تا فێری زانست بێ و لە دوانزە ساڵیدا فێری هونەرەکانی شەڕ بوو و، ڕۆژێکیان چووە شکار و لە ڕێدا لەشکرەکەی جیا بووەوە و گەیشتە خانووچکەیەک و لەوێدا پیرەمێردێکی بینی و ئەو وێنەی کچێکی بەناوی گوڵەندام پێ پیشان دا و بارام کاتێ وێنەکەی بینی سەوداسەری بوو، ئەوسا لە دەشت و بیاوانەکان تێ پەڕی و ماوەیەک لەگەڵ دێوان و جانەوەرەکاندا بەشەڕ هات و سەرەنجام بەپرس و جۆ گەیشتە شاری دڵدارەکەی کەچی لەم کاتەدا پادشایەکی فەرەنگ دڵی لە گوڵەندام چوو بوو

بەلەشکرێکەوە هاتبووە وڵاتەکەی گوڵەندام بۆ ئەوەی بەزۆر بیرفێنێ، بەڵام گوڵەندام حەزی لێ نەدەکرد و ئەوە بوو بارام خۆی ئامادەی شەڕ کرد و پادشاکەی تێکشکان و کوشتی و باوکی گوڵەندام کە ئەم نەبەزییەی لە بارام دی گوڵەندامی بۆ مارەبڕی و چەند شەو و چەند ڕۆژ زەماوەنی بۆی دانا و لە پاش ماوەیەک هەردووکیان گەڕانەوە نیشتمان.

هۆنەر لە هۆنینەوەی ئەم چیرۆکەدا، لە شێوەی نیزامیی گەنجەویی پەیڕەویی کردووە، وەکو لە باسی لەدایکبوونی بارامدا دەڵێ:

نۆ مانگ و نۆ ڕۆژ جە مابەین ویەرد
ئاسار حەملش زاهیر ئەسەر کەرد
بە لوتف خالق بینای بێ هەمتا
بوڵبوڵێ وەناو گوڵزار کەرد صەدا
شوستشۆش کەردن وە موشک و گوڵاب
شازادەی نەجیب شای عالی جەناب
پێچاشان وە بەرگ هەزار ڕەنگەوە
توحفەی ئاوەردە ژ فەرەنگەوە
شوکر خودا کەرد پادشای کیشوەر
بەخشا وە دایان دانەی سیم و زەر
بە حەساو ڕەمڵ بە فەرموودەی عام
نام شەریفش نیان وە بارام
داشان وەدایە شازادە بارام
خدمەت کەرۆ پێش ئەو شەش ساڵ تەمام
ئەوسا سپەردش وە شەخسێ کاردان
تەعلیمش دەرۆ نە دەشت و هەردان
تەمامی کاران عیلم و سواری
پیر ئاموزیش دا مەرد دیاری

واتە: نۆ مانگ و نۆ ڕۆژ تێ پەڕی، دووگیانی و زکپڕی ژنی شا ئاشکرا بوو، بەمێهری داهێنەری بینای بێ هاوتا، بوڵبوڵێ لەناو گوڵزار کەوتە چریکە و نەواخوانی، بە موشک و گوڵاو شۆردیان، ئەو شازادەی ڕەسەن شای هەرە بەرز، ئەویان لە جلوبەرگی هەزار ڕەنگ پێچاوە، سەوقاتی هێنراو لە فەرەنگ، پادشای کیشوەر سپاسی خوای کرد، بەدایەنەکەی

دانەی زێو و زێڕی بەخشی، بە حەساوی ڕەمڵ و بەپێی بیروڕای خەڵک، ناوی ئەویان نا بارام، دایەنێکیان بۆی گرت و شازادە بارامیان دایە ئەو، تا شەش ساڵی ڕەبەق ئەو بەخێو بکا، لە پاشا سپاردیانە پیاوێکی کارزان، تا فێری سواری و تیرەندازیی بکا، ئەو تەواوی هونەرەکانی هەر لە سوارییەوە تا زانستی تیرهاوێژی، فێری ئەو کرد ب خەڵات و دیاری.

ئەوسا بارام نامەیەکی بۆ گوڵەندام نووسی کە لەم بارەوە دەڵێ:

قەڵەم گرت وەدەست بارام کیشوەر
نویسا ئەی خوەرشید تابان ئەنوەر
ئەگەر بە غەزەب مەپێکم بە چەنگ
نییەن وەرگەردم ژەو خاڵ سێوەنگ
هیچ نمەترسور ژ قار و قینت
عاشقم بە شەوق جام جەمینت
مەر وەختێ واچۆ نام و نیشانم
کێشۆ بە خەڵوەت بێ وە میهمانم
ئەسڵ و نەسەبم ئەگەر بزانی
منەت مەبەری تۆ بە میهمانی
گەدای بێ نیشان بێ مڵک و جاهم
پای قەسرت بییەن وە تەکیەگاهم
ئەگەر مەبەخشیم بە خاڵ سیات
حەج ئەکبەرەن پەی ڕۆژ فەردات

واتە: بارام پێنووسی گرتە دەستەوە و، نووسیی ئەی هەتاوی درەوشاوە، ئەگەر بەڕقوقین من بهێنیتە چنگ، هیچ کاتێ من لە خاڵەکانی ڕەشی تۆ ڕوو وەرناگێڕم و، لە ڕق و قاری تۆش ناترسم، من سەوداسەر و گراوی جامی تەوێڵی تۆم و، ئەگەر من ناوونیشانی خۆم بە تۆ بڵێم، تۆ من بۆ مێوانی بانگ دەکەی، ڕەسەن و ڕەگەزی من ئەگەر بزانی، حەز دەکەی تۆ من مێوانی بکەی، ئێستا گەدایەکی بێ ناوونیشانم و، لەپێی کۆشکەکەتدا ئارام ئەگرم، ئەگەر من بەخاڵی ڕەشت ئەبەخشی، حەجی گەورەیە بۆ ڕۆژی دواییت.

شەوێکیان بارام باوکی خۆی لە خەودا بینی وەکو دەڵێ:

غەریبی شاران گنا بەیادش
دیش نە خاودا کیشوەر بابش

ئەوەند ژ هیجران فەرزەند گراوا
نوور بینایی چەمانش لوا
نالا بە دەرگای حەی ڕەبانی
دەلیلێ ژ لای بابۆم بکیانی
بە ئەمر و فەرمان بینای بان سەر
کیشوەر بارامش گنا بە خاتەر

واتە: ئاوارەی شارەکان کەوتە بیری، لە خەودا کیشوەری بابی دی، دی ئەوەندە لە دووریی ئەو گریاوە، کە سۆمای چاوەکانی بەجارێ ڕۆیشتووە، ناڵاندی بەدەرگای خوای مەزن، وتی: خوایا پەیکێکم لەلایەن بابمەوە بۆ بنێری، بە فەرمانی خوای بانی سەر، کیشوەر بارامی کەوتەوە بیر.

وتووێژی بارام و گوڵەندام وەکو دەڵێ:

گوڵ ئەندام واتش ژ کام مەکانی
بەهرام وات هەر تۆ خاوەن ئەرکانی
گوڵ ئەندام واتش وەش ئامای غەریب
بەهرام وات عومرت زیاد بۆ نەجیب
گوڵ ئەندام واتش پەی چێش ئامانی
بەهرام وات تەڵەب حوور ڕێزوانی
گوڵ ئەندام واتش پەی کێ مەگێڵی
بەهرام وات پەی تۆ تاقانەی خێڵی
گوڵ ئەندام واتش مەر نمەترسی
بەهرام وات هەواڵ ژێم نمەپرسی
گوڵ ئەندام واتش بەتۆ چ نسبەت
واتش بە غەریب واجبەن غوربەت
گوڵ ئەندام واتش تۆ نامت چێشەن
بەهرام وات خۆ من دەروونم ڕێشەن
گوڵ ئەندام واتش دیارەن هوشیاری
بەهرام وات بەڵێ تۆ پەی من یاری
گوڵ ئەندام واتش نمەدت پۆشان
بەهرام وات پەرێت عەشقم خرۆشان

گــولْ ئەندام لوا نیــشت وه باڵنێش
گــۆش دا بـه ناڵەی ســـۆز ناڵێنش

واتە: گوڵەندام وتـی خـەڵکی کـوێی، بارام وتی هـەر تۆ خـاوەن پلەوپایـەی، گوڵەندام وتی بەخێر بێی، بارام وتی تەمـەنت زیاد بێ، گوڵەندام وتی لەبـەرچی هاتی، بارام وتی بەشوێن پەرییـەکـدا هاتووم، گوڵەندام وتـی بۆ کێ ئەگـەڕی، بـارام وتـی بۆ تۆ کـە تاقـانـەی خـێڵـی، گـوڵەندام وتـی مـەگــەر ناترسی، بـارام وتی تۆ هـەواڵم ناپرسی، گـوڵەنـدام وتـی ئەمــە چ پەیوەندییەکی بەتۆوە هەیە؟، بارام وتی ئاوارەیی بۆ ئاوارە پێویستـە، گوڵەندام وتی تۆ ناوت چییە؟، بارام وتـی خۆ من دەروونم بریندارە، گوڵەندام وتی دیارە وشیـاری، بارام وتی بەڵێ تۆ بۆ من یاری، گـوڵەندام وتـی نەوت لەبـەر کـردووە، بارام وتـی ئەوینم بۆ تۆ خـرۆشـاوە، گوڵەندام ڕۆیشت دانیشت لەسەرینیەوە، گوێی دایە ناڵەی سۆزی دەروونی.

سەرچاوەکان
١- نوسخەی دەستنووسی بارام و گوڵەندام.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە مەلا محەمەدی کەندۆڵەیی.

میرسادقی دینەوەری

١٣١٨ – ١٢٨٣

میرسادقی کوڕی مازیاری دینەوەری لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە دینەوەردا لە دایک بووە و لە منداڵیدا فێری قورئانی پیرۆز بووە و پاشان لەلای زانایانی ئاینی ڕێزمانی عەرەبی و ڕەوانبێژی و پیتۆڵیی خوێندووە و لە لاویەتیدا چووەتە هەورامان و ماوەیەک لەلای زانایان وێژەی فارسیی خوێندووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە دێی تووت شامی و چاوی کەوتووەتە سەی براکە و ماوەیەک لەلای ماوەتەوە لە پاشا چووەتە گەڕان و گەلێ مەڵبەند و شار گەڕاوە و لەم گەڕانەدا لەگەڵ گەلێ لە هۆنەران و زانایاندا ئاشنابووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرسادق یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و ئەو گەلێ هۆنراوی جوانی بەزاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنیوەتەوە کە ئەوا لێرەدا دوو پارچە هەڵبەستی ئەو لەژێر سەر دێری: ناوی مانگەکان و ناوی ڕۆژەکان لێرەدا دێنین و لەسەریان دەکۆڵینەوە و شییان دەکەینەوە.

کوردەکان هەر لەمێژەوە ساڵیان دابەش کردبووە دوانزە مانگ و هەر مانگێکیان بەناوی

یەکێ لە فریشتەکانەوە ناونابوو و، ناوی ئەم مانگانە لە پەڕتووکی ئاڤێستادا نووسراوە و زۆربەی کوردەکان هەر لە کۆنەوە ئەم ناوانەیان بەکار بردوون. میرسادقی دینەوەری ناوی ئەم دوانزە مانگەی لە پارچە هەڵبەستێکیدا هێناوە. ئەوەش دەبێ بڵێین کە جگە لەم ناوانە لەناو هۆزەکانی کوردا بۆ مانگەکانی ساڵ هەندێ ناوی تر هەیە کە ئەو ناوانە نوێنگەی وەرزەکانی ساڵ و ژیانی جانەوەرەکان و پەلەوەران و ڕووەکەکان و ڕێ و ڕەوشتی وەرزێران و کشتوکاڵ و ماڵاتدارین و لە ڕاستەقینەدا ڕۆژئەژمێری کوردی لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و ئاڵوگۆڕی ئاووهەوا و ژیانی وڵسات دانراوە. ناوی مانگەکان کە لەناو خەڵکدا باوە بەم جۆرەیە:

١- خاکەلێوە- کە ناوی یەکەمین مانگی کوردییە و بریتییە لە ئاڵوگۆڕی خاک و سروشت و ئەم مانگە لە مەڵبەندەکانی تری کوردستاندا بەناوی نەورۆز مانگ و دارپشکێو و بەرەجەژنان ناسراوە.
٢- بانەمەڕ- کە دووەمین مانگی بەهار و بەواتای لەوەڕگەی مەڕومالاتە و ئەم مانگە لە ناوچەکانی تری کوردستاندا گوڵان و شەستەباران و هێلانەمە و بازەبەرانی پێ دەڵێن.
٣- جۆزەردان- کە مانگی سێیەمی بەهارە و لە هەندێ شوێنی تری کوردستاندا بەم مانگە بەختەباران و باران بڕان دەوترێ.
٤- پووشپەڕ- کە ناوی یەکەمین مانگی هاوینە و لە هەندێ ناوچەی تری کوردستاندا بەم مانگە پەڕپەڕ و مردارە مانگ و تیرمە دەڵێن. ئەم مانگە وشەی ئەپەئووشەی ئاڤێستاییمان دەخاتە بیر کە بەواتای دێوی وشکییە.
٥- گەلاوێژ- کە ناوی دووەمین مانگی هاوینە و بریتییە لە ئەستێرەیەک کە ساڵێ دووجار لە ئاسماندا دەردەکەوێ و ئەم مانگە لە هەرێمەکانی تری کوردستاندا جۆخینان و میوەگەنانی پێ دەوترێ.
٦- خەرمانان- کە ناوی سێیەمین مانگی هاوینە و بەم مانگە تەباخیش دەڵێن کە بەواتای تێ و تاوی زەوییە.
٧- ڕەزبەر- کە ناوی یەکەمین مانگی پایزە و بەم مانگە مێشپەڕ و میران و باران پەڵەش دەڵێن.
٨- خەزەڵوەر- کە ناوی دووەمین مانگی پایزە و بەواتای گەڵاڕێزانە و لە مەڵبەندەکانی تری کوردستانا بەم مانگە گەڵاڕێزان و چریاپیشین دەڵێن.
٩- سیخوارکە- ناوی سێیەمین مانگی پایز و بەواتای زوقمە و لە هەندێ شوێنی تری کوردستانا بەم مانگە چریاپاشین و کەوبەرداریش دەڵێن.

١٠- بەفرانبار- کە ناوی یەکەمین مانگی زستانە و لە هەندێ شوێنی تری کوردستاندا بەم مانگە سەرماوەزیش دەوترێ.

١١- ریبەندان- کە ناوی دووەمین مانگی زستانە و بەم مانگەسەهۆڵ بەندانیش دەڵێن.

١٢- ڕەشەمە- کە ناوی سێیەمین مانگی زستانە و لەم مانگەدا پشیلەکان دێنە باو ئەپەڕنە سەر یەک و لە هەندێ مەڵبەندی تری کوردستاندا بەم مانگە پۆلانیش دەڵێن.

ناوی مانگەکان کە لە ڕابردوودا لەناو کوردەکاندا باو بووە، بریتین لە: (فرۆدان، ئەرتەوەهێشت، هەرۆتات، تیشتەر، ئەمرتات، شەتەروەر، میترە، ئاوان، ئاهر، دەتۆش، وەهمەن، سپەندارمەز) کە ئەوا لێرەدا لەسەریان دەکۆڵینەوە، وەکو میر سادق دەڵێ:

وەرینان واتن سال دوانزە مانگەن

هەر مانگێ وێنەی ملک شەشدانگەن

واتە: پێشینان وتیان ساڵ دوانزە مانگە

وە هەر مانگێک وەکو پارچە زەویەکی شەش دانگە

کورد هەر لەمێژەوە ساڵ ناسی بوو، بەڵام دابەشکردنی ساڵ بەچوار وەرز و دوانزە مانگ دیارە لە دوای ناسینی ساڵ پێکهاتووە. لە ئاڤێستادا نووسراوە یەکەمین پەڵە زەوییەک کە ئەهوورامەزدا بەدیی هێنا ناوی ئێران وێج بوو کە ئەهریمەن لەوەدا ئەژدیهایێ سووری داهێنا و مەبەست لە ئەژدیهای سوور کێوی ئاورپژێنە و کوردەکان لە دوای ناسینی ساڵ و چوار وەرز، مانگیشیان ناسی و هەر مانگێکیان بەناوی فریشتەیەکەوە ناونا کە ناوەکانیان لە پەڕاوی ئاڤێستادا نووسراون.

هەر مانگێ پەڕێ بەنەن وە بالاش

هەر پەڕێ سەد ڕەنگ مەنمانۆ کالاش

واتە: هەر مانگێ پەڕێ بەسەر قەد و بالایا بەند بووە

وە هەر پەڕێکیش سەد رەنگ دەنوێنێ وەکو کالایەکی بایدارە

مانگەکان لە چاوی کوردکانەوە دیارە جوان بووە، بۆیە هۆنەر ئەوانەی بەپەلەوەر چواندووە، چونکە هەر وەرزێک داگری سێ مانگ بووە و هەر مانگێکی بریتی بووە لە سی ڕۆژ کە کوردەکان بۆ هەر ڕۆژێکی ناوێکیان داناوە و ئەو ناوانەش لە پەڕتووکی ئاڤێستادا هاتووە.

مانگ یەکەمش مای فرۆدانەن

گوڵ و وەنەوشە پڕ لە هەردانەن

واتە: مانگی یەکەمی ناوی فرۆدانە

گوڵ و وەنەوشە پڕ لە هەردو کێوانە

وشەی فرۆدان کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا فرەوەرتی و لە پەهلەویدا فەروەرتین و لە پارسی کۆندا فرەوەرتینام و لە فارسیدا فەروەردینە و ناوی یەکەمین مانگی ساڵە و هەروەها ناوی نۆزدەهەمین ڕۆژی زەردەشتییەکانە و فرەوەهەر پارێزەری مرۆ و جانەوەر و ئاو و با و ئاور و خاکە.

مانگ دوەمش ئەرتەوەهێشتەن

ئای ئای کوردستان وێنەی بەهەشتەن

واتە: مانگی دووەمی ناوی ئەرتەوەهێشتە

ئای ئای کوردستان وەکو بەهەشت وایە

ئەرتەوەهێشت کە دیاردی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا ئەشەوەهیشتەیە و لە پەهلەویدا ئەرتەوەهیشت و لە فارسیدا ئوردی بەهەشتە و ناوی مانگی دووەمی ساڵە و بەواتای باشترین ڕاستییە و لە ئاڤێستادا نووسراوە کە ئەشەوەهیشت نوێنەری ڕاستی و دروستی و پاکییە و لە جیهاندا پاسەوانی تەواوی ئاگرەکانی ڕووی زەوی بەئەو سپێرراوە.

مانگ سێوەمش مانگ هەرۆتاتەن

مانگ هەلاڵە و گەزیزە و واتەن

واتە: مانگی سێیەمی مانگ هەرۆتاتە

مانگی هەلاڵە سوورە و گەزیزە و بایە

وشەی هەرۆتات کە دیاردیی پێ کراوە، لە ئاڤێستادا هەئوورەوەتات و لە پەهلەویدا خوردات و لە فارسیدا خوردادە و ناوی سێیەمین مانگی ساڵە و بریتییە لە یەکێ لە فریشتەکان کە بەواتای لەش ساخییە. بەپێی پەڕاوی ئاڤێستا هەرۆتات بەسەر خەڵکا فەرمانڕەوایی دەکا و ئەو دەبێتە هۆی سەوزبوونی ڕووەکەکان و میوەی دارەکان و هەر ئەو دارەکان دەپارێزێ و لەم ڕۆژەدا خەڵک ستایشی یەزدان دەکەن و جەژن دەگرن و دەپارێنەوە.

مانگ چوارەمش مانگ تیشتەرەن

کەژ و کۆ و دەشت نەی دەم وەشتەرەن

واتە: مانگی چوارەمی ناوی تیشتەرە

کەژوکێو و دەشت لەم دەمەدا خۆشترە

وشەی تیشتەر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا تیشتریە و لە پەهلەوی و فارسیدا تیرە و ناوی چوارەمین مانگی ساڵە و هەروەها ناوی یەکێ لەو چوار ئەستێرانەیە کە کوردەکان بڕوایان پێیان بووە و ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە هەندێ ئەو بەفریشتەی ڕۆژی دادەنێن. بەپێی پەڕاوی ئاڤێستا ئەم فریشتە باران دەبارینێ و خەڵک دەبێ ڕێزی بۆ دانێن و ستایشی کەن. بەپێی ئەفسانەکانی کۆن لەم ڕۆژەدا بوو کە ئەفراسیاو بەسەر خەڵکا زاڵ بوو، ئەوسا مەنووچێر هێرشی بردە سەر توورانییەکان و سەرئەنجام هاتنە سەر ئەوە کە ئارەش تیرێ بهاوێژێ و تیرەکە لە هەر کوێدا دابەزی ئەو شوێنە بکەنە سنوور و ئارەش تیرەکەی هاوێشت و لە کەناری ڕووباری ئامۆندا دابەزی و ئەوسا ئەو شوێنە بووە سنوور و پاشان ئەو ڕۆژەیان جەژن گرت کە بەجەژنی تیریگان ناسراوە.

مانگ پەنجمش مانگ ئەمرتاتەن
مانگ بێ مەرگی و کام و هاواتەن

واتە: مانگی پێنجەمی ناوی ئەمرتاتە
ئەم مانگە مانگی بێ مەرگی و هیوا و ئاواتە

ئەمرتات کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستایی و پەهلەویدا ئەمرتاتە و لە فارسیدا مورداده و ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە پارێزەری گیا و ڕووەکەکانە و لەم ڕۆژەدا خەڵک جەژن دەگرن و بەم جەژنە لیلووپەڕ دەڵێن. ئەبووڕێحانی بیروونی دەڵێ: ئەمرتات فریشتەیەکە کە جیهان و خواردەمەنی و دەوا گیاییەکان دەپارێزێ بۆیە خەڵک ستایشی دەکەن.

مانگ شەشەمش مانگ شەتەروەرەن
مانگ هەسارە و ئافتاو و وەرەن

واتە: مانگی شەشەمی مانگی شەتەروەرە
مانگی ئەستێرە و هەتاو و خۆرە

وشەی شەتەروەر کە دیاردیی پێ کراوە لە زمانی ئاڤێستاییدا خشەترە وە ئیریەیە و لە پەهلەویدا شەترەوەرە و لە فارسیدا شاریوەرە و ناوی شەشەمین مانگی ساڵ و یەکێ لە فریشتەکانە کە پارێزەری ئاورە. ئەبووڕێحانی بیروونی دەڵێ: ڕۆژی چوارەمی شاریوەر خەڵک جەژن دەگرن و شاریوەر یەکێ لە فرێشتەکانە کە پارێزەری زێڕ و زێو و ئەردزینە.

مانگ هەفتەمش هەر مانگ میترەن
مانگ شایی و وەشی و براتی و مێهرەن

واتە: مانگی حەوتەمی هەر مانگی میترەیە
مانگی شایی و خۆشی و برایی و خۆشەویستییە

وشەی میترە کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستایی و لە پەهلەویدا میترەیە و لە فارسیدا مێهرە و حەوتەمین مانگی ساڵە و ناوی یەکێ لە فرێشتەکانە. لە ئاڤێستادا ئەم فرێشتە بەیەکێ لە گەورەترین فرێشتەکان دێتە ژمار و لە بەردە نووسراوەکانی هەخامەنشیشدا بەم فریشتە دیاردی کراوە. میترە سامان و دارایی بەخەڵک دەبەخشی و بنەماڵەکان شاد دەکا و خان و مانی دوژمنەکان خاپوور دەکا و بەیارانی پاداشت دەبەخشێ و نەیاران و تاوانباران دەگەینێتە سزای خۆیان.

مانگ هەشتەمش مانگ ئاوانەن
مانگ ئاویاری دەشت و کاوانەن

واتە: مانگی هەشتەمی مانگی ئاوانە
مانگی ئاودێری دەشت و کێوەکانە

وشەی ئاوان کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا ئەپەم و لە پەهلەویدا ئاپان و لە فارسیدا ئابانە و ناوی هەشتەمین مانگی ساڵە و ئەم فرێشتە پارێزەری ئاوە و لە دەوری کۆندا پیس کردنی ئاو بەیەکێ لە گوناهە گەورەکان دەهاتە ژمار بۆیە لەسەر چەم و ڕووبارەکاندا پردیان دەبەست تا مەڕومالات و چوار پێیان بەسەریا تێپەڕن و ئاوەکە لێڵ نەکەن.

مانگ نۆهەمش مانگ ئاهرەن
زێڵ جە پەژارە یەکسەر باهرەن

واتە: مانگی نۆهەمی ناوی مانگی ئاورە
دڵ لە خەم و پەژارە بەتەواوی خاڵییە

وشەی ئاهر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا ئاتەر و لە پەهلەویدا ئاتوور و لە فارسیدا ئازەرە و بەواتای ئاگرە و ناوی نۆیەمین مانگی ساڵ و فریشتەیەکە کە پارێزەری ئاورەکانی ڕووی زەوییە. لە دەوری کۆنا سێ جۆر ئاگر هەبوو کە گرنگترینی ئەوانە ئازەر گۆشەسپ یا ئاوری لەشکرەکان بوو و، ئاورگای ئازەر گوشەسپ لە شاری شیزی نزیکی تیکانتەپەی هەوشاردایە و بەشێک بووە لە خاکی مادی ئاتروپاتی و پادشایان ساسانی بەپێی خاوسەوە دەچوونە دیتنی ئەو ئاگر گایە و لەوێدا لە خوای مەزن دەپاڕانەوە.

مانگ دەهەمش مانگ دەتۆشەن
هەر کەسێ پاک بۆ ئەو خاوەن هۆشەن

واتە: مانگی دەهەمی ناوی دەتۆشە

هەر کەسێک پاک بێ ئەو خاوەن هۆشە

وشەی دەتۆش کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا دەتۆشووە و لە پەهلەویدا دەدووە و لە فارسیدا دەیە و ناوی دەیەمین مانگی ساڵە و هەروەها ناوی فریشتەیەکە و ئەم وشە بەواتای بەدیهێنەر و ئافەریننەدەیە.

مانگ یانزەهەمش مانگ وەهمەنەن

مانگ پاکان و مێردان وەنەن

واتە: مانگی یانزەهەمی مانگی وەهمەنە

مانگی پاکان و مێردانی نەبەز و بێ باکە

وشەی وەهمەن کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا وەهوومەنەیە و لە پەهلەویدا و هوومەن و لە فارسیدا بەهمەنە و ناوی یانزەیەمین مانگی ساڵ و یەکێ لە فریشتەکانە کە نوێنگەی بیری چاکە. بەپێی چیرۆکەکانی ئاینی وەهمەن بوو کە گیانی زەردەشتی لەکاتی خەوا بردە بارەگای پاکی ئەهوورامەزدا بۆیە ئەو نزیکترین فریشتەیە بەخوا و پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە. ئەم فریشتە پارێزەری گا و مەڕومالاتە و جەژنی سەدە کە یەکێ لە جەژنەکانە پەیوەندیی بەم مانگەوە هەیە.

مانگ دوانزەهەمش سپەندارمەزەن

مانگ ژەنان و دوێتان و گەزەن

واتە: مانگی دوانزەیەمی ناوی سپەندارمەزە

مانگی ژنان و کچانی شۆخوشەنگە

وشەی سپەندارمەز کە دیاردیی پێ کراوە لە زمانی ئاڤێستاییدا سپەنتە ئارمەئیتییە و لە پەهلەویدا سپەندارمەت و لە فارسیدا ئەسفەندە و ناوی دوانزەیەمین مانگە و بەیەکێ لە فریشتەکان دێتە ژمار کە پارازتنی زەوی دراوەتە ئەو ئەو بەنوێنگەی ئەوین و خۆشەویستی خوایی دادەنێن. ئەبووڕێحانی بیروونی دەڵێ: سپەندارمەز ناوی دوانزەیەمین مانگی ساڵە و هەروەها ناوی فریشتەیەکە کە زەوی دەپارێزێ و ئەوین دەخاتە دڵانەوە و، لە رابردوودا ژنەکان لەم مانگەدا جەژنیان دەگرت و پیاوان دیارییان بۆیان دەبرد و ئەم رێ و رەوشتە ئێستاش لەناو خەڵکدا باوە.

(سادق) گوفتارت خەیلێ شیرینەن

بێ گومان ئانە واتەی دێرینەن

واتە: ئەی سادق قسەکانت گەلێ شیرینە

بێ گومان ئەم قسانە هی دەوری کۆنە

مەبەست لە دەوری کۆن کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە، دەگەڕێتەوە بۆ مێژووی بەر لە ئیسلام کە ئەو کاتە کوردەکان زەردەشتی بوون و، ناوی ئەم دوانزە مانگە کە باسمان لێوە کرد لە ناوی دوانزە فریشتەوە سەرچاوەی گرتووە کە ئەمانە پەیوەندییان بەئاینی زەردەشتەوە بووە.

کوردەکان بێ شک گەلێ لە رێ و رەوشتەکانی کۆنی باوباپیرانیان پاراستووە و لەبەرئەوەی سەرەتا زەردەشتی بوون ناوی رۆژەکانیان لەناوی فریشتەکانەوە وەرگرتووە و پاسەوانی هەر رۆژێکیان سپاردووەتە فریشتەیەک و هەر کام لەم رۆژانە ناوێکی تایبەتی بووە کە ناوی دوانزە مانگیش لەناو ئەو ناوانەدا دەبینرێ و، لە رۆژدەژمێری کۆنی کوردیدا هەر کاتێ ناوی رۆژ لەگەڵ ناوی مانگدا یەک بگرێ ئەو رۆژە دەکەنە جەژن بۆ وێنە بەرۆژی شانزەمی مانگی میترە ئەیانوت میترەگان.

ناوەکانی سی رۆژ کە لە پەرتووکی ئاڤێستا سەرچاوەیی گرتووە، لەرابردوودا لەناوی کوردەکاندا باو بووە و لە دوای ئیسلام ئەو ناوانە کەم کەم لەبیرچووەوە، بەڵام ناوە کوردییەکان لەگەڵ ناوەکانی ئاڤێستایی و پەهلەوی و سوغدی و خارەزمی و فارسیدا تۆفیری هەیە و ئێمە لێرەدا لە بارەیانەوە دەدوێین.

ناوی رۆژەکان کە لە ڕابردوودا لەناو کوردەکاندا باو بوون بەم چەشنەیە: (هۆرمز، وەهمەن، ئەرتەوەهێشت، شەتەروەر، سپەندارمەز، هەرۆتات، ئەمرتات، دەتۆش، ئاهر، ئاوان، وەر، مانگ، تیشتەر، دەرەسپ، دەژەن، میترە، سرۆش، رەش، فرۆدان، بارام، رام، وا، دەزوە، دین، ئەرت، ئەشتات، ئاسمان، زام، ماراسپەند، ئەنغەر).

ناوی رۆژەکانی حەوتە کە لە دوای ئیسلام لە کوردستاندا برەویان پەیدا کرد سەرەتا بەهۆی جوولەکەکانەوە بڵاو بوونەوە، چونکە جوولەکەکان لە دەوری ساسانییەکاندا پتر لە شاری کورد ئاوا و مادایان و ئاوربایگان و هەمەداندا دەژیان و ئەوان ناوی رۆژەکانی حەوتەیان دانا و کاتێ کە ئیسلام سەری هەڵدا و موسڵمانەکان کوردستانیان داگیر کرد بەهۆی رۆژی هەینی و نوێژی هەینییەوە ئەو ناوانەیان بەکار برد، چونکە جوولەکەکان بەرۆژی یەکەمی حەوتە شابەتیان دەوت کە بەواتای پشوودانە و ئەم ناوە لە زمانی سریانیدا شەبتە و لە زمانی ئەکەدیدا شەباتوویە و لە عەرەبیدا بووەتە سەبت و لە پەهلەویدا شونبەتە و لە فارسیدا شەنبە و لە کوردیدا بووەتە شەمە و لە راستەقینەدا شەمە هەر شەبتی عبرییە کە جوولەکەکان بەکاریان دەبرد کە پاشان وشەکانی یەکشەممە و

دووشەممە و سێشەممە و چوارشەممە و پێنجشەممە لەناو کوردەکاندا باو بوون و، لەبەرئەوەی موسڵمانان بەدوارۆژی حەوتە (يوم الزينە)یان ئەوت کوردەکان وشەی هەینییان لە چاوگی ئادین بەواتای ڕازانەوە وەرگرت و بەکاریان برد.

میرسادقی دینەوەری لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا ناوی ئەو سی ڕۆژەی هێناوە کە بۆ ئێمە زۆر گرنگە و ئەوا لێرەدا ئەو هۆنراوانە دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە و، ئەو ئەفسانە و چیرۆکانە کە لە بارەی ڕۆژەکانەوە هاتووە دێنێ. میرسادق سەرەتای پارچە هەڵبەستەکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

وەرینان واتن هەر مانگ سی رۆچەن
هەر کام چون ئافتاو برێ و ئەفرۆچەن

واتە: پێشینان وتیان هەر مانگ سی ڕۆژە
هەر کام لەو ڕۆژانە وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوە

کوردەکان لە ڕابردوودا مانگیان دابەش کردبووە سی ڕۆژ کە دوانزە مانگەکەی دەبووە سێسەد و شەست ڕۆژ و کەچی ساڵ سێسەد و شەست و پێنج ڕۆژە و پێنج ڕۆژ و چەند کاژمێری دەمایەوە و لە دەوری کۆنا هەر سەد و بیست ساڵ جارێک ئەو ڕۆژانەیان کۆ دەکردەوە و تا دەبووە سی ڕۆژ و دەیانکردە سێنزە مانگ و ئەو مانگەیان جەژنی دەگرت.

رۆژ یەکەمش نامش هۆرمزەن
وەبێ نام ئەو گرد مات و کزەن

واتە: ڕۆژی یەکەمی ناوی هۆرمزە
وە بێ ناوی ئەو هەموو مات و کزن

وشەی هۆرمز کە دیاردی پێ کراوە بەواتای گەورە و سەرۆک و خوایە. لە ئاڤێستادا نووسراوە کە هۆرمز زانایەکی هەرە بەرزە و ئەو لە هەموو شتێک تەنانەت لە ڕووداوەکانی رابردوو و، داهاتوو ئاگەدارە و ئەوبوو کە بنیادەمی خوڵقاند و زەوی و ئاسمانی بەدی هێنا و ڕۆشنایی خستە جیهانەوە.

دووەمین رۆژش وەهمەنەن نامش
هەر کەس دڵپاک بۆ ئەو بۆ وەکامش

واتە: دووەمین ڕۆژی ناوی وەهمەنە
هەر کەسێک دڵپاک بێ ئەو هیوای دێنێتە دی

وشەی وەهمەن کە دیاردی پێ کراوە لە ئاڤێستادا وە هوومەنە و بەواتای بیری چاکە و

وەهمەن یەکەمین ئافەریدەی هۆرمزە و لە سەرتاسەری ئاڤێستادا لە بارەی ئەوەوە قسە کراوە و بەپێی پەڕاوی بوندهشن ئەو نزیکترین پێغەمبەر و فریشتەی هۆرمزە و کەڵەشێر کە بەیانیان ئەقووقێنێ و خەڵک لە خەو هەڵدەسێنێ تایبەتی وەهمەنە و هەر وەهمەن بوو کە گیانی زەردەشتی لە کاتی خەوا بردە بارەگای هۆرمز.

سێهەمین رۆژش ئەرتەوەهێشتەن
هەر کەسێ راست بۆ جاگەش بەهەشتەن

واتە: سێیەمین ڕۆژی ناوی ئەرتەوەهێشتە
هەر کەسێک ڕاست بێ جێگای بەهەشتە

وشەی ئەرتەوەهێشت کە لە ئاڤێستادا ئەشاوەهیشتە ناوی یەکێ لە فریشتەکانە و پاسەوانیی ئاور دراوەتە ئەو و ئەو هەمووی ئاگرەکان دەپارێزێ و ناهێڵێ بکوژێنەوە و، هەر لەبەر ئەمەیە پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە.

چوارەمین رۆژش هەر شەتەروەرەن
هەر ئەو یاوەر مێرد بێوەرەن

واتە: چوارەمین ڕۆژی ناوی شەتەروەرە
هەر ئەو یار و یاوەری مێردی بێ بەری و نائومێدە

وشەی شەتەروەر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستا خسترەوە ئیرییە کە لە پەهلەویدا شەتریوەرە و بەیەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتا دێتە ژمار و ڕۆژی چوارەمی هەر مانگ بەو سپێرراوە و ئەو یار و یاوەری دەروێشان و هەژارانە.

پەنجەمین رۆژش سپەندار مەزەن
پەرێ گرد ژەنان بەوێنەی گەزەن

واتە: پێنجمین ڕۆژی، ڕۆژی سپەندارمەزە
وە ئەو بۆ هەمووی ژنان وەکو گەز وایە

وشەی سپەندارمەز کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا سپەنتەئارمەئیتییە و لە پەهلەویدا سپەندارمەتە و یەکێ لە فرێشتەکانی ئەمشاسپەنتایە و بەواتای خۆ بەکەم زانینە و ئەم فرێشتە پاسەوانی زەوییە و پارازتنی خاک وزەوی بەئەو سپێرراوە.

شەشەمین رۆژش هەرۆتات رۆژەن
زێڵ کناچان پەرێش و سۆژەن

واتە: شەشمین ڕۆژی ناوی هەرۆتانە

دڵی کچەکانی بۆ دەگرێ

وشەی هەرۆتات کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا هەئووروەتاتە و لە پەهلەویدا خورداتە و بەیەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتان دێتە ژمار و بەواتای دروستی و راستییە و پاراستنی ئاوەکان بەئەو سپێرراوە و هۆرمز ئەوی بۆ حەسانەوە و هێمنی خەڵک بەدی هێناوە و هەموو دەبێ هەر رۆژی ئەو ستایش بکەن.

هەفتەمین رۆژش رۆژ ئەمرتاتەن
رۆژ بێ مەرگی و کام و شێتاتەن

واتە: حەوتەمین ڕۆژی ناوی ئەمرتاتە
ڕۆژی بێ مەرگی و کام و شادمانییە

وشەی ئەمرتات کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستا و پەهلەویشدا هەر ئەمرتاتە و بەواتای بێ مەرگییە و ناوی یەکێ لە فریشتەکانی ئەمشاسپەنتایە و پارازتنی گیا و ڕووەکەکان بەئەو سپێرراوە.

هەشتەمین رۆژش، رۆژ دەتۆشەن
هەرچی کە دارۆ ئەو پەرێ تۆشەن

واتە: هەشتەمین رۆژی ناوی دەتۆشە
ئەو هەرچێکی هەیە هەر بۆ تۆیە

وشەی دەتۆش کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا دەتووشەیە و لە پەهلەویدا دەزوەیە کە بەواتای داهێنەر و خوڵقێنەرە و بەپێی ئاڤێستا خەڵک لەم رۆژەدا دەبێ سەریان بشۆن و ناخوێنەکانیان بگرن و خۆیان پاک و خاوێن بکەنەوە تاهۆرمز خذشی لێیان بێ.

نۆهەمین رۆژش ئاهەرەن هەر رۆ
سرۆشیش مەیۆ ڕەم بێدار کەرۆ

واتە: نۆیەمین رۆژی ناوی ئاگرە و هەر رۆ
سرۆش دێت و خەڵک لە خەو وریا دەکاتەوە

وشەی ئاهێر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ئاتەر و لە پەهلەویدا ئاتوورە و ناوی یەکێ لە فریشتەکانە و ئەو هەمووی ئاگرەکانی جیهان دەپارێزێ و پاسەوانی ئاورگاکانی پێ دراوە و ناهێڵێ بکوژێنەوە و، هەر ئەو داوا لە سرۆش دەکا کە خەڵک لەخەو هەڵسێنێ.

دەهەمین رۆژش ئاو و ئاوانەن
ئاو پەی گرد کەسێ وێنەی دەرمانەن

واتە: دەهەمین رۆژی ئاو و ئاوەکانە
ئاو بۆ هەموو کەسێک وەکو دەرمان وایە

وشەی ئاوان کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ئەپەم و لە پەهلەویدا ئاپانە و بەواتای ئاوەکان و کاتی ئاوە، هەروەها ناوی فریشتەیەکە کە ئاوەکان دەپارێزێ و، ئاو لەناو کوردەکاندا زۆر پیرۆز بووە و پیس کردنی ئاو گوناهێکی زۆر گەورە بووە و هەرگیز ئاویان پیس نەدەکرد و فرێشتەیەکی تری ئاو کە ناوی ئەناهێتا یا نەهیە بووە ئەرکی ئەو ئەوەبووە کە بەژنان کۆمەک بکا تا بەئاسانی منداڵیان ببێ.

یانزەهەمین رۆژ ئافتاو وەرەن
ئانە رۆشنی و چرای داوەرەن

واتە: یانزەهەمین رۆژ، رۆژی هەتاو و خۆرە
ئەمە رۆشنی و چرای خوای داوەرە

وەر کە دیاردی پێ کراوە لە ئاڤێستادا هورەخشەئیتەیە و لە پەهلەویدا خوەرشێتە و ناوی یانزەمین رۆژی هەر مانگە و هەر لە دەوری کۆنەوە تیشک و رۆشنایی لەناوی کوردەکاندا ستایش کراوە و لە ئاڤێستادا خۆر بەچاوی هۆرمز چوانرایە و زەردەشتییەکان هەموو رۆژێ سێ جار ڕوودەکەنە خۆر و ستایشی دەکەن واتە: لەکاتی بەرەبەیان و نیوەڕۆ و ئێوارەدا.

دوانزەهەمین رۆژ هەر رۆژ مانگەن
پەرێ شەوەزەنگ چرای شەش دانگەن

واتە: دوانزەهەمین رۆژ هەر رۆژی مانگە
بۆ شەوەزەنگ وەوو چرای شەش دانگە

وشەی مانگ کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ماونگەیە و لە پەهلەویدا مایە و ناوی دوانزەمین رۆژی مانگە و مانگ هەر لە مێژەوە لەلایەن کوردانەوە ستایش کراوە و هەروەها ناوی فریشتەیەکە کە پاسەوانیی ڕوەک و گیاکان و دارەکان بەئەستۆی ئەوەیە.

سێنزەهەمین رۆژ تیشتەرەن یاران
هەر ئەوەن مەبۆ وە ئەور و باران

واتە: سێنزەمین رۆژ رۆژی تیشتەرە ئەی یاران
هەر ئەوە کە دەبێ بەهەور و باران

تیشتەر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا تیشتریەیە و لە پەهلەوی و فارسیدا تیرە و

ناوی سێنزەمین ڕۆژە و بەپێی ئاوێستا تیشتەر فریشتەی بارانە و ناوی ڕووناکترین ئەستێرەیە و سەرۆکی هەمووی فریشتەکانە و هۆرمز ئەوی کردە سەرۆک و هەر ئەوبوو کە زەردەشتی ڕێنوێنی کرد و ئەهریمەن نەیتوانی فریوی بدا و لەڕێ دەری بکا.

چواردەهەمین ڕۆژ، ڕۆژ دەرەسپەن
ئەو ڕۆژە وێنەی ئازەرگوشەسپەن

واتە: چواردەمین ڕۆژ، ڕۆژی دەرەسپە
ئەو ڕۆژە وەکو ئازەرگوشەسپە

وشەی دەرەسپ کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا درواسپەیە و لە پەهلەویدا گۆشە و ناوی چواردەمین ڕۆژی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە جانەوەرەکان دەپارێزێ. ئەبوو ڕێحان دەڵێ: ڕۆژی چواردەم ڕۆژی گۆشە کە بەو ڕۆژەش سیرسووریش دەڵێن و لەم ڕۆژەدا خەڵک شەراو دەخۆنەوە و هەروەها سیر و پیازیش دەخۆن بۆ ئەوەی بەساخی بمێننەوە.

پانزەهەمین ڕۆژ مەواجن دەزەن
ڕۆژ سرۆش و وەشکەل و ڕەزەن

واتە: پانزەهەمین ڕۆژ ناوی دەزەنە
ئەو ڕۆژە ڕۆژی سرۆش و ترێ و ڕەزە

وشەی دەزەن کە دیاردیی پێ کراوە، لە ئاڤێستادا دەزوەیە و لە پەهلەویدا دەدوویە و ناوی پانزەمین ڕۆژی مانگە و بەم ڕۆژەش ڕۆژی خوا دەڵێن.

شانزەهەمین ڕۆژ میترە و مێرەن
دەستگیری مەردوم نەی ڕۆژە خێرەن

واتە: شانزەمین ڕۆژ ناوی میترەیە
یارمەتیدانی خەڵک لەم ڕۆژەدا خێرە

وشەی میترە کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستا و پەهلەویدا هەر میترەیە و ناوی ڕۆژی شانزەمین مانگە. میترە لە ئاڤێستادا ناوی یەکێ لە گەورەترین فریشتەکانە. ئەبووڕێحانی بیروونی دەڵێ: خەڵک لە مانگ و ڕۆژی میترەدا سی ڕۆژ جەژن دەگرن و پادشاکان لەم ڕۆژانەدا تاجێکیان دەنایە سەر و بەشایی و خۆشییەوە ڕایان دەبوارد.

هەڤدەهەمین ڕۆژ، ڕۆژ سرۆشەن
خرۆیچ پەرێ ئەو هەر نەخرۆشەن

واتە: حەڤدەهەمین ڕۆژ، ڕۆژی سرۆشە
کەڵەشێریش بۆ ئەو هەر لە بانگ و خرۆشدایە

وشەی سرۆش کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا سرەئۆشەیە و لە پەهلەویشدا هەر سرۆشە و ناوی ڕۆژی شانزەمی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە کە پارازتنی جیهان بەئەستۆی ئەوەیە بۆیە دێوەکان لە دەست ئەو ڕادەکەن و ئەمە سرۆشەکە کەڵەشێر وریا دەکاتەوە و ئەویش بەقووقەی خەڵک هەڵدەسێنێ تا نوێژ و نزا بۆ خوای مەزن بکەن.

هەژدەهەمین ڕۆژ واچن ڕۆی ڕەشەن
ڕۆژ دادگەری و درۆن بەشەن

واتە: هەژدەهەمین ڕۆژ ڕۆژی ڕەشە
ڕۆژی دادگەری و بەخششە

وشەی ڕەش کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ڕەشنوویە و لە پەهلەویدا ڕەشنە و ناوی هەژدەهەمین ڕۆژی مانگە کە بەواتای دادگەرە و بریتییە لە فریشتەی داد و دادگەری و ئەم فریشتەیە دادگەری لەناو خەڵکدا بەدی دێنێ و ئەو لەسەر پردی چینوەت لە بەرەبەیانی ڕۆژی سێیەمدا لە دوای مەرگ کردەوەی چاک و خراپی مردووان هەڵدەسەنگێنێ.

نۆزدەهەمین ڕۆژ، ڕۆی فرۆدانەن
ڕۆژ ئامورزین گردین مێردانەن

واتە: نۆزدەهەمین ڕۆژ، ڕۆژی فرۆدانە
ڕۆژی بەخشینی هەمووی مێردانی خوایە

وشەی فرۆدان کە دیاردی پێ کراوە لە ئاوێستادا فرەوەشی و لە پەهلەویدا فرەوەهەرە و ناوی ڕۆژی نۆزدەمی مانگە. لە پەڕاوی بوندهشندا هاتووە کە بەر لە بەدیهێنانی مرۆ، هۆرمز جیهانی فرەوەشی خوڵقاند و پاشان مرۆی بەدی هێنا.

بیستەمین ڕۆژیچ، ڕۆژ بارامەن
نە ئی ڕۆژەدا ئەندەر ئارامەن

واتە: بیستمین ڕۆژیش ڕۆژی بارامە
ئەندەر لەم ڕۆژەدا ئارامە

وشەی بارام کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ورتەغنە و لە پەهلەوی داواهرامە و ناوی ڕۆژی بیستەمی مانگە و هەروەها ناوی فریشتەیێکە کە شایی و خۆشی دەخاتە دڵانەوە و ئەندەر کە هۆنەر ئاماژەی پێ کردووە ناوی دێوێکە کە وێرانی و لافاو دێنێتەدی،

بەڵام بارام ئەو تێکدەشکێنێ و ڕاوی دەنێ.

بیست و یەکەمین ڕۆژ، ڕۆژ ڕامەن
مەردوم نەی ڕۆژە نە وەشی و کامەن

واتە: بیست و یەکەمین ڕۆژ ناوی ڕامە
وە خەڵک لەم ڕۆژەدا لە ئەوپەڕی خۆشی و شاییدا دەژین

وشەی ڕام کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا رامەنە و لە پەهلەویشدا هەر رامە و ناوی بیست و یەکەمین ڕۆژی مانگە کە بەواتای ئاشتی و هێمنییە و بەپێی ئاڤێستا ڕام دەبێتە هۆی سەوزبوونی لەوەڕگەکان.

بیست و دوومین ڕۆژ هەر ڕۆژ وان
واتیش هەر نە ئێر فەرمان خوان

واتە: بیست و دووەمین ڕۆژ هەر ڕۆژی بایە
بایش هەر لەژێر فەرمانی خوایە

وشەی وا کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستایی و پەهلەوی دا واتە و ناوی بیست و دووەمینی مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانیشە و ئەم فریشتە یارمەتی شەڕکەران دەدا کە بەسەر دوژمندا زاڵ بن و هەر بۆ ئەمەیە گەلێ لە پادشایان و قارەمانان و پاڵەوانان بۆ سەرکەوتنی خۆیان لە فریشتەی با داوای یارمەتی دەکەن.

بیست و سێوەمین ڕۆژ، ڕۆژ دەزوەن
وەشش ئمەیۆ مار گاوەزەن

واتە: بیست و سێیەمین ڕۆژ، ڕۆژی دەزوەنە
ماری گاوەزەن خۆشی لێ نایە

وشەی دەزوەن کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاشدا دەزوەیە و لە پەهلەویدا دەزووە و ناوی ڕۆژی بیست و سێیەمین مانگە بەواتای داهێنەرە و لەم ڕۆژەدا خەڵک ناخوێنەکانیان دەگرن و خۆیان دەرازێننەوە و جلوبەرگی تازە دەکەنە بەریان.

بیست و چوارەمین ڕۆژ، ڕۆژ دینەن
پەرێ بی دینان ئی ڕۆژە شینەن

واتە: بیست و چوارەمین ڕۆژ، ڕۆژی دینە
بۆ بێ دینەکان ئەم ڕۆژە شین و شیوەنە

وشەی دین کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا دەئنایە و لە پەهلەویشدا هەر دینە و

ناوی ڕۆژی بیست و چوارەمی هەر مانگە کە بەواتای ئاین و ڕێ و ڕەوشتە و هێزێکی خواییە کە لە گیانی هەر کەسێکدا هەیە.

بیست و پەنجمین ڕۆژ ئەرتەن جە نۆ
پەی ژەن و کنیک جوانی مەبەخشۆ

واتە: بیست و پێنمین ڕۆژ ناوی ئەرتەولەسەرنۆ
بەژن و کچ جوانی دەبەخشێت

وشەی ئەرت کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ئەشی وەنگووهیە و لە پەهلەویدا ئەرتە و ناوی ڕۆژی بیست و پێنجەمی هەر مانگە و هەروەها ناوی فریشتەیێکە کە سامان و دارایی خەڵک دەپارێزێ.

بیست و شەشەمین ڕۆژیچ ئەشتاتەن
دێو و ئەهریمەن جە دەستش ماتەن

واتە: بیست و شەشەمین ڕۆژیش ناوی ئەشتاتە
دیو و ئەهریمەن لە دەستی ئەو ماتە

وشەی ئەشتات کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستاییدا ئەرشتات و لە پەهلەویدا ئەشتاتە و ناوی بیست و شەشەمین ڕۆژی هەر مانگە و هەروەها ناوی یەکێ لە فریشتەکانە و بەواتای ڕاستی و دروستییە. بەپێی پەڕاوی بوندهشن، تەواوی گیاکانی هووم پەیوەندییان بەئەشتاتەوەیە.

بیست و هەفتەمین ڕۆژ ئاسمانەن
وارانش پەی ژار داو و دەرمانەن

واتە: بیست و حەوتەمین ڕۆژ، ڕۆژی ئاسمانە
بارانی بۆ هەژار داودەرمانە

وشەی ئاسمان کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ئەسمەن و لە زمانی پەهلەویدا هەر ئاسمانە و ناوی ڕۆژی بیست و حەوتەمی هەر مانگە و کوردەکان هەر لە دەوری کۆنەوە حەزیان لە ئاسمان و ئەستێرەکان و مانگ و خۆر کردووە و سوێندیان پێ خواردووە.

بیست و هەشتەمین ڕۆژ، ڕۆژ زامەن
مێرد پاپەتیش پەرێ ئەو ڕامەن

واتە: بیست و هەشتەمین ڕۆژ، ڕۆژی زەوییە
پیاوی پێخاوس بۆ ئەو ڕامە

وشەی زام کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا زامیاد و لە زمانی پەهلەویشدا هەر زامە و بەواتای زەوییە و ناوی ڕۆژی بیست و هەشتەمی هەر مانگە و زەوی هەر لە مێژەوە لەناو کوردەکاندا ستایش کراوە، چونکە بەیارمەتیی سپەندارمەز ڕووەک و گوڵ و گیاکان لە زەویدا دەڕوێن و خەڵک کەڵک و سوودییان لێ وەردەگرن، بۆیە بەپیرۆز دایان دەنا.

بیست و نۆهەمین ماراسپەندەن
خواجام پەرێ ئەو مانسرش وەندەن

واتە: بیست و نۆهەمین ڕۆژ، ڕۆژی ماراسپەندە
خوام بۆ ئەو وتاری پیرۆزی دەخوێندەوە

وشەی ماراسپەند کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاوێستادا، مەنترەسپنتەیە و لە پەهلەویدا ئەمەهرەسپەندە و ناوی ڕۆژی بیست و نۆیەمی هەر مانگە و بەواتای قسەی خواییە و لەم ڕۆژەدا مارەبڕین و لەگەڵ دۆستان و هاوەڵان دانیشتندا ڕەوایە.

سێهەمین ڕۆژیش ڕۆژ ئەنغەرەن
ئی ڕۆژ دەرمان مێرد لاغەرەن

واتە: سییەمین ڕۆژ، ناوی ئەنغەرە
ئەم ڕۆژە بۆ پیاوی لەڕ و لاواز دەرمانە

وشەی ئەنغەر کە دیاردیی پێ کراوە لە ئاڤێستادا ئەنغرە ڕەئۆچەیە و لە زمانی پەهلەویدا ئەنیرانە و ناوی سییەمین ڕۆژی مانگە و بەواتای مەکۆی تیشکە و لەم ڕۆژەدا خەڵک خۆیان دەدەنە بەر تیشک ودەچنە بەر بەرۆچکە تا گەرمیان بێتەوە و هێز بگرن و لە ڕاستەقینەدا تیشک، هێز و لەش ساخی دەداتە مرۆ.

لێکۆڵینەوە و تۆژینەوە سەبارەت بەپەلەوەران و گیاکان و جانەوەرەکان و زیندەوەرانی سروشت بۆ مرۆ گەلێ پێویستە بەتایبەت بۆ ئەوانەی کە لە باری زیندەوەرناسی و زمانناسییەوە دەکۆڵنەوە زۆر گرنگە چونکە بەشێکی گرنگ لە زانستی مرۆ پێک دێنێ. ئادەمیزاد هەر لەمێژەوە خەریکی پەروردەکردن و بەخێوکردنی پەلەوەر بووە و زۆربەی کاتی خۆی بۆ بەخێوکردنی پەلەوەرەکان بەسەربردووە و سەبارەت بەپەلەوەرەکان هەر لە دەوری کۆنەوە نووسەران و لێکۆڵەران پەڕتووکیان نووسیوە و کۆنترین پەڕتووکێک کە لە بارەی پەلەوەرانەوە نووسراوە پەڕتووکێکە بەناوی بازنامەی نەوشیروانی کە بەفەرمانی عەبدولەلک کوڕی نۆحی سامانی (٣٤٢ – ٣٥٠ی کۆچی) لە زمانی پەهلەوییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی کەچی ئەم پەڕتووکە ئێستاکە نەماوە و لەناوچووە بەڵام

زۆربەی مەبەستەکانی لە نامیلکەی شکارنامەی ئێلخانیدا نووسراوە و کورتەی مەبەستەکە ئەوەیە کە دەڵێ: خەسرەو ئەنووشیروان (٥٣١ – ٥٧٩ی زایینی) لەبەرئەوەی حەزی لە ڕاوشکار و بەخێوکردنی پەلەوەرەکان دەکرد فەرمانی دایە وزورگمێهری، وەزیری کە لەم بارەوە پەڕتووکێک بنووسێ و ئەویش سەبارەت بەپەلەوەرەکان گەلێ نووسراوی بەزمانی سانسکریت کۆ کردەوە و وەریانی گێڕایە سەر زمانی پەهلەوی و ناوی نا بازنامەی نەوشێروانی و پاشان گەلێ پەڕتووک لەم بارەوە نووسرا.

لە دەوری مەلک شای سەلجووقی (٤٦٥ – ٤٨٥ی کۆچی)دا عەلی کوڕی محەمەدی نیشانبووری نامیلکەیەکی بەناوی شکارنامەی مەلک شایی نووسی و پاشان مەنسووری حەلوانی ئەو پەڕتووکانەی کە سەبارەت بەپەلەوەرەکان نووسرابوون، کۆیانی کردەوە و پەڕتووکێکی سەبارەت بەباز و نەخۆشیی پەلەوەرەکان نووسی و ناوی نا شکارنامەی ئێلخانی و ئەم پەڕتووکەش بەهۆی تێپەڕبوونی زەمانەوە لەناوچووە و فەوتاوە.

سەبارەت بەناوی پەلەوەرەکان گەلێ لە هۆنەرانی کورد هۆنراویان هۆنیوەتەوە بۆ وێنە خانای قوبادی (١٠٨٣ – ١١٦٨ی کۆچی) لە چیرۆکی یوسف و زلێخا و لەیلا و مەجنوون داناوی دەیان پەلەوەر و ئەسپ و ڕەنگ و گوڵی هێناوە کە زۆر گرنگن و هەروەها شێخ شەهاوی لهۆنی (١١١٣ – ١١٨٥ی کۆچی) ناوی گەلێ پەلەوەری لە چەکامەیەکیدا بەناوی بەهار هێناوە کە لە وێژەی کوردیدا زۆر گرنگ و بەبایەخە.

میر سادقی دینەوەریش کۆمەڵە هۆنراوێکی سەبارەت بەپەلەوەرەکان هۆنیوەتەوە و ناوی ناوە مەلنامە و مەبەستی ئەو ئەوەبووە کە ناوی پەلەوەرەکان کە لەناو کوردەواریدا باوە زیندوو بکاتەوە و ئەو لە سەرەتای هۆنراوەکاندا کە نزیکەی سەد هۆنراوێک دەبن دەڵێ:

نەو وەهار ئاما وەشەن دەر و دەشت
کوردستان ماچی بەهەشتەن بەهەشت
وای شەماڵ شەق شەق شکاوا یەخ بەند
نە هەر کۆ مەشی مەوێنی زەمەند
گرمە گرمی هەور جە ئاسمان خێزا
بەهەشت نە چەم گرد مەلان بێزا
شای وەهار وستەن ئانە ڕەنگ و بۆ
تا بەیان یاران وەشی کەن جە نۆ
جۆق جۆق مەلان ئامان وە گوڵزار
نیشتن نە سەر کۆ و قولێ و نزار

واتە: بەهاری نوێ هات و دەشت و دەر خۆشە، کوردستان دەڵێی هەروەکو بەهەشت وایە بای شەماڵ شەق شەق سەهۆڵەکانی شکاند و کردیە ئاو، دەچیتە هەر کوێ زەمەند و گژوگیا دەبینی، گرمەگرمی هەور لە ئاسمان هەڵسا، بەهەشت لە چاوی هەمووی مەلان بێزرا شای بەهار ئەوا رەنگ و بۆنی خۆی بڵاو کردەوە، تا یاران بێن و سەرلەنوێ خۆشی بکەن پۆل پۆلی مەلان هاتنە گوڵزار، نیشتنە سەر کێو و تەپۆڵکەکان

میر سادق لە پاش ئەم سەرەتایە دێتە سەر باسی پەلەوەران و باسی یەک یەکی باڵندەکان دەکا و دەنگ و ڕەنگ و چۆنییەتیی ژیانیان دەخاتە بەرباس و لێکۆڵینەوە کە لە باری پەلەوەرناسی و زماننناسییەوە زۆر گرنگن، وەکو دەڵێ:

خۆ ئاهێر مەلووچ ڕەنگش چون بووڵەن
پەی واردن تفی هەمیشە ژووڵەن
ئەلوو هەر ژەرەژ شکار مەکەرۆ
وە شەقەی شاباڵ ئی کار مەکەرۆ
باز نە پەی شار نە کۆ و دەشتەن
وە هەر کۆ مەشی ئەو هەر نەگەشتەن
بەوێنەی باڵباز وازی کەر نە ئاو
گۆش دەر وە ناڵە و زاری و چاوچاو
باڵزر هەر کوللە مەگیرۆ وە چنگ
مەنیشۆ نە پای سەوزەگیا و شنگ
باڵەوان نە پەی شار چون بازەن
چەنی چەرخ و قووش هەمیشە سازەن
وینەی بایەقوش هەر شەو مەناڵم
کەس نییەن رەحمش بەیۆوە حاڵم
وێنەی بزەلەڕ تۆ هەر ماساو وەر
نزانی شەو و رۆ پەی وێت باوەر
بوڵبوڵ مەوانۆ شەو و رۆ پەی گوڵ
گوڵیش هەر وە ناز دڵ مارۆ و کوڵ
بۆرچین نە کەنار شەتاودا دیارەن
هەر مەلێ کەرۆ و چەمەڕای یارەن

واتە: خۆ ئاینە مەل رەنگی وەکو خۆڵەمێشە، بۆ خواردنی توو هەمیشە پەرێشانە، هەڵۆ هەر کەو شکار دەکا . و بەشەقەی شاباڵ ئەم کارە ئەنجام دەدا . باز لە دووی شکار لە کێو و دەشت دایە، بەهەر کوێدا دەچی ئەو هەر لە گەشت و گێڵە وەکو باڵباز لەناو ئاوا مەلە بکە. وا بەناڵە و گریان و چریکەی پەلەوەران گوێ بدە باڵزر هەر کوللە بەچنگ دەگرێ و لەپای سەوزەگیا و شنگ دادەنیشێتەوە، باڵەوان وەکو باز لە دووی شکار و نێچیرە، وە لەگەڵ چەرخ و قووشدا هەمیشە سازە، وەکو بایەقوش هەر شەو دەناڵم، کەس نییە بەزەیی بەحاڵی من دابێتەوە، وەکو بزە لەڕ تۆ هەر ماسی بخۆ، مزگێنی شەو و رۆ بۆ خۆت بهێنە، بوڵبوڵ شەو و رۆ بۆ گوڵ دەچریکێنێ گوڵیش هەروە ناز دڵ دێنێتە کوڵ. بۆرچین لە کەنار شەتاودا دیارە هەر مەلە دەکا و چاوەڕێی یارەکەیەتی. میرسادق لە دوای کۆتایی پێ هێنانی ناوی باڵندەکان بەمێژووی هۆنینەوەی مەلنامەکەی دیاردی دەکا کە ساڵی ١٣٧٥ی کۆچییە و ئەوسا دەڵێ: ئەمە (سادق) هۆنیویەتەوە کە هەموو دەم لە ئەرک و ڕەنجدایە و تۆش بەوردی پێی دا بڕوانە و لەبەری بکە و دڵی خۆتی پێ شادکە وەکو دەڵێ:

یە(سادق) واتەن ئانە نەرەنجەن
هەزار و دووسەد هەفتا و پەنجەن
نام ئی مەلانە واتم وە کوردی
تۆش بێش بووانە ئارۆ بەوردی
نام ئی نامەم نیا مەلنامە
ئی نامە پەرێ گرد کوردێ کامە
تا کە بمانۆ پەرێ یادگار
شادی کەن شادی نە ئی رۆزگار
نام ئی مەلانە لەبەرکەن یاران
پەیش دڵتان شادکەن چون جار جاران

واتە: ئەمە (سادق) وتوویەتی کە ئەوا لە ئەرک و ڕەنجدایە ئێستا ساڵی هەزار و دووسەد و حەفتا و پێنجە ناوی ئەم مەلانەم بەکوردی هۆنییەوە تۆش ئەمڕۆ بەوردی پیایا بڕوانە ناوی ئەم نامیلکەیەم نا (مەلنامە) ئەم نامیلکە بۆ هەموو کوردێک کام و خۆشییە هەتا بەیادگار بمێنێتەوە شادی کەن شادی لە ئەم رۆژگارەدا و ناوی ئەم مەلانە لەبەرکەن و وەکو جاری جاران دڵتانی پێ خۆش کەن ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە لە زمانەکانی ئەوروپاییدا گەلێ پەڕتووک و نامیلکە سەبارەت بەپەلەوەران و جانەوەرەکان نووسراوە کە زۆر گرنگ و بەکەڵکن.

لەم نووسراوەدا گەلێ وشەی ڕەسەنمان دەکەوێتە بەرچاو کە لە باری زمانناسییەوە زۆر بەکەڵکن وەکو: وەهار: بەهار، وا: با، زەمەند: گژوگیا، بووڵ: خۆڵەمێش، ژووڵ: پەشۆکاو، ئەلوو: هەڵۆ، ماساو: ماسی، نزانی: مزگێنی، مەلێ: مەلە، چەمەڕا: چاوەنوارِ، وەگەلێک وشەی تر.

سەرچاوەکان:

١– دیوانی دەستنووسی میرسادقی دینەوەری.

٢– بەیازێکی کۆن.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیر سادقی دینەوەری.

٤– یەشتەکان وەرگێڕاوی پور داود – تاران، ١٣٠٧.

٥– فەرهەنگی پەهلەوی، نووسراوی: د. بارامی فەرەوەشی – تاران، ١٣٤٦.

شێخ یەحیای سوورەبەردی

٥٤٩ – ٥٨٧

شێخ شەهابەدین یەحیا، کوڕی حەبەش لە ساڵی ٥٤٩ی کۆچی لە دێی سوورەبەردی سەر بەشاری زەنگاندا لەدایک بووە و هەر لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە مەراغە و لەلای شێخ ئیمام مەجددینی جیلی رێزمان و قورئان و شەریعەتی ئیسلامی خوێندووە و لە پاشا چووەتە ماردین لەلای شێخ فەخرەدینی ماردینی وێژەی عەرەبی و پیتۆڵی خوێندووە و لەوێوە چووەتە ئەسپەهان و لەوێدا ماوەیەک وێژەی فارسیی خوێندووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا چووەتە حەڵەب و خەریکی وانەوتنەوە بووە، بەڵام هیچ مەلایەک نەیتوانیوە لە بارەی زانستەوە لەگەڵیا بدوێ و ئەوەبوو کە هەندێک ئێرەییان پێ برد و ئەویان بەبێ دین و بێ بڕوا دایە قەڵەم و هەتا لە ساڵی ٥٨٧ی کۆچیدا مەلاکان فەرمانی کوشتنیان دا و ئەوسا لە سێدارەیان دا و تەنانەت تەرمەکەیان سێ رۆژ لە دەرەوە هەڵواست تا بردیان ناشتیان. شێخ شەهابەدین زانا و وێژەوان و هۆنەرێکی هەرەبەرز بوو کە بە سێ زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی هۆنراوی دەهۆنییەوە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی سەبارەت بەئاینی ئیسلام بەزمانەکانی فارسی و عەرەبی نووسیون کە بریتین لە: (التنقیحات في اصول الفقه)، (کتاب التلویحات)، (کتاب الهیاکل)، (کتاب حکمة الاشراق)، (الغربة الغربیة)، (رسالة في بن یقظان)، (المبدأ والمعاد)، (بستان القلوب)، (طوارق الانوار)، (کتاب البصیر)، (رسالة في العشق)، (رسالة في المعراج)، (الحکمة الالهیة).

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە بەزاراوەی گۆرانی کە دەڵێ:

وێت مەدەر وە غەم، وێت مەدەر وە غەم
میرزام ئامانەن وێت مەدەر و غەم
نە جام مەمانۆ، نە جەمشێد نە جەم
هەر شاد و وەش بە نە گێتی هەردەم
نە هامدەم، نە خوێش، نە هوونڕەس، نە کەس
کەس وە دەرد کەس نەبۆ فەریاد ڕەس
دڵسۆزان دڵتەنگ بێ دەسەڵات بۆ
دۆستان جەڕاس، ڕاگەی نەهات بۆ
(ئیشراق) ئومێدت تۆ هەر وە وەر بۆ
تا یەشتت جە ڕۆی رەستاخێز سەر بۆ

واتە: خۆت مەدە بەخەم و پەژارە، ئەی میرزا هانایە خۆت مەدە بەخەم و پەژارەوە، نە جام دەمێنێ و نە جەمشێد و نە جەم، هەر شاد و خۆش بە هەردەم لە جیهاندا نە هاودەم، نە خزم، نە خوێن سێن، نە کەسوکار کەسێک بە فریا و دەردی کەسێک ناگا، دڵسۆزان دڵتەنگ و بێ دەسەڵاتن دۆستان هەر لە ڕێی نەهات دانئەی (ئیشراق) هیوات تۆ هەر بەخوای خۆربێ تا نزات لە رۆژی پەسڵاندا قبووڵ بێ.

ئەمەش چارینەیەکی فارسی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

هان تا سَررشتەء خِرَد گم نَکُنی
خود را زِ برای نیك و بَد گُم نَکُنی
رَهرَو تویی و راه تویی، مَنزِل تو
هُش دار کة راه خود بةخود گُم نَکُنی

واتە:

هانایە سەرڕشتەی ئاوەز ون نەکەی، خۆت بۆ چاک و خراپ ون نەکەی ڕێڕەو تۆیت و ڕێ تۆیت و ماڵ و هەوارگە هەر تۆیت وشیاربە کە خۆ بەخۆ رێ ون نەکەی.

سەرچاوەکان:

١– حکمه الاشراق، تألیف شیخ شهید شهاب الدین یحیی سهروردی – ترجمه دکتر سید جعفر سجادی – تهران ١٣٦١.

٢– بەیازێکی کۆن کە دووسەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٣– کەشکۆڵێکی کۆن کە هەندێ هۆنراوی شێخ شەهابەدینی تێدا تۆمار کراون.

شێخ مستەفا تەختەیی

٩٥١ – ١٠٤٧ی کۆچی

شێخ مستەفا کوڕی شێخ شەمسەدین وەلی مەردۆخی لە ساڵی ٩٥١ی کۆچی لە دێی تەختەی سەر بەسنەدا لەدایک بووە و لە منداڵیدا لەلای باوکی خوێندوویەتی و لە تافی جوانیدا دەڕواتە بەغدا و لەلای زانایانی ئاینیدا ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و پیتۆڵی دەخوێنی و ئەوسا دەڕواتە شام و لەوێوە دەچێتە حیجاز و لە شاری مەکەدا بۆ ماوەی ساڵێک لەلای ئیبنی حەجەر دەخوێنی و هەر لەلای ئەو ودمی مەلایەتی وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٠٤٧ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین دەسپێرێ.

شێخ مستەفا یەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی کوردە و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و شەریعەتی ئیسلامدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و دیوانێکی لە شوین بەجێ ماوە کە بریتییە لە هۆنراوی کوردی و عەرەبی و لە ئەوپەڕی جوانی و تەڕ و پاراویدان. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو کە دەڵێ:

دڵە هاکە ویەرد، دڵە هاک ویەرد
فام ئاوا کەرە دنیا هاکە ویەرد
هاکە باد فەنا کۆوان کەرد بەگەرد
هاکە مەیل و مۆبەت دۆستان بی سەرد
هاکە ئەجەل یاوا شی وە سەرینت
هاکە جە دەستت شی، وەشیی وەرینت
هاکە (يَوم البَعث) وەنەت بی زاهێر
هاکە دنیای دوون گشت مەند بەباهێر
(وَجهتُ وَجهي) ڕوو نە خودا کەر
هەنیچ وەس مەیل نە دنیای دوون دەر
وێت مەدەر بەمەیل دنیای دوونەوە
مەویارە بەفکر چەند و چوونەوە

واتە: ئەی دڵ تێ پەڕی کەمێ بیر بکەرەوە جیهان ئەوا تێ پەڕی ئەوا بای نەمان کێوەکانی کردە تۆز ئەوا ویست و خۆشەویستیی دۆستان ساردبووەوە، ئەوا لەوانەیە کە ئاکام بێت و بگاتە سەرینت. ئەوا ڕەنگە خۆشی پێشووت لە دەست دەربچێ، ئەوا ڕەنگە

ڕۆژی زیندووبوونەوەت لێ ئاشکرابێ، لە پڕ ئەم جیهانەت لێ ببێتە بایر من ڕووم کردە ڕووت و تۆش ڕوو لە خواکە و ئارەزووت مەدە بەجیهانی نادیار، خۆت مەدە دەستی ئەم جیهانەوە مەکەوە بیری شتی پڕ و پووچەوە

سەرچاوەکان:

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.

٢– بەیازێکی کۆن.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ مستەفا تەختەیی.

سۆفی عەلی کەوانی

٩٧٥ – ١٠٦٤ی کۆچی

سۆفی عەلی، کوڕی محەمەدی کەوانی لە ساڵی ٩٧٥ی کۆچی لە دێی کەوان–ی سەر بەبێلەوار لە دایک بووە و باوکی لەلاویەتیدا مردووە و ئەوی بەهەتیوی بەجێ هێشتووە و دایکی گەورەی کردووە و ناردوویەتە قوتابخانە و هەر کە بووەتە خوێندەوار دایکی ئەوی ناردووەتە لای شووی خوشکەکەی کە ئاسنگەر بووە و ئەوی کردووەتە شاگردی خۆی و، لەبەرئەوەی حەزی لە خوێندن کردووە وازی لە پیشەی ئاسنگەری هێناوە و ماوەیێک بووەتە سۆفیی یەکێ لە شێخەکان و ئەوسا لەگەڵ چەند کەسێکدا بەرەو بەغدا کەوتووەتە رێ و لەوێدا ماوەیەک لەلای زانایانی ئاینی خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەکاری کشتوکاڵ و وانەوتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٠٦٤ی کۆچیدا دنیای بەجێ هێشتووە.

سۆفی عەلی، یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لەوێژەی عەرەب و ڕێزماندا پسپۆڕ بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون کە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئوجاغ قەدیم، قایم مەقامات
ساحێب ئیعجاز کەشف و کرامات
واعێز گوفتار حەدیس و ئایەت
خەبەردار نەزم ڕاوی ڕوایەت

شەریف پڕ شەوق ڕەهبەر رای دین
ستوون سەیوان کوردستان زەمین
چەند هەزار مەخلووق گومڕا و بێ خەبەر
ئاوەردی وە دین پاک پێغەمبەر
پەند و نەسیحەت بەتۆ لایقەن
گوفتارت وێنەی شەهد فایقەن
جانشین جای پێغەمبەرانی
نەسیحەت نمای بێ خەبەرانی

واتە: ئەی وەجاغی کۆن، ئەی خاوەنی پەرچۆ و پشکنین و ڕێز و گەورەیی، ئەی ئامۆژگاری کەری فەرمایشت و نیشانە ئەی هەواڵدەری ڕێکخستن و گێڕانەوەی ڕووداو، ئەی گەورەی پڕ چێژ و ڕێبەری ڕێی دین و ئاین ئەی کۆڵەکەی سەیوانی کوردستان زەوی چەند هەزار کەس گومڕای بێ هەواڵ، هێنایە سەر ڕێی دینی پاکی پێغەمبەر، پەند و ئامۆژگاری دان هەر شیاوی تۆیە وتارت وەکو هەنگوێن شیرینە تۆ جێ نشینی جێی پێغەمبەرانی پەند دەری پیاوانی بێ ئاگای.

سەرچاوەکان:
١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی
٢– بەیازێکی کۆن.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسۆفی عەلی کەوانی.

یۆسۆ یاسکە

٩٩٥ – ١٠٤٢ی کۆچی

یۆسۆ یا یۆسف کوڕی یاسکەی تەختەیی لە ساڵی ٩٩٥ی کۆچی لە دێی تەختەی سەر بەشاری سنەدا لەدایک بووە و دەوری منداڵیەتیی لەگەڵ باوکیا بەکاری کشتوکاڵ بردووەتە سەر و لە تافی جوانیدا خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە سنە و لەلای زانایانی ئایینی فێری ڕێزمان و قورئانی پیرۆز بووە و لە پاشا لەبەرئەوەی لاوچاک و هۆنەر و گۆرانیبێژێکی باش بووە، خان ئەحمەد خانی ئەردەڵان (١٠١٤ – ١٠٤٦ی کۆچی) خۆشی لێی هاتووە و بردوویەتە لای خۆی و مووچە و بەراتی بۆ دابین کردووە، بەڵام لەپاش ماوەیەک کلاوزەڕ خانمی ژنی خان کە ژنێکی نەشمیل و بالابەرزی چاوڕەش بووە دڵی دەچێ لە یۆسۆ و یۆسۆش گیرۆدەی دەبێ و کاتێ ئەم ڕازە ئاشکرا دەبێ خان تووڕە دەبێ و

یۆسۆ یاسکە دەخاتە زیندان و بەڵام ئاگری خۆشەویستیی ئەو دووانە زیاتر کڵپە دەسێنێ و یۆسۆ بەگوڕتر و بەسۆزتر گۆرانی دەچڕێ و هۆنراوی پیا دەهۆنێتەوە و هەروەک دەگێڕنەوە ئێشکگرەکانی زیندان بێ تاقەتیی خۆیان بەگۆرانییەکانی ئەو دەرکردووە و ڕۆژێکیان خان گوێی لە یەکێ لە گۆرانییەکانی دەبێ کە هۆنراوەکانی بریتی بوون لە تەنیایی و بێ کەسی و بێ بەزەیی و کۆیلەیەتی و خان دڵی پێی دەسووتێ و بەڕەڵای دەکات، بەڵام کە ناوەڕۆکی گۆرانییەکە بۆ خان دەگێڕنەوە خان دیسانەوە فەرمان دەدا کە بیگرنە چوار دیوار لە قسڵ تا مردن و لە زەڵمدا لە ژوور ئەحمەد ئاواوە لە ساڵی ١٠٤٢ی کۆچیدا لە دیواری دەگرن و لەگەڵ دانانی هەر بەردێک و تۆپەڵە قسڵێکدا، هۆنراویەک دەهۆنێتەوە و بەئاوازی سیاچەمانە دەیچڕێ کە هەموو بریتی بووە لە دەرخستنی بێ گوناهی و بێ تاوانیی خۆی، جا ئەم گۆرانییە دیارە لەناو جەرگەی کۆمەڵی ڕەنجدەر هەڵقوڵاوە و گۆرانییەکەش ئێستا لەناو خەڵکدا باوە و هۆرەچڕان بەهۆرە دەیچڕن کە ئەویش هۆرەی: یۆسۆ و کلاوزەڕ خانم و ئێستاش پیرەپیاوان و پیرەژنان ئەو هۆنراوانەیان هەر لەبیر ماوە و بەسۆزەوە دەیگێڕنەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو گۆرانییە کە دەڵێ:

هەر چەندە کەروو خەیاڵانی تۆ
گەرمە شینمەن دوبارە جەنۆ
ئا سەر زەمینە تۆ کەردەن بەبەر
تازیە بار بێ ئاد جە من بەتەر
دەردێو من گرتەن باشقەی دەردانا
لوقمانی حەکیم جێش سەرگەردانا
بازە سەر بنیەو بەمەمانتەوە
با گیانم بەرشۆ وەرجە گیانتەوە
نە گیان شیرینتەر من شک نەبەردم
دام نە رای خودا نەزر تۆ کەردم
کافر هەی کافر، زاڵم هەی زاڵم
دەردەدار تۆم تاکەی بناڵم؟
ڕەنگ زەردیی خەزان خەتای پایزەن
ڕەنگ زەردییەکەی من دووریی ئازیزەن
جەوساوە سەودای تۆ کەفتەن نە سەر
منیچ لێوەنا جە مەجنوون بەتەر

ئانا خەیلێوەن دیدەم لێت دوورەن
فرمێسکە چەمەی هانەی بلوورەن
ئەر ئینە نەبۆ وە بۆنەی تۆوە
من چێش مەکەرۆ بەی کەش و کۆوە؟

واتە: هەرچەندە بیری تۆ دەکەمەوە، دیسان شین و شیوەنم گەرم دەبێ سەرلەنوێ ئەم سەر زەوییە تۆ بەبەرت هێناوە تازیەبار بوو ئای لە من خراپتر دەردێ کە من گرتوومە لەسەر ڕووی هەموو دەردەکانە، لوقمانی حەکیم لێی سەرگەردانە با سەر بنێمە بان مەمانتەوە با گیانم دەرچێ بەبەر گیانتەوە لە گیان شیرینتر شتێ ترم شک نەبرد لە ڕێی خوادام و کردمە قوربانی تۆ گاور هەی گاور، ستەمکار هەی ستەمکار، دەردەداری تۆم تاکەی بنالێنم؟ ڕەنگ زەردی خەزان تاوانی پایزە ڕەنگ زەردییەکەی من هۆی دووریی خۆشەویستەکەمە، لەوکاتەوە سەودای تۆ کەوتووەتە سەرم منیش لێوە بووم لە مەجنوون خراپتر ئەمە ماوەیەکە کە دیدەم لێت دوورە فرمێسکی چاوم وەکو کانییە. ئەگەر ئەمە نەبێ بەهۆی تۆوە من چی دەکەم بەم کەژ و کێوەوە.

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شیخ عەبدولموئمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە یۆسۆ یاسکە.

مەلا حافز فەرهاد هەشەمێزی

١٠١٠ – ١٠٩٦ی کۆچی

مەلا حافز فەرهاد، کوڕی مەلا ئەحمەدی هەشەمێزی لە ساڵی ١٠١٠ی کۆچی لە دێی هەشەمێزی سەر بەژاوەرۆدا لە دایک بووە و لە منداڵیدا لەلای باوکی خوێندوویەتی و لە تافی جوانیدا چووەتە بەغدا و لەلای زانایانی ئاینیدا ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و ڕاڤەی قورئان و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لەپاش وەرگرتنی ودمی مەلایەتی، گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک چووەتە خزمەت خان ئەحمەد خانی ئەردەڵان (١٠٢٦ – ١٠٤٨ی کۆچی) و بووەتە نووسەری تایبەتی و خان هەمووەدەم لەگەڵیدا راوێژی کردووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٠٩٦ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

مەلا حافز فەرهاد لە راڤەی قورئان و ڕەوانبێژی و وێژەی فارسیدا مامۆستا بووە و لە

هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون کە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەماڵ جەو جێوە، شەماڵ جەو جێوە
شەماڵ هەواڵێ جەو ماوا و جێوە
جەو بارگەی بڵند سەربەند نشێوە
نمەز نەمامان زەردی هەن پێوە
ئەوسا من ئامام جە زامن لەیل
نەدیم خەزانێ ڕەشتە بۆش سووەیل
بەڵێ ئەو جەمین چون مای زوڵاڵێ
جە سوب سەحەردا پێش دان هەواڵێ
ئانە کە خەزان گەر نەبۆش بەدەست
کێ بۆ وە زێد ئەو لەیل ئاوات وەست؟
ئەگەر وای شەماڵ نەیاونۆ گەردم
زەرد مەبۆ خەزان هەناسەی سەردم

واتە:

شەماڵ لەو جێگاوە، شەماڵ هەواڵێ لەو مەڵبەند و جێگاوە لەو بارگە بەرزە سەر بەند نشێوە نازانم نەمامەکان بۆ زەردییان پێوەیە؟ئەوسا من هاتم لە مەڵبەندی یار، پایزێکم نەدی کە گەلاوێژی لێ کەوتبێ بەڵێ ئەو تەوێڵە وەکو مانگی ڕوون، لە بەرەبەیاندا هەواڵێکیان پێ دا، ئەوە ئەگەر پایزی نەیێتە دەست کێ بوو کە بەزێدی ئەو یارە ئاواتی خواست؟

ئەگەر بای شەماڵ تۆزەکەم نەگەینێ بەیار
پایز زەرد دەبێ بەهەناسەی ساردم

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولموئمنی مەردۆخی
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا حافز فەرهاد هەشەمێزی

مەلا مستەفای مەحزوونی

۱۰۱۲ – ۱۰۸٦ی کۆچی

مەلا مستەفا کوڕی مەلا ئەحمەدی بێسارانی کە نازناوی هۆنراوی مەحزوونییە لە ساڵی ۱۰۱۲ی کۆچی لە دێی بێسارانی سەر بەژاوەرۆدا لەدایک بووە و هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە دوای ئەوەی کە قورئانی لەبەر کردووە ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەلای زانایانی ئاینی خەریکی فێربوونی ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و راڤەی قورئان بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەپاش ماوەیەک کە ناوبانگی پەیدا کردووە خان ئەحمەد خانی ئەردەڵان (۱۰۲٦ – ۱۰٤۸ی کۆچی) بانگی کردووەتە لای خۆی و لە کارەکاندا راوێژی لەگەڵا کردووە و لە ئاخروئۆخری تەمەنیا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۰۹٦ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە بەشی باخی شاعیرانی مێژووەکەیدا دەڵێ: مەحزوونی وەکو دەڵێن نووسەر بووە لە دیواخانی خەسرەو خانی یەکەمی ئەردەڵان (۱۰۹۱ – ۱۰۹۳ی کۆچی)دا کەچی وانییە و ئەو نووسەری خان ئەحمەد خانی ئەردەڵان بووە و ئەڵبەت هاوچەرخی خەسرەو خانی یەکەمیش بووە.

مەحزوونی یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و ئەو لە وێژە و راڤەی قورئاندا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو لە سەردێڕی: (میرزام وەهاران) وەکو دەڵێ:

میرزام وەهاران، میرزام وەهاران
سوبحدەم وەشەن فەصڵ وەهاران
تەماشای قەترەی دوڕ وێنەی واران
ئاوێز بۆ جە وەڵگ نەونمای داران
خەندەی شکۆفان نە ڕووی بوڵبوڵان
جە بێ پەروایی ناز پەروەر گوڵان
دیدەی نەرگسان خاڵ نەورۆزان
چ خاس وێنەی داخ دەروون پڕ سۆزان
بەڵێ هەر وەختێ خەسرەو دارا
مەیل کەرۆ وە مەی سەیر کەرۆ سارا

قەدەم بەدەوڵەت باوەرۆ بەخەیر
فەرش چەمەنان سێر کەرۆ بەسەیر

واتە: ئەی میرزام لە بەهاراندا بەرەبەیان خۆشە لە وەرزی بەهاراندا تەماشای دڵۆپی دوڕ و گەوهەر وەکو باران ئاوێزان بێ بەگەڵای تازەی دارەکان پێکەنینی شکۆفەکان لە ڕووی بوڵبوڵان لە بێ پەروایی نازپەروەری گوڵان چاوی نێرگزەکان خاڵی نەورۆزان چ باش وەکو داخی دەروون سووتاوان، بەڵی هەر کاتێ خەسرەوی دارا ئارەزووی مەی و بادە بکا لە دەشت و کێودا هەنگاو بنێتە دەوڵەت خانە و بەخۆشی بێت ڕایەخی چاوە و تەماشا بکا بەشادی

سەرچاوەکان:

۱– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

۲– بەیازێکی کۆن.

۳– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مستەفا مەحزوونی.

عەبدی کەلاتەرزانی

۱۰٤۳ – ۱۱۱۸ی کۆچی

عەبدی، کوڕی محەمەدی کەلاتەرزانی لە ساڵی ۱۰٤۳ی کۆچی لە کەلاتەرزاندا لەدایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە دێی بیارە و لەلای زانایانی ئاینیدا ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و شەریعەتی ئیسلامی خوێندووە و ئەوسا چووەتە بەغدا و ماوەیێک لەوێشدا خوێندوویەتی تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لە پاشا چاوی کەوتووەتە زانایان و هۆنەرانی ئەو شارە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۱۱۸ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

عەبدی یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی سەردەمی خۆی بووە و لە وێژەی عەرەبی و پیتۆڵیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە هەندێکیان لە بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی دێنین وەکو دەڵێ:

بەیاهوو یاهوو بشۆ بەچۆڵدا
لۆنگ پۆش هووکێش، کەڵپۆس نە کۆلدا

خەرابات نشین دایم وێڵەنی
چۆڵ وار، بەدماڵ، سەحرا گێڵەنی
حەسرەت چەشیدەی بارەی بەڵانی
بەئاهر عەشق سەخت موبتەلانی
مەناڵان بەزام بەدی برینەوە
بەسەیل دیدەی پڕ ئەسرینەوە
ئێمەیچ کەمتەرین کەمتەرینانیم
زام زەدەی مەینەت بەتەرینانیم
هەر تا زیندەنی مێر تۆشانەن
فکر و زکر تۆ خدە و خۆشانەن
بەندەی حەڵقەگۆش دەروون جۆشانیم
کەمەر بەستەی مەیل دڵ خرۆشانیم
یە(عەبدی) واتەن غولام دڵرێش
وە پەی جەستەشان جەور و جەفاکێش

واتە: بەناوی خواوە بچۆ بەچۆڵدا، لۆنگ بکە بەرت و کەڵپۆس بکە کوڵت. مەیخانەنشینی و هەموودەم وێڵ و ئاوارەی، لە چۆڵ و هۆڵدا خەریکی گەڕانی، داخ و پەژارە چێشتووی باری تەنگ و چەڵەمەی، بەئاوری ئەوین سەخت گرفتار بووی ئەناڵم بەزام بەم برینەوە، بەسێڵاوی دیدەی پڕ ئەسرین، ئێمەیش خۆ کەمتەرینی کەمتەرینیم.

زام لێدراوی ئازار و دەردین
هەر تا زیندووم مێهر و خۆشەویستیی تۆ لە دڵمە
بیر و یادی تۆ خوو خدەی یارانە
من بەندەی ئاڵقە بەگوێی دەروون جۆشانم
کەمەر بەستووی هیوای دڵ خرۆشانم
ئەمە (عەبدی) وتوویەتی بەندەیەکی دڵرێش
بەشوێنی لەشیان ستەم و ئازار دەکێشێ

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولوئمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەبدی کەلاتەرزانی.

مەولانا دەردین بیسارانی

١٠٤٥ - ١٢٢١ی کۆچی

مەولانا دەردین کوڕی کەیکاوسی بێسارانی لە ساڵی ١٠٤٥ی کۆچی لە دێی بێساراندا لەدایک بووە و لە منداڵیدا قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە و ئەوسا بەرەبەرە لە زانیارییەکانی تردا سەرکەوتووە و ماوەیەک لەلای زانایانی ئاینی خەریکی خوێندنی ڕێزمان و پیتۆڵی و ڕاڤەی قورئان بووە و لە پاشا سۆزی ڕایەڵی شێخ شەهابەدینی کاکۆ زەکەریا رای دەکێشێ بۆ لای خۆی و لەوێدا دەبێتە داوی تەریقەتەوە و دەبێ بەخەلیفە و لەپاش ماوەیەک دەگەڕێتەوە بۆ زێدەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک دەبێ لەپاش ماوەیەک بار دەکاتە دێی سەوڵ ئاوا و پاشماوەی ژیانی هەر لەوێدا دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٢٢١ی کۆچیدا کۆچی دوایی دەکا.

مەولانا دەردین یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە شەریعەتی ئیسلام و وێژەی عەرەبدا مامۆستا بووە و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە کە زۆر تەڕ پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو کە دەڵێ:

وێڵ مەحزوونی، وێڵ مەحزوونی
هام ستارەی قەیس وێڵ مەحزوونی
پەی دەردەداران تۆ ڕانموونی
ماچان تۆ نۆشان جام مەجنوونی
ئوجاخ قەدیم مورشد زادەنی
جە سەرمەشق عەشق تەعلیم دادەنی
دڵ سەودای کەسێش یا کەفتەن نەسەر
نوورش زیادەن جە شەمس خاوەر
ها نە جایێدا یاگەی دەنگ نییەن
دڵە سۆزانە ئەو بەتەنگ نییەن
پیرە دەردەدار، ئەی ڕاهنمای عەشق
یە کام خەیاڵەن دڵ مەکەرۆ مەشق؟
(دەردین) دەردەدار دووریی ئازیزەن
پەوکە نە دووریش دڵگیر و زیزەن

واتە: وێڵ و دڵتەنگی ئەی هاوئەستێرەی قەیس تۆ وێڵ و دڵتەنگی، بۆ دەردەداران تۆ ڕێ

پیشاندەری دەڵێن جامی مەجنوونیان بەتۆ خوران، تۆ وەجاخی کۆن و ڕێ پیشاندەری تۆ لەسەر مەشقی ئەوین فێرکراوی، دڵت داوە بەکەسێک یا ئەوینت کەوتووەتە سەر تیشکی زۆرە لە خۆری خۆرهەڵات، ئەوە جێگایەکە کە جێی باسی تێدا نییە دڵ دەسووتێ و کەسێ بەتەنگیەوە نییە ئەی پیری دەردەدار، ئەی ڕێنمای ئەوین ئەمە چ کەڵکەڵەیەکە کە دڵ مەشق دەکا؟ (دەردین) دەردەداری دووری خۆشەویستەکەیەتی بۆیە لە دووریی ئەودا زیز و دڵگیرە.

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەولانا دەردین بێسارانی.

شێخ شەمسەدینی دەرەهەردی

١٠٤٨ – ١١١٧ی کۆچی

شێخ شەمسەدین کوڕی شێخ محەمەدی دەرە هەردی لە ساڵی ١٠٤٨ی کۆچی لە دەرەهەردی سەر بەکەڵاتەرزان لەدایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سنە و خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و پیتۆڵی و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان بووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١١٧ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

شێخ شەمسەدین یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و وێژەی عەرەبی و فارسیدا مامۆستا بووە و لە هۆنراو هۆنینەوەشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ لە هۆنراوەکانی لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یۆسف سەنگ نییەن، یوسف سەنگ نییەن
دڵ چون نەسۆچۆ؟ بیلا سەنگ نییەن
ئەر سەد کە خارەن دەردێ تێش شییەن
دەواش عەتاران شاران نەدییەن
ئەو دەوا بەدەست تەبیب خاسەن
ڕوو نە ئەو کەرە خالس خولاسەن

بێ ئارام، ئارام چون جە دڵ بەردەن
دەردش دەرمانەن، دەرمانش دەردەن
بەڵێ دیدەی من هەر نە سێلاتەن
ئاڵەم جە خرۆش بەحر دڵ ماتەن
هووناو وەشتانەن بەبارشت نەم
جەو پەی پڕ بییەن ئاڵەم جە ناڵەم
کەسێو بەی جەستە هاڵ دڵ دارۆ
چ مەجاڵ هاڵ کەسێو نەدارۆ

واتە: ئەی یوسف، دڵ بەرد نییە دڵ ئەگەر نەسووتێ بەخوا بەرد نییە ئەگەرچی دڕک و داڵە دەردێکی تێ چووە دەوای ئەم دەردە دەرمان فرۆشی شارەکان نەیدیوە ئەو دەوا دیارە بەدەستی حەکیمێکی باشە، دەسا ڕووبکەرە ئەو، چونکە ئەو ڕەسەنە ئەو بێ ئارامە، چونکە ئارامی لەدڵ سەندووە دەردی دەرمانە و دەرمانی دەردە بەڵێ دیدەی من هەر سێلاو ئەڕێژێ جیهان لە خرۆشی دەریای دڵ ماتە خوێناو باراندنە بەبارشتی نم، بەو بۆنەوە ناڵەم پڕی جیهان بووە. کەسێ بەم لەشە ئەگەر حاڵی دڵی بێ دەرفەتی حاڵی کەسێکی تری نییە

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ شەمسەدینی دەرەهەردی.

حاجی عەلیمحەمەد بەگی تیلەکۆ

١٠٥٦ – ١١٢٤ی کۆچی

حاجی عەلیمحەمەد، کوڕی ئەحمەد بەگی تیلەکۆ لە ساڵی ١٠٥٦ی کۆچی لە دێی تیلەکۆی سەر بەسەقز لەدایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سنە و لەلای زانایانی ئایینی ڕێزمان و پیتۆڵی و ژمارە و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و لەپاش وەرگرتنی ودمی مەلایەتی گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی، و لەپاش ماوەیەک کە ناوبانگی دەرکردووە کەلب عەلی خانی ئەردەڵان (١٠٦٧ – ١٠٨٢ی کۆچی) بانگی کردووەتە لای خۆی و کردوویەتە نووسەری تایبەتی تا لە ساڵی ١١٢٤ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

حاجی عەلی یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە وێژە و ڕەوانبێژیدا مامۆستا بووە و هەروەها لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی تەڕ و پاراوی لە شوێن بەجێ ماون کە لە بەیازەکان و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەماڵ سوب خێز، شەماڵ سوب خێز
مەحرەم ئەسرار خەسرەو پەروێز
دەستم دامانت ئەی باد توند پەڕ
تەی کەر تۆ راگە و دەریا و بێدی و بەڕ
عەرز حاڵ من ببەر لای دڵبەر
واچە پێش جوانێ دیەنم جە بەر
پەرێت هەر ئەسرین مەڕێزۆ نە چەم
دڵش پڕ بییەن جە دەرد و جە خەم
دایم مەناڵۆ و مەواچۆ هەی لەیل
تاکەی بنیشم من نە کۆی دوجەیل
تاکەی چون (عەلی) من هەر بناڵم
پەرێت زاری کەم هەرەس وە ماڵم

واتە: ئەی شەماڵی بەیانی راپەڕ، ئەی ڕازداری رازەکانی خەسرەو پەروێز دەستم داوێنت ئەی بای توندڕۆ، تۆ رێگەی دەریا و دەشت و چۆڵ ببڕە قسەکانی من ببە بۆ لای دڵبەر بڵێ پێ لاوێکم لە دەشتدا دیوە، بۆت هەر فرمێسک دەڕژێنێ لەچاو دڵی پڕ بووە لە دەرد و لە خەم هەموودەم دەناڵێنی و دەڵێ هەی یار تاکەی دانیشم من لە کێوی دوجەیلدا تاکەی وەکو (عەلی) من هەر بناڵێنم بۆت بگریم هەرەس بەماڵم

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحاجی عەلی محەمەد بەگی تیلەکۆ.

میرزا ئیبراهیمی هەورامی

١٠٥٨ - ١١١٨ی کۆچی

میرزا ئیبراهیم، کوڕی میرزا حسێنی هەورامی لە ساڵی ١٠٥٨ی کۆچی لە هەوراماندا لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سنە و لەلای زانایانی ئایینی خەریکی فێربوونی قورئان و ڕەوانبێژی بووە و لە پاشا فێری خۆشنووسی بووە و لەم ڕشتەدا بووەتە مامۆستا و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەخت خۆشی و کاری کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١١٨ی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

میرزا ئیبراهیم لە خەتخۆشی و وێژەی فارسیدا مامۆستا بووە و هۆنراوی جوانیشی هۆنیوەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و هۆنراوی کوردییەکانی لە بەیازەکاندا تۆمار کراون.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەماڵ جە ڕێدا، شەماڵ جە رێدا
خەڵتان خاکم جەی سەرە رێدا
زام وێم گرتەن مەکەروو پێدا
واتم تۆ مەشی بەی ڕێ و جێدا
مەوینی جەستەی زەلیلی زارم
گۆنە چون بیمار پەی دین یارم
مەگیری بەدەست نامەی نەوەستەم
میاونیش وە لای وە ئاوات وەستەم
ئامانەن رێزەی خاک پاتەنان
سەر ئەفکەندەی سدق نە ڕووی ڕاتەنان
ئی نامەم بەسەیل هوون دڵ سیان
جە ڕەفتەی یانەی هیجران نویسیان
واچە: یە غولام رەنج بەردەت کیاست
جە داخت پەی مەرگ دەستووریێ مەواست

واتە: ئەی شەماڵ لە رێدا، ئاوێتەی خاک بووم لەم سەرەڕێدا، برینەکەی خۆم بەدەست گرتووە و شتی پێوە دەکەم وتم تۆ دەچی بەم رێ و جێیەدا دەبینی لەشی زارو زەبوونم

گۆناکانم سیس بووە و چاوەڕوانی یارم دەگریتە دەستەوە نامەکەی من، دەیگەینیتە لای ئاواتەکەم، هانایە ڕێزەی خاکی پێت ئەو ئازار نەدا شەرمەزاری راستبێژی لە ڕووی ڕێتە ئەم نامەیەم بەسێلاوی خوێنی دڵ نووسیوە لە دوور ئەوا لە ماڵ دوورکەوتوومەتەوە بڵێ: ئەمە بەندە و خولامی ڕەنج بردووت ناردوویە لە داخت بۆ مەرگ دەستوورێکی ویستووە

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا ئیبراهیمی هەورامی.

مەلا تاهیری هەورامی

١٠٦٣ - ١١٣٩ی کۆچی

مەلا تاهیر، کوڕی مەلا فەیزوڵڵای هەورامی لە ساڵی ١٠٦٣ی کۆچی لە هەوراماندا لە دایک بووە و لە تافی جوانیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە بەغدا و لەلای زانایانی ئەم کات، ڕێزمانی عەرەبی و شەریعەتی ئیسلام و پیتۆڵیی خوێندووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٣٩ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

مەلا تاهیر یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە هەندێکیان لە بەیازەکاندا نووسراونەتەوە. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی ئەم دێنین کە دەڵێ:

جەو مەکانەوە، جەو مەکانەوە
ناما هەواڵێ جەو مەکانەوە
جەو نوور نووربەخش سۆی چەمانەوە
جەو زێد و زامن هەورامانەوە
شەماڵ بێ مروەت چۆنت مداران
زیزم، زەلیلم، بشۆ لای یاران
زەڕێ جە سفتەی تەن کۆی زوخاڵم
ماڵە ئاستانەی شای بڵند ماڵم
ئەڵبەت مەپەرسۆ چ زوخاڵێوەن
تەن هیجران سفتەی وێران ماڵێوەن

چون من گوستاخ خەرگەی نازداران
ئامانەت پیم دا بشۆ لای یاران
منیچ بەڕووی حەق ئامانەت فەردەن
ئاوەردیم سفتێو دووریی تۆ کەردەن
جەفای هیجران جەور ملک شارەزوور
تەن بی بەزوخاڵ، بیناییش بێ نوور

واتە: لە ئەو شوێنەوە هەواڵێ نەهات لە ئەو شوێنەوە لەو تیشکە کە تیشک دەپژێنێ لە سۆمای چاوانەوە هەر لە زێدو مەڵبەندی هەورامانەوە شەماڵ تۆ چۆنت بەسەربرد من زیز و زەبوونم بچۆ بۆ لای یاران تۆزقاڵێ لە بووڵی لەشی خەڵووزم بماڵە بەبەردەرگای شای هەرە بەرزم ئەڵبەت لێت دەپرسێ ئەمە چ خەڵووزێکە لەشی سووتاوی چ وێران ماڵێکە چونکە من چاونەترس و گوستاخی خێوەتی نازارانم پێی ڕاسپارد کە بچمە لای یاران منیش لەبەرئەوەی ئەو راسپاردەیە بەجێ بێنم هاتم و دووریی تۆم لەبەرچاو گرت بەهۆی ئازاری دووریی تۆ و ستەمی مەڵبەندی شارەزوور لەش بووە خەڵووز و بیناییش تیشکی نەما

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا تاهیر هەورامی.

مەولانا فەڕوخی پالنگانی

١٠٦٨ - ١١٥٠ی کۆچی

مەولانا فەڕوخ کوڕی محەمەدی پالنگانی لە ساڵی ١٠٦٨ی کۆچی لە دێی پالنگانی سەر بەژاوەرۆ لەدایک بووە و لە منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و لە تافی جوانیدا چووەتە بەغدا و لەلای زانایانی ئایینی خەریکی فێربوونی ڕێزمان و وێژەی عەرەبی و شەریعەتی ئیسلاک و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژی بووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا چووەتە میسر و شام و حیجاز و چاوی کەوتووەتە زانایان و هۆنەران و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٥٠ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی پالنگاندا نێژراوە.

مەولانا فەڕوخ یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و ئەو لە وێژەی عەرەبی و

لێکدانەوەی قورئاندا پسپۆڕ بووە و گەلێ هۆنراویشی هۆنیونەتەوە کە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراونە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو وەکو دەڵێ:

پەردەی ئیلاهی، پەردەی ئیلاهی
ئەرێ سرِ بورج پەردەی ئیلاهی
مازی ئۆمەتان تۆشان پەناهی
ساکەی جە یەسرەب جەمین نماهی
ئۆمەتان تەمام پەروانە وێنە
سفتەی شەوق تۆن شەمع مەدینە
ساوەس جە یەسرەب پەردەنشین بە
بۆ نوور دیدەی ئەهل زەمین بە
بۆ نوور دیدەی ئەهل زەمین بە
با وەس کە ئەسرین عاشقان ڕێزۆ
نەبا نە جاشان تۆفان بخێزۆ
سا وەخت ئێدەن سەید ئەمین
بەکۆی توور کەری تەواو سەرزەمین
تا کە عاشقان گیان توفەیل بۆ
سەراسەر زەمین جە ڕەحمەت کەیل بۆ

واتە: پەردەی خوایی ئەرێ ئەی ڕازی برجی پەردەی خوایی پشت و پەنای ڕابردووی نەتەوەکان هەر تۆی لە شاری یەسربەوە سەرت هەڵدا نەتەوەکان هەموو وەکو پەپوولە لە دووی ڕوونیی تۆدا کۆبوونەوە و تۆش شەمی شاری مەدینە بووی دەسا بەس لە شاری یەسربدا پەردەنشین ببە وەرە تیشکی چاوی خەڵکی زەوی ببە با ئەوینداران کەمتر فرمێسک داوەرێنن نەکا لە جێگەیان تۆفانێک هەستێ دەسا کاتی ئەوەیە ئەی سەرۆکی دڵپاک تەواو سەرزەوی بکەیتە کۆی توور تاکە ئەوینداران گیانیان لە ڕێتا بەخت کەن بۆ ئەوەی سەراسەر زەوی لە بەزەییتا پڕبێ

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەولانا فەڕوخی پالنگانی.

مەلا فەزلوڵڵای هەورامی

١٠٧١ - ١١٣٣ی کۆچی

مەلا فەزلوڵڵا، کوڕی مەلا جافری هەورامی لە ساڵی ١٠٧١ی کۆچی لە هەوراماندا لەدایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمان و وێژەی فارسی و عەرەبیی خوێندووە و لە پاشا لەلای زانایانی ئاینی شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژی و پیتۆڵیی خوێندووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشان چووەتە لای خەسرەو خانی ئەردەڵان (١٠٩١ - ١٠٩٣ی کۆچی) و خان ئەوی کردووەتە مامۆستای زانکۆی سنە و لەپاش ماوەیەک چووەتە حەج و ئەوسا ڕۆیشتووەتە پاوە و لەوێدا خەریکی وانەوتنەوە بووە تا لە ساڵی ١١٣٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە پاوەدا نێژراوە.

مەلا فەزولوڵڵا یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە وێژە و ڕێزماندا مامۆستا بووە و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیونەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەتان پێشکەش دەکەین کە دەڵێ:

یا ڕەب جە دەرگات من ئێدەن ڕجووم
کە نە دەرگای وێت من نەکەی مەحرووم
من کە مەزانم خاسیم نەکەردەن
وەلێ نام تۆم جە یاد نەبەردەن
مەزانم کە تۆ فەرد غەفاری
ساحێب کەرەم و گەورە و قەهاری
ئەر سەد قەبر و حەشر راستەن جامانەن
دەسا نەو ڕۆژە یارەب ئامانەن
تۆ ویت بەخشندەی و مەبەخشی گونام
ئومێدم وە تۆن هەر تۆنی پەنام
وەلاتەقنەتوو ئایەی ڕەحمەتەن
تۆ وە (فەزلوڵڵا) هەر کەرەم بکەر
چون خەتابەخشی مۆڵەتم بدەر

واتە: خوایا لە دەرگات من تکام ئەوەیە کە لە دەرگای خۆت بێ بەریم نەکەی من ئەزانم چاکەم نەکردووە بەڵام ناوی تۆم هەرگیز لەبیر نەبردووەتەوە دەزانم کە تۆ بەخشندەی گونای خاوەنی گەورەیی و مەزن و زاڵی بەسەر هەموو شتێکدا ئەگەر گۆڕ و ڕۆژی پەسڵان

راستە و جێگامانە دەسا لەو ڕۆژەدا خوایا هانات بۆ دێنم تۆ خۆت بەخشندەی و گوناهم دەبەخشی ئومێدم بەتۆیە و هەر تۆ پەنامی ئایەتی (ولاتقنطوا) ئایەتی بەزەییە ئەوە بۆ من مایەی زانیارییە تۆ بە(فەزلوڵڵا) هەر جوامێری بکە چونکە بەخشندەی گونای ماوڵم بدە

سەرچاوەکان:
١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولموئمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا فەزلوڵڵای هەورامی.

حەمەومین بەگی هەورامی

١٠٧٩ - ١١٦١ی کۆچی

حەمەومین، کوڕی سەعید بەگی هەورامی لە ساڵی ١٠٧٩ی کۆچی لە هەوراماندا لەدایک بووە و سەرەتا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە لای شێخ محەمەدی هەورامی و ماوەیەک ڕێزمان و وێژەی فارسیی لەلای خوێندووە و ئەوسا چووەتە سنە و لەلای زانایان پیتۆڵی و ڕەوانبێژی و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و وانەوتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٦١ی کۆچیدا لە بادەگێڕی گەردوون بادەی مەرگ وەردەگرێ و دەیخواتەوە و لە گۆڕستانەکەی هەوراماندا دەینێژن.

حەمەومین بەگ یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی ئەو گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن و زۆربەیان لە کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەماڵ سوب خێز، شەماڵ سوب خێز
شەماڵ شەوگەڕ شەیدای شەو سوب خێز
مەششاتەی نشات ئەی کۆی کڵاف دێز
بۆی عەتر عەتار ناف ئاهوو بێز
کلیلدار قفڵ قاپی دڵداران
مەحرەم ئەسرار ڕەوزەی نازداران
دەستم دامانت تێژباڵ تێژ پەڕ
تەی کەر راهان بەحر و بێدی و بەڕ

پەرێ عەرزەی دڵ ڕەهنمای ڕەهبەر
شۆ وە ئاستانەی دڵڕوبای دڵبەر
جەو درەنگەدا، شەبەق مەبۆ شەق
خاڵین جە ئەغیار ڕەقیبان ڕەق
جە سەردیی حەڵقەی نەسیم مەبۆ سەرد
لەعل لەوانش پێ مەبۆ بەدەرد

واتە: ئەی شەماڵی بەیانی ڕاپەڕ ئەی شەماڵی شەوگەڕی ئەویندری بەیانی ڕاپەڕ جوانکەری خۆشی ئەی کۆی کڵافەی دێز بۆنی خۆشی بۆن خۆش فرۆش کە لەناوکی ئاسک وەری دەگرن کلیلداری کلیلی دەرگای دڵداران هاوڕازی ڕازی پۆلی نازاران دەستم دامینت ئەی تیژباڵی تیژپەڕ ڕێی دەشت و دەریا بگرە بەر بۆ گەیاندنی ڕازی دڵم خۆت بگەینە دڵبەر بچۆ بەر دەرگای دڵبەری خۆشەویستم لەو درەنگەدا کە شەوەق شەق دەبێ وە ئەوێ لە بێگانەی دڵڕەق خاڵییە وە لە ساردی بای شەماڵ سارد دەبێتەوە لاڵی لێوانی دێتە ئێش و ژان.

سەرچاوەکان:
١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولموئمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەمەومین بەگی هەورامی.

مەلا یوسفی دوەیسە

١٠٨٥ - ١١٤٧ی کۆچی

مەلا یوسف کوڕی مەلا ئەحمەدی دوەیسە لە ساڵی ١٠٨٥ی کۆچی لە دێی دوەیسەی سەر بەسنەدا لەدایک بووە و لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە سنە و لەلای زانایانی ئایینی ڕێزمان و پیتۆڵی و ڕەوانبێژی و شەریعەتی ئیسلامی خوێندووە تا بووە بەمەلایەکی باش و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەکاری کشتوکاڵ و ڕێنوینیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٤٧ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

مەلا یوسف لە وێژە و پیتۆڵیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون کە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراوە. ئەمانەش چەند هۆنراوێکی ئەو هۆنەرەن کە دەڵێ:

شەمسەدین گڕیا، شەمسەدین گڕیا
دڵ ئیمشەو چون شەم تا بەسوب گڕیا
جەستەم دیدەش دی یەند هوونش خڕیا
ئەسرین تەمام بی جە چەم هوون بڕیا
دڵ سەفت جە چەم شی لاو بەباهر دا
وێنەی تووڵ تەڕ سەر نە ئاهر دا
لایق شۆڵەی گڕ لایولاو مەهات
تا کە قەدیم داش بانگ سوب سەڵات
جەستەی من ئێد بی تا وەخت ئافتاو
دڵ ئاهر واران دیدە واران ئاو
شەمسی ئەر مەدیت ئیمشەو ماجەرام
پەروانەی دڵت مەسفت بەچرام

واتە: ئەی شەمسەدین گڕا دڵ ئەمشەوە وەکو شەم تا بەرەبەیان گڕا لەشم چاوی دی ئەوەندە خوێنی لێ هات فرمێسک تەواو بوو لە چاو خوێن بڕا دڵ بەجارێ سووتا و خۆی دایە بەر ئاگر وەکو تووڵی تەڕ سەری لە ئاور دا شیاوی بڵێسە و گڕ بوو هاواری دەهات تاکو وەکو دەوری کۆن بانگی سەڵا دەهاتە گوێ لەشی من ئەوەبوو تا کاتی هەتاو هەڵاتن دڵ ئاگرباران و چاو ئاوی باران (شەمسی) ئەگەر ئەمشەو بەسەرهاتی منت دەدی پەپوولەی دڵت بەچرام دەسووتا

سەرچاوەکان:

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆئمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا یوسفی دوەیسە.

ڕەزا بەگی هەورامی

١٠٩٨-١١٨٥ی کۆچی

ڕەزابەگ، کوڕی حەسەن بەگی هەورامی لە ساڵی ١٠٩٨ی کۆچی لە هەورامانداا لە دایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لەبەر ئەوە خاوەن هۆشێکی زۆر بووە لە زۆربەی زانستەکانی ئەو دەمەدا سەرکەوتووە بەتایبەت لە ڕێزمان و لە ژمارە و هەندازە و وێژەدا شارەزاییەکی باشی پەیدا کردووە و بەم چەشنە هەشتا و حەوت ساڵ ژیاوە تا لە ساڵی ١١٨٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

ڕەزا بەگ یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و ئەو گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە پتر لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەماڵ عەرزەی دڵ سەد پارە پارەم
بەرکەندەگیی بەخت شوومی ستارەم
پەشێوی ئەحواڵ هیجران یاران
دوور کەفتەی وەتەن غەریب شاران
ساداری و سەرسام جەفای مەینەتان
نەدین دیدەی نەوتووڵ قامەتان
بشۆ لای یاران جەهال بێ خەبەر
واچە: شەخسێ دیم جە مەجنوون بەتەر
سەرتاپاش گوڵگەز، هووناوین دیدەن
قامەتش چون چەم چۆگان چەمیدەن
نە بە ڕۆ قەرار، نە شەو خاوشەن
چون زامەت داران گلاراوشەن
ئێدەن ئومێدش جەلای نازداران
ڕۆێی جە ڕۆوان وە یادش داران
یە (ڕەزا) واتەن بەو گەرد دەردەوە
سەر مەنیۆ وە لای ئاه سەردەوە

واتە:

ئەی شەماڵ دادی دڵی سەد پارە پارەم و، بڵاوی بەختی ئەستێرەی شوومم، پەشێوی

حاڵی دووری یاران، دوورکەوتووی نیشتمان و ئاوارەی شاران، سەرسووڕمانی تەنگوچەڵەمە و ڕەنج و چەرمەسەریی ژیان، نەدیوی دیدەی بەژن و باڵای یاران، بچۆ بۆ لای یاران بەبێ هەواڵ، بڵێ: کەسێکم دی لە مەجنوون خراپتر، سەرتا پێی گوڵگەز و دیدەی خوێناوی، ئەندامی وەکو گۆچان چەماوەتەوە، نە بەڕۆژ ئارامی هەیە و نە بەشەو خەوی هەیە، وەکو برینداران گلاراویە، ئەوەیە ئومێدی لە لای نازارەکان، کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بکەونە بیری، ئەمە (ڕەزا) وتوویەتی بەو هەموو ئێش و دەردەوە، سەر دەنێتە لای ئاخ و داخی ساردەوە.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەڕەزا بەگی هەورامی.

نازری بستی

١٠٩٩-١١٤٣ی کۆچی

نازر، کوڕی ئەحمەدی بستی لە ساڵی ١٠٩٩ی کۆچی لە دێی بستی سەر بە دیواندەرەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە چواردە ساڵاندا قورئانی لەبەر کردووە و پاشان چووەتە سنە و لە لای زانایانی ئایینی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری خویندووە و لەوێوە چووەتە بەغدا و بەسرا و زانایان و هۆنەرانی چاوپێ کەوتووە و لەگەڵیاندا دواوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوینیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٤٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

نازر یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە وێژە و مێژوودا مامۆستا بووە و گەلێ هۆنراویشی بە زاراوەی گۆرانی هۆنیونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ڕۆی کەلبەلامەن، ڕۆی کەلبەلامەن
یاران ڕەستاخێز ڕۆی کەلبەلامەن
خارای بەرگ خەم کالای بالامەن
سەدای نەعرەی ڕەعد نالای نالامەن

قوتب ئاسا بەندەن سەیر سەیارەم
چەندین دڵ جە خاک زامن ئاوارەم
گورگین ئیقبال دەوڵەت لێم بی کەم
سەرمایەی مەردیم بڕیا بە مەردەم
جەوساوە دڵ جام وەسڵ دۆس وەردەن
مەحبووس شای تورک تەن فەرسای دەردەن
مورغ دڵ نە قەعر چای بێژەن مەندەن
تەدبیر ڕووی دڵ وە بەختم بەندەن
پا شا من جەی دەرد هەر وە تۆم هانان
دڵ سەنگان تا کەی جەفا مەڕمانان
تاقەت یا مەرگ یا ئازادی بەند
یا سەبرێو پەی دەرد تا دڵ بۆم خورسەند

واتە:

ڕۆژی کەربەلامە، ئەی یاران ڕۆژی دوایی هاتووە و ڕۆژی کەربەلامە، بەرگی تەم لەبەرمایە و بووەتە کالای بالام، دەنگی برووسکەی هەور هەروەکو ناڵەمە، وەکو تەوەرە بەندە بەسەر ئەستێرەکەمدا، چەندین دڵ لە خاکی نیشتماندا ئاوارەیە، گورگینی بەختی دەوڵەتم ون بووە، سەرمایەی پیاوەتیم بڕا بە خەڵک، لەوساوە دڵ جامی پێگەیشتنی یاری خواردووەتەوە، زیندانی شای تورکی دەردبووم، پەلەوەری دڵ لەناو چاڵی بێژەندا ماوەتەوە، تەگبیری ڕووی دڵ بەبەختم بەندە، ئەی شا من بەهۆی ئەم دەردەوە هەر بۆ تۆ هانام هێناوە، دڵ بەردەکان تاکەی سزام دەدەن، یا ئارامیەتی یا مەرگ یا ئازادی، یا ئارامێ بۆ دەرد و ئێش تا دڵم کەیفخۆش بێ.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەنازری بستی

شێخ لوتفوڵڵای سنەیی

١١٠٠–١١٧٨ی کۆچی

شێخ لوتفوڵڵا، کوڕی عەبدولقادری سنەیی لە ساڵی ١١٠٠ ی کۆچی لە سنەدا لەدایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و قورئانی لەبەر کردووە و پاشان چووەتە لای زانایانی ئاینی و ڕێزمانی عەرەبی و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان فێر بووە تا بووە بەمەلایەکی باش و لە پاشا خەریکی وانە وتنەوە بووە و گەلێ فەقێی پێ گەیاندووە و سەرەنجام لە ساڵی ١١٧٨ی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

شێخ لوتفوڵڵا لە ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و وێژەی عەرەبیدا مامۆستا بووە و گەلێ هۆنراوی جوانیشی هۆنیوەتەوە کە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

جوانیم ویەرد، جوانیم ویەرد
هانا ئەی یاران جوانیم ویەرد
یاوام وە پیری هەناسەم بی سەرد
ئەی یاران خۆ من هیچ خاسیم نەکەرد
من هەر خراویم کەرد نە ئی دنیا
زەنگ بەدناویم بە جارێ زڕیا
شادی و وەشیی من لەهوو و، لەعەب بێ
وەک یەیانە پەڕێم تەعەب بێ
مەر خودا وە من لوتفێ بکەرۆ
گونام ببەخشۆ و جواوم بدەرۆ
تەنیا ئومێدم بەخشایش ئەوەن
نازانم ئێتر ڕۆژەن یا شەوەن
(لوتفوڵڵا) ئانە وە ئومێد تۆن
لوتفت بنمانە ئەر شەوەن ئەر ڕۆن

واتە:

جوانیم تێ پەڕی، ئەی یاران هانا کە جوانیم تێ پەڕی، گەیشتمە پیری و هەناسەم سارد بووەوە، ئەی یاران خۆ من هیچ چاکەم نەکرد، من خۆ هەر خراپیم کرد لەم جیهانەدا، زەنگی بەدناویم بەجارێ زڕیا، شادی و خۆشی من گاڵتە و گەمە بوو، بەڵام ئەمانە بۆمن

ماندوویەتی بوو، مەگەر خوا بەزەیی بێتە مندا، گوناهم ببەخشێ و وەڵامم بداتەوە، تەنیا ئومێدم بەبەخششی ئەوە، نازانم ئیتر ڕۆژە یا شەوە، خوایا (لوتفوڵڵا) ئەوا بەئومێدی تۆیە، مێهرت بنوێنە ئەگەر شەوە یا ڕۆژە.

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢– بەیازێکی کۆن.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە شێخ لوتفوڵڵای سنەیی.

زینولعابدینی پالنگانی

١١٠٠–١٢٠٠ی کۆچی

زەینولعابدین، کوڕی میرزا عەلیی پالنگانی لە ساڵی ١١٠٠ی کۆچی لە دێی پالنگانی سەر بەژاوەرۆدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە سنە و لە لای زانایانی ئاینی خەریکی خوێندنی ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و بژیشکی بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە بووە تا لە ساڵی ١١٦٨ی کۆچیدا چووەتە لای خەسرەوخانی کوڕی ئەحمەد خانی ئەردەڵان (١١٦٨– ١١٧٦ی کۆچی) و بووەتە بژیشکی تایبەتی و پەڕتووکێکیشی بەناوی: (طب الاکراد) نووسیوە و پێشکەشی کردووەتە ئەو لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا گەڕاوەتەوە زێدەکەی تا لە ساڵی ١٢٠٠ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

زەینولعابدین یەکێ لە بژیشکان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و زۆربەی هۆنراوەکانی لە کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەولام سۆسەن گوڵ نەشکاوە یانەم
ساوای سپی ساق شۆڕیای شەونەم
وەلێ ها نازک فرەی ساوا بی
دەماخش بەباد سەحەر یاوا بی
سارایی وێنەی کەم فامان ڕۆیی
لاف مەدا وەخاڵ زوڵف ئەشەد بۆیی

ناگا باد بەقار لێش مەشەند وە شەست
دەهان بەستەش مەکەرۆ شکەست
جە پێکای ئەو لاف بێ مەوزوونەوە
هێمای دەهانش ها بەهوونەوە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم و ئەی سۆسەن گوڵ درگای ماڵەکەم مەشکێنە، ئەی چکۆڵەی سپی ساق کە بەشەونم شۆراویتەوە، بەڵام تۆ زۆر نازک و چکۆڵەی، لووتت بەبای بەرەبەیان خووی گرتووە، سارایی وەکو کەم فامان ڕۆژێ، لافی لێ دەدا بە خاڵی زوڵف لوولێک، لەپڕ با بەقار خۆی لێ دا، دەمی بەستووی بەجارێ تێ شکان، لە پێکیانی ئەو نالەبارە، هێشتا دەمی هەر ها بەخوێنەوە.

سەرچاوەکان
١- نوسخەی دەستنوسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢- نوسخەی دەستنووسی (طب الاکراد).
٣- بەیازێکی کۆن.
٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە زەینولعابدینی پالنگانی.

لالۆ خەسرەوی دوەیسی

(١١٠١- ١١٨٩ی کۆچی)

لالۆ خەسرەو کوڕی پەروێز دوەیسی لە ساڵی ١١٠١ی کۆچیدا لە دێی دوەیسەی سەر بە شاری سنەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا خەریکی لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە بەغدا و خەریکی فێربوونی شەریعەتی ئیسلام و بیستنی فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و لە پاشا بە شارەکانی بەسرا و کوفەدا گەڕاوە و لەگەڵ زانایان و هونەران و وێژەوانانی عەرەبدا ئاشنایەتیی پەیدا کردووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٨٩ی کۆچیدا گیانی بە گیان ئافەرین سپاردووە.

لالۆ خەسرەو یەکێ لە زانایان و هونەرانی هەرەبەرزی کوردە و وەکو دەڵێن خوو و خدەیەکی باشی هەبووە و خەڵک خۆشیان ویستووە و هەر بەم بۆنەوە لالۆیان پێ وتووە و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و وێژەی عەرەبیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون و لە بەیازەکاندا تۆمار کراون.

پارچە هەڵبەستێکی ئەو لە وەڵامی شێخ ئەحمەدی تەختەییدا لە سەردێڕی: (سەڕاف دانا) کە ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی دێنین وەکو دەڵێ:

سەڕاف دانا، سەڕاف دانا
عالم علووم، سەڕاف دانا
علم لەدونی حەقیقەت وانا
جادەی موستەقیم تەریقەت زانا
نەسڵ خاسولخاس، خولاسەی بێ عەیب
واقف ئەسرار سڕ پەردەی غەیب
سەناگۆی ئەندام مەحبووب بێدەنگ
واسف مەوسووف مەجلیس وەش ڕەنگ
نیم نوختەی خاڵان، تاق ئەبرۆی لەیل
ئاراستەی ئوستاد ڕەژیدەی سووەیل
وەستەن نەگەردەن نەوتووڵ چناران
ئێوار تا بە سوب، سوب تا ئێواران
قەترەی ڕەحمەتش هەر کۆ مەشانۆ
گرد ئاڵەم سەرسام حەیران مەمانۆ

واتە: ئەی زێڕناسی زانا، ئەی شارەزا لە زانست و ئەی زێڕناسی زانا، دیارە زانستی ڕاستەقینەی خوایت خوێندووە، جادەی ڕاست و ڕێی خواییت بۆ دەرکەوتووە، ڕەسەنی تایبەت و پاک و بێ خەوشی، لە ڕازەکانی پشتی پەردە ئاگات هەیە، پێ هەڵگوتنی ئەندام و دڵداری بێ دەنگ، کۆڕت گەلێ خۆش و جوانە، نێوخاڵی خاڵان و تاقی ئەبرۆی یار، ڕازاوەی مامۆستا و ڕەژیدەی ئەستێرەی گەلاوێژ، خستوویەتە مل توولی چنارەکان، ئێوارە تا بەرەبەیان، بەرە بەیان تا ئێوارە، دڵۆپی بەزەیی بەهەر کوێ دابتکێنێ، هەمووی جیهان سەرگەردان دەمینێ.

سەرچاوەکان
١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە لالۆ خەسرەوی دووەیسی.

عومەر نزارەیی

١١٠١– ١١٧٩ی کۆچی

عومەر کوڕی حەمە حەسەنی نزارەیی لە ساڵی ١١٠١ی کۆچی لە دێی نزارە –ی سەر بە لهۆن لەدایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە سێزدە ساڵیدا قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە و پاشان چووەتە بەغدا و لەوێدا لە لای زانایانی ئاینی ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لە پاش وەرگرتنی ودمی مەلایی گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بە وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٧٩ی کۆچیدا ماڵئاواییی لە جیهان خواستووە.

عومەر یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و ئەو لە ڕێزمان و ڕەوانبێژیدا مامۆستا بووە و لە هۆنراو هۆنینەوەشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون کە لە بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو کە دەڵێ:

هەی نوور ئەزەڵ، هەی نوور ئەزەڵ
نوور ڕەبانی تەجەللای ئەزەڵ
ساف ئیلاهی، بێ خەوش و خەلەل
نەکەون نە ئەکوان نەکەفتەن نەوەل
فیدای خاک و سەنگ زێد و ماوات بام
زامن یەسەرەب بە تۆ ئاوات بام
خاکێو ناستانەی تۆ بەرگوزیدەن
زەڕیش بینایی سەد هەزار دیدەن
وەشڵە بەوانە تۆ شانەن نەوەند
نەسیب نە زامن تۆ کەردەن وە بەند
تا کە شەو بۆ سوب سەحەر نەسۆدا
تا ئێوار مەدیان وە ماوای تۆدا
حەسرەت جەی دما چێش مانۆ پێمان
زێد و ماوای تۆ بەدیدەی وێمان
ئەر من وەستە بیم جە دەرگای باری
فیدای خاکت بۆ (عومەر نزاری)

واتە: ئەی تیشکی بەرین، ئەی تیشکی خوایی و ڕووناکی بەرین، ئەی ڕوون و خاوینی

خوایی و ئەی بێ خەوش و بێ زیان، لە جیهان و دەوروبەریا کەوتووەتە لاڕێ، بە قوربانی خاک و بەرد و زێد و مەڵبەندت بم، مەڵبەندی یەسرب بە تۆ ئەنازێ، ئەو خاکە هەر تۆی هەڵبژاردووە، تۆزقاڵێ خاکت بینایی سەد هەزار دیدەیە، خۆزگە بەوانەی کە تۆیان دیوە، لە مەڵبەندا تۆیان ڕەچاو کردووە، هەموو شەو تا بەرەبەیان بەهیواتەوەن، تا ئێوارە چاویان بکەوێتە مەڵبەندە جوانەکەت، لەمەودوا داخ و پەژارەی چی بۆمان دەمێنێتەوە، زێد و مەڵبەندی تۆ چۆن ببینین؟، ئەگەر من لە دەرگای خوادا ڕاوەستابم، بە قوربانی خاکت بێ (عومەر نزارەیی).

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢– بەیازێکی کۆن.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە عومەر نزارەیی.

حەمە قولی سلێمانی سەوڵاوایی

١١٠٢– ١١٦٥ی کۆچی

حەمە قولی سلێمان، کوڕی ئەحمەدی سەوڵاوایی لە ساڵی ١١٠٢ی کۆچی لە دێی سەوڵاوای سەر بەژاوەڕۆ لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سنە و لەوێدا ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و ڕاڤەی قورئان و پیتۆڵیی خوێندووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێدەکەی و پاشماوەی ژیانی بە وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٦٥ی کۆچیدا مردووە و هەر لە گۆڕستانەکەی سەوڵاوادا نێژراوە.

حەمە قولی یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و وێژەی فارسی و عەرەبیدا مامۆستا بووە و ئەو گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا نووسراون.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

دڵە خەیاڵان، دڵە خەیاڵان
دەیسا وەس کەرە هەبڵە خەیاڵان
شۆ وەسەر تاریخ ڕۆزنامەی ساڵان
کۆن ئەو خەسرەوان، ئەو کەمەر لاڵان؟
کۆن دەنگ تێشەی فەرهاد دێرین؟
کۆن شەوق تەشاب ئەیوان شیرین؟

کۆن زەوق شکار سەیرانگەی بارام؟
ساکۆن سۆز ساز عەشق دلآرام؟
کۆن لێوەی مەجنوون شێت لەیل خەیاڵ؟
جاوایی بێزار بەڕو بەیدی ماڵ
وە کۆ شی یوسف وەی من دریخا
کۆن ناز و نیاز سەودای زلێخا
خەسرەو زادەگان ئوجاخ قەدیم
بەگلەران تەخت دەور تەلا و سیم
هەر جەمین جامێ خەجالەت مەندەن
سارا و سەنگ و گڵ دەورشان تەندەن

واتە: ئەی دڵ کەڵکەڵە و خەیاڵ، دەسا کەم بیری خراپ بکەرەوە، بچۆرە سەر مێژووی ڕۆژنامەی ساڵەکان، لە کوێن ئەو پادشایانە و ئەو کەمەر لالانە؟، لە کوێیە دەنگی قولنگی فەرهادی کۆکەن؟، لە کوێیە ئەو خۆشییەی هەیوانی شیرین؟، لە کوێیە چێژی شکاری سەیرانگەی بارام؟، سا لە کوێیە سۆزی سازی ئەوینی دلآرام؟، لە کوێیە مەجنوون ئەو شێتەی کە بۆ یار کەوتە ناو بیر و کەڵکەڵە؟، کەوتە ناو دەشت و چۆڵ و لە ماڵ بێزار بوو، لە کوێیە یوسف؟ هەی هاوار بۆ من، لە کوێیە ناز و نیاز و سەودای زلێخا؟، خەسرەو زادەکان وجاخی کۆن لە کوێن؟، بەگلەرانی تەخت و دەوری زێڕ و زێو لە کوێن؟، هەر تەوێڵ جامی شەرمەزار ماوە، دەشت و بەرد و گڵ دەوریانی تەنیوە.

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢– بەیازێکی کۆن.
٣– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە حەمەقولی سلێمان سەولاوایی.

شێخ یەعقووب جانی جاف

١١٠٥– ١١٩١ی کۆچی

شێخ یەعقووب کوڕی ئەحمەدی جاف لە ساڵی ١١٠٥ی کۆچی لە جوانڕۆدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن دەبێ و پاشان چووەتە بیارە و لەوێ ڕێزمان و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و لە ساڵی ١١٣٢ی کۆچی چووەتە خزمەتی خانە پاشای بابان (١١٣٢– ١١٣٦ی کۆچی) و ئەویش دەیباتە سنە لای

خۆی و دەیکاتە مامۆستای زانکۆی سنە و لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا گەڕاوەتەوە دێیەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٩١ی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

شێخ یەعقووب جان لە وێژە و ڕەوانبێژیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراون و لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون، ئەحمەد بەگی کۆماسی هۆنراوێکی ئەوی لە تێهەڵکێشێکی هۆنراوی خۆی داهێناوە کە دەڵێ:

دەی ڕەحمەت وە قەبر گشت سینە سافان
مەخسووسەن یەعقووب مەلاکەی جافان
«چەرخ چەپ چەنیم ڕاس بەستەن کەڵەک
مەر من سەنگم دان وە مینای فەڵەک»
ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو کە دەڵێ:
چراخ شکاوان، چراخ شکاوان
فیدای دووریت بام دەروون شکاوان
بلێسەی ئاهم وەپای عەرش یاوان
گەرمیش ستاران تاوەنان تاوان
خەریک مەندەنان من چەنی زامەت
دووریت نمانان پەنەم قیامەت
فیدای دووریت بام پێسەش کەردەن پێم
بێزار بیەنان جە زیندەگیی وێم

***

واتە: ئەی چرا دەروونم پشکووا، بە قوربانی دووریت بم دەروونمت پشکوواند، بلێسەی ئاخم گەیشتووەتە ئاسمان، گەرمیی ئەستێرەکان دڵمی تواندەوە، ئەوا لەگەڵ برین و ئێشا دەتلێمەوە، دووریت ڕۆژی پەسڵانی پێم پیشان دا، بە قوربانی دووریت بم کە وای پێم کردووە، بێزاربووم لە ژیانی خۆم.

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢– بەیازێکی کۆن.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە شێخ یەعقووب جانی جاف

شێخ جەمالەدینی مەردۆخی

١١٠٨– ١١٦٩ ی کۆچی

شێخ جەمالەدین کوڕی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی لە ساڵی ١١٠٨ی کۆچی لە سنەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان لە مزگەوتدا لە لای زانایانی ئاینی خەریکی خویندنی شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و پیتۆڵی و ڕەوان بێژی بووە و لە پاشا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و بووەتە پێشەوای هەینی و پاشماوەی ژیانی هەر بەڕێنوینیی خەڵک و وانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٦٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

شێخ جەمالەدین یەکێ لە زانایانی هەرەبەرزی کورد بووە و لە شەریعەتی ئیسلام و فەرمایشتەکانی پێغەمبەر و ڕاڤەی قورئان و وێژەی فارسی و عەرەبیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ لە هۆنراوەکانی لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەوا لێرەدا پارچە هەڵبەستێکی ئەو دێنین کە دەڵێ:

ئازیز دڵ وێنەی نەی هەر مەنالۆ
ناوم مەچڕۆ و پێم واچۆ خالۆ
منیچ نە ڕۆژ و نە شەو خاومەن
وینەی زامداران گلاراومەن
هەر کاتێ زانای پێت یاوان هەواڵ
ئازیزت مەردەن پەی وێش گرتەن ماڵ
ئەوسا بۆ وانە سوورەی یاسینم
ساتێ بنیشە تۆ نە سەرینم
چونکە جەی دنیا نەیاوام وە کام
کام من تۆنی بکەرە نیگام
یە (جەماڵ) واتەن نەی دنیای بێ پۆ
مەر هەر بناڵۆ هەر نە دووریی تۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم دڵ وەکو شمشاڵ هەر دەناڵێنێ، ناوم دەبا و هەر پێم دەڵێ خاڵۆ، منیش نە ڕۆژ و نەشەو خەوم هەیە، وەکو برینداران هەر گلاراومە، هەر کاتێ زانیت کە هەواڵت پێ گەیشت، خۆشەویستەکەت مردووە و بۆ خۆی ماڵی گرتووە، ئەوسا بێ

سوورەی یاسینم بخوێنە و، ساتێ لە ژوور سەرینم دانیشە، چونکە من لەم جیهانەدا بەکام نەگەیشتم، کامی من هەر تۆی بێ تەماشام بکە، ئەمە (جەمال) وتوویەتی لەم جیهانە بێ پۆیەدا، مەگەر هەر بناڵێنێ لە دووریی تۆدا.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە شێخ جەمالەدینی مەردۆخی.

مەولانا یوسف گلانی

١١١١-١١٧٤ی کۆچی

مەولانا یوسف، کوڕی مەلا حەمەوەمینی گلانی لە ساڵی ١١١١ی کۆچی لە دێی گلانی سەر بە کەڵاتەرزاندا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە هەشت ساڵاندا قورئانی لەبەر کردووە و پاشان چووەتە سنە و خەریکی خوێندنی ڕێزمان و وێژە و شەریعەتی ئیسلام بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و وانەوتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٧٤ی کۆچیدا ماڵئاواییی لە جیهان خواستووە و لە گۆڕستانەکەی گلاندا نێژراوە.

مەولانا یوسف لە وێژە و ڕێزماندا مامۆستا بووە و هۆنراوی باشیشی هۆنیوەتەوە کە زۆربەی هۆنراوەکانی لە کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی دێنین وەکو دەڵێ:

نەوپایز وبەرد، نەوپایز ویەرد
فەسڵ ڕەنگاڕەنگ نەو پایز ویەرد
برووز کەرد برووت هەوای سەخت سەرد
غارەت دا خەیمەی خەزانان زەرد
بەتاڵ کەرد بازاڕ بنای نەقاشان
کەساس کەرد قیمەت کاڵای قوماشان
بەرگ بێ قیمەت مسکین بەردەوە
موفلسان موحتاج لیباس کەردەوە
ڕێزە ڕێزەی دوڕ چەنی قەترەی تاف
نە ڕووی گوڵ سەوز مینای مەوج ساف

سیامالّ جه ترس تۆف تەم ئەنگێز
جه لێلاخ به عەزم زەهاو کەرد ئاخێز
شاهۆ نه جای بەرگ ئەخزەری ئالاش
کالای سپی تەم برِیا وه بالاش

واته: پایزی تازه تێ پەڕی، وەرزی ڕەنگاوڕەنگی پایزی تازه تێ پەڕی، هەوای سارد ئاشکرا بوو بەسەختی، خەزانی زەرد خێوەتەکانی بەچەپاو برد و، بنیاتی بازاڕی وێنەکێشەکانی بەتالّ کردەوه و، نرخی کالا و چۆخەکانی هێنایه خوارەوه و نارەوای کرد، بەرگی بێ بایی هەژاری برده سەر، هەژارانی پێویستی جلوبەرگ کرد، ڕێزه ڕێزەی باران لەگەلّ دلّۆپی ئاوی تاڤگەدا، نیشته سەر گولّ و هەمووی بەجارێ ڕواند، ڕەشمالّ له ترسی تۆفی تەمدا، له هەوار بەرەو زەهاو ڕاپەڕی، شاهۆ له جێی بەرگی سەوزی ئالاکەیدا، کالای سپی تەم برِیا به بالای.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆلّەکەی شێخ عەبدولمۆمینی مەردۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەولانا یوسف گلانی.

ئەلیاس بەگی گۆرانی

١١١١-١١٩٩ی گۆچی

ئەلیاس بەگ کوڕی مەنوچێربەگی گۆرانی له سالّی ١١١١ی کۆچی له دێی ئەویهەنگی سەر به هەوراماندا له دایک بووه و هەر له مندالّیدا خەریکی خوێندن بووه و له سێزده سالّیدا تەواوی قورئانی لەبەر کردووه و پاشان چووەته بەغدا و لەوێ فێری شەریعەتی ئیسلام و ڕاڤەی قورئان و ڕەوانبێژی بووه و له پاشا گەڕاوەتەوه زێد و مەلّبەندەکەی خۆی و پاشماوەی تەمەنی بەکاری کشتوکالّ و وانەوتنەوه بردووەته سەر تا له سالّی ١١٩٩ی کۆچیدا گیانی به گیان ئافەرین سپاردووه.

ئەلیاس بەگ، یەکێ له هۆنەرانی هەرەبەرزی کورده و ئەو له لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژیدا دەستێکی بالای هەبوو و، هۆنراوی چاکیشی هۆنیونەتەوه و گەلێ هۆنراوی ئەو له کەشکۆلّ و بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش پارچه هەلّبەستێکی ئەو که دەلّێ:

زلّێخا جامت، زلّێخا جامت
سەوگەند به زولّفان جەمین جامت

به دەستەی کلاف خەیاتەی خامت
به بەژن باریک بالای نەمامت
به تاق میحراب ئەبرۆی کەشیدەت
به مۆژەی هوون ڕێز نه دەور دیدەت
به نیم نیگای ناز وادەی سەحەرت
به بۆی پێچ زولّف چەفت چەنبەرت
به گۆنای گولّڕەنگ ساف بێ خەوشت
به خوردەی خالان نه جەمین پەخشت
به ڕێزەی رازان، دەهان تەنگت
به لەبان لالّ عونابی ڕەنگت
من هەر زامەتدار زەدەی نەخش تۆم
گیرۆدەی زام تیر و تەخش تۆم

واته: ئەی زلّێخا ئاوێنەت، سوێند به زولّف و تەوێلّی وەکو ئاوێنەت، بەدەستەی کلافەی هەورێشمی خاوت، بەبەژنی باریکی بالای نەونەمامت، به تاقی میحراوی ئەبرۆی کێشراوت، به برژانگی خوێن ڕێژی دەوری چاوانت، بەنێونیگای نازی بەرەبەیانت، به بۆنی پێچی زولّفی لاری چەنبەرت، به وردەی خالّەکان که له تەوێلّتان بلاوبووەتەوه، بەڕێزەی ڕازەکان و بەدەمی تەنگت، بەلێوی لالّی عونابی ڕەنگت، من هەر بریندارى نەخش و نیگاری تۆم، گیرۆدەی زامی تیری برژانگی تۆم.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆلّەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەدرۆخی.

٢- بەیازێکی کۆن.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت به ئەلیاس بەگی گۆرانی.

ئووەیس بەگی هەورامی

١١١٨-١٢٠٧ی کۆچی

ئووەیس بەگ، کوڕی حەمەبەگی هەورامی له سالّی ١١١٨ی کۆچی له هەوراماندا له دایک بووه و سەرەتا لەلای مامی میرزا ئەحمەد خەریکی خوێندن بووه و پاشان چووەته سنه و لەلای زانایانی ئاینی وێژەی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووه و له پاشا گەڕاوەتەوه زێد و مەلّبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی به کاری کشتوکالّ و وانه وتنەوه

بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٠٧ی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

ئووەیس بەگ لە وێژەی فارسی و عەرەبیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هەندێ لە هۆنراوەکانی ئەو کە بەیادگار ماونەتەوە لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەو لە سەردێڕی: (چراخم جە عەرش) کە دەڵێ:

چراخم جە عەرش، چراخم جە عەرش
بەو کەلامانە نازل بی جە عەرش
بەو ئاسمانە بەرزەن مونەقەش
بەو ئیبراهیمە نەسۆزا باتەش
هەم بە موعجزات یەد بەیزایی
بە ئای عاشقان سفتەی رەزایی
بە ڕەسووڵڵا سەید ئەمین
بە گرد ئوممەت تەمام سەرزەمین
شیرینتەر جە گیان شیرینتەرەنی
جە دیدە و گیان ئازیزتەرەنی
قبلەم تۆمەنی وە جای گشت خاسان
هەر کەس کەسێشەن من تۆم شناسان
هەر کەس وێش ناسا تۆیش هەر شناسا
ڕاهش مەگێرۆ پێغەمبەر ئاسا
یە (ئووەیس) واتەن ماڵ نە هەواران
پەرێت مەگێڵۆ چون جار جاران

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم لە ئاسمانەوە، بەو قسانەی کە لە ئاسمانەوە هاتوونەتە خوارەوە، بەو ئاسمانە بەرزەی کە ڕەنگینە، بەو ئیبراهیمەی کە لە ئاگردا نەسووتا، بەو پەرجوانەی کە مووسا نواندی، بەئاخ و ناڵەی ئەویندارانی دڵ سووتاو، بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلامی ڕاستبێژ، بەهەمووی بەندەکانی خوا لەسەر زەویدا، تۆ لە گیان شیرینتری و لە هەموو جوانتری، وە لە دیدە و گیان خۆشەویستتری، ڕووگەی من هەر تۆی لە جێی گشت باشان، هەر کەس کەسێ دەناسێ و من هەر تۆ دەناسم، هەر کەسێ خۆی ناسی دیارە تۆش هەر دەناسێ، ڕێی خۆی دەگرێتە بەر وەکو پێغەمبەر، ئەمە (ئووەیس) وتوویەتی ماڵی لە هەوارە، وەکو جاری جاران بە شوێن تۆدا دەگەڕێ.

سەرچاوەکان

١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمۆمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە ئووەیس بەگی هەورامی.

شێخ حەسەنی دەرەهەردی

١١٣١-١٢١٥ی کۆچی

شێخ حەسەن، کوڕی شێخ سادقی دەرەهەردی لە ساڵی ١١٣١ی کۆچی لە دێی دەرەهەرد-ی سەر بە کەلاتەرزان لە دایک بووە و لە تافی جوانیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە بەغدا و لە لای زانایانی ئاینی ڕاڤەی قورئان و شەریعەتی ئیسلامیی خوێندووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢١٥ی کۆچیدا گیانی بە گیان ئافەرین سپاردووە.

شێخ حەسەن لە زۆربەی زانستەکانی سەردەمی خۆیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماوە کە لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا نووسراوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەر گیان فیدات بۆ، مەر گیان فیدات بۆ
مەر گیان شیرین ئانە فیدات بۆ
دڵ بەند حەڵقەی زوڵف سیات بۆ
دیدە هەر حەیران دیدە و دیات بۆ
پەشتان بالا بەژن بالات بۆ
خەیاڵ بە خەیاڵ خاڵ ئالات بۆ
شنەوایی گۆش دەنگ و سەدات بۆ
ڕەوایی ڕۆحم ئاما و لوات بۆ
دڵ جە عەشق تۆ دایم دەوان بۆ
زوان بە ڕازت ڕایی و ڕەوان بۆ
هەر گیانێ داروو فدات بۆ گیانم
مەر گیانەن ئەو گیان بۆ وە ژیانم

ژیان کەروو فیدات باڵا نەونەمام
پەرێ گیان کێشان من وە لات ئامام

واتە: مەگەر گیان ببێتە قوربانت، مەگەر گیانی شیرین ئەوا ببێتە قوربانت، دڵ بەندی ئاڵقەی زوڵفی ڕەشت بێ، چاو هەر سەرگەردانی دیدە و هاتنت بێ، دەست لەملانی بەژن و باڵات بێ، خەیاڵ بە خەیاڵی خاڵی ئالآت بێ، بیسەری دەنگ و سەدات بێ، گیانم ڕەوای هاتوچۆت بێ، دڵ لە ئەوینی تۆ هەموودەم لە هاتوچۆدا بێ، زمان بە ڕازت ڕەوان بێ، هەرگیانێکم هەیە بە قوربانت بێ گیانەکەم، مەگەر گیانە ئەو گیانە ببێتە هۆی ژیانم، گیان دەکەمە قوربانت ئەی باڵا نەونەمام، بۆ گیان کێشان من هاتمە لات.

سەرچاوەکان:

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.

٢– بەیازێکی کۆن.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە شێخ حەسەنی دەرەهەردی.

پەشێو زەنگەنە

١١٣٨–١٢٢٣ی کۆچی

پەشێو، کوڕی مەنووچێری زەنگەنە لە ساڵی ١١٣٨ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە و سەرەتا لە لای باوکی خوێندوویەتی و پاشان چووەتە بیارە و ماوەیەک خەریکی خوێندن بووە و لەوێوە چووەتە بەغدا و لەوێ ڕێزمان و پیتۆڵی و شەریعەتی ئیسلامیی خوێندووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە حەج و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا هەندێ دەچنە لای خەسرەوخانی ئەردەڵان ١١٧٩–١٢٠٤ی کۆچی و شکاتێکی نارەوای لێ دەکەن و ئەویش لە ترسا هەڵدێ و لە پاشا کە باری نالەباری وڵات ئارام دەبێتەوە، دەگەڕێتەوە و سەرەنجام لە ساڵی١٢٢٣ی کۆچیدا، کۆچی دوایی دەکا و لە گۆڕستانی ئاواییەکەیاندا دەنێژرێ.

پەشێو لە شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و وێژەی فارسی و عەرەبیدا مامۆستا بووە و هۆنراوی جوانیشی هۆنیوەتەوە کە گەلێ لە هۆنراوەکانی لە کەشکۆڵ و بەیازەکاندا تۆمار کراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەوە کە دەڵێ:

مەولام پێم هاڵێ، مەولام پێم هاڵێ
دوور جە تۆ مەولام پێم یاوان هاڵێ

سەرمایەی عومرم یاوان وە ساڵێ
دڵ بە تێغ پێکیای سۆسەنی خاڵێ
دایم و دەرهەم ئەر ڕۆن، ئەر شەوەن
چون قبلەنما، ڕووم نە ڕووی ئەوەن
خەیاڵ خاڵش فام سەندەن نە دڵ
دڵ بەردەن خەیاڵ، وەستەن نە ڕووی گوڵ
دڵ پەروانەوار ئێد مەکەرۆ مەشق
بسۆچنۆمان بە ئاهێر عەشق
مەولام تۆ مەولای گشتین مەولانی
هێمم هەر وە تۆن مەولای ئەولانی
پەشێو گرفتار دەرد سۆسەن خاڵەن
پەوکە نە کەژ و کۆدا عەوداڵەن

واتە: ئەی سەرۆکم، حاڵم تێک چوو، دوور لە تۆ ئەی سەرۆکم باری ژیانم گۆڕا، سەرمایەی تەمەنم گەیشتە ساڵێک، دڵم بە شمشێری سۆسەن خاڵێ پێکیا، هەموودەم ئەگەر ڕۆژە وەگەر شەوە، وەکو قیبلەنما ڕووم هەر لە ڕووی ئەوە، خەیاڵی خاڵەکانی فام و هۆشمی لە دڵ سەندووە، دڵ کەوتووەتە ناو کەڵکەڵە و خەیاڵ و نیشتووەتە سەر گوڵ، دڵ وەکو پەپوولە ئەوە دەکاتە مەشق، تا ئێمە بە ئاوری ئەوین بسووتێنێ، ئەی سەرۆکم تۆ سەرۆکی هەمووی سەرۆکەکانی، ئومێدم هەر بەتۆیە، چونکە تۆ سەرۆکی یەکەمی، «پەشێو» گیرۆدەی دەردی سۆسەن خاڵێکە، بۆیە لە کەژ و کێودا هەر ئەوداڵ و سەرگەردانە.

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.

٢– بەیازێکی کۆن.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە پەشێو زەنگەنە.

ئاغه کۆر

۱۱٤۳–۱۲۱۰ی کۆچی

ئاغە، کوڕی مەلک قاسمی کەڵهوڕ ناسراو بە ئاغە کۆر لە ساڵی ۱۱٤۳ی کۆچی لە دێی هەیوانی سەر بە ئیلام لە دایک بووە و لەبەرئەوەی چاوێکی مژمۆر بووە پێیان وتووە ئاغە کۆر واتە: ئاغە کوێر و ئەو سەرەتا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و قورئانی لەبەر کردووە و پاشان چووەتە هەورامان و لە خزمەتی زانایانی ئاینیدا خەریکی خوێندنی شەریعەتی ئیسلام و ڕاڤەی قورئان و پیتۆڵی بووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بووە و لە پاش ماوەیەک چووەتە لای خەسرەوخانی ئەردەڵان ۱۱۷۹–۱۲۰٤ی کۆچی و بووەتە نووسەر و هاودەمی تا لە ساڵی ۱۲۱۰ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەیان بردووەتەوە زێدەکەی خۆی و لەوێدا ناشتوویانە.

ئاغە لە وێژە و ڕەوانبێژیدا مامۆستا بووە و هۆنراوی جوانیشی هۆنیوەتەوە کە گەلێک لە هۆنراوەکانی لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراوە و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

دەلیلی بەدەو، دەلیلی بەدەو
وەی من سابیا دەلیلی بەدەو
چون بێ قەراران شەو نەکەردا خەو
سوب عەرزم بەردا بشیای وەلای ئەو
بەڵێ دەلیلی شوجاع دانا
کامڵ کارخاس، رای ئەدەب زانا
بیەوان نە ڕز شەخسێ وە ئەدەب
نەکەردا کارێ لەیل گیرۆ غەزەب
دوور جە قەرینەی ڕەقیب رای چەفت
عەرزم بوانا بکەرمێ خدمەت
یانێ شخسێ دیم جە دووریی هلاک
دەنگ واوەیلاش هۆڕێزا جە خاک

واتە: ئەی ڕێ پیشاندەر بە پەلە، ئەرێ پیشاندەر خێرا بەپەلە وەرە، وەکو بێ ئارامەکان کە شەو ناخەون، دەمەوبەیان قسەکانم ببیسە و بیگەینە بەدڵدارەکەم، بەڵێ ئەی پیشاندەری

نەبەز و زانا، ئەزانم کە کارەکانت چاکە و ڕێی شێواز دەزانی، بچۆ ڕیزی پیاوێکی بەشێواز، نەکا کارێ بکەی و دڵدارەکەم دڵگیر و زویر کەی، دوور لە ڕاوێژی خەنیمی ڕێی چەوت، قسەکانم بگەینە دڵدارەکەم و ئەم خزمەتەم بۆ بکە و، بڵێ کەسێکم دی لە دووریی تۆدا خەریکە لەناو دەچێ و، دەنگی واوەیلای لە خاک هەڵساوە و گیرۆدەی تۆیە.

سەرچاوەکان

١– نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.

٢– بەیازێکی کۆن.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە ئاغە کۆر.

وەستا میکایلی زەنانی

۱۱٤٥–۱۲۰۳ی کۆچی

وەستا میکایل، کوڕی محەمەدی زەنانی لە ساڵی ۱۱٤٥ی کۆچی لە دێی زەنانی سەر بە سنە لە دایک بووە و لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە سنە و لەلای زانایانی ئاینی ڕێزمانی عەرەبی و شەریعەتی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بە وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بەسەر بردووە تا لە ساڵی ۱۲۰۳ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە گۆڕستانەکەی زەناندا نێژراوە.

وەستا میکایل، یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی کوردە و وەکو دەڵێن ئەو لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا گۆشەنشین بووە و زۆربەی کاتی خۆی لە خانەقادا بردووەتە سەر و تەواوی سامانەکەی بەخشیوەتە هەژار و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و وێژەدا مامۆستا بووە و گەلێ هۆنراویشی هۆنیوەتەوە کە لە بەیازەکاندا تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەولام گوڵغونچەی ساوای نەشکوفتە
سەودای چەند بوڵبوڵ تێدا نەهوفتە
هێمای نەبڕیان نامش بە گوڵێ
ئەژنەوان بە گۆشناڵەی بوڵبوڵێ
بە نیم نیگای وێش هیچ نمەزانۆ
جە شێخ سەنعان ئیمان مەستانۆ

ئەر بوڵبوڵ نە ڕووش نەغمێو بوانۆ
دین دینداران باتڵ مەمانۆ
ئانە گوڵێوەن نەشکوفتەی ساوا
داخۆ یانەی کێش پێ مەبۆ ئاوا؟
قبلەم دووریی تۆ یەکجار منش کوشت
ئەگەر بەی تەور بۆ بێزارم جە گشت

واتە: ئەی سەرۆکم، گوڵغونچەی کۆرپەی نەپشکاو، چەند بوڵبوڵ شەیدای بووە، هێشتا ناوی بەگوڵێک دەرنەچووە، بە گوێ ناڵەی بوڵبوڵێکیان نەبیستووە، بەنێو نیگای خۆی هیچ نازانێ، لە شێخی سەنعان بڕوا دەستێنێ، ئەگەر بوڵبوڵ لەسەری بچریکێنێ و نەوایێ بڵێ، دینی دینداران لەناو دەچێ، ئەوە گوڵێکی تازە پێگەیشتووە، داخۆ ماڵی کێی پێ ئاوا دەبێتەوە؟، ئەی ڕووگەم دووریی تۆ بەجارێ منی کوشت، ئەگەر بەوجۆرە بم بێزارم لە هەمووان.

سەرچاوەکان
١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە وەستا میکایلی زەنانی.

شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی

١١٥٢-١٢١١ی کۆچی

شێخ عەبدولمؤمن کوڕی شێخ جەمالەدینی یەکەمی مەردۆخی لە ساڵی ١١٥٢ی کۆچی لە سنەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لە لای زانایانی ئاینی فێری ڕێزمان و ڕاڤەی قورئان و شەریعەتی ئیسلام و پیتۆڵی و ڕەوانبێژی بووە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٢١١ی کۆچی هەر لە سنەدا کۆچی دوایی دەکا.

شێخ عەبدولمؤمین یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و ئەو لە لێکدانەوەی قورئان و پیتۆڵی و ڕەوانبێژی و وێژەی فارسی و عەرەبیدا مامۆستا بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی بەزمانەکانی کوردی و فارسی و عەرەبی هۆنییوەتەوە کە لە دیوانێکدا کۆکراونەتەوە، بەڵام لە چاپ نەدراون. ئەو چەند

پەڕتووکیشی نووسیون کە بریتین لە: (دُرّ النظیم و کەشکۆڵی شێخ عەبدولمؤمن) کە هەردووکیان لەم دواییانەدا لە چاپ دراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شەو و ڕۆ دایم تاقەت لێم سەندەن
هەر نیمە نایمم بە زۆر پێ مەندەن
ئەویچ هەم جە تاو دەرد فیراقەت
زەڕێ نیم لەحزە نییەن فیراغەت
هەر نە پەژارەن شەوان و ڕۆوان
بێ خورد و بێ خاو بێ تاو و تووان
وێڵ وێڵ مەگێڵۆ بێدی بە بێدی
بێزار جاوایی هەی نائومێدی
ئاوارەی زامن دوور کەفتەی وڵات
کەس ئەی عەرز و حاڵ باوەرۆ وەلات
بەی گشت دەردەوە منەتبارەنان
بڵا بەی مەینەت گرفتارەنان

واتە: شەو و ڕۆژ هەموو دەم تاو و توانم لێ دەستێنێ، هەر نیوە هەناسەیەکم بە زۆر پێ ماوە، ئەویش لە تاوی دەردی دوورییەکەت، تۆزقاڵێ دەرفەتم نییە، من هەر لە پەژارەم لە شەو و ڕۆژدا، بێ خورد و بێ خەو بێ تاو و بێ توان، وێڵ وێڵ دەگەڕێم دەشت بەدەشت، بێزارم لە خۆم و هام لە ناو نائومێدیدا، ئاوارەی نیشتمانم و لە وڵات دوور کەوتوومەتەوە، کەسم نییە کە سکاڵای دەروونم بهێنێتە لات، بەم هەموو دەردەوە من سپاسی چاکەت دەکەم، دەسا با هەر بەم دەردەوە گرفتار بم.

سەرچاوەکان
١- نوسخەی دەستنووسی کەشکۆڵەکەی شێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.
٢- بەیازێکی کۆن.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عەبدولمؤمنی مەردۆخی.

فەرهەنگۆک

ئا

ئابات: ئاوا، ئاوەدان.

ئاتاو: شیاو.

ئاخێز: هەڵسان، ڕاپەڕین.

ئاڕاستەی: ڕازاندنەوە.

ئارۆ: ئەمرۆ، ئیمڕۆ.

ئەرەبەســـتـــەی: دابەســـتنی ئاژەڵ بۆ قەڵەوبوون.

ئارەزوو: هیوا، ئاوات.

ئازا: نەترس، نەبەز.

ئازار: نەخۆشی، ڕەنج.

ئازمای: تاقیکردنەوە.

ئازمایشت: ئازموون، ئەزموون.

ئازموور: تاقیکردنەوە.

ئازەرم: شەرم.

ئاس: بەرد، ئاش.

ئاسارە: ئەستێرە.

ئاساو: ئاش.

ئاســـتـــەی: بەجێ هێـشـتن، ڕێگەدان، ڕاگرتن، هێشتنەوە.

ئاسیاو: ئاش.

ئافتاو: هەتاو.

ئافتاوپەڕ: خۆرئاوا.

ئاقاب: گەوهەر.

ئاکام: ئاویلکە، گیانەلا، ئەنجام.

ئالا: بەیداخ، پێنووس.

ئالان: پێچان.

ئالۆس: توورە.

ئالوودە: گیرۆدە.

ئامای: هاتن.

ئامێتە: ئاوێتە.

ئامیار: هاوکار.

ئانە: ئەوە

ئانەشا: ئەوەتانێ.

ئانی: تەوێڵ، ناوچەوان.

ئاواج: ئاواز.

ئاوایی: دێ، گوند.

ئاودێر: ئاویار.

ئاورا: برسی.

ئاورگ: ئاگردان، وەجاخ.

ئاوەز: هۆش، ژیری.

ئاوسا: ئەوسا.

ئاونگ: شەونم.

ئاوەردەی: هێنان.

ئاوەکی: ئاوارە، دەربەدەر.

ئاوەڵ: هاوەڵ، دۆست.

ئاویار: ئاودێر.

ئاوێزان: هەڵواسراو.

ئاویلکە: سەرەمەرگ، گیانەلا.

ئاهەنگ: هەوای گۆرانی.

ئاهێر: ئاور، ئاگر.

ئایر: ئاگر.

ئایندە: داهاتوو

ئۆژ: هێز.

ئوشتر: وشتر

ئۆگە: ئەوێ.

ئۆڵکە: وڵات.

ئەختەر: ئەستێرە.

ئەخشام: مۆسیقا.

ئەدەم: ئەز، من.

ئەراگێڵ: ئاوارە، دەربەدەر.

ئەرامەندە: داماو

ئەرەب: بێگانە.

ئەژی: ماری گەورە.

ئەسپی: سپی.

ئەسر: فرمێسک، ئەسرین.

ئەسەر: بەرین، پێشین.

ئەندێش: ترس، بیر.

ئەوراک: برسیەتی.

ئەوزار: هێز.

ئەهریمەن: مەرگ، شەیتان.

ئی: ئەم.

ئینە: ئەمە

ئێوار: ئێوارە.

ب

بابە: باوک

باداوەر: گەنجی باهێنەر.

بارگا: خێوەت.

بارگە: باروبنە.

باری: بەش، بەهرە.

بازوو: قۆڵ.

بازی: یاری، کایە، گەمە.

باژێڕ: شار.

باک: سام، ترس.

بام: بان، سەربان.

باوەڕ: بڕوا.

بلا: با.

بلێزە: بلێسە، هالاوی ئاگر.

بۆز: زیرەک، چالاک.

بووڵ: خۆڵەمێش

بەد: خراپ.

بەدکێش: بەدکردار، بەدکار.

بەغە: گەورە.

بەڵگ: گەلا.

بەندەن: کێو، چیا.

بەیاخ: ئالا.

بێد: دەشت، بیاوان.

بێش: ئێش.

بێگەرد: پاک، خاوێن.

بیەی: بوون

پ

پا: پێ.
پاتەرم: خەڵک، مەردوم.
پاداشت: پاداش.
پادەشت: داوێنی کێو.
پاراو: تێراو.
پارە: پووڵ. بەرتیل.
پاسە: وا، ئاوا.
پاماڵ: پێشێل.
پای: داوێن.
پڕداڵ: پڕ دڕک.
پۆس: پێست.
پۆسە: بەوجۆرە، ئاوا.
پۆشەنگ: پشیلە. تەنگ.
پۆل: دەستە، تاقم.
پوور: کوڕ.
پەتمان: پەیمان.
پەرەنگ: کۆت، دارێک کە ئەیخەنە پێی زیندانی. سکڵ. تیشک.
پەرێ: بۆ.
پەسین: ڕۆژی پەسلان.
پەوکە: بۆیە.
پێسە: وەها، وا.
پێشواز: بەرەو پیری.
پێوار: نادیار.

ت

تا: تاڵ، هەودا.
تات: عەرەب.
تار: تاریک.
تاراج: چەپاو، تالان.
تاژی: تانجی، تاجی.
تاش: کێو، چیا.
تۆشە: توێشوو.
تووخشن: هێز.
تەخش: تیر.
تەمە: تەم
تەوەن: بەرد
تەویر: هێز.

ج

جا: جێ، جێگە.
جاف: نەبەز، ئازا. جندە.
جاگە: جێگا.
جام: جلوبەرگ. ئاوێنە.
جامە: جلوبەرگ.
جان: گیان.
جۆیای: بەدوای شتێکدا گەڕان.
جە: لە
جەرگە: تاقم، دەستە.
جەمشت: بزووتنەوە.

چ

چا: لە.
چابوک: چوست، چالاک
چار: چارە.
چاشت: چێشتەنگاو.
چاگە: لەوێ.

چاوەڕۆ: سەرچاوە.
چلێ: چلە.
چەوگا: لەوکاتەدا.
چەپاو: تالان.
چەموور: سپی.
چەرەنگ: قسەی قۆڕ و بێ مانا.
چەڵەنگ: جوان، نەشمیل.
چەم: چاو.
چەنی: لەگەڵ.
چێگە: لێرە.
چین: ڕەگەز، بەرەباب.

خ

خار: دڕک.
خارە: هاوسەر، خێزان.
خاس: چاک، باش.
خاسپ: سێو.
خامۆش: بێدەنگ
خاوەندکار: پەروەردگار.
خجڵ: خەریک.
خرۆش: هاوار
خواجا: خواجە، سەرۆک.
خوندکار: پاشا.
خوەر: خۆر.
خەجڵ: داماو.
خەرەنگ: تیر.
خەرگا: خێوەت.
خەدەنگ: سپۆن.
خەشم: ڕق، قین
خەیلێ: زۆر، فرە.

د

داد: داد، یاسا.
دارا: دەوڵەمەند.
دارایی: سامان.
دارۆ: هەیەتی. دەرمان.
دام: داو.
ڕامیار: ئەوکەسەی کە داو دەنێتەوە، ڕاوچی.
دڕن: بۆنی خراپ، وەکو بۆنی تەگە لەکاتی تێ بەرداندا.
دگان: ددان.
دڵسەرد: دڵسارد.
دلێ: ناو.
دما: دوا.
دوساخ: بەندی، زیندانی.
دوشمن: دوژمن، نەیار.
دەبەنگ: گێل، گەوج.
دەگا: دێ، گوند.
دێر: درەنگ.

ر

ڕا: ڕێگە.
ڕاز: چیرۆک. نهێنی.
ڕاس: ڕاست.
ڕاگە: ڕێگە.
ڕاویار: ڕێبوار

ڕێک: ئاماژە، دیاردی.
ڕدا: بەخشش
ڕستار: ڕزگار.
ڕۆ: ڕۆژ.
ڕۆچن: ڕۆشن.
ڕۆزگار: ڕۆژگار.
ڕۆزە: ڕۆژوو.
ڕواس: ڕێوی.
ڕەز: مێو.
ڕەند: جوان.
ڕەنگ: فڕوفێڵ
ڕێش: زام، برین.
ڕیو: فڕوفێڵ.

ز

زار: زوێر.
زام: برین.
زامن: نیشتمان.
زانای: زانین.
زایلە: هاوار و شیوەن.
زرانی: ئەژنۆ.
زریە: دەریا.
زگار: زوێر.
زم: زستان.
زۆ: زۆڵ.
زوان: زمان.
زەخم: برین.
زەڕ: زێڕ.
زەڕگەر: زێڕنگەر.
زۆرهان: پیر.
زەریا: دەریا
زەڕین: زێڕین.
زەلان: زریان، ڕەشەبا.
زەما: زاوا.
زەمین: زەوی.
زەهر: ژار.
زێد: شوێنی لەدایکبوون.
زێڵ: بەدڵ.

ژ

ژ: لە.
ژار: هەژار. زەهر
ژاڵە: دڵۆپی شەونم
ژە: هیوا.
ژەن: ژن.

س

سا: ئیتر.
ساتێ: کاتێ.
سالار: سەرۆک.
ساوا: کۆرپە.
سپەر: مەتاڵ.
ستار: ئەستێرە.
سرۆش: فریشتەی پەیامهێنەر.
سفتە: سووتاو.
سۆک: پەژارە.
سەرسپەردەی: سەرسپاردن.

سەرگەرد: بەڵاگەردان.
سەنگ: بەرد.
سەوگەند: سوێند.
سیا: ڕەش.
سیموور: سیمرخ.
سێوەنگ: ڕەش.

ش

شا: پاشا.
شالیار: ڕێبەر و سەرۆکی شار.
شکار: ڕاو.
شمە: ئێوە.
شنەفتەی: بیستن.
شۆخی: گاڵتە.
شۆن: شوێن.
شەوەزەنگ: شەوی تاریک.
شیەی: چوون، ڕۆیشتن.

ف

فرە: زۆر.
فەڕ: شکۆ.
فەرد: هۆنراو.
فەرزەن: منداڵ.
فەرمای: فەرمان دان.
فەند: فێڵ.
فەنەر: چرا.
فێشتەر: زیاتر.

ق

قا: کات.
قار: ڕق، کین.
قاڵب. لەش.
قام: هەنگاو.
قەترانی: ڕەش
قەراڵ: پاشا.
قەوەران: هەرا، هەنگامە.

ک

کات: سات، وەخت
کام: هیوا، ئارەزوو.
کاو: ئەشکەوت، کێو- چیا
کناچە: کچ.
کۆ: کێو.
کۆتا: کورت.
کۆچ: قسە.
کۆداکۆ: ڕۆژی پەسڵان.
کۆسار: کوێستان.
کۆن: کێو.
کەردەی: کردن.
کەست: دزێو، خراپ.
کێش: دین، ئاین.

گ

گا: کات. جار.
گاس: سروود.
گام: هەنگاو.
گران: بەنرخ، باییدار.
گردین: هەموویان.

ئاوەردت بەرات موتاع شادی
پەرێو ئوممەتان خەت ئازادی
گوشادی کلید دەروازەی بهشت
شۆرنای کتاب پێغەمبەران گشت
یا ڕەسوولڵلا پەنای عاسیان
ئومێد ئەرجووی دین دڵ سیان
جەودەم بارگای مەحشەر مەبۆ پا
پەرێت هۆرمەدان سەیوان خەزرا
مەوج مەدۆ عاسی نەدەشت مەحشەر
شەرمەندەو خەجڵ پا پڕ جە نێشتەر
مەغز کەللەشان قول مەدۆ وە جۆش
وێڵ وێڵ مەگێڵان عوریان و بێهۆش
کەس جە حاڵ کەس نەداران خەبەر
گشت کەڕو بێ قڕ چەم وە بان سەر
تەرازوو میزان ماوەرۆ نیگار
مەنیەرۆ سرات نە ڕووی سیا نار
نە پای میزان کێش عاسی مەنالاٚ
شەڕ مەبۆ سەنگین خێر مەشۆ بالاٚ
ئەسحابولشەمال عوممالان شەڕ
مەڕانان عاسی وە نار سەقەر
جەو دەمدا مەشی وە قاپی ڕەحمەت
مەوانی پەرێو ئوممەت شەفاعەت
عومر ئۆمەتان گشت بەفدێت بۆ
جەو دەم ویرو فکر (شەهاب) با پێت بۆ

واتە: ئەی سۆمای چاوی هەموو پێغەمبەران! تۆ خۆشەویستی خوای مەزنی و لە دوای هەموو پێغەمبەرەکانەوە بۆ ڕێنوێنیی خەڵک هەڵبژێرراوی و لە دوای تۆ پێغەمبەرێکی تر نایە. تۆ بوویت کە پەرەت دایە ئاینی پیرۆزی ئیسلام و بۆ یەکەمین جار ئالاٚی ئیسلامت لە جیهاندا شەکاندەوە، وە هەر تۆ بوویت کە بەقامک مانگت کردە دوو لەتەوە، وە هەر لەبەر تۆ

بوو کە خوا ئەم بوونەوەریە داهێنا و قورئانی بەخەلاٚت بۆت نارد، وە خوا جبرەئیلی ناردە لات تا بڕۆیتە سەرەوە و بەم چەشنە چوویتە میعراج و بەخوا نزیک بوویتەوەو لە نزیکەوە سلاٚوت لێ کرد و ئەوسا پێنج فەرزەی نوێژی بۆ خۆت و ئۆمەتت بەخەلاٚت پێ دا، کە لە میعراج گەڕایتەوە شادی و ئازادیت بۆ خەڵک هێنا. ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! تۆ پەناگای گوناهکارانی، لەو کاتەدا کە ڕۆژی پەسلاٚن دێتە دی و تەواوی خەڵک بۆ لێپرسینەوە زیندوو دەبنەوە، هەموو بەڕووتوقووتی ڕادەوەستن و تەرازوو دادەنرێ کردەوەی خەڵک لەوێدا هەڵدەسەنگێنرێ، ئەوەی گوناهکار بێ دەخرێنە ناو دۆزەخ و ئەوەی بێ گوناه و پاک بێ دەڕۆنە بەهەشت و تۆش لەو کاتەدا لای خوا بۆ ئۆمەتت تکا دەکەیت تا ڕزگار بن. دەسا هەموو خەڵک بەقوربانت بێ، لەو کاتەدا (شەهاب)یشت لەبیر بێ.

سەرچاوەکان

١- عوارف المعارف تالیف: شیخ شهاب الدین سهروردی- تهران ١٣٣٠.
٢- بەیازێکی کۆن کە دووسەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- کەشکۆڵێکی کۆن کە هەندێ هۆنراوەی شێخ شەهاوی تێدا نووسراوە.

شێخ سەفیەدینی ئاردەوێڵی

٦٥٠-٧٣٥

ئەم هەستیارە بەهەستەمان کە پیرێکی خواپەرستە، ناوی شێخ سەفیەدین کوڕی شێخ ئەمینەدینی جبرەئیل کە بەچەند پشت دەچێتەوە سەر فەیرۆز شای زەڕین کلاٚوی سنجاری کە بەپێی پەڕاوی (صَفوةُ الصَفا) لە ساڵی ٦٥٠ی کۆچی لە دێی سەنجاندا لەدایک بووە. دێی سەنجان کەوتووەتە چەند کیلۆمەتری شاری ئاردەوێڵەوە.

هەر لەو پەڕاوەدا نووسراوە کە باووباپیری شێخ سەفی لە کوردەکانی شافعی مەزەوی سنجار بوون. مامۆستا موحیتی تەباتەبایی لە وتارێکدا دەڵێ: باووباپیری شێخ سەفیەدین لە بنەڕەتا کورد بوون و شێخ سەفی خۆی هەر بەزمانی کوردی دەدوا و لەسەر ڕێ و ڕچەی شافعی دەڕۆیشت و زنجیرەی سەفەوییە کە لە ساڵی ٩٥٧ تا ١١٤٥ی کۆچی لە ئێراندا پاشایەتیی کردووە لەو کەوتوونەتەوە، بەلاٚم پاشان بوونەتە شێعە و بەرە بەرە زمانەکەشیان گۆڕاوە بەزمانی تورکی دواون.

شێخ سەفی هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوەو لە پاشا بووەتە دەروێشی شێخ زاهیدی گیلانی و

کچەکەشی خواستووە و بووەتە زاوای، کە لە ساڵی ٧٠٠ی کۆچی شیخ زاهید دنیای بەجێ هێشتووە، بووەتە جێنشینی ئەو ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووەو لە هەموو لایەکەوە ڕوویان کردووەتە خانەقاکەی و تەنانەت پاشاکان و فەرمانڕەوایانی وڵاتە ئیسلامییەکان هاتوونەتە خانەقاکەی و پیت و پێزیان لێ وەرگرتووە و ژیانی بەم چەشنە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٣٥ لە تەمەنی هەشتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە تەنیشت خانەقاکەیدا نێژراوە.

شێخ سەفیەدین دەروێشێکی ڕەند و خواناس و بێ پەروا بووە و بەیەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی سەردەمی خۆی دێتە ژمار، لە شێخەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی لوڕی بەیادگار ماونەتەوە کە هەندێک بەشێوەی ئازەری داویانەتە قەڵەم.

مامۆستا سەی ئەحمەدی کەسرەوی لە پەڕاوەکەیدا دەڵێ: لە شێخ سەفیەدینی ئاردەوێڵییەوە هەندێ هۆنراو بەجێ ماون کە لەسەر شێوەی دووبەیتییەکانی بابە تایەری هەمەدانی هۆنراونەتەوە، وە لە مێژەوە ئەم چەشنە دووبەیتییانەیان بەفەهلەویات داناوە کە لە ئازەربایجان و شوێنەکانی تردا باوە. ئەمەش چەند دووبەیتییێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

دێرەکین سەر بەسەودای تە گێجی   دێرەکین چەش چو خوێنین ئەسرە ڕێجی
دێرە سەر بە ئاستانە ئەچ تەداروم   خود نەواچی کو وەربەختی چو گێجی

واتە: دەمێکە کە سەرم لە ئەوین و سەودای تۆدا گێژە، دەمێکە کە چاوم فرمێسک و دەسرِی خوێنین دەڕێژێ، دەمێکە کە سەرم داناوەتە سەر ئاستانەکەت تا تۆ نەڵێی کە چ بەختێکی گێژ و وێژە. لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

بە من جانی بدە ئەز جانەوەر بووم   بە من نوتقی بدە تا دەماوەر بووم
بە من گۆشی بدە ئار جەشنەوا بووم   هەر ئانکە وانکە بوو ئەز ئاخەبەر بووم

واتە: ئەی حوای گەورە! بەمن گیانێک ببەخشە کە دڵم بەتیشکی زانیاری و خواناسی زیندوو بێتەوە وە بەمن زمان و دوانێک بدە تا دەمەوەر بم، وە بەمن گوێی بدە کە تەواو سروشتی جیهانی نادیار ببیسم و لە هەموو شتێک ئاگەداربم. دیسان دەڵێ:

سوخەن ئەهل دلان دوری بە گوشوم   دوو کاتب نشتە دایم بە دوشوم
سەوگەندم هوردە بە دل چو مەردان   بە غەیرەز توو بە جای چەش نەروشوم

واتە: قسەی خاوەن دڵان وەکو دوڕێکە لە گوێدا، وە من هەمیشە چاودێری لەو قسە و پەندانە دەکەم، چونکە دوو فریشتە هان لەسەر شانمەوە کە نووسەری کردار و کردەوەمن، وە وەکو پیاوانی خوا سوێندم خواردووە کە جگە لە خوای گەورە چاوم، بەکەسێ ترەوە نەبێ.

سەرچاوەکان
١- أذری تالیف احمد کسروی- تهران ١٣٥٥
٢- یک دو بیتی از شیخ صفی الدین اردبیلی- یحیی ذکا در مجله دانش سال سوم شماره ٧.
٣- صفوه الصفاء تالیف ابن بزاز (دەستنووس)
٤- روزنامه سحر شماره ٢٥٧- ١٣٤٠- سرنوشت کردهای ترکیه نوشته محیط طباطبائی.

سەیدی هەورامی (یەکەم)

٨٥٠–٩١٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەی حەمە سادق کوڕی سەی عەلیی هەورامی و نازناوی (سەیدی)یە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ٨٥٠ی کۆچی لە دێی ڕەزاو پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی هەورامان گەڕاوە و سەر ئەنجام لە لای مەلا جەلالی گەورە لە خۆرماڵدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ٩١٨دا، کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

مامۆستا حەمەومینی کاردۆخی کە دیوانەکەی سەیدەیی کۆکردووەتەوە و لە چاپی داوە، بەداخەوە تووشی هەڵە بووە و هۆنراوەکانی سەیدیی هەوەڵی بەهی سەیدیی دووەم داناوە و لای وایە کە هەر سەیدییەک بووە و ئەویش لە سەدەی یانزەمی کۆچیدا ژیاوە، کەچی هۆنراوەکانی سەیدیی هەوەڵ بەشێوەی زۆر کۆن هۆنراونەتەوە و لەگەڵ هۆنراوەکانی سەیدیی دووەمدا زۆر تۆفیریان هەیە و هەر کەسێک کە بەزاراوەی هەورامی ئاشنایەتیی هەبێ و چاوێک بەهۆنراوەکانی سەیدی هەوەڵ و دووەمدا بخشێنێت ئەمەی بۆ ڕوون دەبێتەوە.

مامۆستا محەمەد ساحیب لە پەڕاوی (پیرشالیار)دا دەڵێ: سەیدی کە ناوی سەی حەمە سادەق و کوڕی سەی عەلییە لە سەدەی دەیەمدا واتە لە ٩٤٠ی کۆچیدا ناوبانگی دەرکردووە و بیروباوەڕ و جۆری هۆنراوەکانی ئاوێنەیەکن بۆ هۆنراوی ئەو سەردەمە کە باسی سروشت و هەوارگە ڕەنگینەکانی ئەم ناوچەیە، هەروەها لە پیاهەڵدان و ستایشی ئاینی و چۆنییەتی ژیانی ئەو سەردەمە ڕوون دەکاتەوە کە تێیدا ژیاوە.

لە ڕۆژنامەی ژینیشدا وتارێک سەبارەت بەسەیدەیی هەوەڵ لەژێر ناوی هۆنراو و هۆنەرەکانماندا لە چاپ دراوە کە زۆر سەرنجڕاکێشەرە و لەم وتارەدا هاتووە کە سەیدی لە

ساڵی ٩٢٠ی کۆچیدا جیهانی بەجێ هێشتووە و لە دێی ڕەزاودا نێژراوە کە ئەم مێژووە لەگەڵ، ئەو مێژووەی وا کەوتووەتە دەستی ئێمە یەک دەگرێتەوە.

سەیدی جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو، لە هونەری پزیشکیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و وەکو دەڵێن: لە گوڵی وەنەوشەو هێندێ گژوگیای کوێستانی ناوچەی هەورامان دەوایەکی دروست کردووە کە بەوە نەخۆشیی ڕەشە گرانەتای چارەسەر کردووە.

هۆنراوەکانی سەیدی کە زۆربەیان دڵدارین، زۆر تەڕو پاراو و شیرین و ڕەوانن و زۆربەیان لەسەر شێوەی کۆن هۆندراونەتەوە. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

دڵبەر دڵ ئەستاناى جە من، شەرت ئی دڵستانی نیۆ
جەورش مەدەی ڕەنجش مەکەر، خۆ کافرستانی نیۆ
شەرتەن بکێشۆ دڵ جەفات، با یادگار مانۆ جە لات
تۆ بۆت نە دڵ خۆفی خودات خۆ کافرستانی نیۆ
ئامام ڕات پی جەستەوە، گیرەم سڵۆم چیت نەستەوە
پی حاڵی جەستەی خەستەوە، خۆ کافرستانی نیۆ
هەی نەونەمامی باغی دڵ، پەی تۆ سیان بەیداخی دڵ
سا مەرهەمێ پەی داخی دڵ، خۆ کافرستانی نیۆ
هەی ڕەندی توحفێ نازەنین، خاڵت جە عەنبەر گوڵ جەمین
سا مەرهەمێ دەر پەی برین، خۆ کافرستانی نیۆ
بیمار تۆم حۆرو پەری، ئەر خواهیشەن ئەر سەرسەری
شەرتەن عەیادەتمان کەری، خۆ کافرستانی نیۆ
دادەم پەنە چڵێو ڕێون، قیمەتشەنە سۆنەم گیۆن
چی مامەڵە مەگنەم زێون، خۆ کافرستانی نیۆ
وێڵ وێڵ مەگێلام کۆ بەکۆ، دەردم گران بێ ڕۆ بە ڕۆ
سا حالو دەردیم پەرسە تۆ، خو کافرستانی نیۆ
تەرک و وڵاتیت کەردمۆ، ژاراو دووریت وەردەمۆ
پەرسە بە حاڵی دەردەمۆ، خۆ کافرستانی نیۆ
عوریان و کەڵپۆس پێڵەنۆ، شەیداو بیابان گێڵەنۆ
داپەرسە پەی کێ وێڵەنۆ، خۆ کافرستانی نیۆ

ئەرشەت و بەینت ویرتەن، خۆف و خواو پیرتەن
بۆ لام ئەگەر چی دیرتەن، خۆ کافرستانی نیۆ
یام بارە تەشریف یانەمۆ، یا دوورو پەرسە حاڵمۆ
تەرسە هەناسەی کاڵمۆ، خۆ کافرستانی نیۆ
قەومان خۆیشان هامسەران، لۆمە و مەنامان چی کەران؟
خاسەن تەئەسوفمان وەران، خۆ کافرستانی نیۆ
(صەیدی) گرانو ئەلویداش، هیجران مەدۆ هەردەم جەفاش
هەی پەی خوای بەیدێ وەلاش، خۆ کافرستانی نیۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دڵت لێ سەندم و ئەمەش دروست نییە کە دڵ بڕەنجێنی و ئازاری بدەی، ئەوا دڵەکەم لەلای تۆ بەجێ دێڵم، تۆش ترسی خوات لە دڵا بێ. ئەی نەونەمامی باخی دڵەکەم! ئاڵای سپی دڵم بۆ تۆ ڕەش بووە، دەسا مەڵهەمێکم بدەرێ تا برینەکانی سارێژ بێتەوە، ئەی نازەنینەکەم! خاڵی سەر گۆنات عەنبەرە و ڕوومەتت گوڵە، بۆیە من بیماری تۆم، دەسا وەرە لام و هەواڵێکم بپرسە.

ماوەیەک بەشاخ و داخا دەگەڕام و دەردم ڕۆژ بەڕۆژ گرانتر دەبوو، خۆ تۆ کارێکت پێم کرد کە وڵاتەکەم بەجێ بێڵم و ژاری دووریم خواردەوە و کەڵپۆسم کردە کۆڵ و بۆ تۆ کەوتمە دەشت و بیاوان، دەسا ئەگەر ترسی خوات لە دڵایە وەرە لام خۆ کافرستانی نییە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە ڕێحانی خۆشەویستی و پێی دەڵێ:

ڕیۆن، داخۆ باڵا تەڤە هەزار یۆ، دەردەدارەنێ
گرد کوشتەو ئا دیدەتەنێ، تەدیدەت جادووکارەنێ
باڵات نەمامی نەوبەرۆ، مەمیت مەرەجێو نارەنی
کوڵمێت ساڤۆ، دلێ دەرۆ، مەمێت مەرە جێو نارەنێ
زوڵفێت گرنج و خاوەنێ، سەرلوولەنێ سیاوەنێ
چنوورو ڕاگا و کاوەنێ، کەمەندە یا شامارەنێ
گەر لۆمەنۆ، ئەگەر مەنۆ، ئەز عاشقۆ، باڵاوتەنۆ
پی دینە، با تەپڵم ژەنۆ، وەس نیا خاسم یارەنێ
ئەشکت پێسەش وستەن کەلێم، بییەن بایس یەی خجڵنێم
سەر تاوار و نەتۆو دڵێم، حەرفی تمێت دیارەنێ
بێ مێر غوزار دونیا تەمۆم، چەنی ئاڤۆ هەرسۆ چەمۆم
کەی مەینەتۆ، یاگۆ خەمۆم دیدەی من ئێنزارەنێ

زێدم چۆڵۆ، ماوام بەرۆ، پیمۆ نومۆ، پەی تە هەڕۆ
تاکەی ئەڤدالْ مسیۆ بەرۆ، بەر گولەشیم دەورانێ
تاڵەم کەمۆ، خەمێم فرۆ، پەی تەم پۆشان، بەرگ و کوفۆ
من ئادوو بەینم هەر یوڤۆ، بەڵام تە مۆڵەت دارەنێ
ئەزمەجنوون و وێڵ و تەنۆ، شێت و ئەراگێڵ و تەنۆ
دایم چەنی، خێڵێ تەنۆ، کۆمێم چنیم بێدارەنێ
تۆنی حەیات و نەفەسم، ساسێ مەنام کەراکەسم
کەلامولّلا و بابۆیم قەسەم، من هەر ئێدەم گوفتارەنێ
ساوەس چەنیم توندی کەرە، داڵێوە خەمخواریم کەرە
بافتەن کەروو، ڕاتنە سەرە، ئەر تە قسێت هەموارەنێ
ئەگەر تە، قەوڵت سادقۆ، پێسە و یاران موافقۆ
وەس دەر جەفاوو عاشقۆ، فەقێرەنێ، هەژارەنێ
(سەیدی) فدێو سیمین لە شۆن، گرفتار و باڵان وەشۆن
خەیاڵیش لاو، دیدە ڕەشۆن، چەم سیاوێش، دەرکارەنێ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! لە داخ قەد و باڵای تۆ هەزار کەس دەردەدارە و هەموویان کوژراوی چاوە جوانەکانی تۆن، چونکە چاوەکانت ئەفسوونن و باڵات نەمامی تازە بەرە و چاویشت نەرگسە و کوڵمیشت سێوی ناو باخە و مەمکیشت هەنارە و زوڵفەکانیشت گرنج و خاون، ئەگەر لۆمەم کەن و ئەگەر بەرم بگرن، من هەر سەوداسەری باڵای تۆم، خەم و پەژارەم زۆرە و ئەوا لە داخا کفنم پۆشیوە و وەکو مەجنوون وێڵ و دەربەدەر بووم، دەسا کەم ئازارم بدە و وەرە لام و بمدوێنە، خۆ بۆ تۆ دڵم خوێنە.

سەیدی ئەو پەردانە دادەداتەوە و سەبارەت بەبێ ئەمەگیی جیهان دەکەوێتە وتووێژ و پەندی خەڵک دادەدا و دەڵێ:

یاران دێوانە، یاران دێوانە
ئەبلە کەسێوەن شێت و دێوانە
چی دونیای فانی بسازۆ یانە
بەئاوایش وانۆ ماوای وێرانە
دونیا مەنزڵێن وێرانە فانی
یانەش نەدان ساز کەس جە وێرانی

یاران هەر مەسکەن وێرانە زێد بۆ
ئەبڵە ئەو کەسەن بەوش ئومێد بۆ
هەر کەس عاقڵ بۆ چەنەش چی نیشۆ
ڕەنجی بێ حاسڵ، پەی دونیای کێشۆ
هەر ئێد خاستەرەن بگنۆ نەرای
تا یاوۆ وە لای ئەبەد ماوای
عاقلانێ دەور قەدیم ئەیامان
یانەی دونیاشان وێنەی پول فامان
هەرچەند بمانی نەو ڕاگوزەردا
حاسڵش ئێدەن بشیش وە سەردا
ئەر کەسێ و نەبۆ، وێڵ و دێوانە
وە بانی پوڵدا کەی کەردەن یانە
دونیا شارێوەن چوون قەدیم شاران
ساکنەن تێشدا هەزار هەزاران
وەلێ کەس جاوید چەنەش نەمەندەن
هەر پەنج ڕۆ، کەسیۆ چاگەنە بەندەن
نە ئارامێ هەن، نە هۆ قەرارێ
جەی شار بەرمەشان، هەرۆ هەزارێ
مەویەران بەجەخت یاران بەپۆڵدا
گشت مەبان پێوار جە خاک و خۆڵدا
پەیاپەی مەشان یاران بەو ڕاوە
یەکێ نمارۆ سەر بەدوماوە
عەقڵ تۆ پێسەن، ئی دونیای فانی
کەس تێش نەمەندەن تۆ چەنەش مانی
مەشغووڵ بەکاوگڵ یانە مەسازی
سەفەرێ سەختەن دوورو درازی
شێتا فکرو تۆ خەیاڵت پووچەن
خەیاڵ هەر سەفەر کارسازی کووچەن

وەس لیباس شوغڵ دونیایی پۆشە
ڕای سەفەر دوورەن پەیداکەر تۆشە
گا نەفکر حرس جەمعی ماڵەنی
گا پەرێ مەنسەب نە خەیاڵەنی
گا چەنی فەرزەند شادی و زەوقتەن
گا پەرێ دیدار یاران شەوقتەن
کەللەی سەر جە کار دونیا کەر خاڵی
کاتێ مەزانی شادی بەتاڵی
ئەوسا مەزانی ئەجەل تۆش داگیر
پاش نیای نەدام سلسلەو زەنجیر
دەروون پڕ حەسرەت خاتر پەرێشان
دوور کەفتی جە ئەهل جەقەوم و خوێشان
نە ماڵ نە فەرزەند ناما بەکارت
تۆ مەندی نە قەبر کۆی عوسیان بارت
ئەوسا جەو دوما وا حەسرەتا بۆ
تا یاگەی نیشتەی نەبەر ئامات بۆ
کەردەی زشتی وێت وەنەت بی دوچار
یا واردیش چون وەرگ یا گەستیش چون مار
گیر وەردەی کردار فعل زشت وێت
بێ تۆشەو بێ زاد خاڵ مشت وێت
عاسی و ڕووسیا گوناهکار وێت
گرفتار قەبر، تەنگ و تار وێت
غەرق گێج بەحر، سیاسەت وێت
شەرمەندەو ڕوو زەرد قیامەت وێت
(یاغافرالذنب) سرپۆش سەتتار
بویەر جە جورم (سەیدی) خەتاکار

واتە: ئەی یاران! بێ ئاوەز و گەوج ئەو کەسەیە کە لەم جیهانەدا خانوو دروست بکات و ئەم کەلاوە کۆنە بەهی خۆی بزانێ، ئەم جیهانە وەکو وێرانە و کەلاوە کۆن وایەو سەرئەنجام

لەناو دەچێت، هیچ کەس لە وێرانە خانوو دروست ناکا، وە ئەو کەسەی کە بەبوونی ئەم جیهانە هیوادار بێت شێتە، هەر کەسێک تۆزێ ژیر بێ، ڕەنج بۆ ئەم جیهانە ناکێشێ، پیاوانی دەوری کۆن جیهانیان بەپردێک داناوە کە دەبێ هەموو بەسەر ئەو پردەدا تێ پەڕین، جیهان زۆر کۆنە و بەکەس ئەمەگی نەنواندووە، هەر کەسە چەند ڕۆژێک تێیدا ژیاوە و پاشان باروبنەی پێچاوەتەوە، وە کەس ئیتر ناگەڕێتەوە، جا دەبێ بەبیری خۆتەوە بی و تۆیشووبەرە بۆ ڕۆژی دوایی کۆکەیتەوە، چونکە لەو ڕۆژە نەماڵ و نەمنداڵ بەکارت نایەو تەنیا کردەوەی چاکە کە بەکەڵکت دێ و دەگاتە فریات و، ئەگەر کردەوەت لەم جیهانەدا خراپ بێ، ئەو کردەوە لە ڕۆژی دواییدا دەبێتە قۆرت و دەچێتە ملت، دەسا هەتا دەتوانی چاکە بکەو لە چەوت و چەوێڵی و فرۆفێڵ لادەو پەشیمان بەرەوە و ڕوو لە خوای تاقانە بکە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەیدی- کۆکردنەوەی محەمەدئەمین کاردۆخی- سلێمانی ١٩٧١.
٢- کەشکۆڵێکی کۆن کە کورتەی ژیان و هەندێ هۆنراوەی سەیدی تیا نووسراوە.
٣- پیر شالیاری زەردەشتی- محەمەد بهاءالدین صاحب- بەغدا ١٩٦٨.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیدی.

بابە جەلیلی دەودانی

٨٨٣- ...

بابە جەلیل کەکوڕی میر جەوزی دەودانییە، بەپێی یادداشتی کاکاڕدایی لە ساڵی ٨٨٣ی کۆچی لە دێی دەوداندا لەدایک بووە، وەکو دەڵێ:

وە سەنەی هەشت سەد هەشتاو سێی شەعبان
جەلیل جە دەودان ئاما وە جیهان

واتە: لە ساڵی هەشت سەد و هەشتا و سێی شەعباندا، جەلیل لە دێی دەودان پێی نایە مەیدانی ژیانەوە.

بابە جەلیل هەر لەوێدا پێ گەیشت و خەریکی خوێندن بوو، وە لە تافی جوانیدا خەریکی گەشت و گێڵ بوو، وە گەلێ دێ و شار و شارۆچکەی کوردستان گەڕا و لەگەڵ زانایان و خواناسان و پارێزگاراندا وتووێژی کرد و سەرئەنجام گەڕایەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بوو، وە گەلێ لایەنگری پەیدا کرد.

لە پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل)دا نووسراوە کە بابە جەلیل پیاوێکی خواناس و پارێزگار

بوو، وه لەگەڵ زۆربەی پیاوه گەورەکانی ئەو دەورە حەزیان دەکرد کە لەگەڵیا ڕاوێژکەن، بەڵام ئەو کەمتر دەهاتە ناو خەڵک و کەمتر دەدواو زۆربەی کاتی خۆی لەگەڵ یارانیا ڕادەبوارد و ئەوانی ڕێنوێنی دەکرد.

له پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە: کە بابە جەلیل لەپاش شاوەیس قولی و بەر له ئاتەش بەگ و شائەیاز سەری هەڵداوە و یەکێکە لە شا مێوانەکان، بەڵام بنەماڵەیەکی پێک نەهێناوە و ڕۆژگارێکی کورت لەگەڵ هەندێ لە یارانیدا ژیاوە و پتر گۆشەگیر بووە و له گۆشەگیریدا ژیانی بردووەتە سەر. ناوی هەندێ لە یارانی بەم چەشنەیە:

میر عەتار، میر هەیاس، میر جەوزی، دەدە بەگتر، میرزا قولی، سەمەن، (سایی) لە بابە جەلیل و یارەکانییەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەڕاوێکدا ناوی (دەورەی بابە جەلیل) تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەجرما عەزیم، ئەجرما عەزیم   ئەز وزورگەنان ئەجرما عەزیم

خۆف غۆلامان هیچ نیان پەریم   پەنەم مەواچان جەلیل ڕەحیم

واتە: پاداش و مزی کارم زۆر گەورەیە، من گەورەم و ترسێکم لە خولامەکان نییە و دەزانم کە بەقسەم دەکەن، بەمن دەڵێن بەخشێنەر، چونکە ئەوەی وا خوا پێمی داوە بەخەڵکی دەبەخشم و خواش خۆشمی دەوێ.

٢

ڕیازەت کێشم، ڕیازەت کێشم   ئازیزم پەی تۆ ریازەت کێشم

بزێ کەر وە حال دەروون ڕێشم   گوڵم وە دەستەن پەی چێشەن بێشم

واتە: ئەی یار! من نەوسی خۆم دەکوژم و بۆ خووخدەی باش و ئاکاری جوان بەرگەی ئەم هەموو ڕەنج و سەخڵەتییە دەگرم، وە ئەم هەموو ڕەنج و سەخڵەتییە بۆ بەدەست هێنانی ڕەزای تۆیە، دەسا بەزەییت بێتە حاڵی زار و دەروونی ڕێشم، چونکە من شوێنەواری ئەو ڕەنجە کە گوڵە لە دەستم دایە، کەوابوو ئەو هەموو دەرد و ڕەنجەت لەبەر چییە؟

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- یادداشتی کاکاردایی (دەستنووس).

٣- دەورەی بابە جەلیل (دەستنووس).

٤- برهان الحق تالیف نور علی الهی.

دەدە بەگتری دەودانی

٨٨٦- ...

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل)، لە ساڵی ٨٨٦ی کۆچی لە دێی دەودانیدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە، وە بۆ خوێندن زۆربەی هەورامان گەڕاوە و لە دێی شێخان و سازان و هاوار ماوەیەکی زۆر ماوەتەوە و پەڕاوی سەرئەنجامی بەتەواوی خوێندووە و پاشان چووەتە لای بابە جەلیل و ماوەیەک لەلای ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە دێیەکانی هەورامان و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاشماوەی ژیانی بەم چەشنە بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە دەدە بەگترەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەڕاوی (دەوری بابە جەلیل)دا نووسراون. ئەمەش دوو هۆنراوی ئەو کە دەڵێ:

ئەی پیر پێشەوا، ئەی پیر پێشەوا   ئەز چەنی تۆمەن ئەی پیر پێشەوا

وە دەست تۆوەن کلید و دەرگا   سا نازی بۆزە تا بەیۆ خواجا

واتە: ئەی پیری پێشەوا! من لەگەڵ تۆمە، وە کلیلی دەرگای ڕازی خوایی بەدەستی تۆیە، کەوا بوو نازێ بکە و بپاڕەوە تا ڕێبەر و خواجەم سەرهەڵبدا و خۆی دەربخا.

سەرچاوەکان

١- دەورەی بابە جلیل (دەستنووس).

٢-سەرئەنجام (دەستنووس).

میرزا قولیی دەودانی

٨٩١- ...

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل) لە ساڵی ٨٩١ی کۆچی لە دێی دەودانیدا لە دایک بووە و هەر لەسەردەمی منداڵی لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا کەوتووەتە گەشت و گێڵ و بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی هەورامان گەڕاوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و چووەتە لای بابە جەلیل و لەپاش ماوەیەک خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە هەورامان و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

له میرزا قولییەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل)دا تۆمار کراون. ئەمەش دوو هۆنراوەی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وستەن ئەو دمشق، وستەن ئەو دمشق   زەماو زەماوەند وستەن ئەو دمشق

وە دەست غولامێک جەم بی وە فەرشەق   وەشڵە وا جەستەی شام مەبی پەشەق

واتە زەماوەند و گۆبەند و شایی کەوتە شاری دمشق، وە بەدەستی خولامێکی زیرەک و وشیار جەمێک پێک هات. خۆزگە شام بەزەیی پیاماندا دەهات و سەری هەڵدەدا و خۆی دەردەخست و دەهاتە ناومان تا بەدیداری شاد دەبووین.

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەورەی بابە جەلیل (دەستنووس).

سەمەن خانمی دەودانی

سەدەی نۆهەم

ئەم هۆنەرە بەپێی پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل) لە سەدەی نۆهەمی کۆچیدا ژیاوە و بەیەکێ لە یارانی بابە جەلیلی دەودانی دێتە ژمار و ئیتر سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئاگەدارییەکمان نییە و هەر ئەوە نەبێ کە نووسراوە لە ساڵی ٩٣٦ی کۆچیدا بابە جەلیلی دیوەو شەیدای زانست و پارێزگاریی ئەو بووە و ئیتر وازی لە خۆشییەکانی جیهان هێناوە و پاشماوەی ژیانی بەخواپەرستی و کوشتنی نەوسی خۆی بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە. لە سەمەن خانمەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەڕاوی (دەورەی بابە جەلیل)دا تۆمار کراوە. ئەمەش دوو هۆنراوی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یا دۆڵدۆڵ سوار، یا دۆڵدۆڵ سوار   ئامانەن ئامان ساحیب ذولفەقار

وە ناز ئەو وەقت تۆشیت نە جەببار   بنمانە ڕەمزێ باقی ئاشکار

واتە: ئەی خاوەن زولفەقار و ئەی دوڵدوڵ سوار لە تۆ داوای زینهار و ئامان دەکەم و سوێندت دەدەمە ڕۆژی بەرین کە نوقمی ناز بوویت، ڕازی یاریمان پێ بڵێ و خۆت ئاشکراکە و سەرهەڵدە تا بەدینت شادبین.

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەورەی بابە جەلیل (دەستنووس).

عێل بەگی جاف

٨٩٨- ٩٦١

ئەم هۆنەرەمان بەپێی دیوانێکی دەستنووس کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ٨٩٨ی کۆچی لە شارەزوورا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ٩٦١ی کۆچی لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: وەکو وا دەڵێن عێل بەگی چوارسەد ساڵ لەمەوپێش ژیاوە. فەتالی حەیدەرییش لە سەرەتای (دیوانی مەلا پەریشان)دا دەڵێ: عێل بەگی گەلێ بەر لە خول و ڕۆژگاری نادرشادا ژیاوە.

بەپێی بەڵگەکانی دەستنووسی گۆرانی کە کەوتووەتە دەستمان، عێل بەگی لە شارەزوورا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و، خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی زۆربەی شارەکانی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆریش لە هەورەمان بووە و لە پاشا لە بەغدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ شارەزوور و لە پاش ماوەیەک لەوێوە چووەتە هەورامان و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا ماڵئاواییی لە جیهان خواستووە و لەوێدا نێژراوە.

ئەوەی کە زۆر سەرنجڕاکێشە بۆ ئێمە ئەوەیە کە لەسەردەمی عێل بەگدا زۆربەی هۆنەران هۆنراویان بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە کەچی ئەو بەزاراوەی کرمانجی باشووری یا سۆرانی هۆنراوەکانی خۆی هۆنیوەتەوە، ئەڵبەت ناتوانین ئەوەش بڵێین کە ئەو ئەم ڕچەیە شکاندووە، چونکە بەر لە ئەو گەلێ لە هۆنەرانی شارەزوور بەسۆرانی هۆنراویان هۆنیوەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا زاراوەی گۆرانییان بەزاراوەیەکی پیرۆز داناوە.

لە عێل بەگییەوە دیوانێک بەیادگار ماوەتەوە کە زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەپێشگۆتن و لەم هۆنراوانەدا بەپاشایەتیی نادرشا و زەندییەکان و قاجارییەکان و ڕژێمی پەهلەوی و کۆماری دیاردیی کردووە و هەروەها لە بەدیهاتنی فڕۆکە و ماشێن و برووسکە و شەڕەکانی جیهانی و ڕووداوە تازەکان گەلێ شتی نادیار و شاراوە کە لەمەولا ڕەنگە بێنەدی دیاردییەی کردووە.

ئەوەش دەبێ بڵێین کە پێشگۆتن و پێش بینی هەر لە مێژەوە لەناو ئێرانییەکاندا باو

بووەو بەشێ لە وێژەی زەردەشتی بریتییە لە پێشبینی و پێشگوتن بەتایبەت پەڕتووکی (زەند و هوومەن یەسن) و (دینکەرد) و (بوندهشن) و (زەردەشت نامە) و پەڕتووکی (جاماسپنامە) پڕە لە پێشگۆتن و پێشبینی.

ئەوا هەندێ لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە دێنین و لێی دەکۆڵینەوە و لەگەڵ ڕووداوەکانی مێژوودا پێکیان دەگرین:

١

من بەقەوڵی گۆران دەکەم   قسە لەژێر هەوران دەکەم
هەمووی لە بۆ سۆران دەکەم   ئیتاعەتی دەوران دەکەم
هەروا بووەو هەروا دەبێ

واتە من بەپێی فەرمانی گۆران ڕەفتار دەکەم و بەپێی قسەی پیاوە گەورەکانی ئەم عێلە ڕازی نهێنی و شاراوە ئاشکرا دەکەم تا ببێتە پەند و ئامۆژگاری بۆ کوردەکانی سۆران و کەڵک و سوودی لێ وەرگرن و ئەم ڕەوشتە بەر لە ئێمە بەم جۆرە بووە و دوای ئێمەش هەر بەم چەشنە دەبێ.

گۆران کە لە خشتەکی یەکەمدا دیاردی پێ کراوە، بریتییە لە عێلی گۆران کە لە خۆرئاوای کرماشان و شوێنەکانی تری کوردستاندا نیشتەجێن و زۆربەیان پەیڕەو و لایەنگری ڕێ و ڕچەی یارین کە لە ئاینە کۆنەکانی ئێران سەرچاوەی گرتووە، بەڵام پاش بڵاوبوونەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلام، ڕەنگ و بۆی ئیسلامیی گرتووەتە خۆی.

سۆران کە لە خشتەکی سێیەمدا هاتووە بریتییە لە عێلی سۆران کە هەر لە مێژەوە لە دەوروبەری هەولێر و هەریر و ڕەواندز و شەقڵاوە و هەندێ شوێنی تری کوردستاندا دەژیان و پاشان ئەم هۆزە دەوڵەتێکیان بەناوی سۆران پێک هێنا. مێژوونووسان دەڵێن کە کەوڵۆس ناوێک لە سەدەی نۆیەمی کۆچیدا هاتووەتە هەولێر و لە ناوچەی ئاواندا ناوبانگی دەرکردووە و یەکێ لە کوڕەکانی بەناوی عیسا لە هەرایەکدا سەرکەوتووە و بووەتە سەردار و سەرۆک و بەناوی جێگای شەڕەکە ناوبانگی (سۆران)ی بۆ ماوەتەوە. جا دەوڵەتی سۆران ئەم عیسا دای مەزراندووە بەڵام وشەی سۆران زۆر لەوە کۆنترە. لە دەوری سلێمان بەگی سۆراندا خەڵک لە ئەوپەڕی خۆشی و هێمنیدا ژیاون و وێژە و زمانی کوردی پەرەی سەندووە و پاشان خانزادی خوشکی وڵاتی سۆرانی بەڕێوە بردووە و دواین میری سۆران حەمە پاشا کوێرەی ڕەواندوزە کە تا ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی فەرمانڕەوایەتیی کردووە و بەگەورەترین میری سۆران دێتە ژمار.

٢

خاسان وە بێ وەتەن دەبێ   مورغان دوور لە چەمەن دەبێ
شاهان وە بێ کەفەن دەبێ   دەوران وە کامی زەن دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە: پیاوچاکان و خاسان ئاوارە و دەربەدەر دەبن و بەبێ نیشتمان و مەڵبەند دەمێننەوە و پەلەوەران و باڵندەکان لە مێرگ و چیمەن دوور دەبنەوە و فەرمانڕەوایان و شایان بەبێ کفن دەنێژرێن و ئەوسا چەرخ بەکامی بنەماڵەی زەند دەسووڕێتەوە.

عێل بەگی لەم بەندەدا دیاردی ئەکاتە سەر فەرمانڕەوایەتی زەند کە لە ساڵی ١١٧٢ تا ١٢٠٩ی کۆچی لە ئێراندا فەرمانڕەوایەتی کردووە و دامەزرێنەری ئەم زنجیرەیە کەریم خانی زەندە کە پیاوێکی دڵپاک و دادگەر و ژیر و وریا و خوناس و لە خواترس بووە و هەر لەبەرئەمە ناوی خۆ ناوە (وکیل الرعایا) و پاشان شاری شیرازی کردووەتە پایتەخت و لە دەوری ئەوا وڵات بەجارێ ئاوەدان بووەتەوە و خەڵک لە ئەوپەڕی خۆشی و هێمنیدا ژیاون و ئەم پیاوە گەورەیە لە ساڵی ١١٩١ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە پاش ئەو چەند پاشای تر لە بنەماڵەی زەند پادشایەتییان کردووە و سەرئەنجام قاجارییەکان زنجیرەکەیان پووچ کردووەتەوە.

٣

شۆڕش لە ئێرانی دەبێ   سەرێ جۆش و گرانی دەبێ
گەلێ مەردان فانی دەبێ   ڕفی دۆستی. گیانی دەبێ
هەروا بووەو هەروا دەبێ

واتە: لە ئێراندا شۆڕش و بزووتنەوە دێتەدی و هەمووی خەڵک یەک دەگرن و ئەو شۆڕشە پێک دێن و لەم شۆڕشە گەلێ کەس دەکوژرێ و لە پاشا دەبێتە قاتی و قڕی و دۆستی گیانی رفی دۆستی خۆی دەکا.

عێل بەگی لەم بەندەدا دیاردی دەکاتە شۆڕشی نەتەوەیی ئێران کە لە زەمانی موزەفەەردین شا ١٣١٣- ١٣٢٤ی کۆچیدا بەهۆی سەتارخان و هاوەڵانییەوە ڕووی دا و سەرەتا لە ئازەربایجان و زۆربەی شارەکانی تری ئێراندا ئەم بزووتنە دەستی پێ کرد و سەرئەنجام شا بەناچاری فەرمانی مەشرووتەی مۆر کرد. میرزا مەحمودخان لە یاداشتەکانی خۆیدا دەڵێ: لەم ڕۆژگارەدا وڵاتی ئێران کەوتە ناو قاتی و قڕی و شەڕوشۆڕ، بەجۆرێ خەڵک دەرژانە سەر کەلاکی تۆپیو و دەیانخوارد.

٤

مەردان مەردی گەزاف دەکەن   هەم بەڕاستی خەلاف دەکەن
قسان بەتیر قەلاف دەکەن   بەڕێگەی دوور مەساف دەکەن
هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە: مەردان و پیاوان درۆ و گەزاف دەکەن و لە ڕێگەی ڕاست لادەدەن و قسان بەهۆی تەلەوە لە ڕێگەی دوور بەیەک دەگەیەنن و ئەوسا ڕامیاری و شەڕوشۆڕ لەناو وڵاتدا بڵاودەبێتەوە.

هۆنەر لەم بەندەدا دیاردی دەکاتە بێ تەل و تەلەفۆن و تەلگراف کە خەڵک بەهۆی ئەمانەوە لە ڕێگەی دوورەوە قسەی خۆیان بەیەکتر دەگەیەنن. لە دەوری کۆن لە ئێراندا خەڵک بەهۆی ئاورکردنەوە هەواڵیان بەیەکتر دەگەیاند. لە هەندێ وڵاتی تریشدا بەهۆی کۆتری نامەبەرەوە ئەم کارەیان دەکرد تاکەود شاپ لە ساڵی ١٧٩٤ی زاینیدا تەلگرافی هەواییی داهێنا و پاشان کۆک هەر لەو ساڵەدا بەهۆی ئەلکتریستەی ئاسن ڕفێنەوە پەیامی لە شوێنێکەوە دەگەیاندە شوێنێکی تر، بەڵام ساموێل مۆرس لە ساڵی ١٨٣٢ تەلگرافی بەچەشنێکی تر داهێناوە. پاش ئەو گراهام بیل تەلەفۆنی بەدی هێناوە لە ساڵی ١٩٣٠یشدا مارکونی دەستگای بێ تەلی داهێناو بەم چەشنە بێ تەل و تەلەفۆن و تەلگراف لە جیهاندا بڵاوبوونەوە و لە ڕۆژگاری قاجارییەکاندا تەلگراف هاتە ئێران و کەڵک و سوودیان لێ وەرگرت.

٥

تەیرێ وەک ڕەعد و بەرق دەبێ   گوێچکەی لە دووکەڵ غەرق دەبێ
دەشت و دەری پێ لەق دەبێ   بەڕووی هەوا مۆلەق دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە: پەلەوەرێک وەکو برووسکە دەبرووسکێنێ و لە گوێیەوە دووکەڵ هەڵ دەستێ و خەڵک دەشت و کێوی پێ دەبڕن و ئەو پەلەوەرە بەڕووی هەواشدا ڕادەوەستێ و مۆلەق دەبێ.

هۆنەر لەم بەندەدا دیاردیی کردووەتە سەر بەدیهاتنی فڕۆکە و مووشەک و ئەم جۆرە شتانە. کەڵکەڵەی فڕین بەئاسمانەکاندا هەر لە مێژەوە لە مێشک و دڵی ئادەمیزاددا بووە و مرۆ ویستوویەتی لە زەوییەوە وەکو پەلەوەر بفڕێتە ئاسمان. لە ئەفسانەکانی یونان و چین و ئێراندا ئەم هەوایە دەبینرێ و لە ئەفسانەکانی کوردیشدا هاتووە کە یەکێ لە

سەردارەکانی کورد سواری چەرخ و فەلەک بووە و ئاسمانی پێ بڕیوە.

لئۆناردۆ داوینچی لە یەکێ لە پەڕتووکەکانی خۆیدا دەڵێ: مرۆ سەرئەنجام بەهۆی باڵی بزوێنەرەوە دەتوانێ وەکو پەلەوەران بفڕێتە ئاسمان وە هەر ئەم زانایە لە ساڵی ١٥٠٠ی زایندا دەزگایەکی دروست کرد کە ماوەیەک فڕییە ئاسمان و لە شوێنێکدا نیشتەوە. لە ساڵی ١٦٧٨دا فەرەنسەوییەکان دەستگایەکیان داهێنا کە باڵەکانی ئەو دەزگایە بەهۆی مرۆو دەجووڵایەوە تا لە ساڵی ١٩٠٣دا برایانی ڕایت لە ئەمەریکادا فڕۆکەیەکیان داهێنا کە بەهۆی ماتۆڕی نەوتییەوە کەوتە فڕین و بۆ یەکەمین جار مرۆ توانیی بفڕێتە ئاسمان و بەفڕۆکە شار بەشار بکاو پاشان چەشنەکانی فڕۆکە هاتەدی.

٦

گەلێ دڵم بەتەنگ دەبێ   سەدای تۆپ و تفەنگ دەبێ
شەڕی سەرباز بەشەنگ دەبێ   ئێران دیلی فەرەنگ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە: دڵم زۆر تەنگ دەبێ و دڵتەنگ و زویر دەبم، چونکە دەنگی تۆپ و تفەنگ لە هەموو لایەکەوە هەڵدەسێ و ئەوسا سەرباز بەفیشەک شەڕ دەکا و جیهان بەجارێ ئەکەوێتە ناو هەراو ئاژاوەوە و ئێرانیش دیلی فەرەنگ دەبێ و دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئەوانەوە.

هۆنەر لەم بەندەدا دیاردی ئەکاتە شەڕی یەکەمی جیهانی کە فەرەنگەکان ئێرانیان پێشێل کرد. شەڕی یەکەمی جیهانی کە لە ساڵانی ١٩١٤– ١٩١٨ی زاینیدا ڕووی داوە، بلیۆن و نیوێک کەوتوونەتە ناو شەڕ و هەنگامە. لەم شەڕەدا ٣٤٠ ملیۆن لە هاوپەیمانەکان چوونە گژ ١٦٠ ملیۆن ئەڵمانی و نەمسەوی و مەجەری و تورکیدا. لەم شەڕەدا شەست ملیۆن کەس لەژێر چەکدا بوون و هەشت ملیۆنیان لە پێناو چلێسیی چەند کەسێکدا کوژران و هەژدە ملیۆنیش بریندار کەوتە ناو جیهانەوە، وە دوای شەڕەکەش هەڤدە ملیۆن کەس بەبرسیەتی و دەربەدەری و نەخۆشی و ڕشانەوە و پەرێشانییەوە مردن کەواتە چل و سێ ملیۆن کەس لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا بوون بەگاووگەردوونی چەند کەسێک.

بناغەی ئەم شەڕەش ئەوە بوو کە فرنسیس شای سوربیا لەگەڵ ژنەکەیدا لەناو دروشکەدا بوون و لە لایەن چەند کەسێکەوە تیرۆر کران و ئیتر ئەمە بووە هۆی هەڵگیرسانی ئەو شەڕو ئاژاوەیە کە سەری ئەو هەموو خەڵکەی تیا برد.

٧

(عـێل بەگی) دی دڵگیـر دەبێ	فـەرەنگسـتـان زنجیـر دەبێ
ئێران و ڕۆم نەخـجیـر دەبێ	ئەوسـا فـەزا تەسـخیـر دەبێ

هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە: عێل بەگی زویر و دڵگیر و خەفەتبار دەبێ، چونکە فەرەنگستان وەکو زنجیر دەلکێ بەیەکەوە و فەرەنگەکان بۆ گرتنی وڵاتە ئیسلامییەکان یەکدەست دەبن و ئەوسا ئێران و ڕۆم بەدەستی ئەوان دەگیرێ و لە پاشا ئاسمانەکان بەدەستی مرۆ ئەگیرێن.

مرۆ هەر لە مێژەوە کەڵکەڵەی پەرواز لە ئاسمـانەکان و گرتنی ئەستێـرەکان و مانگی لەسەردا بووە و بەهیوای ئەو ڕۆژە بووە کە بتوانێ لەناو مـانگ و ئەستێرەکاندا دابەزێ و لە ناویدا بگەڕێ و سـەر لە چۆنییەتیی مـانگ و ئەسـتێرەکان دەربێنێ و ئەم هەویایەش لە ناو ئەفسانەکانی گەلانی جیهاندا دەبینرێ. هەروەهـا دەزانین کە ڕووسـەکان لە سـاڵی ١٩٦١ گاگارینیان بۆ گەڕان بەدەوری گۆی زەویدا ناردو بەم چەشنە ڕێی گرتنی ئاسمـانیان بۆ بنیـادەم کـردەوە و سـەرئەنجـام لە سـاڵی ١٩٦٩دا ئاپۆلۆی یانزە و دوانزە لە گـۆی مـانگدا دابەزین و سـەر نشـینەکـانی گەلێ ئاگەدارییان لە بارەی مـانگەوە بەدەست هێنا پاشـان زانایانی جیهان کەوتنە بیری ئەوەی کە لە ئەستێرە گەڕۆکەکانیش زانیاری بەدەست بێن و ئەوسا وڵاتە گەورەکانی جیهان گەلێ کەشتی ئاسمـانیان ناردە ئەسـترەکانی برجیس و بارام و کەیوان و بەم جۆرە پێی مرۆ لە فەزادا کرایەوە.

٨

تاعەت بەمـەجبووری دەبێ	دی بازاڕی بلووریی دەبێ
چینی و فەغفــووری دەبێ	گوڵبانگی جەمهووری دەبێ

هەروا بووە و هەروا دەبێ

واتە... پەرستنی خوا بەزۆرەملێ بەخەڵک ئەنجام دەدرێ و خەڵک بەزۆر ناچار دەکەن کە نوێژ بکەن، ئەوسـا بازاڕ پڕ لە دەفری بلوور و چینی دەبێ و دەنگی کـۆمـاری لە هەمـوو شوێنێکدا بڵاو دەبێتەوە و ڕژێمی وڵات لە پاشایەتییەوە دەگۆڕێتە کۆماری.

وشـەی کۆمار یا جمـهووری هەر لە مێژەوە لەناو گەلاندا باو بووە. ئەفلاتوون پەڕاوێکی بەناوی کۆمار یا جەمهوور نووسیوە و لەم پەڕاوەدا دەڵێ: ئەو کەسانەی کە لە باری خوو و ڕەوشت و بیری بەرزەوە باڵادەستن هەیە، دەبێ لەلایەنی خەڵکەوە هەڵبژێرێن تا ڕێبەرایەتیی

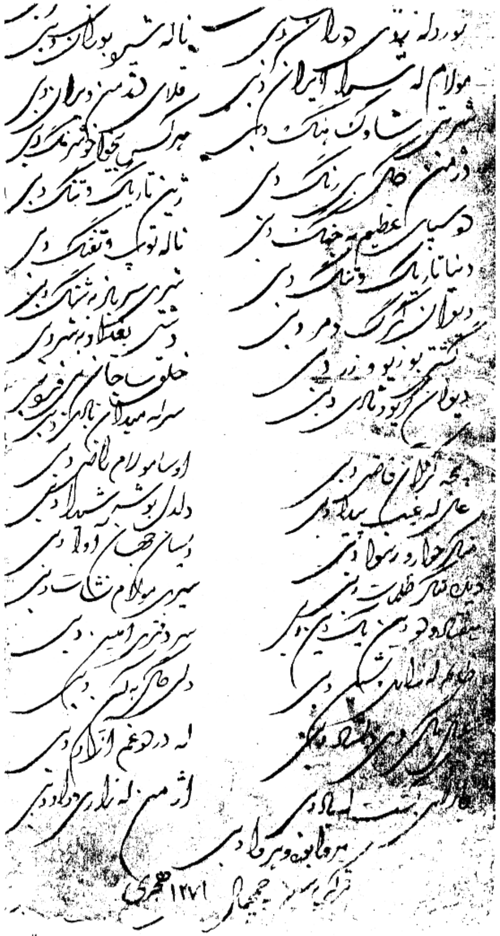

نموونەی لاپەڕەی دوایی دەستخەتێکی دیوانی عێل بەگی کە لە ساڵی ١٢٧١ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

خـەڵک بگرنە ئەسـتۆو وڵات بەویسـتی خەڵک ببەنە ڕێوە.

لە کـۆمـارییـەکـانی ڕۆمـدا دەوڵەت بەدەسـتی هەڵبـژێرراوەکـانی چینی دەرەبەگ بوو، وە تورکەکانی عوسمـانی وشـەی کـۆمـاریان لە ئاخـر و ئۆخـری سـەدەی هەژدەمی زایینیـدا لە وشـەی (جـمـهـور)ی عـەرەبی بەواتـای خـەڵک داهێنا. لە ڕژێمی کۆماریدا دەبێ خـەڵک بەویستی خۆیان نوێنەرێک هەڵبژێرن و ئەو نوێنەرە وڵات بەڕێوە با و ئەگـەر سـاتمەبردن و هەڵەیەک لە کـارەکـەیدا بینرا خـەڵک مـافی ئەوەیان هەیە کە ڕای گـەین، و ئەگـەر بەقـسـەیانی نەکـرد دەتوانن لەسـەر کـار لایبـەن و یەکێ تر هەڵبژێرن.

دیوانەکەی عێل بەگی لەلایەن دانەرەوە لە سـاڵی ١٣٦٠ بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە کە دەتوانن بڕواننە ئەو پەڕاوەدا.

سەرچاوەکان

١- مـێـژووی ئەدەبی کـوردی - عـەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٥٢.

٢- دیوانی مـەلا پەرێشـان - فەتالی حـەیدەری - کرماشـان. ١٣٣٠.

٣- دیوانی عێل بەگی جاف (دەستنووس).

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعێل بەگی.

شێخ شەهاوی کاکۆ زەکەریایی

۱۰۰۳– ۱۰۷۲

ئەم زانا هەرەبەرزە ناوی شێخ شەهابەدین و کوڕی شێخ ڕەزیەدینی کاکۆ زەکەریاییە و بەپێی پەڕاوی (نور الانوار) لە ساڵی ۱۰۰۳ی کۆچی لە دێی کاکۆ زەکەریا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە حەڤدە ساڵیدا لەسەر دەستی باوکی خوێندنی تەواو کردووە و لە بیست و دوو ساڵیدا دەستی کردووەتە ڕێنموونی و ڕێ پیشاندانی خەڵک و لەسەر ڕێ و شوێنی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی چووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک و وانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۰۷۲ لە تەمەنی شەست و نۆ ساڵیدا لە دێیەکەی خۆیدا کۆچی دوایی کردووە و هەرلەوێ نێژراوە.

شێخ شەهاو خواناس و زانایەکی هەرە بەرز بووە و خەڵک زۆر ڕێزیان گرتووە و مەولانا عەبدوڕەحمانی بانەیی پارچە هەڵبەستێکی تەڕ و پاراوی لە ستایشی شێخ شەهاودا هۆنیوەتەوە و تیایا باسی خواناسی و زانایی ئەوی کردووە. خاوەن پەڕاوی (نورالانوار) دەڵێ: کاتێ لەشکری سەفەوی هاتە سەر مەریوان و لە دێی کاکۆ زەکەریا، خەریکی تاڵان و چەپاو و کوشت و کوشتاری خەڵک بوون و ئەوسا شێخ لە خوا پاڕایەوە کە بەسزایان بگەینێ و دەڵێن کە ئەو لەشکرە لە پاش پاڕانەوەکەی شێخ نزیکەی دوو هەزار کەسیان تووشی دەرد و نەخۆشی بوون و مردن و ئەوانەش وا مابوون لە گەڕانەوەدا بەدەردەوە لەناوچوون. دەڵێن کاتێ لەشکری سەفەوی کەوتە تاڵان و چەپاو کوشتوکوشتاری خەڵک، شێخ شەهاو ئەم پارچە هەڵبەستەی هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

پیر یونس هانا، پیر یونس هانا	مەزڵوومان دایم لای تۆشەن هانا
نەبیرەی ئەکرەم شاه مەردانی	فەرزەند دڵبەند شێخ زەکەریانی
پەی وایە مەندان عەجەب دەریانی	چون شێر کەمین حازر مەیدانی
ئینتقام جاگەی بابای ئەکرەمت	بەشەپۆل کین قەلب قولزەمت
بستان جە لەشکر دوشمن بێ ئەندێش	نمازی یەکێ بشۆ وە جای وێش

واتە: ئەی پیر یونس هانا! ستەملێکراوان هانا دێننە بەر تۆ، چونکە تۆ نەوەی شای مەردانی و کوڕ و جگەرگۆشەی شێخ زەکەریایت، وە وەکو شێر لە پەنادای، دەسا هانایە کە تۆڵەی ئێمە لە لەشکری دوژمن بستێنەو مەهێڵە تاقیان دەرچن. (شەهاب) هەرچی بێ وەچی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە و نەوەی پاکی عەلی و بەتوولە.

شێخ شەهاب کاتێ گەیشتووەتە بارەگای بەرز و پاکوخاوێنی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، ئەم پارچە هەڵبەستەی لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

جەماڵێوەم دیەن یاران تەعالا سونع ڕەببانی
مەلایک یا پەریزادەن بەوێنەی شکڵ ئینسانی
یەدەینش چوون یەد بەیزا، دوو ئەبرۆش نەقش بیسمیللا
دوو دیدەش نەرگس شەهلا، (ومازاغ البصر) خوانی
بەعاریز مەشعەل نوورەن، بەباڵا شەمع کافوورەن
جەبینش مەتلەع نوورەن، پەرێ ئەفواج نوورانی
بەگۆنا یوسف چاهەن، بەخەت خزروبە ڕوو ماهەن
بەلەب عیسای مەسیحاهەن، مەبەخشۆ ئاو حەیوانی
بەدندان شەککەرو قەندەن، بەباڵا شۆخ و دڵبەندەن
هەزار دڵ پەیش ئەرامەندەن، یەکێ چون پیر کەنعانی
جە دەفتەرخانەی شاهین هەزاران سەد هەزارانەن
نییەن مەیلش جە کەس پەرسۆ عێراقی یا خوەراسانی
دوو موشکین قەوس ئەبرۆشەن، ڕەوایی دڵبەریش دۆشەن
(شەهاب)ش پەی سیاپۆشەن، خودا وینۆش بەئاسانی

واتە: ئەی یاران! جوانی کەسێکم دیوە کە خوای مەزن ئەو جوانییەی پێ بەخشیوە، نازانم بڵێم فریشتەیە یا پەریزادەیە؟ هەر چی هەیە لە پەیکەرە و لەش بنیادەمە دەستەکانی وەکو دەستی سپی هافی مووسایە و برۆکانی نەخشی (بسم الله)یە.

چاوەکانی وەکو نێرگسەو کوڵمەکانی وەکو تیشکەو باڵای وەکو شەمەو تەوێڵی دەڵێی تیشکی خۆرە کە هەڵدێ و گۆنا دەڵێ یوسفە لەناو چاڵدا و لێوی وەکو عیسایە و ئاوی ژیان بەمرۆ دەبەخشێ و ددانەکانی شەکر و قەندەو باڵای بەرز و شۆخ و دڵگیرە وە هەزار دڵ ئەرامەندەو سەرگەردانییە، وە لە دەفتەرخانەی شاییی ئەودا هەزار هەزار کەس ڕاوەستاوە بۆ دیتنی، برۆکانی موشکینی وەکو کەوانە و شەهابیش بۆی قەڵاخییە کە بەڵکو بەئاسانی چاوی پێ بکەوێ.

بەداخەوە هۆنراوەکانی شێخ شەهاو کۆنەکراونەتەوە و ئەو دووپارچە هەڵبەستەش کە لێرەدا هێنامانەوە لە پەڕاوی (نورالانوار)دا نووسراون.

سەرچاوەکان

١- بنەماڵەی زانیاران- دانراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس- بەغدا ١٩٨٤

٢- چەمکێکی مێژووی هەورامان و مەریوان، وەرگێڕاوی حەمەی مەلا کەریم بەغدا ١٩٧٠

٣- نورالانوار تالیف. سید عبدالصمد توداری که لە ساڵی ١٠٩٩ کۆچی نووسراوە.

٤- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

کەلبالی خانی ئەردەڵان

٠٠٠٠- ١٠٨٩

کەلبالی خان، کوڕی سلێمان خانی ئەردەڵان، بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سەرەتای سەدەی یازدەیەمی کۆچی لە دێی حەسەن ئاوای سنەدا لەدایکبووە و هەر لەوێشدا لە لای زانایان خەریکی خوێندن بووە و لە ساڵی ١٠٦٨ی کۆچی بەفەرمانی شا عەباسی دووەم (١٠٥٢- ١٠٧٧ی کۆچی) کراوەتە والیی ئەردەڵان و لە سەرەتای دەسەڵاتدارییەتەکەیدا خەڵکی خووزستان ڕاپەڕین و ئەویش بەلەشکرێکەوە هێرشی بردە سەریان و سەرئەنجام هوێزە و تەواوی ناوچەکانی تری خوزستانی داگیر کرد و سەرکێشەکانیشی بەسزای خۆیان گەیاند و گەڕایەوە. وەکو دەڵێن کەلبالی خان بۆ ئاوەدانی و هێمنیی خەڵکی کوردستان زۆر تێ کۆشا و گەلێکیش بەخشندە و جوامێر بووە و نزیکەی بیست و دوو ساڵ والییەتیی کردووە و ساڵی ١٠٨٩ کۆچی کردووە و تەرمەکەی لە دێی حەسەن ئاودا نێژراوە.

مەستوورەی کوردستانی لە مێژووی ئەردەڵاندا سەبارەت بەکەلبالی خان دەڵێ: ئەو پیاوێکی بەخشندە و دادگەر و دڵپاک و بەبەزەیی بووە، زۆر حەزی لە ئاوەدانی و پەرەپێدانی کشتوکاڵ و زانیاری کردووە و گەلێ پرد و مزگەوت و گەرماو و ڕێ و باخ و بێستانی لە کوردستاندا دروست کردوون، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر حەزی بەکۆبوونەوە لەگەڵ هۆنەران و زانایانی کورد کردووە و هۆنەرانی هان داوە کە بەکوردی هۆنراو بهۆننەوەو خۆیشی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە هەندێکی لە شوێن بەیادگار ماونەتەوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم والییەیە کە دەڵێ:

بینایی دیدە، بینایی دیدە   ڕۆشنیی نووربەخش بینایی دیدە
باڵا سپی سەوڵ شا پەسەندیدە   فریشتەی شەریف حەق ئافەریدە
دیدە ئاهووی وەحش بیابان وەتەن   سونبوڵ نەوڕەس ڕەوێڵەی خوتەن
لەب جام یاقووت پڕ جە مرواری   دەنگ ڕێزەی شەربەت شەفای بیماری

بیان بەسوورەت فەرهاد کەندە سەنگ   ئەندامت ڕاستەن باڵا شۆخوشەنگ
(کەلب عەلی) حەیران زوڵف وەشبۆتەن   پێکیای خەدەنگ موژەو ئەبرۆتەن

واتە: ئەی بینایی دیدە و ئەی ڕووناکیدەری چاوەکانم! ئەی باڵا سپی سەوڵی شاپەسەند و ئەی فریشتەی جوان کە خوا بەم جوانییە خوڵقاندووتی، ئەی ئاسکی دەشت و لاسکی تازەڕواوی خوتەن، لێوت وەکو یاقووت و مرواری وایە و دەنگت دەردی دەردەدار چارەسەر دەکا، ئەوا من وەکو فەرهادی بەردتاش مات و سەرگەردانی ئەندامی ڕاست و باڵای شۆخوشەنگت بووم، کەلبالی سەرسامی زوڵفی بۆنخۆش و پێکاوی تیری برژانگ و برۆتە.

سەرچاوەکان

١- تاریخ مردوخ (ج ٢) تالیف أیت الله مردوخ- تهران ١٣٢٤.

٢- تاریخ اردلان اثر مستورەء کردستانی بەاهتمام ناسر أذاد پور- سنندج ١٩٤٦.

٣- شرفنامه تألیف امیر شرفخان بتلیسی باهتمام محمد عباسی تهران ١٣٥٦.

٤- شەرەفنامەی شەرەفخانی بتلیسی وەرگێڕاوی هەژار- تاران ١٩٨١.

٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەکەلبالی خانی ئەردەلان.

شێخ ئەحمەدی تەختەیی

١٠٢٦- ١١٣٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی شێخ مستەفای تەختەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ١٠٢٦ی کۆچی لە دێی تەختە لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە.

ماوەیەک لە نۆدشە بووە و ماوەیەکیش لە بیارە خوێندوویەتی و سەرئەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٣٤ لە تەمەنی سەدوهەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مەلا ئیسحاقی تەختەیی لە پارچە هەڵبەستێکی فارسیدا ئەوی لاواندووەتەوە و داخ و موخابنی بۆی خواردووە و دەڵێ: کە هەموو کەسێ خۆشی دەویست و بەهۆی مردنیەوە، جیهانێک کەوتە ناو خەم و پەژارەوە و لە پاشا مێژووی مردنی دیاری دەکا کە دەکاتە ساڵی هەزار و سەد و سی و چواری کۆچی، وەکو دەڵێ:

دریغـا احـمـد أن شـیـخ زمـانـه بـرون رفت از جـهـان بگذاشت منزل
قبول خاص وعام خلق می بود بەپـیـش جمله عالـــم بود مقبل
ز فوت او جهانی گشت غمگین از أن تاریـــخ مرگش شد (غمین دل)

شـێخ ئەحـمـەد بەیەکێ لە زاناکانی هەرەبەرزی کورد دێتـە ژمـار و گەلێ ودمی داوەتە فەقێیان و وەکو دەڵێن هەمـوو حەوتەیەک دووجار بۆ خەڵک دواوە و خەڵکی ڕێنوێنی کردووە و لە ماوەی تەمـەنی خۆیدا گەلێ پەڕاو و نامیلکەی بەزمانی فارسی و عـەرەبی سـەبارەت بەئاینی پیرۆزی ئیسلام نووسیوە و هەروەها لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی بەفارسی و عـەرەبی و کوردی هـۆنیـوەتەوە کـە بەداخـەوە هێشتا لە چاپ نەدراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرەمان دەڵێ:

دیـدەم لـــواوە دیـدەی مـــن دیـــا
دیدەم دیدەش کـەرد جـە دیدەم جـیـا
دڵ شی وە دومـــای دیدەو گـــیـــانم
مـــەر پەرسـۆ هـەواڵ دیدەی دیدانم
بەڵێ هـەواڵ دا، دڵ وەلای گـــیـــانم
وا کــە بێ دیدە چۆنشـــەن ژیان
بەبۆ بەخـــەڕوو، قـــاعـــدە ئێـــدەن
چـۆن دیـدەم دیـان دیـدە وا دیـدەن
گـیــان کـــە ئەژنیش واتەی دیدەو دڵ
بەرشی جـەلای من شی وە دمـای دڵ
بەهـیـمـەت یاربان خـوێش و بێگانان
پاکـیـان لوا گـرد وە لای گـیـانیـان
من مـام چەنی چەور سـەخت تـەنیـایی
ڕوو بـە ڕوو بـڕیـای ڕۆی ئـەلـوەدایـی

سەرچاوەکان
١- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەهۆنەرانی کورد
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش سنووسراوە.

بێسارانی

١٠٥٣- ١١١٤

ئەم هـۆنەرە پایەبەرزە کـە یەکێ لە ئەسـتـێرەکـانی هـەرە بەرزی ئاسمانی کوردەوارییە ناوی (مـەلا مستەفا) و کوڕی (مـەلا قوتبـەدین)ی بێسارانییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەسـتـدایە، بێـسـارانی لە سـاڵی ١٠٥٣ی کـۆچی لە دێی بێسـاران پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە. بێسـاران یەکێ لە دێیـەکانی ناوچەی ژاوەرۆیە کـە کـەوتووەتە لای خـۆرئاوای هـەورامانەوە.

بێسـارانی هـەر لە سـەردەمی منداڵیدا خـەریکی خـوێندن بووە و سـەرەتا پەڕاوەکانی فـارسیی وەکو: (گوڵسـتـان) و (بووسـتـان)ی خـوێندوون و لە پاشـا بۆ خـوێندن هـەمـوو شـوێنەکانی هـەورامـان گـەڕاوە و لە نۆدشـە و پایگەلان و شـاری سنە فـەقـێیـەتیی کردووە و هـەر لە سنەش خـوێندنەکـەی تەواو کـردووە و ودمی مـەلایـەتیی وەرگـرتووە و گـەڕاوەتەوە بۆ بێـسـاران و لەوێدا خـەریکی ڕێنمـوونیی خـەڵک و وانە وتنەوە بووە و گـەلێ ودمی بەفـەقـێیـان داوە و ژیانی بـەم چەشنە ڕابواردووە تا لە سـاڵی ١١١٤ی کـۆچی لە تەمەنی ٦١ سـاڵیدا هـەر لە دێی بێساران کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی (پیرە هـەژار)دا نێژراوە.

بەپێی (شـەجـەرەنامە)یەک کە مـەلا محـەمـەدی قـازیی جوانڕۆ نووسـیـویەتی، بەرەی قـازی دەچێـتـەوە سەر نەتەوەی مـەلا مسـتـەفـای بێـسـارانی و، شـەجـەرەنامـەیە بەم جۆرە نووسراوە: مـەلا محـەمـەدی قـازی، کوڕی مـەلا مـەحـمـوود، کـوڕی مـەلا مـەهـدی کـوڕی مـەلا هـادی کـوڕی مـەلا قـاسم، کوڕی مەلا مـسـتـەفـای بێسارانی، کوڕی مـەلا قوتبـەدین کـوڕی مـەلا شـەمـسـەدینە، کـە بەپێی ئەم ڕەگـەزنامـەیە قـازی لە دەوروبەری سـاڵی ١٢٩٠ی کـۆچی لە ژیاندا بووە و هـەر بەپێی ئـەو بەڵگـەش ئەو چەند پشـتـە کـە تا مـەلا مـسـتـەفـای بێسـارانی هاتووەتـە خـوارەوە نزیکـەی ١٨٠ سـاڵی خـایانـدووە و ئەگـەر ئەو مـاوە لەم مێـژووە کـەم بکرێت سـاڵی ١١١٠ی کـۆچی پێک دێت کـە لەگـەڵ سـاڵی لەدایکبوون و مردنی بێسارانیدا ڕێک دەکـەوێ کـەوابوو بێسارانی لە سـەدەی یازدە و دوازدەی کۆچیدا ژیاوە.

مـامـۆسـتـا (عـەلائەدین سـەجـادی)یش لە پەڕاوی (مـێـژووی ئەدەبی کـوردی)دا دەڵێ: بێـسـارانی لە سـاڵی ١٠٥٢ی کۆچیدا لە دێی بێساران هاتووەتە دنیاوە و لە سـاڵی ١١١٣ی

کۆچی لە تەمەنی ٦١ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی بەینی دووڕوو و ڕەزاو و تەراخاناوادا نێژراوە. پرۆفیسۆر مینۆرسکیش لای وایە کە بێسارانی لەساڵی ١١٧١ی کۆچیدا مردووە و دیارە لە دایکبوونیشی بەقسەی ئەو دواتر کەوتووە کە ئەمەش هەڵەیە و دروست نییە.

بێسارانی وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد شەیدای سروشتە جوانەکەی کوردستان بووە و دیارە دیمەن و چاوەندازی زێد و مەڵبەندەکەی دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و وەکو بولبولی سەرچڵی دارانی بێساران کەوتووەتە نەواخوانی و لە پاڵ ئەمەشەوە شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمی خۆش کردووە.

دەگێڕنەوە و دەڵێن کە بێسارانی لە تافی جوانی و لاوێتی لە دێی پایگەلاندا گراوی ئامینە ناوێک بووە و شۆخوشەنگیی ئەم کچە بەجارێ کاری کردووەتە سەری و ئیتر بەجارێ سەرچاوەی هۆنراوی هەڵقوڵیوە و دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە.

دەڵێن جارێکیان بێسارانی لە دێی پایگەلاندا دەچێتە سەربانی مزگەوتەکە کە چاوی بەیارە خۆشەویستەکەی بکەوێ، بەڵام دارتوویەک لە حەوشەکەدا دەبێ و لەبەرئەوەی لقوپۆی بەناوی حەوشەکەدا بڵاو بووبووەوە، بێسارانی نەیتوانی بەئاواتی دڵی بگا و ئەمەش بووە هۆی پەژارە و خەفەتێکی قورس بۆ ئەو و ئەوسا لە کانی دڵەوە ئەم هۆنراوانەی هۆنییەوە:

چڵێ جە پەنا، چڵێ جە پەنا   چڵێ چۆن ڕەقیب مەدران جە پەنا
هۆرئامان مەدران نە ڕووی تەمەننا   مەر باد قودرەت بدەرۆش فەنا
وە باد قودرەت لەتار لەتار بۆ   نمازۆ باڵای قیبلەم دیار بۆ
بسۆچۆ باهیر بازەدەی سەحەر   ڕیشەش جە زەمین بەربارۆ وە بەر
تا باڵای قیبلەم چۆن شەم خانان   بوینووش وە چەم جە بەرزە بانان

واتە: چڵ و لقێک لە پەناوە وەکو مێمڵ و مڵۆزم دیارە و خۆی داوە بەسەر خۆشەویستەکەمدا و ناهێڵێ چاوم پێی بکەوێ و باڵا و بەژنی جوانی ببینم. مەگەر بای قورەتی خوایی لێ بدا و بەجارێ لە ناوی بەرێ و، بەهۆی ئەو پایەوە لەت و پەت و پارچە پارچە بێ، چونکە ناهێڵێ بەژن و باڵای یارە خۆشەویستەکەم دیار بێ. یاخوا بەو بایە کە لە بەرەبەیاندا هەڵدەکا بسووتێ و بگەشێتەوە و بنج و ڕیشەکەیشی لە زەوی دەربێنێ تا بەژن و باڵای یارە شۆخوشەنگەکەم وەکو شەمی ماڵە گەورەکان بەچاوی خۆم لە سەر بانە بەرزەکانەوە ببینم.

بێسارانی لەگەڵ یارەکەیدا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و گلەو سکاڵا کردن و پێی دەڵێ: ئەی

خۆشەویستەکەم! ئەگەر ساتێ لە تۆ دوور کەومەوە، یا خوا نەمێنم کە ئەو ڕۆژە ببینم، کەڵکەڵە وەکو نەشتەر دڵم لەت دەکا و، دڵ ڕقی خۆی بەچاوان دەڕێژێ و لافاوی زووخ و کێم دەخاتە ڕێ، بەم چەشنە چاوانم سۆما و بیناییان تێدا نامێنێ و، دنیا لەبەرچاوم تاریک دەبێ، دەسا بیکە بەخاتری شای شایان ئەی خۆشەویستەکەم لەناو چاوانمدا دانیشە، چونکە بینایی چاوانم تۆیت:

چراغ ئەر ساتێ، دوور گنوون جەتۆ   نەمانوون شەڵڵا، بوینوون ئەو ڕۆ
خەیاڵ چون نەشتەر، دڵ مەکاونۆ   دڵ جە دیدەم سەیل زووخ مەتاونۆ
دیدەم بینایی تێش نمەمانۆ   پەڕوباڵ نە دەور زوڵمات مەشانۆ
بەشق شای شاهان، هەی بەرگوزیدە   بیناییم تۆنی بۆ شۆم نە دیدە

بێسارانی بەپێچەوانەی ئاوات و ئارەزووی خۆی لە یارە خۆشەویستەکەی دوور دەکەوێتەوە و، لە دووریی یارەکەی ژیانی بەجارێ لێ تاڵ دەبێ و هەموو دەم فرمێسک دەڕژێنێ ئەڵهای دیتنی ئەو دەکا و بەم چەند هۆنراوە یادی دەکا:

چراخم نە جەرگ، چراخم نە جەرگ   هیجران دووریت چنگ پێکان نە جەرگ
سەرتاپا سیا قەڵاخیمەن بەرگ   هەر ڕۆ مەوازوون سەد ئاوات بەمەرگ
دیدەم بێ نوورەن جە تاو ئەسرین   هوون جێش مەتکیۆ چون سفتەی برین
جەوساوە دیدەم دوور کەفتەن جە تۆ   لێلاویش لێڵەن لێلاوتر مەبۆ
ڕۆشنی بسات لێم بیەن بەتار   زیندەگیم تاڵەن وێنەی ژار مار
کەسێ کە بەی تەور حاڵ و جەستەش بۆ   پێسە جۆیای وەسڵ ئاوات وەستەش بۆ
خاسش هەر ئێدەن مەرگش مێمان بۆ   مەگەر ئەو بە مەرگ دەردش دەرمان بۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم، دووریت چنگی لە دڵ و جەرگم هەڵپێکاوە و ئەوا منیش بەرگی ڕەشم بۆی لەبەر کردووە و هەموو ڕۆژێ سەد جار بەئاواتی مەرگم. لەو ڕۆژەوە کە چاوم لە تۆ بڕاوە و لە تۆ دوور کەوتوومەتەوە چاوم پڕی بووە لە فرمێسک و بەجۆرێ کە خوێنی تێ زاوە و ڕووناکیی تێدا نەماوە و، ڕووناکی ژیانم لێ تاریک بووە و ئەوەتە ژیانم وەکو ژاری مار لێ تاڵ بووە. کەسێک کە ژیانی بەم چەشنە ڕابوێرێ و بیەوێ بەخۆشەویستەکەی بگات، باشتر وایە مەرگ ببێتە مێوانی، چونکە هەر بەهۆی مەرگەوە دەتوانێ چارە و دەرمانی دەردی خۆی بکات.

بێسارانی گراو و سەوداسەری سروشت و جوانییە و، بەقووڵی سەرنجی سروشت دەدا و پێیدا هەڵدەڵێ، ئەو زۆرتر لە ڕاستەقینە دواوە و ئەوەی بەچاو کە بینیویە لە هۆنراوەکانیا پیشانی داوە و، لە کەڵکەڵە و خەیاڵیش بەهرەی وەرگرتووە. ئەو گراوی دیمەنە جوانەکان و

کێوە بەرزەکان و قەڵبەزەکان و باخ و گوڵزارە ڕەنگینەکانی هەورامانە و باسی دیمەنی جوانی هەورامانی بەوشەی جوان و ساکاری کوردی لە هۆنراوەکانیدا کردووە و دیارە هۆنراوەکانی ئەو لە سەرچاوەی ژیانی کوردەوارییەوە هەڵقوڵیون. لەم پارچە هەڵبەستەیدا باسی سروشتمان بۆ دەکا و دەڵێ:

چراغ وەنەوشە، چنوور چەنی گوڵ　　عەزم ڕای وساڵ تۆشان ها نە دڵ
چنوور جە سەرکۆ، وەنەوشە جە چەم　　گوڵ جە گوڵستان وە هەم بیەن جەم
واتشان بەمن بەندەی فلانی　　چۆن حاڵ زانەنی بەحاڵ مەزانی،
بۆ نە ڕای ئەڵلا بکەرە کارێ　　بیاومی بەوەسڵ ئەو دڵبەر جارێ
چراغ یا هەر سێم بەستن بەدەستە　　جە دەستە، دەستەی زگاران بەستە
هەر سێم یا ئاوەرد چون خاکساران　　هەر یەک وایەی وی وە چەم مەداران
چنوور پەی زوڵفت پەشێو حاڵشەن　　وەنەوشە سەودای خاڵ خەیاڵشەن
گوڵ پەی جەمینت مەسۆچۆ چون شەم　　جە دووریت نشتەن نە پاش خار خەم
ساحێب مایەنی بڵند بۆ پایەت　　باوایە گێران هەر مایۆ جە مایەت

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم، وەنەوشە و چنوور لەگەڵ گوڵدا سەودای دیتنی تۆیان کەوتە دڵ، چنوور لەسەر کێو و وەنەوشەش لە چەم و گوڵیش لە گوڵستان یەکیان گرت و کۆبوونەوە و، هەرسێکیان شەیدای تۆ بوون و دەیانەوێ بێنە لات و تێر تێر سەیرکەن باڵای ئالات، ئەوا هەر سێکیانم بەدڵی زویر و دەستی بەستەوە هێنایە لات، چنوور بۆ زوڵفت حاڵی پەشێوە و وەنەوشەش بەهیوای خاڵانتو گوڵیش بۆ ناوچەوانت وەکو شەم دەسووتێ و بەهۆی دووریتەوە دڵی پڕ لە پەژارەیە، دەسا تۆ کە پایەبەرز و خاوەن مایەی، ئەوا ئەوان هاتنە لات تا بەئاوات بگەن.

بێسارانی ڕۆژگار بەسەریا تێ ئەپەڕێ و کەم کەم ڕدێنی سپی دەبێ و داخ و موخابنی دەوری منداڵی خۆی دەخوا و دەڵێ: ئاخ و داخ بۆ خولی منداڵی، چونکە لەو دەمەدا دڵم لە خەم و پەژارە خاڵی بوو و، گوێم بەهیچ چەشنە تانە و خۆشی و ناخۆشییەک نەدەدا و، لەگەڵ یاراندا هەر گەمە و یاریم دەکرد و دەچوومە باوەشی نازک نازداران و ئەوان لەو کاتەدا ئیتر شەرمیان لێم نەدەکرد و خۆیان دانەدەپۆشی و منیش سەیری زوڵفی بۆنخۆشیانم دەکرد، ئێستاکە بەداخەوە زەمانە ڕووی لێم وەرگێڕاوە و ناسک نازدارانیش کە چاویان پێم دەکەوێ سڵم لێ دەکەن:

ئاخ پەی منداڵی، ئاخ پەی منداڵی　　ئاخ وا درێغا پەرێ منداڵی
گۆشەی خاترم جە خەم بێ خاڵی　　لاقەید بیم جە تەعن بە وەشی و تاڵی
هەر بازیم مەکەرد من چەنی یاران　　مەشیم وە باوش نازک نازاران
نازاران جەمین لێم نمەپۆشان　　مەکەردم سەیران زوڵف وەشبۆشان
ئیسە جە شوومیی زەمانەی باتڵ　　نازاران یەک یەک لیم مەکەران سڵ

بێسارانی لە پارچە هەڵبەستێکیا بەیاران و هاوەڵانی ڕائەسپێرێ کە کاتێ مرد، لەناو دارستانی ڕەز و مێودا بەخاکی بسپێرن، دەڵێ لە نزیک تاڤگە و قەڵبەزێکەوە بمسپێرنە خاک کە پرشنگی ئەو قەڵبەزە لێم بدا، با خاکی گڵکۆکەم تێکەڵاو بێ لەگەڵ گەڵای خەزانی دارەکاندا، بەجۆرێ کە خاکی گۆڕەکەم خاکی کۆنەی سەد ساڵە بێ، بەڵکو خۆشەویستەکەم لە پرێکدا بەبۆنەی ڕاوەوە جارێکیان بەسەر گۆڕەکەمدا تێ پەڕێ و نەزانێ ئەمە گۆڕە و پێیەک بنێ بەپێما، تاکوو بەم چەشنە دەردەکەم داساکێ، ئەگینا بەردی گۆڕەکەمیش بەهۆی ئاخ و داخمەوە ئەسووتێ:

چراخ ڕەزان بۆ، چراخ ڕەزان بۆ　　خاس ئێدەن گلکۆم نە پای ڕەزان بۆ
نزیک وە پرشنگ پای قەلوەزان بۆ　　ئامێتەی خاکم وەڵگ خەران بۆ
با خاک گلکۆم خاک نۆ نەبۆ　　با یەکجار کۆنەی سەد ساڵ کۆنە بۆ
بەڵکە قیبلەی وێم جە ناکام جارێ　　بەیۆ وە سەیران عەزم شکارێ
نابەڵەد بنیۆ پا وە گلکۆم دا　　وە قەبر تازەی تەنیایی نۆم دا
تا جە ژێر سەنگ ساکن بۆ دەردم　　نەبا سەنگ سۆچۆ بە ئاه سەردم

بێسارانی سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوەیەک. دڵدارێتی، کۆمەڵایەتی، ئاینی. لە باری کۆمەڵایەتییەوە گەلێ هۆنراوی هەیە کە زۆربەی پەندە و ئامۆژگاری خەڵکی کردووە، هەندێ جاریش مەبەستێکی کۆمەڵایەتیی دەربڕیوە و لەسەری ڕۆیشتووە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا داوا لە خەڵک دەکا کە ئەو کەسانەی وا لە زێد و مەڵبەندی خۆیان دوور کەوتوونەتەوە و هاتوونەتە ناویان ڕێزیان بگرن و ئازاریان نەدەن و قسەی خراپیان پێ نەڵێن و نەیانڕەنجێنن، چونکە خوا خۆشی لەو چەشنە کەسانە نایێت کە غەریب بڕەنجێنن:

چراخ نە دڵەن، چراخ نە دڵەن　　هەر کەس غەریبەن هەر داخ نە دڵەن
دڵەی غەریبان چون پەڕەی گوڵەن　　گوڵ خار تێش نیشۆ خەیلێ موشکڵەن
گوڵ ئەر بنیشۆش خارێ نە ڕوخسار　　جە زەخم ئەو خار زایف مەبۆ زار
غەریب ئەر پەنەش بواچان سەردێ　　هەر سەردێ پەرێش مەبۆ بەگەردێ

دڵەی غەریبان میسلی گوڵ دارۆ	کافر ئەو کەسەن غەریب ئازارۆ
مڵک غریبیم بێ حەساو دیەن	داخ غەریبیم چە حەد بەرشیەن
هەر کەس مەکەرۆ غەریب نەوازی	بێشک خوداوەن لێش مەبۆ ڕازی
هەر کەس مەگێرۆ غەریبان عزەت	پەی وێش مەسازۆ جایێ نە جەننەت

واتە: هەر کەسێ لە زێد و مەڵبەندی خۆی دوور بکەوێتەوە داخی لە دڵدایە، دڵی ئەو چەشنە کەسانە وەکو پەڕەی گوڵە، ئەگەر گوڵ چقڵ و درۆی تێ چەقێ زۆر سەختە، ئەگەر دڕکێک بچەقێتە پەڕەی گوڵێک. جێی ئەو زام و برینە سارێژ نابێتەوە و ئەو گوڵەش هەموودەم زەرد و زایف دەبێ. ئەگەر قسەیەکی سارد بەغەریبێک بڵێن، ئەو قسە وەکو نەشتەرێک دەچەقێتە دڵی، دڵی ئەو کەسانە وەکو پەڕەی گوڵە و ناخوا و بێ بڕوا ئەو کەسەیە کە دڵی غەریب بڕەنجێنێ و ئازاری بدا . من گەلێ غەریبیم دیوە و داخی غەریبیم چەشتووە، هەر کەسێک غەریبی خۆش بوێت و ڕای گرێ بێ گومان خوای لێ خۆش ئەبێ و، هەر کەسێک ڕێزیان بگرێ ئەوا جێگەی بەهەشتە و خوا بەوە پاداشتی دەداتەوە.

بێسارانی ئەو پەردانە دادەداتەوە و خۆی دەخاتە جیهانێکی ترەوە و ئیتر پاش ئەوە هۆنراوی لە ڕێی خواناسیدا وتووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ:

شیرین شەرم نییەن، شیرین شەرم نییەن	شیرین پەی خاسان ئانە شەرم نییەن
پەی چی مەواچان حیجاب خاس نییەن	جە ئافتاو خاستەر کەسێ کەی دییەن
ئەگەر پەی خاسان حیجاب خاس مەبی	ئافتاو و مەهتاو کەی جودا مەبی
کەسێ وێنەی تۆ شەوق بۆ جەمینش	لازم پەروانان مەیان وە دینش
ئێمەیچ پەروانەی شەم شناسانیم	پەڕ و باڵ سفتەی دین خاسانیم
میللەت پاک دین پێغەمبەرانیم	نەک جە تایفەی کەم نەزەرانیم
بنمانە جەمین نوور پاکتەن	ئەر تۆ پاکەنی جە کێ باکتەن

واتە: ئەی شیرین ڕووبەند شتێکی چاکە نییە و بۆ تۆ کە شۆخوشەنگی ئەوە شەرم نییە، ئەگەر ڕووبەند چاک بووایە، خۆر و مانگ لە یەک جوێ نەدەبوونەوە، کەسێک کە وەکو تۆ ناوچەوانی بدرەوشێتەوە بێ گومان پەپوولەکان دێنە دیتنی، ئێمەش ئەو پەپوولانەین کە شەم دەناسین و بەدەوریا دەسووڕێنەوە، چونکە پەڕ و باڵ کونکراوی دینی پیاوچاکانین و ئێمەش وەکو پەپوولەمان لێ دێ و بۆیەش وامانە لێ دێ پەیڕەوی لە دینی پاکی پێغەمبەران دەکەین و دوایین پێغەمبەریش پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە کە ئێمە لایەنگری ئەوین کەوابوو تۆش ناوچەوانی پاکی خۆت دەرخە و ئەگەر پاکی ئیتر باکت لە کێیە؟

بێسارانی لێرەدا دیاردی دەکاتە سەر ئایەتی (ان الدین عندالله الاسلام) واتە: دین لە لای خوا هەر دینی ئیسلامە.

دیوانەکەی بێسارانی کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی منەوە لەم دواییە لە چاپ دراوە و لە پێشیشا هەندێ لە هۆنراوەکانی لە لایەن کەیومەرس نیک ڕەفتارەوە کۆکراوەتەوە لە چاپ دراوە بەڵام گەلێک لەو هۆنراوانەش هی بێسارانی نییە و بەناوی ئەوەوە تۆمار کراون.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی- عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٣٧١ی کۆچی.
٢- دیوانی بێسارانی - کۆکردنەوەی کەیومەرس نیک ڕەفتار - بەغدا ١٣٦٠ی هەتاوی.
٣- دیوانی بێسارانی - کۆکردنەوەی مامۆستا سەید تایەری هاشمی - کرماشان ١٣٢١ی هەتاوی. (دەستنووسە).
٥- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبێسارانی.

شێخ حەسەنی مەولاناوا

١٠٧٠ - ١١٣٦

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە ناوی حەسەن و کوڕی شێخ موحسین و نازناوی سادق و ناوبانگی زاهدە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ١٠٧٠ی کۆچی لە دێی خوڕخوڕەی سەقزدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، سەرەتا لە لای باوکی خەریکی خوێندن ئەبێ و پاشان لە لای مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس خەریکی خوێندنی قورئان و گوڵستان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و ڕێزمانی عەرەبی دەبێ و ئەوسا بەفەقێیەتی بەزۆربەی شار و ناوچەکانی کوردستاندا دەگەڕێ و لە سەردەمی لاویەتی و جوانیدا دەڕواتە میسر و لەوێدا خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی دەبێ و هەر لەوێدا ودمی مەلایەتی لە زانایانی ئاینی ئەو وڵاتە وەردەگرێ و دەڕواتە شام و لە شامیشدا ماوەیەک دەمێنێتەوە و لەوێوە دەڕواتە عێراق و ئەوسا دەگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و دەڕواتە دێی مەولان ئاوا و پاشماوەی ژیانی خۆی بەڕێنموونیی خەڵک و وانە وتنەوە و پەڕاونووسین و هۆنینەوەی هۆنراو تەرخان دەکا تا لە ساڵی ١١٣٦ی کۆچی لە تەمەنی شەست و شەش ساڵیدا شەرابی مەرگ لە مەیگێڕی گەردوون وەردەگرێ و دەیخواتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی دێی مەولان ئاوای خوڕ خوڕەدا دەینێژن.

(شیخ حسن حق) مێژووی ساڵی مردنی کە بەپێی ژمارەی ئەبجەد دەکاتە ١١٣٦ی کۆچی.

ئایەتوڵڵای مەردووخ لە لاپەڕەی ٨٨ی پەڕاوی. (مێژووی کوردستان)دا لە بارەی شێخ حەسەنەوە دەڵێ: شێخ حەسەن پارێزگارێکی بێ وێنە و خواناسێکی گەورەبووە، دایکیشی پارێزگارێکی بەرز بووە و، وەکو دەڵێن بەبێ دەستنوێژ هیچ کاتێ شیری بەحەسەنی کوڕی نەداوە و، لە پارێزگاری و خواناسیدا بێ هاوتای ڕۆژگاری خۆی بووە و، هەر لەبەرئەوەیە کە زیارەتکەران سەرەتا ئەچنە زیارەتی ئارامگاکەی دایکی و پاشان زیارەتی گۆڕەکەی شێخ حەسەن دەکەن و بەمرازی دڵیان دەگەن.

شێخ حەسەنی مەولان ئاوا بەیەکێ لە زانایان و هۆنەرانی خواناسی گەورەی کورد دەژمێررێ، ئەم زانا هەرەبەرزە گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی بەزمانی عەرەبی و فارسی نووسیون کە بەداخەوە هیچکامیان تا ئێستا لە چاپ نەدراون، دیوانێکی بەرز و نایابیشی بەکوردی هەیە کە هێشتا بڵاو نەکراوەتەوە، چەن پەڕاو و نامیلکەشی بەخەتی خۆی نووسیوەتەوە کە بەیادگار ماونەتەوە. قورئانێکیشی بەخەتە جوانەکەی خۆی نووسیوەتەوە کە لە جیهاندا بێ هاوتا و بێ وێنەیە و لەسەر بارگاکەیدا دانراوە.

هۆنراوەکانی شێخ حەسەن گەلێ بەرز و ناسک و سادە و ڕەوانن و، زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و ئاینین. شێخ حەسەن وەکو گەلێکی تر لە بوێژ و هۆنەرەکانی کوردەواری لە سەرەتاوە کورتژمی هەڵبەستی لە ئاوێنەی ڕوومەتی پەری ڕووەکانەوە وەرگرتووە و، وا دیارە هەموو بیر و هۆشێکی بەلای دڵدارەکەیەوە بووە، بۆیە دڵ و دەروونی بریندار و زامدار بووە و خوێنی تێ زاوە و، تک تکی زووخاو لە زامەکانییەوە تکاوە و، خەو و خۆراکی بووەتە شین و گریان و بێ ئارام بووە و ئەوسا ئاگری ئەوینی دڵی گڕی گرتووە و تەنافی خێوەتی وەقرە و ئارامییەتیی سووتاندووە و لە پاشا ئارەزووی دیتنی یارەکەی کردووە، بەڵام نەیتوانیوە بیبینێ، چونکە لێی دوور کەوتووەتەوە، ئیتر چارەیەکی نەبووە، جگە لەوەی دانیشێ و پەژارەی دووریی یاری بخوا و، ساتێکی بەساڵێ لێ چووەتە سەر و تاسەی یارەکەی ئارامی لێ بڕیوە، بۆیە دەڵێ:

دایم خەیالم فکر دەروونەن   جەفکر دووریت دڵ پڕ جە هوونەن
تک تک مەتکیۆ زووخ نە زامانم   چون جەیحوون جەم بی نە پای دامانم
خەو و خوەراکم شین و زاری یەن   مەتای مایەکەم بێ قەرارییەن
گڕەی نار عەشق بڵێسەی دووری   مەسووچنا تەناف خەیمەی سەبووری
ئارەزووی دیدار یارانم کەردەن   هەوای سەیرانم وە دڵ ئاوەردەن
بەڵام چێش کەروون گەردش چەپگەرد   دووری وە مابەین من و تۆ ئاوەرد
کار گەردوونەن ئازیز گیان تۆ   وەرنە من جە کۆ دووریی تۆ جە کۆ؟

دەروونم دایم جە هوون کەیل تۆن   حەیاتم وە شەوق هەوای مەیل تۆن
ساتێ وە ساڵێ جە لام ویەردەن   فەراوان خەیلێ تاسەی تۆم کەردەن

شێخ حەسەن پەردەی دڵداریەتی دادەداتەوە و دەکەوێتە کۆڕی مەینۆشانی مەیخانەی ئاینەوە و، لە جۆشی کوورەی دەروونێکی پڕ لە سۆز و جۆش و خرۆشەوە سوێند بۆ یارە ڕاستەقینەکەی دەخوا و پێی دەڵێ: ئەگەر فریشتەی مەرگ نامەی مەرگم بخوێنێتەوە و بێتە سەر تەختی سینەم و گیانی شیرینم بکێشێ، تۆم لەو کاتەدا لەبیر ناچێتەوە، ئەوساکە کەسوکارانم بەپێی ئاین و ڕەوشتی خوایی بەئاو ئەمشۆن و لەناو کفندا ئەمپێچنەوە و ئەدەنە سەر خۆیاندا و شین و شیوەنم بۆ دەکەن تا لە گۆڕستانێکدا لەناو گۆڕێکی تەنگ و تاریکدا دەمنێژن، شەرت بێ تۆم لەو دەمەدا لەبیر نەچێتەوە. جا با ئەم هەستە پاک و خاوێنەی هەستیارانە لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە ئەفەرموێ:

چراغم وە باد، چراغم وە باد   قوربان عومرەکەم تەمام شی وە باد
هەردەم جە تاو دەرد مەکەرووم فەریاد   شەرت بۆ جەو دەم دا تۆم نەشۆ جە یاد

***

عزرائیل نامەی مەوتم مەوانۆ   مەلایک پەی قەبض ڕۆحم مەکیانۆ
مەیۆ نە سەر تەخت سینەم مەنیشۆ   بەچەند سیاسەت گیانم مەکێشۆ
خوێشان پەی فەوتم گشت مەبان ناشاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

مەڕێزان وە ئاو جە سەر تا وە پا   بە قانوون شەرع فەرموودەی خودا
ئەو وەختە ڕۆحم بەرمەشۆ جە تەن   ماوەران مەلا شوشتشۆم مەکەن
کەس نمەتاوۆ دەردم کەرۆ داد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەو وەختە پەرێم کەفەن مەدۆزان   مەدەن بە سەردا جەرگەی دلسۆزان
قامەتم نە تۆی کەفەن مەپۆشان   یاران بە زاری پەرێم مەجۆشان
سەرگوزەشتەی من باوەران جە یاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەساسەی مەوتم مەگێران وە جەخت   گشت حازر مەبان پەی ئەوڕاگەی سەخت
مەنیۆ وە زەمین سێ جار وە تاقەت   نەو داگەی پڕ بێم پڕ جە شەفاعەت
تا عەفووم کەرۆ شای موشکڵ گوشاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەو وەخت مەزارم مەکەران تەمام   مەنیشۆ جە دەور تەمام خاس و عام
جەو دەمدا مەلا چەنی گشت یاران   لاشەم نە دڵەی تابووت هۆرداران
تەمام وارسان مەکەران فەریاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەو وەختە لاشەم ماوەران وە پێش   مەنیەران نەوجای ڕاگەی پڕ ئەندێش
سەنگی ئەلحەدم مەکەران موحکەم   تەلقین و پەندم مەوانان دەم دەم
نەو قەبر تاریک جای تازە ئیجاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

مەلەکان مەیۆن جە قەبرمەوە   مەپرسان چەنیم جواب دەمەوە
جە پڕخۆفی گورز مەواچۆم هەی داد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەو وەختە ڕاهی مەکەران پەی شام   منیش جە ڕاوە خاتر پڕ جە خام
بە چەندێ حساب خێر و شەڕ یەکسەر   مەبۆ گشت جەرای سڕات کەین گوزەر
جەرگەی بێ گوناه مەویەران وە شاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

هەر کەسێ چون من ساحێب گونا بۆ   مەبۆ ئەو بەناز دۆزەخ فەنا بۆ
ئەو وەخت پادشای کەرەم بێ پایان   بزانۆ گەردین وە پاداش نادان
قاپی رەحمەتش مەکەرۆ گوشاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد
خوداوەند وە لوتف ڕەحم کا لێمان   جایێ نە جەننەت عەتا کا پێمان
پەی پەی جەو دەمدا شەربەت کەوثەر   مەوەران جەمیع مۆمنان یەکسەر
جە ئیلتاف و لوتف گشت مەبن دڵشاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەر تۆ نە بەهەشت نەوێنم وە چەم   حەرام بۆ تەمام ئەو جاگەی بێ غەم
نەنیشۆم تێدا وە کامەرانی   نەو جاگەی پڕ ساف بە جاویدانی
پەی پەی نەدینت مەواچۆم هەی داد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

***

ئەر حۆریان چون هەزاران هەزار   ببەخشۆ پێمان حەی جیهاندار
حەرام بۆ بێ تۆ ڕەغبەت کەم پێشان   وە مەیل کامڵ نەزەر کەم لێشان
نە خوازم لێشان من وە خاترشاد   شەرت بۆ جەو دەمدا تۆم نەشۆ جە یاد

شێخ حەسەن دیسان ڕوو دەکاتە یارەکەی و پێی دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم! من لە بادەی ئەوینت بەبێ مەی مەست و سەرخۆشم، نەک مەستێکی وا کە لەتر بدەم و دەستم بگرن، بەڵکو سەرمەستی بادەی ڕۆژی ئەلەستم، هەر لەبەرئەوەیە کە بەبێ پەروایی دەگەڕێم، بڵێسەی ئاگری ئەوینم بەجۆرێ بەرزبووەتەوە کە شا و گەدایەکم لە لا وەک یەک وایە و، ئەگەر تەواوی شێخەکان بێن و بەنۆرە تۆبەم دابدەن، ساتێک لە سەودات دڵسارد نابمەوە، چونکە سەودات مایەی زیندەگانیمە:

قیبلەم مەستەنان، قیبلەم مەستان   بێ مەی جە بادەی عەشقت مەستەنان
نەک مەست مەخموور دەست بەدەستەنان   سەرشار سەرمەست ڕۆی ئەلەستەنان
هەر دەم مەگێڵۆن چون لائوبالی   خاتر جە ڕەغنەی ڕەقیبان خاڵی
شۆر شەیداییم یاوا وە جایێ   جە لام فەرق نیەن شا جە گەدایێ
ئەر شێخان عەسر نۆبە بە نۆبە   بدەران تۆبەی «حەسەن» جە تۆبە
ساتێ جە سەودات دڵسەرد نمەبۆ   دەمێ جە عەشقت بێ دەرد نمە بۆ
سەودات سەرمایەی زیندەگانیمەن   نوسخەی ئازادیت بەندەگانیمەن

شێخ حەسەن دیوانێکی بەرز و نایابی هەیە کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- نامەیەکی شێخ مەلا نەوەی شێخ حەسەن لە قادرئاوای هەوەتوو.
٢- مێژووی کوردستان - نووسراوی مەردۆخ - تاران ١٣٢٤.
٣- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەو پێش نووسراوە.
٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ حەسەنی مەولاناوا.

خانای قوبادی

۱۰۸۳ – ۱۱٦۸

خانای قوبادی ئەو ئەستێرە گەشەی کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا درەوشاوەتەوە و دەدرەوشێتەوە، بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ۱۰۸۳ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ۱۱٦۸ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە. خاوەنی ئەم بەسەرهاتە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە لامانە، لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار و مەلای هۆزی قوبادی بووە و لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو خول و ڕۆژگارە بەمنداڵی خراوەتە بەر خوێندن و پەڕاوە وردەڵەکانی ئەو دەمە کە زۆربەیان فارسی بوونە لە لای مەلاکانی هەورامان خوێندووە و پاشان سەرێکی داوە لە سنە و لەوێدا خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە و لە پاشا پەڕەوازە بووە و بەهەموو ناوچەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لەهەر کوێ مەلایەکی بینیوە لەلای ماوەتەوە و وانە و دەرزی لەلای خوێندووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە ناو هۆزەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۱٦۸ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا و پێنجساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی: مێژووی ئەدەبی کوردی لە بەشی باخی هۆنەراندا دەڵێ: خانای قوبادی لە ساڵانی ۱۱۲۰ تا ۱۱۷۹ی کۆچیدا ژیاوە و دیارە ئەم مێژووەش هەڵەیە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا بەبێ ئەوەی دیاردی بکاتە سەرچاوەیەک دەڵێ: خانا لە ساڵی ۱۱۱٦ی کۆچی لە دەرنێدا لە دایک بووە و لە ساڵی ۱۱۹۲ لە تەمەنی حەفتاو شەش ساڵی لە تەمەنی حەفتا و شەش ساڵی لە وڵاتی باباندا کۆچی دوایی کردووە و دیارە ئەم مێژووەش هەڵەیە، چونکە خانا ئەگەر تا ئەو مێژووە زیندوو بمایایە، گەلێ شوێنەواری بەنرخی تریشی دادەنا.

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە خانا چەند چیرۆکی هۆنیوەتەوە کە لە هەندێکیان دیاردی بەمێژووی دانانی ئەو چیرۆکانە کردووە. بۆ وێنە پەڕاوی خەسرەو و شیرینی لە ساڵی ۱۱٥۳ی کۆچی داناوە و پەڕاوی لەیلا و مەجنوونەکەی لە ساڵی ۱۱٥٤ هۆنیوەتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

غەین و قاف و نوون، دال ئەبجەدی   حساب کەرۆ حەرف وێنەی عەسجەدی
هەزار و یەکسەد پەنجا و چوارەن   ڕۆشنتەر جە سۆی شۆڵەی نەهارەن

خانا بەپێی پارچە هەڵبەستێکی کە سکاڵا و گلە لە پیریەتیی خۆی دەکا، دیاردی بەمێژووی هۆنینەوەی ئەو هۆنراوانەی کردووە و دەڵێ: بۆ مێژووی تەمەنم گەڕام و ئێستا ساڵی ۱۱٦۰ی کۆچییە و ئەوا پیری بەبێ دەنگ و لە ناومی برد و دیارە کە زۆر پیر بووە بۆیە دەڵێ:

پەی سەنەی ساڵم، پەی سەنەی ساڵم   دیام وە تاریخ پەی سەنەی ساڵم
یە سەد و شەستەن هەرەس وە ماڵم   پیری وە بێ دەنگ بی وە زەواڵم

خانا یەکێ لە هۆنەرانی بەرزی کورد دێتە ئەژمار و، لە شێوەی هۆنراوی گۆرانیدا مامۆستا بووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە، دڵداری، ئاینی، هەڵگوتن. خانا گەلێ پەڕاو و نامیلکەی داناون، بەڵام بەداخەوە جگە لە چەند پەڕاوێ نەبێ هەموو تیاچوون. ئەو پەڕاوانەی کە ماونەتەوە بریتین لە: خەسرەو و شیرین، یوسف و زلێخا، لەیلا و مەجنوون، ئەسکەندەر نامە، حەوت بەندی خانا، دیوانی خانا. جگە لەم پەڕاوانە کە ناومان برد، دەڵێن قورئانی پیرۆزیشی بەهۆنراوی گۆرانی لە چەند بەرگدا لێکداوەتەوە، کە بەداخەوە ئەم شوێنەوارە گرنگەشی تیا چووە و تەنیا چەند بەندی لێ بەجێ ماوە ئەوەش دەم بەدەم دەیگێڕنەوە.

لە حەوت بەندەکەیدا دەرئەکەوێ کە خانا مەلایەکی زانا و شارەزا بووە و بەدووی ڕاستیدا گەڕاوە و، هەر بەپێی ئەم نامیلکەی دەتوانین خانا بەیەکێ لە پیتۆڵان و فەیلەسووفانی کورد بهێنینە ئەژمار.

نەک هەر حەوت بەندەکەی، بەڵکو پەڕاوی «خەسرەو و شیرین»یشی لە بارەی ڕوونکردنەوەی پایەی زانستیی خاناوە، گەلێ شتمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. خانا هەروەها وتمان پەڕاوی خەسرەو و شیرینی لە ساڵی ۱۱٥۳ی کۆچی داناوە، وەکو دەڵێ:

تاریخ هجرەت (ختم المرسلین)   موتیع دیوان شەرح شەرع دین
ڕۆژی دووشەممە بێ (ذی حجه الحرام)   هەزار و پەنجا یەکسەد سێ تەمام

لە خەسرەو و شیرینەکەیدا گەلێ بابەتی وامان دەکەونە بەرچاو کە بیروباوەڕی خانامان لە بارەی گەلێ ڕووی ژیانەوە بۆ دەردەکەوێ، ئەوەی کە ئەو پەڕاوە ئەخوێنێتەوە لە هەستی شانازی خانا بەخۆی، بەکورد، بەکوردستان ئاگەدار دەبێ. خانا شانازی بەکورد و زمانی کوردی دەکا و دەڵێ: هەرچەندە دەڵێن کە فارسی وەک شەکر وایە و شیرینە، بەڵام کوردی

لە فارسی شیرینترە و، پێویستە لەم جیهانەدا هەر کەس زمانی خۆی کە خوا پێی داوە بەکاری بێنێ و بەزمانەکەی خۆی وانە بخوێنێ:

ڕاستەن مەواچان فارسی شەکەرەن / کوردی جە فارسی بەل شیرین تەرەن
پەی چێش؟ نە دەوران ئی دنیای بەدکێش / مەعلوومەن هەر کەس بەزبان وێش
مەعلوومەن هەر کەس بەهەر زبانێ / بواچۆ نەزمێ جە هەر مەکانێ،
وینەی عەرووسان زێبای موشک چین / مەکەرۆش جە حوسن عیبارەت شیرین
خارج جە مەعنی نەبۆ مەزموونش / گۆیا بۆ چون شیعر (جامی) مەوزوونش
جەلای خیرەدمەند دڵ پەسەند مەبۆ / شیرین تەر جە شەهد شیرەی قەند مەبۆ
جە عەرصەی دنیای دوون بەدفەرجام / بە دەستوور نەزم (نظامی) مەقام
لە لەفز کوردی کوردستان تەمام / پێش بووان مەحزووز باقی وەسەلام

خانا لە خول و سەردەمی سەفەوییەکاندا ژیاوە و، لەبەرئەوەی دیلی و کەنەفتی ڕۆژە ڕەشی و چەوساوەیی گەلەکەی خۆی بەدەست کاربەدەستانی ستەمکاری ڕژێمی بۆگەنی پاشایەتییەوە دیوە، لە تاقیکردنەوەی ژیانیدا گەیشتووەتە ئەو ئەنجامە کە ڕژێمی ستەم، جیهان بەڕێوە دەبا و، داد و دادپەروەری مانایەکی نییە، بەڵام نائومێدیش نەبووە و ئارەزووی ڕێبەرێکی دادپەروەری بۆ گەل و کۆمەڵ کردووە و دەڵێ: ئەگەر ڕژێمی کۆمەڵایەتی ڕژێمی بێ بۆ سوودی کۆمەڵانی خەڵک، زەوی دەبێ بەبەهەشت، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر ڕژێم ڕژێمێکی ستەمکار بێ و بیر لە سوودی گشتی نەکاتەوە، وڵات وێران دەبێ و خەڵک حەسانەوە بەچاوی خۆیان نابینن:

خانا بۆ وەسەن زبان درازی / کۆن ئەو ساحێب عەدل تۆ پێش بنازی
کۆتاکەر ئی حەرف بە دەوان دەو / ویر دەر بە فەرمان دڵگیر خەسرەو
بەڵێ جە خانای عوتارد خامە / مونشی وەسف وزلف عەنبەر شەمامە
بە سەمع شەریف بشنەو حیکایەت / ئەر قەسدش خێرەن والیی ولایەت،
بەجای گوڵ زەمین ماوەرۆ گەوهەر / سەنگ مەبۆ بەلاڵ، خاکش بە عەنبەر
ئەر والی بێ عەدڵ، شەرارەت پێشەن / بەدجنس بەدکار، دوور جە ئەندێشەن
وڵکەی مەملەکەت کەی مەعموور مەبۆ؟ / ئیمنی و ڕاحەت جە خەلق دوور مەبۆ؟

شێوەی وڵاتداری و چارکردنی گیروگرفتی وڵاتی، بەپرس و ڕاوێژ و شورای خەڵک زانیوە و، لای وابووە تەنیا بەلێکۆڵینەوە و ڕاوێژکردن و بەیەک کردنی گەل و کۆمەڵ کار ئەنجام دەدرێ و، بیری تاقە کەس با ئەو کەسەش گەلێ وریا و ژیر و خاوەن بیر بێ ناگاتە ئەنجام:

بەڵێ دەستوورەن نە عەرسەی دەوران / وەختێ کارێ سەخت ڕوودۆ نە ئینسان
ئەر چون ئەفلاتوون مووشکا و مەبۆ / فرێ پێش خەریک هەم خەرکاو مەبۆ؟
خەسرەو کەرد بەهۆش ڕۆشنی زەمیر / ئی کارە بەدەست روجووع تەدبیر
پەی چێش؟ مەواجان یە پەند پیرەن / تەحلیل موشکوڵ هەر بەتەدبیرەن

خانا یەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ئەژمار و، ئەم هەستەی لە هۆنراوەکانی خۆیا دەربڕیوە، لە تاکە هۆنراوەیەکیدا دیاردی دەکاتە (عمادەدینی نەسیمی) هۆنەری ئازادیخوازی تورکی ئازەربایجانی کە لە ساڵی ٧٧١ی کۆچی تا ٨٢٠ دا ژیاوە و، وەکو دەزانین ئەم هۆنەرە بەهۆی ئازادیخوازییەوە لە لایەن کۆنەپەرستانەوە پێستیان گرتەوە خانا لە تاقە هۆنراویەکیدا ناوی ئەو دەهێنێ وەک کەسێک لە بیروباوەڕی خۆی پاشگەز نەبێتەوە یادی ئەو دەکا و دەڵێ: ئەگەر وەکو نەسیمی پێستم بگرنەوە، سوێندت بۆ دەخۆم هەتاکو زیندووم تۆ لەبیر نەبەمەوە و، هەر تۆ دۆستی منی:

ئەر چون نەسیمی مەکەنان پۆسم / هەر تا زیندەنان هەر تۆنی دۆسم

ئەم تاقە هۆنراوەی خانا کە دیاردییەی بەهۆنەری ئازادیخوازی ئازەربایجانی، عمادەدینی نەسیمی کردووە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە بیری شۆڕشگێڕانە و ئازادیخوازی لەو سەردەمەدا لە کوردستاندا بڵاوبووەتەوە و، دیارە خەڵکی کوردستانیش لەو سەردەمەشدا، واتە لە تاریکایی سەدەکانی ناوەڕاستدا لە بیری ئازادیخوازی بێ بەش نەبوون و، لەگەڵ ڕژێمی بۆگەنی پادشایەتیدا بێگومان بەربەرەکانێیان کردووە و، بەڵگەمان بۆ ئەم مەبەستە مێژووی گەلەکەمانە.

وا دیارە خانا لە مۆسیقاشدا شارەزاییەکی بەرزی هەبووە، چونکە لە چەند شوێنی «خەسرەو و شیرین»ەکەیدا ناوی هەوا و مەقام و پەردەکانی مۆسیقا کە لە ڕابردوودا لەناو کوردەکانی بەر لە ئیسلامدا باو بووە دەهێنێ. بۆ نموونە ناوی هەندێ پەردەی کوردی بەم چەشنە هێناوە:

«عێراقی، حیجاز، گەورە شاناز، گەنجی باهێنەر، گاگەنج، گەنج سووتاو، شادوروان مرواری، تەختی تاقدیسی، ناقووسی، کاوسی، موشک دانە، هەتاوی ڕازاوە، نیوەڕۆ، کلیلی ڕۆمی، سەوڵستان، سەوڵی سەهی، نۆشین بادە، موشکماڵی، دڵخوازی شەودێز، شەوی پیرۆز، ڕۆژی پیرۆز، خونچەی خاسەکەو، نەچیرەوان، کینی سیاوەحش، کینی ئیرەج، باخی شیرین، نەورۆز، ئەوینداران، ماهوور، تێشکاو».

هەروەها خانا ناوی گەلێ لە ئامرازەکانی مۆسیقاشی وەکو: ساز، چەنگ، شمشاڵ، تەمبوور، سەمتوور، دەف، تار، قانوون-ی هێناوە:

ئاما بارەبەد چون بڵبڵ سەرمەست
لەب خەندان چون گوڵ بەربەتێ بەدەست
نشت نە پای سەریر خەسرەو بە ئەعزاز
جە سی دەستان ساز لەحن وەش ئاواز
گوزین کەرد پەی شای لاڵ پۆش مەی نۆش
گاهێ دڵ مەبەرد گا مەستانا هۆش
گاهێ بە نەوای «گەنج باد ئاوەرد»
ئارامش جە دڵ عاشقان مەبەرد
گا جە «گاوگەنج» مەبی نەغمەسەنج
زەمین جە شادی هۆرمەشانا گەنج
جە «گەنج سووختە» چون نەوای بڵبڵ
مەشکاوا غونچەی دڵ چون دەستەی گوڵ
هەم بە «شادوروان مرواری» دڵبەر
پڕمەکەرد بسات پەروێز جە گەوهەر
«تەخت تاقدیسی» چون مەکەردش ساز
مورغ خەستەی دڵ ماوەرد نە پەرواز
نەغمەی «ناقووسی» و «ئەوڕەنگی» نەگۆش
مەبەردش جە دڵ سەبر و جە سەر هۆش
جە «حوقەی کاوس» چون قەند مەبێزا
شەکەر شیرەی وێش دەرلاد مەخێزا
چە ئاوازەی وەش «ماه بەرکۆهان»
مەشکاوا چون گوڵ ڕۆح و دڵ و گیان
وەختێ کە مەژەند ساز «موشکدانە»
مەکەردش خوتەن، جە بۆی موشک یانە
تا جە ئارایش خورشید مەدا دەم
مەگوریزا سپای سەرهەنگان خەم
مەنوازا ئاهەنگ «نیمەڕۆ» چون ساز
ماوەردش بە ڕەقس زوهرە بە ئاواز

چون «سەبز دەرسەبز» مەژەند بە ئاهەنگ
سەدای تەئسیرش مەتاونا سەنگ
جە «قفڵ ڕۆمی» دڵ مەکەرد گوشاد
کۆکۆ کۆگای غەم هەر مەدا وە باد
هەرگا بە ئاهەنگ «سەروستان» مەژەند
بەزم شا مەکەرد پڕ جە شیرەی قەند
ئەر «سەرو سەهی» مەنوازا بە زەوق
عاشقان تەمام مەست مەبین جە شەوق

خانا لە پەڕاوی «خەسرەو و شیرین»ەکەیدا بەجوانترین شێوە باسی ئەوینی خەسرەو و شیرینی کردووە، لەو دوانەدا بارەبەد لە زمانی خەسرەو و نەکیسا لە زمانی شیرینەوە دەدوێن و، ڕازی دڵی یەکتر دەردەخەن، لە پارچە هەڵبەستێکدا بارەبەد بەزمانی خەسرەوەوە دەڵێ: ئەی شەمی شەو ئەفرۆز و ڕووناکی من! و ئەی شابازی شەشدانگی دڵپاکی من، ئەگەر بەتیری برژانەکانت نەپێکرێم و زیندوو بمێنم، ئەمجارە لە فەرمانت دەرناچم و پەنات بۆ دێنم، سەرێ کە لە ڕێگەی تۆدا تێ نەکۆشێ و چاوێ کە نەبێتە خاکی بەر پێت، ئەو سەرە یاخوا لە لەش جوێ بێتەوە و، ئەو چاوەش لە خوام دەوێ کە لە هەردوو جیهاندا کوێر بێ. بەڕاستی من هەر چەند تێ کۆشام کە ئەوینی تۆ لەبیر بەرمەوە، نەمتوانی بەسەر هەست و مەبەستی خۆما زاڵ بم، ئێستا پەشیمانم و پەنام بەتۆ هێناوە، چونکە دڵم بۆ تۆ سووتاوە، تۆش بەزەییت بێتە منی دڵسووتاودا:

بارەبەد هۆرگرت بەربەت بەئاواز
بەی تەور بەئاهەنگ «عێراقی» و «حیجاز»
وات: ئەرێ هەی شەم شەوئەفروز من
شاباز شەشدانگ نەچیردۆز من
ئەر تێغ غەمزەت لێم مەستانۆ سەر
ئەمجار جە ئەمرت نەمەشوون وە بەر
سەرێ بە ئیخلاس پاک نە ڕات نەبۆ
چەمێ تووتیاش خاک پات نەبۆ
ئەو سەر سەرنگوون جە تەن کنیا بۆ
ئەو چەم نابینای هەر دوو دنیا بۆ

بەڕاس من هەی شۆخ جورعەی شەربەت نۆش
زوحاک پڕزۆر، موشکین مار بەدۆش
هەرچەند کەکۆشام مەر بەرشی نەدڵ
بەرنەشیت ئاخر فێشتەر بیم خەج
ئیسه پەشیمان کۆگای خەم بەکۆم
پەشێوتەر جه زوڵف پڕ پەشێو تۆم
ئەر مەشوون بەشام، ئەر بەخوەراسان
نمەبۆ جه تۆ دڵم هەراسان
جەوساوه کەفتم من جه باڵات دوور
بینایی دیدەم تێش نەمەندەن نوور
سەوگەند بەزوڵفت زامم خەتەرەن
جه دێردینی تۆ، مەردەن وەشتەرەن
ئەر بگنیم وه دەس شەکەر رێزەی ڕاز
شۆخ شیرین ڕەنگ، نازک غەمزه و ناز
تەخت خەسرەویم یاگەی نازتەن
تاج و تۆمارم پایەندازتەن
ساچون جه ڕای لوطف بوزورگی کەردی
دەردەسەر کێشای قەدەم ئاوەردی
تۆ چون شا، من چون بەندەی بێ نیاز
با بەپابۆست ببوون سەرفراز
تاکەی بوینی ئی بار لێوم
ئی حاڵ خەستەی تەمام پەشێوم
ئێد وات و کێشا بەوێنەی قەقنەس
ئاهێ ئاهرین، جه پەردەی نەفەس
جەو ئاهه دەروون شیرین دڵبەر
گڕ سەند چون شۆڵەی نائیرەی سەقەر

خانا له هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووه و، له هۆنراوه ئاینییەکانیدا دەردەکەوێ که پێوەندیەکی زۆری بەئاینەوه هەبووه. له «میعراج نامه»کەیدا

که بەشێکه له چیرۆکی خەسرەو و شیرین، له بارەی «میعراج»ی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامەوه درودی خوای لەسەر بێ که بەجوانترین شێوه باسی کردووه دەڵێ: شەوێکیان که سەراسەری زەوی ڕووناک و ڕۆشن بوو، جبرەئیل له لایەن خوای مەزنەوه هاته لای پێغەمبەر و پێی وت: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست، خوا داوای لێت کردووه که بچیته میعراج و، پێغەمبەر لەگەڵ جبرەئیلدا بەسواریی بوراق کەوته ڕێ و پاش ماوەیەک گەیشته «مسجد الاقصی» و له پاش دیتنی ئەو مزگەوته دیسانەوه سواری بوراق بووەوه و بەرەو بارەگای خوایی کەوته ڕێ و، له پاش بڕینی حەوت نهۆمی ئاسمان گەیشته بارەگای بەرزی خوایی و، خوای مەزن ئەو شەوه پێغەمبەری گەیانده پلەوپایەیەکی بەرز و پاشان بەفەرمانی خوا گەڕایەوه زەوی:

جبرەئیل چەنی مەلایک بەدەو
ڕاهی بین وه ڕا ئاسمان بەیەک شەو
به تەکبیر گۆیان وەر جه سوب شەفەق
شین وه پای سەریر ڕەسووڵ بەرحەق
ئەو شەو جه جوجرەی جای ئومم هانی
میهمان بێ ڕەسووڵ حەی سوبحانی
ئاخر بەسەد عز بەسەد ئیحترام
مبلغ الوحی علیه السلام
جه مەروەحەی باڵ قورس بۆ عەنبەر
بێدار کەرد جه خاو سالار مەحشەر
واتش یا سید لَعَمُرك[1] مقام
تەلەبکار تۆن حەی لایەنام
پەرێ سوواریت بوراقێ جه نوور
کیاستەن جەناب پاشای غەفوور
ئێد که شنەفتش شای بدرالدجا
بەسەد شادی و زەوق هۆرێزا وه پا

(١) لعمرك: مەبەست له ئایەتی: (لَعَمُرُكَ اِنَّهُم فِي غَمرَتِهِم لَيَعمَهُونَ)ه که خوا سوێندی تیا دەخوا بەگیانی پێغەمبەر و دەفەرمووێ: بەگیانی تۆ قەسەم ئەوان له گومڕایی خۆیاندا سەریان لێ شێواوه.

قەبووڵ کەرد بەناز پێغەمبەر ئەو ڕاز
سوار بی وە ئەسپ حەی بی نیاز
ئیسرافیل چەنی مەلایک بەدەو
گرتشان ڕکاب هومایوون ئەو
وێنەی غولامان حەڵقەی دوڕ نە گۆش
کێشاشان قودسی غاشیەش بەدۆش
زومرەی سەبووحی یەکسەر بەتەمام
بە وێنەی مەشعەل شاهان جەم جام
ڕۆح هومایوون ذەنبیا و ئادەم
ئامان وە پێشواز سەیید خاتەم
ڕەسووڵ نە ئەو شەو بی وە پێشواشان
ساتێ نشت وە عەیش عشرەت جەلاشان
دیسان سوار بی وە پشت بوراق
یاوا بەئەیوان گەردوون شەش تاق
سەبعەی سەییارە چەنی مانگ و خوەر
کەردشان پابۆس سەیید سەروەر
برجیس و ناهێد، کەیوان و بەهرام
بەخەت شەریف عوتارد تەمام
سپەردن بەئەو بوزورگی و نامی
بە چەند ئیحترام نامی و گرامی
مریخ ڕکابش بۆسا بەئعزاز
پەی نەسرش هەم نەسر تایر کەرد پەرواز
سا وەختێ تەی کەرد بەفەزڵ بێ چوون
سەتح هەفت ئەوڕەنگ چەرخ بێ ستوون
بە تەئیید حەی زات بێ هەمتا
تەشریف بەرد وە سەدر سدرالمنتها
جبرەئیل چۆگە بەخاتر مەلوول
عەرز کەرد وە پایەی سەریر ڕەسوول

وات: ئەر من چەنی تۆ ببوون ڕاهی
مەسووچوون بەنوور ذات ئیلاهی
ئاخر کە سەیید ڕەسووڵ سەروەر
جە سەواد عەرش عەزیم کەرد گوزەر
مەحرەمان غەیب گشت مننەت بەردن
ڕەفرەفێ جە نوور پەرێش ئاوەردن
سوار بی چۆگە بەڕەفرەف هەی کەرد
ڕاگەی پانسەد ساڵ لامەکان تەی کەرد
ئاما نێدا لێش نە پەردەی ئەسرار
واتن: (لاتخف) سەیید موختار
ڕەسووڵ بەجەناب صەنعەت ساز فەرد
هەرچی بێ مەطلەب سەراسەر عەرض کەرد
شای کەسیرۆللطف بێ هەمتای وەهھاب
جە ڕای مەرحەمەت کەردش موستەجاب
هەم ئەو شەو قەییوم فەرد بێ ئەندێش
یاوناش دەرسات بەمەقام وێش
ئومێدم بەزات بەخشەندەی داوەر
(خانا)ی خەم خەیاڵ زام دڵ خەتەر
ببەخشۆ گوناش جە عەرسەی مەحشەر
بەو شەمع میحراب ڕەسووڵ سەروەر

هەروەها وتمان خانا بەدووی ڕاستیدا گەڕاوە و، لە هەندێ هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە ڕێگای پرس و تۆژینەوە و گومانی گرتووەتە بەر و، هەر بەم بۆنەوە دوکتور سەعید خانی کوردستانی لە پەڕاوی (نزانی، مزگانی)دا لە بارەی خاناوە دەڵێ: خانا یەکێ لە هۆنەران و پیتۆڵانی کورد دێتە ژمار و، بەوێنەی خەیام خاوەن بیرێکی فەلسەفی بووە و ئەم هەڵبەستانیشیە لە بارەیەوە وتووە:

مەبەر بە وێنەی خانای قوبادی   شێت و ئەراگێڵ بەی دنیای بادی
شەمشەلە کۆرەی ئاسیاوە کۆنە   جە خودا دوور و جە خەڵک بێ گۆنە
وە فەلسەفەی وێش، وێش وستش ئەو تۆڕ   هەر وا کۆر ئاما و کۆریچ شی نەگۆڕ

خانا لە «حەوت بەند»ەکەیدا مەسەلەی «جبر و اختیار»مان بۆ دەردەخا کە موعتەزیلەکان لایان وابوو مرۆ خۆی دروستکەری کاری خۆیەتی و، جەبرییەکانیش بڕوایان لەسەر ئەوە بوو هەر کارێ کە بەسەر بنیادەما بێ لە لایەن خوایەوەیە و، لە بەندی یەکەمی حەوت بەندەکەیدا لەم بارەوە دەڵێ: ئەی خوای تاق و تەنیا و بێ وێنە و بێ هاوبەش، هەر تۆ شادی و خۆشی بەدڵان دەبەخشی و دیارە بێ باک و بێ پەروایت و لە هیچ نالەخشیی، هەر خۆت گەورە و بەخشندە و یەکتای، هەمیشە زیندوو و بێ هەمتای، خوایا هەر خۆت بەندەکانت سرشت کردووە، یەک یەکی ئەوانت بۆ لای خۆت بردووە، ئەوا خانای قوبادی تاوانبار و گوناهکارە، فریوی ئەهریمەنی خواردووە لەم ڕۆژگارە، خوایا دەسا بۆ خاتری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، ئەو لە ئاشۆی شەیتان لادە و دڵی بەوە شادە کە تۆ شەرمەزاری لای خۆتی نەکەی و بەزەییت پێیدا بێ، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم، لە ڕۆژی پەسڵاندا بەلای خۆتەوە شکات لە خۆت ئەکەم:

قەدیم موتڵەق، قەدیم موتڵەق
یا قایم بە زات قەدیم موتڵەق
حەی بێ زەوال قەیووم بەرحەق
نیگارەندەی نەقش نۆ تاق ئەزرەق
لاهووت بێ شەریک بینای بێ مانەند
یەکتای بێ نەظیر بێ میسل و پەیوەند
واجب الوجوود لائوحصا ثەنا
مونەززە جە عەیب عاری جە مەنا
مونشی ڕەقەم سەنج ئینشای شادی و ذەوق
بێ پەروا جەطەعن ئەشیای تەحت و فەوق
بەخشندەی بوزورگ بێ باک جە طانە
نازکێش زومرەی خوێش و بێگانە
بۆ بەشق ئەو شا، بێ حەد صفاتەن
باعث ئیجاد گشت مەخلووقاتەن
باجتی سەیید ختم المرسلین
شای قاب قەوسەین ڕب العالمین
بە حەق ئەرباب شەو زیندەداران
بەئیخلاص پاک طاعەت گوزاران

خانای قوبادی مەعصیەت بارەن
فریفتەی شەیطان شووم بەدکارەن
جەفتنەی شەیطان شەیطەنەت پێشە
جە شوومی ئی نەفس دوور جەئەندێشە
تا یوم الممات نگەداریش کەر
علاج دەردان شەرمساریش کەر
پەی چێش نافەرمان شێت مەغروورەن
چون بێ دەوڵەتان جەطاعەت دوورەن
مەگەر هەم بەڕەحم چون تۆ ڕەحیمێ
عمیم الاحسان عەطا عەظیمێ
بیۆ بە ئیخلاص گوناکاری ئەو
ئی کەم خزمەتی و شەرمساری ئەو
وەرنە بە ذاتت جە لای ذات تۆ
مەکەروون ڕۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی دووهەمی (حەوت بەند)ەکەیدا دەڵێ: خوایا تۆ هەر خۆت بەهانای خەڵکدا ئەگەی و تۆ هەر خۆت دڵ لە خەم دەرئەکەی و، تۆ هەر خۆت بەزەییت بەخەڵکدا دێ، گەلێ بەخشندە و گەورە و مەزنی و، بێگانە و خوێش ئومێدی بەتۆیە، ئەوەی ناوی تۆی لە دڵا نەبێ ڕەنجەڕۆیە، ئومێد و هیوام ئەوەیە کە تا زیندووم و بەسەربساتەوە ماوم، ناوت هەمیشە لەبیر نەبەمەوە تا لە دڵ دەرچێ زووخاوم، ئەی خاوەنی هەر دوو جیهان، بەهانای خانا بگە و دەوای دەردی کە، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم ، لە ڕۆژی پەسڵاندا بەلای خۆتەوە شکاتت ئەکەم:

یا حەی کەس چون تۆ پەرێ کەس نییەن
کەس چون تۆ بەداد مۆمن ڕەسەن نییەن
کەس چون تۆ کەریم کەرەمدار نیەن
کەس چون تۆ غەففوور هەم غەففار نییەن
لوتفت بێ شمار عەفوت عەزیمەن
ڕەحمت بێ پایان عەتات عەمیمەت
جە قاف تا بەقاف مەعنی شکاوان
کەس عەقڵش بە کونه زاتت نەیاوان

بێ شبه و شەریک تاک تەنیانی
نەقشبەند ئەوزاع دەور دنیانی
بوزورگی و بەخشش خەتمەن بەنامت
سەرسامەن شاهان جیهان جە سامت
قاهران دەور جە قەهرەت ماتەن
وەسف عەزیمت بێ حەد سفاتەن
عەفوت جای ئومێد بێگانە و خوێشەن
لوتفت دڵنەواز گەدا و دەروێشەن
ئومێدم ئێدەن لا شەریک بێ باک
بەشق شای ئەوڕەنگ و ما ارسلناک
جە عەرسەی مەحشەر مەکەر تەریقم
بە جەزبەی تەوفیق بدەر تەوفیقم
هەر تاکە زیندەم مەوجوود موتڵەق
قەییووم قایم، قەدیم، بەرحەق
زبانم جە زکر وێت مەکەر خامۆش
نامت با جە لام نەبۆ فەرامۆش
جیهان ئافەرین بەخشندەی ئەکبەر
«خانا» بێچارەن فەریادرەسیش کەر
وەرنە بەزاتت جە لای زات تۆ
مەکەروون ڕۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی سێیەمدا دەڵێ: ئەی خوایا من بەندەی نافەرمانی تۆم و، لە گۆمی گوناە و تاواندا نوقمم بۆ خۆم، دەسا ئەوا چون گوناهکارم و تۆش بەخشندە و بەبەزەییت، دەبێ ببەخشی و لە تاوانم ببووری، سوێندم بەگەورەییت، گونا و تاوانم لە ئەندازە بەدەرە، تۆش دیارە بەخشندەییت بێ ژمارە، منیش ئومێدم بەتۆیە، خانا بەهیوای ئەو ڕۆژەیە کە دڵی شاد کەی و لە ڕۆژی پەسڵاندا ئەو ئازاد کەی، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم، لەو ڕۆژەدا بەلای خۆتەوە شکاتت لێ دەکەم:

یا ڕەب من بەندەی نافەرمان تۆم
بێ پەروا جە فیعل عیسیان بێ شۆم

حەی لا شەریک فەرد فەریادڕەس
کەریم کارساز پەی بێ کەسان کەس
چون من گونابار مەینەت وە کۆێی
چون تۆ بەخشندەی کەرەم بێ شۆێی
چون من شەرمسار شووم بەدکارێ
چون تۆ کەرەمدار نیکوو کردارێ
چون من نافەرمان خەتا عەزیمێ
چون تۆ ساحێب ڕەحم فرە ڕەحیمێ
چون من ڕووسیای جە تاعەت دوورێ
چون تۆ پادشای فەرد غەفوورێ
سەوگەند بە ذاتت یەکتای یەگانە
نییەن نە عەرسەی دەور زەمانە
مەعلوومەن جە لات حەی تەوانا
قەیووم قائم، قەدیم دانا
جەو پەی جە عێسیان دلێریم کەردەن
تەقسیرم جە حەد حیساب ویەردەن
ئەرێ فیدات بام نامت غەففارەن
بەخشەندەگی و عەفو تۆ بێ شمارەن
یا عظیم العفو لا احسی سنا
ئەر تۆ بە تاعەت ببەخشی گونا
ئەمرت موتاعەن حوکم هەر حوکم تۆن
بەڵێ فیدات بام سا عەتای تۆ کۆن
من ئومێدم هەن جە تاممەی کوبرا
بە ئەلتاف وێت بێ بەیع و شەرا
خانای خەم خەیاڵ خاتر شاد کەری
جە عەرسەی مەحشەر سەر ئازاد کەری
وەرنە بە زاتت جە لای زات تۆ
مەکەروون رۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی چوارەمدا دەڵێ: خوایە ئەگەر بەدخوو بم یا پاکیزە خوو، گوناهی من چییە؟ بەندەی خۆتم. سوێندم بەگەورەییت ئەگەر لەو ڕۆژەدا من دەسەڵاتێکم بووایە کارێکم دەکرد کە ئەم جیهانە پڕوپووچەم بەچاو نەدیایە، ئێستاکە کەوایە بەگەورەیی و شکۆی خۆت بمبەخشە و، لە پیت و پێزی خۆت بێبەریم نەکەی، وەگەرنە بەشان و شکۆ و مەزنیت قەسەم، لە ڕۆژی پەسڵاندا بەلای خۆتەوە شکاتت لێ دەکەم:

یا حەی ئەر بەدخۆم، ئەر پاکیزە خۆم
گونای من چێشەن ئافەریدەی تۆم
شەڵڵا ڕوی ئەزەڵ ئەر نەبیا وە جەور
نەکێشای تەسویر هەستی من وەیتەور
ساکە کێشانت بەنای باڵا دەس
من هەر سونع تۆم ئەر خاسم ئەرگەس
حاکمی تۆ هەم وێت کەر بە قاضی
کەس بە سونع وێش چۆن نیەن رازی
سونع تۆ بەدەست وێت ئافەریدەن
ئەر نەبۆت پەسەند کێ پەسەندیدەن
بەڵێ هەی عەلیم ئاگای سڕڕ غەیب
موبەررا جە شرک عاری جە هەر عەیب
ئەو ڕۆ کە هەستی منت کەرد ڕەقەم
«واللە و باللە» بە ذاتت قەسەم،
ئەر مەبی وە دەس من ئیختیارێ
منیش جەو دەمدا مەکەردم کارێ
دنیای بێ وەفای تۆ نەدیام بە چەم
وەی تەور نەکەفتام نە گێجا و غەم
ئیسە چونکە تۆ عەلیم دانا
بێ تەعلیم علم دانا و تەوانا
نارەزا بەستی ئەجزای تەرکیبم
عەزاب دنیات کەرد وە نەسیبم
بۆ بەشق پاکی پیر تەریقەت
بە ڕوکن ئەحکام کولل شەریعەت

بە قەییوومی وێت یا قایم بە ذات
خانا جە دیوان عەرسەی عەرەسات،
نەکەری جە فەیز فەزڵ وێت مەحرووم
نەنویسیش جە ئەهل مەخزوولان شووم
وەرنە بە زاتت جە لای زات تۆ
مەکەروون ڕۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی پێنجەمدا دەڵێ: ئەی خوای گەورە و توانا کە ئاو و ئاور و با و خاکت بەدی هێناوە و مرۆ کەڵکی لێ وەردەگرێ و کەچی ڕێگەی ڕاستیش نابڕێ، منیش بەندەی زەبوون و دێوانەی تۆم و لە هیچ بابەتێک بەهانە مەگرە، چونکە هەموو کارێکم لەژێر فەرمانی تۆیە و، من هیچ دەسەڵاتێکم نییە، بەڵکو هەموو کەسێک چ شێخ بێ، چ سۆفی و چ زانا و چ نەزان هەمووی بەفەرمانی تۆ دەڕوا، شەیتان لەبەرئەوەی نافەرمانێتی کرد، تەوقی نەفرین چووە ملی تا ڕۆژی پەسڵان بەو دەردەوە دەبێ بتلێتەوە جا ئەگەر خانا لە ڕۆژی پەسڵاندا نەبەخشی کاری زارە و هیوای هەر بەتۆیە، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم، لە ڕۆژی پەسڵاندا بەلای خۆتەوە شکاتت لێ دەکەم:

پادشای شاهان ئیقلیم هەستی
نەققاش تەسویر بڵندی و پەستی
میعمار تەرکیب دەوران دڵکەش
دەفتەربەند نەوع هەفت و چار و شەش
بۆ بەشق قودرەت لاتەناهی وێت
بە شکۆی عەظیم پادشاهی وێت
جەی بەندەی عاجز شێت دێوانە
نە هیچ بابەتێ مەگیر بەهانە
پەی چێش لایەزال بێ شبە و مانەند
مونەززە جە قەید چوون و چرا و چەند
غەیر جە زات تۆ نەداروون ئەندێش
هیچ ئەمرێ نییەن کەس بەدەست وێش
مەرکێن ئیختیار وە دەست وێشەن
سا خوردەگیری و بەهانە چێشەن

ئەر شێخ کوبرا ئەر سۆفی سافەن
ئەر دانا و نادان ئەر مووشکافەن
بێ جەزبەی تەوفیق چون تۆ فەریادڕەس
هیچ کەس نەبەردەن پەی بە مەقسەد کەس
کەسێ جە ئبلیس ساعی تەر نەبێ
چون جەزبەی تەوفیق تۆ یاوەر نەبێ
بە عەبەس بەرشی جەفا بەردەنش
تەوقێ جە لەعنەت شی نە گەردەنش
بە سەعی و کۆشش ئەر نمەبی شووم
بەرسیسای عابد کەی مەبی مەحرووم
«خانای» خاتر تەنگ جەعەرسەی مەحشەر
ئەگەر نەبەخشیش دەهەندەی داوەر
وەرنە بە زاتت جە لای زات تۆ
مەکەروون رۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی شەشەمدا دەڵێ: ئەی خوای گەورە و گران! تۆ تەنیا و بێ هاوتا و بێ هاوبەشی و، داهێنەری زەوی و ئاسمان و هەموو گیانلەبەرانی و، لە هەموو شتێکەوە ئاگەداری و نادیاری، بەڵام چەند پرسیارێکم هەیە لە تۆ و، ئەوەش ئەمەیە: بەندەکانت تاوانیان چییە کە شەیتانت بەسەریاندا زاڵ کردووە و تووشی گونا و سەرپێچییان دەکا و، چەندین گونایان ئەکەوێتە ئەستۆ و سەرەنجام خۆیشت بەئاگری دۆزەخ سزایان دەدەی و، دیارە هەر چارەنووسێ کە تووشی مرۆڤبێ لە لایەن تۆیەوەیە و، لە لایێ تریشەوە دەزانم کە هیچ کەس ناتوانێ بەبێ دەسەڵات و فەرمانی تۆ کارێک بکا و، منیش بەهیوا و ئومێدی بەخشندەیی تۆوە ئەم پرسیارەم لێت کرد و، هیوایە لێم ببووری و، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم، لە ڕۆژی پەسڵاندا بەلای خۆتەوە شکاتت لێ دەکەم:

کەریم کار ساز بەخشندەی داوەر
ڕەونەق بەخش سەتح ڕەواق شەشدەر
تەمام قادری بە دەست قودرەت
بێ ئیمداد غەیب، بەی تەرز و سوورەت
بێ گونیا و خەت بێ شەبەکە و سیم
بێ خشت و ستوون ئوستاد و تەعلیم

بێ فەعلە و بێ ڕەنگ، بێ خامە و شەنگەرف
بە مەحز ئیزهار ئیشارەی دوو حەرف
سیماب گۆن سەقف نە سپهر بەرز
سەتح سەرزەمین بەتەرکیب و تەرز
جیهان ئافەرین جیهان دار فەرد،
نە عەرز شەش ڕۆ ئافەریدەت کەرد
بنازوون بەی سونع بەی جیهان سازیت
بەی بەخشەندەگی و چێهرە پەردازیت
تەعالا، نییەن کەس بە سفاتت
عاریەن جە عەیب بوزورگی ذاتت
بەڵێ هەی عەلیم ئاگای سرڕ غەیب
گۆیای کەلیمەی بورهان لارەیب
«خانا» جە دەرگای زات بێ زەواڵ
جە ڕووی گوستاخی مە پەرسۆ هەواڵ
سا جە بەندەگان کێ تەقسیرشەن؟
کێ ساحێب قەزا و کێ تەقدیرشەن؟
گا شەیتان گا نەفس شووم شەڕئەنگێز
مەکەری پێشان تۆ بەدەست ئاوێز
مەنیەی نە گەردەن چەندین گوناشان
باهر دۆزەخ مەدەی سزاشان
هەر چە ڕەضاتەن مەکەری تەقدیر
گشت کەردەی وێتەن کێن ساحێب تەقسیر
چونکە بەی تەورەن، ئومێدم هەن پێت
ببەخشەم وە عەشق بێ پەروایی وێت
وەرنە بەزاتت جە لای زات تۆ
مەکەروو ڕۆی حەشر من شکات تۆ

خانا لە بەندی حەوتەمدا دەڵێ: ئەی خوای تاق و تەنیا و بێ وێنە، هەرچەندە ئەمن گوناهکار و تاوانبارم، بەڵام هەمووی ئەو گوناهانەم بەهۆی ئەهریمەنەوەیە و، من

دەسەڵاتێکم نییە و هەر خۆت فەرمانڕەوای و فەرمانت بەڕێوە دەبرێ، هەرچەندە ئەم قسەم لە شێوازەوە دوورە، بەڵام سوێندم بەشان و شکۆ و گەورەییت کە هەمووی کردەی خۆتە و خە خۆتیش بەخشێنەری گوناهی، کەوابوو بۆ خاتری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام من لە بوومەلەرزەی ڕۆژی پەسڵان بپارێزی و بەزەییت پێمدا بێ، وەگەرنە بەشان و شکۆ و گەورەییت قەسەم، لە ڕۆژی پەسڵان بەلای خۆتەوە شکات لە خۆت دەکەم:

یا قایم بە زات قەدیم قەییووم
هەر چەند کەج ڕەفتار هەم بێ ئابڕوو
قەسەم بە زاتت یاگەی ئومێدەن
ئەر مەکەیم وەسەنگ ڕاستش هەر ئێدەن
نە ذەرێ گونای نەفس ئەممارەن
نە فتنەی شەیتان شووم بەدکارەن
هەرچی مەکەرێو بە ئیرادەی تۆن
کەسێ چ کارەن ساحێب وجوود کۆن
ئەمرت موتاعەن مەشۆ وە ڕاوە
نیەنی وەتەنگ شا و گەداوە
هەرچەند ئی حەرفە جە ئەدەب دوورەن
خارج رای شەرع ئەهل شعوورەن
قەسەم وە زاتت گشت کەردەی وێتەن
گونای کەس نییەن بنیادەم شێتەن
چونکە تۆ بەی تەور ساحێب هیممەتی
(شدیدالعقاب) والا شەوکەتی
بە عەشق ڕەسووڵ سەیید سەروەر
جە زەلزەلەی سەخت هایلەی مەحشەر
ڕەببا، بێ شەریک فەریادڕەسیم کەر
یا ڕەحیم ڕەحمێ وە بێ کەسیم کەر
وەرنە بە زاتت جە لای زات تۆ
مەکەروون ڕۆی جەشر من شکات تۆ

هۆنراوە دڵدارییەکانی خانا گەلێ پاراو و دڵڕفێن و شیرینن. لە پارچە هۆنراوەیەکیدا ڕوو دەکاتە دڵخوازەکەی و دەڵێ: ئەی دڵخوازەکەم، من لەگەڵ تۆمە، وەرە خەڵکیش بهێنە و جەرگم تۆ تۆ و بەند بەند بگەڕێ پێیدا، ئەگەر بێجگە لە خۆشەویستیی تۆ هیچی کەی تیا بوو بەنووکی ئەڵماس دەری بێنە وەک زۆر جار دەرت هێناوە:

من چەنی تۆما تۆم بۆ چەنی عام   تۆ، تۆ تۆی جەرگم جیاکەر جە هام
تۆ تۆ بەند وە بەند بگێڵەش پێدا   گەر تۆ دیت تۆیی غەیر جە تۆ تێدا
ئەوسا وێت ئاسا باوەرەش وە بەر   وە مەودای ئەڵماس پارە پارەش کەر

خانا سووتاوی ئەوین بووە، ئەوینێکی پاک و خاوێن، ئەوینێکی خوایی کە لە دڵی هەموو خواپەرستێکدا تیشک دەداتەوە و، ئەگەر بێت و تیشکی ئەو ئەوینە بدا لە کێوی قەزاڵە(٢) بەجارێ ئەیسووتێنێ و، وەک بووڵ و خۆڵەکەوەی سەد ساڵ لەمەوبەری لێ دەکا:

بەرق، سەیف ناز ئەبرۆ خەمینان   عەکس ماوی خاڵ خورشید جەمینان
ئەر بگنۆ وە کۆی قولەی قەزاڵە   مەکەرۆش وە بووڵ سفتەی سەد ساڵە

سەرچاوەکان

١– خسرو و شیرین خانای قبادی ویراستەی اورنگ با همکاری سدیق صفی زادە (بورەکەیی) تهران ١٣٤٨.
٢– شیرین و خوسرەو شاکاری خانای قوبادی ساغ کردنەوەی محەمەدی مەلا کەریم بەغدا ١٩٧٥.
٣– خەسرەو و شیرینی خانای قوبادی – ساغ کردنەوەی سدیق بۆرەکەیی تاران ١٣٦١.
٤– پیر شالیاری زەردەشتی دانەری محەمەد بەهائەدین ساحب بەغدا ١٩٦٨.
٥– دیوانی مەولەوی کۆکردنەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەرریس بەغدا ١٩٦١.
٦– تەڵای دەستەوشار – نووسراوی سدێق بۆرەکەیی (دەستنووسە)
٧– حەوت بەندی خانا (دەستنووسە)
٨– بەیازێکی دەستنووس کە لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا نووسراوە.
٩– حدیقەء سلتانی تالیف محمد علی سلتانی – باختران ١٣٦٤.
١٠– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخانای قوبادی.
١١– نزانی، مزگانی – دکتر سعید خان کردستانی – تهران ١٣٠٩.

(٢) قەزاڵە یام قەرزاڵە ناوی لووتکەیەکی بەرزە لە کێوی ئاتەشگا بەرانبەری شاری پاوە کە دەڵێن ئەو لووتکە لە ڕۆژگارانی زوودا ئاورپژێن بووە.

شێخ شەهابی لهۆنی

۱۱۱۲–۱۱۸۵

ئەم هۆنەرەمان ناوی شەهاب و کوڕی شێخ ئەمینی لهۆنییە و بەپێی بەیازێکی کۆن کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ۱۱۱۲ی کۆچی لە لهۆندا لەدایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی هەورامان گەڕاوە و ماوەیەکیش لە سلێمانی خەریکی خوێندن بووە و سەرئەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۱۸۵ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

شێخ شەهاب بەپێی تاقە هۆنراوێکی کە دەڵێ: «ئێد مەوانان نە بەزم نەووەهاری نادری» هاوچەرخی نادرشای هەوشار (۱۱٤۸–۱۱٦۰)ی کۆچی بووە، وەکو دەم بەدەم دەیگێڕنەوە نادر چەند خەڵاتێکیشی بۆ ناردووە.

شێخ لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. بەداخەوە هۆنراوەکانی کۆ نەکراوەتەوە و زۆربەی دەست بەدەست کەوتوون و لەناوچوون، ئەوەش کە مابێتەوە لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا نووسراون و بەیادگار ماونەتەوە.

شێخ شەهاب بڕە هۆنراوێکی سەبارەت بەسروشت و بەهار هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی لە ستایشی بەهار و سروشتدا بێ وێنەن و لەم هۆنراوانەدا وەرزی بەهار و سروشتی ئەو دەمەمان بۆ دەخاتە بەرچاو و دەڵێ:

گوڵانی جۆر بەجۆر لە دەشت و بیاوانەکاندا ڕواون و وەکو ڕایەخ هەموو جێ و شوێنێکیان داپۆشیوە و تیپ تیپی کەوەکان و بوڵبوڵان و قومرییان و قوڵنگان و تاووسان ڕیزیان بەستووە و نەواخوانی دەکەن و لەم چڵەوە بۆ ئەو چڵ دەفڕن و، نێرگسان وەکو دڵبەرانی مانگ ڕوو داوێنی کوێستانەکانیان داگرتووە و لە هەر گۆشە و کەنارێکەوە نەوای چەنگ و چەقانە و ساز و نەی دێتە گوێ و دڵبەرانیش ناز و لەنجە دەفرۆشن و لاوانیش گەلێ دڵخۆشن و مەیگێڕان بەپیاڵەی زێڕین مەی دەگێڕن و خەم و پەژارەی دڵ دەبەن. بەهار جوانە و بوڵبوڵیش بەهیوای بەهارە تاکو چاوی بکەوێتە گوڵ، بەڵام چ سوود کە (شەهاب) بەهیوای دیداری یارە و لە دووریی ئەوا . ژیان دەباتە سەر و دڵی کەوتووەتە ناو کەسەر، وەکو دەڵێ:

دیدە گریان، جا بیابان هەمچو قەیس عامری
گوڵ حەنا ، لەولاو و ڕەیحان، شەست پەڕ و گوڵ جەعفەری
بۆی گێسووی قرنفل مەرهەمی دەرد دڵان
وێش پەرێشان، زوڵفداران، عاشقان را خون خوەری
زوڵف عەرووس و تاج خورووس و زەعفەرانی گوڵ وەهار
ڕۆژپەرست و دیدە مەست و لالەهای دوختەری
چەند هەزاران ڕەنگ شکوفتە تەوق توحفەی خاوەران
هەر چڵێ کەردەن بەسەردا چەند گوڵێ بۆ ئەسفەری
سەد هەزاران گوڵ هەزاران ڕەنگ چون بازاڕ چین
شەوق مەدۆ یەک یەک نە دڵ چون مانگ و زوهرە و موشتەری
نیم بییەن حەیران خار و نیم بییەن حەیران دار
نیم بەر ئامان ئەز شکاف سەنگ خارا و مەرمەری
تیپ بەتیپ، تەوق تەوق کەبک جەم بەجەم سان دا وەهار
سەف بەسەف، سەف سەف، سەفەن سەف سەف دان سەر عەسکەری
زومرە زومرە گوڵ بەقۆشەن بەرد پەرێش ئەو پای کووب
شای وەهار بەخشا بە خەشخاش تەوق توحفەی ئەحمەری
چاوشان قازڵاخ دەنگ دا نە هەفت ئەوڕەنگ فەلەک
شاهی نادر نەو وەهاران نشت نە تەخت ئەخزەری
عەندەلیب و بوڵبوڵ و قومری و هەزاردەستان نە باغ
فاختە و تووتی و تەزەروو تاوس و کەبک دەری
چەهچەهەی بوڵبوڵ نە باغ و هوهوی قومری نە ڕاغ
قەهقەهەی کەبکان نە داغ و دڵ بە سەد جۆش ئازەری
باقی شنقار و وەحش و تەیر و تاوس تەیار
هەر یەکێ دەنگێ بە ڕەنگێ خوەش نەوا ئەلحان کەری
هەر یەکێ با ساز و ناز و بەربەت و چەنگ و غەزەل
گرد مەوانان بە نەزم نەو وەهاری نادری
فەرش عەنبەر، تەخت تاوس، گوڵ جە کاوس تاجدار
پڕ حوویوور و پڕ تویوور و پڕ فرشتەی پەرپەری

سەیر دەستان، بەزم مەستان، حوور پەرستان سەد هەزار
ناز پەرستان، گوڵ بەدەستان، دەست پڕ ئەنگوشتەری
فەسڵ ساز و فەسڵ ناز و فەسڵ غەمزە و فەسڵ ڕاز
عیشوە سازیی، بۆسە بازی، سەرفرازی، یاوەری
فەسڵ جۆش و فەسڵ نۆش و فەسڵ هۆش و غەم خەمۆش
دەس نە دۆش و دوڕ نە گۆش و نازفرۆشان پەری
فەسڵ چەنگ و فەسڵ دەنگ و فەسڵ ڕەنگ و فەسڵ مەی
فەسڵ حەیی و فەسڵ نەیی و فەسڵ مەیی و مەی خوەری
فەسڵ شورب و فەسڵ شەهد و فەسڵ قورب و فەسڵ بوعد
چەم بە ئیما، ڕوح بە سیما، لەب عەقیق و ئەحمەری
فەسڵ وەسڵەن، هەر کە ئەسڵەن، سەعی و کۆشش نۆش مەی
عەیش و شەوقەن، وەقت زەوقەن، ماچ و مۆچ و یاوەری
ئەسفەهانی بێخ کاوان، ئەرغەوانی بانەوی
وەش نەوازی، نەغمەسازی، ڕاز شیرین شەککەری
عەزیزم تۆنی گوڵ خاستر جە گوڵزار وەهار
دڵ مونەووەر بی بە دینت هەمچو شەمس خاوەری
ئارەزووی بوڵبوڵ وەهارەن ڕەنگ گوڵ وێنۆ وە چەم
ئارەزووی من تۆنی دڵبەر چون جە ئینان وەرتری
بۆ (شەهاب)ت بۆ سەراپات فیدا ئەی نازەنین
فەسڵ سەیر و نەو وەهاران تۆ جە گوڵها خاستەری

بەڕاستی ئەم هۆنراوانەی شێخ شەهاب نموونەیەکی بەرزن لە وێژەی کوردیدا و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەم چەشنە بەسروشت و بەهاردا هەڵبڵێ و بەهار بەجوانییەکی ئەوتۆ بڕازێنێتەوە و پەلەوەران ڕیز ببەستن و کیژان و کوڕان ڕاوەستن و گوڵان بەدەم سروەی با بشەکێنەوە و قوڵنگان لە گەرمیان بەرەو کوێستان بێنەوە و بکەونە نەواخوانی.

شێخ شەهاب لە بازاڕی دڵداریشدا خۆی نواندووە و لەبەرئەوەی دڵبەرەکەی دڵی ڕفاندووە و ئاگری دڵی گەشاندووەتەوە، دێنێ بەو جۆرە گلە و گازندە و سکاڵا لە دڵبەرەکەی دەکا و دەڵێ:

جە تۆ عەفوەن، جە من تاوان جە تۆ فێشتەر بەکێ نازم
فیدات بام شۆخ شیرین وەش، ئەنیس مەحرەم ڕازم

وەشی و شادی و دڵ و دیدەم، حەیات و قووەت و ڕۆحم
خودا ئاگاهەن ئەی دڵبەر یەقین گشت سەر
زەعیف و زەرد و زارم وێم پەرێو یەک نیم نیگاه تۆ
بوێنی قاڵب مەردیم، بوانی ڕۆح پەروازم
نەدارۆ قووەت چەندان، بپێچۆن سەر جە عومر تۆ
بە هەر جایێ تۆ واچی شۆ، جەوەردابیت مەبۆن عازم
نییەن مەیلت بەمن ئەسڵەن عەجەب بێ مەیلەنی سەد حەیف
کەمێ نامای بدەی مەڵهەم پەرێو ئی زام مارگازم
نییەن شەرت بوزورگیی تۆ پەنەم دەی مننەت چەندان
پەرێ چی قاعیدەت پاسەن، بەڵێ منت نییەن لازم
خودا زانان نە عالەم دا نەمەندەن زەڕڕەیۆ شادیم
بەڵێ جەو ساوە تۆ پۆشان دەرۆ گۆشت جە ئاوازم
فەڵەک کەڕ بی، جە ناڵینم، زەمین تەڕ بی بە ئەسرینم
جە تاو هەیبەت دووریت، بوڵەند بی سۆز و ئاوازم
(شەهاب)ت پڕخەم و خەستەن، زەعیف و زار و ناجەستەن
سیا حەیتار تۆ گەستەن، ئەرێ هەی شای شەکەرڕازم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئەگەر من تاوانێکم بێ، دەبێ تۆ بمبەخشی و ئیتر من جگە لە تۆ بەکێ بنازم؟ بە قوربانت بم ئەی شۆخوشەنگەکەم و ئەی هاوڕازی ڕازم، تۆ مایەی خۆشی و شادی دڵمی و تۆ بیناییی چاو و ژیان و هێز و گیانمی، خوا خۆی ئەزانێ کە ئامادەم خۆم بکەمە قوربانت و، بۆ دیتنی تۆ لاواز و ڕەنگ زەردم، ئەوەندە خەم و پەژارەی تۆم خواردووە کە هێزێکی وام نەماوە و نازانم چۆن دەتوانم ژیان بەرمە سەر؟ بۆ هەر کوێ بڵێی دەکەومە بەرتەوە و لەگەڵتدا دێم، دیارە تۆش خۆشت لە من نایە، چونکە نەهاتی مەڵهەم بدەی لە برینەکانم، لەبەرچی ڕەوشتت وایە؟ بەڵێ دیارە منت ناوێ. خوا خۆی دەزانێ کە تۆزقاڵێک شادی لە دڵمدا نەماوە، خۆ چەرخ لە ناڵینم کەڕ بوو و، زەوی بەهۆی فرمێسکی چاوانمەوە تەڕ بوو و، لە تاوی دووریت، سۆزی دەروونم بەرز بووەوە، (شەهاب) دڵی پڕ لە خەم و پەژارەیە و بەتەواوی لاواز بووە، چونکە پەلکە ڕەشەکانی تۆ کە وەکو مار وایە، دڵی گەستووە و بەتەواوی بریندارە و دەبێ هەر خۆت برینەکانی سارێژ کەیتەوە.

سەرچاوەکان

١- مجمع البیان بەیازێکی کۆنە کە لە ساڵی ١٢٦٣ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- تەڵای دەستەوشار یا مێژووی بوێژانی هەوشار (دەستنووسە).

٣- چامەسرایان کرد نوشتەء: صدیق صفی زادە (بورەکەئی).

٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ شەهاوی لهۆنی.

مەلا وەلەد خانی گۆران

١١٢٧-١١٩٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەلا وەلەدخان و کوڕی مەلا شەهاوی گۆرانە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٢٧ی کۆچی لە زەهاودا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. مەلا وەلەدخان لەبەرئەوە مەلازادە بووە سەرەتا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی کوردستان گەڕاوە. ماوەیەک لە دینەوەر بووە و لە پاشا لە بەغدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک ڕابواردووە تا لە ساڵی ١١٩٠ی کۆچیدا لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا وەلەد خان لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە ماوەی تەمەنیا چەند چیرۆکی جوانی دڵداریی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بریتین لە: «شیرین و فەرهاد» و «یوسف و زلێخا» و «لەیلا و مەجنوون». مەلا وەلەدخان هاوچەرخی نادر شای هەوشار (١١٤٨-١١٦٠ی کۆچی) بووە و لە هەندێ هۆنراویدا دیاردیی بەنادرشا کردووە.

مەلا وەلەد خان پەڕاوی شیرین و فەرهادی لە ساڵی ١١٥٠ی کۆچیدا هۆنیوەتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

غەین و قاف و نوون جەم کەر وە حەساو   لێش مەبۆ ڕۆشن چون قورس ئافتاو

ئەمەش چەند هۆنراوێک لە پەڕاوی «شیرین و فەرهاد» کە دەڵێ:

کۆتەڵ گێڕانی شیرین بۆ فەرهاد

فەرهاد فیدای زام سەخت تازەت بام
فیدای ڕەنج بەردەی بێ ئەندازەت بام

فیدای داخ و دەرد حەسرەتانت بام
فیدای زەردیی ڕەنگ جە هیجرانت بام
فیدای زام سەخت بێ دەرمانت بام
فیدای بەرگ سوور هوون ئەفشانت بام
فیدای بێ دەنگی، کش و ماتت بام
فیدای تەی کەردەی ڕای نەهاتت بام
فیدای پەیاپەی قوڵنگ شانات بام
فیدای ئێش زام کەس نەزانات بام
فیدای سەنگ سەرد نە باڵینت بام
فیدای دەرد سەخت شەوناڵینت بام
فیدای باهوو باڵ شۆخوشەنگت بام
فیدای چارەی چەفت بەخت لەنگت بام
فیدای زەمزەمەی شار چینت بام
فیدای قەسر و تاق بلوورینت بام
فیدای تەمتەراق پای تەلارت بام
فیدای شانشین میناکارت بام
فیدای نادیاریی خزم و خوێشت بام
فیدای زووخ و زام جەرگ ڕیشت بام
فیدای سپا و سان پشت سەرت بام
فیدای خولامان تەن پەروەرت بام
فیدای ساقییان دەست وەبادەت بام
فیدای ڕەقاسان ساوا و سادەت بام
فیدای کەوکەبەی شەودیوانت بام
فیدای بەزم ئارای مەی نۆشانت بام
فیدای نازاران ترمەپۆشت بام
فیدای چاوشان پڕ فرۆشت بام
فیدای جقەی تاج دانەبەندت بام
فیدای ئەساسەی وە جامەندت بام

فیدای تەخت عوود زەرنیقابت بام
فیدای شاتران پای ڕکابت بام
فیدای مەرکەبان بازی بازت بام
فیدای بەحرییان وە بێ نازت بام
فیدای کەنیزان ئەتلەس پۆشت بام
فیدای مەحرەمان دوڕ نەگۆشت بام
فیدای دەروون پڕ جە خارت بام
فیدای خامۆش ڕای مەزارت بام
سەرگەرد سامان کەس نەدینت بام
فیدای فەرمایش شار چینت بام
بێدار بەر نە خاو فیدای خاوت بام
فیدای زەبوونیی کۆ و کاوت بام
فیدای قار و قین جۆش و جەنگت بام
فیدای قەست قەتڵ گەرا ڕەنگت بام
کۆکەن بە فیدای لاشەی هەردەت بام
فیدای بێ نازی بێ کەس مەردەت بام
فیدای نگوونی خاک و خوونت بام
فیدای بێ کەسی بێ ستوونت بام
فیدای نەعش خاک وە بێ خەوشت بام
فیدای شانازی قەسر و هەوشت بام
فیدای سەنگ تاشی بازووانت بام
فیدای دەستکاری تاقەوسانت بام
فیدای دەرد سەخت کەس نەزانات بام
فیدای پەیاپەی قوڵنگ شانات بام
فیدای شوجاعەت زۆر و زاتت بام
فیدای دڵەی تەنگ پڕ ئاواتت بام
فیدای مەل و مۆر دەوروبەرت بام
فیدای زام سەخت فەرق سەرت بام

فیدای خەفت و خێز نەی جای چۆڵت بام
فیدای هەوارگەی وەی وە کۆڵت بام

واتە: ئەی فەرهاد! بەقوربانی برینی سەختی تازەت بم و بەقوربانی ڕەنجی زۆر و ڕەنگ زەردی و دووری و دەردی بێ دەرمانت بم، بەقوربانی بازووی مەردانە و خزم و کەس و کار و سپاوسان و خوڵامەکانت بم. بەقوربانی دەروونی پڕ لە پەژارە و بێ دەنگیی گڵکۆکەت بم. دەسا لە خەو ڕاپەڕە بەقوربانی خەوت بم. ئەی کۆکەن بەقوربانی لاشەی خوێناوی و بێ کەسی و بێستوونت بم. بەقوربانی نەبەزی و دڵی تەنگ و ئاواتی ئەو دڵەت بم کە بۆ من گیانی خۆتت لە دەست دا و لەم هەوارگەیەدا بەبێ کەس سەرت نایەوە.

مەلا وەلەد خان جگە لەو چیرۆکە دڵدارییانە کە بەیادگار بۆمانی بەجێ هێشتوون، گەلێ هۆنراوی دڵداری و ئاینی کۆمەڵایەتیشی لێ بەجێ ماون کە بەداخەوە هێشتا بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە و لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا نووسراون. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

بەدەن سیم ساف سەدەف ڕەنگ چون بەت — سفیدتەر نە پەڕ بەتان سەر شەت
دەستەی شاماران سیای حەنایی — چین وەردەی پای خاڵ گەردەن ڕەعنایی
سەراوێز وە پای کەچ کولای کەچدا — شێوەی لوول قەزح قازاخی پێچ دا
سەیر ورشەی نەقش وەنەوشە خالان — شەونم پەروەردەی گۆنای نەوهالان
تەماشای ئالای دوگمەی دوڕ نە دەم — زرەی دەسبازی قوفڵ یەخە و مەم
«مەلا» تەجرەبەی خاڵ لەیلش بی — مەجنوون بەرنشین کۆی دوجەیلش بی

واتە: لەشی یارە خۆشەویستەکەم وەکو بەت سپییە و تەنانەت لە بەتانی کەناری ڕووباری سپیترە، پەلکەکانی کە وەکو شامار وایە بەسەر خاڵی گەردنیا چینیان خواردووەتەوە و لە ژێر شەدەی لاریدا سەرئاوێزی کردوونەتەوە و خاڵەکانی سەر گۆنای وەکو وەنەوشە کە شەونمی پێدا بپژێ دیارن و، کاتێ دوگمەی سەر سینگی لادا، مەمانی دەردەکەوێ و، مەلا وەکو مەجنوون ئاوارە و دەربەدەری دەشت و کێو دەبێ.

سەرچاوەکان
١- شیرین و فەرهاد - مەلا وەلەدخان - لەسەر ئەرکی حوزنی موکریانی - بەغدا ١٩٤٦.
٢- شیرین و فەرهاد - لەسەر ئەرکی دوکتور سدیق موفتی زادە- تاران ١٣٣٨.
٣- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەهۆنەرانی کورد.

مەلا خدری رواری

١١٤٧- ١٢١٠

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان، ناوی خدر (خضر) و کوڕی مەلا ئەحمەدە و لە دێی ڕواری هەوراماندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. سەبارەت بەمێژووی لەدایک بوونی مەلا خدر جیاوازی هەیە. مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە گۆشەی باخی هۆنەراندا ساڵی ١١٤٥ی کۆچی بۆ لەدایکبوونی و ساڵی ١٢١٠ی بۆ مردنی داناوە. مامۆستا محەمەد ساحیبیش لە پەڕاوی (پیرشالیاری زەردەشتی)دا هەر ئەو مێژووەی بۆ داناوە. مامۆستا محەمەدی سەراجودینی لە پەڕاوی (ڕۆڵە بزانی)دا ساڵی ١١٤٩ی کۆچی بۆ لەدایک بوونی و ساڵی ١٢١٠ی بۆ مردنی داناوە. مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی : (علماونا) دا ساڵی ١١٤٠ی کۆچی بۆ لەدایکبوونی داناوە و لای وایە کە لە پاش ساڵی ١٢٠٠ی کۆچیدا لە جیهان ماڵئاوایی خواستووە و هەروەها نووسیویەتی کە نامیلکەی (ڕۆڵە بزانی) لە ساڵی ١١٩٧ی کۆچیدا داناوە و ئەمەش بەپێی ئاخری (دەوڵەتنامە)کەیە کە مەلا خدر لەوێدا دەڵێ:

تاریخ نەزمش بایەد شنەفتەن	هەزار و یەک سەد نەوەد و هەفتەن
مانگ ڕەمەزان شەهر مبارەک	ئی نەزمە پەی خەیر دریا تەدارەک

بەپێی کەشکۆڵێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان و هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا خدری تێدا نووسراون، ساڵی لەدایکبوونی ١١٤٧ی کۆچی دانراوە، بەڵام ساڵی مردنەکەی نەنووسراوە.

مەلا خدر بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوەکردن، لە ساڵی ١١٤٧ی کۆچی لە دێی روار پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و سەرەتا لە لای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و لە پاشا بەفەقێیەتی بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و سەرەنجام چووەتە قەڵاچوالان و لە لای شێخ محەمەد وەسیم فقهی ئیسلامی خوێندووە و ئەوسا ودمی مەلایەتیی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەوانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بەسەر بردووە تا لە ساڵی ١٢١٠ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی لە گۆڕستانەکەی ڕواردا نێژراوە.

مەلا خدر بەپێی ئەو شوێنەوارانەی کە لە شوێنی بەجێ ماوە، لە زانیارییەکانی ئیسلامی

بەتایبەت لە لێکدانەوەی قورئان و ڕێزمانی عەرەبی و مێژووی ئیسلام و وێژەی کورد و عەرەبیدا شارەزاییەکی زۆری هەبووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی پڕن لە زاراوی خواناسی و زانستی. هۆنراوەکانی زۆر جوان و شیرین و دڵگر و تەڕ و پاراون. هۆنەری نەمر حاجی قادری کۆیی لە بارەیەوە دەڵێ:

وەک مەلا خضری ڕوودباری نییە	شیعری ئاوی حەیاتە تاڵی نییە

مەلا خدر وا دیارە گەلێ هۆنراوی دڵداری و خواناسی و کۆمەڵایەتیی بەزمانی کوردی و عەرەبی هەبووە، بەڵام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی دەست بەدەست کەوتوون و لەناوچوون و جگە لە کۆمەڵە هۆنراوێکی کە بەناوی دیوانی مەلا خدری رواری کۆکراوەتەوە، دوو نامیلکەشی بەناوەکانی (ڕۆڵە بزانی) و (دەوڵەت نامە) لێ بەجێ ماون کە پلەوپایەی زانستیی ئەومان بۆ دەردەخەن.

مەلا خدر لە پارچە هەڵبەستێکیدا پەندی خەڵک دەدا و دەڵێ: ئەم جیهانە پڕ و پووچە و ئەگەر بنیادەم شا بێ یا گەدا، دەوڵەمەند بێ یا هەژار، ناشیرین بێت یا جوان، سەرئەنجام دەمرێت و دەچێتە ژێر خاک. نادروستی و ناڕەوایی پەرەی سەندووە و ڕاستی لەناو چووە، کەوابوو وریا بنەوە، جیهان ئەوەندەی نەماوە، جا ئەگەر کەیخەسرەو و جەمشێد بی و، یا وەکو قەیسەری ڕۆم خاوەن سپاوسان بی و، ئەگەر وەکو کەیکاوس و ئەفراسیاب بی و، یا وەکو سلێمان و ئەسکەندەر و خاقانی چین و سەنجەر بی و، یا وەکو زانایان بی و، یا سەد هەزار کەس پشتیوانت بی و یا وەکو یوسف جوان بی و، یا وەکو قاروون سامان و داراییت هەبێ و، یا وەکو ڕۆستەم خاوەن زۆر و سام بێ، سەرەنجام دەبێ بەخاک و، لە دەوری ئادەمەوە تا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام هەر کەسێک ڕۆژێک لە دایک بووە و ڕۆژێکیش مردووە. کەوابوو کەمێک بیرکەرەوە و ڕێی ڕاستی خوایی بگرە بەر، چونکە ئەم جیهانە ڕوونەت لێ تاریک دەبێ:

زەمانەی ئەندەن، زەمانەی ئەندەن	قاپی سەرگوشاد دەر خێر بەندەن
ئی دوو ڕۆژ عومر باقیات مەندەن	ئەویچ فانییەن ئاخۆ تا چەندەن
تەور دەست دەور جە ڕیشەش کەندەن	های بێدارۆ بن ئاندەش نەمەندەن
ئەگەر کەیخەسرەو جەمشێد جام بی	چون قەیسەر ڕۆم خاوەن سپا بی
ئەگەر پادشای عالی جەنابی	ئەگەر کەیکاوس، ئەفراسیابی
ئەگەر سلێمان ئەر ئەسکەندەری	ئەر خاقان چین، ئەگەر سەنجەری
ئەر چون حەکیمان خاوەن دەورانی	ئەگەر پادشای فەرمانڕەوانی
ئەرچون شای مەردان فەتحت بەدەسەن	ئەر پشتیوانت سەد هەزار کەسەن

ئەر یوسفەنی بە حوسن و جەماڵ ئەگەر قاروونی خاوەن گەنج و ماڵ
ئەگەر ڕوستەمی سەهمت سەهمناک ئەسڵت جە خاکەن هەم مەبی بەخاک
ئادەم تا خاتەم جەی دنیای پڕ دەرد فامێوە کەردی کێ بێ کێ نەمەرد
فامێوە کەردی بە فکر باریک ئی دنیای ڕۆشن لێتان بۆ تاریک

مەلا خدر بڕوانامەیەکی هەیە بەناوی «ڕۆڵە بزانی» کە وا دیارە بۆ کوڕەکەی هۆنیوەیەتەوە و لە قاڵبێکی ڕێکوپێک و لە ئەوپەڕی سادەیی و ڕەوانیدا دای ناوە و بەچەشنێکی جوان، مەبەستەکانی لە چوارچێوەی هۆنراوەدا جێ کردووەتەوە بەبێ ئەوە ناڕێکییێکیان تیا هەبێت.

مەلا خدر لەم بڕوانامەدا سەبارەت بەخوایەتیی خوای مەزن و پێغەمبەریەتیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ باس دەکات و ڕێ و ڕەوشتەکانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام بە هۆنراوی جوان و سادە شی دەکاتەوە، وەکو دەڵێت:

ڕۆڵە بزانی، ڕۆڵە بزانی
فەرزەن وەر جە گشت مەبۆ بزانی
ئەسڵ و فەرع دین چەنی ئەرکانی
چەنی ئەحکامان پەی موسڵمانی
مەبۆ بزانی هەر یۆ پەنجەنی
ئەر چە پەنجەنی ئەمما گەنجەنی
ئەسڵ دینمان زاتەن و سفات
مەبدەء و مەعاد، پەنجەم نوببوات
فەرع دینمان نمانە و ڕۆچی
زەکات، حەج، غەزا، بزانە تۆ چی
ڕوکنێو دینمان ئەووەڵ شەهادەت
سەڵات، سەوم زەکات، حەج ئیستتاعەت
حوکمێو ئیسلامی واجب و حەرام
سوننەت و مەکرووە، موباح وەسسلام
ذات یانێ خودای زاتش بە حەقەن
(واجب الوجود) فەرد موتڵەقەن
سفاتش یانێ قەدیمیەنی
چەنی و زات وێش ئەزەڵ بیەنی

پێسەش فەرماوان یاگەو گرد کەسیم
ئوستادی شێخی محەمەد وەسیم
خودا بە جەقەن زیندە و دانا
بینا و شنەوا، گۆیا و تەوانا
ساحێب ئیرادەن، باقیەن دایم
بەی هەشت سفاتە دڵت بۆ قایم
مەبدەء یانێ های ئێمە نەبیەنمێ
ئێمە و گرد عالەم خودای کەردەنمێ
مەعاد یانێ های گردی مەشمێوە
حەشرمان مەبۆ زیندە مەبمێوە
مەعاد یانێ های گردی مەشمێوە
حەشرمان مەبۆ زیندە مەبمێوە
نوبووەت یانێ بکەردمی باوەڕ
خودای کیاستەن پێمان پێغەمبەر
سەد و بیست و چوار هەزار پێغەمبەر
خودا کیاستەن پەی مەخلووق ڕەهبەر
سێسەد و سێزدە ڕەسووڵ مورسەل
محەمەد ڕەسووڵ جەگردین ئەفزەل
مورسەل یانی های خاوەنی ئوممەت
جەلای خوداوەند مەئموور بە ڕەحمەت
ڕوکنیما شەشەن بزانە تەمام
هەوەڵ خوداوەند دانای لایەنام
(واجب الوجود) قەدیم موتڵەق
حازر لامەکان قادر بەرحەق
دوەم فریشتان تەمام بەرحەقەن
گرد بەندەی خودای فەرد موتڵەقەن
مەلایک فرێن حسابش بێ حەد
کەسێ مەزانۆ بە غەیر ئەحەد

سێهەم قورئانەن خودای کیاستەن
پێغەمبەرانی گرد بیەن ڕاستەن
سەد و چوار کتاب کیاستەن جە سەر
باخێک سوحوفەن، باخێکی فێشتەر
دەپەڕی ئادەم، پەنجا پەڕی شیس
جەو دما ئاما سی پەڕی ئیدریس
دەپەی ئیبراهیم، تەورات پەی مووسا
زەبوور پەی داوود، ئینجیل پەی عیسا
فورقانەن پەرێ (ختم المرسلین)
ئی چوار کتێبە گەورەن جە گردین
جە گرد شیرنیتر قورئان موبین
مانای گردیشان تێدا هەن یەقین
فورقان، قورئانەن تا (یوم المحشر)
باقییەن پەرێ ڕانمای بەشەر
چوارەمین گردین پێغەمبەرانەن
گرد خاس مەقبوول خودای مەننانەن
پەنجەمینشان فەردای قیامەت
هۆشت بۆ سوودش نییەن نەدامەت
شەشەم هەر کارێ جە خێر و جە شەر
خودا بە قودرەت کەردەن موقەدەر
عیلمەن چون درەخت، عەمەل سەمەرەن
عیلم بێ عەمەل باغ بێ بەرەن
عیلم و عەمەل و عومرت بۆ زیاد
عیلمت بێ عەمەل نە دەری وە باد
هەر چێو زایع بۆ پەرێش هەن بەدەل
ئیللا بێ بەدەل، عومرەن وە عەمەل
حەیفەن عومر وێت بدەی بە زایە
جە دنیا بەرشی بێ دایە و مایە

واتە: ڕۆڵە دەبێ بزانی کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام چییە و لەبەرچی هاتووە. دەبێ بزانی کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر پێنج شت دانراوە کە هەر کام لەم پێنجە وەکو گەنجێک وان و، ئەم پێنجە بریتین لە: تاق و تەنیایی خوای مەزن بە (زات) و (سیفات) یەوە و، سەرەتا و گەڕانەوەمان بۆ ڕۆژی پەسڵان و پێغەمبەریەتی پێغەمبەریی گەورەی ئیسلام، فەرعی دینیش پێنجن و بریتین لە: نوێژ و ڕۆژوو و زەکات و حەج و خەزا. ڕوکنی دین یەکەم بڕواهێنان بەخوا و پێغەمبەر و ئەوسا نوێژ و ڕۆژوو و زەکات و حەجە ئەگەر دەست بدا. ذات یانێ خوا تاق و تەنیا و بێ هاوتایە، سفاتیش یانێ خوا کۆنە و هەر لە مێژەوە بووە و هەر هەیە و زیندووە و مردنی بۆ نییە، وەهای فەرمووە ئەو کەسەی کەوا لە جێگەی هەموو کەسێکم دایە، واتە مامۆستا و شێخم شێخ محەمەد وەسیم، خوا زیندووە و بەهەموو شتێکم ئاگەدارە و بینەر و بیسەر و گۆیا و توانا و خاوەن دەسەڵاتە و هەرگیز نامرێ، هەمووی ئێمە خوا دروستمانی کردووە و لە ڕۆژی دواییشدا هەموو زیندوو دەبینەوە بۆ لێپرسینەوە، هەروەها دەبێ هەموو بڕوامان بەپێغەمبەری خوا بێ، چونکە خوا ئەوی بۆ ڕێنموونیی ئێمە هەناردووە و، ئەم پێغەمبەرانە بریتین لە سەد و بیست و چوار هەزار کە سێسەد و سێزدە پێغەمبەریان نێرراوی خوان کە یەکێ لەوانە پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، هەستوونەکانی دینیش شەشن کە دەبێ بڕوامان پێیان بێ، یەکەم خوا ناخەوێ و خەوی بۆ نییە و لە هەموو جێیەکدا هەیە، دووەم فریشتەکانی خوایە و ئەوانیش بەندەی خوان و زۆر و زەبەند و بێ ئەژمارن، سێیەم قورئانە کە خوا بۆ پێغەمبەری ناردووە و جگە لە قورئان خوا سەد و چوار پەڕاوی تری ناردووە بۆ پێغەمبەران کە هەندێک لەوانە نامەیە کە دەی بۆ ئادەم و پەنجای بۆ شیس و دەی بۆ ئیبراهیم و هەروەها تەوراتی بۆ موسا و زەبووری بۆ داود و ئنجیلی بۆ عیسا و قورئانی بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام ناردووە و ئەم چوار پەڕاوە کە ناومان برد لەوانی تر گەورەترن و، لە هەمووی پیرۆزتر و شیرینتر قورئانە، کۆڵەکەی چوارەم لە دیندا پێغەمبەرەکانە کە هەموویان هەڵبژاردەی خوای مەزنن و، ئەستوونی پێنجەم ڕۆژی پەسڵانە و ئەبێ لەم جیهانەدا هۆشت، بەخۆتەوە بێ کە سەرەنجام پەشیمان نەبیتەوە، چونکە ئیتر پەشیمانی سوودێکی نییە. هەستوونی شەشەم چاکە و خراپەیە کە خوای مەزن هەر لە ڕۆژی بەرینەوە ئەندازەی بۆ داناوە و بەدەسەڵاتی خۆ پاداشتی کاری چاک دەداتەوە و سزای ئەو کەسەی کە کاری خراپی کردووە دەدا. جا دەبێ ئەوە بزانی کە زانست وەکو دار و درەخت وایە و کردەوەش وەکو بەر و میوەی ئەو درەختەیە و، زانستی بێ کردەوە، وەکو باخێکی بێ بەر وایە و یا خوا زانست و کردەوەی چاک و تەمەنت درێژ بێ و، زانستت بەبێ کردەوە نەدەیتە بادا، دەبێ ئەوەش بزانی کە هەرچی لە ناوچێ، دەتوانی وێنەی ئەوە پەیدا کەی، بەڵام تەمەن و کات و کردەوە لە دەست دەچێ، کە واتە حەیفە تەمەنی خۆت بەهیچە

بەفیرۆ بدەی و لە جیهاندا بەبێ مایە و بێ سوود دەرچی، واتە. تەمەنت بەکردەوەی چاک ببەسەر تا ببێتە توێشووی ڕۆژی پەسڵان.

لەم هۆنراوانە ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە مەلا خدر بەچەشنێکی سادە و ڕەوان مەبەستی خواناسی و بڕوا بەخوای تاق و تەنیا و پێغەمبەرەکان و فریشتەکان و پەڕاوەکانی ئاسمانی لە قالبێکی جواندا جێ کردووەتەوە و بەپێی بەڵگەو دەستاوێز بەکورتی ڕازاندوویەتەوە.

هۆنەر لە پاش ئەوەی کە بەپێی بەڵگە باسی یەکێتی و گەورەیی خوای تاق و تەنیا دەکا، ئەوسا دەست دەکا بەهەڵدانی بەشی دووەم کە بریتییە لە پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، وەها کە دەڵێ:

ڕۆڵە بشناسە جە گرد وەرتەری	هەوەڵ خوداوەند و هەم پێغەمبەری
پێغەمبەریمان ئەدا و بابایەش	بشناسە چەنی بابە و ئەدایەش
وێش محەمەدەن بابەش عەبدوڵڵا	عەبدولموتتەلب هاشم چاگەولا
عەدولمەنافەن چاگەولا قوسەی	کلاب و مەررە، کەعبەن و لوئەی
غالب و فەهر و مالکەن سادەی	نەزر و کەنانە، چەنی خوزەیمەی
مودرەکە و ئلیاس، موزەر و نەزار	معدد و عەدنان بگێرە قەرار
ویست و یەک پشتەن بەبێ خیلافەن	چاگەولا واچان ئەمما گەزافەن
پیغەمبەریمان ئەداش ئامینی	بە لەفظ گۆران ماچان هەمینی
بابەش وە هەبەن ئەگەر پەرسا بی	عەبدولمنافەن زوهرە و کلابی
هەر دووی پەشتی میاوان بەیۆ	جە کلابەیۆ نەپۆشۆ ئەو تۆ
بابایەش هەنی پەنج پێغەمبەری	شیس و ئیدریس و نوح و واچە یەرێ
ئیبراهیم چوار، پەنجەم ئیسماعیل	جە عەدنان وەرتەر بەبێ قال و قیل
جە هەفت کتێب و ئیبنی حەجەری	سابتش کەردەن پەی پێغەمبەری
ئەدا و بابایەش کافر نەبینی	بەپاک ئامێنێ و بەپاک شیەنی
دینشان دینیۆ خەلیلوڵڵاهەن	دین و وەرین ڕەسولوڵڵاهەن
واچینش پەنە دینو حەنیفی	هەر پاسە خەلق و مەکەی شەریفی
هەر تاکو بتش جە شام بێ شکە	عەمر ئیبن لوحەی ئاوەرد وە مەکە
غالب و مەکە کافر بیەنی	ئەجداد و پاکش جە دین نە شیەنێ

واتە: ئەی ڕۆڵە، بەر لە هەموو شتێک دەبێ بڕوات بەخوا و پێغەمبەر بێ و ئەوسا دایک و

باوکی پێغەمبەر بناسە، ناوی پیرۆزی محەمەدە و باوکی عەبدوڵڵایە و ئەویش کوڕی عەبدولموتتەلبە و باپیرە گەورەی عەدنانە کە بیست و یەکەمین پشتی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، ناوی داکی پێغەمبەر ئامینەیە کە کچی وەهەبە و وەهەبیش کوڕی عەبدولمەنافە کە لە چوار پشتەوە باب و دایکی لە کلابەوە دەگەنە یەک و لە یەک بنەماڵەن. لە باو و پاپیری پێغەمبەردا پێنج پێغەمبەر سەریان هەڵداوە کە ئەوانە بریتین لە: شیس و ئیدریس و نوح و ئیبراهیم و ئیسماعیل و، ئیبنی حەجەر لە حەوت پەڕاودا ئەمەی سەلماندووە، دایک و باوکی پێغەمبەر بێ بڕوا نەبوون و بەپاکی هاتوون و بەپاکی چوون و، لەسەر ئاینی ئیبراهیم ڕۆیشتوون کە ئاینی حەنیفە و، خەڵکی مەکەش هەر لەسەر ئەم ئاینە بوون تاکو عەمری کوڕی لوحەی بتی هوبەلی لە شامەوە هێنایە مەکە و داوای لە خەڵک کرد کە ئەو بتە بپەرستن، بەڵام ئەو بانگێشتنە کاری نەکردە سەر باو و باپیری پێغەمبەر و ئەوان هەر لەسەر دینەکەی خۆیان مانەوە و، پێغەمبەریش لە دەوری منداڵی و تافی جوانیدا لەسەر ئاینی حەنیف بوو.

مەلا خدر پاش هەڵدانی چەند پشتی پێغەمبەر و سەلماندنی ئەوەی کە بنەماڵەی پێغەمبەر پشت بەپشت لەسەر ئاینی ئیبراهیم ڕۆیشتوون و بتیان نەپەرستووە، دێتە سەر باسی هەندێ ڕەوشتی پێغەمبەر و دەڵێ:

نیمێ صفەتش مەبۆ بزانی	نەک بە جاهلی تێدا بمانی
حەزرەت عەرەبەن مەککی و قورەشی	ڕەسووڵ ئۆمی حای شادی و وەشی
نوور نوورین بی بەڕەنگ و چەرمە و سوور	چون مانگ چاردە درەخشان جە دوور
ئاو و ڕەنگ شیرین گوشاد پێشانی	ئەبرۆ کەشیدە و ددان نوورانی
لامل بناگۆش چون نوقرەی تەڕ بێ	ڕیشش سیا و شیرین و پەڕ بێ
ئایشە خاتوونی هۆر شمارا بێ	مووی چەرمەی ڕیشش ویست نەیاوابێ
نوور و حیکمەتێ پێشانیشەوە	مۆر و نوبووەت جە شانیشەوە
وەسەن پەی وەسفش قورئانی کەریم	انَّكَ لَعَلی خُلقٍ عَظیم
یا گۆ حەزرەتی مەبۆ بزانی	جە کۆ پەیدا بی جە کۆ بی فانی
مەککە پەیدا بی ڕەسووڵ سەروەر	جە چل ساڵەدا بی وە پێغەمبەر
پەی چل و پەنجی جە مەککەی شەریف	بەردشان میعراج مەرتەبەی زەریف
دماو چل ساڵی، دوانزە ساڵی	جە مەککە بەند بێ بە هەزار حاڵی
دماو دوانزە ساڵ پەرێ ئەم دینە	هیجرەتش کەردەن لوان مەدینە
یازدە ساڵی تر چاگە بەند بیەن	هەم جە مەدینە بە ڕەحمەت شیەن

عومر شەریفش شەست و سێ ساڵەن | زیادتـــــر واچیـــــان قال و مەقاڵەن
ها جە مەدینە ڕەوزەی مـــــونەوەر | جە لای پایگاش بووبەکر و عومەر
فەرزەند جەلای من وەتۆ وەسـیەت بۆ | زیـاد جە وەسیەت هەم نەسیحەت بۆ
هەرگیز جە سەڵوات غافڵ مەنیشە | دایم ســـــەڵوات دای بـــــکەرە پیشە

واتە: پێویستە هەندێ لە نیشانەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بزانی، ئەوا بەنەزانی بمێنیتەوە، پێغەمبەر عەرەبە و خەڵکی مەکەیە و لە هۆزی قورەیشە و نەخوێندەوار بووە و، ڕوومەتی وەکو مانگی چواردە درەوشاوەتەوە و ڕدێنی ڕەش بووە و تەوێڵی پرشنگی لێ باریوە و هەر ئەوە بەسە کە قورئان سەبارەت بەئەو دەڵێ: ئەی پێغەمبەر تۆ خاوەنی خوو و خدەیەکی بەرزیت، پێغەمبەر لە مەکەدا لە دایک بووە و لە تەمەنی چل ساڵیدا لە لایەن خواوە بەپێغەمبەری هەڵبژێرراوە و، لە چل و پێنج ساڵیدا چووەتە میعراج و پاشان لەبەر پەرەسەندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام کۆچی کردووەتە مەدینە و لە تەمەنی شەصت و سێ ساڵیدا هەر لە مەدینە کۆچی دواییی کردووە و نێژراوە و لە تەنیشت بارەگاکەیەوە ئەبووبەکر و عومەریش خوایان لێ ڕازی بێ نێژراون، ئەی ڕۆڵە ئەمە ئەسپاردەی منە و پەندێکە بۆ تۆ کە دەبێ ل بیرت نەچێ و هەمیشە (سەڵوات) بەدیاری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بنێری تا خوا بەزەییی پێتدا بێ.

بڕوانامەکەی مەلا خدر لە هەر بابەتێکەوە ڕێکوپێک و جوان و بێ وێنەیە و ئەگەر بەوردی لێی ورد بینەوە بۆمان دەردەکەوێ کە خاوەنی ئەم باوەڕنامەیە لە هۆنراو و هۆنەریدا بێ هاوتا بووە و سەروا و پاشڵی هۆنراوەکان بەچەشنێکی مامۆستایانە بەجۆرێکی سادە و ڕەوان بۆ خەڵک شی کردووەتەوە کە هەر کەسێک بیخوێنێتەوە و، با بیبیسێ لێی تێ دەگا و ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەیەکی گەورەیە بۆ پلەوپایەی زانیاریی ئەم هۆنەرەمان.

بەپێی قسەی مامۆستا مەلا کەریم، مەلا خدر لە دەوری ئەحمەدسانی ڕواریدا ژیاوە و لە پاش ئەوەی ودمی مەلایەتیی لە شێخ محەمەد قەسیم وەرگرتووە، گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و بووەتە مامۆستا و ڕاوێژکاری ئەحمەد سان و چەند جاریش لە دەوری کەریم خانی زەند (١١٧٢–١١٩٣ی کۆچی)دا لەگەڵ ئەحمەد ساندا بۆ کاروباری ناوچەکە ڕۆیشتووەتە شیراز، لەگەڵ ئەوەدا زانا و هۆنەر بووە، لە خەتخۆشی و نووسەریشدا دەستێکی باڵای هەبووە و چەند پەڕاوێکی ئاینیی بەخەتە خۆشەکەی خۆی نووسیوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- ڕۆڵە بزانی هۆنراوەی مەلا خزری ڕواری - لەسەر ئەرکی صدیق وەزیری تاران ١٣٥٢.

٢- ڕۆڵە بزانی - شیکردنەوەی محەمەد سراجەدین - تاران ١٣٠٥.
٣- پیر شالیاری زەردەشتی نووسینی محەمەد بەهائەدین مەلا ساحب - بەغدا ١٩٦٨.
٤- بنەماڵەی زانیاران - دانەر مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا ١٩٨٤.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی بەغدا ١٩٥٢.
٦- علماءنا فی خدمه العلم والدین تألیف عبدالکریم محمد المدرس - بغداد ١٩٨٣.
٧- کەشکۆڵێکی کۆنی دەستنووس.
٨- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا خدری ڕواری.

شێخ حەمە شەریفی خاکی

١٢٢٢-١١٥٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەمە شەریف و کوڕی مەلا مستەفای شێخولئیسلام و نازناوی هۆنراوی (خاکی) و ناتۆرەی (قازی)یە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١٥٢ی کۆچی لە دێی حەسەن ئاوادا لە دایک بووە. حەسەن ئاوا گوندێکە لە چەند کیلۆمەتریی شاری سنەدا.

شێخ حەمە شەریف لە بنەماڵەی مەوالی سنەیە و مەوالییەکان بەتایبەت لە مەلا حوسەین بەدواوە لانکی زانست و خاوەنی زانیاری بوون و لە سنەدا پیاوی وەکو عەبدوللەتیفی قازی و مەلا یەعقووب و مەلا عەباس و مەلا خەلیل و مەلا عەبدولکەریم و مەلا مستەفایان لێ هەڵکەوتووە کە پشت بەپشت تا شێخ حەمە شەریف هەموویان قازی و زانا بوون و ڕەوڕەوەی زانستی ئەو دەورەیان بەدەستەوە بووە.

شێخ حەمە شەریف هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە زمان و ڕێزمانی فارسی و عەرەبی ماوەیەکی باش ڕۆیشتووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە و ماوەیەک لە نۆدشە بووە و ماوەیەکی زۆریش لە بیارە خوێندوویەتی و لە پاشا چووەتە سنە و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و هەر لەوێدا ماوەتەوە و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر و هەروەها لە جێی باوکیشی دانیشتووە و بووەتە قازی و خەریکی داوەری خەڵک بووە و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١١٥٢ی کۆچیدا بادەی مەرگی خواردووەتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەی لە دێی حەسەن ئاوادا نێژراوە.

سەبارەت بەمەرگی ئەو خواجە سادق لە پارچە هەڵبەستێکدا دەڵێ:

بگفتا بتاریخ او هاتـــــفی | شد از جنس أدم محمد شەریف

که خشتی دووەم بەپێی ژمارەی ئەبجەد دەکاتە ساڵی ١١٥٢ی کۆچی.

مامۆستا شێخ محەمەد مەردووخ لە بەرگی یەکەمی مێژووەکەیدا دەڵێ: شێخ حەمە شەریف کوڕی مەلا مستەفای شێخولئیسلامە کە پشت بەپشت قازی بوون و پیاوێکی زانا و هۆنەر و وێژەوان و خۆشنووس بووە و لە ئەستێرەناسی و مێژوودا زانیارییەکی زۆری هەبووە.

خاکی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. زۆربەی هۆنراوەکانی لە ناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا نووسراوە و بەیادگار ماوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وەنەوشەی وەشبۆ کەچ کەردەن گەردەن
ئاموختەن بەتۆ ذکر حەق کەردەن
ئەی سالک ڕا وەنەوشەوار بە
تارک ئەغیار تاڵب یار بە
نەک غافڵانە گەردەن کەچ کەری
بێ بەهرە و نەسیب سوودێو نەبەری
جە تەئسیر دەم مەسیحای مەریەم
زیندە مەبۆ باڵ بالیی ڕڕەمەم
جە جەذبەی بێ وەقت زوڵمەت مەخێزۆ
بێ شک جە مورید موراد مەگورێزۆ
جازب باقی گەر کێشۆ باڵت
مەجزووب بە تاقی وەش مەبۆ حاڵت
پێسەش فەرماوان پیر خەرابات
نمەیۆ بە کار کەشف و کرامات
چونکە ها نە رات وەرطەی بێ حساب
کرامەت پەرێت مەبۆ بە حجاب
نەمیاوی بە کەشف کنارەی نەجات
ئەو کۆ ئێد جە کۆ هەیهات هەیهات
ئەگەر کەشفت بۆ بکەریش ئیزهار
کەشف وار مەبی جەی ڕای ناهەموار

کەشف و رەفت جە کۆ مەنزڵ ها جەکۆ
رابەی دشواری هەیهۆوەن هەیهۆ
خوسووسەن ئیدراک زکر ماسەوا
جاهل و عالم فی ننوکری سەوا
ئەگەر جە ئایەی (لا تفقهون)
تغلیبن لکن لایفقهون
گۆش دەر بە واتەی دنیای کوهەنساڵ
ئێد مەواچۆ پێت بە زبان حاڵ:
ئەجرام گشت مەشعوول ذکر مەعبوودەن
جە فەنای موتڵەق رەزام مەقسوودەن
چون دنیای فانی سا تۆیچ فانی بە
جە ڕەضای مەقسوود جاویدانی بە
تۆبە کەر جە جورم کەردەی مامەضی
وەل مەردەی نامەرد هەوڵ دەر پەی رەزی
جە تەریق حەق نەبوت کۆتاهی
تا داخڵ مەبی فیفای ئاگاهی
واچە ئیلاهی مەقسوود رەزاتەن
ئەر رەزات نەبۆ چێش دەستەڵاتەن
(خاکی) خاک بەسەر جەو بەیدای بێ دەر
خاکت بەرباد بۆ فانی بە یەکسەر

واتە: وەنەوشەی بۆنخۆش بەو جوانییە ملی لارکردووەتەوە و دەیەوێ تۆ فێری خواپەرستی بکا. دەسا ئەی ڕاڕەو تۆ ئەگەر دەتەوێ خوا بپەرستی وەکو وەنەوشە بەو واز لە بێگانە بێنە و لە دووی یار برۆ، نەکو بەسستییەوە ملت لار کەیتەوە و لەم ڕێگەوە بێ بەهرە بیت و سوودێک نەبەی، بەهۆی هەناسەی مەسیحای مریەم. ئێسقانی رزیو بەناوی خوا زیندوو دەبێتەوە، لە جەزبەی بێ وەختا تاریکی دێتە دی و بێ شک لەم کاتەدا سۆفی لە شێخەکەی هەڵدێ و لەلای نامێنێتەوە، پیری خەرابات ڕاستی وتووە کە: کەشف و کرامات بەکار نایە، چونکە گێژاوێکی زۆر لە ڕێتدایە و لێرەدا کرامەتت بۆ دەبێتە پەردە، کەشف و ڕەفت لە کوێ و ماڵی دواییت لە کوێ؟ گوێ بدە بەقسەی جیهانی کۆن کە بەزمانی خۆی

دەڵێ: ئەوەی کە لەناو ئەم جیهانە و ئاسماندایە، شەو و ڕۆژ خەریکی کرنۆشی خوایە و، هەموو بۆ ڕەزامەندیی خوا لەناو دەچن، دەسا تۆیش وەکو ئەم جیهانە نابووت ببە بۆ ڕەزای خوا . جاویدانی بەو، لە کردەوەی خراپت پەشیمان بەرەوە و بۆ ڕەزامەندیی خوا تێ کۆشە و ژاری لەسەر بنۆشە، لە ڕێی خوا کۆتایی مەکە تاکو بچیتە ڕیزی پیاوچاکان و بلێ: خوایا مەبەستم هەر ڕەزای تۆیە، ئەی (خاکی) لەم دەشت و بیاوانەدا خاک بکە بەسەر خۆتدا و خۆت بۆ ڕەزای خوا نابووت کە.

خاکی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا خۆی سەرزەنشت دەکا و دەڵێ:

ڕووسیای بێ شەرم تا کەی بێ باکی
بێ خەبەر جە شورب شەراب. تاکی
ساقی تا بە کەی مەست و بێ باکم
تا کەی تا بەکەی جە تاک هیلاکم
بێ مەی غەمناکم وەختەن سەرپاکم
بسۆزۆ بە سۆز سینەی چاک چاکم
نە گوداختەن مس، ئامێختەن ئیکسیر
پێسەشان واتەن نەدارۆ تەئثیر
فیدای دەمت بام عیسا دەم سادەم
بە تاو بدۆ تاو کوورەی دڵ دەم دەم
سۆزان دەی بەو تەور ئەنگشت بتاوە
ئەنگوشت گەزان کەی پەی دەم کاوە
بە عەشق پیران مایەی فوتۆحم
فیدات بام قیبلەم بتاونە ڕۆحم
جەو ئیکسیر فەیز شێخان جە لاتەن
برێزە نە تۆش ڕۆحم فیداتەن
بەڵکە جە تەئسیر شیووخ کیبار
جە ڕۆح پەیدا بۆ تەڵای دەستەوشار
خاکی دەی سادەی جەی سەروەخت دەی
گران کەر جەستەی چون زنج بەستەی نەی
چون فرۆزینە هەر فرۆزان بە
تا زەڕێ مانۆ سینە سۆزان بە

واتە: ئەی ڕووڕەشی بەشەرم! تۆ تاکەی بێ باکی و لە خواردنەوەی بادەی یەزدانی بێ ئاگایت، ئەی مەیگێڕ! من دەبێ تاکەی مەست و بێ باک بم، چونکە بەبێ خواردنەوەی مەی خەمبارم، دەسا پیاڵەیێ مەیم پێ بدە تا دڵ و دەروونم بەجارێ بسووتێ. ڕاستیان وتووە کە توانەوەی مس و ئاوێتەکردنی ئیکسیر هیچ کاریگەر نییە بەقوربانی دەمت بم ئەی عیسای کوڕی مریەم. کوورەی دڵ و دەروونم بەدەم و هەناسەی خۆت تاو بدە و بیهێنە جۆش و، وەکو خەڵووز ڕەشی کەرەوە، ئەی خۆشەویستەکەم! تۆش وەرە گیانم بتاوێنەوە بەهۆی ئیکسیری پڕپیتی پیران و شێخان کە لە لاتە، بیڕژێنە ناو دڵم، تاکو لە گیانمدا تەڵای دەستەوشار پەیدا بێ. ئەی خاکی لەم زستانەدا لەشی خۆت گڕ بدە و وەکو چێو و چیلکە بۆ خۆت بسووتە و سینگت گڕ بدە تاکو بڵێسەت بەجارێ بەرز بێتەوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا لەم بارەوە دەڵێ:

مامۆ قانوونە قانوون بزانە   حاڵ و مەقامم پەی شێخ بوانە
بەدوعای شەریف سوب سەحەرگاهی   جە بەند جەهلم زوو کەرۆ ڕاهی
سا تۆیچ مەعلوومەن نەتیجەی پاکی   دوعاکەر پەرێ شەریف خاکی
تا تەریق حەق بکەرۆ ڕەونەق   هەر کەس مونکر بۆ بواچۆ سەدەق

واتە: ئەی مامە! ئەمە قانوون و دەستوورە و دەبێ بیزانی و، پلەوپایە و بارودۆخی من بۆ شێخ بگێڕەوە، بەنزایەکی باش کە لە دەمەدەمی بەیانیدا بەجێی بێنی، لە نەزانی دەردەچم، تۆیش دیارە پاکی و نزا بکە بۆ شەریفی خاکی، تاکو ڕێ و ڕەوشتی خوایی پەرەبستێنێ و هەر کەسیش لە لاڕێوە بڕوا، بێتە سەر ڕێی خوایی و بڕوا بێنێ.

سەرچاوەکان

١- مجمع البیان بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٦٣ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- تاریخ مردوخ جلد دوم تالیف. آیه الله مردوخ – تهران ١٣٢٤.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ حەمە شەریفی خاکی.

وەلی دێوانە

۱۱۵۸–۱۲۱٦

وەلی دێوانە کە یەکێ لە ئەستێرە هەرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە ناوی ڕەزا و کوڕی کوێخا حەمەی جافە. ساڵی لەدایک بوون و مردنی وەلی دێوانە بەتەواوی نازانرێ و هەر کەسێک قسەیەکی لێوە کردووە و ئێمە ئەو قسانە دێنین و لە سەری دەکۆڵینەوە و ئەوسا بیر و بڕوای خۆشمان دەڵێین تا ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: وەلی دێوانەی کەماڵەیی لە ساڵی ۱۲٤۷ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ۱۳۰۲دا مردووە. مامۆستا س.ع. شادمان لە سەرەتای (دیوانی وەلی دێوانە)دا دەڵێ: وەلی دێوانە لە ساڵی ۱۱٦۰ی کۆچی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ۱۲۱۳دا کۆچی دوایی کردووە. کاک ڕازی کە هۆنراوەکانی وەلی دێوانەی گۆڕاوەتە سەر شێوەی سۆرانی دەڵێ: وەلی دێوانەی کەماڵەیی لە ساڵی ۱۱۸۰ی کۆچیدا لە دایک بووە، بەڵام ساڵی مردنەکەی نەنووسیوە.

لە بەیازێکی کۆن کە لەم دواییەدا کەوتە دەستمان، سەبارەت بەوەلی دێوانە نووسراوە. ڕەزای کوڕی کوێخا حەمە کە بەوەلی دێوانە بەناوبانگە لە ساڵی ۱۱۵۸ی کۆچیدا لە وڵکەی ئەردەڵان لە دایک بووە و لە ساڵی ۱۲۱٦ لە تەمەنی ۵۸ ساڵی لە باکووری هەرێمی گۆباندا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی (داری ئیمام عەلی) کە ئێستاکە بەداری خەلە بەناوبانگە نێژراوە.

وەلی دێوانە هاوچەرخی کەیخەسرەو بەگی جاف بووە و لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا پارچە هەڵبەستێکی هۆنیوەتەوە و بۆ کەیخەسرەو بەگی ناردووە و لەم پارچە هەڵبەستەدا داوای لە کەیخەسرەو بەگ کردووە کە بەسامان یا بەزۆر شەمی بۆ خوازبێنی بکا و بەئاواتی بگەیەنێ. کەیخەسرەو بەگ کە هاوچەرخی فەتالی شای قاجار (۱۲۱۱-۱۲۵۰ی کۆچی) بووە، لە ساڵی ۱۲٤٤ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و ڕیچ ئەوی لە ساڵی ۱۲٤۰دا چاو پێ کەوتووە و لە گەشت نامەکەیدا یادێکی کردووە.

وەلی دێوانە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوەکردن، لە ساڵی ۱۱۵۸ی کۆچی لە دێی شیروانەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و پاشان باوکی ناردوویەتە خوێندن و ڕەزا لە تەمەنی منداڵیدا زیرەکی و لێهاتوویی خۆی دەنوێنێ و لە خوێندندا سەر دەکەوێ و، بەجۆرێ دەم بەدەم دەیگێڕنەوە، لەو کاتەدا کچێک بەناوی شەم لە قوتابخانەکەدا لەگەڵ وەلی و شاگردەکانی تر وانە و دەرس دەخوێنێ و وەلی کە گەورە

دەبێ کەم کەم ئەوینی ئەو کچە ئەچێتە دڵی و ئەویندار دەبێ و ئیتر دەکەوێتە ناو بیر و کەڵکەڵە و سەودای ئەو کچە کارێک لە وەلی دەکا کە بکەوێتە هۆنراو هۆنینەوە، ئەوە بوو کە باوکی وەلی، شەمی بۆ خوازبێنی کرد و بڕیار وابوو کە لە پاش ساڵێک شەم بۆ وەلی بگوێزنەوە، بەڵام لەم ماوەدا نێوانی هەردوو هۆزەکە تێک چوو و، ئیتر وەلی نەیتوانی دەزگیرانەکەی ببینێ و دایە کەژ و کێو و ئیتر هەرگیز نەگەڕایەوە ناو هۆزەکەی خۆی تا سەرئەنجام لە ساڵی ۱۲۱٦ی کۆچیدا بەداخ و پەژارەی شەمەوە گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپارد.

مامۆستا شادمان لە سەرەتای دیوانەکەی وەلی دێوانەدا دەڵێ: وەلی هەر لە منداڵییەوە لەبەر هەژاری و بێدەسەڵاتی بووە بەشوان و سەودای ئەوین و دەشت و کێوەکانی کوردستان بووە، لە دوای جۆشی پەرەسەندنی هەرزەکاریدا سەودای ئەوینی کچی سەرەکی عێلی جاف بووە کە ناوی شەم بووە، وە لە نێوانی ئێلاخ و ئێلاخاندا گەرمیان و کوێستانیان کردووە و ئیتر وەلی دەکەوێتە جیهانی خەیاڵ و بیرکردنەوە و لە ئاواتی و مەبەستی دوور و نزیکی لە خەیاڵی تەماوی لە نوێنەری جوانی شەم، وە ئەگەر بێتو بچووایە بۆ کوێستان ئیتر ئەم لە تاریکایی ژیاندا پەلەقاژێی دەکرد و دەکەوتە دانانی هۆنراوە. لە ئەنجامدا بەدڵشکاوی و بەئاهی شەمەوە لەو کەژ و کێوانە سەری نایەوە، ئەو ئەوینە پاکە و بەسۆزەی لەگەڵ خۆیدا بردە گۆڕەوە و لە کوێستانی سەید سادق ناشتیان.

مامۆستا سەید تایەری هاشمی سەبارەت بەوەلی دیوانە دەڵێ: وەلی دێوانە لە هۆزی شێخ سمایلییە و گراوی کیژێک بووە بەناوی شەم و سەرەنجام وەکو مەجنوون، ئاوارەی کێو و دەشت و دەر بووە، گەرچی بێ سەواد و نەخوێندەوار بووە، بەڵام بەهۆی ئەوینەوە توانیویەتی باشترین هۆنراو بهۆنێتەوە. لە پیاوێکی خاوەن بڕوا و ڕاست بێژ بیستم کە دەیوت: حەفتا ساڵ لەمەوپێش دڵخوازەکەی وەلی واتە شەمم دی کە تەمەنی لەو کاتەدا حەفتا ساڵ بوو. مەولەوی تاوەگۆزی ئەوی بەشێت و دێوانەی شەم داناوە و تاقە هۆنراوێکی وەلی دێوانەی لەناو پارچە هەڵبەستێکیدا هێناوە.

تا ئێستا سێ چوار جار دیوانەکەی وەلی دێوانە لە چاپ دراوە و گەلێ شت لەسەری نووسراوە، بەڵام زۆربەی ئەو هۆنراوانەی کە بەناوی وەلییەوە چاپ کراوە هی ئەو نین، جگە لەوەش گەلێ هۆنراو بەشێوەی سۆرانی بەناوی وەلییەوە لە چاپ دراوە کەچی وەلی دێوانە تاقە هۆنراوێکی بەشێوەی سۆرانی نەهۆنیوەتەوە، بەڵکو هەمووی هۆنراوەکانی بەزاراوەی گۆرانی یا هەورامییە. لەم دواییەدا دیوانەکی دەستنووسی وەلی بەخەتی (سالمی سنە) کەوتە دەستمان کە لەگەڵ دیوانە چاپکراوەکاندا جیاوازیێکی زۆری هەیە.

مەلا عومەری ڕەنجووری کە هاوچەرخی وەلی دێوانە بووە، لە شیوەن و لاواندنەوەی وەلی دێوانەدا پارچە هەڵبەستێکی هۆنیوەتەوە، گەرچی ساڵی مردنی دانەناوە، بەڵام لە تاکە هۆنراوەیەکیدا دەڵێ: وەلی دێوانە لە هۆزی گێژ بوو، بەڵام ئەو گێژ نەبوو، بەڵکو خۆش ڕەفتار و خۆش تەرز بوو و، سەری هۆزەکەیشی بەرز کردبووەوە.

وەلی دێوانە یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە، زۆربەی هۆنراوەکانی وەلی دڵدارین و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە.

وەلی دێوانە وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدای دیمەنی ئێلاخان بووە، چونکە زۆربەی تەمەنی لە ئێلاخاندا بردووەتە سەر، لە پاڵ ئەمەشەوە شۆخوشەنگیی شەمی خۆشەویستی ئەوەندەی تر کاری کردووەتە سەر هەستی بۆیە بەدڵێکی پڕ لە ئاگرینەوە بەسروشتدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

گوڵەن چەمەنەن، گوڵەن چەمەنەن وە مەیلت دیدەم گوڵەن چەمەنەن
وەهارەن سەوزەن، ئاوەن پای کاوەن هاژەی وە فراوەن شاخەی شەتاوەن
تەمەن دووکەڵەن، گەردەن غوبارەن فرمێسکەن، چەمەن، سەیلەن فووارەن
سەنگەن، کۆسارەن، سەرکۆهەن، هەردەن وەنەوەشەن، شەوبۆن، گوڵەن، باوەرەن
سەرعیەن، شەیدان، نەجدەن، مەجنوونەن فراقەن، وەسڵەن، یا ماڵەن، هوونەن

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی وەلی دێوانە، شەمی دڵخوازی بووە کە بەڕاستی بەجۆرێ لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ بەتەواوی دڵی وەلی ڕووکاندووە و هۆش و بیری لێ سەندووە، بەجۆرێ کە داویەتە کەژ و کێوا و ئەوسا بەم جۆرە لەگەڵیدا کەوتووەتە ڕاز و نیاز:

قیبلەم شەم مەبۆ، قیبلەم شەم مەبۆ
مەر هەر کەس چون تۆ نامش شەم مەبۆ
جەمینش چون بەدر دوو هەفتە مەبۆ
پەورانەش خەریک خار خەم مەبۆ
مەر هەر کەس باڵاش سەوڵ ساف مەبۆ
گێسووش پڕ جە عەتر موشک ناف مەبۆ
سەردار ڕەندان ئێل جاف مەبۆ
چون تۆ بێ مروەت بێ ئینساف مەبۆ

چون تۆ شەکەر لەب غونچە دەم مەبۆ
پەروانەش خەریک خار خەم مەبۆ
مەر هەرکەس ئەبرۆش چون کەمان مەبۆ
زولف و خاڵ سێوەنگ چەم قەتران مەبۆ
وێنەی تۆ فتنەی رووی زەمان مەبۆ
وێنەی تۆ بێ ڕەحم بێ ئەمان مەبۆ
بێ شەرت و بێ بەین مۆبەت کەم مەبۆ
پەروانەش خەریک خار خەم مەبۆ
هەر کەس پێشانیش پڕ جە نوور مەبۆ
ساق گەردنش چون بلوور مەبۆ
مەلایک تەلعەت نەسڵ حوور مەبۆ
بێ پەروا جە ڕای خودا دوور مەبۆ
چون تۆ دەلیلە لوای ڕەم مەبۆ
پەروانەش خەریک خار خەم مەبۆ
مەر هەر کەس چون تۆ لیمۆش کاڵ مەبۆ
سینەی سەدەف تا بووم لاڵ مەبۆ
ناف ناف غەزال ختەن ماڵ مەبۆ
نازار باوان چاردە ساڵ مەبۆ
چون تۆ مۆبەتش مەردوم کەم مەبۆ
پەروانەش خەریک خار خەم مەبۆ
مەر هەر کەس وەشبۆش سا چون لەیل مەبۆ
موژانش نە گەرد سورمە کەیل مەبۆ
هەزار کەس نەراش سەرتوفەیل مەبۆ
ناشی و نەزانحاڵ هەر بێ مەیل مەبۆ
شەوقش بە وێنەی سپی شەم مەبۆ
پەروانەش خەریک خار خەم مەبۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! مەگەر هەر کەسێک کە وەکو تۆ ناوی شەم بێ و تەوێڵی وەک مانگی چواردە بدرەوشێتەوە، دەبێ دڵی بنیادەم زویر بکا. مەگەر هەر کەسێک بەژن و باڵای

بەوێنەی سەوڵ بێ و، پەلکەکانی بۆنی خۆشی لێ بێ و، سەرۆکی ڕەندانی عێلی جاف بێ و، لێوی وەکو شەکر و غونچەدەم بێ، دەبێ وەکو تۆ بێداد بێ؟ کەسێک زوڵف و خاڵی ڕەش و سێوەنگ بێ، دەبێ وەک تۆ لە ڕووی زەماندا ئاژاوە بنێتەوە و، بێ بەزەیی و بێ بەڵێن و بێ پەیمان بێ و دڵی مرۆ زویر کا؟ بۆ هەر کەسێک تەوێڵ و هەنیەی پڕ لە تیشک بێ و، ئەستۆی وەکو بلوور بێ و، وەکو فریشتە بێ، دەبێ بێ پەروا بێ و لە خوا دوور بێ و دڵی بنیادەم زویر بکا؟ مەگەر هەر کەسێک وەک تۆ لیمۆکانی کاڵ بێ و ناوکی وەکو ناوکی ئاسک بۆنخۆش بێ و نازاری چواردە ساڵ بێ، دەبێ وەکو تۆ مۆبەتی کەم بێ؟ مەگەر هەر کەسێک وەکو لەیل بێ و، هەزار کەس لە ڕێیدا ببێتە سەرگەردی، بۆ دەبێ ببێتە هۆی زویری دڵی مرۆ؟

وەلی کە شێت و شەیدای ئەوینی شەم بووە، ئیتر ناو ئاوایی لێ بێزاوە و ڕووی کردووەتە دەشت و بێدی و ئەوسا لەناو خەڵکدا بە (وەلی دێوانە) ناسراو و ئەوە بوو لە شەرما نەیدەتوانی بگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ناچار شەماڵی کردە ڕاویار و بەم چەشنە پرسیاری لێ کرد:

دەلیل شەم نەدیت، دەلیل شەم نەدیت؟
جە لێلاخ ئامای سپی شەم نەدیت؟
ئاهووی سەرقەتار نەوای ڕەم نەدیت؟
نوور بینایی هەر دوو چەم نەدیت؟
سەر سەوز و بۆرچین گولاوان نەدیت؟
نازداران نە پای وەفراوان نەدیت؟
وەنەوشەی بێ خەوش سۆسەن گوڵ نەدیت؟
دەوای بیماران، دەوای دڵ نەدیت؟
نیلووفەر نە مەوج گۆلاوان نەدیت؟
نەسرین نە پایەی شەوتاوان نەدیت؟
سەرقەتار ڕەم ئاهووی چین نەدیت؟
غەزالەی خوتەن نە ماچین نەدیت؟
شاباز شاهین شیروانی نەدیت؟
سوراحیی بێ گەرد دیوانی نەدیت؟
گوڵەندام شێوەی لەیلا تەرز نەدیت؟
سەردار ڕەندان بالا بەرز نەدەیت؟

شای کەمەند وە پێل عزرا تەور نەدیت؟
هلال کامل گۆشەی هەور نەدیت؟
دەلیل ئامانەن قیبلەی من نەدیت؟
هەم ڕۆح هەم ئیمان دنیا و دین نەدیت؟
دەلیل ئامانەن ئامای جە لێلاخ
قیبلەکەم نەدیت بەیۆ بێ دەماخ
دەلیل ئامانەن مژدە بدەر پێم
حاڵات قیبلەم ئیزهار بیو لێم
بزانۆم قیبلەم وە شادی نشتەن
سەرتاپاش وە نوور نەو سوەیل ڕشتەن
مەیل من پێشەن ئەو شیرین شێوە
وەی تەور من پەی ئەو شێت بووگم لێوە
یام خۆ نامەکەی بێ شەرتی وەندەن
وە تەحقیق دوندان دۆستیش کەندەن
سەردیی ئێلاخان مەیلش کەردەن سەرد
سەردش جەو ئیقرار چەنی ئێمەش کەرد
بەشق ڕای ڕاسان دەلیل یە ڕاسەن
ئەر ڕاسەن جە من بێزاریش واسەن
ڕاس بواچە پێم تا دڵنیا بام
قەیس ئاسا عەوداڵ دەور دنیا بام
ئەگەر بزانۆم جە من وەیەردەن
ئیقرار کەردەی وێش بە جا ناوەردەن
منیش وە تەحقیق مەویەرووم جە ئەو
دەمێ شیم نە خاو ئەوم دی نە خەو
بەڵکم جە ئەلتاف جەمین جامش
جە بێخ شەوبەند خەیاتەی خامش
(ڕەزای) بێچارەی دێوانەی دڵڕیش
خەڵاس بۆ جە دەست جەفای ئێش نێش

واتە: ئەی شەماڵ کاتێ لە لێڵاخەوە دەهاتی سپی شەمت نەدی؟ توخوا پێم بڵێ ئاسک و سۆمای چاوان و سەرسەوز و بۆر چینی گۆلاوان و وەنەوشەی بێ خەوش و گوڵی سۆسەن و دەوای دەردی نەخۆشان و دەوای دڵت نەدی؟ نیلووفەری سەر شەپۆلی ئاوی گۆلاوان و نەسرینی پای شەتاوان و بەڕەزای سەرشاخان و ئاسکی خوتەن و ماچین و شاباز و گوڵەندام شێوە و لەیلا وێنە و سەرداری ڕەندان و باڵابەرز و مانگی یەکشەوەی منت نەدی؟ شەماڵ توخوا کاتێ کە لە لێلاخەوە دەهاتی یارەکەمت بەبێ دەماخی نەدی، توخوا مزگێنیم پێ بدە با لێم ڕوون بێتەوە بزانم کە یارەکەم شادمانە و هەر دڵی پێمەوەیە کە بۆی شێت و شەیدا بووم؟ یا کو نێوانی خۆشەویستی تێک داوە و ساردیی ئێلاخەکان ویستی گۆڕاوە و مەیلی سارد کردووەتەوە، توخوا شەماڵ ڕاستم پێ بڵێ ئایا لە من بێزارە، ڕاستم پێ بڵێ تا دڵنیا بم و، وەکو قەیس عەوداڵی دەوری دنیا بم، ئەگەر بزانم کە دڵی لە من ساردبووەتەوە و، بەڵێن و پەیمانی خۆی بەجێ نەهێناوە، دیارە منیش سارد دەبمەوە تاکو بەهۆی میهرەبانیی خۆیەوە، ڕەزای بێچارەی دێوانەی دڵ بریندار، لە دەستی سزای ڕۆژگار ڕزگاری بێ.

وەکو دەڵێن وەلی دێوانە ماوەیەکی زۆر بەکەژ و کێوانەوە ژیانی بردووەتە سەر، ئەویش لە ئەوپەڕی خەم و پەژارە و تاڵییەوە و، ساتێک ژیانی بەخۆشی نەبردووەتە سەر و هەر لە پەژارەی شەمدا بووە. بۆیە لەم بڕە هۆنراوەدا داخ و پەژارە و کەسەری دڵی خۆی دەردەبڕێ و بەسۆزێکەوە دەڵی:

هەر من ناشادم، هەر من ناشادم
گشت عالەم شادن، هەر من ناشادم
هەر من نەیاوان وە لای حەق دادم
هەر من نا ئومێد قاپی مرادم
هەر من بازی باز نەردەن نە بارەم
هەر من ڕای شەشدەر بەندەن نە چارەم
هەر من ناسزان فەلەک وە بەختم
هەر من گیرۆدەی ئازار سەختم
هەر من چەرخ چەپ وەنەم نە قینەن
هەر من تالەم پەست خاک زەمینەن
هەر من ستارەم سیا بی نە سەر
هەر من فرشتەم کەفتەن دەربەدەر

هەر من ئیقبالم خاوێر خەفتەن
هەر من نە ڕووی ئەرز ڕای ڕاسم چەفتەن
هەر من خەمیدەی دەور گەردوونم
هەر من جورعەنۆش جام مەجنوونم
هەر من پەروانەی پەشێو حاڵ جەستەم
هەر من پەڕسفتەی خەمناک خەستەم
هەر من چون بولبوڵ یەک فەسڵم وەسڵەن
هەر من سێ فەسڵ عومرم بێ ئەسڵەن
هەر من ڕۆی ڕۆشن وەدیدەم تارەن
هەر من زیندەگیم چون ژار مارەن
هەر من گرفتار جەور و عەزاوم
هەر من پەرێ دۆس دیدە لێڵاوم
هەر من سزاکێش دەرد و داخانم
هەر من چەمەڕای ڕای لێلاخانم
هەر من چەپەی دۆس لێلاخنشینم
ها وەختەن بەرشۆ گیان شیرینم
تا ئەو ڕۆ کە خێڵ شیان وە دامان
من هام نە سزای جەور بێ سامان
مەر موشکڵ گوشا بدۆ مرادم
وەرنە تا مەردەن خاتر ناشادم

واتە: هەموو کەسێک شادە و هەر من ناشادم، هەر من دادم ناگاتە لای خودا و هەر من نائومێدی دەرگای مرادم، هەر من شەش دەری نەردم گیراوە و هەر من چەرخی چەپ چەوتە لە بەختم و، هەر من گیرۆدەی ئازاری سەختم، هەر من فریشتەی بەختم تۆراوە، هەر من بەختەکەم خەواڵووە و خەوتووە، هەر من ڕێی ڕاستم لە ڕووی زەوی چەوت بووە، هەر من ڕۆژی ڕوونم تاریک بووە و ژیانم وەکو ژاری مارە و گیرۆدەی دەرد و ئازارم، هەر من سزاکێشی دەرد و زووخاو و ئاخ و داخم، هەر من چاوەڕێی ڕێگای لێلاخەکانم، هەر من لەبەر دۆست بوومەتە لێلاخ نشین و نزیکە گیانی شیرینم دەرچێ، لە ئەو ڕۆژەوە کە خێڵ چووە داوێنی کێو، من هەر لە سزادام، مەگەر خوای مەزن مرادم بدا، ئەگینا تا ڕۆژی مردن هەر دڵم ناشادە.

وەلی دێوانە کە ئیتر ژیانی بەجارێ لێ تاڵ بوو بوو و، لە دەشت و کێوا دەژیا و، لە دووریی شەمی خۆشەویستیا دەینالاند، ئەوەبوو خەڵک هاتنە سەر ئەوەی کە داوا لە سەرەک هۆزی جاف بکەن، بەڵکو شەم و وەلی بگەیەنێتە یەک و ئەوسا وەلیش کە ئەمەی بیست پارچە هەڵبەستێکی هۆنییەوە و دایە دەستی خەڵکەکە کە بیدەن بەکەیخەسرەو بەگی جاف تا بەهیوای دڵی بگەینێ.

خەڵکەکە نامەکەیان دایە کەیخەسرەو بەگ داوایان لێ کرد کە یان بەسامان و دارایی و، یان بەتکا شەم بۆ وەلی خوازبێنی بکا، بەڵام لەبەر ناکۆکیی هۆزی شەم و وەلی، کەیخەسرەو بەگیش نەیتوانی کارێک بکا و ئەوە بوو وەلی بەتەواوی نائومێد بوو. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی وەلی کە بۆ کەیخەسرەو بەگی هۆنیویەتەوە.

خەسرەو خەیاڵێ، خەسرەو خەیاڵێ
ئاخ پەی خان خاس، خەسرەو خەیاڵێ
ساحێب سپاوسان دارا ئیقبالێ
موهەییا نە گەنج خەزێنە و ماڵێ
بەخشندەی بێباک کۆی کەرەم بەیا
ساحێب شەوق و زەوق دڵ بێ غەم بەیا
باما وە شکار سەردیاراندا
وە ماوای مەجنوون ڕۆزگاراندا
بدیا وە جەستەی خەم پێ وارامدا
وە کۆمەی دیوان وەحشی سارامدا
وەسەیل ئەسرین دیدەی تارمدا
وە دەرد دەروون ئەندۆبارمدا
وە عوریانی تەن تەنیای تاکمدا
وەسەنگ باڵین خەفتەی خاکمدا
وە سەرگەردانیی سارای چۆڵمدا
وە عاسا و کەشکۆڵ پۆس کۆڵمدا
وە ئاه و ناڵەی شەوان تا ڕۆمدا
وە زایەڵەی سەخت شین بێ شۆمدا
وە پەشێویی بەخت شوومی چارەمدا
وە زوخاو زام جەرگ پارەمدا

وە بڵێسەی بەرزگرِ تێ بەستەمدا
وەخەستەی خاتر خار جەستەمدا
بەزەییش باما وە جەستەی حاڵم
بزاناش کوشتەی کامین نەوهاڵم
جە کێوەن خاتر خەستەم گرتە خەم
سفتەی سۆزانم چون پەروانەی شەم
سەرمایەی عەقڵم کێ کەردەن غارەت
کام دڵبەر بەردەن وەیەک ئیشارەت
پەی ئەو خەیاڵ نوفڵ نە دڵ بەرد
گیان وێش هلاک ژار قاتڵ کەرد
نەکەردا ئەو فکر ناوەردا نە دڵ
نەشیا نە سەودای خەیاڵ باتڵ
یا وە گەنج و ماڵ یا وەزۆر وێش
شاد کەردا خاتر دێوانەی دڵڕیش
بکەردا هیمەت چون خان حاتەم
شەم واسڵ وە من، من واسڵ وە شەم
هەر چەند مەوینوون نەی ڕۆزگاران
کەس نییەن دڵسۆز سیا ستاران
مەرهەم خوداوەند گوشایەندەی بەخت
ڕەها بدۆ بەخت من نەی بەند سەخت
وەرنە ئی بەندە زنجیر پامەن
تا مەردەن چون قەیس وا حەسرەتامەن

واتە: ئەی خەسرەو خاوەن سپا و سان، تۆ بەبەخشێنەر لەناو خەڵکدا ناسراوی، بەڵام وا دیارە بۆ ڕاو و نێچیری سەر کێوان نەهاتووی تا لەشی خەمبارم ببینی و بزانی کە لەگەڵ وڵساتی کێویدا ژیان دەبەمە سەر و فرمێسک بەخوڕ لە چاوانمەوە دێ و دڵ و دەروونم پڕە لە خەم و پەژارە و، لەم دەشت و کێوەدا ڕووت و قووتم و بەشەوا بەردێ دەکەمە ژێر سەرینم و دەخەوم و بەڕۆژیشدا ئاوارە و دەربەدەری دەشت و کێوم و بەناڵە و شین و زاری ژیان دەبەمەسەر و، وەکو بەپوولە بەهیوای بالای شەمم، چونکە ئەو ئاوەز و هۆشمی بەتالان

بردووه، دەسا بەڵکو بەگەنج و سامان و، یا بەزۆر من و شەم بگەیەنێتە یەک و بەیەک شادمان کەیتەوە، هەرچەندە دەزانم کە کەسێکیش دڵسۆزیم بۆ ناکا، مەگەر هەر خوا بەزەیی پیامدا بێ و بەکامم بگەیەنێ، ئەگینا تا مردن دەبێ وەکو قەیس هەر ئاخ هەڵکێشم و ئاوارە و دەر بەدەر بم.

وەلی کاتێ بۆی دەردەکەوێ کە ناتوانێ بەئاواتی دڵی بگا، ئیتر بەجارێ نائومێد دەبێ و لەگەڵ دڵی خۆیدا دەکەوێتە وتووێژ و پێی دەڵێ: ئەی دڵ بۆ کەسێک ئاخ وداخ بخۆ کە ئەویش وەکو تۆ خەمبار بێ، بەجۆرێ کە تۆ وەکو پەپوولە و ئەویش وەکو شەم بێ، بۆ کەسێک جەرگت لە داخا کەیل بێ، کە تۆ وەک مەجنوون و ئەویش وەکو لەیلا بێ، داخ بۆ کەسێک هەڵکێشە کە ئەویش داخت بۆ هەڵکێشێ و، تا سەر خەمخوارت بێ، نەک وەکو شەم نەترس و ناخوابێ، ئەگەرچی لە قشلاخدا بێ یا لە لێلاخدا، چونکە ئەو هیچ بەبیرتەوە نییە، ئیتر وازبێنە و کەم سزا بکێشە. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

دڵە ماتەم بۆ، دڵە ماتەم بۆ
دەروونت وە دەرد کەسێ ماتەم بۆ
تۆ مەینەت کێش بی، ئەویچ وە خەم بۆ
تۆ چون پەروانە ئەو وێنەی شەم بۆ
پەی کەسێ جەرگت جە داخان کەیل بۆ
تۆ مەجنوون خەیاڵ ئەو وێنەی لەیل بۆ
داخ پەی کەسێ کێش داخمان دیار بۆ
غەمخوار و دڵسۆز تا وەسەر یار بۆ
نەک چون شەم بێ خۆف بێ خودا و بێ پیر
ئەر ها جە لێلاخ ئەر جە گەرمەسیر
هیچ نییەن وە قەید جەفا و جەور تۆ
جەفا بەردەی سەخت سزای دەور تۆ
دڵە ئامانت دەستم وە دامان
بەیۆ مەکێشە جەفای بێ سامان

وەلی دێوانە لە کەژ و کێوا کاری هەر هۆنینەوەی هۆنراو بووە و بەم چەشنە ویستوویەتی دەردی دڵی خۆی بەبادا و پەژارەی دڵی بڕەوێنێتەوە و خەڵک لە ڕازی دڵی خۆی ئاگەدار بکا، ئەوەبوو کە بەشەوا چاوی دەبڕییە ئەستێرەکان و بەڕۆژدا لەگەڵ پەلەوەران و ولساتی

کێویدا دەبووە هاودەم و لە ئەنجامدا کە ئومێدی نەما بەم چەشنە دوا ڕاسپاردەی خۆی بۆ شەمی دڵخوازی بەهۆنراو هۆنینەوە کە لەوەدا داوا لە شەمی خۆشەویستی دەکا لە کاتی گیان دانیدا بێتە سەرینی و بەبێ شەرم و ترس سوورەی یاسینی بخوێنێ و ئەوسا دەڵێ: ئەگەرچی فریشتەی گیان کێشەر سزام بدا، چونکە تۆ لەسەر سەرینمەوەی ئەو گیان کێشانمە پێ خۆشە و، ئەگەر بەو چەشنە گیانم دەرچێ، بەخوا ئەوەم پێ ئاسانە، ئاخ چەندە خۆشە کە لە خاکی بەری پێی تۆدا گیانم دەرچێ، ئەگەرچی گوناهکارم، خوا حەزکات بەهەشت جێمە. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

قیبلەم مەردەنم، قیبلەم مەردەنم
ئامانت فەرزەن وادەی مەردەنم
نە حالات وەخت وەسیەت کەردەنم
نە ئاکام سەخت گیان سپەردەنم
وەسیەتم ئێدەن شای شەم ڕوخساران
بێ وەبالینم چون بەینەتداران
بێ خۆف و ئەندێش جەکەس نەکەی شەرم
هۆردارە پەردەی حیجابت بە نەرم
نەپۆشی جەمین شەمس خاوەری
بۆ وە زانۆدا چون ئەسمای پەری
بنیشە وە بان بالینم وە ناز
بوانە سوورەی یاسین وە ئاواز
زوان بە ڕێزەی شەکەر ڕازەوە
ڕەنگ وە سەدای خاس وەش ئاوازەوە
جەمین وە عەرەق بۆ گولاوەوە
گۆنا و ئەگریجە و زوڵف خاوەوە
جەو عەرەق نە دەور گۆنای مەهپارە
جە سەر بتکیۆ بگنۆ وە چارە
تا گۆش وە سەدای ڕێزەی ڕازت بۆ
بەو سوورەی شەریف وەش ئاوازت بۆ
ئەر سەدجار قابز سزا بدۆ پێم
هەنی نیم وە تەنگ گیان کێشان وێم

ئەگەر بەو تەور بۆ ڕۆح ڕەوانم
بیلا وە ئاسان بەرمەشۆ گیانم
های چ وەش مەبۆ عومر و زیندەگیم
نە خاک پای تۆ بکەردام تەسلیم
ئەگەر وە تەحقیق سەد کۆ گونامەن
ئینشاڵلا بەهەشت هەشتەمین جامەن

دیوانە دەستنووسەکەی وەلی دێوانە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ و ئەوەی کە ڕوونە، وەلی گەلێ هۆنراوی هەبووە کە بەداخەوە زۆربەی دەست بەدەست کەوتووە و لەناوچووە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی وەلی دێوانە کۆکردنەوەی مەحموود خاکی - سلێمانی ١٩٨٣.
٢- دیوانی وەلی دێوانە لەسەر ئەرکی ڕازی - بەغدا ١٩٧٩.
٣- دیوانی وەلی دێوانە بەخەتی سالحی سنە - سنە (دەستنووسە)
٤- عێلی جاف - نووسراوی مستەفا بەگی جاف - وەرگێڕاوی: سدیق بۆرەکەیی.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٥٢.
٦- رحله ریچ فی العراق تالیف: کلودیوس ریچ - ترجمه بهاءالدین نوری بغداد ١٩٥٦.
٧- دیوانی ڕەنجووری - لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی- بەغدا ١٩٨٣.
٨- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە وەلی دێوانە.

میرزا شوکروڵڵای دیناوەردی فەیلی

١١٦٤-١٢٥٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی شوکروڵڵا و کوڕی ئەحمەدی دیناوەردی و لە هۆزی فەیلییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١٦٤ی کۆچی لە پشتکۆدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو مەڵبەندە خەریکی خوێندن بووە و لە ماوەیەکی کەما فێری زمان و ڕێزمانی فارسی و عەرەبی بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و لەوێدا گوڵستان و بۆدستانیشی خوێندوون و فێری خەتخۆشی و وێنەکێشانیش بووە و هەر لەم کاتەدا هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراو و خەریکی هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەمیرزایەتی و کاری کشتوکاڵ ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٢٥٩ لە تەمەنی نەوەد و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە پشتکۆدا نێژراوە.

میرزا شوکروڵڵا بەرزتر هۆنەرێکی ئەو ڕۆژگارەی پشتکۆ و پێشکۆ بووە و لەسەر شێوەی لەکی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا وەکو دەڵێن سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە. دڵداری، ئاینی، سروشتی، بەڵام ئێمە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرەمان کەوتووەتە دەست ئەویش لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا لە چاپ دراوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی کە لە سەردێری پیری هۆنیوەیەتەوە کە دەڵێ:

دڵا ها گوزەشت، دڵا ها گوزەشت
خوەشی و شادی و زەوق ساڵان ها گوزەشت
ماجەرای پیری دیت چە ڕەنگی ڕەشت؟
کالام بی وە بەرگ خەزان کەردە نەشت
سپیدەپۆش بییەن سەرتاپای باڵام
ناپەسەند بییەن قوماش ئاڵام
ئەلف قامەتم چون دال وەردەن خەم
دیدەی دووربینم پۆشاش پەردەی تەم
عەقڵ و هۆش و فام لە لام بییەن کەم
کەللەم چون کەشتی ها لە حاڵ تەم
هانا جوانی بۆ وە دماوە
تا گلەی پیریت بکەم وە لاوە
پیری هاتیتە وە پیریمەوە
تەک دای وە بان گشت دڵگیریمەوە
پیری بی وە تەوق کەفت نە گەردەنم
لە ویر نمەچۆ حاشا کەردەنم
ئەگەر بواچووم قسە وە بێ تۆ
وەنەم مەواچن لێوە و خەرەف گۆ
دی نەمەن تاقەت توانای پیریم
بەڵکەم خوداوەند بدەی صەبیریم
هەر تا جوانیم ماوەرووم ئەو ویر
ژە وێنەی خونچیر مەپێکۆم وە تیر
سەیاد تەڕدەست چابوک تون ڕەو
بەرق چەخماخم چون شەهاب شەو

سەدای ماردەمم وە کاوانەوە
کۆوان گشت وەک هەور مەلاوانەوە
باریک بیم چون مار، ساف چون شۆڵەی وەر
دینانەوە سەر کێشیام ئەو وەر
خڕەی خاک پای وێم نامام وە گۆش
وەحشیان کۆ مەکەردم خامۆش
لە سەیر و سەیران کۆوان کەفتەنم
نزیکەن سەفەر یەکجار ڕەفتەنم
ئیسا خاڵخاسان لێم مەدەن تانە
بیمەوە تەمەڵ قاپی دەرگانە
خاسە نازاران ئەوسا منەت بار
ئیسا لە ڕوخسار پیریم بین بێزار
هەر کام کە دارۆن نیشانەی ژە لەیل
ئاهێ مەکیشن مەکەن حەیف و مەیل
هەر کام عەقڵ و هۆش لە لاشان دویرە
لەو خەندە مەکەن (شوکروڵڵا) پیرە

واتە: ئەی دڵ: خۆشی و شادی ئەوا تێ پەڕی و دیت کە بەسەرهات و سەرگوروشتەی پیری چ ڕەنگێکی ڕێژ، وە کالای جوانیمی کردە گەلای خەزان، ئەوا سەرتاپای بالام سپی بووە و پارچە بەرگی لەشم لە لای خەڵک ناپەسەند بووە و بالام چەماوەتەوە و تەم بان چاوانمی گرتووە و ئاوەز و هۆش و فامم کەم بووەتەوە. ئەی جوانی! هانا وەرەوە تا گلەی پیریت بۆ بکەم. ئەی پیری هاتی بەپیریمەوە وەتەکت دا بەبان گشت دڵگیریمەوە. پیری بووە تەوقێک و چووە ملم و ئیتر ناتوانم خۆم لێی لادەم، ئیتر تاقەتم نەماوە، مەگەر خوای مەزن بەزەیی پێمدا بێ و جوانیم بخەمە بیری خۆم کە لەو دەمەدا خەریکی ڕاو و شکار بووم و دەنگی ماردەمم (تفەنگم) لە کێوانەوە دەهات و، کێوەکان وەکو هەور برووسکەیان لێوە دەهات، ئێستا ئیتر لە سەیر و سەیرانی کێوەکان کەوتووم و نزیکە گیانی شیرینم دەرچێ و، خاڵخاسان و نازاران تانەم لێ دەدەن و لێم بێزارن و پێم دەکەنن و دەڵێن (شوکروڵلا) پیرە.

سەرچاوەکان
١- گۆڤاری دەنگی گێتی تازە - ژمارە ٥ ساڵی ١٩٤٥.
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا شوکروڵڵای دیناوەردی.

میرزا شەفێعی مامێزکی

١١٦٩-١٢٣٨

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە ناوی شەفێع و کوڕی ئەحمەدە، لە دێی مامێزکدا لە دایک بووە. سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی میرزا شەفێع جیاوازیی بۆچوون هەیە.

مامۆستا مەردووخ لە (مێژووی کوردستان)دا ئەوی لە ڕیزی وێژەوانانی سەدەی سێزدەمی کۆچیی کوردستاندا هێناوەتە ژمار، مامۆستا سەی تایەری هاشمی دەڵێ: میرزا شەفێع لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچیدا لە پارچە هەڵبەستێکدا خەسرەو خانی ئەردەڵانی ستایش کردووە. جا بۆ ئەم مەبەستە دەبێ بەسەرتاسەری هۆنراوەکانیدا بچین تا گۆشەیەک لە چۆنییەتیی ژیانی ئەم هۆنەرەمان بۆ دەرکەوێ، بەتایبەت کە ساڵی لەدایکبوونمان بۆ دەر دەخا، وەک لە (نوفڵ نامە)کەیدا دەڵێ:

ئی ساڵ کە ئی فیکر کەردم پەرێ توو	عومرم یاوا بی من وە سی و دوو
لیقای بێ زەوال عومر خەسرەو بۆ	بەری جە ئاسیب چەرخ کەچڕەو بۆ
تاریخ حەقیر عەبد جەفاکێش	گەدای خۆشەچین ئەربابان پێش
ناپوختەی ناچیز بێ ئەجزا و نمەک	جە سەنەی هەزار دووسەد چەنی یەک

واتە: ئەو ساڵەی کە بیری دانانی ئەم چیرۆکەمە بۆ تۆ کەوتە سەر، تەمەنم سی و دوو ساڵ بوو، یا خوا تەمەنی خەسرەوی ئەردەڵان لە دەرد و بەڵای چەرخی کەچڕەو دوور بێ. مێژووی دانانی ئەم پەرتووکە لە ساڵی ١٢٠١ی کۆچیدا بووە. کە لەمەوە مێژووی لەدایکبوونی میرزا شەفێعمان بۆ دەردەکەوێ.

بەڵام بۆ ساڵی مردنەکەی کە دیارە خۆی نەیتوانیوە دیاردی پێ بکا و ئەمەی زۆر تاریک بوو کە خۆشبەختانە لەم دواییەدا بەیازێکمان کەوتە دەست کە لە خوار هۆنراوەکانیدا نووسرابوو، ئەمە بوو هۆنراوەکانی میرزا شەفێع کە لە ساڵی ١٢٣٨ی کۆچیدا لە جیهان ماڵئاواییی خواستووە و، بەم چەشنە ساڵی لەدایکبوون و مردنی میرزا شەفێع بەتەواوی ڕوون بووەوە.

میرزا شەفێع بەپێی ئەو بەڵگانە کە باسمان لێوە کرد، لە ساڵی ١١٦٩ی کۆچی لە دێی مامێزک پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە منداڵیدا هەر لەو دێیە خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە پاوە و سنە و قەرەداخ خوێندوویەتی و عەرەبی و فارسی و کوردیی بەباشی زانیوە و هۆنراوی پێ گوتوون و لە پاشا ماوەیەک ڕۆیشتووەتە سنە و لەوێدا ژیاوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەڕێنموونی خەڵک و وانە وتنەوە و هۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٣٨ لە تەمەنی شەست و نۆ ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە.

میرزا شەفێع یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و گەلێ هۆنراوی بەکوردی و فارسی و عەرەبی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی بڵاوە و هەر چەند پارچە هەڵبەستێکی لە بەیازێک و کەشکۆڵێکدا نووسراوە و گەلێ هۆنراویشی دەست بەدەست کەوتوون و لەناو چوون، جگە لە دیوانەکەی کە دانەر کۆی کردووەتەوە، سێ پەڕاوی تریشی بەناوی. (نۆفل نامە) و (درەخت نامە) و (شەمال و زەلان) بەهۆنراو هەیە کە هێشتا لە چاپ نەدراون.

وەکو دەڵێن میرزا شەفیع زۆر گەڕاوە و زۆر حەزی لە گەڕان و سەیران کردووە و، زۆر حەزی لە تێکەڵ بوون و دانیشتنی زانا و هۆنەرەکانی کوردی کردووە و پەیوەندیی لەگەڵیانا بووە، یەکێک لە هاوەڵەکانی میرزا شەفێع، ئەلماس خانی کوردستانییە کە گوایە پێکەوە خوێندوویانە، پاشان کە ئەڵماس خان لە لایەن فەتالی شای قاجار (١٢١١–١٢٥٠ی کۆچی) گیراوە و براوەتە تاران، لە ڕێگەی نامەوە بەهۆنراو پەیوەندییان بەردەوام بووە.

وەکو لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ، میرزا شەفیع لە زۆربەی زانستەکانی دەوری خۆی وەکو: ئاین و ڕێزمان و پیتۆڵی و مێژوودا شارەزا بووە و وا دیارە زۆر حەزی لە شانامە کردووە و، هۆنراوەکانی زۆر جوان و پاراو و شیرین و دڵگرن.

جا بۆ ئەوەی پلەوپایەی میرزا شەفێعمان لە مەیدانی وێژەدا بۆ دەرکەوێ، ئەوا هەندێ لە هۆنراوەکانی دێنین و دەیانخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە. میرزا شەفێع وا دیارە لە سەرەتای لاویەتیدا گراو و سەوداسەری کیژێکی پەری پەیکەر بووە بۆیە بەم چەشنە ڕووی تێ دەکا و پێیدا هەڵدەڵێ و بەسۆزێکەوە دەڵێ:

چراخم بەندەن، چراخم بەندەن   ڕیشەی دڵ بەتای زولف تۆ بەندەن
نە خاو نە خۆراک نە تاقەت مەندەن   نیم نیگای دیدەت توانام سەندەن
دێوانەم کەردەن مەجنوونی ئاسا   دیدەم نە دیدار یاران تواسا
خەیاڵ هەر نەفیکر شۆڵەی خاڵ تۆن   دل پێکیای پەیکان دیدەی کاڵ تۆن

ئەڵماس دیدەت وێنەی تیر خار   یەک یەک نە ڕیشەی جەرگم کەردەن کار
تەمام سەرتاپام ئالوودەی زامەن   هەر شەو نە مەردەن بەدتەر سزامەن
سەد لوقمان بەیۆ نە شارانەوە   بە داو و دەرمان عەتارانەوە
بیللا نمەبۆ شەفای زامانم   ساکن نمەبۆ شەوان ئامانم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ڕیشەی دڵ بەهەودای زوڵفەکەتەوە بەندە و، لەو کاتەوە کە تۆم چاوپێ کەوتووە، خەو و خۆراک و توانام نەماوە، نیو نیگات بەجارێ هێز و توانای لێم سەندووە و وەکو مەجنوون شێت و دێوانەمی کردووە و بەجارێ لە دیداری یاران دڵسارد بوومەتەوە، چونکە بیرم هەر ها بەلای شۆڵەی خاڵەکانتەوە و دڵ بەتیری چاوی کاڵت پێکراوە، ئەلماسی برژانگەکانت وەکو دڕک کاریان لە ڕیشەی جەرگم کردووە و تەواوی لەشم بریندار بووە و هەر شەو لە مردن خراپتر سزا دەکێشم، ئەگەر سەد بژیشکی وەکو لوقمان لە شارەکانەوە بەداوودەرمانەوە بێنە لام، بەخوا برینەکانم چارەسەر ناکەن و ئێشەکەی داناساکێ.

میرزا شەفیع لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا گەرچی هەندێ جار پەیڕەویی لە هۆنەرەکانی پێشوو کردووە و لەسەر پێ و شوێنی ئەوانەوە ڕۆیشتووە، بەڵام گەلێ شتی تازەشی داهێناوە و، زۆربەی هۆنراوە کوردییەکانی لەسەر کێشی هیجا هۆنیوەتەوە. بۆ وێنە: زوڵفی یارەکەی بەڕێحان و گۆنای بەگوڵ و لێوی بەهەنار چوواندووە، وەکو دەڵێ:

نەواتەن شیرین، نەواتەن شیرین   ڕێزەی ڕازوناز نەواتەن شیرین
دەهەن چەشمەی ساف حەیاتەن شیرین   سینە لەوح سیم فەتاتەن شیرین
هەی هەی نە کەمەند قەترانیی شیرین   وەی وەی نە پرشنگ پێشانیی شیرین
غەضەب ها نە بەین دوو ئەبرۆی شیرین   ڕۆ ڕۆ نمەزان خەدەنگ جۆی شیرین
زوڵف دەستەی ڕێحان ئەشەدبۆ شیرین   هیچ بەندەی نەدیم وێنەی تۆ شیرین
گۆنا گوڵ وەرەق وەهارەن شیرین   ڕاگەی گوڵ عەرەق پێوارەن شیرین
لەو لەعل یاقووت ڕۆمانیی شیرین   نازک چون قێرتاس مەرجانیی شیرین
زەردەخەنەی خاس ژێر لەب شیرین   زەنەخ زەنەخدان چای غەبغەب شیرین
ساف گەردەن بلوور مینای مەی شیرین   مادام نەکەردش بەزم کەی شیرین
ساف گەردەن بلوور مینای مەی شیرین   مودام نەگەردش بەزم کەی شیرین
جفتێ شەکەر سێف گوڵ وەدەم شیرین   ورشەی ماوی خاڵ ناو مەم شیرین
کەمەرگا بێ عەیب حەوز ناف شیرین   گەنجوور کۆی گەنج قولەی قاف شیرین
شەرت بۆ تا (شەفێع) بمانۆ شیرین   تەعریف شۆخیت بوانۆ شیرین

واتە: ئەی شیرین! ڕێزەی ڕاز و نازت وەکو نەوات وایە و شیرینە، دەمت سەرچاوەی ژیانە و سینگت ئارامیی گیانە، تەوێڵت ڕووناکە و پرشنگی لێ دەبارێ و ڕق و قین ها لە نێوانی هەردوو ئەبرۆکانتدا و کاتێ ڕقت هەڵسێ، تیری ناز و غەمەزەت دەبارێنێتە سەرما و تیرەکانی ناز و لەنجەت ئیتر ڕۆڕۆ نازانن و گوێ بەهیچێ نادەن، زوڵفت وەکو دەستەی ڕێحانە و، من هیچ بەندەیەکم بەشۆخی و جوانیی تۆ نەدیوە، گۆناکانت وەکو گوڵی بەهارییە و لێوت وەکو یاقووت و هەنارە و بەوێنەی قاقەز نازکە، کاتێ بزە بگریتەوە، ئەستۆت وەکو پەیمانەی مەی دەدرەوشێتەوە و، خاڵی سەر مەمانت ورشەی دێ و سەرتاپای بەژن و باڵات بێ وێنەیە. بەڵێن بێ تا (شەفیع) بمێنێ بەجیهانەوە، بەشۆخوشەنگیی تۆدا هەڵبڵێ.

میرزا شەفیع پەردەی دڵداری دادەداتەوە و دەکەوێتە کۆڕی مەی نۆشانی خواپەرست، بەم چەشنە دەست دەکاتە ڕاز و نیاز و دەڵێ:

تاک توانا، تاک توانا
ئەڵڵا لاشەریک تاک توانا

عەلیم حەلیم، حەکیم دانا
بەستەر زەمیر نیک و بەد زانا

فەرمان فەرمای مولْک دوو هەفتەم تەبەق
بێ میسل مەعبوود بێ چوون موتلەق

زات بێ زەوال پشت پەردەی غەیب
بوحران جاری ساز جە لیقای بێ عەیب

دەهەندەی نزام سەبعەی ستاران
داڕنندەی حساو قەترەی ئەمتاران

مەعسیەت ئاموز ڕەند بادەنۆش
بە تاعەت مەغزووب جامەی ڕیاپۆش

یەکتای لایەنام بینای لایەمووت
میزان و ساعەت حەمەل تا وە حووت

قەسیم نەعیم، جان ئەفزای شەمیم
ئەحیا ساز عەزم، عێزام ڕەمیم

شاهان ئیخراج کەر نە تەخت شاهی
ئاگا جە ئەحواڵ مەه تا بەماهی

شەوق ئەفزای گوڵان فەسل ڕەبیعی
بە موفلسان بەخش پایەی ڕەفیعی

قادر بە ئیعجاز شۆڵەی نوور توور
سامع بە ئاواز شنۆی ڕێجل موور

بە فەرموودەی وێت نە ماوای عەدەم
بە مولْک وجوود نیانم قەدەم

جەو دوما شەباب جۆشا و خرۆشا
تەن جامەی شەریر شەیتانی پۆشا

سەر بێ ئیختیار جە هەواو هەوەس
تەن وێنەی تەررار شار بێ عەسەس

هەر ئەمرێ خیلاف شەرع ئەنوەربێ
تەقالام پەرێش تووانا تەر بێ

کالای هەر عێسیان شەیتان پەسەندەن
جە کارخانەی شووم شەیتانم سەندەن

بەسا بەند بار عێسیانم بەستەن
تەناف نیکیم جە هەم گوسەستەن

ئیسە چون مەستان مەی زەدەی قەهار
جە خاو غەفڵەت بیەنان بێدار

نامەی دەست ڕاست نیگام کەرد پێدا
حەرف خێر تەحریر هیچ نەوی تێدا

ئی نامەی ئەعمال خێر تۆ تێشەن
سەرتاپا نە ڕەنگ سفیدیی وێشەن

ئیسە ئەز زانام دنیا بێ وەفان
بازاڕ بێ سوود پڕ جەور و جەفان

مەعلوومەن هەر کار حسابێ دارۆ
هەر تەقسیراتێ عەزابی دارۆ

قادر بە ئیعجاز زات قەدیمت
نە نوور حیجاب عەرش عەزیمت

بە ناڵەی غەریب مویتەلا جە دەرد
بە ئاه مەزڵووم وەخت شەوق زەرد
بە تاو ئەسرین دیدەی ئەسیران
بە نازکی تەبع وجوود پیران
بە یاهوو یاهووی ئەبدالان چۆڵ
تەن لوخت و عوریان یەکتای لۆنگ وەکوڵ
بە حاجەتی قەدر قورب گردێشان
تەقسیر «شەفیع» ببەخشی پێشان
ئەو ساحێب تەقسیر تۆ پادشاهی
ڕای عەرزش بریا جە ڕووسیاهی
غەرقەن نە عێسیان جە ڕای بەدنەخشی
مەغفێرەت جە تۆن مەبۆ ببەخشی
ئومێد نە دەرگات پەی خەلاسیەن
ئافەریدەی تۆن ئەر سەد عاسیەن

واتە: ئەی خوای تاک و تەنیا، تۆ بێ هاوتا و بێ هاوبەشی، زانا و گەورە و مەزنی و ئەوەی لە چاکە و خراپە کە لە دڵدا تێ دەپەڕێ تۆ پێی دەزانی و هەستی پێ ئەکەی و فەرمانی تەواوی ئاسمانەکان و زەویش بەدەستەوەیە و تۆ بێ وێنە و بێ هاوتای و، ڕێکخەری هەر حەوت ئەستێرەکانی و لە هەموو شتێک ئاگەداری و تەنانەت حەساوی دڵۆپی باران دەزانی، یەکتا و زیندوو و، نەمری و، خۆت گیان بەمرۆ دەبەخشی و ڕۆژی بەش دەکەی و ئێسکی ڕزیو زیندوو دەکەیتەوە و، شاکان لەسەر تەخت دەرئەکەی و، لە وەرزی بەهارا گوڵان ئەڕوێنی و هەژاران دەگەیێنێتە پلەوپایەیەکی بەرز و، کێوی توور دەسووتێنی و تەنانەت خشەی پێی مێرووله دەبیسی. خوایا من بەفەرمانی خۆت پێم نایە ئەم جیهانەوە و، لە تافی جوانی و لاویەتیدا ئەهریمەن فریومی دا و کەوتمە ناو هەوا و هەوەسەوە و، هەر فەرمانێک کە بەپێچەوانەی ئاین بوو ئەنجامم دا، باری نافەرمانیم بەستەوە و تەنافی چاکەم پچڕا، کەچی ئێستاکە وەکو سەرخۆشان لە خەو وریا بوومەتەوە و تازە زانیومە کە جیهان بێ ئەمەگە، دەسا سوێندت دەدەمە ئاخ و داخی هەژاران و دەردی دەردەداران و ستەم لێکراوان، دیسان سوێندت دەدەمە پیران و عەودالانی دەشت و چۆڵ کە گوناهی (شەفێع) ببەخشێ، چونکە ئەو ئومێدی بەدەرگای تۆیە و ئەگەر نەیبەخشی ڕەنجەڕۆیە.

میرزا شەفێع ئەم پەردەش دادەداتەوە و دەکەوێتە بیری پێشینیان و لە چاوێکی پیتۆڵییەوە بەبیرێکی جوان و ورد باسی مێژووی زەمان دێنێتەوە یاد و دەڵێ:

هامسەران وە یاد، هامسەران وەیاد   پێشینان پێش باوەرین وە یاد
هەر جە شای مەردان تا وەکەی قوباد   نمروود و فیرعەون تا شەدداد و عاد
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: ئەی هاوەڵان! وەرن با پێشینیان بخەینەوە بیری خۆمان و لێی ورد بینەوە، هەر لە شای مێردانەوە تا دەگاتە کەی قوباد، تەنانەت نمروود و فیرعەون تا شەداد و عاد کە ستەمکار بوون بخەینە بیری خۆمان، بەڕاستی ئەمانە دەورانیان، بەکامی دڵی خۆیان نەبردە سەر، ئەی میرزا! ئەی گەڕانی دەوری دنیای تۆ کامەیە؟

شای مەردان بەو دەست خەیبەر کەندەوە   بەو پرشنگ سەیف قودرەت ژەندەوە
بەو بەند دەریای دوجەیل بەندەوە   مەزڵوومان نە دەست زاڵم سەندەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: شای مێردان یانێ عەلی کوڕی ئەبوو تالب خوای لێ ڕازی بێ، قەڵای خەیبەری گرت، ئەو بەشمشێرەکەی کە پرشنگی لێ دەباری بت پەرستەکانی کوشت و هەژاران و ستەم لێکراوانی لە دەست ستەمکار سەندەوە، ئەو نەیتوانی دەوران بەکامی دڵی خۆی بباتە سەر، ئەی میرزا! ئەی گەڕانی دەوری دنیای تۆ کامەیە؟

داوود وە حیکمەت زرێ گەریوە   سلێمان وە سان دێو و پەریوە
ئەسکەندەر بەو تەپڵ ئەسکەندەریوە   فیردەوسی وە نەزم سوخەنگەریوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: داوود بەکاری زرێ گەرییەوە و، سلێمان بەسانی دێو و پەرییەوە و، ئەسکەندەر بەتەپڵی پادشایەتییەوە و، فیردەوسی بەهۆنەریەتییەوە، ئەمانە هەموویان نەیانتوانی دەورانیان بەکامی دڵی خۆیان ببەنە سەر، ئەی میرزا، ئەی گەڕانی چەرخی دنیای تۆ کامەیە و ئەوە بزانە کە ئەم چەرخە وا بەرچاوت دەکەوێ زۆر کورتە:

هۆشەنگ شا بەو جاو بەو جەلالەوە   قاروون بەدەوڵەت گەنج ماڵەوە
سەڵسال بەو تەلسم بەستەی داڵەوە   زوحاک وە شاهیی هەزار ساڵەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: هۆشەنگ شا بەو فەڕ و شکۆیەوە و، قاروون بەو هەموو سامان و دارایییەوە و، سەڵساڵی دێو بەو جادوو و، تەلسمەوە و، ئەژی دەهاک بەهەزار ساڵ پاشایەتییەوە،

نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵی خۆیان ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکام ببەیتە سەر؟

جەمشید شا وە بەزم و جام زەڕەوە   فەرەیدوون بەو زۆر بەو گشت فەرەوە
قوباد وە جوقەی تاوس پەڕەوە   مەجنوون وە سارای بێدی و بەرەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: جەمشید شا بەبەزم و پیاڵەی زێڕەوە، فەرەیدوون بەو هەموو زۆرە و بەو گشت فەڕەوە، قوباد بەجوقەی تاوس پەڕەوە، مەجنوون بەدەشت و چۆڵەوە، ئەمانە نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵیان ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکام ببەیتە سەر؟

بارام بەو کەمەند چەرم گۆڕەوە   ئیرەج وە سپای سەلم و توورەوە
قارەمان وە زۆر کۆی بلوورەوە   چەنگیز وە شاهی میر تەیموورەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: بارامی گۆڕ بەکەمەندی چەرمینەوە، ئیرەج بەسپای سەلم و توورەوە، قارەمان بەزۆری کۆی بلوورەوە، چەنگیز بەشاهی میر تەیموورەوە، نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەنە سەر ئیتر میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

ئەسکەندەر بەو سەد یەئجووج بەندەوە   باجش نە دەریای عوممان سەندەوە
شای ئەفراسیاب بەو کەمەندەوە   پیران وەیسە بەو گشت فەندەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: ئەسکەندەر کە دیواری چینی دروست کرد بۆ ئەوەی بەری یەئجووج و مەئجووج بگرێ و، باجی لە خەڵکی کەناری دەریای عوممان سەند و، شای ئەفراسیاب بەو هەموو فەڕ و شکۆیە و، پیرانی وەیسە بەو هەموو فرۆفێڵە، نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

ڕوستەم بەو گشت زۆر کۆڵ ڕەخشەوە   وە برزوو و، زۆراب جیهان بەخشەوە
ڕۆبیتەن وە تەیر زەدەی تەخشەوە   کەیخەسرەو وە هوون سیاوەخشەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: ڕۆستەم بەو هەموو زۆرەوە چووە کۆڵی ڕەخشەوە و، خوا برزوو و، زۆراب و جیهان بەخشی پێ بەخشی، ڕۆبیتەن کە نازناوی ئەسفەندیارە سەرەنجام بەتیری ڕۆستەم کوژرا و، کەیخەسرەو سەرەنجام تۆڵەی خوێنی باوکی سیاوەشی سەندەوە، ئەمانە نەیانتوانی

دەوران بەکامی دڵ ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

گودەرز بەو حەفتا و حەفت فەرزەندەوە   بیژەن وە زیندان قەید بەندەوە
گیو وە ڕیازەت خەسرەو سەندەوە   دارا وە شاهی پەی نەمەندەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: گودەرز بەحەفتاوحەفت کوڕیەوە و، بیژەن بەزیندان و بەندەوە و، گیو بەسەختی خەسرەوی سەندەوە و، دارا بەپادشایەتی چەندین ساڵەوە، نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەنەسەر، ئیتر تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی خۆت ببەیتە سەر؟

سیمرغ بەو باڵ و بەو پڕشتەوە   گەرشاسب بەو زۆر و بەو بڕشتەوە
شاهان وە شاهی پشتەڵپشتەوە   نادر وە قۆشەن ئێران گشتەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: سیمرغ بەهێزی باڵییەوە توانیی زاڵ لە کێوی ئەلبورز هەڵگرێ و بەخێوکا و، گەرشاسب بەو هەموو زۆر و بڕشتییەوە و، پاشاکان بەپاشایەتی پشت بەپشتیانەوە و، نادر بەهەمووی لەشکری ئێرانەوە، نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

ڕایی وە سپای کەیوومەرسەوە   ئەفلاتوون وە حوکم فەیلەقووسەوە
نۆزەر بە سەدای تەپڵ کووسەوە   زەڕینە کەوشان گشت بە تووسەوە
نەکەردن دەوران دنیا تەمانە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: ڕایی بەلەشکری کەیوومەرسەوە و، ئەفلاتوون بەفەرمانی فەیلەقووسەوە، نۆزەر بەدەنگی تەپڵ و کووسەوە، زەڕینەکەوشان کە لە ڕەچەڵەکی تووسن، نەیانتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەنە سەر، ئیتر ئەی میرزا! تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

وەی کاڵە و پێتاو گیوەی پاتەوە   وەی شان و کۆڵ دەست وە عەساتەوە
وەی سمێڵ چەفت لاوەلاتەوە   تۆ مەشی وە ڕا کەس نەهاتەوە
عالەم نە جەورش تەمام سەرسامە   میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: بەم کاڵەو پێتاوی کلاشی پێتەوە، بەم شان و کۆڵ و دەست بەگۆچانتەوە، بەم سمێڵی لاری لا بەلاتەوە، تۆ هەر دەڕۆیتە ڕێوە و کەسیش لە مردووان نەهاتەوە، خەڵکی جیهان لە ستەمی ئەم چەرخە سەریان سوڕماوە، ئەی میرزا، ئیتر تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

میرزام نەسیحەت حاجی پەی تۆشەن — ئەرسەد خوداوەند پەردەی سرپۆشەن
هەر کەس نەسیحەت حاجی نە گۆشەن — زبانش نە زکر یاهۆ یاهۆشەن
(شەفێع) هۆر گێڵە نەی کار خامە — میرزام گێڵیای دەور دنیای تۆ کامە؟

واتە: ئەی میرزام! پەندەکانی حاجی بۆ تۆیە، ئەگەرچی خوا پەردەی ڕاز پۆشە و ڕازی کەس ناخاتە دەر و، هەر کەسێک پەندی حاجی لە گوێ بێ، هەموودەم لە بیری خوادایە و زمانی بەیاهوو خووی گرتووە. ئەی (شەفیع) لەم کارە نارەوایە بگەڕێرەوە و خۆت لێی لادە، تۆ چۆن دەتوانی دەوران بەکامی دڵ ببەیتە سەر؟

میرزا شەفیع وا دیارە لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا چەرمەسەرێ و سەختیی زۆری دیوە، بۆیە ژیانی لێ بێزاوە و لەگەڵ خەم و پەژاردا بووەتە ئاوەڵ و هاودەم و ئەوسا لەگەڵ چەرخدا دەکەوێتە وتووێژ و دەڵێ:

میرزام جە دەرد بیم، میرزام جە دەرد بیم
نە تفلّی شاگرد کارخانەی دەرد بیم
نەک جە وینەی ڕەنگ خەزان ئەز زەرد بیم
سفتەی سیادێز هەناسەی سەرد بیم
پۆسە ڕاست وێم جە چەپ شناختەن
فەڵەک نەرد ڕاست چەنیم نە باختەن
گشت عالەم نەی عەهد ئەمن ئامانەن
من شادیم غارەت خان خەمانەن
بۆی عەترم نە بۆی زوخ زامەتەن
ڕۆژ ڕاحەتم ڕۆی قیامەتەن
گۆشم نەشنەفتەن سەدای ڕێزەی ڕاز
مەر نە ڕیشەی دڵ کزەی گیر و گاز
پەنجەم کار کەردەن چەم وە خاوەوە
پەنجەی وێم دییەن وە زووخاوەوە
سەیر سواریم سای سەنگ سەردەن
نەشئەم چون مەجنوون نە بێدی هەردەن
(شفێع) نە ڕای سەخت سزاوارشەن
بزانە میرزام ئینە کارشەن

تۆ هەر سات شادیت نە ئەندازە بۆ
من هەر ڕو پەریم دەردی تازە بۆ
تۆ وێنەی بوڵبوڵ مەست هەوای گوڵ
من چون مایەی مس چەنی نەوای دڵ
پەرێ تۆ ڕاحەت پەرێ من زامەت
هەر تۆ سلامەت تا ڕۆی قیامەت

واتە: هەر لە منداڵییەوە من بوومە شاگردی خەم و پەژارە، نەوەکو بەوێنەی خەزان زەرد بووم، بەڵکو بەجۆرێ سووتام کە ڕەش هەڵگەڕامەوە و بەجارێ هەناسەسارد بووم، لە ڕۆژێکەوە کە ڕاستم لە چەپەوە ناسیوە چەرخی گەردوون نەردێکی ڕاستی پێم نەدۆڕاندووە، هەمووی خەڵک لەم دەورەدا لە هێمنی دان، کەچی خانی پەژارە شادیی منی بەتاڵان بردووە، بۆنی خۆشم بۆنی زوخی برینەکانمە و ڕۆژی هێمنیم ڕۆژی دوایییە، هیچ کاتێ خۆشیم نەدیوە و بنچینەی شادیم ڕووخاوە و، وەکو مەجنوون کەوتوومەتە چۆڵ و دەشت و بیاوان و، خەم و پەژارە پشتمی چەماندووەتەوە و بەجارێ لە ژین بێزارمی کردووە، مەگەر لە ڕۆژی پەسلاندا خۆشی ببینم.

میرزا شەفێع کە ماوەیەک ژیان بەخەم و پەژارە دەباتە سەر، بەرە بەرە تەمەنی دەچێتە بان و پیر دەبێ و ئەوسا تەماشای ئاوێنە دەکا و بەم چەشنە بەپیریەتیی خۆیدا هەڵدەڵێ:

نیگای جامم کەرد، نیگای جامم کەرد
یەک ڕۆ جە تەقدیر نیگای جامم کەرد
سیاو و چەرمەم شناسامەوە
شێم وە تاس مەرگ هەم ئامامەوە
نە دڵ هۆرکێشام هەناسان سەرد
موو چون ماران گاز نە کەللەم باد بەرد
پەرسام ئەر هەی تار بێ وادەی ڕەشتە
هەوای سەرد و گەرم ڕوزگار نەچەشتە
پەی چێش تۆ جە خۆف حەق نمەترسی
هەیما خۆ سالت نەیاوان بەسی
تار وات ئەحواڵ سفیدی ڕەنگم
مەر من جە تۆ نیم جە سیا سەنگم

ئەوسا تۆ کەماڵ شایی و زەوقت بێ
ڕو جە ڕو ئامای نیشتەر شەوقت بێ
قولەی قەڵای دڵ نەگرتەبیش تەم
ڕۆشن بێ چون جام جیهان نمای جەم
فەڵەک پەی خەمان من پەسەند کەردەن
سەرتاپای تەنم وە خەم پەروەردەن
غەم شیەن نە تۆی مەنزڵگەی شادیم
هەر غەمەن مەیۆ موبارەک بادیم
دڵ بی وە بۆتەی مەنزلخانەی خەم
سەد قافڵەی خەمان تێدا گرتەن جەم
ڕیشەی موو چەنی ڕیشەی دڵ بەندەن
پۆچی میسکم دان کافوورم سەندەن
(شەفێع) مووی سفید ڕووسفیدیتەن
هەر چەند نیشانەی نائومێدیتەن

واتە: ڕۆژێکیان کوت و پڕ تەماشای ئاوێنەم کرد و دیم دانامەم کەوتووە و مووی ڕەش و سپیم ناسییەوە، هەناسەیەکی ساردم هەڵکێشا و ئەوسا لە مووەکەم پرسی لەبەرچی وا بەم زووە سپی بووی؟ ئەویش لە وەڵامدا وتی: ئەوکاتەی لە کامەرانی و خۆشیدا سەر لووتکەی دڵت تەم نەیگرتبوو، بەڵام ئێستاکە خەم ڕووی تێت کردووە و ئیتر بەتەمای چیت؟ ئەی چەرخ تۆ بۆ باری خەم منت پەسەند کردووە و بەخەم من پەروەردە دەکەی. ڕیشەی مووم بەڕیشەی دڵەوە بەندە، بۆیە مووی ڕەشم کە وەک موشک بوو، داومە بەکافووری سپی کە ڕەنگی تازەی ڕدێنمە. ئەی (شەفیع) مووی سپی ڕووسپییەتیتە، هەر چەندە کە نیشانەی نائومێدیتە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی میرزا شەفیعی کولیایی کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی ١٣٤٨.
٢- نوفل نامە - هۆنراوەی میرزا شەفیعی کولیایی کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی.
٣- درەخت نامە- هۆنراوەی میرزا شەفیعی کولیایی - کۆکردنەوەی بۆرەکەیی.
٤- پیر شالیاری زەردەشتی - دانەر محەمەد بەهائەدین ساحیب - بەغدا ١٩٦٨.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٥٢.
٦- مێژووی کوردستان - نووسراوی مەردووخ - تاران ١٣٢٤.
٧- مناجاتهای جاویدان ادب کردی - باهتمام محمد علی سلطانی - تهران ١٣٦٢.

سەیدیی دووهەم

١١٨٩-١٢٧١

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد سلێمان و کوڕی حاجی سەی مەحموود و نازناوی (سەیدی)یە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٨٩ی کۆچی لە دێی خانەگای نزیکی پاوە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی هەورامان گەڕاوە و ماوەیەک لە بناری شارەزوور بووە و ماوەیەکیش لە پایگەلاندا خوێندوویەتی و سەرەنجام لە بیارەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاشا چووەتە هەورامانی تەخت و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و کاری کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧١ی کۆچیدا لە تەمەنی هەشتا و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. مامۆستا کاردۆخی کە هۆنراوەکانی سەیدی دووەم و سەیدی یەکەمی کۆکردووەتەوە و بەناوی دیوانی سەیدی کە مەبەستی سەیدی دووەمە لە چاپی داون، لای وایە کە هەر یەک سەیدیی بووە و ئەویش لە ساڵانی (١١٦٥- ١١٩٥ی کۆچی) بووە و لە هەورامانی تەخت جێگیر بووە و هەر لەوێشدا کۆچی دوایی کردووە. بەداخەوە مامۆستا عەلائەدین سەجادی و مامۆستا موحەمەدی مەلا ساحبیش تووشی هەڵە بوون و هۆنراوەکانی سەیدیی دووەمیان بەهۆنراوی سەیدیی یەکەم زانیوە کەچی هۆنراوی سەیدیی یەکەم بەشێوەی کۆنی هەورامییە و هۆنراوەکانی سەیدیی دووەم بەشێوەی تازەیە ئەمەش بۆ هەموو کەسێک ڕوون و ئاشکرایە.

سەیدیی دووەم لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین، سەبارەت بەئاین و سروشتە جوانەکەی هەورامانیش گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

هارە سەختەنی، هارە سەختەنی
تو خۆ کەم قیمەت سەنگ سەختەنی
جای بولند ئیقبال ساحیب بەختەنی
یار ئامان وەلات جەهد و جەختەنی
تراشیدەی دەست سەر ئۆستادی باش
جەستەی پڕ زەخم قولنگەی سەنگتاش

یادگار ئۆسای قەدیم زەمانان
دەس ئاس دەس کێش خەیاتەی خامان
چمان تاشیای تیشەی فەرهاد بێ
دەستت جە نەمام دار شمشاد بی
ئارۆ قیبلەی من بە لەنجەو لارە
تەشریفش وەلای تۆ ئامان هارە
دیم شیرین نیشتەن دانە مەدۆ پێش
هارەش هار کەردەن دەور مەدۆ نە وێش
مەگێلۆ بە دەو چون چەرخ چەپگەرد
هەیاهووش گەرمەن مەناڵۆ جە دەرد
دوو لیمۆی وەش بۆش تەرح شەمامە
جمە جمشانا نە یەخەی جامە
کەس چون تۆ ئازیز جە لای یار نەبی
هارە جەی وەشی سا چی هار مەبی
دەخیلەن دەستت بە دەست یارەن
پەنجەش ڕێش نەبۆ هارە هاوارەن
شیرین بە سەد ناز مەکێشۆ دەستە
دانە مەدۆ پێت چون ئاوات وەستە
دانەش مەسانی چون ستەمکاران
مەکەریش وە گەرد تووتیای شاران
طاقەت شی جە لام واتم ئەی هارە
بە مەودای ئەڵماس بای پارە پارە
تۆ دەست شیرین دەستە کێشتەن
ئاواتت بڕیان ناڵەی چێشتەن؟
با من بناڵوو ڕۆان تا شەوان
زەدەی هیجرانم دەردم بێ دەوان
هارەی هەراسان هەردەی هەردەگێڵ
وەس دەور دە نە وێت چون دێوانەی وێڵ

ئانە شیرینەن دلبەر دڵستان
دڵ چێت مەسانۆ مەکەرۆت داستان
چەنی کەس تا سەر هەرگیز یار نییەن
یار ساحێب شەرت وەفادار نییەن
هەر کاتێت زانا هۆریزا بە قەس
چون بێ بەینەتان جە تۆش کێشا دەس
شی بە ماوای وێش تەشریف بەردەوە
تۆش ئاستی وە لای داخ و دەردەوە
کوتاییی سەدا و نەعرەتە و دەنگت
بێ قیمەت گنای کەساس بێ سەنگت
بە دڵەی پڕ سۆز مەینەت بارەوە
پێچیای بە دەرد دووریی یارەوە
ئەوسا چەنی زام بێ دەوای خەتەر
مات مەبی، بێ دەنگ جە (سەیدی) بەتەر

واتە: ئەی هارە! تۆ بەردێکی سەرسەختی و ئێستاکە وا بەخت ڕووتی تێ کردووە و یار هاتووەتە لات، دەسا بۆچی خۆت پەشێو و پەرێشان ئەکەی و یار بەجێ دەهێڵی؟ و کاتێ دێتە لات وەکو ستەمکاران دانەی لێ وەردەگرێ و وردی دەکەی. کەچی من شەو و ڕۆژ بۆ یار دەناڵێنم، بەڵام با ئەوەشت پێ بڵێم بەپەیمان و بەڵێنی ئەو یارە دەستخەرۆ مەبە، چونکە ئەمەگی نییە و ئازارێکی زۆرت دەدات. هارە لە وەڵامدا وتی: من بەوە دەزانم بەڵام دەست خۆم نییە و کاتێ کە یار دێتە لام شێت و هاردەبم ئەوەش دەزانم کە بەجێم دێڵی و ئازارم دەدا.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

دڵە زوخاڵ بای، دڵە زوخاڵ بای
بە ئاه قۆرەت بە کۆی زوخاڵ بای
چەنی غەم خەریک شادی بەتاڵ بای
چون مورغ بێ پەڕ شکستە باڵ بای
یا خوا جە ئاسمان غەزەب وارۆ لێت
یەتۆ کەردەن پێم، نەژنەوای سەرشێت

چەند واتم بە عەشق بارگەی ئیمامان
مەگنە وە سەودای نەوتوول نەمامان
بێ سوودەن سەودای عەشق نازداران
نازداران تا سەر وەفا نەداران
ئەر تۆ بکێشی سەد ساڵ جەفاشان
تا سەر چەنی کەس نییەن وەفاشان
نە شنەوای پەندم چون نا پەسەندان
تا کەفتی چون سەید نە دام ڕەندان
تا پێچیای بە قەید بەند دامەوە
تەن بە ئێش و دەرد زووخ و زامەوە
نە بە شەو قەرار، نە ڕۆ خاوت بێ
پەی دووریی دڵبەر گلاراوت بێ
دڵە هەر شەیدا و وێل و نەفام بی
جەفای یار کێشای سا وەفاش کام بی؟
ئاخر جە لای یار خۆ کەفتی وە بێز
پارە پارە بای دەک وە تێغ تێز
نارِەوا و کەساس، کەس نەسەندەی وێت
چەقیای هەڕگاو ئەرامەندەی وێت
بەدەشنەی قەساو بکێشا قیمەت
تۆ (سەیدی)ت کەردەن پووڵی بێ قیمەت

واتە: ئەی دڵ! یا خوا شەرمەزار و ڕووڕەش بی وەکو خەڵووز و بەئاخی منەوە بسووتێی و، لەگەڵ خەم و پەژارەدا هاوبەش و هاودەم بی و، وەکو پەلەوەری پەڕ و باڵ شکاوت لێ بێ و یاخوا لە ئاسمانەوە بەڵات بەسەرا داباریٚ، ئەمەش تۆ پێت کردم، من چەند جار پێتم وت کە نەکەویتە دووی ئەوینی نازدارانەوە، چونکە نازاران بێ ئەمەگن، کەچی تۆیش لە چاوی یار کەوتی و ئێستاکە کەساس و کلۆڵی و خوا بکا کە هیچ کات شادی نەبینی و بەو دەردەوە بتلێیتەوە.

سەیدی ئەو پەردانە دادەداتەوە و دەکەوێتە ستایشی سروشت و سەبارەت بەهاتنی بەهار و ڕوانی گوڵانی نەورۆزییەوە دەڵێ:

نەورۆز گوڵ خێزان، نەورۆز گوڵ خێزان
وادەی وەهارەن نەورۆز گوڵ خێزان
بەدەن کافووران خاڵ خوردە ڕێزان
پۆشان مایەی عەتر بۆی عەنبەر بێزان
نەورۆز گوڵ جاسووس گوڵان تازەن
وەهار کیانان نزانی وازەن
بافتەن پەی زینەت ڕەندان دڵبەر
چون جوقەی تاووس بپێکان وە سەر
خاسەی نەورۆزان نە پای هەردەوە
یەک یەک بەرئامان نە تۆی پەردەوە
هێما خۆ زمسان تەشریف نەبەردەن
نەورۆز گوڵ موژدەی وەهار ئاوەردەن
نزانی مەدۆ زمستان ویەرد
تەخت یەخ بەندش هەوا دا بەگەرد
بەڵێ جارچییان نەورۆز جار مەدان
جارِ پادشای نەو وەهار مەدان
باد وادەی وەشت جە کۆسار مەیو
یاران نزانی نەو وەهار مەیۆ
پادشای وەهار وادەی وەختشەن
بە تەعجیل مەیۆ ئامای جەختشەن
وەختەن شای وەهار بنیشۆ نەدەور
جارِ بکێشۆ ڕەعد تەم و تل و هەور
وەختەن بگیرۆ ڕوی دەشت و سارا
کەوکەبەی وەهار وێنەی شا دارا
وەختەن بەیۆ بەر ئۆردووی گوڵاڵان
گیران دەر و دەشت چون هەردە ساڵان
وەختەن برۆسان گوڵان هەزار ڕەنگ
چەرمە و زەرد و سوور چون دیبای فەرەنگ
وەختەن شای وەهار بکیانۆ خەڵات
سەوزەی ئەتڵەس ڕەنگ پەی ڕووی سەربسات

وەختەن شەقایق سەر بارۆ وە بەر
هوردۆ ئالآی سوور جە بالآی کەمەر
وەختەن بولّبولاّن جە شیرین خاودا
بێداربان جە ملّک خاسەی زەهاودا
وەختەن سارێژ بۆ خاترشان جە داخ
لەت بینان بە عەزم گولّگەشت لێلاخ
فەصل نەو وەهار وەخت گولّگەشتەن
سەرزەمین بە ڕەنگ سارای بەهەشتەن
وەخت شادی و عەیش، ئەییام سەیرەن
پەنەش دلّشادەن، ئەر وەحش و تەیرەن
ئەگەر خاتریو ناچاخەن زویر
وەهار بێ کەیفیش مەبەرۆ جە ویر
چونکە شای وەهار شادی مەوازۆ
هیچ کەسێ غەمناک مەلوول نمازۆ
(صەیدی) چون مەلوول هجران یارەن
فێشتەر غەمناکیش وسلّ وەهارەن

واتە: گولّی نەورۆز ڕواوە و ئەوا وەرزی بەهارە و نازاران خۆیان ڕازاندووەتەوە و نەورۆز گولّ زیرەوانی گولاّنی تازەیە و بۆ ئەوە ڕواوە کە هەوالّی گولاّنی تر بداتە خەلّک، دەگەرچی ساردیی هەوا گیان و لەش دەتەزێنێ، بای فێنک لە کۆسارەوە دێت و مژدەی بەهاری تازە دەدات و، گولاّن ئالآی سوور و سپی هەلّدەکەن و، دەشت بەرگی سەوز و شینی لەبەر کردووە و وادەی خۆشی و شادی و سەیرانە و، زەوی وەکو بەهەشتی لێ هاتووە و بولّبولّەکان لە خەوی شیرین هەستاون و بۆ گولّ دەچریکێن و، هەموو کەسێک کەیف خۆش و شادمانە، بەلاّم من لە دووریی یار خەمگین و پەرێشانم.

سەرچاوەکان

١– دیوانی سەیدیی هەورامی – کاردۆخی – بەغدا ١٩٤٦.

٢– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سەجادی – بەغدا ١٩٥٢.

٣– پیر شالیاری هەورامی – محەمەدی مەلا صاحیب – بەغدا ١٩٦٥.

٤– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیدیی دووەم.

مەلا قاسمی پایگەلانی

١١٩٧–١٢٥٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی قاسم و کوڕی عەبدولحەقی پایگەلانییە و بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە سالّی ١١٩٧ی کۆچی لە دێی پایگەلانی ژاوەرۆ لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچە و دێکانی هەورامان گەڕاوە و سەرەنجام لە سنە ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەلّبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەلّک بردووەتە سەر تا لە سالّی ١٢٥٩ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و هەشت سالّیدا کۆچی دواییی کردووە و هەرلەوێ نێژراوە.

مەلا قاسم بەیەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو دەلّێن زۆر خەت خۆش بووە و گەلێ پەڕتووکی نووسیوەتەوە کە هەندێکیان بەیادگار ماونەتەوە.

مەلا قاسم لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و عەرەبیشدا دەستێکی بەرز و بالآی هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەلّێ:

هەرگا من پێکیای پەیکان لەیل وام   جە بێ مەیلیی لەیل وەتەن دوجەیل وام
چ باک بەدی بەدکارانمەن   چ پەروای تانەی ئەغیارانمەن

واتە: هەر کاتێ کە من پێکراوی تیری لەیل بم و لەبەر ڕوو تێ نەکردنی لەیل مەلّبەندم کێوی دوجەیل بێ، ئیتر باکم چییە لە خراپی و بەدیی ئەو کەسانەی خراپەم دەلّێن و، لە کوێ ماوەی خەمخۆری کردنم هەیە بەتانە و تەشەری بێگانە؟

سەرچاوەکان

١– بەیازێکی کۆن کە سەد سالّ لەمەوپێش نووسراوە.

٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا قاسمی پایگەلانی.

سلێمان بەگی زەنگەنە

١١٦١–١٢١٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی سلێمان و کوڕی مەحموود بەگی زەنگەنە و نازناوی زەبوونییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٦١ی کۆچی لە کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لەلای مامۆستای تایبەتی وێژە و زمانی فارسی و عەرەبیی خوێندووە و بۆ خوێندن ماوەیەکیش چووەتە بەغدا و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و مڵکدارییەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢١٩ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا لە دێی قەیتوول کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

زەبوونی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وەکو دەڵێن هۆنراوێکی زۆری بووە کە بەداخەوە هێشتا کۆ نەکراونەتەوە و ئەویش کە کەوتووەتە دەستی ئێمە پارچە هەڵبەستێکیەتی بەناوی (خوەر نەوەزان) واتە: ئەو شوێنەی کە لە سێبەردا بێ و تیشکی هەتاوی پێ نەگات. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی:

هامسەران ڕۆیی، هامسەران ڕۆیی
ڕۆیی جە تەقدیر جە ڕۆان ڕۆیی
غارێک دیم نە چاک دامان کۆیی
چەنی بەگلەران، خەسرەوان خۆیی
چ غار؟ بە وێنەی کەللەیی کۆی قاف
فەرقش چەنی فەرق قاف مەدا گەزاف
ئیسم مەعرووفش خوەر نەوەزانەن
بەهەشتەن ماچی جە ئی جەهانەن
باغاتەن وە دەور حاشیەی دەربەن
هەیوان و سەیوان سەیر سای سەمەن
سەیل بەفراوان سەر تاف کەڵبەز
مەواران جەو تاق بەرز هەزار گەز
بەڕەزا جەرووی تاش وەرمەغار
پەراوێز چون زوڵف مەیاش جە ڕوخسار

نم نم واران مەیا جە رووی تاش
عەتر وەرکەمەر جە تاش مەبۆ پاش
تەکیەگایێ دیم جە پای ئەو شاخدا
جە سای ئەو شاخ بوڵەند دەماخدا
نەغمەی قومریان جای قووشخانە و باز
نەوای دڵنیشین بولبول وەش ئاواز
پەرسام ئەی جەننەت بێستوون میسال
ئافەریدەی سونع بینای لایەزال
بەشق شای ئەو کەس تەرحت نەواختەن
ئی جای بەزمگا کێ جە سات ساختەن؟
ئاما وە جواو چون دەردەداران
نالەش چەنی ئاه ڕۆی ڕۆزگاران
واتش هەی دەردین ڕەنج ویەردە
خار غەم چون من جگەر ڕیش کەردە
ئەگەر مەپرسی شەرحێ جەی گوزەر
پەرێت مەواچۆ جە پا تا وەسەر
«ئەحمەد بەگ» نامێ جە نەوەی شێران
سەردار سپای عێل زەنگ زوان
ئەحمەد بەگ نامێ جە نەوەی ئەڵقاس
نمۆ چەنی کەس بکریۆ ئەو باس
خولاسەی یەک ڕەنگ خاس خەیاڵان بێ
سەردار سپا و سیاماڵان بێ
وەخت بەزم و ڕەزم خەسرەو کەی بی
بەسەخا و بەخشش حاتەم تەی بی
هەر وەختێ مەکەرد عەزم باز شکار
مەخێزا جە بورج قەڵای خورمادار
مەنیشتن نە کۆڵ ئەسپان ڕاهرەو
بای چوست و چابوک بەدەوان تیژ ڕەو

جه تاو پرتاف تازی ترمەپۆش
مەکێشان وە جەنگ جەیران و خەرگۆش
دەنگ قەواقووی شکارەوانان
مەنیشت نەجەبەل کۆ و سەربانان
وە ڕۆ ڕاو مەکەرد تا خوەر مەوی گەرم
ئاما وە سای من پەی مەزاق وەرم
جە سەلاحودین هەتا وەی دەوره
نەدیم بەگلەرێ وەی تەرز و تەوره
وەختێ هۆرگێلا چەرخ چەپ ڕەوشت
میر و بەگلەر و ساقی و مونشی گشت
یەکایەک خەڵتان خاک سارا کەرد
چون خەیاڵ خاو ئاما و زوو ویەرد
منیش ها عومرم پادا وە پەنجا
دونیام وە میزان عەقڵ وێم سەنجا
منیش وێنەی جوغد وێرانەی هەردە
ڕۆ ڕۆمەن پەی عومر گەنج باد بەردە

واتە: ئەی هاوەڵان! ڕۆژێکیان چوومە سەیران و ڕێم کەوتە ئەشکەوتێک کە لە داوێنی کێوێکدا بوو و ئەم ئەشکەوتەش ناوی خورنەوەزان بوو کە وەکو بەهەشت وابوو، باخ و باخات دەورەی ئەشکەوتەکەی دابوو و بەفراو لەسەر کێوەکەوە دەڕژایە ناو قەڵبەزەکانەوە و بەرەزا لەسەر بەردەکانی ئەشکەوتەکەوە ڕوابوو و، وەکو زوڵفی یار ڕژابووە سەر ڕوومەتی کێوەکەوە، نم نمی بارانیش دەیدایە سەر بەردەکان و بۆنی خۆشی گوڵی وەرکەمەر بەهەموو شوێنێک بڵاو بووبووەوە و، قومرییەکان بەکووکوو نەوایان دەخوێند، بولبولیش بۆ گوڵ دەیچریکاند. لە کێوەکەم پرسی توخوا پێم بڵێ کە ئەم بەزمگایە کێ دروستی کردووە و کێ سازی داوە؟ لە پڕ وەکو دەردەدارەکان هاتەوە لام و بەناڵەوە وتی: ئەی هەژاری خەفەتبار! ئەم شوێنە ئەحمەد بەگ ناوێ سازی داوە کە سەرۆکی عێلی زەنگەنەیە لە نەوەی ئەلقاسە و زۆر بەخشندە و جوامێر و نەبەزە و، هەر کاتێ کە لە برج و قەڵای دێی خورمادار[1] بۆ ڕاو و شکار دەردەچوو، گەلێ سوارەی تر بەبازو و قووشەوە لەگەڵیدا دەڕۆیشتن و جیهانیان

(١) دێی خورمادار ناوی پێشووی دێی قەیتوولە کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەرکووک دایە و بنکەی فەرمانڕەوایی میر ئەحمەدی زەنگەنە بووە و سلێمان بەگیش هەر لە بنەماڵەی ئەو بووە.

دەکردە تەپ و تۆز و ئەوسا بەخۆشییەوە دەگەڕانەوە لام، لە دەوری سەلاحەدینەوە تا ئێستا پیاوێکی وامە نەدیوە و ئیتر لە دوای ئەو منیش شادیم نەماوە و خەم دەروونمی داگرتووە.

سەرچاوەکان
١- گۆڤاری دەنگی (گێتی تازە) ژمارە ٥ ساڵی ١٩٤٦.
٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسلێمان بەگی زەنگەنە.

میرزا مستەفا دڵ دڵی

سەدەی سێزدەم

ئەم هۆنەرەمان ناوی مستەفا و کوڕی ئەحمەدە و بەمیرزا مستەفا دڵ دڵی بەناوبانگە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ئاخر و ئۆخری سەدەی دوازدەمی کۆچی لە دێی دشەدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا هەندێ زانستی ئیسلامییشی لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندووە و ئەوسا فێری خەت خۆشی بووە و پاشان چووەتە سنە و بووەتە میرزای یەکێ لە والییەکانی ئەردەڵان و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەمیرزایەتی و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لەوێدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە دشەدا نێژراوە.

میرزا مستەفا بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و ئەو لەبەرئەوەی گەلێ حەزی لە مێژووی کۆنی گەلەکەمان کردووە، هەندێ لە شانامەی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زاراوەی گۆرانی کە بەڕاستی زۆر بەرز و دڵگر و شیرینن.

یەکێ لە چیرۆکەکانی شانامە، چیرۆکی کەیخەسرەو شای کەیانییە کە بەفەرمانی سرووش لە پاشایەتی دەچێتە کنارەوە و دەڕواتە کێوی دەماوەند و لەوێدا پێوار دەبێ. ئەم چیرۆکە بەخەودیتنی کەیخەسرەوەوە دەست پێ دەکا و دەڵێ:

یەک شەو کەیخەسرەو زادەی کەی کەیان
شەخسێ نە خاو دی وەنەش کەرد عەیان
واتش کەیخەسرەو وەنەت عەیان بۆ
باقی عومرتەن بواچون وە تۆ
ستانای قساس بابۆت ژ تورکان
ئاوەردی وەدەست هوون موشرکان

شای ئەفراسیاو نمانای هیلاک
پەی تەنخوای بابۆت کەردی جگەر چاک
بەردی وە تووران کاویانی درەوش
ڕوخسار تووران تەمام بی بەنەوش
هەفت ئیقلیم تەمام هیند و سند و چین
ژ قاف تا وە قاف تا بەربەر زەمین
دێوان جادوو تەمام دای شکەست
چەند نامی نامدار ئاوەردی وەدەست
حوکم کردگار وەی تەورە بیەن
سەحەر ڕەوان بەر جای مەدار نییەن
مەبۆ نەمانی جەی دنیای پڕفەن
تەشریف بوەری پەرێ دەماوەن
چوونا ژ ئەزەڵ بەی طەور بی نازڵ
نە ئەو سەرزەمین بکەری مەنزڵ
بشی بەو ماوای شار خامۆشان
بکەری مەسکەن وێنەی مەدهۆشان

واتە: ڕۆژێکیان کەیخەسرەو شای کەیانی، سرووشی لە خەودا دی و پێی وت: ئەی کەیخەسرەو! ئەوا تەمەنت ڕوو لە ئاوابوونە و دەبێ لەم جیهانە ماڵئاوایی بکەی. تۆڵەی باوکتت لە تورکەکان سەندەوە و ئەفراسیاو شات لەناو برد و درەوشی کاویانیت بردە تووران و هند و سند و چینت داگیر کرد و تەواوی دێوەکانت شکست دا و دەبێ سبەینێ لە بەرەبەیاندا بەرەو کێوی دەماوەن بکەویتە ڕێ و بچیتە شاری خامۆشان و لەوێدا نیشتەجێ بی دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

کەیخەسرەو شنەفت ژ هاتف گوفتار	سەحەر هۆرێزا نەکەردش مەدار
تەڵەب کەرد نەوەر موشکۆیان تەمام	بانۆ بانوان بالا نەونەمام
کەنیزان تەمام چەنی غولامان	گێسوو کەمەندان نەوبەر نەمامان
تەمام سوجدەدان وە شاه کەیان	دەست وە ڕووی سینە بەرابەر مەدران
واتش مەحبووبان کەنیزان من	خاتر ئازیزان نازاران من
بکەن حەلالم وە لای خوداوەن	مەبۆ من بچم پەرێ دەماوەن

هاتف شەو وە من دادەنش خەبەر	مەبۆ غایب بم نە ئەو کۆی خەتەر
مەحبووبان چەنی کەنیزان شا	خولامان خاس گوزیدەی دەرگا
ساکە شنەفتن جە خەسرەو خەبەر	کەردن شۆڕ و شین بە هوون جگەر
بەشین و شیوەن خاک کەردن وەسەر	بی وە ڕەستاخێز چون ڕۆژ مەحشەر
شیوەن کەردشان هەرتا کە تاوان	سەنگ سەرزەمین کۆان مەتاوان
واتن کەیخەسرەو لاڵ بەخش لاڵ پۆش	مەشێون شادی بانۆی بادە نۆش
بانۆی نیک پەی چون نازی نەجا؟	چێش مەکەی چەنی شێران هەیجا؟

واتە: کەیخەسرەو کاتێ ئەمەیە لە سرووش بیست، لە بەرەبەیاندا هەڵسا و تەواوی ژنان و خولامان و کەنیزانی بانگ کردە لای خۆی و پێیانی وت: هەمووتان دەبێ، گەردنم ئازاد بکەن، چونکە من بەفەرمانی سرووش دەبێ بەرەو کێوی دەماوەن بکەومە ڕێ و لەوێدا پێوار بم. نازداران و کەنیزان کاتێ ئەم هەواڵەیان بیست دایانە سەر خۆیاندا و دەستیان کردە شین و شیوەن و وتیان: ئەی کەیخەسرەو! شادی و خۆشیمان مەشێوێنە و بەبێ تۆ ژیان بۆ ئێمە ناکرێ. دیسان دەڵێ:

واتەش قسمەتەن ژ لای کردگار
مەبۆ فەنا بم جەو کۆف و کۆسار
هەنی مەکەرن شین و زەلاڵەت
یەکایەک پێشان بدا دەلاڵەت
جاڕدا وە ئێران تەمام سەراسەر
سان سەرداران دلێران ژەی وەر
بەگ و بەگلەران شاه کەمەر لاڵ
گرد ئەولاد سام ڕوستەم چەنی زاڵ
گۆدەرز دلێر ئەولاد میلاد
نەوزەری نەژاد تەمام فەڕوخزاد
یەکسەر خەوەر کەرد ئێران سەراسەر
ئامان وە پابۆس شاه دلاوەر
گردیان جەم بین نە دەرگای خەسرەو
کەفتن نە ڕووی خاک مەدران وە ئەدەو
شا واتش پێشان بەڵێ سەرداران
گەردن ئازاد کەن یاران یاوەران

ئەر خاس ئەر ناخاس چەنیتان کەردم
ئیسە ژەی دنیای فانی ویەردم
بەلێ ویەردم ژەی دنیای پڕ فەن
مەبۆ ڕاهی بم پەرێ دەماوەن
چوونا یەقسەمەت حوکم یەزدانەن
مەبۆ ڕاهی بم وەنەم عەیانەن
ساکە ئێدش وات ئەو شای کەمەر لاڵ
ڕوو کەرد وە ڕوستەم بە خاتر مەلاڵ
هەم واتش وەزاڵ شاه دڵ نەجۆش
ئامانت ئێدەن نەکەن فەرامۆش
لوهراسپ فەرزەند نوور دیدەی من
فەرزەند عەزیز بەرگوزیدەی من
ئامانەت ئەو مەدەرم پێتان
ئێوە مەندەنین وە بەخت وێتان
بنەرۆن وە تەخت فەرزەند دڵڕیش
پادشاهیی من بدەرن وە پێش
تاج شاهیی من بنەرۆن بەسەر
حوکمش ڕەوان بۆ چون شاهان ژەی وەر
هەر تەورێ ژەی وەر پەرێ من کەردەن
دلێریی وێتان بە جا ئاوەردەن
سەد بالا بکەن نە بارەی لوهراسپ
وەشحاڵ بۆ ژ دەست نەوادەی گەرشاسپ

واتە: کەیخەسرەو وتی: ئەمە فەرمانی خوای مەزنە کە دەبێ لەو کێوەدا لەناو چم، ئیتر ئێوەش شین مەکەن و ئەوسا فەرمانی دا کە بەناو وڵاتدا جاڕ بکێشن کە تەواوی سەرۆکان و پاڵەوانان و بەگ و بەگلەران و نەوەی سام و ڕۆستەم و زاڵ و گۆدەرز هەموویان کۆ بنەوە و بگەنە خزمەتی کەیخەسرەو شا. کە لە ماوەیەکی کەمدا هەموویان کۆبوونەوە و شا ڕووی کردە خەڵکەکە و وتی: ئەی سەرۆکان و خۆشەویستەکانم ئەوا من دەمەوێ بڕۆم و دەبێ گەردنم ئازاد کەن. هەر کە شا ئەمەی وت: هەموو دەستیان کردە گریان و شیوەن، ئەوسا

ڕووی کردە ڕۆستەم و زاڵ و وتی: ئەوا لوهراسپی کوڕمم سپاردە ئێوە کە دەبێ بیننە سەر تەختی پادشایەتی و تاجەکەی من بننە سەری و لەگەڵیدابن. دیسان دەڵێ:

ساکە پیلتەن شنەفتش ئەحوال دەست کەرد وە زاری ڕوستەم چەنی زاڵ
گرەوان وە سۆز وە زاری و گرین ڕێزان جە چەمدا سێلاو ئەسرین
تەمام ئێرانی سەرداران سەر شین وشۆڕ کەردن چون ڕۆژ مەحشەر
واتن فیداتیم شاه کەیانی دومات چون کەریم ئێمەی ئێرانی
شاهێ وێنەی تۆ کەی مەبۆ پەیدا؟ ئێمە جە دووریت شێت مەویم شەیدا
بویەر جەی ڕاگەی پڕ خۆف و خەتەر ئی خەیاڵاتە وە نەزەر ماوەر
کەیخەسرەو بدا پێشان دەلالەت هەنی نەکەرن شین و زەڵاڵەت
یە ڕەزای حەقن مەکەرن زاری پەنا بەن وە زات پەروەردگاری
وەی تەور حوکم بییەن وە ڕەزای یەزدان پەرێ دەماوەن مەبۆ بم ڕەوان
ساکە ئێدش وات سوار بی وە زین ڕەوانەی ڕا بی وە دیدەی ئەسرین
دەست کەرد وە گەردەن یەکا یەک وە زار واتش ئەی ئێران خودا نیگەهدار

واتە: ڕۆستەم دیسان دەستی کردە گریان و سەرۆکەکانی سپاش گریان و وتیان ئەی شای کەیانی لە دوای تۆ ئێمە چی بکەین. کەی شایەکی وەکو تۆ پەیدا دەبێ؟ وەرە ئەم بیرە لەسەرت دەرکە. کەیخەسرەو وتی: ئەمە فەرمانی خوایە و هەمووتان پەنا ببەنە ئەو و من دەبێ بڕۆمە دەماوەن و لەوێدا پێوار بم. ئەوسا سواری ئەسپەکەی بوو و دەستی کردە ملی یەک یەکی سەرۆکەکان و وتی: ئەی ئێران خوا بتپارێزێ و ڕۆیشت.

سەرچاوەکان

١– حەوت ڕەزم وەرگێڕاوی میرزا مستەفا دڵی دڵی (دەستنووس)
٢– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بە میرزا مستەفا دڵی دڵی.

سەی حەمە سادقی سەفاخانەیی

١٢١٢-١٢٨٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد سادق و لە سەیدەکانی سەفاخانەی هەوشارە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١٢ی کۆچی لە دێی سەفاخانەدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان، بۆ خوێندن گەلێ شوێنی هەورامان گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک کەوتووەتە گەشت و گێڵ و چەند ساڵێک لە دێی کوچک چەرمگ و باینچوو گەونتوو بووە و پاشان گەڕاوەتەوە دێی سەفاخانە و لەوێشەوە چووەتە دێی تیلەکۆ و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٠ی کۆچی لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

سەی حەمە سادق وەکو دەگێڕنەوە زۆر جوان و پێکەوتوو بووە و هەروەها لە دەنگخۆشی و سوارچاکی و ڕاو و شکاریشدا بێ وێنە بووە و لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە کچێک بەناوی سوراحی و لە پاش مارەبڕین ئەو کچە مردووە و ئەویش لە داخان سەری خۆی هەڵگرتووە و بەدەشت و کێودا وێڵ بووە و ئەوسا خزم و کەسوکارەکەی دەچنە شوێنیا و دەیبەنە دێی تەوێڵە و داوا لە شێخ عوسمانی سێراجەدین دەکەن کە لە خوا بۆی بپاڕێتەوە تا بێتەوە سەر خۆی و سەی حەمە سادق لەبەرئەوەی چاوی بەرایی نادا بڕواتەوە سەفاخانە، لەوێوە دەڕواتە دێی کوچک چەرمگ و لەوێدا سەی حەمە سەعیدی کوچک چەرمگی شەیدای جوانی و پیاوەتی و زانایی دەبێ و جیهان ئارای کچی خۆی بۆ مارە دەبڕێ کەچی جیهان ئاراش بەر لە گوێزانەوەی تووشی نەخۆشی دەبێ و دەمرێ و سەی حەمە سادق ئیتر بەجارێ شێت و لێوە دەبێ و لەو کاتەدا ئەم پارچە هەڵبەستە دەهۆنێتەوە:

تاڵەی شوومە خوەم، تاڵەی شوومە خوەم
هانا هامسەران تاڵەی شوومە خوەم

زێد و مەسکەن نامەعلوومە خوەم
غەریب و بێ کەس وێنەی بوومە خوەم

دوور جە قەوم و خوێش بێگانانە خوەم
وێل و ئەراگێل دێوانانە خوەم

بە سەودای لەیل ڕسوا بووگە خوەم
عەقڵ و فام و هۆش کول دەرچووگە خوەم

وە سپای مەینەت دەور دریاگە خوەم
دەستاخ و قەڵاخ وا کریاگە خوەم

کوور ئاوارە وێڵ نادیارە خوەم
وێڵ تەوێڵە ڕای بیارە خوەم

دوور کەفتەی وەتەن کوور ئاوارە خوەم
دڵ وە سەر مەودای هیجران یارە خوەم

زەدەی شەست زام هەورامانە خوەم
هوون ئاڵوودەی زام بێ سامانە خوەم

سەراو سەرچەشمەی ئیقبال لێڵە خوەم
پێکیاگەی خەدەنگ سەر ڕەوێڵە خوەم

مەحرووم باڵای چەم مەستانە خوەم
کوشتەی شێوەی ڕەند هەورامانە خوەم

ئەعزای شکستەی بێ جەراحە خوەم
بێ جیهان ئارا و بێ سوراحە خوەم

هیجران بەدبەخت سیاتاڵە خوەم
بێ سوراح، بێ مەی، بێ پیاڵە خوەم

ئاهووی مەست جە کول من بڕیاگە خوەم
کوورەی دڵ وە جۆش نار گڕیاگە خوەم

«صادق» تا مەردەن واچە ئاخە خوەم
بێ پەرداخ داخ بێ دەماخە خوەم

واتە: ئەی یاران! بەختم ڕەشە و زێد و مەڵبەندم نادیارە و بێکەس و بێ وەر وەکو بایەقوش ماومەتەوە و وێڵ و دەربەدەر و دێوانە بووم بۆ یار ڕیسوا بووم و ئاوەز و هۆشم بەجارێ لە دەست دەرچووە و لەشکری مەینەت و پەژارە گەمارۆمی داوە و دەستاخ و قەڵاخ کراوم و بەجارێ کووڕ بووم و ئاوارەی دێی تەوێڵە و بیارە بووم و لە زێد و مەڵبەندی خۆم دوور کەوتوومەتەوە و بەتیری ئەوینی یار پێکراوم و ئازای لەشم شکاوە و جیهان ئارا و سوراحیم لە دەست داوە و کوورەی دڵم بڵێسەی بەرز بووەتەوە، ئەی (سادق) تا مردن هەر ئاخ هەڵکێشە و بۆ مەرگی یارەکەت هەر بناڵێنە. سەی حەمە سادق لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە لێرەدا دێنین:

وه نالانەوه، وه نالانەوه   تەک دام وه سەنگێ وه نالانەوه

شیم نه ویر فکر هەر سالانەوه   دڵ زەدەی هیجران خاڵ لالانەوه

پای حەسرەت پێچام وه دامانەوه   پەنجەی غەم مالام و زامانەوه

ئەسرهوون به ڕووی گریبانەوه   کەس ناما وه دەنگ غەریبانەوه

پەنجەم جه زانۆ وەنارانەوه   ناما ئەحواڵی نه یارانەوه

دیویاگم جه دەرد وەسواسانەوه   سۆچیاگم جه سۆز هەناسانەوه

قەیس ئاسا قەدیم وه کاوانەوه   ئێمشەو ناڵەم سەنگ مەتاوانەوه

داخۆ شەهبازم کەس ناسانەوه   جه سەییاد وێش تواسانەوه

گۆشدان وه تانەی بەدکارانەوه   نەمەدەن وه مەیل هەر جارانەوه

یاران، هامسەران گشت بیانەوه   ئێمشەو بار غەم سەر لێم دانەوه

دڵ پێچام وه پیچ شامارانەوه   نمەک دام وه زام بیمارانەوه

شەفام ها بەلای زوڵف خامانەوه   وه نەسیم عەتر شەمامانەوه

«سادق» بی بێدار سەربەرزانەوه   وەڵگ دڵ وه سۆز غەم لەرزانەوه

واته: ئەی یاران! بەنالانەوه تەکم دایه تاشه بەردێکەوه و ئەوسا کەوتمه ناو بیری سالانی پێشووەوه که گراو و سەوداسەری ڕوومەت ئاڵێک بووم. له پاشا پەنجەی خەمم ساویه برینەکانم و فرمێسکی خوێنین له چاوانمەوه دەهات و کەچی هیچ هەواڵێکم له یارانەوه پێ نەگەیشت، ئەوەبوو بەجارێ شێت و لێوه بووم و ئێستا وەکو قەیس کەوتوومەته دەشت و کێو و ئەوا ئەمشەر ناڵەم بەرد دەتاوێنێتەوه. ئەی یاران ئەمشەو باری خەم سەری لێم داوه و دەرمانی دەردم ها بەلای یارەوه و چارێکم بکەن.

سەی حەمه سادق له پارچه هەڵبەستێکی تردا ڕوو دەکاته یاره ڕاستەقینەکەی که پێغەمبەری گەورەی ئیسلامه و دەڵێ:

قیبلەم جەمالت، قیبلەم جەمالت

ماشەڵڵا جه شەوق شۆلەی جەمالت

جه سورخی عەقیق لەبان لالت

جه دەستەی حەی تار زولف زوخاڵت

جه صوراحی صاف بەیضای گەردەنت

گۆ جه سەر مەیدان خاسان بەردەنت

جه بالای عەرعەر تووبا کردارت

جه خوڵق عەزیم نیکی ڕەفتارت

جه ئینس و جه جن جه مەلایکان

مەخلووق نەکەردەن حەق چون تۆ ئینسان

چون جه لای خالق عززەت بێ شۆنی

وه تەحقیق شەفێع ڕۆی مەحشەر تۆنی

چون بەتۆ ماچان سەردار ئوممەت

تۆنی سزاوار پەرێ شەفاعەت

قیبلەم بەشق حەق مەزانی چێشەن

هەر کەسێ هەوڵش پەی سەرفەی وێشەن

ئەرسەد ڕووسیام حەبیب دانا

به ئۆمەت تۆ نامم مەوانا

چون عەرەب دەخیل دەسم وه دامان

جەو دەم عاسیان مەبان سەرگەردان

گومان مەبەره کەسێم تر پیر بۆ

به بوزرگی وێت منت جه ویر بۆ

ئەر سەد خائنان گوناشان بی شۆن

قائم ئومێدشان به سەرداری تۆن

«سادق» ئیخلاسمەند ئاڵ ڕەسووڵەن

ئینشاڵڵاجه لاش عەرزم قەبوولەن

واته: ئەی یاره خۆشەویستەکەم! ڕوومەتی تۆ وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوه، لێوانت سوور و ئاڵه و گەردنت سپییه و گۆ له مەیداندا له پیاوچاکان دەباتەوه، خوو و خدەت زۆر بەرز و گەورەیه و لەناو ئادەمیزاد و فریشتەکان خوا کەسی وەکو تۆی نەخوڵقاندووه و، تۆ له ڕۆژی پەسلاندا تکا بۆ هەموو خەڵک دەکەی، ئەی خۆشەویستەکەم ئەگەرچی من ڕووڕەش و گوناهکارم، بەڵام له ڕیزی پەیڕەوانی تۆم و وەکو عەرەب دەسەودامێنت دەبم و گومان مەکه که جگه له تۆ کەسێکی ترم بیر بێ، بەگەورەییی خۆت منت له بیر بێ و «سادق» له ڕیزی بنەماڵەی تۆیه و خوا حەزکات نیازم له لات قبوول دەبێ.

له پارچه هەڵبەستێکی تردا دەکەوێته پەندادانی دڵی و بەم چەشنه ئامۆژگاریی دەکا و دەڵێ:

دڵه بەشق حەق وەس خەیالان کەر

ساتێ سەر نه تۆی یانەی دەروون بەر

بزانە ڕاگەت چەندە دشوارەن
مەنزڵت بەعید گرانت بارەن

ڕەفیقان بلان تۆ وە جا مانی
مەبو چۆنت بۆ ئەو زیندەگانی

بێ ئاو و تۆشە ڕەهزەن نە ڕات بۆ
وە مەنزڵ یاوای چێش تەمەننات بۆ

سەهلەن بەهەر ڕەنگ یاوی وە مەنزڵ
پەی بەدی مەنزڵ وە سەرداکەر گڵ

بێ تۆشە و چرا سەوقات ناوەردە
یانە وەی کەم خەلق مۆبەت نەکەردە

ئای جە کەردەی وێت چێش بێوت وە سەر
مەر هەر هەڕ پێمی تا وە ڕۆی مەحشەر

وەی بۆ میهمانە یانە وێش بەمێر
نەواچۆ پەنەش وەش ئامای بەخێر

هەر دوو وەسەردا مەر ئەو میهمانە
مەبۆ چێش وێنۆ وەشی جەو یانە

«سادق» ئەر دارۆ پیریت پێمای هەر
سا هەر هەڕ پێمە هەر وە بان سەر

واتە: ئەی دڵ بەسە ئیتر کەم بکەوە ناو وتوویرە ساتێک سەر بکە ناو خانووی دەروونداو بزانە ڕێگاکەت چەندە سەخت و چەتوونە و باریشت گران و قورسە، هاوەڵانت بڕۆن تۆ بەجێ دەمێنی و ئیتر چۆن دەتوانی ژیان بەیتە سەر؟ نە ئاوت هەیە و نە توێشوو بەرەو چەند قۆناخیش دەبێ ڕێ ببڕی، مەگەر هەڕگ بکەیتە سەرتا، نە تۆشەت هەیە و نە چرا، ئاخۆ چیت بێتە سەرا و مەگەر قوڕ بپێوی تا ڕۆژی دوایی و خۆت بخەیتە ناو لیل.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەی حەمە سادقی سەفاخانەیی (دەستنووس).
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی حەمە سادقی سەفاخانەیی.

مەلا ئەحمەدی عارف

١٢٠٦-١٢٦٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی مەلا سەعید و نازناوی هۆنراوی (عارف)ە. بەپێی ئەو زانیارییانە کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٠٦ی کۆچی لە یەکێ لە دێیەکانی تیکانتەپەی هەوشارا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان و موکریان گەڕاوە و سەرەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٣ لە تەمەنی پەنجا و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

عارف لە هۆنینەوەی هۆنراوی هەورامی و موکریدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وا دیارە عارف وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر سەرەتا گراو و سەوداسەری پەری پەیکەرێک بووە، بۆیە سەرچاوەی هۆنراوی هەڵقوڵیوە و کەوتووەتە هۆنراو هۆنینەوە، بەجۆرێ لەگەڵ دڵخوازەکەیا کەوتووەتە ڕاز و نیاز و دەڵێ:

دیدە بێ جەلای سورمەی دیدەکەت
دڵ بێ یاد گوڵ نەو دەمیدەکەت

ئەر ئەو خاوش بۆ گلاراوش بۆ
ئەر ئێد تاوش بۆ زوخاو ئاوش بۆ

خەیاڵ ئەر بێ نەقش خاڵت مەشعووڵ بۆ
دنیا ئەر بێ دین دیدەت مەقبووڵ بۆ

یا خوا ئەو یاگەی پەژارە و غەم بۆ
یا شا ئێد ماوای شین و ماتەم بۆ

تاقەت ئەر بێ تاق ئەبرۆت باقی بۆ
گیان ئەر نە سەرگەرد جیلوەی ساقی بۆ

ئەو مەحکووک بەلەوح هەستی ڕەقم بۆ
ئێد مەسلووک نە سلک ڕشتەی عەدەم بۆ

زبان ئەر بێ زکر نامت ناتق بۆ
لەبان ئەر بێ فکر خامەت شایق بۆ

ئەو لاڵ بۆ نە بەخت ئەحوالات وێش
ئێد نەنۆشۆ نێش بێ غەمفەزای نێش
مەیخانە بێ مەی لەعل مەی بارت
خانەقا بێ شەوق جیلوەی دیدارت
ئەو هەر خەرابات وێرانە جا بۆ
ئێد خالی نە فكر ذكر ئەڵڵا بۆ
«عارف» ئەر بێ وەسڵ ئازیز رازی بۆ
حاڵش موستەقبەل ئەر سەد مازی بۆ
ئەو مەهجوور نە جەم زومرەی یاران بۆ
سەرتوغرای دەفتەر سیاكاران بۆ

واتە: چاوێک کە نەڕوانێتە چاوی کلەکێشاوت و دڵێ یادی گوڵی ڕوومەتت نەکا، ئەو چاوە یاخوا گلاراوی بێ و ئەو دڵەش یاخوا زووخاو ببێتە ئاوی. خەیاڵ ئەگەر بەبێ نەخشی خاڵەکەت خەریک بێ و، دنیا ئەگەر بەبێ دیتنی چاوەکانت پەسەند بێ، یاخوا ئەو ببێتە جێگەی پەژارە و خەم و ئەمیش هەر لە شین و شیوەندا بێ. تاقەت ئەگەر بەبێ تاقی برۆت بمێنێتەوە و، گیان ئەگەر نەبێتە سەرمەشکانەی مەیگێڕ، یا خوا ئەو لەسەر ڕووی ڕۆژگار پاک بێتەوە و ئەمیش بەکشتەکی نەبوون سەرەوژێر بێ، زمان ئەگەر بەبێ یادی ناوت بێتە قسە و لێو ئەگەر بەبێ بیری زولفەکانت ئارەزوومەند بێ، یاخوا ئەو لاڵ بێ و ئەمیش بەبێ ئێش نەتوانێ ببزوێ، مەیخانە بەبێ بادەی لێوی مەی بارت و خانەقا بەبێ شەوقی دیدارت، یاخوا ئەو کاول بێ و ئەمیش لە بەزەییی خوا دوور بێ. «عارف» ئەگەر بەبێ دیتنی یار ڕازی بێ، لە خوام دەوێ لە جەمی یاران دوورکەوێتەوە و ناوی لە ڕیزی گوناهکاران بنووسرێ.

عارف ئەو پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە کوڕی مەی نۆشانی خواناسییەوە و دێنێ بەوردەکاری و ڕێکخستنی وشەی جوان و ڕەنگین باسی مەی و مەیگێڕ و مەیخانە دەکا کە ئەمانە زاراوەگەلی خواناسین وەکو دەڵێ:

ساقی وەرە قوربانی مەی و جامی مەییت بم
قوربانی قەدی هەر وەکو نەورستە نەییت بم
لەم دایرەدا مەرکەزی زومرەی عورەفایی
مەی بێنە فیدای جەڵقەیی مەستانی حەییت بم

موترب بە هەوای جیلوەیی یار لێ دە هەوایێ
قوربانی دەف و بەربەت و تەنبوور و نەییت بم
جانا وەرە ڕوحمێ لەگەڵ ئەم مەستە گەدایە
قوربانی شکۆ و سەڵتەنەت و بەزمی کەییت بم
دونیا وەکو فیردەوس لە بەری جەماڵت
قوربانی گوڵ و سونبوڵ و نەسرین و نەییت بم
بەو لەشکری خوێنرێژی موژەت (عارف)ە مەقتوول
کەیخەسرەوی، قوربانی سپای موڵکی رەییت بم
ئەو لەعلی ڕەوان بەخششی تۆ ئارامی دڵانە
حاتەم نەسەبی خۆم بە فیدای جوود و ماتەییت بم

واتە: ئەی مەیگێڕ! وەرە بەقوربانی مەی و جامی مەی و قەدی هەروەکو تازەڕواوی نەیجەت بم. لەم چەمەرەدا کە چەقی پۆلی خواناسانە، مەی بێنە تاکو هەموو مەست و سەرخۆش بن. ئەی چاوەش! دەستا تۆش بەهەوای خۆنواندنی یار هەوایەک لێ دە، بەقوربانی دەف و بەربەت و تەنبوور و شمشاڵت بم، گیانە وەرە بەزەییت بەم مەستە گەدایە بێت، جیهان بەهۆی جوانیتەوە بووەتە باخی بەهەشت، بەقوربانی گوڵ و نەسرین و گوڵانی جۆر بەجۆرت بم. "عارف" بەهۆی لەشکری خوێنرێژی برژانگەکانت کوژراوە، بەقوربانی ئەو سپایەت بم کە وەکو کەیخەسرە و خۆت دەنوێنی. لاڵی لێوەکانت ئارام بەخشی دڵە و تۆش وەکو حاتەم بەخشندەیت و منیش بەهیوای بەخششی تۆم.

سەرچاوەکان
١– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەو پێش نووسراوە.
٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا ئەحمەدی عارف.

ئەحمەد بەگی کۆماسی

١٢١٣-١٢٩٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد بەگ و لە هۆزی کوماسییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١٣ی کۆچی لە دێی بەردەسپیی مەریوان لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و ئەوسا بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و ماوەیەک لە سنەدا بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و کاروباری مڵکدارییەوە بردووتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٦ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵی کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی دێیەکەی خۆیدا نێژراوە.

ئەحمەد بەگ گەرچی خوێندنی بەرزی نەبووە، بەڵام بەهۆی خوێندنەوەی دیوانی هۆنەران و سروشتە جوانەکەی کوردستان توانیوتی هۆنراوی جوان بهۆنێتەوە.

ئەحمەد بەگ و مەولەوی گەلێ جار بەهۆنراو نامەیان بۆ یەکتر نووسیوە و مەولەوی گەلێ جار هۆنراوەکانی ئەحمەد بەگی خستووەتە ناو هەڵبەستەکانییەوە، وەک ئەوە کە دەڵێ:

بوڵند کەر مەقام دڵسۆز راسی	تەنزیلەش فەردگەل خاڵۆی کۆماسی
«ڕۆی وەسڵت هەر بیم ئەی ڕووە پێم بی	جەو بۆنۆ دایم ڕۆ ڕۆ خدێم بی»

ئەحمەد بەگ وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی جوانی کوردستان بووە و سروشتە جوانەکەی کوردستان دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە لە پاڵ ئەمەش شۆخوشەنگی و جوانیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاوری کورتژمەکەی خۆش کردووە. لە تافی جوانیدا چووە لە شیرین ناوێک و شیرین بەشیرینی خۆی دڵی ئەوی بردووە و ئیتر سەرچاوەی هۆنراوی هەڵقوڵیوە و کەوتووتە هۆنراو هۆنینەوە، بۆیە ڕوو دەکاتە یارەکەی و پێی دەڵێ:

چراخم شەوبۆ، چراخم شەوبۆ	شەوێ جە شەوان چراخم شەوبۆ
هەراس بیم جە داخ شەوبۆی زوڵف تۆ	نا عیلاج چنیم دەسەی شەوبۆی کۆ
تاکە بۆی زوڵفت کەمێ بەیۆ لێش	بەڵکەم زامانم کەمتر کەرۆ ئێش
چەند وە دڵ نیام ئەو بۆیی شەوبۆ	بۆ مەدا ئەمما نەک چون زوڵف تۆ
فیدای ئەو دەس بام تۆش ئیجاد کەردەن	زوڵفانت گرەو نە شەوبۆ بەردەن
ئەر شەوبۆی زوڵفت بدەم وە شەوبۆ	دەیری بوون نە جەمع دەیرییان کۆ
"ئەحمەد" تا زیندەن هەر سەرگەردانەن	پەی شەوبۆی زوڵفت وێڵ هەردانەن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! شەوێکیان لە داخی زوڵفی شەوبۆی تۆدا کە هەراسان بووم، سەری خۆم هەڵگرت و چوومە هەرد و کێو و چەپکێک شەوبۆم چنی تاوەکو بۆنی زوڵفی تۆی لێوە بێ و برینەکانم کەمتر بێتە ئێش، وە ماوەیەک بەدڵ بۆنی ئەو دەسکە شەوبۆیەم کرد، بۆنی بوو، بەڵام بۆنی زوڵفی تۆ نەبوو، بەقوربانی ئەو کەسە بم کە تۆی بەدی هێنا، زوڵفەکانت بەڕاستی گرەویان لە شەوبۆ بردووەتەوە، ئەگەر شەوبۆی زوڵفەکانت بدەم بەشەوبۆ، یا خوا شێت و لێوە بم. "ئەحمەد" تاکو زیندووە هەر سەرگەردان و دەربەدەری تۆیە، وە بۆ زوڵفی شەوبۆت وێڵی هەردانە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

تا وە سەر یار بۆ، تا وە سەر یار بۆ	یار هەر ئەو خاسەن تا وە سەر یار بۆ
مەیلیش وە وێنەی سەیل وەهار بۆ	دووریی یار پەرێش چون ژار مار بۆ
چون کوورەی ئاهێر بجۆشۆ وە تاو	وەبی یار نەشۆ شەو نە دیدەش خاو
ئاه سەرد کێشۆ شەوان جە جێ دا	بێزار بۆ جەو جا یار نەبۆ تێ دا

واتە: یارێ چاکە کە هەتا سەر ئەمەگی بێ و مەیلی وەکو لافاوی بەهار بێ و دووریی یاری لە لا وەکو ژاری مار بێ و وەکو کوورەی ئاگر بڵێسەی بەرز بێ، وە بەبێ یار خەو نەچێتە چاوی، وە لە ناو جێدا ئاخی سارد هەڵکێشێ، وە لەو جێ و شوێنە بێزار بێ کە یاری تێدا نییە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا سەبارەت بەیارەکەی دەڵێ:

ئازیز نە خاوم، ئازیز خاوم	بەختم بێدار بێ، ئامای نە خاوم
دیای وە سینەی پڕ نە زوخاوم	وە دڵەی سووچیای وێنەی کەواوم
وێنەی ئەفلاتوون نەزمت گرت زانای	ئازارش چێشەن دەوا نمانای
واتت هەر کەسێ دەردەش ئی دەردەن	مەبۆ بەی تەورە عیلاجش کەردەن:
دوو عونناب لە بان، دوو بادام چەم	دوو سێف گۆنا، قەترەی ئاو دەم
جە پیاڵەی غەبغەب سافش بکەران	جە سایەی گەردەن پەی پەی بوەران
جەو دما نە باغ پادشای حەییان	پەی ساکنی دڵ بۆ کەرە بەیان
ئیسە ئازیزم شۆخ نازاران	من گێڵیام جە لای گردین عەتاران
هیچ کام جەی دەوا نمەگنۆ بە دەس	ئیختیار بە تۆن بە فەریادم ڕەس
هەنی چێش واچۆن نەزان حاڵ دەرد	من نە ڕاگەی تۆ چەندێ جەفام بەرد

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! کاتێ هاتیتە خەوم بەختم وریا بووەوە، چونکە بەسەر

سینەی پڕ لە زووخاومدا تێ پەڕیت و بەدەوری دڵی سووتاومدا گەڕای و وەکو ئەفلاتوون نەزمی دەستمت گرت و زانیت نەخۆشیم چییە و دەرمانت بۆ نواند، وە وتت هەر کەسێک ئەمە دەردی بێ دەبێ بەم جۆرە چارەی بکرێ، دوو لیمۆی عوننابی و دوو چاوی بادامی و دوو سێوی گۆنا لە ناو پیاڵەی تینیدا تێکەڵاو بکرێ و لە سێبەری گەردەندا لەسەر یەک بخورێت. لە پاشا دەردی دڵی خۆت هەڵبرێژە، وە من لە لای هەموو دەرمان فرۆشەکان گەڕام، هیچکام لەم دەرمانانەم دەست نەکەوت، جگە لە لای تۆ نەبێ، ئیتر تۆچی دەڵێی کە ئەم هەموو ئازارەم لە ڕێی تۆدا کێشا.

دەگێڕنەوە و دەڵێن: ئەحمەد بەگ لە پاش خواستنی شیرینیی خۆشەویستی ماوەیەک لەگەڵیدا ژیاوە و لە پاشا مردووە و بەجارێ داخداری کردووە و ئەویش بەم جۆرە هاوسەری ژیانی خۆی لاواندووەتەوە کە دەڵێ:

گڵکۆی تازەی لەیل،گڵکۆی تازەی لەیل
ئارۆ شیم وە سەیر گڵکۆی تازەی لەیل
نە پایەی مەزار ئەو لەیل پڕ مەیل
نە دیدەم وارا ئەسرینان چون سەیل
شیم وە سەرینش وە دڵەی پڕ جۆش
سەنگ مەزارش گرتم نە ئاغۆش
واتم: ئەی دڵسۆز قەیس لونگ نە کوڵ
مبارەکت بۆ یانەی تەنیای چۆڵ
سەرهۆدار نە خاک سەوڵ خەرامان
من مەجنوون تۆم وەی تەور پێم ئامان
کۆچ بێ وادەت کارێ پێم کەردەن
بێزارم جە گیان، ڕازیم وەمەردەن
گرەی نار عەشق دووری بالای تۆ
کارێ پێم کەردەن ئەونەمام نۆ
وەختەن چون قەقنەس ببوون وە زوخاڵ
شاد بۆ وە گەردم زەلان و شەماڵ
سەوگەند بەو خالان فیرۆزەی شەوڕەنگ
بەو دەستەی زوڵفان پەشێویای پای سەنگ

جەوساوە گەردش چەرخ پڕستەم
من و تۆش وەی تەور جیاکەرد جە هەم
تۆ بەردەن وە خاک سیای تەنگ و تار
من مام پەی سزا و جەفای ڕۆژگار
هەر ڕۆ چون مەجنوون خاترجەخەم کەیل
هەر لەیل لەیلمەن نە هەردەی دوجەیل
خەم و پەژارە ڕەفێق ڕامەن
چەنی جەفا و جەور دایم سەودامەن
سپای خەم وەی تەور هجووم ئاوەردەن
قافڵەی فامم وە تاراج بەردەن(١)

واتە: ئەمڕۆ چوومە سەیری گڵکۆی یارەکەم و لەبەردەمیدا ڕاوەستام و لە چاوم فرمێسک وەکو باران باری و دەستم کردە گریان و ئەوسا چوومە ژوور سەریەوە و بەردی گۆڕەکەیم گرتە باوەش و وتم: ئەی دڵسۆزی قەیسی پێست لە کۆڵ، ئەمماڵەت پیرۆز بێ، بڵێسەی ئاوری ئەوینی دووریی تۆ کارێکی وای پێ کردم کە نە بەڕۆژ ئارامم هەیە و نە بەشەو خەوم پیادەکەوێ، وە لەو کاتەوە کە چەرخی چەپگەرد من و تۆی لە یەک جیاکردەوە، تۆی بردە ناو خاکی ڕەش و منی بۆ ئازار و دەردی ڕۆژگار هێشتەوە، هەموو ڕۆژێ وەکو مەجنوون لەسەر هەرد و کێودا لەیل لەیلمە و سپاو لەشکری خەم بەو جۆرە هێرشی بۆم هێناوە و کاروانی فام و هۆشمی بەتاڵان بردووە.

ئەحمەد بەگ لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی پیربوونی خۆی دەکات و دەڵێ:

ڕاستە کە من بادەم لە ناو مزگەوتدا خواردووەتەوە و چوومەتە سەر ڕێبازی فەلە و خەرقەی قەشەکانم کردووتە بەر و گسکی بتخانەم داوە، ئەمانە هەمووی لە کاتی نەزانیمدا بووە کە دەوری سەرمەستی و جوانیم بووە، کەچی ئێستا لەو کردەوانەدا پەشیمانم و ئێستا وادەی پیریمە و جوانیم تێ پەڕیوە و نۆرەی توبەمە و هیوادارم کە خوا لە گوناهەکانم ببوورێ. وەکو دەڵێ:

فەلەک بەردەنم، فەلەک بەردەنم   ڕاسەن سوجدەی دەیر تەرسا بەردەنم
مەی نە پای میحراب مەسجد وەردەنم   تەحدید مەزهەب عیسا کەردەنم
گرتەنم نە دۆش خەرقەی ڕوهبانان   کێشانم جارووی فەرش بتخانان
فتوای بەرەهمەن گرتەنم نە گۆش   دینم دان وە مەی جە لای مەی فرۆش

(١) ئەم پارچە هەڵبەستەی ئەحمەد بەگ زۆر درێژە و ئێمە چەند هۆنراوەیەکمان لێ هەڵبژارد.

ئانە گشت جە وەخت نادانیم بییەن   فەسڵ سەرمەستی و جوانیم بییەن
ئیسە ها جەگشت پەشیمانیم بەرد   وادەی پیریمەن جوانیم ویەرد
وادەی پیریمەن یاوانم نۆبە   نۆبەی تۆبەمەن کەرەمدار تۆبە
ئومێدم ئێدەن وەنەم نەگیری   بویەری نە جورم وادەی کەم ویری

دیوانەکەی ئەحمەد بەگ کە نزیکەی سێ هەزار هۆنراوێک دەبێ هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی ئەحمەد بەگی کۆماسی کە لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٢– دیوانی مەولەوی کە لە ساڵی ١٣٠٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٣–یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەحمەد بەگی کۆماسی.

مەستوورەی کوردستانی

١٢١٩–١٢٦٣

ئەم هۆنەرەمان کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش و تروسکەدار لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە ناوی ماشەرەف خانم و کچی ئەبولحەسەن بەگی قادری و نازناوی هۆنراوی "مەستوورە"یە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، مەستوورە لە ساڵی ١٢١٩ی کۆچی لە شاری سنەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٦٣ لە تەمەنی چل و چوار ساڵی لە شاری سلێمانی کۆچی دوایی کردووە لە گۆڕستانی گردی سەیوان نێژراوە.

ڕەزا قوڵی خانی هیدایەت لە بەرگی دووەمی پەرتووکی (مجمع الفصحاء) لە لاپەڕەی ٤٥٦دا لە بارەی مەستوورە دەڵێ: "مەستوورەی کوردستانی کچی ئەبولحەسەن بەگ و خێزانی خەسرەوخانی والی سنە بووە کە یەکێ لە ژنانی بەشەرم و داوێن پاکی ناودار و بەناوبانگە، وە لە خەت خۆشی و جوانی و جوامێریدا بێ وێنە بووە. ئەم ژنە بەناوبانگە لە ساڵی ١٢٦٣ی کۆچیدا دنیای بەجێ هێشتووە".

میرزا عەلی ئەکبەری سادقولولک کە مێژووی کوردستانی لە ژێر ناوی (حدیقە ناصریە)دا نووسیوە، لە بارەی مەستوورەوە دەڵێ: «لە بنەماڵەی ئێمەدا کچێکمان لێ هەڵکەوتووە کە ئامۆزای منە و ناوی ماشەرەف خانم و نازناوی هۆنراوی مەستوورەیە و لە زانست و هۆنەری خەت خۆشی و خۆش نووسی و هۆنراو هۆنینەوەدا بێ وێنە و بێ هاوتایە و دەتوانم بڵێم کە بلیمەتێکە و لێم ڕوونە کە مێژوونووسان لە داهاتوودا ناوی ئەو

لە مێژووەکەی خۆیاندا تۆمار دەکەن و ڕووپەڕێک بۆ خۆی تەرخان دەکا. نزیکەی بیست هەزار هۆنراوەی هۆنیوەتەوە کە یەک لە یەک جوانتر و تەڕ و پاراو و ڕەوان و دڵڕفێنترن. ئەو کیژە داوێن پاکە لە پاش چل و چوار ساڵ ژیانی ئابڕوومەندانەدا لە ساڵی ١٢٦٤ چاوی لە دنیا پۆشی و لەو جیهانە کەوتە خۆشییەوە. ئەم ئامۆزای منە ژنی خەسرەوخانی کوردستان بووە کە بەخەسرەوخانی ناکام بەناوبانگ بووە».

ئایەتوڵڵای مەردووخی کوردستانی لە مێژووەکەی خۆیدا دەڵێ: مەستوورە کچی ئەبولحەسەن بەگە و ناوی بنەماڵەکەیان قادرییە کە خزم و کەسوکاری مەستوورە زۆربەیان لە دیوانی فەرمانڕەوایەتیی ئەردەڵاندا کاربەدەست بوون. مەستوورە یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە کە دیوانێکی بەرزی لێ بەجێ ماوە و لە چاپ دراوە.

مەولەویی تاوەگۆزی کە ئاڵا هەڵگری هۆنەرانی کۆن و نوێیە. و ناوی ئەو مایەی شانازیی هەموو کورد زمانێکە، جوانی و زانایی مەستوورەی ستایش کردووە و بەدوو تاکە هۆنراو پەسنی جوانی و بیرتیژی و زانستی ئەوی داوە و دەڵێ: ئەو هەتاوە کە بەناز و لەنجەیە و سەردەستەی تەواوی نازدارانە، لە خانووی ئابڕوودا دانیشتووە و بەهەموو لایەکدا تیشکی زانست ئەپژێنێ، وەکو کە دەڵێ:

خورشیدەکەی ناز ئەوج بورج سەور   سەرتوغرای دەفتەر مەحبووبان دەور
ها نە یانەکەی بورج شەرەفدا   نوور ئەفشانیشەن وە هەر تەرەفدا

مەستوورە بەپێی داب و دەستووری ئەو ڕۆژگارە، هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە ناو خێزانی خۆیدا بەلای مامۆستاکانییەوە وێژەی فارسی و عەرەبی و فقهی ئیسلامی خوێندووە تا گەیشتووەتە دواپلەی شارەزایی و لەبەرئەوە مرخێکی سروشتی و ڕەوانی هەبووە، کەوتووەتە سەر ڕێبازی هۆنراو و هۆنەری و پاش چەند ساڵێک مەستوورە لە ڕێگای زانیاری و هۆنەری و خۆشنووسی و جوانی و پاکییەوە ناوبانگی دەرکردووە لە هەر کۆڕ و کۆمەڵێکی زانیاری و وێژەییدا، ستایش و تاریفی لە سەرەتای هەموو باسێکەوە بووە.

مەستوورە لە پەڕاوی (مێژووی ئەردەڵاندا) دەڵێ: لە ساڵی هەزار و دووسەد و چل و شەشی کۆچیدا نەخۆشیی چاو قووڵکە و ڕشانەوە کەوتە ناو سنەوە و گەلێ لە پیاوە گەورەکانی شاری سنەی لەناوبرد، وە لە پاش ساڵێک ئەو نەخۆشییە نەما و ئەوانەی کە لە ترسی ئەو نەخۆشییەدا هەڵاتبوون، دیسان گەڕانەوە بۆ ناو شاری سنە. لەم کاتەدا دەوڵەتی ڕووس کەوتبووە تەمای داگیرکردنی ئێران و بەشێک لە مەڵبەندی ئازەربایجانی گرتبووە ژێردەست و هەندێ لە سەرۆکانی کوردستان کە لە لایەن خەسرەوخانەوە خرابوونە

سەر کار، لە ژێرەوە لەگەڵ فەرماندەرە سوپاییەکانی ڕووسدا یەکیان گرتبوو، وە حوسەین قولی خانی خاڵۆی باوکم کە فەرمانڕەوایەتیی ئەسفەند ئاوای لێ سەنرابووەوە، باوکمی هەڵخەڵەتان کە لەگەڵیاندا هاوکاری بکات، وە باوکم لەو کاتەدا خەزانەداری والی بوو، پاش چەند ڕۆژ خەسرەوخانی والی بەو پیلانەی زانی و هەموو پیلانگێڕەکانی گرت و خستنیە بەندیخانەوە، هەندێکیان بەسزای کردەوەی خۆیان گەیشتن و باوکم و مامەکانم کە بێ تاوان بوون لە لایەن خەسرەوخانەوە ئازاد کران و خەڵاتیان پێدرا، وە بۆ ئەوە والی دڵپاکیی خۆی سەبارەت بەبنەماڵەی ئێمە بسەلمێنێ، منی خوازبێنی کرد و پاشان بەفەڕ و شکۆیەکی زۆرەوە زەماوەنیان کردم بۆ خەسرەوخان و بەم چەشنە چوومە ڕیزی ئەو بنەماڵە گەورەیە.

وەکو دەگێڕنەوە، ئەوینی خەسرەو خان و مەستوورە سەبارەت بەیەکتر گەیشتبووە ڕادەیەک کە نازانرێ بەکامیان بوترێ دڵبەر و بەکامیان بوترێ دڵبراو، بەڵکو هەریەکەیان لە چاوی ویستنی یەکترەوە هەم دڵبەر بوون و هەم دڵبراو.

چونکە خەسرەو خانی مێردی مەستوورەش هۆنەر و بوێژ بووە و گەلێ هۆنراوەی فارسیی لە شوێن بەجێ ماون و دیارە پێکەوە هۆنراوەیان گۆڕاوەتەوە، وەکو دەگێڕنەوە خۆشەویستیی مەستوورە بۆ خەسرەوخان پتر لەبەرئەوە بووە کە ئەویش هۆنەر و بوێژ بووە و هەموودەم بەیەکەوە هۆنراویان وتووە، وێژەدۆستیی خەسرەوخان بووەتە هۆی ئەوە کە مەستوورە لە هەلومەرجێکی ئەو ڕۆژگارەدا کە بۆ چینی ئافرەت هەبووە، بگاتە پلەوپایەیەکی وەها بەرزی هۆنەری و زانیاری کە لە هەموو لایەکدا ناوبانگی دەبیسترا و هۆنراوی دەخوێنرایەوە، بەجۆرێ کە بووە تاقە گوڵی هەمیشە گەش و بۆنخۆشی باغچەی وێژەی کوردەواری.

مەستوورەی کوردستانی بەیەکێ لە هۆنەران و مێژوونووسانی بلیمەتی کورد دێتە ژمارە. ئەو بەرهەمانەی کە لە مەستوورە بەجێ ماون بریتین لە:

١– دیوانی مەستوورە: کە بەشایەتیی میرزا عەلی ئەکبەر بریتی بووە لە بیست هەزار هۆنراوە کە زۆربەیان بەزاراوەی گۆرانی و بەشێوەی سۆرانی بوون کەچی تەنیا تۆزێک لە هۆنراوە فارسییەکانی بەناوی دیوانی مەستوورە لە چاپ دراوە.

٢– مێژووی ئەردەڵان: کە مێژووی بنەماڵەی ئەردەڵانەکانە و بەزمانی فارسی نووسراوە و لە ساڵی ١٣٣٨ی هەتاوی بەتەقەلای ناسری ئازاد پوور لەگەڵ سەرەتایەکدا لە شاری سنە لە چاپ دراوە.

٣– نامیلکەی (عقاید و شرعیات). کە لە بارەی ڕێ و ڕەوشتی ئیسلامەتی و خواناسی و خواپەرستییەوە کە بەزمانی فارسی نووسیویەتی و بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

مەستوورە کە بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی دەوری خۆی دێتە ژمار، وەکو دەگێڕنەوە لەگەڵ هۆنەرانی ئەو سەردەمەدا وەکو: نالی و یەغمای جوندەقیدا ڕاز و نیازی هەڵبەستی بووە و نالی لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا پارچە هەڵبەستێکی توانج ئاویی سەبارەت بەمەستوورە هۆنیوەتەوە و ئەو پارچە هەڵبەستە بەم تاقە هۆنراوەیە دەست پێ دەکا کە دەڵێ:

مەستوورە کە حەسنا و ئەدیبە بەحیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بەچ نازێک و عیتابێ

زۆربەی هۆنراوەکانی مەستوورە کە کەوتووتە دەستمان لە لاواندنەوەی خەسرەوخانی ئەردەڵانیدا وێژراون، وە شێوەی هۆنراوەی مەستوورە لە هۆنراوی کوردیدا شێوەی خانای قوبادی و میرزا شەفێع بووە، وە لە ماناو ناوەڕۆکدا لە هۆنەرە ناسراوەکانی شێوە کوردیی گۆرانی پەیڕەوی کردووە، بەچەشنێکی وەها کە ئەگەر هۆنراوەکانی لە ڕیزی هۆنراوەکانی هۆنەرانی بەرزی کورد وەکو میرزا شەفیع و خانا و ئەلماس خاندا دابنێین، بێ گومان هۆنراوەکانی مەستوورە ئەگەر ڕێکوپێکتر و پڕ ماناتر و قووڵتر نەبن، کەموکوڕییەکیان نییە، ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە لە لاواندنەوەی خەسرەو خاندا هۆنیویەتەوە:

خەسرەوم وەهار، خەسرەوم وەهار   یا شا نەبۆوە، ئیمساڵ نەووەهار
بەر نەیان وە بەر گولان جە گوڵزار   نەکەرۆ درەخت شکۆفە ئیزهار
نە سەحن چەمەن نەوانۆ بولبوڵ   هەنی نەنیشۆ ژاڵە نە رووی گوڵ
نیلووفەر تا حەر بەر نەیۆ جە ئاو   جە ڕووی گوڵ سورخ نەکێشو گوڵاو
وەنەوشە و سونبوڵ، نەسرین و شەوبۆ   تا قام قیام بەرنەیان جە کۆ
سۆسەن و لالە، رەعنا و گوڵە زەرد   هەنی سەوز نەبان چەنی سۆز و دەرد
سپای گوڵاڵان خوار و نگوون بان   شەقایق ڕەنگ زەرد جگەر پڕ هوون بان
نەسیم سەبا نەیۆ وە چەمەن   نەشانۆ شەونم وە ڕووی نەستەرەن
جەعفەری و سەمەن، ڕێحان و بەیداخ   نەرۆیان جە خاک چەنی ئاخ و داخ
ئاغەم! دومای مەرگ دیدەی شەهلای تۆ   یاشا کەس نەرگس نەکەرۆ وە بۆ
بگێرۆ وە دەس هەر کەس دەسەی گوڵ   وێنەی نێش خار بپێکۆش نە دڵ
قەهقەهەی کەبکان نەیۆ نە کۆسار   نە ڕەنگ گوڵ بۆ، نە بەزم گوڵزار
بەرەژۆ سووەیل ئیمساڵ چوون ساڵان   ڕەنگ سوور نەکەرۆ بەرگ نەوهالان

پەی چێ، خەسرەوبەند نە تۆی مەزارەن "مەستوورە" جە سەیر وەهار بیزارەن

واتە: ئەی خەسرەو! یاخوا ئیمساڵ بەهار نەیتەوە و دار و درەخت نەپشکوێ، بولبول لە چیمەن و مێرگدا نەچریکێنێ و ئیتر لە لای گوڵدا نەنیشێتەوە و لیلۆپەڕ تا ڕۆژی پەسڵان لە ناو ئاودادەرنەیێ و وەنەوشە و نەسرین و شەوبۆ هەر سەوز نەبن و لە ڕووی گوڵی سووردا گوڵاو نەگرن، با لەشکر و سپای گوڵەکان پەست بن و لەناوچن و هەڵاڵەش با هەر ڕەنگ زەرد بی و دڵی پڕ بێ لە خوێن، با هەر شنەی بای شەماڵ لە ناو چیمەندا هەڵنەکا و شەونم نەپڕژێنێتە ڕووی نەستەرەندا، وە گوڵی جەعفەری و سەمەن و ڕێحان و بەیداخ لەگەڵ ئاخ و داخدا نەڕوێ. ئەی گەورەم! لە پاش مەرگی تۆ لە پاش چاوپۆشینت لە جیهان، یاخوا هیچ کەسێ بۆنی نێرگس نەکا، ئەگەر هەرکەسێک دەستەیێ گوڵ بگرێتە دەستییەوە، وەکو دڕک بچەقێتە دڵیدا و بیپێکێ. با قاسپە قاسپی کەوان لە کوێستانەکاندا دەنگ نەداتەوە، نە گوڵ ڕەنگی بێ ونە بەزمی گوڵزار بێ. لەبەرچی خەسرەو لە ناو گڵکۆدا بەند بووە و (مەستوورە) لە سەیر و تەماشای بەهار بێزار بووە؟ سوێندم بەخوای تاق و تەنیا، ئەم چەند ڕۆژەی تەمەنم تا کاتی مردن، لە دوای خەسرەو سەیری دەشت و چۆڵ و ئارەزووی چیمەن و گەشت بەناو گوڵ و گوڵزار و تەماشای گوڵان و شەمامە و شەوبۆ لەم جیهانە پڕ فڕوفێڵەدا لە من حەرام بێ.

٢

خەسرەو وەهارەن، خەسرەو وەهارن
کۆر بام جە دیدە، فەسل وەهارن
مەوسم جلووس گوڵ گوڵزارەن
وادەی تەماشای سەیر و شکارەن
یە وەخت تەفریح قەلب دەماغەن
فەسل ئارەزووی گوڵگەشت باغەن
قەهقەهەی کەبکەن نە سەر کلاوان
فەزای چەمەنەن، شاخەی شەتاوان
ئەوەڵ خەیمەی، ئەلوان گوڵەن
ئیبتدای سۆزش ناڵەی بوڵبوڵەن
سەحرا و باغ خەڵات ڕەنگاوڕەنگ پۆشان
عەندەلیب بادەی عەشق گوڵ نۆشان

غونچەی گوڵ سورخ نە سەحن چە مەن
وە خەندەی غووروور واز کەردەن دەهەن
دیدەی نەرگسان پڕ جە خومارەن
زینەت ئارای بەزم خان وەهارن
موسەلسەل گیسووی پڕ جەعد سونبڵ
لەرزانەن بە ناز پەرێ دام دڵ
شەوبۆ، کۆساران کەردەن موعەتتەر
سەف پێکان نە پای سپای سیس عەنبەر
هەر یەک وە ڕەنگێ بەرئامان وە بەر
خودسازی کەردەن پەی تەماشاکەر
زومرووود گوون کەردەن بەرگ درختان
پەی کۆریی دیدەی قەڵاخی ڕەختان
ئەرچەمەن، وەرباغ، وەر سەحراو دەشتەن
ماچی نموونەی سەحرای بەهەشتەن
بوڵبوڵ وە ئاواز غەم زدای دڵۆ
مەوانۆ وە عیشق دیدار گڵۆ
قومری وەش دەماخ فەسڵ سەروانەن
چنار فاختەش پەی نەواخوانەن
بەی تەورە ئاین بەزم وەهارەن
ویساڵ موراغان کەبک و هەزارەن
ئەمما بەگیانت شای لاڵ کەمەرم
جەی دەمدا بێ تۆ وێم زام خەتەرم
کۆربام جە دیدە فەرەیدوون فەر
ئیمساڵ کێ کەرۆ سەیر دەشت و دەر؟
کێ مەشغوول وە سەیر کۆ و سەحرا بۆ؟
کێ سەراپەردەی عەیشش وە پا بۆ؟
ناڵەی نەوای کێ بەیۆ نە باخان؟
کێ کەرۆ نە سەحن چەمەن چراخان؟

کێ نۆشو نەپای درەخت گوڵ مەی؟
کێ گۆش بدەر و بەئاهەنگ نەی؟
پەی تەماشای باخ کێ بکەرو عەزم
نە (خەسرەو ئاوا) کێ بگێرۆ بەزم؟
موتریب پەرێ کێ بنوازۆ سازان
کێ بدەرۆ فیکر بەڕێزەی رازان؟
گولان وەهار کێ بکەرۆ بۆ؟
هانا وە بەختم وەی وەیانەم ڕۆ؟
ناڵەی بەزم کێ گۆش بکەرۆ کەر
کێ نیشو نە توی خەلوەت مەنزەر؟
کێ نە (فیردەوس)ی سپاو سانش بۆ
کێ زەمزەمەی عەیش نە دەورانش بۆ
کێ بەزم شادی نە (کارێز)ش بۆ؟
کێ هەوای گوڵ گەشت (باوەرێز)ش بۆ؟
ئومێد وە حەزرەت دانای بێ چوون بۆ
پەرێ ناکامیت دنیا نگوون بۆ
(مەستوورە)! کۆر بای خەیاڵت خامەن
خەسرەوت دەستاخ وە بەند و دامەن

واتە: ئەی خەسرەو! یاخوا چاوەکانم کوێر بێ کە تۆ لێرەدا نیت، ئەوا وەرزی بەهارە و کاتی دانیشتنی گوڵ لە گوڵزارە و وادەی تەماشای سەیر و شکارە، ئەمە وەخت وادەی ڕابواردنی دڵ و مێشکە و وەرزی ئارەزووی گەشت و سەیران لە باخ دایە، قاسپە قاسپی کەوان لەسەر لووتکەی کڵاوەکانی کێوەوە دێ و چیمەن و مێرگ بەجارێ ڕازاوەتەوە و ئاوی شەتاوەکان هاژەی دێ، سەرەتای خێوەتی گوڵانی ڕەنگاوڕەنگە و سەرەتای کزەی ناڵەی بولبولە، دەشت و باخ بەگوڵی ڕەنگاوڕەنگ داپۆشراوە و، بولبول بادەی ئەوینی گوڵی خواردووتەوە، وە غونچەی گوڵی سوور لە ناو چیمەندا بەپێکەنینەوە دەمی کردووەتەوە، نێرگسان چاویان پڕ لە خومارە و بەهاریان بەجارێ ڕازاندووەتەوە، ڕوەک و گیاکان بەدەم شنەی باوە ئەلەرینەوە و بۆ داوای دڵ ناز دەکەن. کێ لە (فیردەوس)دا سپاو سانی بێ و کێ لە دەوراندا ڕابووری و کێ لە (کارێز)دا شادی بکا و کێ بیەوێ لە دوای تۆ لە

(باوەرێز)دا خەریکی گەشت بێ. ئومێدم بەخوای گەورە و گران کە بۆ ناکامیت دنیا لە ناوچێ. ئەی (مەستوورە)! کوێر بی، خەیاڵت خاوە و خەسرەوت ئێستا لە گۆڕدا بەند کراوە و لە داوە.

ئەو هۆنراوانەی مەستوورە با وەکو لە ڕواڵەتدا لە لاواندنەوە و شینی خەسرەو خانی مێردیدا وێژراون، بەڵام ئەگەر چاک ورد بینەوە لە ڕاستەقینەدا پارچە بەهارییەکی جوان و دڵڕفێنە کە بێگومان کەمتر کەسی لە هۆنەرە پایەبەرزەکانی کورد توانیویە پارچە هۆنراوێکی بەهار بەو جوانییە بهۆنێتەوە.

مەستوورە بەشێوەی سۆرانییش هۆنراوەی هۆنیتەوە، بەڵام ئێمە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکمان بەم شێوەیە دەست کەوتووە کە بەڕاستی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانە. ئەمەش ئەو پارچە هەڵبەستە کە دەڵێ:

گرفتارم بەنازی چاوەکانی مەستی فەتتانت
بریندارم بەتیری سینەسۆزی نێشی موژگانت
بە زولف و پەرچەم و ئەگریجەکانت غارەتت کردم
دڵێکم بوو ئەویشت خستە ناو چاهی زەنەخدانت
جەنابا عاشقان ئەمڕۆ هەموو هاتوونە پابۆست
منیش هاتم بفەرموو بمکوژن بمکەن بەقوربانت
تەشەککور واجبە بۆ من ئەگەر بمرم بەزەخمی تۆ
بە شەرتێ کفنەکەم بدووری بەتای زوڵفی پەرێشانت
لە کوشتن گەردنت ئازاد دەکەم گەر بێیتە سەر قەبرم
بە ڕۆژی جومعە بمنێژی لە لای جەمعی شەهیدانت
کەسێ تۆ کوشتبێتت ڕۆژی لە حەشرا زەحمەتی نادەن
ئەگەر وەک من لە ئەم دنیایە سووتابێ لە هیجرانت
هەمیشە سوجدەگاهم خاکی بەر دەرگانەکەی تۆیە
ڕەقیب ڕووی ڕەش بێ نایەڵێ بگا دەستم بەدامانت
لە شەرت و هەم وەفاداری خۆ تۆ مەشهووری ئافاقی
فیدای شەرت و وەفات بم، چی بەسەرهات مەیلی جارانت؟
ئەمن ئەمڕۆ لە مڵکی عاشقیدا نادرەی دەهرم
بە ڕەسمی بەندەگی عاشق هەموو هاتوونە دیوانت

برۆ (مەستوورە) شوکرێ کە لە دەرگای پادشای داوەر
کە شۆڵەی ڕۆژی ڕووی والی دەگاتە کۆشک و ئەیوانت

دیوانە کوردییەکەی مەستوورە بەتەقەلا و کۆششی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە ڕاقەی کراوە، بەڵام هێشتا لە چاپ نە دراوە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی ماه شرف خانم کردستانی باهتمام معرفت سنندج ١٣٢٤.
٢– مجمع الفصحاء تالیف رضا قلی خان هدایت – تهران ١٣٣٦.
٣– حدیقة ناصریه تالیف میرزا علی اکبر صادق الملک (دەستنووس).
٤– تاریخ مردوخ تالیف ایه الله مردوخ – تهران ١٣٢٥.
٥– تاریخ اردلان تالیف مستوره کردستانی به اهتمام ناصر آزادپور – سنندج ١٢٣٨.
٦– دیوانی مەولەوی (دەستنووس).
٧– دیوانی نالی (دەستنووس)
٨– دیوانی مەستوورەی ئەردەڵان (دەستنووس).
٩– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە مەستوورەی کوردستانی.

مەولەوی

١٢٢١– ١٣٠٠

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە پێغەمبەری هۆنراوی گۆرانی بووە، پیری هۆنەران و سەردەفتەری وێژەوانان و شەیدای دەروێشان و خەرقەپۆشی ئاهەنگی مەی نۆشان بووە ناوی (عبدولرەحیم) و کوڕی (مەلاسەعید) و نازناوی (مەعدووم) و ناوبانگی (مەولەوی)ە و بەشەش پشت دەچێتەوە سەر (مەلا ئەبووبەکری موسەنێف) خاوەنی پەرتووکی (الوضوح)، وە لە بنەماڵەی (سەید پیر خدری شاهۆ)یە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، مەولەوی لە ساڵی ١٢٢١ی کۆچی لە دێی (یاقشلاخ)ی سەرشاتە لە ناوچەی (تاوەگۆزی) پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، هەر لە

سەردەمی منداڵیدا ماڵی باوکی کۆچی کردووەتە دێی (بێژاوە)، وە لەوێدا لە لای باوکی قورئانی پیرۆزی دوایی هێناوە، پاشان وردە پەڕاوە سەرەتاییەکانی فارسی و ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە، دوای ئەوە بەپێی ڕەوشی فەقێکانی کوردستان بۆ خوێندن گەڕاوە و چووەتە (پاوە) لە ناوچەی هەورامانی لهۆن، وە پاش ماوەیەک لەوێوە ڕۆیشتووەتە (چۆڕ) لە مەریوان، وە لەوێشەوە چووەتە (بانە) و پاش ئەوەی ڕۆیشتووتە (سلێمانی) و لە (مزگەوتی گەورە)دا دامەزراوە کە لەو کاتەدا. (شێخ مارفی نۆدێ) مامۆستای بووە، پاشان چووەتە (هەڵەبجە) و لە (مزگەوتی جامعە) لە لای (مەلا سادقی تەوێڵەیی) و (شێخ عەبدوڵڵای خەرپانی) خوێندوویەتی، ئەنجا چووەتە (قەڵای جوانرۆ) و لە لای (مەلا محەمەدی قازی)دا خوێندوویەتی و لەوێشەوە بۆ جاری دووەم لە سەردەمی (ڕەزا قولی خانی والی)دا چووتەوە بۆ (سنە) و لە مزگەوتی (دار الاحسان) دامەزراوە، وە ماوەیەکی زیاتر لە جاری پێشوو لەوێ ماوەتەوە، پاشان گەڕاوەتەوە بۆ (سلێمانی) و لە لای(مەلا عەبدولڕەحمانی نۆدشەیی) کۆتایی بەخوێندنەکەی هێناوە و ودم و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس لە سەرەتای دیوانەکەی مەولەویدا دەڵێ: ئەوەی کە هەندێ دەڵێن: مەولەوی لە زەمانی (ڕەزا قولی خانی والی)دا لە مزگەوتی (دار الاحسان)ی سنە لە لای (حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشەیی) ودمی وەرگرتووە، ڕاست نییە. چونکە حاجی مەلا ئەحمەد لە دەورەی ڕەزا قولی خاندا نەهاتووەتە سنە، جگە لەوەش مەولەوی بەتەمەن هەشت ساڵ لە حاجی مەلا ئەحمەد گەورەتر بووە.

وەک لەم هۆنراوە فارسییەوە دەردەکەوێ کە مێژووی لەدایکبوونی حاجی مەلا ئەحمەد دەکاتە ١٢٢٩ی کۆچی وەکو دەڵێ:

هاتفی از سر الهام بتاریخش گفت:
بودا احمد خلف امجد عبدالرحمن

مەولەوی پاش کۆتاییهێنان بەخوێندنەکەی گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە دێی (چرۆستانە)دا دامەزراوە و دەستی کردووەتە وانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک و پاشان هەوای خەرقەپۆشی و دەروێشی دەکەوێتە سەری و سۆزی ڕایەڵی (شێخ وەسمانی تەوێڵەیی) ڕایدەکێشێ بۆ لای خۆی و ئەبێ بەپەپوولەی پەڕوباڵ سووتاوی دەوری شێخ سێراجەدین و پلەوپایەی (خەلیفە)یی لێ وەردەگری، وە پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە (سەرشاتە) لە تەمەنی ٧٩ ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لەوێدا دەنێژرێ، وە گۆڕەکەی ئێستاش جێی ڕاز و نیازی خەمباران و دڵسووتاوانە.

بێگومان مەولەوی لە هۆنەرانی هەرەبەرزی سەدەی سێزدەمی کۆچییە، نازکی بیروباوەڕ و جوانیی وشە و ڕاکێشانی دڵ بەڕستەی جوان و ڕەنگینی کوردی مەگەر هەر لە دەست ئەو هاتبێ.

مامۆستا (علادین سجادی) لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا لە بارەی مەولەوییەوە دەڵێ: بەبێ شک مەولەوی بەرزترین هۆنەری سەدەی سێزدەیەمی کوردە و تا ئەم مێژووە و بگرە هی پێشەوەش نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکو ئەگەر بەراوردی کەڵکەڵە و خەیاڵی هۆنراوی مەولەوی لەگەڵ هۆنەرەکانی سەدەی سێزدەیەمی غەیری کورددا بکرێ هەموو زمان و پێنووسێک دان بەوەدا دەنێ کە بیری بەرزی مەولەوی لەسەر هەموویانەوەیە، نازکیی خەیاڵ، بیری تیژ و وردی و مانا و جوانی وشە و ڕاکێشانی دڵ بەدەستەواژەی ڕەنگین بزواندنەوەی تەلی دڵنەوایی مەگەر هەر لە دەست مەولەوی هاتبێ، یاخود مەگەر هەر خاتوو عەنبەر توانیبێتی لە پەردەیەکی نهێنییەوە خۆی بنوێنێ بۆ مەولەوی بۆ ئەوەی دەرگای هۆنراوی بۆ بکرێتەوە و ببێ بەو مەولەوییە کە پێنووس لە باسی هۆنراویدا کوڵە.

مەولەوی پایەیەکی بڵندی لە ناو زاناکانی کورددا هەیە، بەتایبەت لە (علم الكلام)دا دەستێکی بەرزی هەبووە، ئەو نووسراوانەی کە لە ئەوەوە ماونەتەوە هەموو لەم زانستەدان و بریتین لەم پەڕتووکانە:

١- ئەلفەزیلة: کە داگری ٢٠٣١ هۆنراوەی عەرەبییە و لە ساڵی ١٢٨٥ی کۆچی دای ناوە و بەهۆی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسەوە بەزمانی عەرەبی ڕاڤە کراوە و لە ساڵی ١٣٩٢ی کۆچی لە چاپ دراوە. ئەم پەڕاوە بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

بسم الله الرحـمن الرحـيم   من تاه فـيـه نهـيـه الحكيم

معطي جلائل العطايا والنِعَم   مظولي دقائق المزايا والكرم

٢- العەقیدە تولەرزیە: کە داگری ٢٤٥٢ هۆنراوی کوردییە و لە ساڵی ١٣٥٢ ی کۆچی لە لایەن مامۆستا (محیەدین سەبری)یەوە لە چاپ دراوە. یەکەمین هۆنراوی ئەم پەرتووکە بەم جۆرەیە:

زوبدەی عەقیدە و خولاسەی کەلام   هەر لە تۆ بۆتۆس حەمد و سەنای تام

٣- ئەلفوائح: کە داگری ٥٢٧ هۆنراوی فارسییە لەگەڵ پەڕتووکی (ئەلعەقیدە ئەلمەرزیە) لە چاپ دراوە و یەکەم هەڵبەستی ئەم نووسراوە بەم جۆرەیە:

چو خود بینم از بس روسیاهی   نــگنـــجدای الــهی یا الهی

٤- دیوانی مەولەوی: کە داگری هۆنراوەکانیەتی و لە ساڵی ١٣٨٠ی کۆچی لە لایەن مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسەوە کۆکراوەتەوە و لە چاپ دراوە. شایانی باسە کە مامۆستا

مودەڕیس گەلێ تێ کۆشاوە کە هۆنراوەکانی مەولەوی کۆبکاتەوە و ڕاڤەیان بکاتە سەر زاراوەی کرمانجیی باشووری (سۆرانی)، بەڵام لەبەرئەوەی دیوانەکەی مەولەوی بەتەواوی نەکەوتۆتە دەستی، ئەوەیە کە گەلێ جیاوازی و ئاڵۆزی لە هۆنراوەکانی ئەبینرێت. لەم دواییەدا نوسخەیەکی دەستنووس لە دیوانەکەی مەولەوی لە زانکۆی تاران دۆزرایەوە کە بەپێی ئەو دیوانە وا دەردەکەوێ گەلێ لە هۆنراوەکانی مەولەوی لە دیوانە چاپکراوەکەدا بەش بەش بوونە و بەپرشوبڵاوی و ئاڵۆزی لە چاپ دراون و هەندێ هۆنراویشی ئاوێتە و تێکەڵی یەکتر بوون.

جگە لە مانەش نامیلکەیەکی بەفارسی، هەیە کە باسی چۆنییەتی ڕچەی نەقشبەندی دەکات و، هەندێ نامەیشی بەخەتی خۆی لە شوێن بەجێ ماوە کە بۆ دۆستان و هاوەڵانی نووسیون.

مەولەوی لە ژێر پەردەی پیتۆڵی و وردەکاری و لێکۆڵینەوەدا دەستێک بۆ ئەو دیوی پەردەی سروشت درێژ دەکا و وەکو وێنەگرێکی مامۆستا تابلۆیەکی ڕاستەقینەی سروشت بەئێمە پیشان دەدا و دەڵێ:

ئەوا زستان بەتۆف و سەرمایەوە کەوتە گەردوونەوە و، جیهانی بەجۆرێ پڕکرد کە کلیلەی بەفری کێوەکان گێژ و لوولیانە، وەستای قەڵای شاخە بەرزەکان کە دەستی هێز و توانای خوایە، دەرگای ئەشکەوتەکانی سپی کاری کردووە، تۆفی هەوای سارد بوو بەزێڕنگەر و گوارە و زێوەری گەوهەری بەنرخی لە سەهۆڵ بۆ گوێی شاخەکانیدا دروست کردووە و نەونەمامەکانی بەو خشڵ و خاوە، ڕازاندنەوە. تۆفی زستان بۆ تەماشاکردنی باڵای نەونەمامی دڵدار، لە باتی ئاوێنە سەهۆڵی بۆ گرتووە و تەمی بۆی کردووتە چارشێو. ئەم دڵدارە جوانە و ئەم غار و ئەشکەوتە سپی کاری کراوە بۆ بەزمی مەیگێڕ و کۆڕی مەی خواردنەوە دەناڵن.

ئەی مەیگێڕ، زووکە دەست کە بەمەیگێڕان، ترست لە سەرمای مانگی دەی نەبێ، چونکە نەشەی مەی خواردنەوەی تاقمەکانی پێش ئێمە هەوایان خۆش کردووە، وە ئێمە ئەبێ لەسەر ئەو ڕێچکەی ئەوانە بین، سەیرکە چونکە مەزەی مەی لە دڵیانایە و لە گۆڕا بەتۆی کفنی ڕادەبوێرن، مادام کە ئەوان مردوون و ئێمەش بەرێگەوەین، با زمانی سۆزی خۆشەویستی بەزەیی بێتە ئەوان و دەستی ناڵە، پیاڵەی مەی بڕێژێتە دەمی ئەوانەی چاوەڕوانن. ئەی مەیگێڕ، زووکە با ئێمەش بەم ڕێ گوزەرەی ژیانەدا پیاڵەیەک بگرین بەدەستمانەوە، وە خۆمان بدەین بەدەست مەرگەوە:

زووسانەن وەی ڕەنگ وە گەردوون یاوان
گێجای گێج لوول کلێلەی کاوان
بەنا باشی بورج بەرزە دیاران
سفید کاری کەرد تاقچەی مەغاران
چ شیرین زەرگەر هەوای توف سەرد
گۆشوارە نە گۆش نەونەمامان کەرد
پەی نیگای باڵای نەمام بێ گەرد
یەخ ئاینە گرت، تەم چارشێو ئاوەرد
ئەی مەحبووب خاس، ئەی بنای تەمام
مەناڵۆ پەی بەزم ساقی و شیشە و جام
ساقی، باک نییەن جە سەردی دەی، دەی
هەوا وەش کەردەن نەشئەی نۆشای مەی
ئاخر سەرمەشقەن پەرێ مەی خواران
واردەی ویەردە ویاردەی یاران
چون نە دڵ شنوی مەزەی مەی داران
بدیە چوون وە تۆی لۆنگێ مەویاران
زوانەکەی سۆز دەسەکەی ناڵە
بیکانۆ، ڕێزۆ، ڕەحمەت پیاڵە
ڕەحمەت وە ڕووی خاک ڕەستگاراندا
پیاڵە وە دەم ئینتزاراندا
دێرەن با ئێمەیچ نەی گوزەرەوە
جامێ وە دەس نیم دەس وە سەرەوە

مەولەوی بەبێ پەروا دەکەوێتە کۆڕی پیتۆڵی و فەلسەفەوە و بەبیرێکی ورد و تێژ لەم جیهانەدا ورد دەبێتەوە و لاپەڕەی مێژووی ڕۆژگار دێنێتە بەرچاو و پیشانی دەدا:

هەر ئەو دەورەن چەرخ تا ئاوەرد و بەرد
دەس ئەو دەس نگین تا خاتەم ئاوەرد
دا بەزم خەسرەو شیرین وە هەم دا
جام دا وە سەرجەم، جەم وەسەر جەم دا

شوهرەت نامەی نام حاتەمش کەرد تەی
کەرد وە کاسەکەل کاسەی کەللەی کەی
ساقی، گەرد ئارد یاران هام فەرد
مەدام نە دەماخ ئاسیای چەپگەرد
سەدای ئاساوچی مەیۆ پەیاپەی
ئاساو خالییەن نەوبەتەن سادەی
هەر کاتێ زانای چەرخێ وەردەوە
چون یاران دانەی ئێمەیچ هەڕدەوە
نە هەر سەردەشتێ کشتێ کریا بۆ
وە جۆی چەمەی چەم ئاو نەدریا بۆ
نەیاوا بۆ خاس دانەش بەو ئاوە
لایق نین بەردێش بەو ئاسیاوە
فیدات بوون ئامان سا هۆرکەر بابەی
وەسەر کشتمدا پەی پەی جەو جۆی مەی،
ئەر سەد کشتەکەم ئاخر کارشەن
هەفتەکەی ئاخر نەو وەهارشەن
بەڵام بەڵ تەڵ تەڵ کەشێوە کەرۆ
نەی ئاخرەوە دناوێ وەرۆ
حەیفەن تۆ میراو سەرجۆی بادە بی
وە هەر کەس بە قەد کەفاف دادە بی
من کشتم ڕوو زەرد هام فەردانش بۆ
دانەم ڕووسیای هام دەردانش بۆ

واتە: چەرخ هەر ئەو چەرخەیە کە چەند جۆر گۆڕا و چەند ڕۆژگاری هێنایە پێشەوە، وەنگینی پێغەمبەریەتیی دەست بەدەست لە ناو پێغەمبەراندا گێڕا تا گەیاندییە سەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە سەرگەورە و ئاخری پێغەمبەرانە، ئەم چەرخە بەزمی خەسرەو و شیرینی دا بەیەکدا و جامی دا بەسەر جەمشیدا و کوشتی و جەمشیدیشی کوتا بەسەر خەڵکدا و لەناوی برد. ئەم چەرخە هەر ئەو چەرخەیە کە ناوبانگی حاتەمی

پێچاوەتەوە، وە کاسەی سەری کەیخەسرەوی کرد بەکاسەکەل. ئەی مەیگێڕ، ئەم چەرخە کە وەکو ئاش دەسووڕێتەوە هاوسەران و نەونەمامانی وەک دانەوێڵە کرد بەئارد و تۆز و گەردی ئەوانیدا بەلووتی ئێمەدا، جا هەر ئەوەندەت زانی ئەو ئاشە سووڕێکی تری خوارد و ئێمەشی وەکو دانەوێڵە هاڕی و کردینی بەگەرد. دەبێ ئەوەش بزانیت کە لە هەر دەشت و دەرێکدا هەر کشتوکاڵێک کرابێ، ئەگەر بەجۆگەلەی بادەی ئەوین و خۆشەویستی ئاو نەدرابێ، وە دانەکانی بەو ئاوە تێراو نەبووبێ، ئەو هێشتا بەکەڵکی ئەوە نایێت کە بکرێت بەگەرووی ئەو ئاشەدا، دەستم بە دامێنت ئەی مەیگێڕ، جۆگەی شەرابی خۆشەویستی هەڵکە، با پەی دەرپەی بەسەر کشتوکاڵی مندا بێ، با وەکو ئاخر و ئۆخریەتی و دواهەفتەی بەهاری تەمەنییەتی لقەکانی هەڵچن و لەم دواییانەدا لە ئاوی خۆشەویستی تێراو بن، چونکە حەیفە تۆ میراوی جۆگەی مەی بێ، وە بەگوێرەی پێویستی و نیاز بەهەر کەس بادەی خۆشەویستیت بەخشی بێ، کەچی کشتوکاڵی لەو بادەی خۆشەویستییە بێ بەش کەی و دانەوێڵەکەم لە ئاستی دانەوێڵەی خەڵک پووچ و ڕەشە و بووبێ.

مەولەوی لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا تووشی گەلێ ڕووداو و کارەساتی ناخۆش بووە، وەکو دەڵێن پەرتووکخانەکەی کە داگری سەدان پەرتووکی کوردی و عەرەبی و فارسی بووە سووتاوە و ئەوسا عەنبەر خاتوونی خێزانی کە زۆر خۆشی ویستووە کۆچی دوایی کردووە و بەم جۆرە لە دوای ساڵەکانی ژیانیدا تووشی ئەم هەموو ڕووداوە ناخۆشانە بووە. جا مەولەوی بەم جۆرە عەنبەر خاتوونی خێزانی دەلاوێنێتەوە.

شووڕای عاشوورا دیسان بەزمش بەست
موحەڕەم ئاما مەحرەم شی نە دەست
ئەو خەریک نە چۆڵ شام عەدەمدا
من نە کەربەلای سارای ماتەمدا
ئەو یەزید مەرگ وە ئەسیر بەردە
من زادەی زیاد خەم یەقیر کەردە
بازاڕەن، وادەی مامەڵەن، ساقی
هەی بگرە فانی، وەی بەدەر باقی
ئەو، حوسەین ئاسا فەردا کە ڕۆ بۆ
داخۆ سەر جە کۆ، لاشە جە کۆ بۆ
ئیمسال نەووەهار چون خەزان دەرد
بەرگ وەرد باغ (مەعدووم) بەرد ئەو هەرد

مشیۆ تاڵەی من خیلاف ئەنگێز بۆ
وەرنە، کەی، کێ دی، بەهار گوڵ ڕێز بۆ
دڵ وە کەچبازی چەپگەرد بازیش وەرد
جفت ئارەزوو کەرد، چەپگەرد تاق ئاوەرد
بۆی (عەنبەر) نە تۆی دەماخم دوور کەرد
فرسەتش ئاوەرد هەوای وەبای دەرد
نەیچی! وە بێ بەزم یاران جانی
کام سەفا مەندەن پەی زیندەگانی؟
چون مەزاق تاڵەن جە گەردین لاوە
بۆ وە شیرینیی یەک دوو نەواوە.
یەکێ یەکجاری تاونۆمەوە
ئەو یەک لاونۆم، یاونۆمەوە

واتە: ڕۆژی دەیەمینی مانگی موحەڕەم دیسان بەزمی خۆی گێڕا، وە من لەو مانگەدا خێزانەکەی خۆمم لە دەست دا. عەنبەر خاتوونی خێزانم لە دەشتی چۆڵی شاری نەبوونیدا داماوە، منیش لە کەربەلای دەشتی خەفەت و پەژارەدا کەوتووم. ئەو یەزیدی مەرگ هات و بەدیل بردی و منیش خەم و کەسەرگیری پێ دام. ئەی مەیگێڕ! ئەمە بازاڕی سەودا و مامەڵەیە، دەسا وەرە و گیانم بستێنە و ژیانی هەمیشەییم پێ بدە. هەی ڕۆ، سۆزی کە ڕۆژ بووەوە داخۆ منیش سەر و لاشەم بکەوێتە کوێ و چیم بەسەردا بێ. ئیمساڵ بەهاری نوێ وەکو پایز و خەزانی لێ هاتووە بەجۆرێ کە گەڵای گوڵی باخی (مەعدوومی) وەراند و بۆ کەژ و کێوی برد، دەبێ بەختم هەڵگەڕانی بێ، ئەگینا کێ دیویە کە لە وەرزی بەهاردا گوڵ بوەرێ؟ دڵ بەکچبازی چەرخی چەپگەرد هەڵخەڵەتا، ئەم جووتی ئەویست، کەچی ئەو تاقی هێنا. ڕەشەبای نەخۆشی ئەمەی بەهەل و دەرفەت زانی و خێرا هات و بۆنی (عەنبەر)ی لەسەر و مێشکم دوور خستەوە. ئەی برای شمشاڵ ژەن ئەم نەوایە چییە کە بەبێ بەزمی یارانی گیانی لە تۆوە دێ، ئیتر چ شایی و خۆشییەک لە دڵدا ماوە کە تۆ شمشاڵ لێ بدەی؟ دەسا لەبەرئەوەی ژیانم تاڵ و ناخۆشە وەرە یەک و دوو هەوام بەشمشاڵەکەت بۆ لێ دە، بەجۆرێ کە یەکێکیان بەتەواوی بمتوێنێتەوە و ئەوەی تریان بەجارێ بملاوێنێتەوە و وەکو ڕۆژی پەسڵان زیندووم بکاتەوە.

مەولەوی لە پاش ئەم هەموو ناخۆشی و کوێرەوەرییە کە لە ژیانیا دەیبینێ پیریش ڕووی تێ دەکا و ئەندام و قەدی بەرە بەرە خەم دەبێتەوە و بەم چەشنە پیری دێتە پیرییەوە و

دەزانێ کە نۆرەی کۆچی دواییییە بۆیە بەم جۆرە سکاڵا لە دەست پیری دەکا:

پێشانیم هەوەس زانوو جازمەن
تەعزیم جەناب پیری لازمەن
باڵا کەردەوە مەیل ئەو لای پەستی
وردیکڵانەن دەروازەی هەستی
(مەعدوومی)! کەردەی بەدیی هەزار تەرز
زانووی ئومێدت ناوەڕۆ ئەو لەرز
ئەو کەس مەزانۆ سەتتارەن ئارۆ
جەو بوزورگتەرەن، صوب ئەو ڕووت نارۆ
سیفدیت قەڵخان پەی ڕووی سیات بۆ
کەمانیت شەفێع تیر دیات بۆ
نمەبۆ پیری تەن ناتوانیت
وەی دوو فەردەوە، ئەو دەس جوانیت:
عەزانم ئەر سەد جە حەد بەرشیەن
جە ڕووسیاییم گرانتەر نیەن
من کە خەجاڵەت خزمەت ئاما پێم
جەهەننەم سەد ساڵ دۆزەخ بۆ وە جێم
موتریب! بۆ وە داد دڵگیریمەوە
(پیری) ها ئاما وە پیریمەوە
نەوات وێرانەی دڵ کەرۆ ئاوا
چەنی بەستەی فەرد (بێساران) ماوا:
ئیسە ها جەگرد پەشیمانیم بەرد
وادەی پیریمەن جوانیم و بیەرد
ئانە گشت جە فەسڵ نادانیم بیەن
وادەی سەرمەستی و جوانیم بیەن
وادەی پیریمەن یاوانم نۆبە
نۆبەی تۆبەمەن کەرەمدار تۆبە!

واتە: ناوچەوانم هیوا و ئارەزووی ئەوەیە کە هێزی ڕاکێشەری ئەژنۆم ڕای کێشێ بۆ لای

خۆی، وە دای نەوێنی چونکە پیری خەریکە دێ بۆ لام، دیارە سەر بۆ دانەواندن و ڕێزگرتنی میوانێکی وەها بەڕێز پێویستە، بەژن و باڵاشم بۆ خوار دەڕوا و خەم بووتەوە، چونکە نزیکە لە دەرگای ژیان بچمە دەرەوە، وە دەرگای ژیانیش چکۆلەیە و دەبێ دانەوم، کەوابوو ئەی (مەعدوومی)! لەم گەشت و گێلەدا دڵت نەترسێ و باری گرانی کردەوەی هەزار چەشنەت، ئەژنۆی هیوای لێخۆشبوونت نەلەرزێنێ، دڵنیام ئەو کەسە کە تۆ دەچی بۆ دیوانی، وە ئەمڕۆ بەهەموو سووچ و گوناه و، تاوانێکت دەزانی و لە خەڵک دەیشارێتەوە، لەوە گەورەتر و بەبەزەیی ترە کە سۆزی لە ڕۆژی پەسڵانیش ئەو سووچ و تاوانەت لە ڕوو نەدا و لێت ببوورێ. هیوایە، لەو ڕۆژەدا سپیەتیی مووی پیری و ناتوانیت ببێتە پەردە و پەنا بۆ ڕووی ڕەشی تاوان باریت، وە باڵای کۆم و کەوانیشت ببێتە تکاکار بۆ تیری ڕوانینی چاوی هەوا و هەوەسی خۆت. وە شێوە و قەڵافەتی پیر و بێ هێزیی شیاوی بەزەیی پێدا هاتنیشت بەپێی ئەم دوو هۆنراوەی خوارەوە، دەستی قەڵافەتی شەرمەزاری ڕۆژگاری گەنجی و نەزانیی ڕابردووت بگرێ و لەو پلە سەختە سەرت بخا. ئازار و سزام لە ماتی بیرکردنەوەی ناپەسند و خراپیی ڕابردووم با وەکو لە ئەندازە دەرچووە، بەڵام لە ئێش و ئازاری تەریقبوونەوەی ڕوو ڕەشیی ڕۆژی (دیوان) سەختتر و گرانتر نییە. من کە شەرمەزاری خوابم، بەدەرەک، ئەگەر هەتا هەتایە لە سزای دۆزەخدا بمێنمەوە! چاوەش! ئیتر کاتی ئەوەیە خۆت پێم بگەیێنی و فریای دڵتەنگی و پەرێشانیم کەوی، چونکە پیری ئەوەها، خەریکە دێتە پیرمەوە. با بەدەنگی خۆش و دڵڕفێنت لەگەڵ خوێندنەوەی ئەم چەند هۆنراوەی بێسارانییە، دڵی پەرێشانم خۆش و شاد ببێ. ئەو کردەوانە کە بوونەتە هۆی شەرمەزاریم هەموویان لە کاتی نەزانیمدا سەریان لە من داوە، وە لە کاتی سەرمەستی و هەرزەکاریمدا لە منەوە داکەوتوون. ئەوها ئێستا کە گشت ئەو کردەوانە پەشیمان بوومەتەوە، چونکە وادەی پیریمە و لاوی و گەنجیم لە دەست چووە. کاتی پیریم گەیشتووە و نۆرەی کۆچی دواییمە و وەختی تۆبە و پەشیمانیم هاتووەتە پێشەوە، ئەی خوای خاوەن بەزەیی! تۆبە لە هەمووی کردەوەیەکی خراپ و ناپەسند.

مەولەوی گراوی سروشت بووە و سروشتی خۆش ویستووە، چونکە لە ناو سروشتە جوانەکەی کوردستاندا گەورە بووە و پێ گەیشتووە. وەکو دەگێڕنەوە جارێکیان گوێی لە دەنگی کاروانێکەوە دەبێ و لەگەڵ کاروانچییەکەدا دەکەوێتە وتووێژ و ئەو وتووێژەی لەم پارچە هەڵبەستەدا هۆنیویەتەوە و، بەوشەی جوان و ڕستەی ڕەنگین بەچەشنێکی مامۆستایانە ڕازاندوویەتەوە:

هام سەران ئامان ئەر ئەمەندەن هۆشم
سەدای وەشێوەن، مەیۆ نە گۆشم
چمان زیلەی زەنگ زەواری مەیۆ
زرنگەی قافڵەی وەهاری مەیۆ
هانا قافڵەچی، دادەن دەخیلەن
بنەکدار خەم خەیلێ زەلیلەن
نە ڕای توجارەت ئەمیر وەلی
تۆ مایەی ڕەواج عەباس و عەلی
ساتێ قافڵەکەت ساکن نە سەیر بۆ
یەک عەرزێ داروون، ئۆخرت خەیر بۆ
گێج زرێوار هەرسم مەوج وەردەن
سارای مەریوان تەمام هەڕ کەردەن
بازش هەناسەم سوب وەنەش دەرۆ
یەخ کەرۆ قەتار ئاسان بویەرۆ
ئەمجار وە سۆزەن مۆژەی جۆش وەردەم
سەرنووک قەڵەم ئاخ سوراخ کەردەم
وە بەند دووباد مەینەتیی جگەر
بوورازە تاتای جەواڵان یەکسەر
قەیاسەی قایش پۆسەکەی جەستەم
حەڵقەی قەڵەمەی پێشەی شکەستەم
مەدەد یا عەلی پەی سەفەر کەر مەیل
مەنزڵ ئەو مەنزڵ تا مەنزڵگەی لەیل
وزان نە گەردەن بەرز پێشاهەنگ
بشۆ بدۆ دەنگ فرسەنگ ئەو فرسەنگ
بەڵام هەر خاکێ جەو ئاسانەکەن
گەرد سفتەی گیان هەراسانەکەن
ڕەحمەت بۆ وادەی وستەی بارەکەت
نەبۆ وە پاشێل پای قەتارەکەت

جە زیڵەی ئەو زەنگ چون خەبەردارەن
مەیۆ مەشناسۆش ئاخر دیارەن
مەپەرسۆ ئازیز پڕ وەفا و بەینەت
کۆن تو جارباشی سەرقافڵەی مەینەت
واچە مەر نەدیەت نەمام بێ گەرد
چێگە پارچەی گیان پایەندازت کەرد
یاد پایەنداز سەودای سەرش بێ
مامەڵەی پارچەی گیانبۆتەڕەش بی
بەڵام جە تەئسیر جۆش بۆتەی دڵ
دەمەی هەناسەی دەروون پرچڵ
سیم قاڵ هەرس شەوان بێداریش
ئەشرەفیی پاکتاو ڕەنگ ڕوخساریش
ڕووکەش بی وە کەفت هوون گوڵناری
وە مس مەنمانا جە لای بازاری
بازاڕش کەساد، ڕای بەندەرش بەند
کەس نمەواچۆ سەرمایەت وە چەند
وە بازاڕدا وە بانگ بێ شەرم
مەگێلا و مەوات وە زایەڵەی گەرم:
مایەم ناڕەواج، دەروونم تەنگەن
قافڵەم تا قام قیامەت لەنگەن

واتە: ئەی هاودەردان، دەنگێکی خۆش دێتە گوێم. وەک بڵێی دەنگی زەنگی کاروانێکی بەهارییە، هانائەی کاروانچی ئەمن لێرەدا لەسەر خەم و کەسەر و پەژارە دانیشتووم و گەلێ پەشۆکاوم، سوێندت دەدەم بەوەی کە سوێند بەهافی (عەباس) و (عەلی) دەخۆی، ساتێ کاروانەکەت لێرەدا ڕاوەستێنە، قسەیەکم هەیە پێتی دەڵێم و ئەوسا برۆ. زرێواری فرمێسکم شەپۆلی داوە و دەشتی مەریوانی بەتەواوی پێ کردووەتە قوڕ، ئێستاکە مەڕۆ تا بای هەناسەی ساردم کە وەکو بای بەربەیان وایە بدا لەو دەشتە و کزری کاتەوە و یا ببێ بەسەهۆڵ و ئەوسا کاروانەکەت بەسەریدا تێ پەڕێ. ئەمجا بەسووزنی برژانگی جۆش خواردووم کە بەنووکی قەڵەمی ئاخ و داخ کون کراوە، وە بەبەنی دوولۆی مەینەت و پەژارە

که بەندی جەرگمە، جەواڵەکانت بەیەکەوە بدوورەوە، ئەوسا پیستی لەشمیش بکە بەقایش بۆ قەیاسە و ئێسقانی شکاویشم وەک ئەڵقە بکە بەچەڵەمە و بیکە ملی پێشەنگ و بەرزە وڵاخی سەرقافڵەکە تا هەر بەرێدا بڕوا و فرسەنگ بەفرسەنگ دەنگ بداتەوە. ئەمجارە هاواری لە هافی عەلی بکە و داوای یارمەتی لێ بکە و بکەوە ڕێ و قۆناخ بەقۆناخ بڕۆ تا دەگەیتە هەوارگەی یار. بەڵام هەر خاک و خۆڵێ کە لە بەردەرگای یاردا بێ ئەوە خاک و خۆڵی لەشی سووتاوی دڵدارە لە گیان بێزارەکانە، جا لە کاتی بارخستندا بەزەییت بێتە دڵا و ئەو خاک و خۆڵە کە دەکەوێتە ژێر پێی وڵاخەکانت پێشێل نەکرێن. لەبەرئەوەی هۆی زایەڵە و زەنگی ئەو زەنگە و لێی ئاگادارە، دێت بۆ لاتان و هەواڵی سەر بازرگانەکە کە منم دەپرسێ و دەڵێ لە کوێیە؟ تۆیش لە وەڵامدا پێی بڵێ بۆچی مەگەر نەتدی لەم شوێنەدا گیانی خۆی خستە بەر پێت؟ ئەو شور و سەودایەش کەوتبووە سەری کە گیانێکی تریش پەیدا بکا لە ڕێتا بەختی کا. بەڵام بەهۆی توانەوەی بۆتەی دڵ و فرمێسکی شەونخوونی و زێڕی بێ گەردی ڕوومەتی، ڕووکەشی بووە کفتی و لە لا بازاڕییەکان وەکو گوڵنار بەمس دەینواند و لایان وابوو زێڕ نییە و مسە، وە کەوتبووە کەساسی، ئەویش لە داخا بەبازاڕدا دەگەڕا و بەسۆزەوە دەیوت. سەرمایەکەم برەوەی نییە و دڵ و دەروونم تەنگە و کاروانەکەم لەنگە و تا هەستانی ڕۆژی پەسڵان ڕاست نابێتەوە و پەکی کەوتووە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس – بەغدا ١٣٨٠ی کۆچی.

٢– مێژووی ئەدەبی کوردی – نووسراوی. عەلائەددینی سەجادی – بەغدا ١٣٧١ی کۆچی.

٣–العقیده المرضیه تألیف. عبدالرحیم المولوی– مصر ١٣٥٢ه

٤– الوسیله فی شرح الفضیله، تألیف السید عبدالرحیم المولوی– بغداد ١٣٩٢ه.

٥–پارسی گویان کرد تالیف. صدیق صفی زاده (بۆرەکەئی) تهران ١٣٦١ خورشیدی.

٦– دیوانی دەستنووسی مەولەوی– زانکۆی تاران.

٧– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی پەنجا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

شێخ عەبدوڵڵای داخی

١٢٢٤– ١٣٠٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی شێخ مەحموود و نازناوی داخییە[1] و بەپێی کەشکۆڵێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ١٢٢٤ی کۆچی لە دێی قەڵاتەبزاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرەنجام ودمی مەلایەتیی لە سنە وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٥ لە تەمەنی هەشتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

داخی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و یەکێ لە یاران و هاوەڵانی مەولەوی بووە، بەپێی ئەو هۆنراوانەی وا لە نێوانی ئەو و مەولەویدا بۆ یەکتریان ناردوون، وا دەردەکەوێ کە بەیەکەوە وانەیان خوێندووە. هۆنراوەکانی داخی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوان و بەرزن. ئەوا ئاماژە بە چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دەکەین کە دەڵێ:

لەیل وە نیگاوە، لەیل وە نیگاوە
دیدەی فیتنەجۆش ها وە نیگاوە

پێڵ وە حەیتاران ئەفعی نماوە
مەر کەمەند وە شان فەرەیدوون شاوە

حاجب وەو هەیبەت قەوس قەزاوە
مەر قەوس و قەزەح وە ڕووی سەماوە

بینی وەو شەمیم، ڕەمیم ئیحیاوە
ئیجازە دارۆ جە مەسیحاوە

لەب گوڵ غونچەی باخ، وە نەو شکاوە
خاڵ وەنەوشەی دێز پای هەردی کاوە

تۆپ تەڵای زنج سەیقەل ئەیساوە
یا نارنج باغ خاسەی داڵتاوە

(١) مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس لە پەڕاوی یادی مەردان دەڵێ. وای بۆ دەچم شێخ عەبدوڵڵای مرادوەیس کە لە ساڵی ١٣١٢ی کۆچی لە کێوەریدا مردووە، هەر شێخ عەبدوڵڵای داخی بێ، بەڵام بەباشی بۆم ساغ نەبووتەوە.

دانەی خاڵ وە جيد جەيران ئاساوە
مەنمانۆ چون نەقش وە ڕووی میناوە
مەم وە تەخت سەدر پڕ جە سەفاوە
سەمەرەی سێدرەن وە مونتەهاوە
نەرمیی لیف وە ڕووی کافوور نماوە
مەر قاقوم وە ڕووی کاتب شاوە
ڕان وە رەوانی ڕەوان ئەفزاوە
ساق سفيد چون سەلج پای هەردەی کاوە
يا شا تا زەمین ها وە پشت گاوە
بمانۆ وە حوسن نازدار باوە
(داخی) ها جە داخ ئەو پەنجە و پاوە
سەر نیا وە سەر ئەلحەد سەراوە

واتە: چاوەکانی یارە خۆشەویستەکەم ئاژاوە دەنێنەوە و، دوو ڕەشمار بەسەر شانەکانییەوەیە و وەکو کەمەندی فەرەیدوون شا وایە، وە برۆکانی وەکو کەوان وانە و دەڵێی کە پەلکەڕەنگینەن بەئاسمانەوە، لووتی کە مشەی دێ مشەکەی ئێسکی ڕزیو زیندوو دەکاتەوە، چونکە ودمی لە مەسیح وەرگرتووە، لێوەکانی وەکو خونچەی باخە و خاڵەکەی سەرگۆنای وەکو وەنەوشەی سەرکڵاوەی هەردوکاوە، مەمەکانی لەسەر سینگییەوە ڕاوەستاون و دەڵێی بەردی سیدرە، پێکانی ئەوەندە سپییە کە دەڵێی بەفری کەژ و کێوە، یاخوا ئەو نازدارە هەمیشە بەو جوانی و شۆخوشەنگییەوە بمێنێتەوە، چونکە داخی ئەوەندەی نەماوە کە لە داخی ئەو نازدارە سەر بنێتەوە ناو گڵکۆ.

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری داخی کە سەبارەت بەمەرگی مەولەوی هۆنیویەتەوە کە دەڵێ:

دڵە با وەس بۆ، دڵە با وەس بۆ
هوشیار بەر، وادەی مەستیت با وەس بۆ
زەمامەت با وەس وە دەس هەوەس بۆ
وەس فامت نە فکرکەردەی عەبەس بۆ
با وەس خەیاڵت خەیاڵ خاڵ بۆ
وەس حاڵت پەی زولف زوخال بەدحال بۆ

وەس وە تەمای وەسڵ نازک نەهاڵان
سەرمایەی عومرت بدەر وە تاڵان
وەس جۆیای دیدار دیدەی خاسان بەر
وەس مەدح جەماڵ مودبر باسان کەر
بدیە هام فەردان، هام دەرد، هام مەشق
نازک خەیاڵان، دەروون دەریای عەشق
گردین وەو خەیاڵ نازک کەردەوە
وە بار فراق ئەندۆو دەردەوە
هەر یەک وە تەمای نەهاولێکەوە
وە پەژارەی خاڵ بووم لاڵێکەوە
مەزەی بادەی ناب حەقیقەت چەشتن
نەی وارگەی پڕشۆر وە ناکام وەشتن
خالی بی یاگەی نازک خەیاڵان
بێ مەدداح مەندن نەو نوختەی خاڵان
مەیخانە خاڵی، مەی خوەران بێ شەوق
بادەکەش ماتەم، بادەنۆش بێ زەوق
زیاد جە گردین شای سینەسافان
مەخدوومی (مەعدووم) مەولەوی جافان
جادار ڕەویەی (بێسارانی) وی
صاحب تەریکەی (هادی) و (سانی)وی
ئەبیات (یوسف)، ئەشعار (خانا)
جە خەیاڵ خاسیش وە هیچ مەنمانا
فەرد وەش مەزموون مەلاکەی گۆران
ئەبیات (تورکە)ی مەدداح بۆران
دانەی (داخی) وەند، (خانەی) داخەمین
فەرمودەی (شەفێع) دەروون ماتەمین
ئەفکار ئەبکار (سالحی) کەردە
ئەبیات بەنات (نەجەف) پەروەردە

ئەشعار ڕەنگین (دێوانە)کەی شەم
واتەی (ڕەنجووری) دەروون دەریای خەم

بێ خود جە لای خەیاڵ خاسیش بێ
بێ وجوود جە فکر خاسان باسیش بێ

وادەی موناجات (قازی ئەلحاجات)
وە کزەی دەروون سدق دڵ هەر ستان

ئی دانەی نەفیس شەفافتەر جە لاڵ
مەسفت و قەڵەم سەر نووک خەیاڵ.

یا جە گۆنای من کەرەم ئاوان تەر
ڕەحمەت جە تاوان من فراوان تەر

هەر تۆنی وە تاق دانا و توانا
تۆم هەنی، هەنی وە کێم بۆ هانا

نە فەسڵ فراق بەسەد زاری و دەرد
ئی لافە نە گەنج خاطر بەرماوەرد.

وە وردە زامدا دڵ تاقەت بێزا
هەرچی بیم یەکسەر وە چەمدا ڕێزا

تاقەت بی وە هوون جە سەختی زامان
تک تک چەنی هەرس ڕێزا وە دامان

واتە: ئەی دڵ! وریا بەرەوە کەم مەست و سەرخۆش بە، لە هەوا و هەوەس لادە، وە لە ڕێی پڕوپووچ خۆت بپارێزە، ئیتر کەم لە بیری خەیاڵ و زوڵفی یاربە، وە کەم بکەوە بیری گەیشتن بەیار و سەرمایەی تەمەنت بەتاڵان مەدە، کەم بکەوە شوێنی خاڵخاسان و کەم بەجوانی جوانان و شۆخوشەنگاندا هەڵبلێ، سەرنج دە کە هۆنەرانی هاودەرد و هاوڕازت هەموویان کەوتنە ناو خەم و پەژارە، وە مەزەی بادەی بێ خەوشی ڕاستەقینەیان چێشت، ئیتر شوێنی نازک خەیاڵان خاڵی بوو، ئیتر کەسێک نییە کە یار ستایش بکا، مەیخانە خاڵییە و بادە خۆران بێ ئارامن، چونکە مەولەوی کۆچی دوایی کردووە، ئەو مەولەوییە کە جێنشینی بێسارانی و هادی و سانی و یوسف یاسکە و خانا و مەلا وەلەدخانی گۆران و خانە و شەفێع و نەجەف خان و وەلی دێوانە و ڕەنجووی و تورکە بوو.

هۆنراوەکانی داخی بەداخەوە کۆ نەکراونەتەوە، بەڵام لە زۆربەی بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمار کراون.

سەرچاوەکان

١– یادی مەردان– مەلا!! عەبدولکەریمی مودەرریس– بەغدا ١٩٨٣.

٢– دیوانی مەولەوی (دەستنووس).

٣– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٤– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەداخی.

مەهجووری

١٢٢٩– ١٣٠٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولحەکیم و کوڕی سەید عەبدوڕەحیمە و لە چینی سەید میرزاییە و بەچەند پشت دەچێتەوە سەر سەید ئەحمەدی باینچۆ کە لە نەتەوەی سەید محەمەد زاهیدی پیر خدری شاهۆیە و نازناوی هۆنراوی مەهجوورییە.

ئەم هۆنەرە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی لە دێی گەون تووی سەر بەباینچوی لای سنە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵی لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستان گەڕاوە پاشان لە سلێمانی لە مزگەوتی گەورە لە لای شێخ مەعرووفی نۆدێ خوێندنەکەی تەواو کردووە ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێوە چووەتە خانەقای مەولانا خالد و لە لای مەولانا ئەحمەددا ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووتە سەر تا ساڵی ١٣٠٤ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵی دنیای بەجێ هێشتووە و لە زانا هەرە بەرزەکانی ئەو ڕۆژگارەی کوردستان دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و گەلێ هۆنراوەی بەیادگار لە شوێن بەجێ ماوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن.

وەکو دەڵێن نامیلکەیەکیشی بەوی بڕوانامە هەیە کە بەداخەوە هێشتا نەکەوتووەتە دەستمان. ئەوا چەند هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

ئازیزم ماتەن، ئازیزم ماتەن
دل نە دەروونـدا پەی نامات ماتەن

چەمم چەمەڕای گەرد پالاتەن
سا رۆحی مەحرووق بەژن بالاتەن

قەدەم ڕەنجەکەر قیام کەر قامەت
پا بنیەر نە چەم پەی شەفای زامەت
پەرێ یانەی دڵ ڕەنجەکەر قەدەم
ئەر دڵ تاریکەن ساکن بەر نە چەم
تا موژەی چەمان کەروو پەرچینت
کەرووش بەفیدای زوڵف پەرچینت
بەل ئەو گەردەکەی ناڵ پالاکەت
ڕاستی چون ئەلف قەد و بالاکەت
جاگیر بۆ چون نوور جە دیدەی بێ نوور
میل بۆ سورمە بۆ پەی دیدەی (مەهجوور)

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دڵ بۆ نەهاتنت ماتە و چاوم چاوەڕێی بەژن و بالاتە، دەسا وەرە با بەژن و بالات ببینم چونکە گیانم لە دووری بالاتەوە ئەسووتێ، بۆ چارەسەرکردنی برینەکانم پێ بنێ سەرچاوم، وەرە هەنگاو بنە ناو دڵم، وە ئەگەر دیت کە دڵ تاریکە بچۆ ناو چاوم تاکو برژانگی چاوەکانم ببێتە پەرچینت و، ببێتە قوربانی زوڵفی پڕ چینت، و تۆزی کەوشەکانت با لە جیاتی تیشک لە چاومدا جێگیر بێ ببێتە میل و کل بۆ چاوی (مەهجوور).

٢

ئەرێ سیا بەخت مەجنوونی شێوە
مەجنوون کەی چون تۆ شێت بییەن لێوە
ئەو یا دۆست یا دۆست شوغل کارش بۆ
ویرد ئەورادش زکر یارش بێ
نووری نە دەروون پەیدا کەردە بێ
غەیر نام لەیلێ گشت گوم کەردە بێ
پەرێ مەجازی بەو تەور غەیوور بێ
شەو و ڕو هامراز وەحش و تویوور بێ
تۆ ماچی عەبای عەشقم ها نە دۆش
نە مەجنوونەنی نە مەست نە مەدهۆش
ماشەڵڵا جە قەیس لێوەی وێڵەکە
وامەندەی مەدهۆش یۆرت خێڵەکە

بەو تەور سالک بی نە ڕای موستەقیم
بەلەیلی لەیلێ گیانش بی تەسلیم
سا تۆ (مەهجووری) دڵ بێ وەجدەکە
با ئوستادت بۆ قەیس نەجدەکە
بەڵکە جە ئەلتاف (رحمن الرحیم)
چەنی ئیسم زات گیانش بۆ تەسلیم

واتە: ئەرێ ئەی بەدبەختی مەجنوونی شێوە! مەجنوون کەی وەکو تۆ شێت و لێوە بوو؟ ئەو هەموودەم هاواری لە دۆستی دەکرد و یاری لە بیرا بوو و، تیشکێکی لە دەروونda پەیدا کرد بوو و، خۆی بەو تیشکەوە شێت و شەیدا کردبوو، وە جگە لە ناوی لەیلا هەموو شتێکی ون کردبوو و، شەو و ڕۆژ هاوڕاز و هاوڕێی پەلەوەران و وڵسات بوو. تۆ دەڵێی عەبای ئەوینم لە کۆڵە، کەچی نە مەجنوونی و نە سەرخۆش و نە بێ هۆشی. ماشەڵڵا لە قەیسی لێوە کە داماوی خێڵە، بێ بەو چەشنە ڕوو بکە خوا و لە ڕێی ڕاستەوە برۆ کە بەلەیلا لەیلا گیانی سپارد، سا تۆ ئەی (مەهجووری) با قەیس ببێتە مامۆستات، باناوی یارت هەر لە بیرت بێ و شەو و ڕۆژ ناوی خوا لەسەر زمانتدا بێ، بەڵکو بەهۆی خوای بەخشندەی دڵاواوە، گیانت بەئاسانی بەیتە دەست.

٣

دڵە مەزانی ڕاگەت چەند دوورەن
تاریکیش جە ڕەنگ شەو دەیجوورەن
خواهی نەخواهی چون ڕای عوبوورەن
دەستە چراوێ پەی تۆ زەروورەن
سا تۆ بۆ بە سۆز ئاه نیمەشەو
وە سەیل دیدەی شەو تۆریای لە خەو
چەنی فتیلەی پێچ ناشەی سەرد
چرا ڕوشن کەر پەی ماوای پڕدەرد
بەل ئەو چراوە ئاشوفتەی سەرشێت
نەو ڕای زولانی شەوق بدۆ نەرێت
جە پول سرات نەمانای ناکام
توفەیل خاسان کارت بو تەمام

واتە: ئەی دڵ! دەزانی ڕێگەت چەندە دوورە؟ تاریکە و وەکو شەوەزەنگە، بتەوێ و نەتەوێ ڕێی بوارە و دەبێ بەسەریدا تێ پەڕی، لەوێدا دەستە چرایەک بۆ تۆ پێویستە، سا تۆ بێ بەسۆزی ئاهی نیوەشەو، بەلافاوی دیدەی شەوتورپای لە خەو، لەگەڵ فتیلەیەکدا چرا ڕۆشن بکە بۆ ڕێگەکەت، تاکو ئەو ڕێی تاریکت بۆ ڕوون بکاتەوە و، لە پردی سێڕاتدا ناکام نەمبینی تاکو کارت یەکسەر بێ.

٤

دەرمان دەردم محەمەد نامەن
عەکس ڕوخسارش بەدر تەمامەن
ماوای شەریفش خاک حیجازەن
ئەو خاکە دەرمان دیدەی ناسازەن
ئیستدعام ئێدەن ئەوەند نەمەردام
زیارەت ڕەوزەی پاکش بکەردام
خاک ئاسانەش مالاّم نە دیدەم
بۆ بنیام نە بۆی ئەو بەرگوزیدەم
مەرهەم کەم خاکش پەی شەفای زامەت
نە پای هەر ستوون قیام کەم قامەت
سەیر قندیلان نوورینش کەردام
شادیەن ئەو وەخت ئەگەر بمەردام
چونکە پێم مەدان خەت ئازادی
نا مەرد بۆ بەو مەرگ نەکەدۆ شادی
چ خەیالێوەن جە دانش دووری
تۆ کۆ؟ ڕەوزە کۆ؟ لێوەی (مەهجووری)

واتە: دەرمانی دەردم پێغەمبەری گەورەی ئیسلام هافی محەمەدە و، وێنەی ڕوومەتی وەکو مانگی یەکشەوە و، زێدی پیرۆزی خاکی حیجازە و ئەو خاکە دەرمانی دیدەی ناسازە. تکام ئەوەیە تاکو نەمردووم، بارگاکەی ببینم و خاکی بەر دەرگاکەی بساومە چاومدا و، دەم بنێمە سەر بارگەکەی و خاکەکەی بکەمە مەڵهەم بۆ چارەسەرکردنی برینەکانم، وە لە پای هەر کۆڵەکەیەکیدا هەڵسمە سەرپێوە و تەماشای قەندیلە ڕووناکەکانی بکەم، ئەو کاتە

ئەگەر بمرم بۆ من شادییە، چونکە ڕێی ئازادیم پێ دەدەن، نامەرد بێ ئەو کەسەی بەو مەرگە شادی نەکا. ئەمە چ خەیاڵێکی خاوە ئەی مەهجووری؟ تۆ لە کوێ و بارگای پاکی پێغەمبەر لە کوێ؟

٥

ساقی بزانا بڵێسەم بەرزەن
ئیمشەو ناڵەکەم جە هەزار تەرزەن
گڕەی نار عەشق بەو تەور گرتەن تاو
خامۆشیش نیەن بەسەد کووزەی ئاو
فرە مەترسوون جەی سۆز نارە
جەی ناڵەی پڕسۆز هاوار هاوارە
زەمین نارین بۆ چون کوورەی ئەخگەر
وەحشیان جە کۆ ڕەم کەران یەکسەر
سا جامێ بەعەشق پیر مەیخانە
بدە پەی تەسکین شەیدای زەمانە
تا ڕۆح جە بەدەن (مەهجوور) بۆ باقی
ببو بە فیدای جیلوەکەی ساقی

واتە: ئەی مەیگێڕ! ئیمشەو ناڵەکەم لە هەزار چەشنەو گڕەی ئاوری ئەوینم بەجۆرێ بەرز بووەتەوە، کە بەسەد گۆزەی ئاو ناکوژێتەوە، لەم ئاگرە زۆرە دەترسم، زەوی وەکو کوورەی ئاگر بەهۆی بڵێسەی دەروونمەوە گڕی گرتووە، بەجۆرێ کە وڵسات لە کەژ و کێوا ڕەم دەکەن، دەسا بەئەوینی پیری مەیخانە جامێکم پێ بدە، تا بڵێسەی دڵ و دەروونم داساکێنێ و، تا گیان لە لەشی (مەهجوور)دا بمێنێ، دەبێتە قوربانی لار و لەنجەی مەیگێڕ.

دیوانەکەی مەهجووری بەهۆی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە، بەڵام هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی مەهجووری (دەستنووس).

٢– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەهجووری.

ئەحمەد پریسی

١٢٣٣-١٣٠٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی خەسرەو چاوەش و لە خێڵی میکایلیی جافە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووتە دەستمان لە ساڵی ١٢٣٣ی کۆچی لە دێی پریس لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەک لە تەوێڵە بووە و لە پاشا لە نۆدشە خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٧ کۆچی لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵی دنیای بەجێ هێشتووە و لە گۆڕستانی ملەی مزیاری (پریس)دا نێژراوە.

مامۆستا عەلادین سجادی لە بەشی (باخی شاعیرانی) پەڕاوی مێژووی ئەدەبی کوردیدا دەڵێ. ئەحمەد پریسی لە ساڵی ١٢٣٣ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٣٠٠دا کۆچی دوایی کردووە.

ئەحمەد پریسی یەکێکە لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کورد و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. ئەم هۆنەرەمان یەکێ لە دۆستانی مەولەوی بووە و گەلێ هۆنراوەیان بەیەکەوە ئاڵوگۆڕ کردووە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی (یادی مەردان)دا دەڵێ:

«لە شێخ عەلائوددینم بیست گێڕایەوە وتی ئەحمەد پریسی لە تەمەنی چواردە ساڵیدا لەگەڵ عەبدوڵڵای مرادوەیس بەفەقێیەتی دەچن بۆ نۆدشە، لە ڕێگەدا لە تەوێڵە لائەدەن، لەوێ شەو ئەچنە ناو حەڵقەی دەروێشەکانی شێخ سیراجوددینەوە، ئەوانیش بەبیانووی ئەوە کە منداڵن ئەیانکەنە دەرەوە، ئەمانیش واز ناهێنن، وە هەر بەو شەوە خەلیفەیێک ئەدۆزنەوە و تەریقەتی لەسەر دەستا وەرئەگرن و ئەچنەوە ناو حەڵقەی دەروێشەکان و ئەوەندەی پێ ناچێ ئەحمەد بۆ یەکەم جار جەزبە ئەیگرێ و ئیتر وردە وردە بەجۆرێ لە سۆفیەتیدا پێش ئەکەوێ و دەڵێن گەیشتووەتە ڕیزی پیاوانی خواناس کە لەم بارەوە مەولەوی دەڵێ:

بریا وە باڵای کاڵای رەئیسی   (رجال الغیب)ە ئەحمەد پریسی

ئەحمەدی پریسی گەلێ جار لەگەڵ مەولەوی بەهۆنراو پیلەبازی و بەربەرەکانێی کردووە، جارێکیان مەولەوی لە لاواندنەوە و شینی سەی سەمەدی خانەگاییدا کە مار پێوەی دابوو،

پارچە هەڵبەستێکی هۆنییەوە کە لە تاقە هۆنراوێکیدا دەڵێ:

گوڵ عادەتشەن بێ خار نمەبۆ   گەنج ڕەویەشەن بێ مار نمە بۆ

کە لە پاش خوێندنەوەی هۆنراوەکانی خێرا ئەحمەدی پریسی دەڵێ:

نە نە ئەو مارە هەر مار غار بێ   پەی پابۆس پاش وە ئینتزار بێ

ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

نە سەر دیارێ، نە سەر دیارێ
ئارۆ شەخسێ دیم نە سەر دیارێ
چون چەشمەی حەیات خاڵ زەنەخدارێ
چەرخ چەم چون باز کەتوون مەی تارێ
شەونم نە ڕووی بەرگ گوڵ باغ بەهارێ
سەییاد سەیدان چون من هەزارێ
جە سەفحەی جەبین ساکار سامانێ
مەکتووب بی وە ئەمر شای لامەکانێ
سەر عێل ڕەوێڵ زوڵف کەلافانێ
شەم شێوە شیرین نەسڵ جافانێ
دیم دەس وە سەر سەر کەمان گرت مەحکەم
کێشا تا سەرسەر کێش سەردان وە هەم
خەمیا و هەوادا عەلەم کەرد قامەت
شەست نەوکەمان پەی کەردەی زامەت
سەرا سەر سارای تەن وە هووناو وەرد
پەرە پەرەی جەرگ پڕان پڕان کەرد
تا چەرخ چەپگەرد مەدران وە پاوە
گل مەدون وە زام ناسۆر نماوە
مەجذووبم جەزەڵ هەر دوور نە شادیم
کوشتەی سەر ڕەوێڵ عێل مرادیم

واتە: ئەمڕۆ لە شوێنێک کیژێکی شۆخوشەنگم دی کە چاڵی تینی وەکو سەرچاوەی ئاوی ژیانە، وە شەونم دەڕژێتە سەر گەڵای گوڵی ڕوخساری، هەزار ڕاوچیی وەکو من دەکەونە داوی زوڵفەکانییەوە، شێوەی شیرین و جوانە و لە ترومی جافە. باڵای وەکو ئاڵا هەڵکرد، وە

سەراسەری دەشتی لەشی بەخوێناو خواردەوە، بۆیە هەمووەدەم بەزامی ناسۆرەوە دەگلێمەوە و کوژراوی دەستی ئەو کیژەم کە لە عیلی مراد جافە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

عەرزە داشت بەندەی دڵ وە خەم خوارت

سەودایيم کەردەن تاسەی دیدارت

زەڵم و تانجەڕۆی دیدەی پڕ جە هەموون

بین وە ڕەشک ئەفزای فورات و جەیحوون

یانێ های دیدەم یەند زۆر ئاوەردەن

ڕای قوفە و کەشتی و جسرش بەند کەردەن

جە قەڵوەزەی هوون شەهیدان یەکسەر

بێ جا کوشتەی تێغ نیم نیگای دلبەر

سارای شارەزوور ئینە چەن بەینەن

وێنەی کەلوەلای ئیمام حوسەینەن

ڕای ئاماو لوای قاصد بەند بییەن

پەوکە نامەمان ئامشۆش نییەن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تاسەی دیدارتم کردووە و زەلم و تانجەڕۆی چاوانی پڕ لە خوێنم، ڕووباری فورات و جەیحوون بەهیچ دەزانن، فرمێسکی چاوانم ئەوەندە داوەریوە و زۆری هێناوە کە بەری ڕێی کەشتی و پردی گرتووە، وە هەمووی ئەمانە بۆ نێونیگای تۆیە، سارا و دەشتی شارەزوور ئەمە ماوەیەکە کە وەکو کەلوەلای ئیمام حسێن بەری ڕێی هاتوچۆی نێرراوی بەند کردووە، بۆیە نامەمان بۆ یەکتر نایێت.

ئەحمەد پریسی هەندێ چوار خشتەکیشی لە شوێن بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و بەرزن. ئەمەش چوارینەکانی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەوسا تا چەپگەرد ڕاست مەگەرد کەم کەم   ران وە بان ران مەنیشتین وە هەم

ئیسە هەر وەختێ تاسەی تۆمانەن   وە سەودای نامە ئامشۆمانەن

واتە: ئەو کاتەی کە چەرخی چەپگەرد ڕاست ئەسووڕایەوە، لە پاڵ یەکەوە دادەنیشتین و لەگەڵ یەکدا دەدواین، بەڵام ئێستا هەر کاتێ تاسەی تۆ ئەکەم دەبێ بەهۆی نامەوە لە هەواڵی یەکتر ئاگەدار بین، چونکە لە من دوور کەوتوویتەوە.

٢

هیچ چینە وەشتەر نییەن نە ئافاق   وە فتوای جومهوور مەعشەرەی عوششاق

پەی کەسێ وە عەشق دڵ سەودایی بۆ   دۆس نە بەهانەی خودنمایی بۆ

واتە: بەپێی بڕیاری کۆمەڵی سەوداسەران و دڵبراوان، هیچ شتێ لەوە خۆشتر نییە کە بنیادەم دڵی پڕی بێ لە ئەوین و دڵداری و هەرخەریکی خۆنواندن بێ و بەهانە بگرێ.

٣

ئەلعەجەب، دیدەم، عەجیبتەر چێشەن   چەند ساڵەن وە تیر عەشق دڵ ڕێشەن

قرچە و چۆقەی جەرگ سەنگ نەبەر تاوان   هێمای پزیسکەش وە تۆ نەیاوان

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! سەرم سووڕ دەمێنێ کە ئەمن چەند ساڵە بەتیری ئەوینی تۆ دڵم بریندار بووە و قرچە و کزەی دڵ و جەرگم بەردی کردووەتە ئاو و تاوانوویەتەوە، کەچی هێشتا پریسکەی بەتۆ نەگەیشتووە.

هۆنەر ئەم پارچە هەڵبەستەشی لە لاواندنەوەی یەکێ لە پیاوە گەورەکانی جاف هۆنیوەتەوە کە گوایە بەگوللەی وێڵ کوژراوە، وەکو دەڵێ:

فەلەک وە ناسوور، فەلەک وەناسوور   ئای چەن زامانت کەفتەن وە ناسوور

هەر نە ڕۆی ئەلەست تا وە نەفخ سوور   یانەی کێ وە دەس تۆ نەوی خاپوور

پەی وە قولنگ قەتڵ چەنی دێوانە   وەسڵ شیرینت کەرد وە بەهانە

ئیسە کارێت کەرد ئەوان شەردەوە   دیسان کەلبەلات تازە کەردەوە

ئەو سەر عێل خاس جای سەرکلافان   ئەو عێل بەگی عێل قەبیلەی جافان

ئەو سەفای خاتر کەمەند وە پێلان   ئەو نازار خاس دوور جە ڕەویلان

ئەو قەلغان دەفع ڕوی قەزای ئافاق   ئەو ڕوستەم نە بەین ئیرانییان تاق

ئەو سەعد ڕۆی بەدر جیهان ئارای نەو   ئەو هەر خاسەی ئەو شەو یەڵغار شەو

تا بەردت وە سای سەنگ مەزاران   شێونات نازان ڕەعنا ڕەفتاران

کۆڕپە ئەگریجان نازاران چین   وردە پیرۆزان ڕووی سەفحەی جەبین

ئەو پاچیان وە پاچ مەودای دوور تێخ   ئێد وە سەرف تێخ ناخوون هات جە بێخ

واتە: ئەی چەرخی گەردوون! هەر لە ڕۆژی بەرینەوە تا ئێستا ماڵی چەند کەست خاپوور کرد؟ فەرهادت بەبۆنەی شیرینەوە لە ناوبرد، ئێستا ئاواتی سەرۆک عێلی جافەکانت کە وەکو ڕۆستەم پاڵەوان بوو، بردە ناو گۆڕ و نازت شێواندن و شین و شیوەنت خستە ناو هۆزەکانی عێل.

ئەحمەد پریس بەشێوەی جافییش هۆنراوەی هۆنیوەتەوە، هەندێ جار هەر بەجافی وەڵامی مەولەویی داوەتەوە. مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریسی لە دیوانی مەولەویدا دەڵێ: ئەحمەدی پریسی دوو خوشکی بووە بەناوەکانی لەیلێ و بەییجێ و (مەولەوی)یش حەزی لە لەیلێ کردووە بیهێنی، بەڵام ئەو شووی کردووە بەیەکێکی تر، ئینجا مەولەوی دەیەوێ بەییجێی خوشکی بێنێ و بۆ خوازبێنی ئەم دوو هۆنراوە بۆ ئەحمەد ئەنووسێ و دەڵێ:

قسەیی دەکەم بەڕێ و جێ وێ   کە لەیـلێ نەوو، با بەییجێ وێ

واتە: کە لەیلای خوشکتم بۆ نەبوو، خوشکەکەی ترت بەییجێم بدەرێ، ئەویش لە وەڵامدا بۆی دەنووسێتەوە و دەڵێ:

قسەیێ دەکەی بێ ڕێ و جێ وی   توو کە مەجنوونی چۆن بەییجێ وی

واتە: قسەکەت بێ ڕێ و جێیە، تۆ کە خۆت بەمەجنوون دادەنێی مەجنوون دەبێ هەر لەیلا بوێ و دڵ بەکەسی تر نەدا، ئیتر تۆ چۆن داوای بەییجێ دەکەی.

ئەحمەدی پریسی وا دیارە ڕێ و ڕچەی (جەبری)یەکانیش کاری کردووەتە سەری، چونکە جەبرییەکان لایان وابوو هەر کارێ کە دێتە سەر بنیادەمدا لە لایەن خواوەیە مرۆ لەم بارەوە هیچ دەستەڵاتێکی نییە و ئەوەشمان لەم پارچە هەڵبەستەدا کە بەشێوەی جافی هۆنیویەتەوە بۆ دەردەخا، وەکو دەڵێ:

خـوا من و تو با بێـینە حـەساو   هیـچ درۆی نەوی وەی بێ چاوو ڕاو
حەوت سال لەسەر یەک ڕەمەزانم گرد   لە مـالی خـوەما بەربانگم نەکرد
ئەوساکە لە مـاڵ ڕەزا قـولی خان   سەد شەقیان لێ دام لەسەر لەتێ نان
تو وە چاوە و بووی نەهاتیـتە جواو   ئیسەش پیم ئێژی (ئەحمەد) پیاو خراو
ژێرم خاک دەکەی سەرم سەنگ ئەکەی   کە من دەنگ ناکەم تو بۆ دەنگ ئەکەی

واتە: خوایا ئەمن حەوت ساڵ لەسەر یەک لە مانگی ڕەمەزاندا ڕۆژووم گرت، بەبێ ئەوەی لە ماڵی خۆمدا بەربانگ بکەم، پاشان لە ماڵ ڕەزاقولی خاندا لەسەر لەتی نان سەد شەقیان دا لێم کەچی تۆ ئەمەت دی و هیچیشت نەوت، ئێستەش پێم دەڵێی: پیاو خراو، سەرەنجام دەمخەیتە ناو خاک و بەردێک دەنێیتە بان سەرم، ئێسا من دەنگ ناکەم تۆ دەنگ دەکەی.

کاک ئەحمەد لێرەدا دیارە بەهەڵەدا چووە، چونکە شەق لێدانی ئەو نە بەدەستی خوا بووە نە بەدەستی خۆی، بەڵکو هۆی ئەو کارە ڕەنگە کردەوەیەکی نالەبار بووبێ کە بووەتە هۆی

ڕقی ڕەزا قولی خان، وە لەبەرئەوەی ڕەزا قولی خان خاوەن زۆر و دەستەڵات بووە ئەویش ڕەنگە فەرمانی لێدانی هونەری دەرکردبێ، ئەگینا ئەم کارە چ پەیوەندییەکی بەخواوە هەیە؟

سەرچاوەکان

١– یادی مەردان– مەلا عەبدولکەریمی مدرس– بەغدا ١٩٨٣.
٢– دیوانی مەولەوی – مەلا عەبدولکەریمی مودەریس – بەغدا ١٩٦١.
٣– مێژووی ئەدەبی کوردی– علاء الدین سجادی– بەغدا ١٩٥٢.
٤– بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٥– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەحمەد پریسی.

غولام شا خانی والی

١٢٣٩–١٢٨٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەمانوڵڵا و کوڕی خەسرەو خانی ناکامە و لەبەرئەوەی لە کۆشکی فەتالی شای قاجارا لە دایک بووە نازناوی (غوڵام شا)یان پێ داوە و لە هۆنراویشدا والیی کردووەتە نازناوی خۆی. بەپێی مێژووی مەردووخ، غوڵام شاخان هەر لە کۆشکی شادا گەورە بووە و لەبەرئەوەی نەوەی شا بووە لە لای باشترین و گەورەترینی زانایانی ئەوسەردەمە خەریکی خوێندن بووە و لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچی واتە لە تەمەنی بیست و سێ ساڵاندا بەپێی فەرمانی شا بووەتە والی و فەرمانڕەوای وڵکەی ئەردەڵان، وە لە ساڵی ١٢٦٤ بەهۆی پیلانێکەوە دەیگرن و دەینێرنە تاران و لە پاشا ساڵی ١٢٦٥ بۆ جاری دووەم، دەبێتە والیی کوردستانی ئەردەڵان، بەڵام لەم کەڕەتەدا لەبەرئەوەی لە ڕێ و ڕچەی باوباپیری دەردەچێ و دەبێتە شێخی کە ڕێبازگەیەکی تازە بووە، داوا لە خەڵکیش دەکا کە ئەو ڕێبازگەیە وەرگرن و مەلایان و زانایانیش زۆر تووڕە دەبن و گەلێکیان بار ئەکەنە خاکی عوسمانی و گەلێ ئاژاوەی تریش لە کوردستانی ئەردەڵاندا ڕوودەدا و سەرەنجام تووشی نەخۆشیەک دەبێ و دەڕواتە تاران و لەوێدا نەخۆشییەکەی چارەسەر نابێ تا لە ساڵی ١٢٨٤ لە تەمەنی چل و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لە تاران دەنێژرێ.

والی پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو بووە، وەکو دەڵێن زۆر بەشەرم و جوامێر بووە، لە دەوری فەرمانڕەوایەتیی خۆیدا گەلێ کاروانسەرا و مزگەوت و ئارامگای دروست کردووە، مزگەوتی دارولئەمان کە بەمزگەوتی والی ناسراوە شوێنەواری ئەوە، هەروەها گومەزێکیشی بەسەر گلکۆی پیر عومەرەوە دروست کردووە، هەروەها گەلێ حەزی لە کۆکردنەوەی پەڕاو و نامیلکە کردووە، لە پاش مردنی نزیکەی دوو هەزار بەرگ پەڕاو لە

پەرتووکخانەکەیدا هەبوو کە زۆربەی کوردی بووە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا بێ وێنە بووە و زۆربەی هۆنراەکانی دڵدارین و دیوانێکی بەرز و نایابی بەکوردی و فارسی هەیە کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ، ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

میرزام زام حەی، میرزام زام حەی
دانایان دەور دانش کەردە طەی
ئەفلاتوون فامان، حەکیمان حەی
پەی ئازار دڵ نیشان دان دوو بەی
هۆرێزام دەردەم شاران کەردم تەی
ناگا دیم دوو بەی نەسەر شاخەی نەی
بەی چ بەی؟ سەمەر نەونەمام نەی
خولاسە و خۆش بو، خوشمەزە چون مەی
نە فەرق بەیدا جفتێ سیا حەی
موستەحفێز مەدران نە دەوران بەی
تەواسیامەوە، مەخفی بیم جە حەی
تەرسام، نەبەردم دەس پەی بنەی بەی
مەر هەم بای شەماڵ بیاوو پەی پەی
جە هەم جیا کا حەی و بەی و نەی
وەرەنە ئی تفڵە تفڵ ئاسای خودرەی
پەنجە مەپێکۆ نە قولابەی بەی
حەی و بەی و نەی جەرگم کەردەن پەی
زیندەگیم پەی چی؟ وەی وەیانەم وەی
قەومان و خوێشان کێ دییەن، کێ؟ کەی
بەی میوەی نەی بۆ، حەی نە دەوربەی؟
گیسوو چون عەقرەب پێچ پێچەن چون حەی
لوولەن چون لاولاو پای نەمام نەی
بە حوکم قادر عەلا کولل شەی
وە بەیان بەیان مەقسەد کەردم تەی
(غولام) بەشەق ئەو شا لامەکان کەرد تەی
بێ دەرس. علووم حاسل بییەش پەی

وەس بشۆ نە فکر ئینتزار بەی
سەودای بەی، ڕەنگت زەرد کەرۆ چون خوەی

واتە: ئەی مەردم! ئەی زانایانی دەور کە فێری زانست بوون، یارە خۆشەویستەکەم دوو بەهیی پێوەیە هەروەکو بادە بەتامن، گەلێ ڕێم بڕی کە ببینم، دیم کە دوو ڕەشماری پەلکەی بەدەوریا ئاڵاون و ناتوانم دەستیان بۆ بەرم، مەگەر بای شەماڵ هەڵکا و ئەو دوو ڕەش مارە لە لەشی جیاکاتەوە، چونکە باڵا جوان و ڕێکوپێکەکەی و قژە ڕەشەکەی و لار و لەنجەکەی دڵ و جەرگی منیان لەت کردووە، مەگەر بای شەماڵ لە یەکیان بکاتەوە. دەسا ئەی (غولام) کەم بچۆ ناوبیر و سەودای یار، باڕەنگت لەمە زیاتر زەرد نەبێ.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

راس دڵ مەیژە "والی" ئەر شا بێ
واجبە بو دز پا لە حاشا بی
بەڵ ئەمە خوداس حەپس تەقدیر بێ
دەس وە دوو شاخەی زوڵف زنجیری بێ
حوسن بێ پایان زوڵف پەرێشان
زنجیرەکەی دڵ، تازیانەکەی گیان
زولف و کاکوڵی دوو دەرد تەوئەم
ئەم عوقدەی موشکڵ، ئەو بەند مەحکەم
شێت بە بەو زنجیر، بەو دەشت و دەردا
ئەمجار نۆبەتە بدەی وە سەردا
سەرتاپام قوربان پا تا سەرت بێ
دەوڵەتەکەی حوسن هەر تا سەرت بی
لەو بادە بدە ساقیی بێ میسال
زەوقی وەک هیجران، شەوقی وەک ویسال
فارغ کا لە قەید سوود و زیانم
نە سوود و زیان حەتتا نەزانم
مەستم یا هوشیار، بێدار یا خەو
یارم یا ئەغیار، من منم یا ئەو
ئەرزانی بێ میسر بەعەزیزەکەی
خەلاس بیم نە دەس تورەحیزەکەی

یارەب بە یەعقوب، یوسف وە سەیری
حەقم بسێنێ، حەقۆسێن نەمری
بەیەکێ وەک خۆی دەسەویەخەی کا
نیمە شەو دوچار چغەچغەی کا
وەک چاو ئێشەدار ئێش و گلی بێ
ئەمجارە نۆبەی تلاوتلی بێ
بەدەردی عیشق و دەوا دەوا کا
بدا وە سەردا، خودا خودا کا

واتە: یارەکەم بەزوڵفەکانییەوە کە وەکو زنجیر وانە دڵمی خستووەتە بەند و بەجارێ شێت و شەیدامی کردووە و هۆشمی لێ بڕیوە و، لە وانەیەکە بۆ کەژ و کێو سەرهەڵگرم و بدەمە سەر خۆمدا، دەسا ئەی مەیگێڕ جامێ بادەم پێ بدە تا لە خەم و پەژارە ڕزگارم بێ با سوود و زیانی خۆم نەزانم و عەزیزی میسر هەرزان بێ و یەعقووبیش چاوەڕوان بێ، ئەوسا خوا هەقم بسێنێ و با یاریش بەو دەردەوە بتلێتەوە و بداتە سەر خۆیدا خودا خودا کا.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ.

مادده موستەعید وەقت نەشتەرە
وەلێکین خۆفی سەختم لەبەرە
سەراپام مەملوو لە مەیل لەیلە
وجوودم نە جام حەیات کەیلە
فەساد بی خەبەر نەکەین و بەینێ
ئێش و نێش وە مەیل لەیلێ نەگەینێ
لەو وەختە نەفەس کەوتە شومارە
دیدە وە حەسرەت نیگای دوبارە
نالەی بولبولێ بو لائوبالی
(والی) نە بولبولڵ خاستر دەناڵی
وەڵڵاهی سدقە ئەوقاتت تاڵە
موسیبەت زەدەی حاڵت بەدحاڵە
لەو زەخمە دەرهات وەبن گوێچکیدا
دەرچوو، خاس دەرچوو، وەلای دۆچکیدا

ئەگەر وەک جاران دەیتلێنێتەوە
قەدری وە ئەدەب نەیکولێنێتەوە
لەبەر ئێش و ئێش خدێم زارییە
زەخم ئەورامان خەیلێ کارییە
لەو حاڵەتەیشدا فەرامووش نەبووی
سڕ نیگار دێر بووی، دەم هەڵە نەبووی
موونس و ئەنیس شەوتارم بووی
گا گوڵ، گا بولبول، گاهێ خارم بووی

واتە: یارەکەم لە کانی دڵەوە خۆش ئەوی و دڵم پڕە لە خۆشەویستی ئەو، لەو وەختەوە کە چاوم کەوتە ئەو و سەوداسەری بووم وەکو بوڵبوڵ بۆ ئەو دەمناڵاند و شەو و ڕۆژ بێ ئارامی بووم، وە لەبەر ئێش و ئازار هەر دەگریام و برینەکانم کاری بوون و لەو حاڵەتەشدا لە بیر نەچوو و هەر لە بیرمدا بوو.

سەرچاوەکان

١- تاریخ مردوخ- تالیف آیت اللة مردوخ - تهران ١٣٢٤.
٢- حدیقه امان اللهی تالیف میرزا عبدالله سنندجی، باهتمام خیامپور- تهران ١٣٤٤.
٣- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لە مەوپێش نووسراوە.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بە غولام شاخان.

شێخ محەمەدی فەخرولعولەما

١٣٠٥ -١٢٥٠

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە یەکێ لە ئەستێرە ترووسکەدارەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی محەمەد ساڵح کوڕی شێخ ئیمامەدین و نازناوی (فخر العلماء)و ناتۆرەی (حەیران)ە و لە بنەماڵەی مەردوخییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستمان دایە، فەخرولعولەما لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی لە دێی دەژن کە لە نزیک پالنگاندایە، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و بەشێ لە قورئانی پیرۆزی خوێندووە و شێخ (امام الدین)ی باوکی کە پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو بووە، لە لایەن سەردارە گەورەکانی ئەردەڵانییەوە بانگ دەکرێ بۆ شاری سنە و دەخرێتە ڕیزی زانا پایەبەرزەکانی شاری سنەوە، شێخ محەمەد ساڵحی

کوڕی لەو کاتەدا کە گەنجێکی تازە پێگەیشتوو دەبی، لە خوێندگەکانی شاری سنەدا دەست دەکا بەخوێندن و لە پاشا دەڕواتە مزگەوتی (دار الاحسان) و لەوێدا ڕێزمانی عەرەبی و پەڕتووکەکانی فقهی دەخوێنێ.

شێخ محەمەد گەنجێکی لاوچاک و زیرەک و وشیار و وێژەوان و خوێن گەرم و نزیک بەدڵ بووە، لەو ڕۆژگارەدا کە شاری سنە نزیکەی هەزار فەقێی تێدا بووە، شێخ محەمەد یەکێ بووە لە فەقێ ناسراو و بەناوبانگەکانی ئەو شارە و هەموو مەلا و فەقێکان خۆشیان ویستووە و ڕێزیان گرتووە.

شێخ محەمەد باوەکو مرخێکی سروشتیی هەبووە، لەبەرئەوە بیر و هۆشی خۆی بەفێربوونی زانیارییە ئاینییەکانەوە خەریک کردووە، لەو کاتەدا کەمتر دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە. شێخ بەم چەشنە لە خوێندنگای گەورەی ئەو سەردەمەدا ناوبانگ دەردەکا و سەرەنجام ودمی مەلایەتی وەردەگرێ و لە پاشا لە لایەن زاناکانی ئەو ڕۆژگارەوە نازناوی (فخر العلماء)ی پێ دەدرێ و ئیتر هەموو کەسێک ڕێزی دەگرێ و ئەوسا پاشماوەی ژیانی بەدەرس وتنەوە و ڕێنموونی خەڵک و هۆنراو هۆنینەوە دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٥ لە تەمەنی پەنجا و پێنج ساڵیدا لە شاری سنە کۆچی دواییی دەکا.

شێخ محەمەد یەکێ لە هۆنەران و زانایانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و گەلێ هۆنراوی بەزمانی کوردی و فارسی و عەرەبی هۆنیوەتەوە و هەمووی هۆنراوەکانی مامۆستایانە و پڕ مانا و دڵڕفێنن، وە هۆنراوە کوردییەکانی کە بەزاراوەی گۆرانین، لە ئەوپەڕی جوانی و شیرینی و ڕەوانیدان، ئەویش لە بەرئەمەیە کە پیاو بەزمانی زگماکی خۆی باشتر دەتوانێ هەستی دەروونی دەرببڕێ و لە وشە و زاراوی ئاساییدا جێی بکاتەوە.

شێخ محەمەد لە کاتێکدا دەگاتە دوا پلەی فەقێیەتی، سەرچاوەی خواپەرستی کە زۆرتر لەو جۆرە کەسانەدا بەهێزترە، دێتە جۆش و خرۆش و مەلی تیژباڵی حەزلێکردن و ئەوینی لە جیهانی بەربڵاوی جوان پەرستیدا دێتەوە باڵ و لەناکاو ئەو مەلە دەکەوێتە تۆڕ و داوی جوانی و شیرینیی کچێکی مەسیحیەوە، وە بۆ هەمیشە لەو تۆڕ و داوەدا گیرۆدە دەبێ و دەمێنێتەوە، ئینجا لەو داوەدا سەرچاوەی هۆنراو و هۆنەریەتی دێتە جۆش و ناچار باری دەروونی خۆی لە جیهانی ئەوین و ئەویندارىدا، لە چوارچێوەی هۆنراوی جوان و پاراو و دڵڕفێندا دەردەخا کە هەر یەکەیان نوێنگەیەکە لەو بارە بژۆنییە و، دەیکاتە هۆی ئاسوودەیی و پێ خۆشبوونی دڵی بەدیلکراوی خۆی.

بەڵێ (فخر العلما) بەم چەشنە دەکەوێتە داوی ئەوین و لە ئاگری ئەویندا دەسووتێ، بەڵام دڵخوازەکەی گوێی پێ نادا و هەر لاشی لێ ناکاتەوە و ئەویش لە پارچە هەڵبەستێکیدا بێ

نیازی و هەوا و باسەری دڵبەرەکەی پیشان دەدا و جۆش و خرۆشی دەروونی خۆیشی دەردەبڕێ و دەڵێ:

نەدیم، نەشنەفتم نە ڕوزگاران
دوو تەن وەک یەک دڵ دەوران بو یاران
ئید مەیلش وە چەپ ئەویەک وەڕاسەن
ئێد پارەکەردەن، ئەو یەک وراسەن
ئید مەیلش پاپێچ ڕیشەکەی گیانەن
ئەو یەک وە فریو حەرف زوانەن
تەزەروان نە پای سەروان مەنالان
سەروان سەر نە ئەوج وە هەوای یالان
بوڵبولان جە داخ نەوگولان زارن
گولان هەم ئاغۆش سەرنێش خارن
موفلیسان پەی گەنج نە رەنجدامەردەن
گەنج دەس وەگەردەن ئەژدەها کەردەن
فەرهاد پەی شیرین نەچەم هەموون رێزەن
شیرین گەرم بەزم عەیش پەروێزەن
مەجنوون پەی لەیلێ بێزار جە تەرەب
لەیلێ نە تەرەب سەرئێل عەرەب
پەی تەرسا، سەنعان دین وە تاراج دا
سککەی نەسرانی پەرسان ڕەواج دا
هەر سێ وە عەشقم مەشقشان کەردەن
هیچ کام پەی وە مەرز عەشقم نەبەردەن
چێش وا چوون ئازیز، من پەی توچوونم
سەرمەشق فەرهاد شێخ و مەجنوونم
جاتۆیچ نەچون لەیل، نە وێنەی تەرسا
نە شێوەی شیرین جە حەق نەتەرسا
خاترت وە مەیل ڕەقیبان کەیل کەرد
منت سەرگەردان سارای دوجەیل کەرد

هەر لاڵام، ناڵام، زاریام، پاڵام
تا وە دیدەم گەرد ڕای ڕەقیب ماڵام

ئاخر وە هیچ ڕەنگ سوودێ نەبەخشا
دڵت وێنەی سەنگ سیا نەلەخشا

نە زەڕێ مەیلم نە دڵتا جا کەرد
نە کەمێ مەیلش نە دڵتا لا بەرد

ئازیزم، قوربان، زیندەگیم، ڕۆحم!
منیچ چی مەیلە تۆبەی نەسوحم

بەڵام گەرمیی تاو کوورەی دەروونم
سەردیی هەناسەی جەستەی زەبوونم

ئەو یەک ڕەقیبت وە قەقنەس کەرۆ
ئێد گەرد شادیش پەرێ هەرد بەرۆ

واتە: تا ئێستا نەمدیوە و نەمبیستووە کە دوو کەس یەک دڵ و یەک گیان ڕۆژگار ببەنە سەر، ئەم حەز بەلای چەپ دەکا و ئەو حەز بەلای ڕاس دەکا و ئەم دڕیویەتی و ئەو دوورانوویەتی. ئەم حەز دەکا کە گیان لە ڕیشەوە بپێچێتەوە و ئەو حەز دەکا کە بەقسە مرۆ فریو بدا. کۆترە باریکەکان لە بەردارە سەوڵەکان دا هەر دەناڵێنن، دارە سەوڵەکانیش، ئەوەندە بەرزن کە لام وا نییە ئەوان پێیان بگەن، بوڵبوڵەکان لە داخی گوڵان دەگرین و گوڵەکانیش باوەشیان کردووەتە دڕک و داڵان، بێ پوولەکان و هەژاران بۆ گەنجیش دەستیان کردووەتە ملی ئەژدەهاوە، فەرهاد بۆ شیرین ئەوەندە گریا کە خوێن لە چاوانییەوە هات، کەچی شیرینیش لەگەڵ خەسرەو و پەروێزا ڕای بوارد، مەجنوون بۆ لەیلا لە بەزم و ئاواز بێزار بوو، کەچی لەیلا بووە، بەزمی سەر عێلانی عەرەب، بۆ کچە فەلەیەک سەنعان دین و بڕوای خۆی بەتاڵان دا و دراوی فەلەکانی باو کرد، کەچی هەر سێی ئەمانە بەئەوینی من مەشقیان کردووە، وە هیچ کام پەییان بەسنووری ئەوینم نەبردووە، چی بڵێم ئەی خۆشەویستەکەم من بۆ تۆ چۆنم؟ من سەرمەشقی ئەوینی فەرهاد و مەجنوونم، جا تۆش وەکو لەیلا و شیرین منت ئاوارە و دەر بەدەر کرد، هەر چەند پاڕامەوە ناڵانم و گریام، تەنانەت بەچاویشم تۆزی پێی خەنیمم پاک کردەوە، بەڵام هەمووی ئەمانە سوودێکی نەبەخشی و دڵت بۆم نەسووتا ئەی خۆشەویستەکەم ئەوە بزانە کە تین و گەرمای کوورەی دەروونم و خەنیمەکەت دەسووتێنی و دەیکاتە قەقنەس و ساردیی هەناسەی، لەشی زەبوونیشم کاتێ کە هەڵکا، تۆزی شادی و خۆشیت دەباتە هەرد.

کارەساتی ئەوین و دڵداری شێخ محەمەدی فەخرولعولەما باوەکو لە پەرتووکێکی جیاواز نەنووسراوە، بەڵام لەبەرئەوە ڕووداوێکی جوانی ئەوینی بووە، ئێستاکەش زۆربەی پیرەمێردەکانی شاری سنە، لە کۆڕەکان و شەونشینییەکاندا دەم بەدەم دەیگێڕنەوە.

وەکو دەڵێن: شێخ محەمەد پاش ئەوە کە دەکەوێتە داوی ئەوینی ئەو کچە فەلەوە تا ماوەیەک ڕازی ئەو ئەوینە بەلای کەسەوە نادرکێنێ، چونکە ناوبراو زانایەکی ئاینی تازە پێگەیشتوو و بەناوبانگ و لە خێزانێکی گەورە و ناسراو بووە و کارەساتی ئەوین بۆ وەها پیاوێک کارێکی نابار و ناجۆر دەدرێتە قەڵەم.

شاردنەوەی کارەساتی ئەوینی فەخرولعولەما دەبێتە هۆی ئەوە کە ڕۆژ بەڕۆژ دەردی دڵداری دەروونی گرانتر بێ و، ئەو خۆشەویستییە پەنامەکی بەرزتر لە دڵیا کاری بێت، بەڵام بۆ پاراستنی کەسایەتی و ئابڕووی کۆمەڵایەتی خۆی تا ئەو جێگایە کە بۆی کرا ئەو کارەساتە سەخت و دڵتەزێنەی لە خەڵکی دەشاردەوە.

هەر لەو حەلەدا کە شێخ محەمەد لە نهێنیدا ئاوڕی دەروونی دڵدارییەتی دەبڕژا و دەقرچا، لە لایەن زانایان و فەرمانڕەوا ئەردەڵانییەکانەوە نازناوی (فخر العلماء)ی پێ بەخشرا، وەچووە ڕیزی زانا بەناوبانگەکانی ئەو دەمەی شاری سنەوە. بەڵام فەخرولعولەما تەنیا خۆی دەیزانی کە چیی لێ قەوماوە و چ دەردێکی کەسکون ڕووی تێ کردووە، دەردێکی گران و دڵتەزێن و لە ڕاستەقینەشدا شیرین و دڵڕفێن چ دەردێ؟ دەردی ئەوین و دڵداری، ئەو دەردە کە پێی دەوترێ کێشەی گیانی، ئەو کێشەی کە هەموو ئەندامانی ئەم جیهانە بێ سەروبنەی پێکەوە نووساندووە، وە هەر یەکەی لە جێگا و ڕێگایەکی دیاریکراودا هەتاهەتایە هێناوەتە گەڕان و سووڕانەوە.

ئەوینی فەخرولعولەما سەبارەت بەو کچە فەلە کوردە کە هەردووکیان دانیشتووی شاری سنە بوون دەگاتە ڕادەیەک، هەوساری ویست و شاردنەوە لە ئەو دەستێنێ و ئیتر فەخرولعولەما خۆی دەسپێرێتە ئەو ئەوینە ئاورینە، وە کەم کەم دەردی دەروونی خۆی بەلای دۆست و ئاشنا و دراوسێوە دەدرکێنی، وە هۆنراوە پڕ سۆزەکانی کە لە بارەی چۆنییەتیی ئەوینی دڵخوازەکەیەوە وتوویەتی بۆیان دەخوێنێتەوە، وە ماوەیەکی زۆری پێ ناچێ باسی ئەوینی ئەو لە شاری سنەدا دەنگ دەداتەوە، وە بەپێی مەتەڵێ: پاش ڕووت کرانەوە تەشتی تەڵایی لەسەر سەرتەوە دانێ، فەخرولعولەما ئارام و وەقرەی لێ هەڵدەگیررێ و، شەو و ڕۆژ بیری بەلای ئەوەوە دەبێ کە لە گۆشەیەکەوە چاوی بەدڵبەرەکەی بکەوێ و، بەو چاوپێکەوتنە ئاگری تاسە و ئەڵهای دڵی دامرکێنی و تاوێک بەئارامی بحەوێتەوە.

دەگێڕنەوە کە ئەوینی ئاگرینی ئەو کچە فەلە کوردە، بەچەشنێکی وەها لە دڵی

فەخرولعولەمادا کاری بووە کە هۆشی بەلای خۆیەوە نەماوە و هەموو دەم چاوی بڕیوەتە گەڕەکی فەلەکانی شاری سنە، بەڵکو جاروبارێ دڵخوازەکەی لە پەنجەرە و کۆڵانێکەوە دەرکەوێ. بەکورتی دەبێ بڵێین کە فەخرولعولەما لە تاو و گڕی ئەوینی ئەو کچە دۆخ و بارێکی سەرسوڕمانی بەسەرا هات، ئینجا خزمان و کەس و کار و هاوەڵەکانی دەکەونە ڕاوێژ کە بەهەر جۆرێ بووە، ئەو ئەوینەی لە دڵ دەرکەن و لێ دەبڕێن کە بیبەن بۆ بارەگای وەیس کە لە سەر شاخێکی بەرزە وە لە نزیکی ڕەوانسەردایە. وا دیارە ڕۆشتنەکەیان لە وەرزی بەهاردا بووە، چونکە لەم پارچە هۆنراوەیەدا باسی جوانیی بەهار و پەرێشانیی حاڵی خۆی دەکات وەها کە دەڵێ:

دیار دان وەهار، گوڵان جەم بەستەن
دڵان پەشێوەن، بوڵبوڵان مەستەن
دیارەن کەم نە تۆی دڵداران
نە گۆشەی دڵدا، خاران و یاران
های جە کزەی ئێش، ئای جە کزەی دەرد
ئێش کۆنەزام وەهار تازە کەرد
واچە بە گوڵان بەرنەیان جە خاک
دڵەی من نیشتەن پەی وێش وە غەمناک
تلۆع نەشئەی بادە خوارانەن
سەفای گەرمیی بەزم دەردەدارانەن
مەی پەنهان نە جام ساف گوڵاندا
طلۆع نەشئەش نە توی دڵاندا
شەونم سوب نە رووی سەوزەی دیاران
چون قەترەی عەرەق زوڵف نازاران
شین شەتاوان شنۆی سەرکاوان
چوون خاڵ خاڵ بەور ریشەی دڵ کاوان
های جیلوەی کۆسار، های سەفای دەشتەن
ماچی بەهەشتەن ئای وادەی گەشتەن
ئازیز جات خالی، گوڵ بێ تۆ خارەن
وەهار، وە نەهار نە دیدەم تارەن

سەرسەوزەی ساوام نێش نەشتەرەن
وە بێ تۆ سارام، سارای مەحشەرەن
من سفتەی ئایر دووریی دیدارم
تەژنەی ئاو ساف ویساڵ یارم
شنۆی سەرکاوان کەی سەفا مەدۆ؟
چون نێش نەشتەر پێم جەفا مەدۆ
سەوزە چەمەنان کەی دەوا مەدۆ؟
هاژەی وەفراوان کەی دەوا مەدۆ؟
من جەلای دیدەم بەو دیدارەوەن
سەفای خاترم بەو ڕوخسارەوەن
وەهارم کام گوڵ؟ خاکم وە سەرەن
وەبێ تۆ سارام، سارای مەحشەرەن
کۆساران، دەشتان زومرود پۆشەن
تافان بێ پەروا نە تۆف جۆشەن
وادەی سەفاو و سەیر سەر دیارانەن
وەخت نۆشانۆش بادە خوارانەن
من پەی تۆ بەزمم گەرمەی زارییەن
ناڵەی نەی کزەی زام کارییەن
ئارۆ من دەردم سەرمەشق قەیسەن
نەجدم سارای ساف پای قولەی وەیسەن
دووریت زام دڵ خاس کاری کەردەن
دیدەم دامانم گوڵناری کەردەن؟
ئازیز یە عومرەن، زیندەگا نییەن؟
بەعیش و عیشرەت کامەرانییەن؟
نە (باللە) مەرگەن (باللە) ماتەمەن
شینەن، زارییەن، مەینەتەن، خەمەن
سێرم جە عەزاو، مەردەن وەشتەرەن
وە بی تۆ سارام ساری مەحشەرەن

واتە: بەهار خۆی دەرخستووە و گوڵەکان کۆبوونەتەوە و دڵەکان پەشێون و بولبولەکان سەرخۆشن، دیارە لە گۆشەی دڵی دڵدارەکاندا دڕکی خەم و پەژارە ڕواوە، ئای لە کزەی ئێش و ئای لە کزەی دەرد، بەڕاستی ئێش و ژانی کۆنەبرینی بەهاری تازەکردەوە، بڵێ کە گوڵەکان لە خاک نەڕوێن، چونکە دڵەکەم زۆر پەشێو و خەمبارە. ئێستاکە کاتی بووژانەوەی بادەخۆرانە، وە خۆشیی بەزمی دەردەدارانە، شەونمی دەمە دەمی بەرە بەیانە لەسەر سەوزە و شیناوەردی هەردانددا، وەکو دڵۆپی ئارەقی زوڵفی نازداران وایە، شین و شیوەنی شەتاوانی سەرکاوان، لە خاڵ خاڵی بەفری سەرکێوەکان دەچێ کە ڕیشەی دڵ دەتەزێنن، ئای لە جوانیی دەشت و کێو کە دەڵێی بەهەشتە، بەڕاستی ئێستاکە کاتی سەیران و گەشتە. ئەی خۆشەویستەکەم، جێی تۆ چۆڵە و گوڵ بەبێ تۆ لە لام وەک دڕک وایە و بەهار و ڕۆژ لە بەر چاوم تاریکە، شیناوەردی دەشتم لە لا وەکو نەشتەر وایە و بەبێ تۆ دەشتم وەکو دەشتی ڕۆژی پەسڵانە، من لە دووریی تۆدا وەکو ئاور دەسووتم، وە تینووی ئاوی پێگەیشتنی تۆم، شنەی بای کێوەکان کەی دڵم ڕوون دەکاتەوە؟، وە سەوزەی چیمەنەکان کەی دەوای دەردم دەکەن؟ من هەر هام بەبیری ڕوومەتی جوانی تۆوە، چ بەهار و چ گوڵێک ئەی خاکم بەسەر، بەبێ تۆ دەشتم وەکو دەشتی ڕۆژی دواییە، کێو و دەشت و دەر زوموڕد پۆشن و، ئێستاکە کاتی خواردنەوەی بادەیە کەچی من خەریکی گریان و زاریم و دەردم کارییە، وە وەکو قەیس لە تەپۆڵکەی وەیسدا و دووریی تۆ برینی دڵمی کاری کردووە. ئەی خۆشەویستەکەم ئایا ئەمە ژیانە؟ ئەمە خۆشییە؟ نە بەخوا ئەمە مەرگە، ئەمە شیوەنە، ئەمە پەژارەیە، مردن بۆ من باشتر و بەبێ تۆ دەشتم وەکو دەشتی ڕۆژی واییە.

دەگێڕنەوە و دەڵێن ئەو خانووە کە فەخرولعولەمای تیا بووە، لە پەنجەرەیەکەوە، گەڕەکی مەسیحییەکانی لێوەدیار بووە، وە فەخرولعولەما شەو و ڕۆژ ئەو پەنجەرەی گرتووەتە گیانەوە و چاوی بڕیوەتە ئەو کۆڵانە کە ماڵی خۆشەویستەکەی تێدا بووە. هەندێ جار گڕی ئەوین وای لێ کردووە کە نیوەشەو لە ماڵ دەرچووە و تا بەیانی لە کۆڵانەکانی گەڕەکی فەلەکاندا سووڕاوەتەوە. دەڵێن نیوەشەوێکی زۆر سارد لە شەوە ساردەکانی شاری سنە فەخرولعولەما ئارەزووی چاوپێکەوتنی دڵخوازەکەی ئارام و ئۆقرەی لێ دەبڕێ و خێرا لە ماڵ دەردەچێ و بەرەو گەڕەکی فەلەکان دەکەوێتە ڕێ. ئەوە شەوێکی باراناوی بووە، باران بەخوڕ دەباری، کاتێ دەگاتە بەرماڵی دڵخوازەکەی دەبینێ هەموویان خەوتوون، وە لەوە ناچێ کە کەسێ وریا بێ، ئێنجا بۆ ئەوەی ئازیزەکەی لە خەو ڕاپەڕێنێ بەشکو لە پەنجەرەی ژوورەکەیەوە سەر بێنێتە دەر و چاوی پێ بکەوێ، بەو شەوە ساردە خۆی دەداتە بەر پلوسکی خانووەکەیان، بەڵێ تەنیا هێزی ئەوینە کە دەتوانێ زانا وێژەوانێکی پایەبەرز و

بەناوبانگی وا بخاتە جیهانێکەوە کە جگە لە خۆشەویستی دڵبەرەکەی شتێکی تر هەست نەکات، وە خۆی لە بوونی دڵبەرەکەیدا گوم بکات بۆیە بەم چەشنە دەڵێ:

نازک سارا و دەشت، شیرین کۆساریێ
سەفای بەهەشتی تێدا ئەواریێ
گوڵ شێوەی ڕوخسار ئازیز دەنوێنێ
بولبول وە رووی دا وەک من دەخوێنێ
لالە کەم کەم چاو بڵاو دەکاتۆ
دەوێژی مەستە و شەراب دەخواتۆ
وە شنۆی نەسیم چنوور ئەلەرزێ
دیماودیم دەکا هەر تەل وە تەرزێ
شەتاو وەک فرمێسک چاوم ئەدا جۆش
گولاو هەر وەک خوێن دڵ هاتۆ خرۆش
ئاخ بۆ دڵ خۆشی قەراری نە وێ
غوسسەی بێ مەیلیی نازداری نەوێ
دەس یەک بگرن هەر وەک لەگەڵ یار
سەیر بەهار کەن دیارە و دیار
نەک چون من هەر یەند خەم لێم بووگە کۆ
گوڵ فێشتەر زامم ماوەرۆ ئەو سۆ
سا نەیچی دەی نەی! سا دەروێش دەفێ
قەزای پەنجەتان لە گیانم کەفێ
تۆ وە سەدای دەف، ئەو وە ناڵەی نەی
جەرگم لەت لەت کەن، ڕیشەی دڵ کەن پەی
بەڵ وەها کەمێ زامم ساکن بۆ
ساتێکیچ دنیا وە کام من بۆ
نەموت بێشەی عەشق خاری شێر گیرە
چلەی چەنگەڵی قولاپەی تیرە
چنگی لە ناو دڵ هەر کەس مەحکەم کرد
دەسی هەڵنەگرت ڕیشەی دەرهاورد

فەخرولعولەما باوەکو هۆنراوی فارسی و عەرەبیی زۆری هۆنیوەتەوە، بەڵام زمان و وێژەکەی خۆی بەلاوە شیرینتر و بەبایی دارتر بووە، وە سۆزی دەروونی و دەرد و ڕەنجی دڵداری بەزمانی زکماگی دەربڕیوە، چونکە جوانیی وێژەیی هەر زمانێک تەنیا لەو زمانەدا دەردەکەوێ. بۆ وێنە دەزانین هۆنراوەکانی سەعدیی شیرازی لە زمان و وێژەی فارسیدا گەیشتوونەتە ئەوپەڕی ڕەوانبێژیی ئەو زمانەوە، وە ئەو کەسانەی کە لە زمانی فارسیدا شارەزا بن، کاتێ کە هۆنراوەکانی سەعدی دەخوێننەوە، تێ دەگەن کە ئەو هۆنراوانەی لە ئەوپەڕی جوانی و شیرینیدا هۆنیوەتەوە، کەوا بوو نووسەر یا هۆنەرێکی کورد ئەگەر بیەوێ مەبەستێ بنووسێ یا هۆنراوێک بهۆنێتەوە، بەزمانەکەی خۆی باشتر دەتوانێ هەستی خۆی دەربڕێ. ئینجا فەخرولعولەما وەکو تێگەیشتووەکانی تری کورد، بەو مەبەستە کە باسمان لێوە کرد هەستی کردووە هۆنراوە دڵدارییەکانی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە تا جوانتر هەستی دەروونی خۆی دەربخا، وە هۆنراوەکانی باشتر بڕازێنێتەوە.

فەخرولعولەما پارچە هەڵبەستێکی قەتاریی هەیە کە لە هی قەتارییەکەی مەولەوی دەچێ و ڕەنگە لەم پارچە هەڵبەستەدا پەیڕەوی لە مەولەوی کردبێ، بەڵام ئەم پارچە قەتارییە بەشێوەی کۆن هۆنراوەتەوە و پارچە قەتارییەکەی مەولەوی بەشێوەی تازەیە. ئەمەش پارچە قەتارییەکە کە دەڵێ:

هانا، های ڕەفێق زڕیا وە گۆشم
دەنگێ جاگیر بی نە کەللەی هۆشم
زاهر زەمزەمەی ڕای زەوارییەن
زایەڵە قەتار ئیشتهارییەن
هەی توجارباشی خەیر بۆ ئەمانت
خاس، خاس مەلوولم دەسم دامانت
نە راگەی ئیحسان حوسەین مەزڵووم
تو سەرمایەی عەشق ئیمام مەعسووم
بووشە ساکن بۆ، ساتێ قەتارت
وازکەن قوفڵ تەنگ دیاری بارت
تەنوورەی گۆماو دڵ خروشیان
سەرچەشمەی سیروان هەرسم جۆشیان
سەرزەمین جە ئاو تۆفانم ماتەن
خۆف کەر ڕاگەت رای، هات و نەهاتەن

باز با کورەی مەینەت گێر و تاو
بەیۆ وە ئاخر وشکا و هووناو
جە جۆش بنیشۆ بەحر دیدەی تەر
سارای ژاوەرۆ یەکسەر بۆ وە هەر
ئیمجا وە مژەی سووزن مەودای من
وە تای بەند کرژ ئاه سیای من
بفەرما گرۆی ئەهل یارانت
بوورازان وە هەم تاتا بارانت
رەگ جۆش وەردەی جەستەم باوەران
رەسەن بهۆنان باران بارکەران
کووژەکەی پێشەی ئەعزای زەبوونم
کەڵافەی عەقدەی داخ دەروونم
بەران پەی کۆپان سەرقەتارەکەت
لێش بنیان پارچەی ئیشتهارەکەت
ڕێزەی مرواری هەوڵەی دەروونم
خارای پەردەی دڵ ڕەنگ بەستەی هوونم
بنیەر وە سەربار پارچەی دیاری
زەروورەن پێت بۆ پەی یادگاری
مەدەد یا عەلی، پەی سەفەر کەر مەیل
مەنزڵ ئەو مەنزڵ تا مەنزڵگەی لەیل
بدیەر هەر قەسرێ جەو شارە تاکەن
گوڵناری رەنگەن خاکش نمناکەن
نەپاش هەر تەرەف لافاوەن سەیلەن
تەحقیق بزانە مەنزڵگەی لەیلەن
مەنزڵ بگێرە وە کەنارەوە
باران بوونارە وە قەتارەوە
سا جێت مەپەرسۆ شای سەرتوجاران
کۆن سەرقافڵەی گردی خەمباران؟

واچە هیجرانت زۆر ئاوردە بێ
دووکانچەی زەوقش تالآن کەردە بێ
یەک پارچە گیانێ جەلالش مەندە بێ
ناچار بێ وە دڵ تەماش کەندە بێ
زار زار بازاڕش مەدا وە پاوە
تا مشتەری مەرگ ئاما وە لاوە
مایەی ناڕەواش دەرلاد نمانا
وە هەرزان پێش دا غەنیمەت زانا
وە دەس خاڵی، تۆ بای سەلآمەت
ڕووش کەرد وە مەیدان سارای قیامەت

واتە: ئەی هاوەڵەکان هانا دەنگێک زڕاوە گوێمدا دەنگێکی وەها کە لە کەللەی هۆشمدا جێگیر بوو. لە ڕواڵەتدا دەنگ و هەرای زەوارەیەک و زایەڵەی قەتارێکی بەناوبانگ دێت. ئەی سەرکاروانچی بەخێر بێی، من زۆر زویر و پەرێشانم دەستم داوێنت. لە ڕێی حسەینی ستەم لێکراو و، پێشەوای پاکدا، بڵێ کاروانەکەت ساتێ ڕاوەستێ و ئارام بگرێ و بڵێ بارەکانت بکەنەوە، چونکە تەنووری دڵم کەوتە خرۆش و سەرچاوەی سیروانی فرمێسکم هاتە جۆش، وە لە ئاوی تۆفانم سەرزەوی ماتە، دەسا بترسە، چونکە ڕێگاکەت ڕێگای هات و نەهاتە، لێی گەڕێ با کوورەی زووخاوی دەروونم تاو بستێنێ و بێتە جۆش، وە وشکاویی خوێناوم بگاتە ئاخر، وە دەشتی ژاوەڕۆ بەتەواوی بێتە قوڕ، ئەوسا بەبرژانگی وەکو سووژنم، وە بەتای بەنی کرژی ئاخ و داخی ڕەشم، بفەرموو کە یارەکانت بارەکانیان بدوورن، ئەوسا ڕەگی جۆش خواردووی لەشم بهێنن و گورێسی پێ بهۆننەوە و بارەکانی پێ بارکەن، لە پاشا با کووژەکەی ئێسقانی ئەندامانی زەبوونم و کلآفی گرێی ئاخ و داخی دەروونم، ببەن بۆ گۆپانی سەر قەتارەکەت، ئینجا ڕێزەی مرواری هەوڵەی دەروونم و خارای پەردەی دڵ کە بەخوێنمەوە ڕەنگی بەستەوە، بخەنە سەرباری قەتارەکەت تا بەیادگاری بمێنمەوە لەگەڵ هاوەڵەکانتدا کە ئەم کارانەت ئەنجام دا، بەمەدەد یا عەلی بکەوە ڕێ و قۆناخ بەقۆناخ برۆ تا دەگەیتە شوێنی لەیل، بەڵام ئەوەش دەبێ بزانێ کە هەر کۆشکی لەو شارەدا تاکەو بەڕەنگی گوڵنارییە و خاکی نمناکە و لە هەر لایێکیدا لافاوە، ئەوە هەوارگە و شوێنی لەیلە، واتە. ئەو ڕەنگە گوڵنارییە خوێنی دڵی منە و ئەولافاوە فرمێسکی چاومە. ئەوسا لە کەنارەوە نوان بگرە و بارەکانت داگرە و لە پاشا لێت دەپرسێ ئەی شای کاروانچییەکان، کوا سەرکاروانی تەواوی خەمباران؟ بڵێ دوورییەکەت زۆری بۆی هێنا بوو،

و دوکانچەی شایی و خۆشیی تالآنن کردبوو، وە نیوەگیانێکی لە لاما بوو، وە بەگریانەوە بازاری دەدا بەپێوە تاکو کڕیاری مەرگ هاتە لای و ئەویش خێرا سەرمایە و کالآی ناڕەوای خۆی پیشان دا و سەرەنجام بەهەرزان دایە ئەو و بەتالآنی زانی، کەواتە سەرمایەکەم هیچ برەوێکی نییە و خۆش بی، بەدەستی بەتاڵەوە ڕووی کردە مەیدانی دەشتی ڕۆژی دوایی.

فەخرولعولەما لە ئەوینی دڵخوازەکەیدا دەگاتە ڕادەی شەیدایی و دێوانەیی، بەجۆرێ کە خەو و خۆراکی نامێنێ و وای لێ دێ کە وەکو مەجنوون دەشت و بیاوان بگرێتە بەر و بداتە کێوا، چیرۆکی ئەوینی فەخرولعولەما دەبێتە شەوچەرەی مالآن و قسە و باسی بازاڕ و کۆلآن، ئینجا خزم و کەسوکار و هاوەڵەکانی ئەکەونە خۆیان کە بەهەر جۆرێ بووە، ئەو کچە فەلە کوردەی بۆ بێنن. بەڵام فەخرولعولەما لە دووریی دڵخوازەکەیدا هەر دەناڵێنی، تەنانەت لە یارەکان و هاوەڵەکانی خۆی دوور دەخاتەوە و تەنانەت لە ناو خەڵکدا خۆی بەبێگانە و نامۆ دەزانێ بۆیە بەم جۆرە دەڵێ:

منەت بارە وێم، منەت بارە وێم
ئەی موسڵمانان منەت بارە وێم
زەدەی زام سەخت تیرخارە وێم
مەجرووح بێ هۆش، گرفتارە وێم
هیجری هیجران کێش، هیجران بارە وێم
جە یاران بڕیای بێ قەرارە وێم
خەم کێش خەمبار خەم خەلآتە وێم
جە زامن بڕیای دوورولآتە وێم
سەرتاپا سفتەی کۆی زوخاڵە وێم
غەریب شاران وێرانماڵە وێم
تەن پارەپارە، لەت لەت جەرگە وێم
بێ وادە یاوان وادەی مەرگە وێم
تا وە ڕۆی مەردەن دڵ ناشادە وێم
هەی داد هەی بێ داد، ڕەنج وە بادە وێم
حەسرەت یاران نە خاک بەردە وێم
وێڵ سەرگەردان هەردەی هەردە وێم
تا (یەومولەحشەر) گرفتارە وێم
زەلیل زەبوون بێ غەمخوارە وێم

جە گۆشەی شاران ئەرامەندە وێم
جە لای نازداران ددان کەندە وێم
شاباز بێ پەڕ، بێ پەروازە وێم
بێ کەس، بێ ڕەفیق، بێ هامڕازە وێم
جە دنیای فانی نائومێدە وێم
مەئیووس مەجرووح، دوور جە زێدە وێم
حەیف، سەد حەیف پەی فەسڵ وەهاران وێم
پەی سەیر و شکار هەر جاران وێم
پەی گوڵ و گوڵزار سەرمەیدان وێم
پەی نیم نیگای یار گشت ڕەفیقان وێم
واوەیلا پەرێ نوور دیدەی وێم
پەی نوور دیدەی بەرگوزیدەی وێم
پەی فەسڵ هامن هەواران وێم
پەرێ نشینگەی نازداران وێم
پەی زەوق و زینەت مەجلیسان وێم
پەی عێل و عەشرەت گشت کەسان وێم
پەی فەسڵ پایز ڕەزانان ویم
پەرێ نەمامان خەزانان وێم
پەی شەمع فانۆس چراخان وێم
پەی زەمزەمەی بەزم دیواخان وێم
پەی شەو نشینگەی هامسەران وێم
پەرێ ڕەفاقەت دلبەران وێم
پەی سەرحەدگەڕیی وڵاتان وێم
پەی هەی ڕۆوەگەری وڵاتان وێم
یاران، هامسەران قەومان و خۆیشان
سەرتاپا تەنم لێم بین هەراسان

واتە: ئەی موسڵمانەکان! لەگەڵ ئەوەی کە برینداری تیری دڵخوازەکەمم و بێ هۆش و گرفتاری ئەوم، من بەمەش هەر بەر بارم. لە یاران بڕاوم و بێ ئارام و خەمبار و زویرم و

خەم بووەتە خەڵاتم و دوور لە وڵاتم و سەرتاپای لەشم سووتاوە و بووەتە زوخاڵ و ماڵوێران بووم و جەرگم لەت لەتە و کاتی مەرگم نزیک بووەتەوە و تاکو مردن هەر ناشادم. هەی داد هەی بێداد ڕەنجم چووە باددا و ئاوارە و سەرگەردانی هەرد و کێو بووم و تا ڕۆژی دوایی هەر گرفتارم، وە لە گۆشەی شاراندا داماوم و بێ کەس و بێ هاوڕاز و نائومێدم و لە زێد و مەڵبەندی خۆم دوور کەوتوومەتەوە، هەزار داخ و موخابن بۆ وەرزی بەهاران، وە بۆ سەیر و شکاری جاران، وە بۆ گوڵ و گوڵزار و نێونیگای یاران، کە ئێستا بەجارێ لە هەموویان دوور کەوتوومەتەوە، نە بەهارێکم هەیە و نە پایز و هاوینێ، وە نە چرا و چراخانێ و نە بەزمی دیواخانێ، وە نە شەو نشینیەک. ئەی یاران، ئەی هاوەڵان، ئەی خزمان، خۆم لە خۆم بێزار و هەراسانم و هەمووی ئەمانە بەهۆی دووریی یارەکەمەوەیە.

دەگێڕنەوە دەڵێن، کاتێ خوازبێنیی ئەو کچە فەلە کوردە بۆ فەخرولعولەما دەکەن، لە سەرەتاوە دایک و باوکی کچەکە مل بەو کارە نادەن، لە دواییدا بەهەر جۆرێ بووە ڕازییان دەکەن و دەڵێن کچەکەش لە دڵەوە حەزی لە فەخرولعولەما کردووە، وە بۆ ئەوە ئەو کارە سەر بگرێت کچەکە موسڵمان دەبێ، پاش ئەوە پێکەوە زەماوەن دەکەن و فەخرولعولەما دەبێتەوە پیاوەکەی جاران، بەڵام خۆشەویستی ئەو کچە کە بووەتە هاودەمی هێشتا هەر لە دڵیا دەمێنێ بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ:

ئازیزم بەستەن، ئازیزم بەستەن
جەو ساوە نەڕات زوننارم بەستەن
شیشەی نام و نەنگ تەقوام شکستەن
ئەعزام جە بادەی مەیل تۆ مەستەن
ئەزانم سەدای سەودای بالا تەن
(قەدقامەت)م، زکر بالای ئالا تەن
تا وە زولف و رووی تۆ تەماشامەن
ئەدای نمای فەرز سوبح و عیشامەن
سەجادەم وەهوون زامت ڕەنگ کەردەن
سوجدەم وە میحراب ئەبرۆی تو بەردەن
دەدای زەکاتم نیسار رۆحەن
وە خاکپای تۆم هەزار فوتۆحەن
حەجم تەوافم ئەر شەوەن ئەر ڕۆن
هەوای گەشت دەور ئاسانەکەی تۆن

تەپڵ ڕسواییم وە هەر جا ژەنیا
نامەی بەدنامیم پەی هەر کەس وەنیا

پەردەی ئابڕووم سەد جار دڕیاوە
تاسم نە بازار عاڵەم زڕیاوە

هوونم چ حاکم چ قازی چ شێخ
واجب مەزانان بڕێزان وە تێخ

ئازیز سا وە ڕەغم قەوڵ خاس و عام
جە داخ تانەی مەردم ئەییام

شەرت بۆ، کامین شەرت؟ شەرت هەرجاران
شەرت عاشقان جان فیدای یاران

تا زەڕێ جە تەن مانۆم نەفەسێ
گۆش نەدەم وە حەرف واتەی هیچ کەسێ

تا ڕۆی ڕەستاخێز ساعەتم نەبۆ
غەیر جە دین تۆ تاعەتم نەبۆ

کەی مەیل، کەی مۆبەت، کەی سوزش دڵ
هەر رۆژ زیاد کەم تا سای سەرای گڵ

حەرفێن واتەنم، عەهدێن کەردەنم
شەرطەن وەفای وێم وە گڵ بەردەنم

ئەر عاڵەم تەمام وەنەم بەیان جەم
بەند بەند ئەعزام جیاکەن جە هەم

ڕەگ ڕەگ بمپێکان وە قەنارەوە
ئاوێزانم کەن وە سێدارەوە

جاڕ بدەن وە ناوکووچەی شاراندا
وە عیبرەتم کەن وە بازاڕان دا

شەرت بۆ هەر ساعەت مەیلت زیادکەم
خاتر هەر وە عەشق باڵاکەت شادکەم

تەرک وەفا و مەیل جن و بەشەر کەم
وە مەیل تۆوە ڕوو لە مەحشەر کەم

سیاپۆش بن خۆیشانم تەمام
شەرت بۆ مەیل تۆ ڕەد نەبۆ جە لام

سا ئازیز، قوربان، دیدە و حەیاتم
بتم، بادەکەم، لاتم، مەناتم

رۆحەکەم، حوورم، باغم، بەهەشتم
ئارەزووی دنیا و قیامەت گشتم

قوربان تۆیچ بە عەشق ئەوەڵ جارینت
بەشق سۆز عەشق گەرم پارینت

بزان گیان فیدام، ئیمتحان تاکەی؟
وێنەی من عاشق سەگەردان تاکەی؟

عاشق جە لای دۆس مەیلش جانی بۆ
حەیفەن دۆس مەیلش وە زبانی بۆ

عەرز حاڵ وێم وە لات ئاوەردەن
دەرد جە حەکیمان کێ پەنهان کەردەن

وەرنە جەفای تۆ و واتەی بەدکاران
زوو پێم مەناسان ماوای مەزاران

نە زووخ زامەت ڕەنگ گرتەن کەفەن
تۆیچ جوانەنی سەد ئارەزووت هەن

سەر حەڵقەنشین بەزم مەیخانەم
تەرسا پەرسم، کلیسا یانەم

واتە: لەو ساوەوە کە زوننارم بەستووە، شووشەی پارێزگاریم شکاوە و، تەواوی ئەندامەکانم لە بادەی هیوای تۆ مەست و سەرخۆشە، وە بانگم سەدای بەژن و باڵاتە، وە هەڵسان و دانیشتنم لە نوێژدا یادی باڵای ئاڵاتە، هەتاکو زوڵف و ڕوومەتی تۆ تەماشا دەکەم، نوێژی بەیانی و خەوتنانم بەسەر دەچێ بەرماڵم بەخوێنی برینەکانم ڕەنگ کردووە، وە کڕنوش بۆ میحرابی ئەبرۆی تۆ دەبەم، تەپڵی ڕیسواییم لە هەر جێ و شوێنێکدا ژەنیا، وە پەردەی ئابڕووم سەد جار درا ونامەی بەدناویم بۆ هەر کەسێک خوێنرایەوە، فەرمانڕەوا و قازی و شێخ و مەلا، خوێنم بەپێویست دەزانن کە بەتیغ بیڕێژن، ئەی خۆشەویستەکەم! دەسا بەکوێرایی داخی تانەی خەڵک، مەرج بێ هەتاکو هەناسەیەکم

ماوە گوێ بەقسەی کەس نەدەم، وە تا ڕۆژی پەسڵان، جگە لە تۆ کەسم لە بیر نەبێ، پەیمانێکە و بەستوومە هەتاکو بمخەنە ناو گۆڕ، وە ئەگەر تەواوی ئەندامەکانم لەیەک جیاکەنەوە و بەسەر سێدارەوە هەڵمواسن و جاڕ بدەنە ناو کووچە و کۆڵانی شارەکاندا و بمکەنە پەنی ئەم و ئەو لە بازاڕەکاندا، مەرج بێ و بەڵێن دەدەم کە تۆ لە یاد نەبەمەوە و دڵم بەئەوینی باڵاکەت شادکەم، وە بەهیوای تووە ڕوو بکەمە دەشتی پەسڵان. دەسا ئەی خۆشەویستەکەم، ئەی مایەی ژیانم، ئەی پەرییەکەم، ئەی باخ و بەهەشت و ئارەزووی، جیهان و ڕۆژی دواییەکەم! ئیتر تاقیکردنەوە و سەرگەردانی تا کەی؟ ئەوا سکاڵای خۆمت هێنایە لات، تۆیش بەزەییت پێما بێ و بەهیوام بگەینە و دەردی دڵم داساکێنە.

فەخرولعولەما هۆنراوی کوردیی زۆری بووە، بەڵام بەداخەوە کۆ نەکراونەتەوە، بێ گومان ئەگەر چاوێ بەبەیازەکانی بنەماڵە خوێندەوارەکانی شاری سنەدا بگێڕین، گەلێ لە هۆنراوە کوردییەکانی فەخرولعولەمامان دەست دەکەون.

سەرچاوەکان

١- حدیقەء امان اللهی تالیف - میرزا عبدالله سنندجی به کوشش دکتر خیامپور تبریز ١٣٤٤.
٢- یادی مەردان بەرگی دووەم دانراوی. مەلا کەریمی مودەڕیس - بەغدا ١٩٨٣.
٣- چامەسرایان کرد صدیق صفی زاده در سال ١٣٥٢.
٤- بەیازێکی کون کە نزیکەی هەشتا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەفەخرولعولەما.

گوڵزاری هۆنەرانی کورد

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە لەناو نەتەوەی وێژەپەروەری کوردا هەزاران هۆنەر و بوێژ و وێژەوان هەڵکەوتوون کە زۆربەیان بەزمانی زگماکی خۆیان هۆنراویان هۆنیوەتەوە. ئەم هۆنەرانە لە هەر خول و دەورێکدا توانیویانە لە گوڵزاری بۆن خۆشی وێژەدا دەست بۆ هەموو لقوپۆپێکی وێژە درێژکەنەوە، بەڵام لەبەرئەوەی گوڵزارەکەیان باخەوانێکی نەبووە و بایەخی پێ نەدراوە، ئەمە بووەتە هۆی ئەوە کە گەلێ لە شوێنەوارەکانی وێژەییمان بەهۆی تێپەڕینی زەمانەوە لەناو بچێ، ئەوەش کە مابێتەوە بەهۆی هەندێ لە پیاوە ئاینیەکانەوە پارێزراون.

ئەوا لێرەدا ناوی هەندێ تر لەو هۆنەرانە کە بەزمانی کوردی هۆنراویان هۆنیوەتەوە بەپێی خول و دەوریان دێنین و خوا حەزکات لە بەرگەکانی تردا سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئەم هۆنەرانەش دەدوێین و هۆنراوەکانیان دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە. ئەمەش ناو و مێژووی لەدایکبوون و مردنی ئەو هۆنەرانەیە کە بەپێی مێژووی کۆچی مانگی نووسیومانە:

ئاقەی کوڕی مەلیک قاسمی کەڵهوڕ ١١٤٣ - ١٢١٠، ئەحمەد بەگی زەوقی ١٣٠٥ - ١٣٤٢، ئەحمەد بەگی نازەیی ١٢٠٥ - ١٢٨٨، ئەحمەد فائزی گڵەزەردەیی ١٢٦٢ - ١٣٣٨، ئەحمەدی کۆری موکریانی ١١٩٣ - ١٢٧٨، ئەحمەدی موخلس ١٣٠٥ - ١٣٨٤، ئەحمەد مەلاباتی ١١٠٠ - ١١٦٨، ئەڵلامرادی هەرسینی ١٢٢٨ - ١٢٩٦، ئەڵماس خانی کوردستانی ١١٦٥ - ١٢٢٧، ئەڵماس خانی کەندوڵەیی ١١١٨ - ١١٩١، ئەمین ئاغای ئەختەر ١٢٥٩ - ١٣٠٧، ئەمین بەگی نازەیی ١٢٠٥ - ١٢٨٨، ئەمین فەیزی بەگ ١٢٨٣ - ١٣٤٧، ئەمین یومنی ١٢٦١ - ١٣٣٩، ئەنوەر مایی ١٣٣٢ - ١٣٨٣، ئەورەحمانی سالم ١٢٢٠ - ١٢٨٦، ئیسماعیل کرمانج ١٣٤٨ - ١٣٩٩، ئیسماعیلی بایەزیدی ١٠٧٠ - ١١٢٥، ئینجەی گەلاڵی ١٢٥٢ - ١٣١٢، بابەجانی بۆرەکەیی ١٢٥٦ - ١٣٣٧، بابە ڕەسووڵی عەبابەیلەیی ١٢٩٨ - ١٣٥٣، بابە عەلی بێدار خانەقی ١٣١٢ - ١٣٦٩، بەکر بەگی ئەرزی ١٠٤٧ - ١٠٨٣، پیر عەباسی کاکەیی ١٣٠٢ - ١٣٨٦، پیرۆزی کچی حەسەن کەنۆش ١٢٨٦ - ١٣٣١، تامازی گاوارەیی ١٢١٨ - ١٢٦٩، تایەر بەگی جاف ١٢٩٥ -

١٣٣٧، توركەمیر ... – ١٢٣٦، جەلالەدینی دەوانی ٨٣٠ – ٩٠٨، جەوادخانی گەڕووسی ١٢٥٢ – ١٣١٥، جیهان ئاراخانم ١٢٧٥ – ١٣٢٩، جیهانبەخشی دانیالی ١٢٨٣ – ١٣٦٨، حاجی تۆفیقی پیرەمێرد ١٢٨٧ – ١٣٧٠، حاجی قادری کۆیی ١٢٤٠ – ١٣١٤، حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی ١٢٢٨ – ١٣٠٢، حاجی مەلا رەسووڵی دێلیژەیی ١٢٥٩ – ١٣٤٩، حاجی مەلا عەبدوڵڵای کۆیی ١٢٥٩ – ١٣٢٨، حاجی نوورعەلی ئیلاهی ١٣١٣ – ١٣٩٢، حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحوون ئاوایی ١٢٨٨ – ١٣٣٨، حوسەین باباجان ١٢٦٨ – ١٣٢٧، حوسەین قولی خانی دیوانبەگی ١٢٥٠ – ١٣٠٧، حەسەن کەنۆشی جنووبی ١٢٦٠ – ١٣١٤، حەمەئاغای دەربەن فەقەرە ١٢٨٥ – ١٣١٨، حەیدەر بەگی بەرازی ١٣٠٨ – ١٣٦٨، حەیرانعەلی شای مایدەشتی ١٢٥٢ – ١٣٢٣، حیکمەت سەرگەڵۆری ١٣١٠ – ١٣٥٥، خاتوو خورشیدی کەولووس ١٣٠١ – ١٣٥١، خالد ئاغا زێباری ٩٠٥ – ٩٧٤، خان ئەڵماسی لوڕستانی ١٠٧٢ – ١١٣٨، خورشید خانمی داواشی ١٣٢٠ – ١٣٨٦، خورشید خانمی مەریوانی ١٢٦٠ – ١٣١٤، خەسرەوخانی ناکام ١٢٢١ – ١٢٥٠، خەلیفە ئەڵماسی گەزەردەرەیی ١٢٢٠ – ١٣٠٥، دوکتۆر حەمە سدیقی موفتی زادە ١٣٣٩ – ١٤٠٢، دوکتۆر سەعیدخانی کوردستانی ١٢٧٩ – ١٣٥٨، دەروێش ئەیازی کرندی ١٢٨٦ – ١٣٩١، دەروێش عەباسی کرندی ١٢٢١ – ...، دڵدار ١٣٣٧ – ١٣٦٨، دەروێش قولی کرندی ١٢٣٦ – ١٣١٦، دەروێش نەورۆزی سۆرانی ١٢٦٠ – ...، ڕۆستەمی بابەجانی ١٢١٨ – ١٢٧٦، رەئووف سائب ١٢٧٩ – ١٣٤١، ڕەفیق حیلمی ١٣١٨ – ١٣٨٠، زاهر دێلیژەیی ١٢٦٢ – ١٣٢٠، زوڵفەقاری گۆران ١١٧٢ – ...، زەینەلعابدینی پاڵنگانی ١١٠٠ – ١٢٠٠، سالمی سنە ١٢٦٥ – ١٣٢٩، سری خانمی دیاربەکری ١٢٣٤ – ١٢٨٥، سوارەی ئێلخانی زادە ١٣٥٧ – ١٣٩٥، سوڵتان خانمی ئەردەڵان ١٢٠٣ – ١٢٥٦، سەعدوڵڵای کەڵهوڕ ١٢٢١ – ١٢٧٢، سەلیم خانی موکری ١٢٥٧ – ١٣٢٠، سەی ئەحمەدی خانەقا ١٢٩٠ – ١٣٧٢، سەی ئەحمەدی نەقیب ١٢٨٠ – ١٣٢٨، سەی براکە ١٢١٠ – ١٢٩٠، سەی بەها ١٢٩٣ – ١٣٦٥، سەی حەبیبی روانسەری ١٣٠٢ – ١٣٨٥، سەی حەمە سەعیدی کوچک چەرمگی ١٢٣٤ – ١٢٨٠، سەی حوسەینی حوزنی ١٢٩٦ – ١٣٦٧، سەی ڕەشیدی شەهید ١٢٧١ – ١٣٥٣، سەی شوکروڵڵای قووچاخی ١٣١٨ – ١٣٩٣، سەی عەبدولخالقی ١٣١٠ – ١٣٨٢، سەیفوڵڵای ئەڵڵایار خانی ١٣٠٩ – ١٣٩٣، سەی قیداری هاشمی ١٣٠٠ – ١٣٦٣، سەی محەمەدی خانەگایی ١٣٤٦ – ١٣٢٨، سەی وەجیەدینی هاشمی ١٣٢٢ – ١٣٩٩، سەی یاقۆی مایدەشتی ١٢٢٩ – ١٢٩٢، شا پەرتەوی هەکاری ١١٩٤ – ١٢٥٧، شا تەیمووری بانیارانی ١٢٤٦ – ١٢٧٣، شارقی هەرسینی ١٢٢٨ – ١٣٠٥، شاکەی گەلاڵی ١١٩٩ – ١٢٥٨، شامیی هەرسینی ١٣٢٧ – ١٤٠٢، شوکری فەزلی ١٢٩٩ – ١٣٤٤، شەریف خانی

جۆڵەمێرگی ١١٠٨ – ١١٦٧، شەریف خانی هەکاری ١١٠٩ – ١١٦٨، شێخ ئەحمەدی بەرزنجی ١٢٦٣ – ١٣٤٠، شێخ ئەحمەدی خانی ١٠٦١ – ١١١٩، شێخ ئەحمەدی سریلاوە ١٣٢٤ – ١٣٥٣، شێخ ئەحمەدی شێخ ئەمین ١٣١٠ – ١٣٧٥، شێخ ئەمینی زۆلەیی ... – ١١٢٥، شێخ ئەورەحمانی مەولاناوا ١٢٧٨ – ١٣١٣، شێخ ئیمامەدینی مەردووخی ١٢٠٣ – ١٢٦٠، شێخ بابا ڕەسووڵی بێدەنی ١٣٠٣ – ١٣٦٣، شێخ بابای غەوسابادی ١٢٦٨ – ١٣٣٦، شێخ تاهر فوئاد ١٣١٠ – ١٣٤٥، شێخ جەلالەددینی دەهشەت ١٢٦٥ – ١٣٧٣، شێخ جەمالەدینی مەردۆخی ١١٠٨–١١٦٩، شێخ حوسەین قازی ١٢١٩ – ١٣٧٠، شێخ حوسەینی کانی مشکانی ١٢٤٤ – ١٣٠٥، شێخ حەسەنی سازانی ١٢٣٩ – ١٣٠٦، شێخ حەمەومینی کاردۆخی ١٣٣٦ – ١٤٠٢، شێخ ڕەزای تاڵەبانی ١٢٥٣ – ١٣٣٨، شێخ سەعیدی دۆلاش ١٢٦٦ – ١٣٢١، شێخ سەعیدی کوڕی شێخ مەحموودی کلدار ١٢٨٨ – ١٣٤٥، شێخ سەلام عازەبانی ١٣١٠ – ١٣٧٩، شێخ سەمیعی بانەیی ١٢٦٤ – ١٣٠٨، شێخ سەمیعی بەرزنجی ١٢٦٣ – ١٣٤٠، شێخ عسامی عەودالانی ١٢٨٥ – ١٣٥٨، شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ١٢٤٠ – ١٣٠٨، شێخ عوسمانی سیراجەدینی ١١٩٥ – ١٢٨٣، شێخ عومەری بیارە ١٢٥٥ – ١٣١٨، شێخ عومەری فەوزی ١٢٥٥ – ١٣١٨، شێخ عەبدوڕەحمان مەولان ئاوایی ١٢٥٠ – ١٣٠٦، شێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی ١٢٥٧ – ١٣١٩، شێخ عەبدولئەحەد ناکام ١٣٢٧ – ١٣٢٣، شێخ عەبدولکەریم خانەگاهی ١٢٠٧ – ١٢٧٦، شێخ عەبدولکەریم خانەشوری ١٣٠٣ – ١٣٦١ شێخ عەبدولمۆئمنی موردۆخی ١١٥٢–١٢١١، شێخ مارفی نۆدێ ١١٦٦ – ١٢٥٤، شێخ مستەفای بەرزنجی ١٢٣٨ – ١٣٠٥، شێخ محەمەد بەهادینی بیارە ١١٣٩ – ١١٩٣، شێخ محەمەدی خالس ١٢٩٠ – ١٣٤١، شێخ محەمەدی مەردووخ ١٢٩٧ – ١٣٩٥، شێخ مەمدووحی بریفکانی ١٣٣١ – ١٣٩٥، شێخ نوورەددینی بریفکانی ١٢٠٥ – ١٢٦٨، شێخ نەجمەددینی سابری ١٣٠٠ – ١٣٦٣، شێخ نەجمەی بیارە ١٢٨٢ – ١٣٣٨، شێخ نەزەرعەلی جەناب ١٢٥١ – ١٣٢٤، عوسمان پاشای جاف ١١٥٢ – ١٢١٤، عەبدولسەمەدی بابەک ٣٦٢ – ٤١٠، عەبدوڵڵا بەگی هەورامانی ١٢٩٩ – ١٣٦٤، عەبدوڵڵا حەسەنی میکایلی ١٢٥٧ – ١٣١٦، عەبدوڵڵا فاتەکەی شێخانی ١٢٣٨ – ١٣٠٥، عەبدوڵڵای ئەقدەسی ١٣٤١ – ١٤٠٦، عەبدوڕەحمانی قەرەحەسەنی ١٣١٠ – ١٣٦٥، عەبدوڵڵا بەگی ئەدەب ١٢٨٢ – ١٣٣٢، عەبدوڵڵای ئارەنانی ١٢١٥ – ١٢٧٠، عەلی بەردەشانی ١١٨٥ – ١٢٢٨، عەلی تەرمووکی ١٠٠٠ – ١٠٦٥، عەلی کەماڵ باپیر ١٣٠٥ – ١٣٩٥، عەلی لاچین ١٢١٥– ١٢٦٠، عەلی نەقیی دەبیر ١٢٩٩– ١٣٦٩، عینایەتی هیدایەتی ١٣٠١– ١٣٧٦، فایەق بێ کەس ١٣٢٥–١٣٦٨، فەریق حاجی مستەفا پاشا ١٢٨٨–١٣٥٦ فەقێ عومەری جوانڕۆیی ١٢٣٤–١٢٩٦، فەقێ عەبدوڕەحمانی جوانڕۆیی

١٢٩١–١٣٤٦، فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی ١٣٤٣–١٣٧١، فەقێ قادری هەمەوەند ١٢٤٧–١٣٠٨، قاسدی تووکانی ١٢٣٤– ....، قانع ١٣١٨–١٣٨٥، کاکە حەمەی ناری ١٢٩٤–١٣٦٤، کامل حەسەن ١٢٩٧– ١٣٤١، کامەران بەدرخان ١٣١٦–١٣٩٩، کەیفی جوانڕۆیی ١٢٣٣–١٣٠٣، گۆران ١٣٢٤–١٣٨٢، مرادخانی بایەزیدی ١١٥٦–١٢٠٣، مستەفا بەگی کوردی ١٢٢٧–١٢٦٧، محەمەد ئاغای غەمناکی ١١٠٢–١١٩٧ محەمەد ئەمین زەکی عەبدوڕەحمان ١٣٠٠–١٣٦٨ محەمەد تۆفیق وردی ١٣٤٢–١٣٩٦، محەمەد ڕەنجوور ١٢٣٠–١٣٠٠، محەمەد سادقی ئالیجانی ١٢٨٦–١٣٥٠، محەمەد مێهری ١٢١٠–..١٣٠، محەمەد وەهمی ١٢٨٩–١٣٣٨، محەمەدی خانی ١٢٦١–١٣٣٢، محەمەدی فیکری ١٢٢٧–١٣٠٥، موفتی زەهاوی ١٢٠٨–١٣٠٨، مەحموود پاشای جاف ١٢٥١– ١٣٢٩، مەحموود جەودەت ١٢٦١–١٣٠٩، مەحموودی مەحاک ١٢٢٥–١٢٩٥، مەسوورەخانی گەڵباغی ١١٨٦–١٢٥٥، مەلا ئاوارە ١٣٥٤–١٣٨٩، مەلا ئەبووبەکر موسەنیف ٩٠٩– ٩٩٤، مەلا ئەبووبەکری یوسف ١٢٣٩–١٣٠٢، مەلا ئەحمەدی شێخولئیسلامیی سنەیی ١٢٢٤–١٢٨٩، مەلا ئەحمەدی شەفیق ١٢٩١–١٣٤٨، مەلا ئەحمەدی قسرت ١٣٠٩– ١٣٦٥، مەلا ئەحمەدی کلاشی ١٢٢٦–١٢٩٨، مەلا ئەحمەدی مەرخوزی ١٢٧٤–١٣٥٤، مەلا ئەحمەدی ناڵبەند ١٣٠٥–١٣٨٤، مەلا ئەحمەدی نەسیرولئیسلامی سنەیی ١٢٥٨–١٣١٧، مەلا باقری شێخولئیسلامی ١٢٦٣–١٣٢٣، مەلا بۆرەکەیی ١٣٤٦–١٣٩٥، مەلا حامدی ئالیجانی ١٢٦٥–١٣٠٩، مەلا حەسەنی ئیبنولقزلجی ١٢٦٣–١٣٢٨، مەلا حەسەنی جەوهەری ١٢٩٥–١٣٧٨، مەلا حەسەنی شاهۆ ١٣٠٣– ١٣٩٢، مەلا حەمدوونی کوێر ١٢٧٨–١٣٣٦، مەلا حەمەومینی ئەمینولئیسلامیی سنەیی ١٢٤٤– ١٣٠٣، مەلا حەمەومینی مەعسووم ١٣٠٧–١٣٥٣، مەلا خالەی موفتی ١٣٢٣–١٤٠٠مەلا خەلیلی داودە ١٢٨٥–١٣١٧، مەلا رەسوولی ئەدیب ١٢٩١–١٣٥١، مەلا ڕەسووڵی مەنفی ١٢٨٣–١٣٤١، مەلا ساڵحی ئاهی ١٢٦٢–١٣٢٤، مەلا ساڵحی تەرەماری ١٢٦٥–١٣٤٠، مەلا ساڵحی حەریق ١٢٧١–١٣٢٧، مەلا ساڵحی حەیدەری ١٢٧١–١٣٤٠، مەلا ساڵحی سورنج داغی ١٢٧٢–١٣٢٠، مەلا سەعدی کوڕی مەلا مووسا ١٢٩٨–١٣٣٨، مەلا سەعدی هائم ١٢٩٢–١٣٣٥، مەلا شاوەیسی کۆشکی ١٢٢٩–١٣٠٠، مەلا عارفی سائب ١٣٠٩–١٣٤٣، مەلا عسامی شەفیعی ١٣٠٠–١٣٧٤، مەلا عومەری ڕەنجووری ١١٦٤–١٢٢٥، مەلا عەبدوڕەحمانی شەیدا ١٢٧٨–١٣١٦، مەلا عەبدوڕەزاقی شێخولئیسلامیی سنەیی ١٢٦٩–١٣٠٩، مەلا عەبدولقادری جاف ١٢٦٧–١٣٢٦، مەلا عەبدولکەریمی زاری ١٣٢٩–١٤٠٢، مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی ١١٦١–١٢٢١، مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە ١٢٥٠–١٣٢٦، مەلا عەبدوڵڵای دشەیی ١٢٧٥–١٣٤٢، مەلا عەبدوڵڵای زێوەر ١٢٩٥–١٣٦٨، مەلا عەبدوڵڵای عیرفانی ١٢٧٤–١٣٣٥، مەلا

سدیق بۆرەکەیی (٣٨)

عەبدوڵڵای موفتی ١٣١٣–١٣٧٢، مەلا عەزیزی موفتیی سەقز ١٢٧٦–١٢٤٥، مەلا فەتاحی وەهبی ١٢٩٦–١٣٥٩، مەلا فەرەجی بۆرەکەیی ١٢٤٤–١٢٤٣، مەلا قادری جاف ١٢٦٧–١٣٢٦، مەلا لوتفوڵڵای سنەیی ١٢٥٥–١٣١٦، مەلا مارفی کۆکەیی ١٢٥٦–١٣٦٦، مەلا مستەفای سافی ١٢٩٣–١٣٦١، مەلا محەمەد باقری مودەریس ١٣١٦–١٣٩٢، مەلا محەمەدی سادقی نگڵی ١٣٢٠–١٣٨٥، مەلا محەمەد سدێقی مەحموودی ١٣٥٧–١٤٠٤، مەلا محەمەدی بانەیی ١٢٠١–١٢٦٣، مەلا محەمەدی بەها ١٢٧٢–١٣٥٦، مەلا محەمەدی پێنجوینی ١٢٨٧–١٣٥٤، مەلا محەمەدی جەلی زادە ١٢٩٣–١٣٦٣، مەلا محەمەدی چرۆستانی ١٣١٢–١٣٨٥، مەلا محەمەدی خاکی ١٢٥٥–١٣٢٦، مەلا محەمەدی زەلیل ١٢٣٩–١٣٠٠، مەلا محەمەدی زەنگەنە ١٢٣٠–١٣٠٠، مەلا محەمەدی قوبادی ١٢٧٧–١٣٤٥، مەلا محەمەدی کوڕی مەلا عەبدوڵڵای کۆیی ١٣٠٠–١٣٦٣، مەلا محەمەدی مەحوی ١٢٤٥–١٣٢٤، مەلا محەمەدی هەزارمێردی ١١١٩–١١٩٩، مەلا مەحموودی باکی ١٢٥٥–١٣١٩، مەلا مەحموودی بێخود ١٢٩٦– ١٣٧٦، مەلا مەنسووری گرگاشی ١١٩٧–١٢٦٢، مەلا مەنووچێهری کۆلیوەن ١٠٢٨–١٠٩٥، مەلا مەهدی ئاغە ١٢٤٦–١٣٠٣، مەلا نۆشای زەنگەنە ..١٢–١٢٥٠، مەلای جەباری ١٢٢٦–١٢٩٦، مەولانا خالد شارەزووری ١١٩٣–١٢٤٢، مەولانا موحیەدین شاهی ١٢٢٧–١٣١١، میر ئەحمەد بەگی زەنگەنە ١١٠٠–١١٧٠، میر جەلادەت عالی بەدرخان ١٣١٧–١٣٧١، میرزا ئەحمەدی داواشی ١٣١٨–١٤٠١، میرزا حەسەن عەلی غەریب ١٢٩٩–١٣٧٠، میرزا حەسەنی سەیفولقوزات ١٢٩٧–١٣٦٤، میرزا خانی هەرسینی ١٣٠٠–١٣٦٠، میرزا خەلووزەیی ١٢٨٩–١٣٤٨، میرزا سەلیمی سابڵاخی ١٢٦١–١٣٢٧، میرزا شەفیعی جامە ڕێزی ١١٩٠–١٢٥٢. میرزا تاهر ڕوشدی ١٣٣٢–١٣٩٨، میرزا تاهری شوشی ١٣٣٦–١٣٩٢، میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی ١٢٦٤–١٣٣٤، میرزا عەبدولقادر تەوێڵەیی ١٢٩٣–١٣٦٩، میرزا عەبدولقادری پاوەیی ١٢٦٤–١٣٢٧ میرزا عەبدوڵڵای خەیاڵی ١٢١٣–١٢٩٤، میرزا عەبدولمەجیدی مەجدی ١٢٦٩–١٣٤٤، میرزا عەلی خانی حەیدەری ١٢٩٠–١٣٧٣، میرزا عەلی عەباسوەندی ١٢١٣–١٢٧٦، میرزا غەریب ١٢٧٥–١٣٢٣، میرزا غەفوور میرزا ١٢٨٧–١٣٥٨، میرزا محەمەدی هەوشاری ١٢٤٦–١٣٠٤، میرزا مەحموودی زەنگەنە ٠٠٠٠ –١٢٩٥ میرزا مەحموودی سابڵاخی ١٢٧٠–١٣٣٥، مێهرەبانی کچی مەلا حەسەنی بەرواری ١٢٨٧–١٣٢٥، نالی ١٢١٢–١٢٩٥، نەجەف خانی بایندوڕ ١٢٢٧–١٣٠٠، هێمن ١٣٤١–١٤٠٦، یوسف یاسکە ٩٩٥–١٠٤٢.

لێرەشدا ناوی هەندێ تر لە هۆنەرانی کورد دێنین کە هەر تەنیا ناو و هۆنراوەکانیانمان کەوتە دەست و ئیتر سەبارەت بە مێژووی لەدایکبوون و مردن و چۆنییەتیی ژیانیان شتێک

نازانین. ئەڵبەت گەلێک لەم هۆنەرانە دیوانەکەشیان بەیادگار ماوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی بەسەرهاتیان لە هیچ نامیلکە و پەڕاوێکدا نەنووسراوە، ئەوەیە کە مێژووی ژیانیان بۆ ئێمە نادیارە، ئەمەش ناوەکانیان.

ئووەیس بەگی هەورامی ١١١٨-١٢٠٧، ئەحمەد حەڵوا، ئەلیاس بەگی گۆران ١١١١-١١٩٩، ئەمین بەگی دزەیی، بابەجان عەلی، بابە شێخ ئەحمەد، بایندوڕ، بەشیر بەگی تورجانی پشێو زەنگەنە، جانگیز بەگی وەرمزیار، حاجی عەلی محەمەد بەگی تیلەکو ١٠٥٦-١١٢٤، حەسەن سووتاو، حەسەن کۆر، حەمە بەنگینە، حەمەومین بەگی هەورامی ١٠٧٩-١١٦١، حەمەقولی سلێمانی سەوڵاویی ١١٠٢-١١٦٥ خانە گیایی، خرناڵ، خەستە، ڕەزابەگی هەورامی، زەنووری، سۆفی عەلیی کەوانی ٩٧٥-١٠٦٤، شێخ ئەحمەدی جزیری، شێخ ئەحمەدی موویی، شێخ حوسەینی مەولاناوا، شێخ حەسەنی دەرەهەردی ١١٣١-١٢١٥، شێخ شەمسەدینی دەرەهەردی ١٠٤٨-١١١٧، شێخ عەبدوڵڵای فەیزی، شێخ لوتفوڵڵا، شێخ مستەفا تەختەیی، شێخ محەمەدی ئابی، شێخە، شێخ یەعقووب خانی جاف ١١٠٥-١١٩١، عومەر نزارەیی ١١٠١-١١٧٩، عەبدی کەلاتەرزانی ١٠٤٣-١١١٨، عەبدوڵڵا فەیزی مووشی، عەلی بەگی تورجانی، عەلی تەرکەمووی، عەلی حەریری، عەلی عاشق، غوڵام ڕەزاخانی ئەرکەوازی، غەمبار، فەقێ تەیران، قادر لهوی، قاسمی هەوشاری، قەمەر عەلی، لالۆ خەسرەوی دووەیسی ١١٠١-١١٨٩، لەشکری، مستەفا بەگی باوەجانی، محەمەد بەگی تیلەکۆ، محەمەد بەگی دەربەندی، محەمەد حەزین خالدی، محەمەد فیکری، مەلا مستەفای مەحزوونی ١٠١٢-١٠٩٦ی، مەلا ئیسماعیلی کێونانی، مەلا تاهری هەورامی ١٠٦٣-١١٣٩، مەلا حافز فەرهاد هەشەمیزی ١٠١٠-١٠٩٦، مەلا ڕەسوول فەریق، مەلا عەبدولخالقی پاوەیی، مەلا فەتحوڵڵای سعرد، مەلا فەزلوڵڵای هەورامی ١٠٧١-١٢٣٣، مەلا قادری شێخ وەسانی، مەلا محەمەدی بانەیی، مەلا مەنسووری بۆتانی، مەلا یوسفی هەلکاتینی، مەلا یوسفی دووەیسە ١١٨٥-١١٤٧ مەڵکەی جوانڕۆیی، مەڵکەی مراوەیس، مەولانا مستەفا، مەولانا عەبدوڵڵای هەورامی، مەولانا فەڕوخی پاڵنگانی ١٠٦٨-١١٥٠، مەولانا قاسم، مەولانا یوسف گلانی ١١١١-١١٧٤، میرزا ئیبراهیمی هەورامی ١٠٥٨-١١١٨، میرزا مورتەزای قەفڵانتوویی، میرزا مووسا، میرزا یاقووی جاف، میرزا یاقووی مایدەشتی، نازیی بستی ١٠٩٩-١١٤٣ وەستا میکایلی زەنانی١١٤٥-١٢٠٤، هەلکەتی، یوسف بەگی ئیمامی.

کورد

من کوردم ئەبێ بۆ کورد تێ کۆشم   پێم خۆشە ژاری لەسەر بنۆشم
پێم خۆشە بۆ کورد بسووتێ لەشم   هەر ئەو سووتانە ببێتە بەشم
تا بەسووتانم ڕێی کورد ڕۆشن بێ   با بەو ئاگرەش ئەهریمەن ون بێ
تا بە گڕ جەستەم دوژمن پەرۆش بێ   با بەتیشکەکەی زەردەشت دڵخۆش بێ

«بۆرەکەیی»

پێڕست

پێشەکی 5
بنج و بناوانی کورد 7
ئاین و بڕوا لە ناو کوردا 9
شوێنی کورد 11
شوێنی کورد 12
مێژووی فەرهەنگ و وێژەی کوردی 15
سەرەتای پەیدابوونی زمان 16
سەرەتای پەیدابوونی خەت لە ئێراندا 16
ئەلف و بێی پارسی 18
خەتی ئاڤێستایی 19
خەتی پەهلەوی 20
خەتی ماسی سۆراتی 20
خەتی ئێزیدی 21
بنج و بناوانی زمانەکانی کۆنی ئێرانی 21
زمانی پارسیی کۆن 22
زمانی ئاڤێستایی 22
زمانی پەهلەوی 24
هۆی پسانی زمانی پەهلەوی 25
زاراوەکانی کوردی 26
سەرەتای داهاتنی وێژەی کوردی 27
پەڕاوەکانی کوردی 28
ئەفسانەی کوردی 32
چیرۆکی کۆن و نوێی کوردی 33
پەندی پێشینانی کوردی 36
هۆنراوی کوردی 37
وێژە و فەرهەنگی کوردی لە پاش ئیسلام 41
ناوەڕۆکی هۆنراوی هۆنەرانی کورد 44
هۆنەرانی دەوری بەنی دولەف 47
بالوولی ماهی 47
بابە لوڕەی لوڕستانی 52
بابە رەجەبی لوڕستانی 54
بابە حاتەمی لوڕستانی 56
بابە نجوومی لوڕستانی 58
هۆنەرانی دەوری حەسنەوییە 60
بابە سەرهەنگی دەودانی 61
بابە قەیسەری هەورامی 64
بابە سرنجی کەلاتی 67
بابە گەرچەکی هەورامی 70
دایە تەورێزی هەورامی 72
هۆنەرانی دەوری عەییاری 75
شاخوەشینی لوڕستانی 76
بابە تایەری هەمەدانی 82
جەلالە خانمی لوڕستانی 91
ڕێحان خانمی لوڕستانی 94
فاتمە لوڕەی گۆران 97
لزا خانمی جاف 99
خاتوو مەی زەرد 102
پیر شالیاری یەکەم 106
کاکە ڕدای لوڕستانی 111
سوڵتان چەلەبی 114
بابە بوزورگی لوڕستانی 116
بابە هندووی هەورامی 118
پیر حەیدەری لوڕستانی 120
بابە ناووسی جاف 122
دایە خەزانی سەرگەتی 125
قازی (نەبی)ی سەرگەتی 126
ئەحمەدی جاف 128
پیر ئەحمەدی کەرکووکی 129
فەرمانڕەوایانی ئێزیدی 131
شێخ (ئادی)ی هەکاری 133
ئەبوولبەرەکاتی هەکاری 136
شێخ حەسەنی هەکاری 143
هۆنەرانی دەوری ئەتابەگیەتی 152
شێخ عیسای بەرزنجی 154

سان سەهاکی بەرزنجی 158
پیر بنیامینی شاهۆیی 163
پیر داوودی دەودانی 167
پیر مووسای شامی 169
مستەفا دەودان 173
خاتوون دایراکی ڕەزبار 176
شا ئیبراهیمی ئێوەت 179
بابە یادگار 184
سەی محەمەدی بەرزنجی 184
سەی میر ئەحمەدی میرسوور 190
سەی شەهابودینی شارەزووری 192
سەی ئەبولوەفای شارەزووری 193
سەی مستەفای شارەزووری 194
حاجی سەی باوەیسی 195
یای حەبیبەی شارەزووری 197
پیر قوبادی دێوانە 198
پیر محەمەدی شارەزووری 200
پیر ئەحمەدی لوڕستانی 201
پیر مالکی گۆران 202
پیر مەنسووری شووشتەری 203
پیر ئیبراهیمی جاف 205
پیر فەتالیی سەحنەیی 206
پیر تامازی کرمانی 208
پیر حاتەمی هەمەدانی 209
پیر خەلیل مووسڵی 211
پیر حەیدەری لوڕستانی 212
پیر میکائیلی دەودانی 213
پیر مەحموودی بەغدادی 215
پیر (نالی)ی مۆردینی 216
پیر کازمی کەنگاوەری 218
پیر سلێمانی ئەردەڵانی 220
پیر موسا میانەیی 222
پیر عیسا بساکانی 223
پیر ئەحمەدی بەرساهی 224
پیر قابیلی سەمەرقەندی 225
پیر ماملی مایدەشتی 227
پیر شالیاری سێیەم 228
پیر سادقی مازندەرانی 229
پیر تەیمووری هەورامانی 230
پیر ئیسماعیلی کۆڵانی 222
پیر حەمزەی بیری شایی 233
پیر حوسێنی ئەستەمووڵی 234
پیر فەیرۆزی هیندی 236
پیر قانوونی شامی 237
پیر نازدار خاتوونی شیرازی 239
پیر بابا غەیبی هاواری 240
پیر روکن دینی هەورامی 241
پیر تایەری ئەسپەهانی 242
پیر شەمسی عەلەمەدار 243
پیر کەماڵی مامۆلانی 244
پیر راستگۆی قەرەداغی 245
پیر تەقیی شاهۆیی 246
پیر نەڕە بالامۆی 247
پیر تاجدینی فارس 247
پیر حوسێنی کاشانی 248
پیر عەبدولعەزیزی بەسرایی 249
پیر خاڵقی ئەردەوێڵی 250
پیر سلێمانی سیستانی 251
پیر عیسا شقاقی 252
پیر حەیدەری کەل مەیدانی 253
پیر جەعفەری کوردستانی 254
پیر ئەلیاسی مۆریاسی 255
پیر هەیاسی مەغربی 256
پیر نیگادارتانی 257
پیر قەمەر سەراوقوماشی 258
پیر ڕەحمەتی بەمبەیی 259
پیر دانیالی دالاهویی 260
پیر سەفەری قەلاجەیی 261
پیر سوورەی هندلەیی 262
پیر نیعمەتی تەوەردار 263
پیر دلاوەری دەرەشیشی 264
پیر حەیاتی ماچینی 265

پیر ناریی هەورامی 266
پیر نەریمانی شاهۆیی 267
پیر تەیاری خوراسانی 270
پیر عنوانی کەعبەیی 271
پیر ئەحمەدی گەنجەیی 274
پیر نادری قەرەپاپاقی 275
پیر مەحموودی لوڕستانی 276
پیر نەجمەدینی پارسی 278
پیر نەقی تووکانی 279
پیر هاشمی رۆژی 280
پیرەمێردی هۆردینی 281
پیر شەمسەدین 283
پیر عەزیز هۆدانە 284
پیر ڕۆستەمی سۆ 285
خەلیفە شاشا 286
خەلیفە عەزیزی سلێمانی 288
خەلیفە شەهابودین 290
خەلیفە باپیر 292
خەلیفە مەحەمەد 294
خەلیفە ئەمیر 296
خەلیفە جەبار 297
نەرگز خانمی شارەزووری 299
عابدینی جاف 301
دەمام 304
شەمام 305
قامووس 307
ئەژدەر 309
ئەنوەر 310
گەوهەر 312
نگین 314
مسکین 315
مۆمن 317
کەبیر 320
ناری 321
سابق 323
قانوون 325
سەییاد 326
لامی 327
پێشەنگ 328
ئەوڕەنگ 330
خەزاوی 331
عەزازیل 333
ئیدراک 334
خوونجی 336
وردی 337
نیشان 338
چەرگا 339
سەقا 340
مەرزی 342
بیا 343
تەوار 344
سەراف 346
سروور 347
حەریر 348
تۆفیق 349
ڕەزتاو 351
قەندیل 352
شەمیل 354
شمشاڵ 355
سەیقاڵ 368
مەستی 357
مەلا ئەلیاسی شارەزووری 361
مەلا جامیی شارەزووری 363
مەلا سوورەی شارەزووری 365
مەلا غەفووری شارەزووری 367
مەلا قودووری شارەزووری 370
مەلا شوکروڵڵای شارەزووری 372
مەلا شەفیعی شارەزووری 373
مەلا پەرێشانی لوڕ 375
شاوەیس قولی 386
خاتوون زەڕبانوی دەرزیانی 387
کاکە عەرەبی هەورامی 388

کاکە ڕەحمانی دەرزیانی 389
کاکە پیرەی دەرزیانی 390
عالی قەڵەندەر 391
سەی ئەکابری خامۆش 393
پوور فەرەیدوونی شیرازی 395
هۆنەرانی دەورەی ئەردەڵان 397
شێخ شەهاوی سوورەبەردی 398
شێخ سەفیەدینی ئاردەوێڵی 402
سەیدی هەورامی (یەکەم) 404
بابە جەلیلی دەودانی 410
دەدە بەگتری دەودانی 412
میرزا قولیی دەودانی 412
سەمەن خانمی دەودانی 414
عێل بەگی جاف 414
شێخ شەهاوی کاکۆ زەکەریایی 421
کەلبالی خانی ئەردەڵان 423
شێخ ئەحمەدی تەختەیی 424
بێسارانی 425
شێخ حەسەنی مەولاناوا 432
خانای قوبادی 437
شێخ شەهابی لهۆنی 457
مەلا وەلەد خانی گۆران 461
مەلا خدری رواری 465
شێخ حەمە شەریفی خاکی 474
وەلی دێوانە 479
میرزا شوکروڵڵای دیناوەردی فەیلی 491
میرزا شەفێعی مامێزکی 494
سەیدیی دووهەم 506
مەلا قاسمی پایگەلانی 512
سلێمان بەگی زەنگەنە 513
میرزا مستەفا دڵ دڵی 516
سەی حەمە سادقی سەفاخانەیی 521
مەلا ئەحمەدی عارف 526
ئەحمەد بەگی کۆماسی 529
مەستوورەی کوردستانی 533
مەولەوی 541
شێخ عەبدوڵڵای داخی 554
مەهجووری 558
ئەحمەد پریسی 563
غولام شا خانی والی 568
شێخ محەمەدی فەخرولعولەما 572
گوڵزاری هۆنەرانی کورد 590